ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО

Науковий журнал

Журнал заснований у 2004 році з ініціативи генерал-лейтенанта міліції ВІТАЛІЯ ФЕДОРОВИЧА ЗАХАРОВА, заслуженого діяча науки і техніки України, кандидата юридичних наук, професора

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1546 від 09.05.2024 року. Ідентифікатор медіа R30-04539.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Вищий навчальний приватний заклад «Дніпровський гуманітарний університет», (вул. Єрмолової, буд. 35а, м. Дніпро, 49033, dgu@ukr.net, (056) 370-28-72)

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, італійська, литовська.

Офіційний сайт: www.pravoisuspilstvo.org.ua

Виходить 6 разів на рік

Адреса редакції: вул. Єрмолової 35а, 49033, м. Дніпро, Україна. Тел +38 (056) 767-35-24

ISSN 2078-3736

У номері

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ

ЦИВІЛІСТИКА

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

6
2025

ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО

6 • 2025

Науковий журнал

Науковий журнал. Заснований у 2004 році. Засновники: ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», Фонд юридичної науки Академіка права В.В. Сташиса, Національна академія внутрішніх справ. Видавець – ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет». На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі юридичних наук (D8 – Право, D9 – Міжнародне право, K9 – Правоохоронна діяльність).

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Головний редактор **М.В. Корнієнко**

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора

За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів

Зміни до тексту та скорочення, що не впливають на зміст матеріалів, а також їх перейменування вносяться редакцією без узгодження з автором

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet Вченою радою Дніпровського гуманітарного університету (протокол № 5 від 25.12.2025)

Агарков О.А. – доктор політичних наук, професор;
Алфьорова Т.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Бандурка О.М. – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України;
Батюк О.В. – кандидат юридичних наук, доцент, член-кореспондент Національної академії наук вищої освіти України;
Бігняк О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Грабовська Сабіна – доктор хабілітований (Жешув, Польща);
Давидюк В.М. – доктор юридичних наук, доцент;
Дубов С.М. – кандидат юридичних наук;
Ємець Л.О. – доктор юридичних наук, професор;
Ірха Ю.Б. – кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;
Кайназарова Д.Б. – кандидат юридичних наук (Астана, Казахстан);
Калюжний Р.А. – доктор юридичних наук, професор;
Кириченко О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Кириченко Ю.В. – доктор юридичних наук, професор;
Козін С.М. – кандидат юридичних наук;
Корнута Л.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Легка О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Лежнєва Т.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Лимар А.П. – кандидат історичних наук, доцент;
Монаєнко А.О. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;
Негодченко В.О. – доктор юридичних наук, професор;
Пеньков С.В. – доктор юридичних наук;
Петруненко Я.В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Самойленко О.С. – кандидат юридичних наук;
Самойлов О.Є. – доктор психологічних наук, доцент;
Торяник В.М. – доктор політичних наук, професор;
Чернєй В.В. – доктор юридичних наук, професор;
Черноп'ятов С.В. – кандидат юридичних наук;
Шамара О.В. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник.

© ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2025
© Всеукраїнський фонд юридичної науки академіка права В.В. Сташиса, 2025
© Національна академія внутрішніх справ, 2025

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ

ВЛАД В. Ф.,
orcid.org/0000-0002-7180-8096
доктор філософії у галузі права,
старший викладач кафедри
конституційного права
(Навчально-науковий інститут права та психології Національної академії внутрішніх справа)

ВАЦЮК В. О.,
orcid.org/0000-0001-8705-6223
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правоохоронної
та антикорупційної діяльності
(Навчально-науковий інститут права Міжрегіональної Академії управління персоналом)

УДК 342.7
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.1

НЕВІД'ЄМНІСТЬ ПРАВА НА ЖИТТЯ ЯК ПРАВОВА ПЕРЕШКОДА ДЛЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЕВТАНАЗІЇ В УКРАЇНІ

У статті досліджується питання неможливості легалізації евтаназії в Україні крізь призму конституційних, кримінально-правових та міжнародно-правових норм. Автор доводить, що основоположний принцип невід'ємності права на життя, закріплений у статті 27 Конституції України, створює непереборний юридичний бар'єр для запровадження будь-яких форм евтаназії.

Підкреслюється, що держава має не лише обов'язок утримуватися від свавільного позбавлення життя, але й позитивний обов'язок забезпечувати його охорону та належні умови для існування людини. Відтак, будь-яка спроба запровадження законодавчих механізмів, які б дозволяли навмисне припинення життя, навіть за згодою особи, суперечить суті конституційної доктрини права на життя.

Здійснено аналіз кримінально-правових норм, зокрема статті 115 Кримінального кодексу України, де передбачено кримінальну відповідальність за умисне протиправне позбавлення життя іншої особи. Вказано, що згода потерпілого не усуває протиправності діяння, а тому будь-які форми евтаназії, включно з активною чи пасивною, кваліфікуються як кримінально карані.

Додатково розглянуто положення статті 52 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», яке прямо забороняє медичним працівникам здійснювати евтаназію, визначаючи це як умисне прискорення смерті або умертвіння невиліковно хворого. Таким чином, законодавство України містить як загальну, так і спеціальну заборону на застосування евтаназії.

Особлива увага приділяється міжнародно-правовому аспекту. Проаналізовано статтю 2 Європейської конвенції з прав людини, яка гарантує право кожного на життя, проте не містить положень, що передбачали б право на смерть або право на евтаназію.

У рішеннях Європейського суду з прав людини, зокрема у справі Pretty v. United Kingdom (заява № 2346/02), підтверджено, що зі змісту статті 2 Конвенції не може бути виведене право на евтаназію або допомогу у самогубстві, а держава не зобов'язана створювати правові механізми для цього. Таким чином, міжнародно-правові стандарти узгоджуються з національним законодавством України, формуючи спільну позицію щодо необхідності абсолютного захисту людського життя.

Розглянуто досвід європейських країн, які легалізували евтаназію (Нідерланди, Бельгія, Люксембург), та встановлено, що їхня правова доктрина базується на розумінні життя як відносної цінності, що може бути припинена за певних умов. На відміну від цього, в Україні діє концепція невідчужуваності та абсолютності права на життя, що не допускає будь-якого відносного або умовного тлумачення. Легалізація евтаназії вимагала б не лише внесення змін до Конституції, а й перегляду засадничих принципів правової системи, що суперечить основам конституційного ладу.

У статті також окреслено потенційні соціальні та етичні ризики легалізації евтаназії, серед яких – можливість зловживань, тиск на вразливі категорії осіб, зниження рівня захисту прав людини та загроза перетворення евтаназії на інструмент соціального відбору. Автор наголошує, що альтернативою цій практиці має бути розвиток паліативної допомоги, психологічної підтримки, удосконалення медичних стандартів та гуманізація охорони здоров'я.

Ключові слова: *евтаназія, право на життя, Конституція України, Європейський суд з прав людини, медицина.*

Vlad V. F., Vatsiuk V. O. The inalienability of the right to life as a legal obstacle to the introduction of euthanasia in Ukraine

The article examines the issue of the impossibility of legalizing euthanasia in Ukraine through the prism of constitutional, criminal, and international legal norms. The author argues that the fundamental principle of the inalienability of the right to life, enshrined in Article 27 of the Constitution of Ukraine, creates an insurmountable legal barrier to the introduction of any form of euthanasia. It is emphasized that the state not only has the duty to refrain from arbitrary deprivation of life but also bears a positive obligation to ensure its protection and to provide appropriate conditions for human existence. Therefore, any attempt to introduce legislative mechanisms that would allow the intentional termination of life, even with the consent of the individual, contradicts the essence of the constitutional doctrine of the right to life.

An analysis of criminal law provisions is conducted, in particular Article 115 of the Criminal Code of Ukraine, which establishes criminal liability for the intentional unlawful deprivation of another person's life. It is noted that the consent of the victim does not eliminate the unlawfulness of the act; therefore, any form of euthanasia, including active or passive, is classified as a criminal offense. Additionally, the article examines Article 52 of the Law of Ukraine "Fundamentals of the Legislation of Ukraine on Health Protection," which explicitly prohibits medical practitioners from performing euthanasia, defining it as the deliberate acceleration of death or killing of a terminally ill person. Thus, Ukrainian legislation contains both general and special prohibitions on the use of euthanasia.

Particular attention is paid to the international legal aspect. Article 2 of the European Convention on Human Rights, which guarantees the right to life, is analyzed; however, it contains no provisions that would establish a right to death or a right to euthanasia. In the judgments of the European Court of Human Rights, particularly in Pretty v. United Kingdom (Application No. 2346/02), it was affirmed that Article 2 of the Convention cannot be interpreted as conferring a right to euthanasia or assisted suicide, and that states are not obliged to create legal mechanisms for such acts. Thus, international legal standards are consistent with the national legislation of Ukraine, forming a unified position regarding the necessity of the absolute protection of human life.

The article also reviews the experience of European countries that have legalized euthanasia (the Netherlands, Belgium, Luxembourg) and establishes that their legal doctrines are based on an understanding of life as a relative value that may be terminated under certain conditions. In contrast, Ukraine adheres to the concept of the inalienability and absoluteness of the right to life, which excludes any relative or conditional interpretation. The legalization of euthanasia would require not only amendments to the Constitution but also a revision of the fundamental principles of the Ukrainian legal system, which would contradict the foundations of the constitutional order.

The article also outlines potential social and ethical risks associated with the legalization of euthanasia, including the possibility of abuse, pressure on vulnerable individuals, a decline in the protection of human rights, and the danger of turning euthanasia into a tool of social selection. The author emphasizes that the proper alternative to this practice should be the development of palliative care, psychological support, improved medical standards, and the humanization of healthcare.

Key words: *euthanasia, right to life, Constitution of Ukraine, European Court of Human Rights, medicine.*

Актуальність теми. Актуальність дослідження питання про неможливість легалізації евтаназії в Україні зумовлена як зростанням суспільного інтересу до проблеми гідності та якості життя, так і необхідністю забезпечення конституційного принципу охорони життя як найвищої соціальної цінності. У сучасному світі дедалі більше країн обговорюють або вже запровадили різні форми евтаназії, що породжує складні правові, етичні та соціальні дискусії.

Водночас українське законодавство базується на концепції невід'ємності права на життя, закріпленій у статті 27 Конституції України, яка не допускає його обмеження чи відмови від нього за будь-яких умов.

Постановка проблеми. Проблема легалізації евтаназії в Україні постає на стику конституційного, кримінального та міжнародного права. Незважаючи на поширення дискусій у Європі щодо добровільного припинення життя, українське законодавство ґрунтується на принципі невід'ємності права на життя. Виникає питання: чи можливо легалізувати евтаназію без порушення конституційних гарантій та міжнародних зобов'язань України. Суперечності між прагненням до гуманізації медичної допомоги та обов'язком держави захищати життя потребують наукового осмислення. Вирішення цієї проблеми є ключовим для визначення правових меж у сфері біоетики та охорони здоров'я.

Мета дослідження. Метою дослідження є всебічний аналіз правових підстав неможливості легалізації евтаназії в Україні, зокрема через призму конституційних норм, кримінального та медичного законодавства, а також міжнародно-правових стандартів, з метою обґрунтування висновку про невід'ємність права на життя як фундаментальної правової перешкоди для запровадження будь-яких форм евтаназії.

На сьогоднішній день, питання легалізації евтаназії набуває значної суспільної і юридичної ваги. Європейські та інші держави запроваджують або обговорюють різні

моделі (асистований суїцид, пасивна евтаназія, активна евтаназія), беручи до уваги етичні, медичні, соціальні та правові аспекти. Проте в українському законодавстві така практика не має легальної основи.

Одним із базових прав, закріплених у Конституції України, є право на життя. З огляду на це постає питання: чи можлива легалізація евтаназії в Україні без порушення права на життя і чи існує для цього правова база?

Відповідь на це питання демонструє, що саме невід'ємність права на життя створює правову перешкоду для запровадження евтаназії в Україні.

Відповідно до статті 27 Конституції України: «Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань» [1].

Це положення має найвищу юридичну силу, а Конституційний Суд України неодноразово підкреслював, що право на життя належить до таких прав і свобод, які не можуть бути обмежені навіть у надзвичайних умовах.

Життя як правова категорія має не лише формально-юридичний, а й фактичний зміст, що зобов'язує державу не лише утримуватися від будь-яких дій, спрямованих на довільне позбавлення життя, але й активно створювати умови для його збереження, охорони та розвитку. Поняття «невід'ємність» підкреслює природний і невідчужуваний характер цього права, яке виникає з моменту народження людини та не може бути припинене або передане за власним бажанням особи чи за рішенням державних інституцій.

Таким чином, узаконення навмисного позбавлення життя, навіть коли воно здійснюється за згодою самої людини, суперечить сутності невід'ємності права на життя. У науковій літературі наголошується, що конституційне визнання цього права унеможливлює створення будь-яких нормативних механізмів, які б легалізували добровільне припинення життя.

Конституція України в статті 3 також зазначає: «Людина, її життя і здоров'я, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [1]. Це створює ціннісну основу, в якій життя людини має абсолютний пріоритет, а відтак будь-який механізм скорочення чи припинення життя, навіть за власним бажанням, втрачає легітимність у межах правового поля України.

Дослідивши кримінальне законодавство України, слід зазначити, що запровадження евтаназії суперечить фундаментальним нормам. Стаття 115 Кримінального кодексу України визначає вбивство як умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині, за що передбачене позбавлення волі від семи до п'ятнадцяти років [2].

Навіть якщо смерть настала за згодою потерпілого, така згода не виключає протиправності діяння. Таким чином, будь-яке умисне припинення життя іншої особи (в тому числі на її прохання) є кримінальним правопорушенням.

У системі охорони здоров'я така заборона ще раз підкріплена спеціальною нормою. Згідно з пунктом 8 статті 52 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», медичним працівникам забороняється здійснення евтаназії, тобто навмисного прискорення смерті або умертвіння невиліковно хворого з метою припинення його страждань [3].

Це означає, що в Україні евтаназія прямо заборонена на рівні медичного законодавства. Таким чином, легалізація евтаназії вимагала б скасування або зміни як конституційних, так і кримінально-правових норм, що наразі виглядає юридично неможливим.

Попри наявність окремих громадських ініціатив, зокрема електронних петицій про легалізацію евтаназії, в Україні відсутній будь-який нормативний акт, який би передбачав механізм її проведення. Така правова невизначеність поєднується з абсолютною кримінальною забороною, створюючи подвійний бар'єр для легалізації цієї практики.

У міжнародному праві, а саме статті 2 Європейської конвенції з прав людини, кожному гарантується право на життя. При цьому не закріплюється жодного права на смерть або на здійснення евтаназії.

У своїй практиці Європейський суд з прав людини неодноразово підкреслював, що положення статті 2 Конвенції не охоплюють право на евтаназію, а також не покладають на держави обов'язку її легалізовувати чи запроваджувати інститут асистованого самогубства. Наприклад, Pretty v. United Kingdom (заява № 2346/02). У цій справі заявниця, яка страждала від моторно-нейронного захворювання, просила дозволу чоловіка допомогти їй у завершенні життя. Суд дійшов висновку, що ст. 2 Конвенції не може бути тлумачена як право на смерть або право на евтаназію. У рішенні зазначено: «no right to die, whether at the hands of a third person or with the assistance of a public authority, can be derived from Article 2 of the Convention» [5].

Отже, Україна не має міжнародно-правового зобов'язання дозволяти евтаназію, а навпаки, чинна міжнародна система захисту прав людини спрямована на забезпечення збереження життя, що створює суттєві правові бар'єри для її легалізації.

Попри те, що окремі європейські країни, зокрема Нідерланди, Бельгія та Люксембург, визнали допустимими окремі форми евтаназії, їхні правові доктрини ґрунтуються на іншому баченні права на життя, яке розглядається як відносна, а не абсолютна цінність. В українському ж правопорядку домінує концепція невідчужуваності життя, яка виключає можливість подібного відносного тлумачення.

Наприклад, У Нідерландах евтаназія (termination of life on request) та асистований суїцид формально залишаються кримінальними злочинами, проте законом 2002 р. («Termination of Life on Request and Assisted Suicide (Review Procedures) Act») встановлено виняток: якщо лікар дотримався шести встановлених критеріїв належної медичної уваги (достатньо важке та невиліковне страждання, усвідомлена та стійка прохання пацієнта, відсутність адекватної альтернативи, консультація іншого незалежного лікаря), то кримінальна відповідальність не настає і надається юридичний захист лікарю в разі повідомлення комісії-ревізора. Ці норми перетворили правило «заборони вбивства» на регульовану виняткову практику за чітко визначених умов та процедур її проведення [4].

Юридичне запровадження евтаназії суперечило б не лише Конституції, а й основній ідеї права на життя як безумовної гарантії.

Легалізація евтаназії означала б фактичне визнання «права на смерть», що суперечить конституційній доктрині та юридичній логіці. Для створення правового механізму евтаназії необхідно було б не лише змінити Конституцію, а й розробити цілу систему законів, які б визначали підстави, процедури, гарантії і контроль за її застосуванням. Однак навіть у цьому випадку виникали б колізії з чинними міжнародно-правовими зобов'язаннями України.

Крім того, легалізація евтаназії створює потенційні ризики зловживань, особливо щодо вразливих груп населення – тяжкохворих, літніх або соціально незахищених осіб. У таких умовах існує загроза перетворення евтаназії на засіб тиску чи соціального усунення осіб, що суперечить принципам гуманізму та правової держави.

Таким чином, право на життя, закріплене у статті 27 Конституції України, має статус невід'ємного та є обов'язком держави забезпечити його охорону. Кримінальне законодавство України (стаття 115 ККУ) чітко забороняє умисне позбавлення життя навіть за згодою особи, а законодавство про охорону здоров'я прямо забороняє медичним працівникам здійснювати евтаназію.

Міжнародно-правові стандарти, зокрема Європейська конвенція з прав людини, не визнають права на евтаназію, зобов'язуючи держави лише захищати життя. Тобто, на сьогодні правові передумови для легалізації евтаназії в Україні відсутні.

Будь-які спроби її запровадження суперечитимуть як національному законодавству, так і основним міжнародним принципам. Замість обговорення евтаназії доцільно спрямувати зусилля на розвиток медицини, удосконалення системи догляду за невиліковно хворими, надання психологічної допомоги пацієнтам та забезпечення гідності людини у кінці життя. Це відповідає як духу Конституції, так і принципу, за яким життя є найвищою соціальною цінністю.

Таким чином, невід'ємність права на життя виступає фундаментальною правовою перешкодою для запровадження евтаназії в Україні. Її легалізація можлива лише у разі зміни самої концепції права на життя, що нині суперечить основам конституційного ладу.

З огляду на це евтаназія в Україні не може бути визнана допустимою або правомірною формою припинення життя, а конституційний принцип недоторканності життя залишається нездоланним бар'єром для її впровадження.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

2. Кримінальний кодекс України. Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

3. Основи законодавства України про охорону здоров'я. Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text

4. Euthanasia. Is euthanasia legal in the Netherlands? URL: https://www.government.nl/topics/euthanasia/is-euthanasia-allowed?utm_source=chatgpt.com

5. European Court of Human Rights. Case of Pretty v The United Kingdom. URL: http://www.bailii.org/eu/cases/ECHR/2002/427.html

Дата першого надходження рукопису до видання: 06.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

ГОРОДЕЦЬКА І. А.,
orcid.org/0000-0001-5096-8632
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права та соціально-
філософських наук
*(Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя)*

ГЕЄЦЬ І. В.,
orcid.org/0000-0002-1893-3373
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права та соціально-
філософських наук
*(Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя)*

УДК 340.11
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.2

ПРИНЦИПИ ПРАВА ЯК НОРМАТИВНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ: ПРИРОДА, ЗМІСТ І ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ

У статті здійснюється комплексний теоретико-правовий аналіз принципів права як фундаментальних елементів правової системи та вихідних засад правового регулювання. Обґрунтовується, що принципи права виконують подвійне призначення: з одного боку, вони репрезентують ідейно-ціннісний вимір права, відображаючи його соціальну сутність, аксіологічні орієнтири та концептуальні засади; з іншого – володіють нормативним характером, оскільки можуть бути прямо закріплені в Конституції України та інших нормативно-правових актах або логічно випливати зі змісту чинного законодавства. У роботі показано, що здатність принципів безпосередньо регулювати суспільні відносини підтверджується можливістю їх застосування в межах інституту аналогії права та через їх імперативну природу, що надає їм універсального регулятивного значення.

У статті доведено, що принципи права не можуть бути ототожнені зі звичайними нормативними приписами, оскільки характеризуються підвищеним рівнем абстракції, стабільності та системоутворюючого впливу. Вони забезпечують внутрішню узгодженість правової системи, визначають рамки правотворчої діяльності, спрямовують правозастосовну практику та виконують уніфікаційну функцію щодо всього масиву правових норм. Автори аналізують розбіжності, що існують у науковій літературі щодо природи та класифікації принципів права, підкреслюючи недостатній рівень опрацьованості окремих аспектів цієї проблематики в сучасній загальній теорії держави і права. Зазначається, що збереження дискусійності в підходах до розуміння правових принципів свідчить про актуальність теми та потребу в подальших дослідженнях, спрямованих на формування узгодженої доктринальної позиції стосовно структури, змісту та функціонального призначення принципів права.

Ключові слова: *принципи права, правова система, правове регулювання, нормативність, конституційні засади, аналогія права, правотворчість, правозастосування.*

Horodetska I. A., Heiets I. V. Principles of law as normative foundations of legal regulation: nature, content, and doctrinal approaches

The article provides a comprehensive theoretical and legal analysis of the principles of law as fundamental elements of the legal system and foundational determinants of legal regulation. It is argued that the principles of law perform a dual function: on the one hand, they embody the axiological and conceptual dimension of law, reflecting its social nature, value-based foundations, and general ideological framework; on the other hand, they possess a normative character, since they may be explicitly articulated in the Constitution of Ukraine and other normative legal acts or may be logically derived from the content of existing legislation. The study demonstrates that the regulative capacity of legal principles is confirmed by their applicability within the mechanism of analogy of law, as well as by their imperative nature, which grants them universal regulatory significance.

The article substantiates that legal principles cannot be equated with ordinary legal norms, as they are characterized by a higher degree of abstraction, stability, and system-forming influence. They ensure the internal coherence of the legal system, determine the boundaries of legislative activity, guide law-enforcement practice, and perform a unifying function across the array of legal norms. The author examines doctrinal discrepancies concerning the nature, typology, and legal significance of principles of law, emphasizing that many aspects of this issue remain insufficiently elaborated within the contemporary general theory of law and state. The persistence of divergent scholarly approaches indicates both the conceptual complexity and enduring relevance of the topic, underscoring the need for further research aimed at clarifying the structure, content, and functional role of legal principles in modern legal systems.

Key words: *principles of law, legal system, normativity, legal regulation, constitutional principles, analogy of law, law-making, law enforcement.*

Вступ. Принципи права становлять концептуальну основу, на якій вибудовується вся структура правової системи. Вони проникають у зміст правових інститутів та впливають на всі процеси, що відбуваються у правовій сфері й пов'язані з реалізацією та застосуванням права. Через принципи розкривається сутність права, визначаються його ключові змістові характеристики та окреслюється загальна спрямованість правового регулювання суспільних відносин.

Категорія «принципи права» належить до числа фундаментальних юридичних понять, що визначають методологічні засади правознавства. У зв'язку з цим питання щодо її наукового окреслення, формування системи принципів права, їх класифікації, а також характеристика окремих принципів і їхніх груп послідовно привертали увагу дослідників у різні періоди розвитку юридичної науки. Так, теоретико-правову основу дослідження складають праці таких учених-правників, як, А.М. Колодій, О.В. Зайчук, О.А. Назаренко, І. Жаровська, С.А. Данієлян, М. Недюха, А.М. Бабенко, О.О. Борисова, І.О. Шаповалова та багато інших.

Разом із тим необхідно констатувати недостатній рівень опрацьованості цієї проблематики в загальній теорії держави і права. На це, зокрема, вказує той факт, що у значній частині навчальної літератури питання принципів права або взагалі не розглядається, або ж висвітлюється лише побіжно – у межах аналізу суміжних тем, таких як класифікація правових норм, подолання прогалин у праві, питання законності чи співвідношення міжнародного та національного права. У багатьох сучасних підручниках відсутній навіть окремий розділ, присвячений принципам права, що створює враження про їх нібито другорядний характер.

Додатковим свідченням складності й недостатньої теоретичної визначеності є наявність суттєвих розбіжностей у позиціях дослідників щодо ключових аспектів проблеми. Зокрема, дискусійними залишаються питання про правову природу та загальні ознаки принципів права, доцільність і межі їх законодавчої фіксації, класифікацію й систему принципів,

їх співвідношення з іншими правовими явищами, а також їхню роль у функціонуванні правової системи. Наявність таких теоретичних суперечностей свідчить про актуальність зазначеної проблематики та її високий потенціал для подальших наукових досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є комплексне теоретичне обґрунтування нормативної природи принципів права, аналіз їх змістових ознак і пояснення їхнього місця в системі правового регулювання.

Результати дослідження. Для належного окреслення поняття принципів права необхідним є глибоке усвідомлення їхньої природи та сукупності узагальнених ознак, що уможливлюють відмежування принципів права від інших суміжних правових феноменів. Проблематика вироблення оптимальної дефініції принципів права неодноразово ставала предметом наукових дискусій у юридичній доктрині. Зокрема, С.А. Данієлян, аналізуючи підходи до змістовного розуміння поняття «принципи» науковцями, зазначає, що переважно мова йде про два виміри розуміння принципів: 1) об'єктивний (принципи-ідеї); 2) суб'єктивний (принципи-переконання) [1, с. 182].

Якщо говорити про змістовне наповнення терміну «принципи права», то аналіз відповідних наукових напрацювань також засвідчує, що переважна частина дослідників виходить із положення про те, що принципи права за своєю онтологічною сутністю належать до сфери правових ідей. Так, А.М. Колодій визначає, що принципи права – це основні ідеї, які мають своїм завданням створити умови для формування органічних зв'язків у структурі та системі права, нормативних приписів та відносин, які ними регламентуються, єдність таких нормативних приписів в рамках самої системи права [2, с. 28]. О.В. Зайчук відмічає, що під принципами права потрібно розуміти визначальні ідеї, вихідні положення, імперативні установлення, які формують організаційний та моральний базис для появи, розвитку та забезпечення функціонування права [3, с. 23]. Тобто, ключовий акцент робиться на тому, що принципи права є вихідними положеннями на основі яких і фундується правова система загалом чи окрема галузь або ж інститут права [1, с. 182].

Аналізуючи природу принципів права як специфічних ідей, можемо виокремити низку їхніх загальних характеристик. По-перше, не кожна ідея, що стосується організації правової системи, може вважатися принципом права. Принципи становлять найбільш значущі й концептуальні положення, які лежать в основі правопорядку. Саме вони формують фундаментальну конструкцію правової системи, забезпечують узгодженість її елементів та цілісність правової матерії. З огляду на це, кількість принципів права є обмеженою й не може бути надмірною. По-друге, до принципів належать ті ідеї, які розкривають сутнісні властивості права та відображають його соціальну функцію й призначення. По-третє, на відміну від інших правових ідей, принципи права мають внутрішній зв'язок зі змістом чинної правової системи, адже знаходять своє зовнішнє відображення у різних формах правових джерел. Одні, як зазначає О.А. Назаренко, можуть бути закріплені в різних за юридичною силою положеннях законодавства (Конституції України, у Кодексі адміністративного судочинства України, як наприклад принцип верховенства права), а також застосовуватись судовими органами влади при усуненні прогалин [4, с. 41]. Інші – виводяться із загального смислу законодавства та існують у прихованій формі. До таких належать, зокрема, принцип відповідності позитивного права природному праву, принцип збалансованості прав і обов'язків, поєднання стимулюючих і обмежувальних засобів, принцип взаємної відповідальності держави та особи тощо. Дослідники слушно зауважують, що пряме нормативне закріплення принципів є найбільш бажаним, однак це не виключає об'єктивного існування й тих принципів, які формально не зафіксовані в законодавстві. Як зазначає О.В. Зайчук, регулюючий вплив на правозастосовну практику можуть чинити і такі правові ідеї-принципи, які не закріплені в законі [3, с. 23]. По-четверте, принципи права виконують роль своєрідної системи координат для органів правотворчості, визначаючи логіку й зміст нормативних приписів, а відтак – і загальний характер правового регулювання.

Узагальнюючи наведені положення, принципи права доцільно розуміти як закріплені у нормативно-правових актах або логічно виведені з їхнього змісту засадничі ідеї, що

відображають онтологічну сутність права та визначають його зміст, спрямованість і загальний характер правового регулювання суспільних відносин.

Хочемо зауважити, що через широку взаємодію принципів права з різноманітними правовими феноменами виникає потреба чіткого розмежування їх від суміжних категорій, зокрема принципів правової політики, принципів правотворчості та правозастосування, принципів правової системи, а також від правових презумпцій, аксіом, ознак права тощо. Так, наприклад, принципи права не тотожні принципам правової політики, оскільки право й правова політика, попри тісний взаємозв'язок, залишаються різними за своєю природою явищами. І. Жаровська вказує, що через правову політику легітимізується державно-владна діяльність, набувають реальної спрямованості нормативно правові акти та забезпечується політичний курс та вектор розвитку [5, с. 50]. З нею погоджується і М. Недюха, зазначаючи, що «концептуально державну правову політику України можна розглядати як засіб легітимізації внутрішньої та зовнішньої політики, особливу форму досягнення органами влади офіційно проголошених політичних цілей» [6, с. 39]. Водночас державна політика у сфері правового регулювання реалізується саме через правові норми, інструменти та механізми, унаслідок чого окремі принципи правової політики можуть частково збігатися з принципами права.

У світлі викладеного постає закономірне питання: чи можна вважати принципи права правовими нормами, і якщо так, то в якій мірі вони володіють нормативним характером. З одного боку, оскільки правові принципи або прямо закріплюються в законодавчих положеннях, або логічно випливають із них, можна стверджувати про їх тісний зв'язок із нормами права та фактичну взаємозумовленість. Коли принцип отримує формальне відображення в законі, він перестає бути лише абстрактною ідеєю: він трансформується в норму, набуває регулятивного змісту й стає елементом правової системи. Тому принципи права також характеризуються ознакою нормативності.

Варто враховувати, що окремі принципи права неможливо повністю розкрити в межах однієї норми, адже для їхнього точного вираження потрібен цілий комплекс самостійних правил і вимог. Показовим прикладом є принцип верховенства права, структура якого включає декілька взаємопов'язаних положень, а саме: «Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується» [7].

З іншого боку, не слід ототожнювати принципи права із звичайними правовими нормами. Подібна ідентифікація призвела б до знецінення їхньої функції як вихідних, концептуально значущих положень, що відображають онтологічну природу права, визначають його змістовні параметри та формують загальну спрямованість правового регулювання суспільних відносин. А.М. Бабенко, О.О. Борисова, І.О. Шаповалова у своїй праці зазначають, що на відміну від норм права принципи права жорстко не фіксують зміст поведінки, вони здатні більш швидко реагувати на зміни суспільного життя, а отже, застосування і тлумачення норм права має відбуватися відповідно до принципів права. Іншими словами, принципи права є своєрідною системою координат, у рамках якої розвивається право, є втіленням результату раціонального наукового осмислення закономірностей розвитку права, і одночасно є вектором, який визначає напрямок його розвитку. Роль принципів права виявляється ще більш значимою, коли мова йде про усунення прогалин в законодавстві. У випадку, коли закон не прописує або недостатньо чітко визначає з приводу певного питання, суд повинен знаходити рішення в світлі принципів права [8, с. 6].

Хочемо підкреслити, що чітке розмежування між принципами права та нормами права можливе на підставі низки критеріїв. До таких критеріїв можна віднести: *імперативність*; *концентрований характер* відображення ними ключових засад суспільного й правового розвитку; *уніфікаційна функція*, завдяки якій принципи забезпечують внутрішню узгодженість і структурну єдність усієї системи правових норм; *автономність*, що дозволяє принципам

прямо впливати на суспільні відносини навіть за відсутності спеціальних норм; *системоутворююча роль*, яка полягає в тому, що принципи визначають межі нормативного закріплення суспільних відносин.

У науковій літературі доволі поширеним є підхід, відповідно до якого так звані «вихідні правові норми», серед яких виділяють і норми-принципи, відмежовуються від норм, що безпосередньо встановлюють правила поведінки. Однак, ми вважаємо, що переконливих підстав для такого поділу не існує.

По-перше, значна частина принципів права закріплена безпосередньо в Конституції України, яка відповідно до статті 8 має найвищу юридичну силу, є нормою прямої дії та поширюється на всю територію держави. У системному зв'язку зі статтями 19, 68, 75–92 Основного Закону це означає, що будь-який конституційний припис, у тому числі й той, який виражає відповідний правовий принцип, може безпосередньо регулювати суспільні відносини [7]. По-друге, застосування інституту аналогії права, передбачене, зокрема, Цивільним кодексом України (ст. 8) [9], Сімейним кодексом України (ст. 10) [10] та Цивільним процесуальним кодексом України (ст. 10) [11], свідчить про здатність принципів права здійснювати безпосереднє регулювання навіть у разі відсутності спеціальної норми. По-третє, право як головний регулятор суспільних відносин виконує ключове соціальне призначення, і логічно припустити, що кожна частина правової системи, навіть за неоднорідності її складових, покликана забезпечувати регулювання суспільних відносин.

Висновки. Проведене дослідження дозволило встановити, що принципи права становлять концептуальну основу правової системи, визначаючи її зміст, структуру та загальну спрямованість правового регулювання. Аналіз доктринальних підходів продемонстрував відсутність єдності у розумінні правової природи принципів права, що свідчить про тривалу дискусійність цього питання та зумовлює його теоретичну актуальність. Вважаємо, що принципи права за своєю онтологічною сутністю є вихідними правовими ідеями, які розкривають природу права та його соціальне призначення. Разом із тим вони володіють нормативним характером, оскільки можуть отримувати текстуальне закріплення в Конституції України та інших актах, а також логічно випливати зі змісту чинного законодавства. Нормативність принципів підтверджується їх здатністю безпосередньо впливати на регулювання суспільних відносин, зокрема в межах інституту аналогії права. Водночас принципи права не можуть бути зведені до рівня звичайних правових норм. Вони характеризуються підвищеним рівнем абстракції, стабільністю, системоутворюючою функцією та уніфікуючим впливом на правову систему. Саме принципи забезпечують внутрішню узгодженість нормативного масиву, виступають орієнтирами правотворчості та правозастосування, зокрема у ситуаціях прогалин у праві. Узагальнюючи, принципи права слід розуміти як закріплені в законодавстві або логічно виведені із нього засадничі правові ідеї, що визначають межі та спрямованість правового регулювання і забезпечують цілісність правової системи. Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленні галузевого аналізу принципів та їх ролі в умовах правових трансформацій.

Список використаних джерел:

1. Данієлян С. А. До питання змістовного наповнення поняття «принципи права». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2021. № 51. С. 180–184. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc51/38.pdf (дата звернення: 10.11.2025).

2. Колодій А. М. Принципи права України. К. Юрінком Інтер, 1998. 208 с.

3. Зайчук О. В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. *Альманах права.* 2012. Вип. 3. С. 22–28. URL: https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/de5ba8ec-76e0-4042-86f2-46ab9237dd92/content (дата звернення: 11.11.2025).

4. Назаренко О. А. Принципи права як основа для забезпечення демократичного життя суспільства. *Право і суспільство.* 2025. № 2. С. 38–44. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2025/2_2025/9.pdf (дата звернення: 11.11.2025).

5. Жаровська І. Правова політика держави (теоретико-правовий аналіз). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки.* 2020. Т. 7. № 4. С. 47–51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2020_7_4_9 (дата звернення: 12.11.2025).

6. Недюха М. Правова політика України: новітні виміри. *Вісник Академії управління МВС.* 2010. № 4 (16). С. 3–45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ucnavs_2010_4%2816%29__7 (дата звернення: 20.11.2025).

7. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141.

8. Бабенко А. М., Борисова О. О., Шаповалова І. О. Принципи права: поняття та класифікація. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2022. Вип. 3 (44). С. 3–7.

9. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 8. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 21.11.2025).

10. Сімейний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2002 р. №21-22. ст. 135. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14 (дата звернення: 21.11.2025).

11. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України в ред. від 03.10.2017 р. № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 21.11.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

ГУРТОВА К. М.,
orcid.org/0000-0001-7788-5132
старший викладач кафедри
конституційного та міжнародного права
та прав людини, доктор філософії
*(Харківський національний університет
внутрішніх справ)*

УДК 340.12
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.3

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ ЯК ОДНА ІЗ ФОРМ ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ

Автором статті узагальнено наукові підходи до зловживання правом як явища, його основних властивостей. Вказано, що саме потрібно здійснити для кваліфікації в діях особи зловживання правом у формі шикани. Виокремлено істотні та другорядні ознаки зловживання правом. З'ясовано, що в залежності від обставин конкретної справи настають певні наслідки зловживання правом. Зроблено акцент на тому, що в сучасних умовах в Україні залишається недостатньо розвиненою система покарань за вчинення дій, що стосуються зловживання правом, оскільки формально людина не виходить за межі своїх суб'єктивних прав. Також розкрито різні сторони поняття правового нігілізму, яку шкоду охоронюваним суспільним інтересам може нанести зловживання будь якою галуззю права. Вказано існуючі причини такого явища як зловживання правом та розгляд багатоаспектності цього явища. Також розкрито та проаналізовано елементи зловживання правом як формою правового нігілізму. Встановлено, що правовий нігілізм є існуючим у масовій або індивідуальній свідомості негативним ставленням до права, наявністю в суб'єктів влади і громадян установки на досягнення соціально значущих результатів у неправовий спосіб, повним ігноруванням правових приписів або дотриманням їх виключно під загрозою примусу, або з корисливих мотивів. Звернено увагу на те, що зловживання правом є формою правового нігілізму, коли право, яке призначене для досягнення суспільних цілей, використовується задля досягнення особистих або корисних цілей, ігноруючи при цьому правові норми і принципи. Аргументовано, що зловживання правом на інформацію є певною формою правового нігілізму, але будь-яке недотримання правових положень про інформацію є однією з форм правового нігілізму. Запропоновано засоби подолання зловживанням правом як формою правового нігілізму.

Ключові слова: *делікт, законодавство, зловживання правом, право, правова поведінка, правовий нігілізм, цивільні права.*

Hurtova K. M. Abuse of law as a form of legal nihilism

The author of the article summarizes the scientific approaches to the abuse of law as a phenomenon and its main properties. It is indicated what exactly should be done to qualify a person's actions as abuse of law in the form of chicanery. The essential and secondary signs of abuse of law are distinguished. It is found that depending on the circumstances of a particular case, certain consequences of abuse of law occur. Also revealed are various aspects of the concept of legal nihilism, what harm can be caused to protected public interests by the abuse of any branch of law. The existing reasons for such a phenomenon as the abuse of law and the consideration

of the multifaceted nature of this phenomenon are indicated. Also revealed and analyzed are the elements of the abuse of law as a form of legal nihilism. It is emphasized that under current conditions in Ukraine, the system of penalties for committing actions related to abuse of law remains underdeveloped, since formally a person does not go beyond his/her subjective rights. It is established that legal nihilism is a negative attitude to law existing in the mass or individual consciousness, the existence of an attitude of governmental entities and citizens to achieve socially significant results in an unlawful manner, complete disregard for legal provisions or compliance with them only under the threat of coercion or for selfish reasons. It is noted that abuse of law is a form of legal nihilism when the law intended for achieving public goals is used to achieve personal or selfish goals, while ignoring legal norms and principles. It is argued that abuse of the right to information is a certain form of legal nihilism, but any non-compliance with legal provisions on information is a form of legal nihilism. The ways to overcome the abuse of law as a form of legal nihilism are proposed.

Key words: *tort, legislation, abuse of law, law, legal behaviour, legal nihilism, civil rights.*

Вступ. Інститут зловживання правом відносно новий в українському законодавстві та недостатньо розроблений юридичною наукою, а існуючі правові погляди досить суперечливі. Сучасна юридична наука і судова практика відзначаються різними підходами до визначення як цієї правової категорії, так і механізму її реалізації. Інститут зловживання правом активно вивчається юристами, але все-таки зберігається певна складність і невизначеність вказаного правого явища. Наразі зловживання правом – це дуже поширене явище у будь-якій сфері правової діяльності. Попри наявність нормативно-правових актів щодо заборони зловживання правом, які існують в Україні, поки що немає змоги встановити відповідальність за скоєння цього діяння через недосконаліть законодавства і панування у правозастосовців позитивістського типу мислення. Цілком позбавитись явища зловживання правом неможливо, але можна зменшити кількість його проявів, зокрема, завдяки науковим та загальнотеоретичним дослідженням, які можна запровадити в подальшому у правотворчість, правореалізацію і правозастосування. Необхідність змістовного вивчення явища зловживання права пояснюється його природою, яка доволі суперечлива. Якщо трактувати зловживання правом як неправомірну дію суб'єкта, ми зіштовхнемось з «незаконністю дії» в якості правової категорії. Проте це не дає підстав кваліфікувати цю поведінку як правопорушення, адже вона не піддається кваліфікації через оцінку відповідності дій правовим приписам.

Постановка завдання. *Метою статті* є визначення специфіки зловживання правом як однієї із форм правового нігілізму. Відповідно до поставленої мети статті визначені такі *завдання*: узагальнити поняття правового нігілізму, всебічно розкрити основні аспекти зловживання правом, подати ознаки зловживання правом та з'ясувати взаємозв'язок між зловживання правом і правовим нігілізмом.

Результати дослідження. У різні часи проблеми зловживання цивільними правами в Україні досліджували такі вітчизняні вчені, як С. Бервено, І. Богдан, Г. Гаджиєв, В. Грибанов, О. Губар, О. Кот, О. Мілетич, Є. Мічурін, О. Панасюк, І. Полуектов, Т. Полянський, О. Рогач, М. Стефанчук та ін. Загалом інтерес до явища зловживання правом завжди перебував на високому рівні, особливо в цивілістиці. В наше сьогодення з'являється дедалі більше досліджень з цієї наукової проблематики у різних галузях, а також у загальній теорії права. Зокрема, з-поміж науковців, які займаються науковими розробками питання зловживання правом, варто відзначити О. Малиновського, О. Наумова, М. Хміля та ін.

Зловживання правом вважається однією з найбільш актуальних проблем сучасності, що пояснюється поширенням випадків цього правового явища на всіх рівнях функціонування права. Пошук рішення щодо мінімізації зловживання правом і досягнення стабільності реально існуючих суспільних відносин, забезпечення їх подальшого розвитку зумовлює

проблему неможливості розв'язання питань без врахування особливостей цього правового явища [14, с. 9].

Зловживання правом – це соціально шкідливе явище, тож воно повинно розглядатись як об'єкт, який потребує значної уваги правознавців, розробки нових підходів до систематизації загальнотеоретичних знань щодо природи зловживання правом, його характерних рис і критеріїв диференціації. Якщо аналізувати явище зловживання правом у цілому, можна стверджувати про використання суб'єктивного права у такий спосіб, що в результаті цього завдається певна шкода суспільним відносинам. У наукових дослідженнях зловживанням правом вважається зловживання, тобто здійснення суб'єктивного права задля нанесення шкоди іншій особі [2, с. 20]. В цьому випалку зловживання – це форма реалізації права, відповідно до якої суб'єкт її поширення не співвідносить власну поведінку з принципами розумності та добропорядності. З іншого боку, зловживання правом розглядається як протиправні дії, тобто як звичайне правопорушення. Існує думка науковців, що зловживанням правом може вважатись правомірною діяльністю, але ця діяльність у такому випадку аморальна [13, с. 8].

Науковці зазначили, що явище зловживання правом існує, адже є випадки, коли особа в процесі здійснення своїх формально визначених суб'єктивних прав завдавала шкоди суспільним або особистим інтересам іншої особи [9, с. 61]. Зловживання правом учений визначив як особливий вид правової поведінки, що полягає у використанні громадянами власних прав у недозволений спосіб, що суперечить призначенню права, в результаті чого завдається шкода окремій особі, суспільству або державі. О. Малиновський трактував зловживання правом як форму здійснення права всупереч його призначенню, через що спричиняється шкода решті учасників суспільних відносин. Але інші вчені стверджували, що зловживати можливо лише «цільовими правами», і визначив зловживання суб'єктивним цивільними правами як порушення вповноваженою особою встановленого законом чи договором обов'язку здійснювати суб'єктивне цивільне право в інтересах іншої особи [6, с. 18].

Також виникає необхідність у системній класифікації зловживання правом. Упродовж свого існування інститут зловживання знав лише дві форми: зловживання правом з наміром завдати шкоди і зловживання правом без наміру завдати шкоди. Зловживання правом у формі шикани, відомої ще римським юристам, виокремлюється деякими науковцями як єдина форма зловживання правом. Друга форма відзначається виною у формі необережності й визначається як дії щодо реалізації суб'єктивного права без наявності цілі, проте з фактичним заподіянням шкоди [11, с. 78].

Для кваліфікації в діях особи зловживання правом у формі шикани слід:

– виокремити її ознаки, завдяки чому стане можливим доведення факту зловживання суб'єктивними правами;

– довести наявність єдиної цілі – заподіяння шкоди іншій особі.

Зловживання правом – це дія, що виходить за межі суб'єктивного цивільного права у «місці», де межі права нечіткі, тобто там, де закон не передбачає пряму заборону на вчиненняевної дії. Отже, суттєвими ознаками дії, яка становить собою зловживання правом, є те, що ця дія виходить за межі змісту суб'єктивного цивільного права, не порушуючи при цьому прямих заборон, що встановлені чинним законодавством. За своєю правовою природою зловживання правом – це суспільно шкідливе діяння та різновид юридично значущої поведінки, яка зазвичай здійснюється в межах норм права [12, с. 42]. Все це ускладнює кваліфікацію даної поведінки як правопорушення, тому що вона не завжди протиправна, тобто така, що порушує норми права, і найчастіше маркується терміном «незаконні дії». Тож потрібно наголосити, що зловживання правом полягає в тому, що поведінка суб'єкта залишається в межах його правової свободи у процесі реалізації свого суб'єктивного права, однак цією формально легальною дією заподіюється соціально-неприйнятна шкода суспільним відносинам [11, с. 93].

Виокремимо істотні ознаки зловживання правом:

– наявність в особи суб'єктивного права. Для зловживання суб'єктивним правом особа має володіти таким правом, адже будь-яке інше зловживання за відсутності повноважень, наданих особі законодавством, – це поведінка всупереч праву і тому підпадає під ординарне правопорушення (делікт). Отже, суб'єкт вчинення зловживання є специфічним, тобто лише уповноваженою особою;

– може бути вчинене лише у формі дії, тому що, якщо суб'єкт не здійснює належне йому суб'єктивне право (не вчиняє дій щодо використання наданих йому повноважень), унеможливлюється кваліфікація дій суб'єкта як таких, що призводять до зловживання цим правом. Іншими словами, якщо суб'єкт не використовує власні права, неможливо стверджувати про зловживання;

– наявність прямого причинно-наслідкового зв'язку між діями уповноваженої особи, спрямованої на реалізацію суб'єктивних прав і шкоди, завданої внаслідок такої реалізації;

– використання суб'єктивного права не за його соціальним призначенням, а із заподіянням шкоди суспільним чи особистим інтересам;

– відсутність порушення певних юридичних заборон (тобто їх формальне додержання). Отже, зловживання правом не має ознаки протиправності;

– настання юридичних наслідків або відповідальності за порушення меж реалізації суб'єктивних прав.

Окрім необхідних ознак зловживання правом дослідники також зазначають його другорядні ознаки:

– здійснення суб'єктивного права всупереч умові добросовісності діяльності: порушує природні принципи та засади діяльності уповноважених компетентних органів, у результаті чого викривлюється поняття професійної субординації;

– зневажливе, корисливо-інструментальне і споживацьке ставлення до юридичних норм та відповідних нормативно-юридичних приписів, оцінка їх в якості засобу, призначеного для задоволення виключно своїх інтересів або потреб за рахунок правомірних інтересів або потреб інших суб'єктів [10, с. 46].

В залежності від обставин конкретної справи настають такі наслідки зловживання правом: визнання його наслідків недійсними, заборона дій, припинення здійснення суб'єктивного права без його позбавлення та ін. Запобігання та припинення зловживання правом входить до компетенції усіх державних органів.

У випадку зловживання процесуальними правами суб'єкт подає позов до суду, що не містить необхідної й обґрунтованої причини. Зазвичай позов про захист честі, гідності, що подається задля припинення поширення неправдивої або негативної інформації відповідачем чи з метою притягнення до матеріальної відповідальності медіа [7, с. 3]. Явище зловживання правом у кримінально-процесуальній сфері полягає в тому, що дії суб'єктів ніби не виходять за норми права, однак вони можуть чинити істотний вплив на рішення суду або завдавати шкоду іншій стороні, що бере участь у судовому процесі. Особливо вразливо, якщо зловживає власними правами особа, покликана захищати справедливість, охороняти права та інтереси осіб, розкривати злочини, карати винних і досягати правосуддя. Зловживанням виборчими правами можуть бути дії виборців, спрямовані на перешкоджання волевиявленню осіб і на встановлення справедливого результату [4, с. 14].

Наразі в Україні залишається недостатньо розвиненою система покарань за вчинення дій, які стосуються зловживання правом, адже формально людина не виходить за межі власних суб'єктивних прав. Саме через це такі дії дедалі частіше поширюються і повторюються, а особи майже не несуть за них відповідальності. Зловживання правом у будь-яких проявах і видах є однією з форм правового нігілізму. Правовий нігілізм – це негативне ставлення до права, повне ігнорування правових норм, відкидання юридичних принципів і цінностей. Правовий нігілізм – це існуюче в масовій або індивідуальній свідомості негативне ставлення до права, наявність у суб'єктів влади та громадян установки на досягнення соціально значущих результатів у неправовий спосіб, повне ігнорування

правових приписів або дотриманням їх виключно під загрозою примусу, або з корисливих мотивів [8, с. 4].

У цілому правовий нігілізм є породженням системи суб'єктивних та об'єктивних чинників. Є очевидною наступність нігілістичних традицій – упродовж багатьох століть формувалось нігілістичне ставлення до правових норм, що приймались на догоду владі та втілювались у життя з порушенням принципів справедливості, свободи та рівності. Крім того, правовим нігілізмом аргументується те, що, здійснюючи зловживання правом, суб'єкт правовідносин порушує об'єктивні, зовнішні межі суб'єктивного права: свободи, права та інтереси інших осіб; призначення права, принципи добросовісності; розумності та справедливості, а також суб'єктивні, внутрішні та спеціальні межі його особистої та індивідуальної свободи, що відіграють роль меж зовнішнього розсуду суб'єкта правовідносин [3, с. 13]. Вчиняючи зловживання правом, особа по суті проявляє власну неповагу до свобод інших осіб і права загалом. Зловживаючи правом, вона скептично, зневажливо і зарозуміло сприймає право, не вірить у можливості і необхідність права як найефективнішого регулятора суспільних відносин [15].

Зловживання правом вважається формою правового нігілізму, коли право, яке призначене для досягнення суспільних цілей, використовується задля досягнення особистих або корисних цілей, ігноруючи при цьому правові норми і принципи [7, с. 2]. Це має прояв у недобросовісному використанні права, яке може завдати шкоди інтересам інших або суспільству загалом.

Елементами зловживання правом як формою правового нігілізму є:

– недобросовісне використання права: право використовується не відповідно до його призначення, а для досягнення цілей, не пов'язаних із правовим змістом;

– порушення мети права: зловживання правом може мати прояв у діях, що прямо не заборонені, однак суперечать меті, для якої право існує;

– шкода інтересам інших осіб або суспільству: зловживання правом може спричинити як пряму шкоду, так і через потенційну загрозу, для інших осіб або суспільства в цілому;

– умисна поведінка: зловживання правом в якості специфічного прояву правового нігілізму, зазвичай вчиняється умисно;

– правова формальність: зловживання правом може відбуватись у межах формальної правомірності, що робить його більш небезпечним [15].

Зв'язок зловживання правом і правового нігілізму полягає в тому, що зловживання правом – це прояв правового нігілізму, коли право стає засобом для досягнення цілей, що не відповідають його призначенню. Водночас це відкидання значення права, його заміщення особистими інтересами або бажаннями, що підриває правову систему і суспільний порядок. Зловживання правом та правовий нігілізм можуть мати такі наслідки, як:

– підривання довіри до правової системи: зловживання правом знецінює значення права і правової системи загалом, що може спричинити втрату довіри до закону і судової системи;

– зниження рівня правової культури: зловживання правом і правовий нігілізм сприяють поширенню ідеї, що закон – це просто перешкода, яку можна обійти або якою можна зневажати;

– шкода суспільству: зловживання правом може завдати шкоди інтересам інших осіб і суспільству загалом, створюючи соціальні та правові проблеми;

– викривлення правової культури: зловживання правом призводить до того, що право перестає бути засобом захисту інтересів і регулювання відносин, а перетворюється на інструмент, який використовується всупереч своїм цілям.

Один із поширених різновидів зловживання правом як одна із форм правового нігілізму в сучасних умовах – це зловживання правом на інформацію, які можна співвідносити як родове і видове поняття. Оскільки питання зловживання правом на інформацію в умовах побудови інформаційного суспільства набуло значної актуальності, дослідження механізмів і форм його прояву, а також нормативне врегулювання прогалин та колізій правових норм

у галузі інформаційного права, існування яких породжує згадуване зловживання, є одним із завдань і правової науки, і нормотворців, першочергово законодавця. Наразі зловживання правом на інформацію набуло своєрідного лавинного характеру, за якого здійснюється масове порушення прав осіб, а порушники при цьому відчувають певний комфорт та відчуття вседозволеності [1, с. 14]. Тож особи, що здійснюють зловживання правом на інформацію свідомо та несвідомо використовують сьогоденні правові можливості щодо отримання інформації, здійснюють зазначене не стільки в інтересах переважної більшості суспільства, скільки йому на шкоду, а також на шкоду деяким особам. Усе це викликає різку негативну реакцію в українському суспільстві та породжує в людей вимогу, що набирає соціальної гостроти, щодо необхідності належного правового врегулювання аналізованої проблеми. Згідно з напрацьованими концептуальними положеннями, провідною ознакою зловживання правом на інформацію є завдана шкода в якості наслідку реалізації особою власного суб'єктивного права.

Одним із превентивних механізмів, спрямованих на подолання правового нігілізму, є стримування зловживання правом. Це боротьба не з поведінкою особи, що зловживає правом, а з конкретними проявами правової поведінки, які завдають шкоди суспільству та особі. У випдку встановлення факту зловживання правом воно не захищається та не охороняється законом.

Висновки. Узагальнюючи зазначене, вкажемо, що зловживання правом є особливим видом правового нігілізму, який відзначається спеціальними ознаками, складом, особливими передумовами і причинами виникнення. У великій кількості наукових праць зловживання правом визначають тотожними поняттями, які різні за своїм змістом і принципами.

Сучасні дослідники наголошують, що виникнення та поширення правового нігілізму в Україні зумовлене багатьма чинниками. Вони пов'язані як із історичним минулим нашої держави – слабкими демократичними традиціями, тривалим існуванням у межах тоталітарної системи, формальним і репресивним характером законодавства, вибірковим правосуддям, – так і з проблемами нинішнього етапу суспільних перетворень. Йдеться про недоліки законотворчого та правозастосовного процесів, постійні соціально-економічні й політичні кризи, корумпованість державного апарату, зростання рівня злочинності, відсутність об'єднувальної ідеології та чіткої правової політики, а також нерозвинену систему громадянської освіти.

Список використаних джерел:

1. Бакумов О. С. Проблеми зловживання правами громадян в процесі реалізації форм безпосередньої демократії. *Бюлетень Мін. юст. України*. 2012. № 4. С. 125–132.

2. Бровченко Т. І., Миргород В. О. Зловживання цивільними правами. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2020. №3. Том 31 (70). С. 51–56.

3. Буроменська Н. Л. Поняття і правова природа принципу заборони зловживання правом: автореф. дис. … канд.юрид.наук. 12.00.01. ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», Київ, 2021. 21 с.

4. Горбась Д. В. Зловживання правом. *Вісник Запорізького національного університету.* 2005. № 2. С. 119–122.

5. Журба І. Зловживання сторонами процесуальними правами у цивільному процесі. *Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Юридичні науки.* Київ : ВПЦ «Київ. Унт», 2013. Вип. 4 (98). С. 102–105.

6. Калюжний Р. А., Андрущенко І. Г. Зловживання правом: сутність та шляхи протидії. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2006. № 8. С. 16–21.

7. Кот О. Проблема зловживання суб'єктивним правом у цивільному праві України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4. С. 133–141.

8. Мілетич О.О. Зловживання правом: теоретико-прикладний аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2015. 18 с.

9. Мілетич О. О. Проблеми юридичної кваліфікації категорії «зловживання правом»: загальнотеоретичний аспект. *Право і суспільство.* 2012. № 1. С. 60–63.

10. Онищенко Г. Проблема існування категорії «зловживання правом». *Юридичний журнал.* 2007. № 2. С. 45–49.

11. Полянський Т. Т. Зловживання правом (загальнотеоретичне дослідження) : монографія. Київ: Ред. журн. «*Право України*» ; Харків: Право, 2013. 376 с.

12. Полянський Т. Т. Зловживання правом як специфічне правопорушення. *VIVAT IUSTITIA*. 2006, Вип. 5. С. 15–19.

13. Рєзнікова В. В. Зловживання правом: поняття та ознаки. *Університетські наукові записки*. 2013. № 1(45). С. 23–35.

14. Рубащенко М. А. Зловживання правом як загальноправова категорія: допустимість, сутність, кваліфікація. *Юридичний журнал.* 2010. № 4. С. 110–119.

15. Стрілко Д. Правовий нігілізм та шляхи його подолання в сучасних умовах. *Теорія держави і права* Вип. 3, 2021. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/3/36.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

МІЩЕРЯКОВ Г. А.,
orcid.org/0009-0005-5036-3074
аспірант
(Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України)

УДК 342.7
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.4

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БІОМЕДИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА БІОЕТИКИ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Статті присвячена критично важливому питанню адаптації українського законодавства до сучасних викликів, що генерує стрімкий розвиток біомедичних технологій. Автор розглядає компле́кс проблем, що виникає у сфері правового регулювання генної інженерії, клонування, телемедицини та штучного інтелекту в охороні здоров'я, що демонструє явне відставання національного нормативно-правового забезпечення від глобальних тенденцій та міжнародних стандартів біоетики.

У роботі проаналізовано наявне українське законодавство у сфері біомедицини, включаючи закони про заборону репродуктивного клонування людини, трансплантацію анатомічних матеріалів, державне регулювання генетично-інженерної діяльності та функціонування телемедицини. Автор констатує, що українське право у цій сфері характеризується фрагментарністю та неповнотою регулювання, створюючи численні прогалини у захисті прав пацієнтів та етичних основ медичної практики.

Основним змістом статті є детальна характеристика конкретних викликів, що ставлять біомедичні технології. Зокрема, розглядаються питання: можливості генного редагування за допомогою технологій типу CRISPR та відсутність у законодавстві України чітких норм щодо допустимості генної терапії зародків; проблеми регулювання створення та культивування людських ембріонів, де національне право не встановлює чітких часових меж на відміну від Європейської практики; розширення використання алгоритмів штучного інтелекту для діагностики та підтримки клінічних рішень при відсутності задовільних механізмів захисту від упередженості та порушення приватності пацієнтів; практична реалізація телемедицини без єдиних стандартів електронних рецептів, дистанційного призначення лікування та електронних медичних записів.

Окрему увагу автор приділяє аналізу міжнародно-правової бази, що передбачає глобальні принципи біоетики, зокрема Конвенції Ов'єдо 1997 року, Універсальній декларації про геном людини та права людини, Міжнародній декларації про генетичні дані людини та Всеосяжній декларації ЮНЕСКО про біоетику та права людини. Автор підкреслює, що незважаючи на підпис Конвенції Ов'єдо у 2002 році, Україна досі її не ратифікувала, що гальмує гармонізацію національного права з європейськими стандартами.

Ключові слова: *біомедичні технології, біоетика, правове регулювання, генна інженерія та редагування генома, телемедицина, штучний інтелект у медицині.*

Mishcheriakov H. A. Legal regulation of biomedical technologies and bioethics: current challenges for Ukrainian legislation

The article is devoted to the critically important issue of adapting Ukrainian legislation to contemporary challenges generated by the rapid development of biomedical technologies. The author examines a set of problems arising in the legal regulation of genetic engineering, cloning, telemedicine, and artificial intelligence in healthcare, which reveals a clear lag of the national regulatory framework behind global trends and international bioethical standards.

The study analyzes existing Ukrainian legislation in the field of biomedicine, including laws on the prohibition of human reproductive cloning, the transplantation of anatomical materials, state regulation of genetic engineering activities, and the functioning of telemedicine. The author notes that Ukrainian law in this area is characterized by fragmentation and incomplete regulation, creating numerous gaps in the protection of patients' rights and the ethical foundations of medical practice.

The core of the article is a detailed characterization of specific challenges posed by biomedical technologies. In particular, it considers: the possibilities of gene editing using CRISPR-type technologies and the absence in Ukrainian legislation of clear norms regarding the permissibility of germline gene therapy; the problems of regulating the creation and cultivation of human embryos, where national law does not establish clear time limits unlike European practice; the expanding use of artificial intelligence algorithms for diagnosis and clinical decision support in the absence of adequate safeguards against bias and violations of patient privacy; and the practical implementation of telemedicine without unified standards for e-prescriptions, remote prescribing, and electronic medical records.

The author devotes particular attention to the analysis of the international legal framework that enshrines global bioethical principles, including the 1997 Oviedo Convention, the Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights, the International Declaration on Human Genetic Data, and the UNESCO Universal Declaration on Bioethics and Human Rights. The author emphasizes that despite Ukraine's signing of the Oviedo Convention in 2002, it has not yet been ratified, which hinders the harmonization of national law with European standards.

Key words: *biomedical technologies, bioethics, legal regulation, genetic engineering and genome editing, telemedicine, artificial intelligence in medicine.*

Вступ. Сучасний стрімкий розвиток біомедичних технологій (генна інженерія, клонування, телемедицина, штучний інтелект (далі – ШІ) у медицині тощо) ставить нові етичні та правові питання, що вимагають своєчасного нормативного реагування. Всесвітня організація охорони здоров'я (далі – ВООЗ) звертає увагу на ключову роль інновацій у досягненні універсального охоплення медичною допомогою, але попереджає про суттєві виклики у сфері управління новітніми технологіями та необхідність розробки етичних стандартів на всіх етапах їх впровадження. ВООЗ вже розробляє глобальні стандарти щодо редагування генома людини і консультує країни з питань етичного використання великих даних і ШІ у системах охорони здоров'я [1].

Одночасно, ЮНЕСКО визнала біоетику як окрему глобальну галузь знань та закликала країни формувати закони, що захищають гідність людини і її життя у світлі науково-технічного прогресу [2]. Українське законодавство у сфері охорони здоров'я і біотехнологій зазвичай реагує на ці виклики повільно та фрагментарно, що пояснює необхідність системного перегляду правил і впровадження європейських стандартів.

Метою цієї статті є комплексний аналіз стану правового регулювання біомедичних технологій та біоетики в Україні з метою визначення нормативних прогалин і розробки конкретних пропозицій для вдосконалення законодавства. Для досягнення цієї мети ставляться наступні **завдання**:

– розглянути сучасний стан українського законодавства у сфері регулювання генної інженерії, клонування, телемедицини та штучного інтелекту в медицині з вказівкою на конкретні прогалини та суперечності в нормативно-правовому забезпеченні;

– проаналізувати міжнародно-правову базу в галузі біоетики, що встановлюють глобальні принципи та стандарти у біомедицині;

– визначити основні виклики, що постають перед українським законодавством у контексті стрімкого розвитку біомедичних технологій, та проаналізувати труднощі імплементації міжнародних стандартів у національне право;

– розробити конкретні рекомендації щодо вдосконалення українського законодавства у галузі біоетики.

Результати дослідження. В Україні діють окремі законодавчі акти, які регулюють різні аспекти біомедицини, та існують міжнародні зобов'язання, ратифікація яких потребує повної імплементації. Серед них – закон «Про заборону репродуктивного клонування людини», яким чітко заборонено створення генетично ідентичної іншій особі людини [3]. У цьому ж законі вперше дається визначення «ембріона людини» – як зародка на стадії розвитку до восьми тижнів [3]. Значущою також є заборона у статті 3 ввезення та вивезення клонованих ембріонів. Окремо регулюється трансплантація – прийнято Закон «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» № 2427-VIII [4] та створено Єдину державну інформаційну систему трансплантації [5].

У сфері генетично модифікованих організмів (далі – ГМО) і генетичної інженерії нещодавно ухвалено Закон № 3339-IX «Про державне регулювання генетично-інженерної діяльності та державний контроль за розміщенням на ринку генетично модифікованих організмів і продукції» [6]. Цей закон вперше комплексно визначає правила випробувань, реєстрації та маркування ГМО та встановлює центральні органи виконавчої влади для їх контролю. Раніше Україна приєдналась до Картахенського протоколу про біобезпеку [7], що зобов'язує забезпечувати належний рівень захисту в галузі безпечної передачі, обробки і використання ГМО.

Крім того, фактично впроваджуються нові форми медичних послуг: на час епідемій і воєнних дій законодавство вносять поправки щодо телемедицини, вводять поняття «телемедицина» у статутах МОЗ та інших нормативних актах. Так, у 2023 році ухвалено закон № 3301-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування телемедицини», який уперше на законодавчому рівні дає визначення телемедицини, як комплексу дій, технологій та заходів при наданні меддопомоги із використанням дистанційних засобів [8]. Однак нормативна база залишається розрізненою та неповною. Наприклад, відсутній цілісний закон про біоетику чи біомедичні дослідження, що враховував би всі новітні технології. Тому медико-правова спільнота наполягає на ухваленні комплексних нормативних актів, у тому числі шляхом ратифікації міжнародних угод (наприклад, Конвенції Ов'єдо).

Стрімкий розвиток біотехнологій створює досить багато викликів. Далі розглянемо деякі з них.

Технології типу CRISPR дозволяють вносити точкові зміни у ДНК, які можуть лікувати генетичні хвороби, але несуть ризики непередбачуваних мутацій. Світова спільнота схиляється до обережної позиції: ВООЗ опублікувала світові рекомендації з редагування людського генома і розробляє рамки контролю за цими дослідженнями [1]. Україна тільки створює правове поле для генетично-модифікованих організмів [6], проте відсутній окремий регламент для клінічного редагування людського геному. У Європейському Союзі встановлені суворі обмеження на будь-які зміни зародкового геному людини. Наприклад, зміни дозволені лише для лікувальних цілей, без передачі потомству. В українському законодавстві відсутня відповідна норма, що створює правовий вакуум у питаннях генної терапії зародків чи ембріональних клітин.

Наступним викликом є клонування і дослідження ембріонів**.** В Україні заборонено репродуктивне клонування людини, тобто створення нового організму, генетично

ідентичного існуючій людині [3], а ембріон визначено як зародок до восьмого тижня розвитку [3]. Проте технології клонування (репродуктивного чи терапевтичного) стрімко розвиваються у світі – наприклад, на тваринах і клітинних моделях. Водночас, питання регулювання створення і переробки людських ембріонів (наприклад, методом in vitro) залишається відкритим: в ЄС діє правило «14 діб», тобто заборона створення та культивування ембріонів понад цей строк.

Українське законодавство не містить аналогічних чітких меж – існуючі норми стосуються лише клонування. Це створює потенційні етичні ризики (тривалий розвиток ембріонів поза тілом матері, комбінована генетика тощо). Прогалини у правовому регулюванні окреслених питань не можуть залишатися не усуненими. Відповідні нормативно-правові акти мають бути прийняті в нашій країні.

Ще одним важливим викликом є використання ШІ у медицині. Використання алгоритмів ШІ для діагностики, підтримки рішень і досліджень лікарів розширюється. ВООЗ нещодавно ухвалила рекомендації «Етика та управління ШІ для здоров'я», які покликані сприяти належному використанню таких моделей [9]. Зокрема, підкреслено, що великі мультимодальні моделі можуть допомагати лікарям аналізувати історії хвороби та пацієнтам самостійно діагностувати симптоми, але генеративні ШІ несуть ризики упередженості та порушення приватності [9].

У національному контексті телемедичні платформи зі ШІ також потребують регуляції: потрібні стандарти захисту персональних медичних даних, протоколи клінічного тестування алгоритмів та їх ліцензування, що поки не врегульовано в Україні належним чином.

Ще однією проблемою є розповсюдження у медичній сфері телемедицини та цифрових технологій**.** Пандемія COVID-19 та війна стимулювали поширення телемедицини. Українські пацієнти та лікарі дедалі частіше надають консультації та реабілітацію на відстані. Законодавець уже ввів офіційне визначення телемедицини в законі «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування телемедицини» № 3301-IX від 09.08.2023 [8] і в низці підзаконних актів, але відсутні єдині стандарти здійснення такої діяльності. Наприклад, необхідно врегулювати питання електронних рецептів, дозвіл на дистанційне призначення лікування, систему електронних медичних записів. На цей час правовий статус «телемедичного» контакту не врегульовано комплексно: залишаються суперечності щодо фінансування таких послуг, захисту конфіденційності даних, ліцензування програмного забезпечення.

Також існує ціла низка інших викликів, таких як охорона біобанків (зразків біологічного матеріалу) та персональної генетичної інформації, ксенотрансплантація (пересадка тваринних органів людині) та комерціалізація молекулярних технологій. Кожен з цих напрямів може призвести до нових форм порушення прав людини, а саме приватності, недоторканості тіла, генетичної дискримінації і тому потребує правового забезпечення.

Також вважаємо доцільним розглянути міжнародно-правові акти та рекомендації ВООЗ щодо біоетики. У міжнародному праві існує низка документів, що закладають етичні принципи в біомедицині. Загальноприйнятою та найбільш важливою є «Ов'єдська конвенція» 1997 року [10]. Вона проголошує охорону гідності та основних прав людини щодо застосування біології та медицини і переслідує мету заборонити зловживання інноваційними досягненнями у цих галузях. Хоча Україна підписала Конвенцію Ов'єдо ще у 2002 році, вона досі не ратифікована. Фахівці у медичному праві вважають ратифікацію Ов'єдо надзвичайно доцільною для укріплення європейських стандартів медичного права. Конвенція накладає обов'язки щодо інформованої згоди пацієнта на медичне втручання, обмежує генетичні маніпуляції репродуктивного характеру (зокрема забороняє вибір статі дитини і клонування) і гарантує право на приватність інформації про здоров'я. Аналогічні цінності містять і інші міжнародні акти, наприклад, Універсальна декларація про геном людини та права людини [11] та Міжнародна декларація про генетичні дані людини [12], які встановлюють принципи захисту людини від необґрунтованих генетичних втручань та зловживання даними.

Особливе значення мають документ ЮНЕСКО з біоетики. Всеосяжна декларація ЮНЕСКО про біоетику і права людини [2] офіційно визнала біоетику як міжнародну галузь права і закликала законотворців усіх країн запроваджувати відповідні нормативи. Цей документ закріплює фундаментальні принципи – повагу до життя, гідності, здоров'я і прав людини у науково-технічному прогресі. Також він підкреслює, що етичні питання біомедицини не можна вирішувати поза межами загальної системи прав людини. ЮНЕСКО декларує необхідність діяльності національних біоетичних комітетів та узгодження інтересів держав на міжнародному рівні.

За рекомендаціями ВООЗ, на національному рівні потрібно впроваджувати механізми етичного контролю: наприклад, створення комітетів з етики при дослідницьких центрах, забезпечення інформованої згоди пацієнта для клінічних випробувань, захист персональних даних у дослідженнях та обов'язкові процедури оцінки ризиків нових технологій. ВООЗ також розробляє керівництва з етики ШІ в охороні здоров'я, що враховують потенційні небезпеки «генеративних» систем, які можуть упереджено обробляти інформацію.

Далі розглянемо труднощі імплементації міжнародних стандартів у національне законодавство України. Основна проблема полягає у фрагментарності та затримці впровадження міжнародних принципів. Так, незважаючи на значущість Конвенції Ов'єдо, Україна її не ратифікувала, а національне законодавство часто не відповідає її приписам і навіть суперечить їм (наприклад, відсутній закон про захист генетичної інформації та репродуктивні технології). Також відмічається «розрізненість» українських законів та неоднозначні термінологічні підходи, які ускладнюють правозастосування. Відсутність закону про біоетику призводить до того, що регулювання нових практик здійснюється за старими правилами або взагалі не здійснюється.

Також є труднощі з адаптацією міжнародних звітних процедур. Наприклад, Україна як сторона Картахенського протоколу, зобов'язана подавати національні звіти про використання ГМО, проте ці процедури потребують належної підготовки і координації між відомствами. Щодо телемедицини та ШІ, то відсутність прозорого єдиного стандарту ускладнює взаємодію з європейськими ініціативами (наприклад, ЄС уже розробляє юридичний документ щодо правового регулювання ШІ). В цілому реалізація міжнародних рекомендацій гальмується через брак координації, недостатнє фінансування та низький рівень науково-правового супроводу у парламенті.

Враховуючи вищенаведене можна розробити пропозиції щодо вдосконалення українського законодавства у сфері біоетики. Для подолання зазначених проблем необхідно системно реформувати медико-правову сферу з урахуванням глобальних біоетичних стандартів. Слід невідкладно ратифікувати Конвенцію Ов'єдо та інші документи Ради Європи у цій сфері, що уможливить гармонізацію національного права із європейським правом. Це підтвердило б підтримку визнаних європейських цінностей – поваги до гідності людини і захисту її здоров'я. Законотворці можуть використати досвід інших країн-партнерів (наприклад, Грузії, Литви), які імплементували основні положення Ов'єдо у своє медичне законодавство.

Також необхідно ухвалити закон про біоетику (або внести комплексні зміни до «Закону про охорону здоров'я»), який би систематизував принципи здійснення медичних досліджень (від отримання згоди пацієнта до обробки даних), встановив рамки для роботи етичних комісій, врегулював цифровізацію охорони здоров'я. Такий акт може брати за основу підходи ЮНЕСКО – забезпечення поваги до життя, здоров'я і гідності людини. У ньому слід передбачити механізми захисту від ризиків науково-технічного прогресу (наприклад, при розробці нових препаратів або технологій генної терапії).

Українське законодавство повинно деталізувати правила для конкретних новітніх технологій. Наприклад, у сфері генетичної інженерії можна розробити окремий правовий акт про генну терапію людини. Для клінічного використання ШІ доцільно прийняти нормативний акт про сертифікацію медичного ПО на основі ШІ. Слід також передбачити кримінальну

та цивільну відповідальність за зловживання новими технологіями. Наприклад, нелегальне генетичне тестування чи маніпуляції з ембріонами).

Рекомендується створити державну комісію з біоетики, яка координуватиме впровадження нових правил та здійснюватиме моніторинг етичних аспектів у медицині (схоже на міжнародні біоетичні комітети). Необхідно збільшити роль наукових та професійних організацій, які контролюють відповідність досліджень етичним стандартам. Важливим є підвищення кваліфікації медиків і юристів у галузі біоетики, популяризація Угод ЄС і рекомендацій ВООЗ серед фахівців.

Відповідно до практик ЄС та Ов'єдо, слід закріпити механізми захисту особистих даних у медичній сфері та права громадян на добровільну і інформовану згоду. Наприклад, узгодити українське законодавство з європейськими регламентами про конфіденційність GDPR у частині генетичної інформації. Поліпшення правової обізнаності пацієнтів і розвиток судової практики щодо порушень прав у біомедицині слугуватиме стримуючим чинником від неетичних практик.

В цілому слід проаналізувати європейські директиви з клінічних досліджень, трансплантації, донорства та охорони здоров'я під час написання українських законів. Міжнародно-правова співпраця (включаючи обмін досвідом з іншими країнами Східного партнерства) допоможе адаптувати світові надбання з урахуванням національних особливостей.

Висновки. Таким чином, правове регулювання біомедичних технологій в Україні знаходиться на етапі формування та поступового оновлення. Наявні акти розрізнені й не охоплюють усі новітні виклики – зокрема питання генетичних досліджень, ШІ в медицині, телемедицини та досліджень ембріонів. Водночас на міжнародному рівні вже вироблені принципи та стандарти (Конвенція Ов'єдо, декларації ЮНЕСКО, рекомендації ВООЗ), які мають бути враховані в українській правовій системі. Для підвищення захисту прав пацієнтів та гарантування етичності біомедичних досліджень необхідно інтегрувати у вітчизняне законодавство міжнародні підходи, усунути нормативні прогалини шляхом прийняття нових законів чи внесення суттєвих змін до вже існуючих, а також посилити механізми контролю. Розробка таких ініціатив сприятиме реалізації європейської інтеграції України у сфері охорони здоров'я і забезпеченню етичних основ медичного прогресу з повагою до прав людини.

Список використаних джерел:

1. World Health Organization, The Official Site. URL: https://www.who.int/ (дата звернення: 3.11.2025)

2. Universal Declaration on Bioethics and Human Rights, Records of the General Conference, 33rd session, Paris, 3-21 October 2005, v. 1: Resolutions. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000142825.page=80 (дата звернення: 3.11.2025)

3. Закон україни «Про заборону репродуктивного клонування людини» 2231-IV від 14.12.2004 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2231-15#Text (дата звернення: 3.11.2025)

4. Закон україни «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» 2427-VIII від 17.05.2018 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text (дата звернення: 3.11.2025)

5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Єдину державну інформаційну систему трансплантації органів та тканин» № 1366 від 23 грудня 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1366-2020-%D0%BF#n9 (дата звернення: 3.11.2025)

6. Закон україни «Про державне регулювання генетично-інженерної діяльності та державний контроль за розміщенням на ринку генетично модифікованих організмів і продукції» 3339-IX від 23.08.2023 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3339-20#Text (дата звернення: 3.11.2025)

7. Картахенський протокол про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_935#Text (дата звернення: 3.11.2025)

8. Закон україни «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування телемедицини» № 3301-IX від 09.08.2023 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3301-20#Text (дата звернення: 3.11.2025)

9. Ethics and governance of artificial intelligence for health. Guidance on large multi-modal models. Geneva: World Health Organization; 2024. URL: https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/e9e62c65-6045-481e-bd04-20e206bc5039/content (дата звернення: 3.11.2025)

10. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину від 04.04.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334#Text (дата звернення: 3.11.2025)

11. Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights, Records of the General Conference, 29th session, Paris, 21 October to 12 November 1997, v. 1: Resolutions. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000110220.page=47 (дата звернення: 3.11.2025)

12. International Declaration on Human Genetic Data**,** Records of the General Conference, 32nd session, Paris, 29 September to 17 October 2003, v. 1: Resolutions. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000133171.page=45 (дата звернення: 3.11.2025)

Дата першого надходження рукопису до видання: 11.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

НАКОНЕЧНА А. М.,
orcid.org/0000-0002-8226-5496
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та філософії права
(Львівський національний університет імені Івана Франка)

УДК 340.12
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.5

ЕФЕКТИВНІСТЬ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ДІТЕЙ НА СТАНОВЛЕННЯ В УМОВА ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ У РОЗРІЗІ ПОТРЕБОВОГО ПІДХОДУ

У статті проаналізовано питання особливостей реалізації конституційного права дитини на становлення в умовах дії правового режиму воєнного стану з позицій потребового підходу в контексті:

– потреби в освіті;

– потреби у розвитку здібностей і талантів;

– потреби у самостійності.

Потреба в освіті. Визначено проблеми освіти у період дії правового режиму воєнного стану, а саме: незадовільне забезпечення цифровими пристроями учасників освітнього процесу, неналежне облаштування укриттів у навчальних закладах й недостатня роль Міністерства освіти і науки України щодо визначення та конкретизації форм навчання у закладах освіти відповідних регіонів України.

Потреба у розвитку здібностей і талантів. Охарактеризовано сутність та ключові ознаки терміно-понять «здібності» і «таланти», а саме:

– здібностями є загальна можливість виконувати певну діяльність на певному рівні у будь-якій сфері;

– талантами є видатні природні здібності до діяльності у певній сфері.

Також здійснено їх систематизацію за основними критеріями. Зокрема, здібності класифіковано за природою походження, застосованістю у сферах діяльності та призначенням. Таланти упорядковано за типом інтелекту та сферою застосування.

Потреба у самостійності. Зазначено, що вона є важливою як для особистісного розвитку, так і для правового статусу людини, що передбачає здатність самостійно приймати рішення, брати відповідальність, а також наявність певних юридичних прав, що залежать від віку. Також наголошено, що ця потреба зростає з віком, і хоча вона пов'язане з відповідальністю, також потребує балансу, щоб уникнути негативних наслідків надмірної самовпевненості та необхідності співпраці з іншими.

Ключові слова: *потреба в освіті, загальна середня, професійна (професійно-технічна) та вища освіти, потреба у розвитку здібностей і талантів, потреба у самостійності.*

Nakonechna A. M. The effectiveness of implementing children's right to development in conditions of armed aggression in terms of a needs-based approach

The article analyzes the issue of the peculiarities of the implementation of the constitutional right of the child to formation under the conditions of the legal regime of martial law from the standpoint of the needs approach in the context of:

– educational needs;

– needs for the development of abilities and talents;

– needs for independence.

Need for education. The problems of education during the period of the legal regime of martial law are identified, namely: unsatisfactory provision of digital devices for participants in the educational process, improper arrangement of shelters in educational institutions and the insufficient role of the Ministry of Education and Science of Ukraine in determining and specifying forms of education in educational institutions of the relevant regions of Ukraine.

Need for the development of abilities and talents. The essence and key features of the term concepts of "abilities" and "talents" are characterized, namely:

– abilities are the general ability to perform a certain activity at a certain level in any field;

– talents are outstanding natural abilities to work in a certain field.

They were also systematized according to the main criteria. In particular, abilities are classified by the nature of origin, applicability in areas of activity and purpose. Talents are arranged by type of intelligence and scope of application.

The need for independence. It is noted that it is important both for personal development and for the legal status of a person, which involves the ability to make decisions independently, take responsibility, as well as the presence of certain legal rights that depend on age. It is also emphasized that this need increases with age, and although it is associated with responsibility, it also requires balance in order to avoid the negative consequences of excessive self-confidence and the need to cooperate with others.

Key words: *the need for education, general secondary, vocational (vocational and technical) and higher education, the need for the development of abilities and talents, the need for independence.*

Вступ. Право дитини у становленні є фундаментальним комплексом прав , що забезпечують її розвиток як особистості, а саме:

– права на освіту;

– права на розвиток здібностей і талантів;

– права на самостійність.

Саме завдяки реалізації цього права люди стають справжніми фахівцями і незалежними особистостями, котрих нам через військову агресію Росії настільки бракує.

Сучасні науковці , на жаль, не проводять його комплексного аналізу. Саме тому хотілося б зробити таку спробу, щоб звернути увагу на проблемні моменти його реалізації в умоваї дії воєнного стану у світлі потребово-дослідницького підходу.

Постановка завдання. Метою статті є глибинний аналіз проблем реалізації права дитини на становлення в умовах збройної агресії з позицій потребового підходу в контексті:

– потреби в освіті;

– потреби у розвитку здібностей і талантів;

– потреби у самостійності.

Результати дослідження. Потреба в освіті зумовлюється тим, що вона згідно з **міжнародним і вітчизняним законодавством є віднесена до фундаментальних потреб людини**

і розглядається в якості складової частини потреби на отримання безперервної освіти, реалізація якої можлива протягом усього життя людини.

Загальна декларація прав людини передбачає, що освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особистості, збільшення поваги до прав людини та основних свобод, вона повинна сприяти взаєморозумінню, терпимості й дружбі між усіма народами, расовими або релігійними групами (ст. 28) [1].

Ст. 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права охоплює положення про те, що освіта повинна дати можливість усім бути корисними учасниками вільного суспільства [2].

Згідно з чинною Конституцією України найвищою цінністю у сучасному суспільстві є людина, яка має можливості здійснювати пошук і освоювати нові знання, приймати виважені й нестандартні рішення.

Ст. 3 Закону України «Про освіту» закріплює положення, згідно якого «кожен має право на якісну та доступну освіту... Ніхто не може бути обмежений у праві на здобуття освіти... Право на освіту не може бути обмежене законом...», однак, у демократичних суспільствах існують законодавчі норми щодо обмежень конституційного права на освіту в умовах воєнного стану [3].

Так, згідно ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», «воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [4].

З перших днів введення воєнного стану в Україні здобувачі освіти втратили можливість навчатися, проте навіть попри несприятливі умови для повноцінної діяльності, робота навчальних закладів доволі швидко відновилася і організація діяльності щодо задоволення потреби в освіті продовжує здійснюватися із дотриманням певних пріоритетів, головними серед яких є: 1) всебічна підтримка працівників та здобувачів освіти, які зі зброєю в руках захищають нашу державу, задля сприяння обороні України; 2) гарантування безпечних умов навчання та праці для усіх учасників освітнього процесу; 3) надання якісних освітніх послуг.

Для їх забезпечення законодавство України з питань освіти передбачає різні форми здобуття освіти, а саме: інституційну (очну, заочну) чи індивідуальну (екстернат, сімейну (домашню), педагогічний патронаж) форми, або шляхом їх поєднання (ч. 1 ст. 9).

Враховуючи реалії сьогодення, у березні 2022 року вищевказаний закон було доповнено статтею 57-1, яка містить додаткові державні гарантії в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану здобувачам освіти, у тому числі тим, які в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану в Україні чи окремих її місцевостях, оголошених у встановленому порядку (особливий період) були вимушені змінити місце проживання (перебування), залишити місце навчання, незалежно від місця їх проживання (перебування) на час особливого періоду, а саме:

– організація освітнього процесу в дистанційній формі або в будь-якій іншій формі, що є найбільш безпечною для його учасників;

– здійснення виплати стипендії та інших виплат, передбачених законом;

– місце проживання (пансіон, гуртожиток тощо) та забезпечення харчуванням (у разі потреби) [5, с. 391–392].

Забезпечення вищезазначених державних гарантій здійснюють: а) органи виконавчої влади, органи військового командування, військові, військово-цивільні адміністрації та органи місцевого самоврядування, їх представники, посадові особи (керівники, голови,

начальники), органи управління (структурні підрозділи) у сфері освіти; б) заклади освіти, установи освіти, наукові установи, їх засновники; в) громадські об'єднання, благодійні організації та фізичні особи, які здійснюють благодійну (волонтерську) діяльність (ч. 2 ст. 57-1 Закону «Про освіту»), у тому числі забезпечують створення безпечного освітнього середовища та організацію здобуття освіти, освітнього процесу.

Виходячи із вищезазначеного, слід виокремити основні виклики у системі освіти України (шкільній, професійно-технічній та вищій0 та окреслити перспективні напрями їх подолання, що, зокрема, задекларовані у проєкті Плану відновлення України у сфері освіти і науки:

Інфраструктурні виклики:

Повне знищення або пошкодження навчально-наукових приміщень закладів освіти, що спричиняє необхідність їх переміщення у відносно безпечні регіони. Так, частина навчальних закладів, розташованих у східних регіонах країни, перемістились у західні регіони (Закарпатська область, Чернівецька область тощо).

Проблеми з належним функціонуванням безпекової інфраструктури ЗВО (робота системи оповіщення, наявність укриттів та їх стан тощо). Є ситуації, коли системи оповіщень дають збої, тобто не спрацьовують вчасно. Зокрема, сигнал тривоги може бути поданий після того, коли пролунали вибухи або може ввімкнутися випадково без необхідності. Окрім цього, частина шкіл та вищих навчальних закладів або досі не є забезпечені укриттями, або мають їх, проте у неналежному стані, що потребує ремонту.

Реалізація освітнього процесу у дистанційному режимі внаслідок вимушеного переміщення закладів освіти, що накладає додаткові обмеження технічного характеру. Дистанційна форма навчання не може бути реалізована повноцінно внаслідок ракетних атак по енергетиці країни, внаслідок чого маємо перебої електропостачання, опалення, стабільного доступу до інтернету. В результаті частина учнів та студентів мають обмеження доступу до освітнього процесу або втрачають його. Альтернативними способами навчання за неможливості реалізації дистанційного можуть бути також поштова листування із вчителем чи викладачем, сімейна форма навчання чи педагогічний патронаж. Це би забезпечило доступ до освіти дітям, котрі за станом здоров'я не можуть відвідувати навчальні заклади або перебувають на окупованих територіях і не мають змоги покинути їх. Щоправда реалізація сімейної форми навчання та патронажу потребують формування індивідуальних програм, що є величезною проблемою, оскільки наші вчителі та викладачі практично не мають досвіду організації індивідуального навчального процесу. Це є складна методична робота, над організацією якої ніколи не задумувались. Окрім цього, батьки, при застосуванні сімейної форми навчання, не завжди можуть професійно пояснити матеріал, що може спричиняти труднощі із його засвоєнням.

Кадрові виклики:

1. Людські втрати серед працівників сфери освіти. На жаль, ми втрачаємо частину учителів та викладачів, котрі добровільно пішли воювати на фронт.

2. Відтік (міграція за кордон, переміщення у межах країни) науково-педагогічних кадрів) – відтак дефіцит у закладах освіти кваліфікованих працівників.

3. Складна політична і соціально-економічна ситуація в країні, що актуалізує питання фізичного виживання громадян, породжує значні труднощі соціального характеру й призводить до зниження пріоритету освітньо-професійної та наукової діяльності серед працівників закладів вищої освіти.

4. Скорочення кількості учасників міжнародних програм у галузі освіти і науки серед викладачів та студентів; зменшення кількості іноземних здобувачів освіти.

Фінансові виклики:

1. Недостатнє фінансування закладів освіти, нераціональний розподіл бюджетних коштів. На жаль, значна частина коштів, котрі виділяються з державного бюджету. для фінансування закладів освіти і забезпечення їх безпеки, використовуються державними службовцями в інших несанкціонованих цілях.

2. Відсутність або обмеженість ресурсів на відновлення зруйнованих і пошкоджених ЗО. Така ситуація є також пов'язаною з нераціональним розподілом коштів. Щоправда Міжнародний Валютний Фонд виділяє додаткові кошти для їх відновлення. Проте дуже прикро, коли вони нецілеспрямовано використовуються посадовими особами.

3. Послаблення партнерських стосунків з громадськістю та бізнесом у вищій освіті й науці [6].

Таким чином, навіть в умовах воєнного стану в Україні, не дивлячись на обмеження реалізації задоволення потреби в освіті, держава намагається забезпечувати реалізацію її задоволення впроваджувати різного роду ініціативи, які дозволяють здійснювати освітній процес за державними стандартами та освітніми програмами України.

Разом із тим, основними проблемами освіти у період дії правового режиму воєнного стану є незадовільне забезпечення цифровими пристроями учасників освітнього процесу та неналежне функціонування безпекової інфраструктури.

Потреба у розвитку здібностей і талантів є основою для формування майбутніх фахівців високого рівня. Дуже важливим завданням для батьків є відстежити їх у дитини ще з малку і докладати максимальних зусиль для їх подальшого вдосконалення.

Варто детально розглянути відмінності між поняттями «здібності» і «талант».

Здібностями є загальна можливість виконувати певну діяльність на певному рівні у будь-якій сфері. Відповідно можна виокремити такі їх характерні ознаки:

– передаються генетично, а тому є закладені у дитини від моменту зачаття;

– створюють основу та забезпечують легкість засвоєння нових знань.

Наприклад, добра пам'ять та логічне мислення є запорукою легкого вивчення як точних, так і гуманітарних наук.

– розвиваються під впливом виховання, навчання та умов життя.

Виховуючи дитину, батьки завжди можуть відстежити певні її уподобання. Наприклад, до танців, малювання, співу, спортивної діяльності, вивчення іноземних мов тощо. Дати їм розвиток можна, записуючи дитину на заняття з музики, танцювальні гуртки, у шахові клуби, художні школи, школи іноземних мов тощо. Таким чином дитина буде ефективно займатися своїм улюбленим заняттям і ,водночас, соціалізуватись.

Навчання також може розкрити нові здібності, котрі не проявлялися раніше. Це залежить від того, що саме сподобається вивчати дитині. Тобто, кожна дитина є індивідуальністю і може мати схильності до точних (математика, інформатика, фізика, хімія, астрономія) чи гуманітарних наук (біологія географія, мистецтвознавство, мови, література, логіка, історія) Відповідно вона матиме бажання отримувати більш поглиблені знання в одному із цих напрямків.

Умови життя, особливо у період сьогодення, не сприяють повноцінному розвитку здібностей, оскільки через постійні масовані обстріли відбувається міграція людей у більш безпечні місця, постає проблема переоформлення дитини у новий садочок, школу тощо.

– дуже часто поєднують у собі такі індивідуальні психічні особливості як креативність, логічне мислення, комунікативність тощо. Креативність завжди допомагає у творчій діяльності. Наприклад для створення нових різновидів танців, нових картин, дизайнерського оформлення будинків, квартир тощо. Логічне мислення є необхідним для усіх сфер життєдіяльності, оскільки будь-яка діяльність потребує правильної побудови думки. Комунікативність є надважливою для професій, що є пов'язані із спілкуванням з великою кількістю людей. Зокрема, для майбутніх вчителів, викладачів, співаків, журналістів, працівників туристичних агенств тощо.

Здібності можна класифікувати за такими критеріями як [7, с. 321]:

– природа походження:

1) природні (сприймання, пам'ять, мислення, здатність до елементарної комунікації на рівні експресії);

2) соціальні. Їхніми передумовами є наявність суспільства, соціально-культурне середовище, необхідність навчання, набуття знань, умінь, навичок, опанування складної

діяльності. Це вищі, культурно обумовлені здібності, властиві лише людині: художні, музичні, інженерні, математичні та ін.;

– застосованість у сферах діяльності:

1) загальні. Універсальні здібності, котрі допомагають займатись будь-яким видом діяльності (розвинена пам'ять, гарна мова, розумові здібності, точність рухів тощо);

2) спеціальні. Здібності, які сприяють успішному здійсненню конкретного виду діяльності (математичні, музичні, художні, літературні, спортивні тощо);

– залежно від їх призначення:

1) теоретичні. Схильності до абстрактно-теоретичних міркувань, аналізу тп узагальнення.

2) прикладні. Схильності до конкретних практичних дій.

Їх ще також можна поділяти на творчі (здібності створювати нові ідеї, винаходи, твори) та наукові (здатність до засвоєння знань, умінь та навичок), а також на соціальні (здібності до спілкування, взаємодії з людьми) та предметно-діяльнісні (здібності, що стосуються взаємодії , їх пізнання та перетворення).

Талантами є видатні природні здібності до діяльності у певній сфері. Характерними їх рисами є:

– грунтується на розвинених здібностях або може існувати паралельно з ними. Зокрема, дитина змалку може мати гарний слух і голос і в подальшому хоче розвивати ці здібності глибше, подаючись у музичну, школу, а згодом у музичне училище чи академію, щоб отримати фахову освіту. Відповідно здібності переростають у талант. Окрім цього, дитина може мати здібності до малювання, проте, починаючи зі школи, може проявити талант до написання творів у процесі вивчення української літератури. Таким чином, здібності і талант співіснують одночасно;

– виявляються та формуються у процесі навчання. Коли дитина починає відвідувати школу і вивчати різноманітні дисципліни, то саме тоді можна визначити, що для неї цікавіше, а також що їй опановується легше і краще;

– проявляють себе виключно у певній сфері життєдіяльності. Наприклад, таланти у сфері медицини беруть свій початок із зацікавленості дитини біологією, бажання поглиблено її вивченням, що приносить їй задоволення. Майбутні видатні юристи розпочинали свій шлях з поглибленого інтересу до правознавства та історії у школі;

– характеризується творчим внеском та оригінальністю. Для прикладу, композитор створює нові музичні твори, що є оригінальними, тобто володіють такими властивостями, котрі не характерні для інших музичних творів. Таким чином він здійснює свій творчий внесок у вітчизняну та світову музичні культури.

Художники, малюючи нові картини, створюють оригінальний продукт і роблять творчий внесок у вітчизняне та світове мистецтво:

– легкість освоєння: швидке навчання та досягнення успіхів у певній сфері без надмірних зусиль, що перевищують звичайний рівень;

– спонтанність та пристрасть: сильне бажання займатися певною діяльністю, отримання задоволення від процесу (внутрішня мотивація);

– повторюваність успіху**:** стабільні, визначні результати протягом тривалого часу, а не одноразовий спалах.

Таланти можна класифікувати за такими критеріями [7, с. 323]:

– за типом інтелекту (Модель Говарда Гарднера);

– вербально-лінгвістичний: здатність до письма, читання, володіння мовою (письменники, журналісти, юристи);

– логіко-математичний (цифровий): здібності до обчислень, логічного мислення, вирішення задач (математики, інженери, програмісти);

– просторовий: здатність орієнтуватися в просторі, візуалізувати об'єкти (художники, дизайнери, архітектори);

– фізичний (тілесно-кінестетичний): координація рухів, фізична витривалість (спортсмени, танцюристи, актори);

– міжособистісний (соціальний): розуміння інших людей, вміння спілкуватися та керувати (політики, бізнесмени, психологи);

– особистісний (внутрішньоособистісний): глибоке самопізнання, розуміння воасних емоцій та мотивації;

– природничий: здатність взаємодіяти з природою, класифікувати об'єкти (біологи, агрономи, дресирувальники);

– музичний (музиканти, композитори);

– екзистенційний (філософи, духовні лідери);

– за сферою застосування;

– наукові (дослідження, аналіз);

– мистецькі (творчі) (музика, живопис, література, акторська майстерність);

– технічні (інженерія, вин ахідництво);

– соціальні (пправлінські) (лідерство, комунікації, дипломатія).

Отже, здібності і таланти полягають у тому, що вони є індивідуально-психологічними особливостями, які формуються і розвиваються протягом життя людини в процесі діяльності та навчання,

Потреба у самостійності залежить від віку і включає як особисті, так і правові аспекти, а саме:

1. До 6 років: Розвиток самостійності полягає в тому, щоб дитина могла самостійно одягатися, їсти, гратися та піклуватися про себе, а також проявляти ініціативу.

2. 6–9 років: Діти вчаться виконувати прості хатні обов'язки, такі як прибирання на столі, миття посуду, збирання рюкзака. Також вони можуть самостійно обирати зачіску та виконувати домашні завдання.

3. 10–13 років: Здатна самостійно ходити до школи та на гуртки (з урахуванням відстані та безпеки), готувати прості страви, мити посуд, прибирати у своїй кімнаті.

4. З 14 років особа має право:

– самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами;

– самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом;

– бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи;

– самостійно укладати договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунку);

– самостійно укладати договір про отримання електронних довірчих послуг (ст. 32 ЦКУ) [8].

5. З 15 років дитина може бути працевлаштована за наявності письмової згоди одного з батьків або опікуна, якщо робота не шкодить здоров'ю [8].

6. З 18 років набувається повна дієздатність згідно (ст. 34 ЦКУ).

У вийняткових ситуаціях дитина може отримати повну цивільну дієздатність **з 16 років,** а саме:

– якщо працює (за згодою батьків це вирішує орган опіки та піклування, без згоди – суд);

– зареєстрована як фізична особа-підприємець (згодою представника) [8].

Право на самостійність є важливим як для особистісного розвитку, так і для правового статусу людини, що передбачає здатність самостійно приймати рішення, брати відповідальність, а також наявність певних юридичних прав, що залежать від віку. Право на самостійність зростає з віком, і хоча воно пов'язане з відповідальністю, також потребує балансу, щоб уникнути негативних наслідків надмірної самовпевненості та необхідності співпраці з іншими.

Висновки. Право дитини на становлення є основою її розвитку як повноцінної особистості, що вимагає забезпечення фундаментальних прав (на освіту, розвиток здібностей і талантів, самостійність) та захисту від насильства та експлуатації.

Список використаних джерел:

1. Загальна декларація прав людини: Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII від 19.10.73 р. URL: https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/995_042#Text.

3. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/2145-19#Text.

4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. No 389-VIII. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.

5. Щебатун І. Реалізація конституційного права на освіту в умовах дії правового режиму воєнного стану. Національний вісник Ужгородського Національного Університету. 2023. С. 389–394.

6. Наконечна А., Новосад В. Ефективність реалізації права на освіту в умовах воєнного стану. *Академічні візії.*2024. Вип. 36. С. 1–12.

7. Н. М. Ільїна, С. О. Мисник. Загальна психологія: теорія та практикум. Суми: Університетська книга, 2013. 352 с.

8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV (з подальшими змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

ПАСКАР А. Л.,
orcid.org/0000-0002-0765-1143
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри процесуального права
*(Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича)*

УДК 347.962.3
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.6

ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУДДІВ: ПРАВОВІ ТА ЕТИЧНІ АСПЕКТИ

У роботі вивчається роль дисциплінарної відповідальності суддів у якості інструменту гарантування ефективного доступу до правосуддя в Україні. Автор досліджує правові засади притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності за порушення службових обов'язків, зокрема за дії, що перешкоджають доступності правосуддя. Аналізується взаємозв'язок між дисциплінарною відповідальністю та принципами незалежності судової влади. Відзначається, що дисциплінарна відповідальність має сприяти не лише покаранню за порушення, але й підтримці високих стандартів професійної етики, що є ключовим чинником забезпечення права особи на судовий захист. Звертається увага на недосконаліть чинного законодавства, зокрема відсутність чітких критеріїв оцінки суддівської поведінки та прозорих механізмів притягнення до відповідальності, що призводить до правової невизначеності й можливих зловживань. Дослідження також базується на порівняльному аналізі міжнародних стандартів та рекомендацій, зокрема Бангалорських принципів поведінки суддів, які підкреслюють важливість забезпечення належного балансу між підзвітністю суддів та гарантією їхньої незалежності. Автор дійшов висновку, що подальше вдосконалення законодавства у сфері дисциплінарної відповідальності суддів та самого механізму притягнення до даного виду відповідальності сприятиме підвищенню довіри до судової системи та належному забезпеченню права громадян на справедливий, неупереджений і незалежний судовий розгляд. Окремо акцентується увага на необхідності формування єдиної практики розгляду дисциплінарних справ, підвищення професійного рівня органів суддівського врядування, запобігання політичному впливу на суд, а також впровадження сучасних підходів до правової освіти та етичного виховання суддівського корпусу.

Ключові слова: *доступ до суду, дисциплінарна відповідальність суддів, підстави дисциплінарної відповідальності суддів, суддя, правосуддя, права людини.*

Paskar A. L. Access to justice in the context of judicial disciplinary liability: legal and ethical aspects

The article examines the role of judicial disciplinary liability as a fundamental instrument for ensuring effective access to justice in Ukraine. The author investigates the legal framework for initiating disciplinary proceedings against judges for breaches of official duties, in particular for actions that undermine the authority of the judiciary or contravene professional ethical standards. The impact of such disciplinary measures on safeguarding judicial independence and integrity is also considered. The study highlights the interplay between

disciplinary liability and the principles of judicial independence, as well as to the prevention of undue influence or pressure on judges in the exercise of their adjudicative functions. It is underscored that disciplinary liability should not only serve as a punitive mechanism for misconduct but also as a tool for maintaining high standards of professional ethics, which constitute an essential precondition for the fundamental constitutional right of all citizens to access judicial remedies. The article highlights deficiencies in the existing legal regime, notably the absence of clear criteria for assessing judicial conduct and the lack of transparent mechanisms for disciplinary accountability, resulting in legal uncertainty and potential for abuse. The research is further supported by a comparative analysis of international standards and recommendations, including the Bangalore Principles of Judicial Conduct, which emphasize the importance of achieving an appropriate balance between judicial accountability and the guarantee of judicial independence. It is concluded that legislative reforms in the domain of judicial disciplinary liability and the enforcement mechanisms thereof are imperative to enhance public confidence in the judiciary and to effectively secure citizens' rights to a fair, impartial, and independent adjudication. Emphasis is placed on the necessity to establish uniform disciplinary procedures, strengthen the professional capacity of judicial self-governance bodies, prevent political interference in the judiciary, and implement contemporary approaches to judicial legal education and ethical formation.

Key words: *judicial disciplinary liability, access to justice, grounds for judicial disciplinary proceedings, judge, judiciary, human rights.*

Вступ. Згідно з Конституцією України, кожній особі гарантується право захищати свої права і свободи в суді. Стаття 55 Конституції забезпечує можливість судового оскарження будь-яких рішень, дій або бездіяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, а також посадових і службових осіб. Це право є невід'ємною складовою доступу до правосуддя, який є основоположним принципом демократичного суспільства. Право на доступ до правосуддя (на судовий захист) не може зазнавати обмежень навіть за умов запровадження воєнного або надзвичайного стану (ст. 64 Конституції України). Однак для забезпечення ефективності правосуддя необхідно також впроваджувати дієву систему дисциплінарної відповідальності суддів, що гарантує не лише захист прав громадян, а й високі стандарти суддівської доброчесності та незалежності.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є проаналізувати, яким чином інститут дисциплінарної відповідальності суддів впливає на забезпечення доступу до правосуддя, враховуючи як правові, так і етичні аспекти суддівської поведінки, а також з'ясувати межі відповідальності судді за вчинення дій чи бездіяльності, що створюють перешкоди для реалізації особами даного права.

Результати дослідження. Положення Закону України «Про судоустрій і статус суддів» встановлюють, що кожній особі забезпечується доступність правосуддя згідно Конституції України та у порядку встановленому національним законодавством (ч. 3 ст. 7). Конституційний Суд України роз'яснив, що юрисдикцією суду є захист прав і свобод осіб. Суд не має права відмовити у доступі до суду і судовому захисті порушених прав, свобод чи інтересів громадян України, іноземців чи осіб без громадянства [1, п. 3]. Крім того, ніхто не може бути позбавлений права на звернення до суду, що включає можливість розпочати судовий процес та брати участь у ньому особисто, а також не може бути позбавлений цього права [2, п. 2]. Право на доступ до суду є однією із засад правосуддя. Жодна особа не може бути позбавлена можливості звернутися до суду або бути обмежена в цьому праві. Право на доступ до правосуддя включає не лише право звернутися до суду і подання позову, а й можливість особистої участі у судовому процесі для належного захисту порушених прав.

У цілому, судді мають обмежену можливість впливати на правове регулювання процедури розгляду справ та організацію правової системи. Тому вони несуть дисциплінарну відповідальність за незаконну відмову у доступі до правосуддя та за порушення процесуальних гарантій, що забезпечують право особи на захист своєї позиції в суді [3, 41].

У науковій літературі обгрунтовується ідея про те, що слід чітко розмежовувати види відповідальності, до яких притягується суддя як спеціальний суб'єкт правопорушення. Як особа, що здійснює функцію правосуддя, суддя через свої дії або бездіяльність може порушувати важливу суспільну цінність – справедливе правосуддя. Це необхідно відрізняти від заходів юридичної відповідальності, що застосовуються до судді за вчинення правопорушень поза межами його професійної діяльності. У такому випадку суддя вже не є спеціальним суб'єктом відповідальності, і до нього застосовуються загальні процедури накладення санкцій [4, 15]. Справедливе правосуддя – це основа правової держави, і суддя має забезпечити, щоб кожну справу розглядали без упередженості, дотримуючись закону. Порушення цих принципів підриває довіру до судів і обмежує доступ до правосуддя.

Дисциплінарна відповідальність суддів, поряд з кримінальною, цивільно-правовою та адміністративною розглядається як підвид юридичної відповідальності суддів. Суддя може нести відповідальність за свої дії або бездіяльність у межах різних правових сфер. Проте дисциплінарна відповідальність має специфічне призначення – вона спрямована на забезпечення належної поведінки судді, дотримання ним норм професійної етики, вимог процесуального законодавства та стандартів правосуддя.

Інститут дисциплінарної відповідальності суддів розглядається як елемент підзвітності судді суспільству, як невід'ємний чинник, що формує довіру суспільства, враховується суспільством і професійною спільнотою. При цьому оцінюється поведінка суддів не лише у процесі здійснення правосуддя, а й поза професійною сферою [5, 10]. Судова влада та її діяльність вимагають особливого рівня довіри, оскільки саме від неї громадяни очікують справедливого вирішення конфліктів, захисту прав та свобод. Довіра до судді нерозривно пов'язана з його моральними якостями, неупередженістю, а також здатністю залишатися прикладом дотримання закону не лише в залі суду, але й у повсякденному житті. Так, дисциплінарна відповідальність поєднує дві функції: з одного боку, вона є інструментом контролю за поведінкою судді, а з іншого – засобом підтримки суспільної довіри до інституту судочинства.

Європейська комісія з питань ефективності правосуддя наголошує, що дисциплінарна відповідальність суддів повинна бути врегульована таким чином: законодавство кожної країни має якомога точніше визначати, які саме порушення тягнуть за собою дисциплінарні санкції, а також чітко встановлювати процедури їх застосування. Має бути створено спеціальний орган або визначено уповноважених осіб для прийняття скарг, отримання пояснень від судді та ухвалення рішення про наявність підстав для початку дисциплінарного провадження. Розгляд дисциплінарної справи повинен здійснюватися незалежним органом або трибуналом з повним дотриманням права судді на захист. Якщо цей орган не є судом, його членів має призначати незалежна інституція, у складі якої мають бути судді, обрані демократичним шляхом іншими суддями. Система має забезпечувати можливість апеляційного оскарження рішення первинного дисциплінарного органу до суду. Санкції за доведені порушення повинні бути чітко передбачені законом та застосовуватись відповідно до принципу пропорційності [6]. Такий підхід свідчить про прагнення забезпечити баланс між підзвітністю суддів та гарантіями їхньої незалежності. Ключовими елементами є чіткість правового регулювання, незалежність дисциплінарного органу, процесуальні гарантії захисту та можливість оскарження. Така модель спрямована на запобігання політичному або адміністративному тиску на суддів і сприяє підвищенню довіри до судової системи.

При розгляді питань притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності левова частина дискусій стосується визначення підстав такої відповідальності. З цього приводу відмічається, що їх нечітке законодавче формулювання, недосконаліть правових положень норм призводить до їх різного тлумачення та застосування, що ускладнює формування єдиної

практики суддівської дисциплінарної відповідальності [7, 7]. Чітке і однозначне визначення підстав дисциплінарної відповідальності необхідне для гарантування ефективного та прозорого контролю за діяльністю суддів. Вживання законодавцем великої кількості оцінних понять при визначенні підстав дисциплінарної відповідальності суддів називають основною причиною наявних різних кваліфікацій за схожі порушення суддів [3, 9]. Замість чітких і об'єктивних критеріїв, часто використовуються оцінні поняття (наприклад, «недостойна поведінка», «порушення етики», «грубе порушення закону» тощо), які можуть по-різному тлумачитися. Через це виникає ризик суб'єктивного підходу з боку органів, які розглядають дисциплінарні справи. Схожі дії різних суддів можуть кваліфікуватися по-різному, що підриває принцип правової визначеності та рівності перед законом.

У контексті розгляду підстав дисциплінарної відповідальності суддів наголошується на тому, що основною підставою є вчинення суддею дисциплінарного проступку. Під дисциплінарним проступком пропонується розуміти вчинення суддею неправомірного винного діяння (дії або бездіяльності), яке полягає в порушенні встановлених законодавством обов'язків, що становить підставу притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності через спеціальну правову процедуру [8]. У висловленій думці головним є підкреслення того, що чітке визначення підстав для дисциплінарної відповідальності судді гарантує, що судді будуть притягнуті до відповідальності лише за конкретні порушення, що порушують законодавчі норми. Це допомагає забезпечити справедливість і прозорість судового процесу, а також захистити довіру громадськості до судової системи.

На законодавчому рівні підстави притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності суддів визначені положеннями ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», яка налічує понад два десятки окремих пунктів, що вказують на порушення, за які може настати даний вид відповідальності. Згідно статистичних даних, протягом 2017–2021 років Дисциплінарними палатами Вищої ради правосуддя було прийнято 606 рішень про притягнення до дисциплінарної відповідальності 649 суддів. У 2017 році ухвалено 91 рішення щодо 96 суддів. У 2018 році прийнято 170 рішень стосовно 175 суддів. У 2019 році було винесено 150 рішень щодо 163 суддів. У 2020 році прийнято 129 рішень стосовно 141 судді. У 2021 році ухвалено 66 рішень щодо 74 суддів. [7, 12]. Ця статистика демонструє стабільну роботу дисциплінарних палат Вищої ради правосуддя упродовж вказаного періоду, проте також вказує на поступову тенденцію до зниження кількості дисциплінарних рішень та охоплених ними суддів.

Щодо незаконної відмови в доступі до правосуддя як підстави дисциплінарної відповідальності суддів, то такі діяння можуть включати випадки, коли суддя безпідставно відмовляє в розгляді позовних заяв, апеляційних чи касаційних скарг, або допускає інші істотні порушення процесуального законодавства під час розгляду і вирішення справ, що призводить до неможливості реалізації сторонами процесуальних прав та обов'язків або порушує правила щодо юрисдикції чи складу суду [9, підпункт а) п. 1 ч. 1 ст. 106]. Згідно правовим висновкам Конституційного Суду України, відмова суду від прийняття позовів та інших заяв чи скарг, які оформлені згідно вимогам закону є прямим порушенням права особи на судовий захист, що відповідно до положень Конституції України не підлягає обмеженню [10, ст. 64]. Це важливо, оскільки подібні дії судді прямо впливають на реалізацію права на справедливий суд, гарантованого Конституцією України та міжнародними нормами. Незаконна відмова у розгляді справи чи істотні порушення процесуальних норм позбавляють учасників процесу можливості захистити свої права, що підриває довіру до правосуддя. Саме тому такі дії обґрунтовано визнаються підставою для дисциплінарної відповідальності, адже суддя несе обов'язок діяти в межах закону, забезпечуючи не лише формальний розгляд справи, а й реальне забезпечення прав сторін. Порушення цих принципів є не просто помилкою, а серйозним відступом від професійних стандартів, що потребує правової реакції.

Відсутність доступу до правосуддя порушує право кожного на справедливий розгляд справи, яке гарантоване статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних

свобод. У рішеннях Європейського суду з прав людини поняття «доступ до правосуддя» трактується як можливість особи вільно і без перешкод отримати судовий захист через звернення до незалежного та неупередженого суду, який розглядає справу згідно затверджених процедур і відповідно до змісту принципів верховенства права.

При тлумаченні даної підстави Велика Палата Верховного Суду роз'яснила, що однією з характерних ознак дисциплінарного проступку, передбаченого підпунктом щодо відмови у доступі до суду є створення перешкод для реалізації учасниками судового процесу їх процесуальних прав і обов'язків або виникнення порушень правил, що стосуються юрисдикції чи складу суду [11]. При цьому, наголошується на тому, що обов'язковим елементом об'єктивної сторони дисциплінарного проступку, передбаченого підпунктом «а», є наявність негативних наслідків від дій судді, які мають причинно-наслідковий зв'язок із цими діями. До таких наслідків у випадку допущення істотного порушення процесуальних норм під час здійснення правосуддя належать: неможливість учасників судових процесів реалізувати свої процесуальні права та виконати процесуальні обов'язки; порушення правил юрисдикції; порушення правил формування складу суду [7, 48]. У цьому положенні акцентується увага на тому, що для настання юридичної відповідальності недостатньо лише формального недотримання процесуальних вимог – має бути встановлено, що такі дії спричинили реальні негативні зміни в ході розгляду справи. Зокрема, підкреслюється важливість зв'язку між неправомірною поведінкою та її впливом на перебіг судового розгляду. Негативні наслідки повинні свідчити про те, що допущені процедурні помилки не були формальними, а мали суттєве значення для справедливого розгляду справи.

Створення перешкод у виконанні судових рішень також розглядається як підстава дисциплінарної відповідальності суддів через обмеження доступу до суду. У рішенні Конституційного Суду України зазначається, що невиконання судового рішення загрожує самій сутності права на справедливий судовий розгляд [12]. Дане узагальнення було зроблене на підставі аналізу рішень Європейського суду з прав людини і ґрунтується на тому, що право на доступ до суду, гарантоване статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, втрачає свою реальну цінність і стає ілюзорним, якщо національна правова система допускає можливість невиконання остаточних і обов'язкових судових рішень, що завдає шкоди інтересам однієї зі сторін. У зв'язку з цим на державу покладається позитивний обов'язок сформувати ефективний механізм виконання судових рішень, який би забезпечував їх реальне виконання як на нормативному рівні, так і в практичному застосуванні, без невиправданих затримок. Таким чином, ефективний доступ до правосуддя охоплює не лише можливість звернення до суду, але й право на виконання винесеного судового рішення у розумний строк. Особливу відповідальність за повне та своєчасне виконання рішень, ухвалених проти держави або її органів, несе сама держава, оскільки саме вона зобов'язана гарантувати ефективність правового захисту в межах своєї юрисдикції [13]. Безумовно, створення перешкод у виконанні судових рішень безпосередньо впливає на реалізацію права на ефективний судовий захист. Такі дії судді порушують принципи доступу до правосуддя і можуть свідчити про наявність підстав для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності за неналежне виконання професійних обов'язків. Водночас важливо пам'ятати, що суддівська незалежність не є привілеєм або метою для самих суддів, а важливою гарантією для громадян, щоб правосуддя здійснювалося об'єктивно та без стороннього впливу. Важливо, щоб громадяни мали впевненість, що суди приймають рішення незалежно від політичних впливів або тиску з боку законодавчої чи виконавчої влади, а судді підкоряються лише закону. Це є основою для забезпечення справедливості і захисту прав громадян.

Згідно з рекомендацією Комітету Міністрів Ради Європи судді мають бути вільними у прийнятті рішень, керуючись власним сумлінням, об'єктивною оцінкою фактів та відповідно до чинного законодавства, зберігаючи неупередженість у кожній справі [14]. Такий підхід гарантує громадянам довіру до суду як до об'єктивного й ефективного інструменту захисту прав і свобод. Незалежність судді є основою справедливого судочинства. Лише

вільний від зовнішнього тиску та впливу суддя може забезпечити неупереджений розгляд справи, дотримання прав людини та рівність усіх перед законом.

Одним з ключовим міжнародним документом, який встановлює стандарти професійної діяльності суддів є Бангалорські принципи поведінки суддів, що були схвалені Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 27.07.2006 № 2006/23. Згідно цим документом суддя має дотримуватися високих стандартів поведінки задля зміцнення суспільної довіри до судових органів, що є ключовим для забезпечення їхньої незалежності [15, п. 1.6]. Принципи підкреслюють важливість незалежності, неупередженості, доброчесності та професійної компетентності судової влади. Документ має рекомендаційний характер, але визнається ключовим орієнтиром для забезпечення довіри до правосуддя та підвищення стандартів суддівської етики в усьому світі.

Висновки. Проведений аналіз показав, що чинне законодавство в цій сфері залишається фрагментарним і суперечливим. Нечіткість формулювань, відсутність єдиних критеріїв оцінки поведінки суддів та прозорих процедур створює ризики зловживань, суб'єктивного тлумачення та політичного впливу, що може негативно позначатися як на незалежності суддів, так і на довірі до судової системи загалом. Необхідне комплексне вдосконалення дисциплінарного механізму. Воно має включати: чітке нормативне регулювання підстав і процедур дисциплінарної відповідальності суддів, єдину практику розгляду дисциплінарних справ, підвищення професійного рівня органів суддівського самоврядування та створення реальних запобіжників від тиску на суддів. Важливим орієнтиром при цьому мають стати міжнародні стандарти, зокрема Бангалорські принципи поведінки суддів, які наголошують на необхідності балансу між незалежністю та підзвітністю.

Список використаних джерел:

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого, п'ятого статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України та за конституційним зверненням громадян Будинської Світлани Олександрівни і Ковриги Сергія Володимировича щодо офіційного тлумачення положення абзацу четвертого статті 248-3 ЦПК України (справа щодо конституційності статті 248-3 ЦПК України) від 23 травня 2001 року № 6-рп/2001. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-01#Text

2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#Text

3. Сімонишина Ж. В., Рибалко В. О. Підстави дисциплінарної відповідальності суддів : практичний посібник для дисциплінарних інспекторів. Київ – Львів : Видавець Вікторія Кундельська, 2023. 148 с.

4. Овчаренко О.М. Юридична відповідальність суддів: питання теорії і практики : автореф. дис. : 12.00.10. Нац. ун-т «Одес. юрид.акад.». Одеса, 2018. 42 с.

5. Бойко Андрій. Дисциплінарна відповідальність суддів: стандарти, підстави і процедури: практичний посібник. Програма USAID «Нове правосуддя». Київ, 2021. 206 с.

6. Висновок № 3 (2002) від 19 листопада 2002 р. Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо принципів та правил, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема, питання етики, несумісної поведінки та безсторонності. URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn_3_2002.pdf

7. Узагальнення практики розгляду Вищою радою правосуддя та її дисциплінарними органами дисциплінарних справ щодо суддів (за матеріалами справ 2017–2021 років). Київ. 2023. 270 с. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/1012-3web.pdf

8. Паришкура В. В. Юридична відповідальність суддів в Україні та країнах Європейського Союзу: порівняльно-правовий аналіз : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 20 с.

9. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 року № 2453-VI. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) від 25 грудня 1997 року № 9-зп/1997 URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#Text

11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 7 листопада 2019 року у справі № 11-482сап19. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/86105165

12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Шаповалова Олексія Леонідовича щодо офіційного тлумачення положень пункту 20 частини першої статті 106, частини першої статті 111-13 Господарського процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями пунктів 2, 8 частини третьої статті 129 Конституції України від 25 квітня 2012 року № 11-рп/2012. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-12#Text

13. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень постанови Кабінету Міністрів України «Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів», положень частин першої, третьої статті 29 Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік», абзацу дев'ятого пункту 2 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» від 28 серпня 2020 року № 10-р/2020 URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-20#Text

14. Рекомендація N (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів» ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи 13.10.94 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_323#Text

15. Бангалорські принципи поведінки суддів, схвалені Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 27.07.2006 N 2006/23 від 19 травня 2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text

Дата першого надходження рукопису до видання: 04.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

САВИНСЬКИЙ С. М.,
orcid.org/0009-0007-4251-2070
аспірант
(Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України),
адвокат, Керуючий партнер
(«SAVYNSKYI LAW OFFICE»)

УДК 340.11+340.13
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.7

РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

У статті здійснено комплексне дослідження ролі та значення принципу правової визначеності в судовій практиці. Наголошено, що у доктрині цей принцип розглядається як фундаментальний орієнтир правової системи, який є невід'ємною складовою верховенства права. Теоретично зміст принципу правової визначеності зводиться до вимог чіткості, доступності та передбачуваності правових норм, стабільності законодавства, гарантії остаточності судових рішень, захисту легітимних очікувань громадян і неприпустимості подвійного покарання. Однак у практичній площині нерідко спостерігаються певні складнощі. У статті проаналізовано позиції Конституційного Суду України, практику Верховного Суду України, Європейського суду з прав людини. Опрацювання масиву судової практики свідчить, що дотримання цього принципу забезпечує не лише ефективний захист прав і свобод людини, а й стабільність правового порядку та послідовність правозастосування. Особлива увага приділена взаємозв'язку правової визначеності з принципом законності: якщо законність вимагає дотримання встановлених норм, то правова визначеність забезпечує їхню чіткість і передбачуваність, що створює умови для легітимності державних рішень.

Зроблено висновок, що принцип правової визначеності виконує подвійну функцію: по-перше, він слугує запобіжником свавільних дій органів державної влади, по-друге, гарантує особам стабільність правового середовища й можливість формувати правомірні очікування. Порушуючи питання принципу правової визначеності, слід наголосити, що його дотримання має забезпечуватися не лише на етапі формування приписів нормативно-правових актів, а й у процесі правозастосовної діяльності. Численні та безпідставні зміни правових позицій свідчать про відсутність стабільності судової практики, що, своєю чергою, підриває довіру громадян до правосуддя, створює правову невизначеність та порушує очікування сторін щодо остаточності судових рішень. Усунення такої диспропорції потребує подальших наукових розвідок і вироблення єдиних підходів у правозастосуванні, що сприятиме зміцненню верховенства права.

Ключові слова: *верховенство права, принцип правової визначеності, практика Верховного Суду, практика ЄСПЛ, передбачуваність законодавства.*

Savynskyi S. M. The role and significance of the principle of legal certainty in judicial practice

The article provides a comprehensive study of the role and significance of the principle of legal certainty in judicial practice. It is emphasized that in doctrine, this principle is considered a fundamental guideline of the legal system, which is an integral part of the rule of law. Theoretically, the principle of legal certainty boils down to the requirements of clarity, accessibility, and predictability of legal norms, stability of legislation, guarantees of the finality of court decisions, protection of legitimate expectations of citizens, and the inadmissibility of double punishment. However, in practice, certain difficulties are often observed. The article analyzes the positions of the Constitutional Court of Ukraine, the practice of the Supreme Court of Ukraine, and the European Court of Human Rights. A review of the body of case law shows that compliance with this principle ensures not only the effective protection of human rights and freedoms, but also the stability of the legal order and consistency in the application of the law. Particular attention is paid to the relationship between legal certainty and the principle of legality: if legality requires compliance with established norms, then legal certainty ensures their clarity and predictability, which creates conditions for the legitimacy of state decisions.

It has been concluded that the principle of legal certainty performs a dual function: firstly, it serves as a safeguard against arbitrary actions by public authorities, and secondly, it guarantees individuals a stable legal environment and the opportunity to form legitimate expectations. When discussing the principle of legal certainty, it should be emphasized that compliance with this principle must be ensured not only at the stage of drafting regulatory acts, but also in the process of law enforcement. Numerous and unfounded changes in legal positions indicate a lack of stability in judicial practice, which, in turn, undermines citizens' trust in justice, creates legal uncertainty, and violates the parties' expectations regarding the finality of court decisions. Eliminating this imbalance requires further research and the development of uniform approaches to law enforcement, which will contribute to strengthening the rule of law.

Key words: *rule of law, principle of legal certainty, practice of the Supreme Court, practice of the ECHR, predictability of legislation.*

Вступ. Принцип правової визначеності – це універсальний принцип права, сутнісний зміст якого зводиться до забезпечення високого рівня зрозумілості, доступності та чіткості приписів нормативно-правових актів на рівні який дозволить людині реально оцінити правові очікування чи правові наслідки своєї поведінки. Принцип правової визначеності розглядається як складова верховенства права. Ф.А. Гаєк у своїй праці The Road to Serfdom у розділі Planning and the Rule of Law зокрема підкреслює важливе значення дотримання принципу правової визначеності органами державної влади «…..government in all its actions is bound by rules fixed and announced beforehand – rules which make it possible to foresee with fair certainty how the authority will use its coercive powers in given circumstances and to plan one's individual affairs on the basis of this knowledge» [1, с. 141]. Його ідея побудована на концепції встановлення «правил чесної гри», які завчасно встановлені та оприлюднені, забезпечуючи певну передбачуваність, що унеможливлює свавілля органів публічної влади.

Постановка проблеми. Попри те, що на доктринальному рівні принципи права розглядаються як фундаментальні орієнтири функціонування правової системи, їхня практична імплементація супроводжується істотними труднощами. Принцип правової визначеності, будучи невід'ємною складовою верховенства права, у теоретичній площині має чітко окреслений зміст і належить до усталених категорій правової науки. Водночас у судовій практиці його застосування нерідко виявляє непослідовність і неоднозначність. Саме розрив між доктринальною ясністю та практичною невизначеністю становить ключову наукову

й практичну проблему, яка потребує ґрунтовного аналізу. Особливої гостроти набуває вказана проблематика на тлі євроінтеграційних прагнень України.

Методологічною основою для дослідження стали наукові праці вітчизняних і закордонних науковців. У якості теоретичного підґрунтя в дослідженні слугували напрацювання таких науковців як С. Головатого, А. Дайсі, Є. Кубко, Н. Оніщенко, М. Козюбри, Ю. Матвєєва, А. Приймак, М. Сидоренко та ін. Теоретичне підґрунтя було підтверджено аналізом практики Верховного Суду України та рішеннями Європейського суду з прав людини.

Метою публікації є комплексний аналіз змісту та судової практики застосування принципу правової визначеності як невід'ємної складової верховенства права, з'ясування його значення у формуванні правових позицій судів та гарантуванні ефективного захисту прав і свобод людини.

Виклад основного матеріалу. Універсальність принципу правової визначеності проявляється у декількох вимірах. По-перше, у галузевому: цивільне, кримінальне, адміністративне, конституційне та інші галузі права пронизані його сутністю. По-друге, у юрисдикційному: суди різних інстанцій неодноразово звертаються до правової визначеності для обґрунтування своїх рішень, тим самим надаючи цьому принципу правозастовного значення. Не можна не згадати і про системний рівень. У різних правових системах, зокрема в романо-германській та англосаксонській, реалізуючись через різні механізми цей принцип визнається як складова верховенства права.

Найяскравішими прикладами країн романо-германського (континентального) права є Німеччина та Франція. У цих країнах принцип правої визначеності є складовою верховенства права, хоча лінгвістично помітні певні відмінності. У Німеччині принцип правової визначеності вважається складовою конституційного «принципу правової держави» («Rechtsstaatprinzip»). У Франції відповідно складова «sécurité juridique», що дослівно означає «правова безпека». Через функціональний аспект простежується їх тотожність: закони повинні бути достатньо чіткими та несуперечливими, ретроактивність законів, що погіршують становище особи – заборонена.

На особливу увагу заслуговує рішення Верховного адміністративного суду Франції (Conseil d'État) у справі 288460 від 24 березння 2006 року [2]. У цій справі суд зобов'язав уряд при прийнятті нормативних актів передбачати перехідні положення для захисту вже набутих прав та інтересів. Справа стосувалася декрету № 2005-1412 від 16 листопада 2005 року, яким затверджено Кодекс професійної етики аудиторів. Оскільки в декреті були відсутні перехідні положення, нові вимоги й заборони автоматично поширювалися і на ті правовідносини, які вже існували. Постав ризик надмірних порушення, які суперечать меті прийняття кодексу. Таким чином саме принцип правової визначеності став вирішальним фактором у цій справі.

У країнах англо-саксонського права (загального права) принцип правової визначеності є складовою «rule of law». Одним з найперших рішень, де особлива увага присвячена концепції чіткості нормативно-правових актів та недопустимості нечітких законів (void for vagueness) є рішення Верховного суду США No. 314 від 4 січня 1926 року справа Connally v. General Construction Co [3]. У цій справі Суд постановив, що закон настільки неясний, що «люди змушені гадати про його значення», порушує конституційну вимогу визначеності і не може застосовуватися: *«A criminal statute which either forbids or requires the doing of an act in terms so vague that men of common intelligence must guess at its meaning and differ as to its application lacks the first essential of due process of law. P. 269 U. S. 391»* [3]. У цій справі будівельна компанія виконувала мостові контракти для штату Оклахома. Відповідно до вимог Німецького законодавства, яке діяло на той час існував обов'язок сплачувати працівникам не менше поточної денної ставки у місцевості. Компанія оскаржила саме ці терміни «поточна ставка» та «місцевість», як такі що порушують принцип правової визначеності.

Таким чином, різні правові системи сходяться на тому, що правова визначеність забезпечує передбачуваність правового регулювання, чіткість правових норм, вимагає належного способу виконання правових актів, а також забороняє зворотну дію [4, с. 28].

Особливе місце принцип правової визначеності посідає й в українській системі праві. На доктринальному рівні вже давно сформувалася чітка доктринальна база його розуміння. Водночас на рівні законодавства України принцип правової визначеності комплексне та системне закріплення отримав нещодавно. Закон України «Про правотворчу діяльність» № 3354-IX від 24 серпня 2023 року [5] вніс певні позитивні зрушення. У статті 3 цього Закону серед принципів на основі яких здійснюється правотворча діяльність згадується принцип юридичної визначеності як складова верховенства права. Втіленням цього принципу став розділ V «Загальні засади техніки нормопроектування», де серед вимог до проектування норм, зокрема: чіткість, послідовність, уніфікація термінів, наявність перехідних положень тощо. Разом із тим, слід зауважити, що безпосереднього законодавчого визначення принципу правової визначеності не існує.

Стаття 8 Конституції України закріплює, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права [6]. Фундаментальною складовою верховенства права є принцип правової визначеності. Хоча Конституція України не містить чіткої дефініції цього принципу її дух повністю пронизаний його змістом. Саме через призму рішень Конституційного Суду України розкривається ключові складові принципу правої визначеності.

Одним з перших рішень Конституційного Суду України, де втілено системне тлумачення принципу правової визначеності відбулося у справі № 5-рп/2005 від 22 вересня 2005 року (справа про постійне користування земельними ділянками). В мотивувальній частині Суд зазначив, що *«Із конституційних принципів рівності і справедливості випливає вимога визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі»* [7]. У цьому рішенні п. 6 «Перехідних положень» Земельного Кодексу України було визнано неконституційним. На думку Суду, оскаржувані приписи земельного законодавства встановлюють обов'язок переоформлення права власності без чіткого механізму, організаційного та фінансового забезпечення. Відтак це ставить осіб у нерівне становище й може звужувати існуючі права. Особливістю підходу Конституційного Суду України у цій справі є те, що у процесі тлумачення конституційних приписів рівності та справедливості Суд виокремив та конкретизував принцип правової визначеності, а саме його складові: визначеність, ясність, недвозначність.

Через п'ять років у рішенні Конституційного Суду України від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010 (справа про обмеження пільг) був втілений інший підхід. У цьому рішенні суд зазначив: «Одним із елементів верховенства права є принцип правової визначеності, у якому стверджується, що обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлюваних такими обмеженнями. Тобто обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки [8]. У цьому рішенні положення Закону України «Про міліцію», яке надавало право затримувати осіб, які підозрювались у занятті бродяжництвом до тридцяти діб було визнано неконституційним. Річ у тім, що законодавство не містило чіткого визначення поняття «бродяжництво», а також не встановлювало належних критеріїв і процедур для застосування передбаченого обмеження. Відсутність визначеності й передбачуваності створювало ризик свавільного затримання осіб, що апріорі суперечить вимогам верховенства права.

Цікавим у аспекті стабільності правових норм є рішення Конституційного Суду України від 27 лютого 2018 року № 1-р/2018 (справа про оподаткування пенсій) Велика палата КСУ наголосила, що «принцип правової визначеності вимагає від законодавця чіткості, зрозумілості, однозначності правових норм, їх передбачуваності (прогнозованості) для забезпечення стабільного правового становища людини» [9]. У цій справі принцип правової визначеності розглядався крізь призму передбачуваності та захисту законних очікувань. Судом було взято до уваги, що після запровадження з 1 липня 2014 року оподаткування пенсій Верховна Рада протягом двох років тричі змінювала відповідні норми. Унаслідок цього особи,

які мають право на пенсійні виплати, були позбавлені впевненості у стабільності свого становища, а відтак у реалізації своїх правомірних очікувань.

Доволі спірним є рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 2020 року № 13-р/2020 (щодо кримінальної відповідальності за неподання декларації). Судом серед іншого було проаналізовано склад злочину передбачений статтею 366-1 Кримніального кодексу України, на предмет нормотворчої техніки. Суд дійшов висновку, що *«застосування нечітких юридичних конструкцій без конкретного переліку законів робить неможливим однозначне визначення кола суб'єктів кримінальної відповідальності».* Відсилочні норми не дозволяють встановити, на кого саме поширюється обов'язок декларування. У результаті до відповідальності за умисне неподання декларації можуть бути притягнуті особи, які фактично не є учасниками відповідних правовідносин і свідомо не мали такого обов'язку» [10]. Річ у тім, що примітка до статті 366-1 містила відсильні положення до норми спеціального закону, яка, своєю чергою, також мала відсильний характер. Саме в цьому суд вбачав нібито порушення принципу правової визначеності. Парадоксальним є те, що менше ніж через рік Законом № 1074-IX [11] Кримінальний кодекс України було доповнено статтею 366-2 (декларування недостовірної інформації), примітка до якої знову відтворила ту саму відсильну юридичну конструкцію.

На особливу увагу заслуговує також рішення Конституційного Суду України від 23 грудня 2022 року № 3-р/2022 (справа за скаргою Мосюрчака В. І.). Скарга стосувалася норми Закону «Про державну службу» (пп. 1 п. 2 розд. XI Закону № 889-VIII), яка після 2016 року фактично заблокувала перерахунок уже призначених «держслужбових» пенсій (за ст. 37 Закону № 3723-XII). Суд висловив позицію щодо застосування розширеного поняття правомірних (легітимних) очікувань. Відтак юридична визначеність включає *«право особи на розумні очікування щодо послідовності та цілісності законотворчої діяльності Верховної Ради України як єдиного органу законодавчої влади в Україні»* [12].

Конституційний Суд України неодноразово підкреслював єдність підходів з європейською правовою традицією. Застосовні у рішеннях підходи повністю узгоджуються з практикою Європейського суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ). До того ж рішення ЄСПЛ мають важливе правозастосовне значення. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ», а саме стаття 17 зобов'язує українські суди при розгляді справ враховувати практику ЄСПЛ як джерело права [13].

Популярними у мотивувальних частинах рішень суду є посилання на справи Щокін проти України (Shchokin v. Ukraine, 2010) та Олександр Волков проти України (Oleksandr Volkov v. Ukraine, 2013). Перша справа стосувалася неоднозначності податкового законодавства, яке містило колізію між нормою закону і підзаконним актом про ставки податку. ЄСПЛ встановив порушення права мирно володіти майном (ст. 1 Протоколу 1) через недосконалість законодавства: «upset the requirement of the 'quality of law'» [14].

Інша справа стосувалася звільнення судді Верховного Суду. ЄСПЛ знайшов низку порушень, серед яких порушення принципу правової визначеності, яке полягало у відсутності строків давності притягнення до дисциплінарної відповідальності. У цій справі суд не тільки визнав порушення статей 6 і 8 Конвенції, а й зобов'язав поновити Волкова на посаді [15].

Свіже рішення ТОВ Укркава проти України (Ukrkava TOV v. Ukraine, 2025) стосується порушення приципу правової визначеності через призму нестабільності судової практики Верховного Суду [16]. Стаття 88 Закону України «Про нотаріат» (у редакції, яка діяла на час розгляду) встановлювала трирічний строк вчинення виконавчих написів та встановлювала спеціальний 1-річний строк у відносинах між юридичними особами. У спорі між компанією та банком Верховний Суд перебрав на себе повноваження законодавця та застосував єдиний трирічний строк для всіх. У п. 47 рішення ЄСПЛ вказав: «.... з огляду на чіткий текст закону, оскаржувана зміна тлумачення більше нагадувала внесення змін до закону, ніж акт врегулювання розбіжностей у судовій практиці» [16]. Ця справа є важливою для національних судів, адже демонструє, що принцип правової

визначеності це нетільки вимоги чіткості нормативно-правового регулювання, а й забезпечення сталості судової практики.

Після судової реформи 2016-2017 років Верховний Суд взяв на себе функцію забезпечення єдності судової практики. Відповідно до частини шостої статті 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права [17]. Таким чином діяльність Верховного Суд серед іншого спрямована й на реалізацію принципу правової визначеності. Проте доволі часто простежуються випадки коли послідовність судової практики у тлумаченні матеріального права Верховним Судом нерідко порушуються: відступ від нещодавніх правових висновків класичне явище.

До стовпів правової визначеності можна віднести наступні засади: legitimate expectation (захист легітимних очікувань), res judicata (остаточність і обов'язковість судових рішень); nullum crimen sine lege та nulla poena sine lege (унеможливлюють кримінальну відповідальність без чіткого законодавчого визначення діяння і санкції), lex retro non agit (закон не має зворотної дії), non bis in idem (заборона подвійного переслідування), in dubio pro reo (тлумачення сумнівів на користь обвинуваченого). Ці засади послідовно знаходять своє відображення у практиці Верховного Суду.

Фундаментальним рішенням щодо виокремлення критеріїв легітимності очікувань є Постанова Верховного Суду від 18 січня 2023 р. у справі № 580/1300/22 Реалізація принципу легітимних очікувань, за висновком ВС, полягає у досягненні особою бажаного результату правомірними діями з урахуванням заздалегідь передбачених наслідків; вона унеможливлюється, якщо правова база змінюється настільки часто або раптово, що особа не може в розумні строки адаптуватися [18]. Верховний Суд підкреслив, що юридичне підґрунтя для виникнення в особи легітимного очікування може випливати не лише з прямої норми закону, а й із усталеної судової практики, індивідуального правового акта або навіть умов договору [18]. Проте помилкове трактування закону не може створювати будь-яких очікувань – саме це стало ключовим у залишенні касаційної скарги без задоволення.

Підхід, що принцип res judicata є стовпом правової визначеності узгоджується із правовим висновком викладеним у постанові Великої Палати Верховного Суду від 19 травня 2020 р. у справі № 910/23028/17 [19]. У цій справі банк намагався подати повторний позов проти поручителя після того, як вже було ухвалене остаточне рішення між тими самими сторонами. Велика Палата відхилила такі вимоги, підтвердивши, що остаточне рішення суду є обов'язковим і виключає можливість повторного розгляду тотожних позовних вимог. Саме це і є проявом принципу юридичної визначеності та поваги до авторитету судового рішення.

Висновок. На шляху гармонізації національного законодавства до європейських вимірів важливе значення має комплексний підхід внесення змін. Це сприятиме реалізації принципу верховенства права, зокрема його складової – правової визначеності. Окрім нормотворчої техніки важливе значення має судова практика. Самої лише імплементації законодавства ЄС у законодавство України замало. Для того щоб Україна мала правову та економічну бази, які відповідали б вимогам і стандартам ЄС, важливо забезпечити правову визначеність шляхом формування єдиної правозастосовної практики [20]. Дійсно принцип правової визначеності ніби міст між писаним правом і його застосуванням. Лише комплексний підхід, який буде побудований на міцному теоретичному підґрунті стане каталізатором подолання правового нігілізму, який досі, на жаль, існує у суспільстві. Адже принцип правової визначеності – це не лише вимоги до нормотворчої техніки, це сталість судової практики, це передбачуваність правозастосування органами публічної влади, це повага кожного громадянина до сили права.

Список використаних джерел:

1. F. A. Hayek. THE ROAD TO SERFDOM. London : The University of Chicago Press, 2007. 327 p. URL: https://www.agathonlibrary.com/wp-content/uploads/2024/11/Hayek-Friedrich-the-road-to-serfdom-text-and-documents-zlib.pdf (date of access: 02.10.2025).

2. Assemblée of Conseil d'État of 24.03.2006 in no. 288460. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/ceta/id/CETATEXT000008241143/#:~:text=,de%20commissaires%20aux%20comptes (date of access: 02.10.2025).

3. Connally v. General Construction Co. of U.S. Supreme Court of 04.01.1926 in no. No. 314. URL: https://supreme.justia.com/cases/federal/us/269/385/#391 (date of access: 02.10.2025).

4. Hanna Ostapenko. THE ROLE OF LEGAL CERTAINTY PRINCIPLE IN PROVISION OF ACCESS TO JUSTICE IN UKRAINE IN WARTIME. Access to Justice in Eastern Europe. 2023. P. 27–39. URL: https://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1690878338.pdf (date of access: 02.10.2025).

5. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text (дата звернення: 02.10.2025).

6. Конституція України: від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 02.10.2025).

7. Рішення Конституційного Суду України від 22.09.2005 у справі №1-17/2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v005p710-05?utm_source=chatgpt.com#Text (дата звернення: 02.10.2025).

8. Рішення Конституційного Суду України від 29.06.2010 у справі № 1-25/2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v017p710-10?utm_source=chatgpt.com#Text (дата звернення: 02.10.2025).

9. Рішення Великої палати Конституційного Суду України від 27.02.2018 у справі № 1-6/2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-18#Text(дата звернення: 02.10.2025).

10. Рішення Великої палати Конституційного Суду України від 27.10.2020 у справі № 1-24/2020(393/20). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#Text (дата звернення: 02.10.2025).

11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення відповідальності за декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування : Закон України від 04.12.2020 № 1074-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1074-20#Text (дата звернення: 02.10.2025).

12. Рішення Великої палати Конституційного Суду України від 23.12.2022 у справі № 3-132/2018(5462/17). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-22#Text (дата звернення: 02.10.2025).

13. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text (дата звернення: 02.10.2025).

14. ЄСПЛ Справа «Щокін проти України». № Заяви № 23759/03 та № 37943/06, 14.10.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_858#Text (дата звернення: 02.10.2025).

15. Справа «Олександр Волков проти України». № Заява № 21722/11, 09.01.2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text (дата звернення: 02.10.2025).

16. CASE OF UKRKAVA, TOV v. UKRAINE. no. Application no. 10233/20, 06.02.2025. URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B"itemid":["001-241576"]%7D(date of access: 02.10.2025).

17. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text (дата звернення: 02.10.2025).

18. Постанова Верховного Суду від 18.02.2023 у справі № 580/1300/22. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/108463659 (дата звернення: 02.10.2025).

19. Постанова Верховного Суду від 19.05.2020 у справі № 910/23028/17. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/89397017 (дата звернення: 02.10.2025).

20. Велика Палата Верховного Суду vs. правова визначеність – блог адвоката Олександра Трохимця – PRAVO.UA. PRAVO.UA. URL: https://pravo.ua/velyka-palata-verkhovnoho-sudu-vs-pravova-vyznachenist-bloh-advokata-oleksandra-trokhymtsia/#:~:text=Стале%20та%20послідовне%20правозастосування%20національними,як%20кандидата%20в%20члени%20ЄС (дата звернення: 02.10.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

СИДОРКІНА Р. Д.,
orcid.org/0009-0003-0624-257X
доцент кафедри права
(Західнодонбаський інститут Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна академія управління персоналом»)

ЖИТНИК М. О.,
orcid.org/0009-0007-7839-1215
доцент кафедри права
(Західнодонбаський інститут Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна академія управління персоналом»)

СОКОЛОВ С. А.,
orcid.org/0009-0009-8545-9606
старший викладач кафедри права
(Західнодонбаський інститут Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна академія управління персоналом»)

УДК 340.12
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.8

ОСОБЛИВОСТІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню особливостей обмеження основних прав і свобод людини за законодавством України. Автор акцентує увагу на пріоритеті Європейської інтеграції для України. Доводиться, що зближення держави з Європейським Союзом відбувається для покращення рівня життя населення держави. Констатується, що становлення України як європейської держави залежить від дотримання прав і свобод людини, як фундаментальних цінностей, що гарантують гідність, розвиток та автономію особи. Наголошується, що питання обмеження прав людини в умовах воєнного стану є досить складним і потребує глибокого аналізу та дослідження. З'ясовано, що воєнний стан є основною правовою підставою для обмеження конституційних прав і свобод людини. Автор вважає, що держави при допомозі вітчизняних та правових засобів міжнародного характеру в умовах воєнного стану вдаються до обмеження прав і свобод людини. Обмеження прав та свобод людини в умовах воєнного стану мають виключно тимчасовий характер. Акцентовано увагу на правомірності їх обмеження прав і свобод людини. Показано, що інститут обмеження прав охоплює норми конституційного, адміністративного, кримінального,

цивільного, трудового та інших галузей права. В умовах воєнного стану права не скасовуються, а обмежується їх обсяг. Відмічено, що утвердження і забезпечення прав та свобод людини є головним обов'язком держави. Автори статті зазначають, що обов'язковою умовою обмежень конституційних прав і свобод людини повинно відбуватися тільки на підставі та у випадках, визначених законом. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, уповноважені вибирати способи забезпечення відповідних прав та свобод людини. Доведено, що відсутність належного контролю за діяльністю державних та місцевих органів, може призвести до надмірного обмеження конституційних прав і свобод людини та пов'язаних із цим тяжких наслідків.

Ключові слова: *права людини, державна влада, воєнний стан, правовий режим, імплементація.*

Sydorkina R. D., Zhytnyk M. O., Sokolov S. A. Peculiarities of the restriction of human rights and freedoms in the conditions of the state of war in modern Ukraine

The article is devoted to the study of the features of the restriction of fundamental human rights and freedoms under the legislation of Ukraine. The author focuses on the priority of European integration for Ukraine. It is indicated that the rapprochement of the state with the European Union occurs to improve the standard of living of the state's population. It is stated that the formation of Ukraine as a European state depends on the observance of human rights and freedoms as fundamental values that guarantee the dignity, development and autonomy of the individual. It is emphasized that the issue of restricting human rights in martial law is quite complex and requires in-depth analysis and research. It is found that martial law is the main legal basis for restricting constitutional human rights and freedoms. The author believes that states, with the help of domestic and international legal means, resort to restricting human rights and freedoms in martial law. Restrictions on human rights and freedoms in martial law are exclusively temporary. The focus is on the legality of their restriction of human rights and freedoms. It is shown that the institution of restriction of rights covers the norms of constitutional, administrative, criminal, civil, labor and other branches of law. In conditions of martial law, rights are not abolished, but their scope is limited. It is noted that the establishment and provision of human rights and freedoms is the main duty of the state. The author of the article notes that a mandatory condition for restrictions on constitutional rights and human freedoms should occur only on the basis of and in cases specified by law. State authorities, local self-government bodies are authorized to choose ways to ensure the relevant rights and human freedoms. It is proven that the lack of proper control over the activities of state and local authorities can lead to excessive restrictions on constitutional rights and human freedoms and the serious consequences associated with this.

Key words: *human rights, state power, martial law, legal regime, implementation.*

Вступ. Європейська інтеграція для України є пріоритетом. Процес зближення держави з Європейським Союзом відбувається для покращення рівня життя населення держави. Безумовно, становлення України як європейської держави залежить від розвитку різних сфер: якісної освіти, успішного економічного розвитку, дотримання прав і свобод людини, як фундаментальних цінностей, що гарантують гідність, розвиток та автономію особи. Вторгнення в Україну військ російської федерації змушує органи державної влади вживати відповідних заходів для оборони держави та захисту населення, а це як правило пов'язано з обмеженням прав і свобод громадян. Варто зазначити, що проблематика щодо обмеження прав людини в умовах воєнного стану є досить складною і потребує детального аналізу та дослідження.

Виникає питання, як все – таки забезпечити безпеку українського населення, не порушуючи основні права та свободи людини та громадянина.

Постановка завдання. Метою статті є пізнання сутності обмежень прав і свобод людини, дослідження практики застосування законодавства, наукових праць теоретичного характеру та їх особливості в умовах воєнного стану сучасної України.

Результати дослідження. Питанням забезпечення прав і свобод людини в умовах воєнного стану присвячена певна увага вчених. Проблема правомірного обмеження прав та свобод людини є актуальною темою і потребує подальшого вивчення.

Значний внесок в дослідження питання пов'язаного з обмеженнями в правах і свободах здійснили відомі вчені: В. Лазарєв, Т. Малиновська [7], В. Назаров [8], О. Скрипнюк [9], І. Проць [11], Ю. Фігель [13] та інші.

Виклад основного матеріалу. Важливою загрозою та викликом для держави стала воєнна агресія росії проти України. В цих умовах життя, виникає необхідність підняти роль особи в українському суспільстві, запровадити реально – можливі правові механізми, які б створили гарантії для реалізації прав і свобод людини, законодавчо закріпити обмеження прав людини під час запровадження воєнного стану.

Попри певні обмеження в житті населення, що притаманні воєнному часу запроваджені відповідно до чинного законодавства, українське суспільство підтримує цінності демократичного суспільного устрою. Про це свідчать результати опитування, проведеного Центром Разумкова у червні 2024 року, для (61%) респондентів демократія є найбільш бажаним типом державного устрою для України, а 51% вважають, що народовладдя для України «важливіше за суворий порядок в країні». Цікавим є факт, що підтримка демократичних цінностей у 2024 році є вищою, ніж у довоєнний 2021 рік [1].

Не дивлячись на важкі наслідки воєнного часу, зберігається все – таки позитивне сприйняття демократичних цінностей. Протидія воєнній російській агресії, сприяла політичній консолідації суспільства. Період воєнного часу супроводжується посиленням контролю влади і обмеженням демократичних свобод. У цьому контексті наша держава не є винятком. Для України важливо уникнути скочування до авторитаризму, адже російсько-українська війна триває саме за демократичні цінності та збереження української громадянської ідентичності. Проблема прав і свобод людини, її своєчасне вирішення розвиває суспільство демократичним шляхом та блокує використання авторитарного впливу.

Варто зазначити, що основні критерії правомірних обмежень державою індивідуальних прав і свобод були вперше сформульовані в статті 29 Загальної декларації прав людини 1948 року, де вказано, що «при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві» [2].

У статті 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнана найвищою соціальною цінністю. А права і свободи людини та її гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [3]. Крім того, Основний закон держави в статті 64 передбачає, «…в умовах воєнного або надзвичайного стану», допускається обмеження прав і свобод людини й громадянина, однак із суттєвими застереженнями, це стосується частини прав і свобод, які не підлягають обмеженню. У ст. 23 Конституції закріплено положення, яке належить до принципів правового статусу особи, «кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших». Тобто, на конституційному рівні визначено підстави й цілі обмежень прав і свобод громадян, а також межі здійснення таких прав і свобод. Однак, виникає потреба в конкретизації особливостей цих обмежень й осмислення їх з наукової точки зору.

Аналізуючи ч. 2 ст. 64 Конституції України доводиться констатувати про існуючий перелік прав і свобод, які не підлягають обмеженню навіть при введенні воєнного або надзвичайного стану [3]. Цікаво, що він відрізняється від того, який міститься в п. п. 1 і 2 ст. 4

Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [4]. Сам перелік є дещо ширшим. А це свідчить про те, що національне законодавство і нормативні акти міжнародного характеру вказують на суттєві гарантії охорони прав і свобод людини і громадянина, а саме: їх вичерпність, заборона як розширеного тлумачення та й обмеження певного переліку прав, вказаних у ч.2 ст. 64 Основного закону держави.

Воєнний стан в Україні запроваджено 24 лютого 2022 року Указом Президента України № 64/2022 строком на 30 діб, де передбачалось здійснення військовим командуванням та органами місцевого самоврядування заходів передбачених Законом України «Про правовий режим воєнного стану», для забезпечення оборони країни та інтересів держави, захист безпеки населення [5]. Передбачені законом заходи здійснюються в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб. Важливим є факт, що закон визначає поняття воєнного стану, однак «обмеження прав і основоположних свобод людини в умовах воєнного стану», як поняття відсутнє. Це як правило призводить до прийняття рішень органами державної та місцевої влади на свій розсуд в питаннях обмеження прав і свобод людини, порушуючи вимоги Конституції України, так як у влади не було повноважень, які б регулювали в правовому полі повноваження цих органів у режимі воєнного стану. Варто додати, що таке обмеження в більшості випадків здійснюється підзаконними нормативними актами Кабінету Міністрів України. Саме вони реалізовують вимоги ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» щодо перетину державного кордону, комендантської години та інше [6].

Основний закон держави розуміє інститут обмеження прав і свобод людини як звуження змісту й обсягу чинних прав і свобод. Однак, не зважаючи на закріплені положення в Основному законі держави, слід вказати, що вони не є повністю абсолютні.

У конституціях, як правило, зосереджено загальновизнані та найбільш важливі громадянські (особисті), політичні, економічні, соціальні, культурні та інші права і свободи. У такий спосіб на думку Лазарєва В. В., та Малиновської Т. М. визначається правовий статус людини і громадянина та регламентується діяльність усіх суб'єктів права. В українському законодавстві на конституційному рівні закріплено комплекс прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, реалізація яких забезпечує функціонування держави на демократичних, соціальних та правових засадах [7, с. 71].

Варто додати, що такий підхід закріплюється й у Рішенні Конституційного Суду України від 22.09.2015 № 5-рп/2005 (справа про постійне користування земельними ділянками). Тобто, законодавцем вже передбачено такий інститут, як обмеження прав і свобод людини та громадянина, надаючи йому легального визначення й офіційного тлумачення органом конституційної юрисдикції. А це створює умови про неможливість зловживання цим інститутом з корисливих мотивів і невикористання дискреційних повноважень на власну користь органами держави.

На думку вченого Назарова В.В, права людини, незважаючи на їхню безперечну найвищу цінність у правовій демократичній державі, не можуть бути зведені в абсолют і бути завжди і в усіх випадках недоторканними [8]. Тому, щоб існував баланс між правами людей та інтересами суспільства, держави змушені йти на обмеження прав людей. Вірно зазначає науковець Скрипник О., конституційно-правове регулювання обмеження прав людини має чіткі параметри правового характеру, які не можуть розширюватися в довільному порядку [9]. Законодавство України передбачає можливість обмеження прав і свобод людини на законних підставах.

Варто констатувати, що обмеження прав і свобод людини складається з взаємопов'язаних між собою норм багатьох галузей права, серед яких: цивільного, адміністративного, конституційного, екологічного та інших. Саме вони встановлюють процесуальний порядок, умови, правові механізми звуження змісту й обсягу прав людини. Важливо вказати, вище зазначені норми цих галузей права доповнюються судовою практикою Європейського Союзу [10, с. 319].

Автор багатьох праць І. М. Проць зазначає, що можливість обмеження основних прав і свобод людини державою передбачено фактично у всіх міжнародно-правових актах, які регламентують права людини й основоположні свободи. Такі запровадження обмежень основних прав і свобод може бути пов'язане в законі з особливостями правового режиму території, правового статусу особи або юридичного процесу. Вчений виділяє дві категорії правомірного обмеження прав і свобод людини: 1) обмеження прав і свобод у межах кримінального процесу, оскільки воно викликано необхідністю успішного правозахисного призначення кримінального судочинства; 2) обмеження основних прав і свобод зумовлені спеціальним правовим статусом особи. Обмеження основних прав і свобод особи має виключно законний, тимчасовий, цільовий, недискримінаційний, суспільно корисний характер і полягає у звуженні обсягу і змісту фундаментальних потенційних можливостей особи [11, с. 383].

Науковець Костюк Н. П., досліджуючи проблеми реалізації прав людини в умовах воєнного стану в Україні, вважає, що воєнний стан не є підставою для порушення прав людини [12]. Законодавчий орган держави повинен швидко реагувати на потреби суспільства в умовах воєнного стану, приймати відповідні закони, змінювати і доповнювати їх відповідно до стандартів Європейського Союзу. З її точки зору, закони які приймаються парламентом держави під час дії правового режиму воєнного стану на території України, мають враховувати потреби українського суспільства в якісному законодавстві, яке швидко надасть можливість реалізувати ті права, які закріплено в Конституції України та міжнародних документах, що ратифіковані Верховною Радою України. Погоджуємось з думкою вченої Костюк Н. П., про необхідність тісної взаємодії України та Європейського Союзу по захисту прав людини і громадянина. Така позиція є незаперечною не тільки з огляду на перспективи інтеграції, а й, насамперед, з огляду на необхідність збереження безпеки у самій Європі, тому що безпека її сьогодні залежить від України .

Особливої уваги темі дослідження приділяє науковець Фігель Ю. О. На його думку, обмеження прав і свобод у період воєнного стану, як правило: не поширюються на основні права громадян; мають обмежений за обсягом і часом дії характер; застосовуються тільки на підставі відповідних нормативно-правових актів. Він вважає, що за умови введення воєнного стану основні невід'ємні права людини (на життя, рівноправність і відсутність дискримінації, право на повагу до гідності; право на свободу та особисту недоторканність, право на житло, право на правову допомогу, на судовий захист прав і свобод і т. ін.) повинні неодмінно виконуватися [13]. Можливість обмеження прав і свобод громадян у період дії воєнного стану виправдане тільки в тій мірі, в якій це необхідно для забезпечення оборони країни і безпеки держави, і в тих межах, яких вимагає гострота стану. Крім того, прийняті у зв'язку з цим заходи з урахуванням міжнародно-правових норм не повинні спричинити яку-небудь дискримінацію окремих осіб чи груп населення виняткова за ознакою статі, раси, національності, мови, походження, майнового і посадового положення, місця проживання, відношення до релігії, переконань, приналежності до громадських об'єднань, а також за іншими ознаками. Звідси випливає, що всі права і свободи, які можуть бути обмежені в умовах воєнного стану, не є абсолютними, а правове положення громадян у період дії цього режиму має свої характерні риси й специфічні особливості [13, с. 229].

Тож, враховуючи вступ України до Європейського Союзу, імплементація європейських правових стандартів, сьогодні набуває важливого значення та потребує додаткового дослідження з точки зору науки, щодо співвідношення підходів до нормативно-правового регулювання обмеження реалізації прав людини під час дії воєнного стану в Основному законі України та Європейських нормативних актів, враховуючи практику ЄСПЛ. Варто додати, що судова практика Європейського Суду з прав людини щодо обмеження реалізації прав і свобод поступово розширюється, а це вимагає продовження наукових досліджень із зазначеної проблеми.

Висновки. Таким чином, в умовах воєнного стану, нормальне функціонування держави і суспільства загалом ускладнюється, вітчизняне законодавство України передбачає правові механізми обмеження здійснення певних прав і свобод людини, тобто звуження їх

обсягу, враховуючи чинники, що ускладнюють або унеможливлюють їх реалізацію. Однак, такі обмеження повинні бути обґрунтованими, використовуватися за принципами правової держави для того, щоб був баланс інтересів особистості, громадянського суспільства й держави в цілому. Фундаментом демократичного суспільства повинно бути верховенство права та повага до прав і свобод людини. Парламент та уряд України повинні підходити до розробки законів в умовах воєнного стану з великою відповідальністю. Зміни до законів повинні обов'язково враховувати цінності, визначені в Конституції України і держава матиме змогу зберегти баланс між безпекою, свободою та гідністю.

Список використаних джерел:

1. Ідентичність громадян України: тенденції змін (червень 2024р.) 24 липня 2024. Центр Разумкова. URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainytendentsii-zmin-cherven-2024r (дата звернення: 16.10.2025)

2. Загальна декларація прав людини: ООН; Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 16.09.2025)

3. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141

4. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 995_043#Text (дата звернення: 07.10.2025).

5. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022. *Голос України.* 2022. № 37. URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 15.10.2025)

6. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року. № 389-VIII. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/ 389-19 (дата звернення: 07.10.2025)

7. Лазарєв В. В., Малиновська Т. М. Особливості гарантування прав і свобод людини в умовах воєнного стану. *Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану* : зб. наук. пр. Харків : ХНУВС, 2022. С. 71–73.

8. Назаров В.В. Вплив рішень Європейського суду з прав людини на вдосконалення стандартів обмеження конституційних прав людини. *Європейські перспективи* № 1. 2011. URL: http://www. nbuv. gov. ua/portal/Soc_Gum/Evp/2011_1_1/Nazarow. Pdf (дата звернення: 07.09.2025)

9. Скрипнюк О. Конституційно-правове регулювання обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні. *Публічне право* № 3. 2011 URL: http://www. nbuv. gov. ua/portal/soc_gum/Pubpr/2011_3/Skrupniuk. Pdf (дата звернення: 18.09.2025)

10. Опольська Н.М., Бабой А.М., Бабой В.С. Міжнародний захист прав людини: навчальний посібник. Вінниця : Твори. 2021. 408 с.

11. Проць І. М. Окремі організаційно-правові механізми обмеження основних прав і свобод людини і громадянина за законодавством України. *Порівняльно-аналітичне право.* 2020. № 1. С. 381–384.

12. Костюк Н.П. Проблеми реалізації прав людини в умовах воєнного стану і відповідність їх законодавства ЄС. *Нове українське право*. 2022. Вип. 6. Том 1. С. 205–210

13. Фігель Ю.О. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія «Юридична».* 2015. Вип. 2. С. 222–223.

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

ЯЦЮК Т. С.,
orcid.org/0009-0001-7773-6492
аспірант кафедри права та публічного управління
(Заклад вищої освіти «Університет Короля Данила»)

УДК 340.1
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.9

ГАРАНТІЇ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВОЛОНТЕРІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Стаття присвячена комплексному аналізу гарантій соціального захисту волонтерів в Україні в умовах повномасштабної війни. Актуальність дослідження зумовлена трансформацією волонтерської діяльності на ключовий елемент національного опору та скороченням частки волонтерів з 37% у 2023 році до 27% у 2024 році, що свідчить про виснаження ресурсів та необхідність посилення правових гарантій. Метою статті є виявлення колізій у законодавстві про соціальний захист волонтерів, аналіз судової практики та формулювання пропозицій щодо вдосконалення нормативної бази. Дослідження базується на формально-юридичному, порівняльному та системному методах.

У роботі розкрито правову природу соціального захисту волонтерів як системи правових, організаційних та фінансових заходів, спрямованих на компенсацію ризиків добровільної неприбуткової діяльності. Проаналізовано багатошарову модель підтримки, що включає одноразові грошові допомоги (150–750 прожиткових мінімумів залежно від групи інвалідності), пільги на транспорт, медичне обслуговування та податкові преференції. Досліджено новації 2025 року, зокрема Постанову КМУ № 260, яка запровадила електронний кабінет Мінветеранів та скоротила терміни розгляду заяв з 30 до 15 днів.

Детально проаналізовано постанову Верховного Суду від 21 березня 2024 року у справі № 320/5955/20, яка виявила критичну колізію: принцип одноразовості виплати унеможливлює перегляд розміру допомоги при зміні групи інвалідності, що суперечить принципу пропорційності компенсації. Встановлено фрагментарність нормативної бази через відсутність єдиного закону про соціальний захист волонтерів, що призводить до дублювання норм між Законом «Про волонтерську діяльність» та Законом «Про статус ветеранів війни».

Ключові слова: *волонтерство, волонтерська діяльність, соціальний захист, громадянське суспільство, правова політика, правова культура, норма права, заохочувальна норма права, правосвідомість, цінність/цінності права.*

Yatsiuk T. S. Guarantees of social protection for volunteers in wartime

The article is devoted to a comprehensive analysis of social protection guarantees for volunteers in Ukraine under full-scale war conditions. The relevance of the study is determined by the transformation of volunteer activity into a key element of national resistance and the decrease in the share of volunteers from 37% in 2023 to 27% in 2024, indicating resource depletion and the need to strengthen legal guarantees. The article aims to identify conflicts in legislation on social protection of volunteers, analyze judicial practice, and formulate proposals for improving the regulatory framework. The research is based on formal-legal, comparative, and systemic methods.

The paper reveals the legal nature of social protection of volunteers as a system of legal, organizational, and financial measures aimed at compensating risks

of voluntary non-profit activities. A multi-layered support model is analyzed, including one-time monetary assistance (150–750 subsistence minimums depending on disability group), transport benefits, medical services, and tax preferences. The innovations of 2025 are examined, particularly Resolution of the Cabinet of Ministers № 260, which introduced the electronic cabinet of the Ministry of Veterans Affairs and reduced application processing time from 30 to 15 days.

A detailed analysis of the Supreme Court ruling of March 21, 2024, in case № 320/5955/20 revealed a critical conflict: the principle of one-time payment makes it impossible to review the assistance amount when the disability group changes, contradicting the principle of proportionality of compensation. The fragmentation of the regulatory framework was established due to the absence of a unified law on social protection of volunteers, leading to duplication of norms between the Law «On Volunteer Activities» and the Law «On the Status of War Veterans».

Key words: *volunteering, volunteer activity, civil society, social protection, legal policy, legal culture, legal norm, incentive legal norm, legal consciousness, value/ values of law.*

Постановка проблеми. В умовах дії правового режиму – воєнного стану в Україні, волонтерська діяльність набуває стратегічного значення для забезпечення функціонування тилу, підтримки Збройних Сил України та захисту цивільного населення. Проте на тлі високої соціальної цінності цієї діяльності, постає гостра проблема недостатньої нормативної визначеності та реалізації гарантій соціального захисту волонтерів. Наразі законодавство України не охоплює повною мірою всі ситуації, в яких волонтери зазнають шкоди під час виконання своїх обов'язків, зокрема поранень, травм, інвалідності або загибелі, що напряму пов'язано з воєнними діями.

Брак чітких юридичних механізмів компенсації шкоди, відсутність єдиної процедури реєстрації та обліку волонтерської діяльності, а також нерівномірне застосування норм судовими органами створюють правову невизначеність. Крім того, зменшення частки громадян, залучених до волонтерства, сигналізує про потребу не лише у вдячності та моральній підтримці, а й у системному, правовому забезпеченні соціальних гарантій для цих осіб. Це зумовлює необхідність критичного переосмислення наявної правової бази та адаптації її до умов воєнного стану.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми, свідчить про те, що науково-теоретичній розробці її окремих аспектів присвятили свої праці такі вчені, як Л. М. Івашова, Я. Ф. Жовнірчик, Р. О. Кудряшов, Є. В. Кузьмічова-Кисленко, В. О. Костенко, Ю. М. Горбаченко та ін.

Аналіз наявних наукових джерел дає підстави стверджувати, що на сьогодні відсутні праці, у яких здійснено всебічне узагальнення та систематизацію наукових підходів, концепцій і поглядів учених щодо вказаної проблеми. Така наукова прогалина підкреслює як необхідність, так і своєчасність проведення комплексного, теоретико-прикладного дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз гарантій соціального захисту волонтерів з урахуванням воєнних реалій, судової практики та законодавчих новацій. Дослідження базується на формально-юридичному, порівняльному та системному методах. Обсяг відповідає стандартам наукової публікації.

Результати дослідження. Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну з 24 лютого 2022 року перетворило волонтерську діяльність на ключовий елемент національного опору. Волонтери, надаючи гуманітарну, медичну та логістичну допомогу в зонах бойових дій, часто стикаються з ризиками для здоров'я та життя, що призводить до встановлення інвалідності. За даними Концепції Державної цільової соціальної програми з розвитку волонтерської діяльності на період до 2030 року (Розпорядження КМУ від 15 липня 2025 року № 715-р), частка українців, залучених до волонтерства, зменшилася

з 37% у 2023 році до 27% у 2024 році, що свідчить про виснаження ресурсів та потребу в посиленні гарантій соціального захисту [1].

Правовий статус волонтерів регулюється Законом України «Про волонтерську діяльність» від 19.04.2011 № 3236-VI (далі – Закон № 3236-VI) [2] та периферійно іншими нормативно-правовими актами, зокрема Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22.10.1993 № 3551-XII (далі – Закон № 3551-XII) [3].

1. Правова природа соціального захисту волонтерів в умовах війни

Система соціального захисту в Україні, відповідно до ст. 46 Конституції України [4] та Закону «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» № 1105-XIV [5], формує інтегровану систему гарантій для громадян у випадках втрати працездатності, безробіття чи інших обставин. Вона охоплює пенсійне, медичне страхування, від нещасних випадків на виробництві, безробіття та інші види, фінансуючись за рахунок внесків, бюджету та донорів. У воєнних умовах ця модель сприяє стабільності, але потребує цифровізації та європейської інтеграції для ефективності виплат, реалізуючи принципи солідарності та справедливості. Дана система фінансується за рахунок страхових внесків, бюджетних асигнувань та інших джерел, не лише забезпечує матеріальну підтримку вразливим групам населення, але й сприяє соціальній стабільності в умовах воєнних викликів та економічної трансформації, підкреслюючи необхідність подальшої цифровізації та інтеграції з європейськими стандартами для підвищення ефективності та доступності виплат, тим самим реалізуючи конституційний принцип солідарності та справедливості в соціальній політиці [6, с. 298].

Соціальний захист волонтерів – це система правових, організаційних та фінансових заходів, спрямованих на компенсацію ризиків, пов'язаних з добровільною неприбутковою діяльністю в інтересах суспільства. У воєнний час волонтерство набуває оборонного характеру, включаючи забезпечення Збройних Сил України [2]. Як окрема складова правової політики, воно інтегрується з загальною системою захисту, формуючи синергію конституційних гарантій та викликів агресії.

Громадянське суспільство відіграє рушійну роль у соціальному захисті волонтерів як інтеграційний механізм, що доповнює державну систему гарантій. Через тісну співпрацю громадянського суспільства з органами влади, самоорганізацію на локальному рівні та верифікацію волонтерського досвіду на інформаційно-аналітичних платформах, воно не лише компенсує ризики здоров'я, але й забезпечує баланс між конституційними зобов'язаннями держави та громадською ініціативою.

Окрім того, правова культура громадянського суспільства, яка власне обумовлює волонтерську діяльність перебуває у невід'ємному зв'язку з подальшим правовим статусом волонтера та захистом прав та свобод у суспільстві на державному рівні через правову політику. Розвиток правової культури, вказує та поширює соціальну активну правомірну поведінку громадян. Правова культура, як інтегральна характеристика суспільства, що охоплює сукупність правових знань, цінностей, переконань та практик поведінки, тісно пов'язана з нормою права – фундаментальним елементом правової системи, який встановлює загальнообов'язкові правила регулювання суспільних відносин, формуючи основу для правосвідомості, тобто системи правових поглядів, почуттів і настроїв суб'єктів права, що визначає їхнє ставлення до норм і готовність до їх дотримання чи трансформації. У цьому контексті заохочувальна норма права, як спеціальний вид норми, що стимулює бажану поведінку не через примус, а через позитивні мотиви (наприклад, пільги, винагороди чи визнання за волонтерську діяльність), відіграє ключову роль у вдосконаленні правосвідомості, перетворюючи пасивне сприйняття норм на активну участь, тим самим збагачуючи правову культуру елементами солідарності та етичної відповідальності. Держава, у свою чергу на нормативному рівні закріплює ті стандарти, які необхідні для розвитку та заохочування волонтерської діяльності. Власне у цьому полягає і цінність права, яке закріплює реальні можливості, права, свободи та гарантії у громадянському суспільстві, що у свою чергу тільки посилює громадянське

суспільство та стає поштовхом поширення правої культури волонтерської діяльність. Правова політика соціального захисту волонтерів орієнтована на європейські стандарти, зокрема, на Європейську хартію прав та обов'язків волонтерів [7]. Вона передбачає страхування здоров'я, компенсацію витрат, підтримку постраждалих і сімей загиблих. Фінансування здійснюється з державного бюджету, донорських коштів та спеціальних фондів.

Науковці, як Л. М. Івашова, Я. Ф. Жовнірчик, Р. О. Кудряшов у наукових дослідження приходять до висновку, що волонтерство як «м'яка сила» суспільства вимагає інтеграції в державну соціальну політику для стійкості [8, с. 123]. Участь громадянського суспільства тут є ключовою, адже через співпрацю з органами влади, самоорганізацію на локальному рівні та верифікації досвіду на інформаційно-аналітичній платформі волонтерство перетворюється на інструмент не лише індивідуальної солідарності, але й системного розвитку демократії, забезпечуючи баланс між державними зобов'язаннями та громадською ініціативою в умовах агресії, тим самим реалізуючи принцип соціальної справедливості як основи стійкого суспільства.

Україна забезпечує компенсаційний захист, але бракує превентивних механізмів, як-от обов'язкове страхування. У 2025 році проєкт Закону № 13515 від 21 липня 2025 року [9] пропонує внести зміни до Закону № 3236-VI щодо обов'язкового державного страхування життя, здоров'я та працездатності волонтерів у районах бойових дій. Це могло б стати проривом, але станом на жовтень 2025 року проєкт не прийнято. Теоретично, соціальний захист волонтерів базується на принципі солідарності, але практика показує певну рамковість через обмежений бюджет та бюрократію.

2. Законодавче регулювання гарантій соціального захисту волонтерів

Аналізуючи систему соціального захисту волонтерів в Україні, варто наголосити, що ключові гарантії, закріплені в чинному законодавстві, формують багатошарову модель підтримки, яка поєднує одноразові грошові допомоги (ОГД), пільги на транспорт, медичне обслуговування та податкові преференції, спрямовані на компенсацію ризиків, пов'язаних з волонтерською діяльністю в умовах воєнного стану. Ці гарантії ґрунтуються на конституційному принципі соціальної справедливості (ст. 46 Конституції України) [4] та принципах солідарності, викладених у Законі України «Про волонтерську діяльність» № 3236-VI від 19.04.2011, де волонтерство визначається як безоплатна громадська ініціатива, що вимагає адекватного державного захисту [2]. Зокрема, ОГД слугує первинним інструментом матеріальної компенсації за втрату здоров'я чи життя, тоді як пільги на транспорт (безплатний проїзд у міському транспорті) та медичне обслуговування (пріоритетне лікування) забезпечують поточну соціальну інтеграцію, а податкові преференції (звільнення від ПДФО) стимулюють фінансову стійкість волонтерських організацій. Така структура не лише реалізує міжнародні стандарти, але й адаптується до воєнних реалій, де волонтери часто виконують функції, близькі до державних служб.

Деталізуючи механізм ОГД за Законом про волонтерську діяльність, ч. 3 ст. 6 передбачає диференційовані виплати залежно від ступеня втрати працездатності: для волонтерів з інвалідністю I групи – 250 прожиткових мінімумів (ПМ) для працездатних осіб, для II групи – 200 ПМ, для III групи – 150 ПМ, що розраховується на дату встановлення інвалідності та виплачується з державного бюджету через Пенсійний фонд України [2]. Цей підхід є обґрунтованим з точки зору пропорційності компенсації, оскільки відображає ступінь соціальної вразливості, але обмежується випадками поранень, контузій чи травм, отриманих під час надання допомоги в зоні АТО/ООС чи воєнного стану. Порядок виплати, затверджений Постановою КМУ № 604 від 19.08.2015 (далі – Порядок № 604), деталізує процедуру: подання заяви з медичними документами до Мінветеранів, з термінами розгляду до 30 днів, що забезпечує оперативність [10]. Однак абз. 6 п. 5 Порядку № 604 фіксує принцип «одноразовості» виплати, виключаючи перегляд розміру при зміні групи інвалідності, що створює потенційну колізію з принципом справедливості, оскільки не враховує прогресування стану здоров'я в динамічних умовах війни.

Для волонтерів, які набувають статусу ветеранів війни, застосовуються розширені гарантії за Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» № 3551-XII від 22.10.1993, де ч. 7 ст. 13 гарантує ОГД відповідно до ст. 16-2 Закону «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», з розмірами для II групи інвалідності – 400 ПМ, що перевищує стандартні виплати для цивільних волонтерів і відображає визнання їхнього внеску як еквівалентного військовому [3, 11]. Порядок № 336 від 29.04.2016 (далі – Порядок № 336) вводить альтернативний механізм: п. 4 дозволяє вибір однієї підстави для виплати (або як волонтер, або як ветеран), уникаючи дублювання, але вимагає документального підтвердження статусу через МСЕК та Мінветеранів [12]. Така диференціація є юридично виправданою, оскільки інтегрує волонтерів у ветеранську систему, забезпечуючи доступ до ширшого спектру пільг (наприклад, безплатне протезування), проте створює ризик адміністративних бар'єрів для тих, хто не має подвійного статусу, підкреслюючи фрагментарність нормативної бази.

У 2025 році ключові новації, започатковані Постановою КМУ № 260 від 07.03.2025, суттєво спростили процедуру виплати ОГД для волонтерів у воєнний час, зокрема шляхом інтеграції електронного кабінету Мінветеранів для подання документів онлайн, що скоротило терміни з 30 до 15 днів і зменшило бюрократичне навантаження, особливо для тих, хто перебуває в прифронтових зонах [13]. Ця постанова внесла зміни до Порядку № 604, уточнивши критерії визнання поранення «волонтерським» (включаючи непрямі травми від обстрілів під час допомоги), та підвищила розміри виплат для загиблих до 750 ПМ, що узгоджується з аналогічними нормами для військових і посилює мотивацію волонтерства як форми громадянської участі [10]. Такі реформи є кроком до цифровізації соціального захисту, реалізуючи принципи Закону «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» № 2155-VIII, але вимагають подальшого моніторингу ефективності через відсутність статистики виплат за перше півріччя 2025 року [14].

Розширення пільг у 2025 році охоплює молодь та оподаткування: Закон України від 08.01.2025 № 4186-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо сприяння розвитку волонтерської діяльності серед здобувачів освіти» дозволив залучати студентів без вікових обмежень, зарахувавши волонтерство як практику для кредитів ECTS [15]. Водночас Закон № 4254-IX від 25.02.2025 «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо стимулювання благодійництва у період воєнного стану» звільнив волонтерські внески неприбутковим організаціям від ПДФО, розширивши пільгу на натуральну допомогу (товари, послуги), що стимулює потік ресурсів у сектор [16]. Спрощення звітності (щорічна замість щоквартальної подача форм до ДПС) зменшило адміністративні витрати, узгоджуючись з Концепцією розвитку волонтерства до 2030 року, і сприяє інтеграції з ЄС-стандартами (Європейська хартія волонтерів 2011).

Незважаючи на прогрес, системна колізія в законодавстві про соціальний захист волонтерів полягає в абз. 6 п. 5 Порядку № 604, який унеможливлює доплату при зміні групи інвалідності (наприклад, з III на II) за тією ж підставою, обмежуючи гнучкість і порушуючи принцип пропорційності компенсації, передбачений ст. 3 Закону України «Про волонтерську діяльність» [10, 2]. Ця проблема посилюється фрагментацією норм між Законом про волонтерську діяльність, Законом № 3551-XII та Порядком № 336, де відсутність єдиного закону про захист волонтерів призводить до дублювання чи прогалин у пільгах, як зазначається в аналізах Мінветеранів за 2025 рік. Рекомендаціями є ухвалення комплексного Закону «Про соціальний захист волонтерів», що інтегрує всі гарантії, запровадить механізм перегляду ОГД при зміні стану здоров'я та посилить судовий захист прав, тим самим забезпечуючи стійкість волонтерського сектору як основи громадянського суспільства в умовах гібридної агресії.

3. Судова практика соціального захисту волонтерів

Аналізуючи постанову Верховного Суду від 21 березня 2024 року у справі № 320/5955/20 (адміністративне провадження № К/9901/29866/21), варто спочатку окреслити сутність спору, що стосується соціального захисту волонтерів як ключового елемента

конституційного права на соціальне забезпечення (ст. 46 Конституції України) [17]. Позивач, ОСОБА_1, волонтер, який отримав інвалідність ІІІ групи внаслідок травм під час антитерористичної операції (АТО) у 2016 році, спочатку реалізував право на одноразову грошову допомогу (ОГД) за Законом України «Про волонтерську діяльність» № 3236-VI у розмірі, передбаченому Порядком № 604 від 19.08.2015 (150 прожиткових мінімумів для ІІІ групи). Після переоформлення на ІІ групу інвалідності у 2017 році з визнанням статусу інваліда війни, позивач звернувся за доплатою ОГД за Законом «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» № 3551-XII у більших розмірах (підп. «б» п. 1 ст. 16-2 Закону «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» – 400 ПМ для ІІ групи), посилаючись на Порядок № 336 від 29.04.2016. Міжвідомча комісія при Мінветеранів відмовила, мотивуючи попередньою виплатою за іншим законом, що стало підставою для позову про визнання відмови протиправною та зобов'язання до виплати.

У мотивувальній частині постанови Верховний Суд ґрунтовно реконструює нормативну базу, виокремлюючи ключові норми, що регулюють ОГД для волонтерів як осіб з інвалідністю внаслідок війни (п. 14 ч. 2 ст. 7 Закону № 3551-XII, де волонтери включені до кола осіб, які добровільно забезпечували АТО/ООС). Суд посилається на ч. 7 ст. 13 Закону № 3551-XII, яка гарантує ОГД за рахунок бюджету з альтернативним вибором підстави виплати (якщо є права за кількома законами, виплата – за однією за вибором отримувача; п. 4 Порядку № 336), та на преамбулу Закону № 3551-XII, що підкреслює шанобливе ставлення до ветеранів. Водночас, аналізуючи Закон про волонтерську діяльність (ч. 3 ст. 6), суд наголошує на відсиланні до Порядку № 604, де абз. 6 п. 5 чітко фіксує принцип одноразовості: при зміні групи інвалідності розмір ОГД не переглядається, що обмежує гнучкість для волонтерів, на відміну від військовослужбовців. Цей елемент є критичним, оскільки ігнорує динаміку здоров'я в умовах війни, порушуючи принцип пропорційності компенсації (ст. 3 Закону про волонтерську діяльність) [17].

Позиція судів попередніх інстанцій розкриває колізію в тлумаченні: Київський окружний адміністративний суд (рішення від 25.02.2021) частково задовольнив позов, визнавши відмову протиправною та зобов'язавши Міжвідомчу комісію повторно розглянути заяву з урахуванням судової оцінки, аргументуючи зміною групи як підставою для доплати в межах строків законодавства, але без перевірки всіх умов (компетенція комісії). Натомість Шостий апеляційний адміністративний суд (постанова від 26.07.2021) скасував це, відмовивши повністю, мотивуючи принципом вибору підстави на етапі первинної виплати (п. 6 Порядку № 336 застосовний лише якщо ОГД спочатку за Законом № 3551-XII) та відсутністю норм у Законі про волонтерську діяльність і Порядку № 604 про перегляд при вищій групі. Ця позиція підкреслює фрагментарність: волонтери, обравши «волонтерську» основу, втрачають доступ до «ветеранської» в ширшому обсязі пільг (ст. 13 Закону № 3551-XII), що суперечить меті Закону № 3551-XII як інструменту життєзабезпечення.

Верховний Суд, керуючись ст. 341 КАС України (обмеження касації фактичними обставинами та доводам скарги), залишив апеляційну постанову без змін, підтвердивши правомірність відмови: позивач реалізував право за Законом про волонтерську діяльність при ІІІ групі, тож при ІІ групі доплата можлива лише за тим самим актом (посилання на постанову ВС від 12.04.2023 у справі № 440/2563/22). Ключовий елемент – відсутність доказів звернення за доплатою в межах «волонтерської» підстави (заява від 28.12.2019 стосувалася лише Закону № 3551-XII), що робить вимогу необґрунтованою. Суд відхиляє процесуальні доводи (відсутність підписів – спростовано матеріалами), акцентуючи на конституційному обов'язку органів діяти в межах закону (ч. 2 ст. 19 Конституції). Цей висновок є прецедентним для практики: ОГД – не кумулятивна, а альтернативна/одноразова, з фіксацією підстави, що обмежує захист волонтерів порівняно з ветеранами [17].

Виокремлюючи важливі елементи для соціального захисту волонтерів, постанова підкреслює інтеграцію волонтерів до статусу «інвалідів війни» (п. 14 ч. 2 ст. 7 Закону № 3551-XII, абз. 5 п. 2 Порядку № 336), розширюючи доступ до пільг (транспорт, медобслуговування, протезування), але акцентує на бар'єрах: 1) принцип вибору підстави блокує

«перехід» до вищої компенсації; 2) заборона перегляду ОГД при зміні групи (абз. 6 п. 5 Порядку № 604) ігнорує медичну динаміку; 3) відсутність єдиного механізму верифікації волонтерства (довідки МСЕК, посвідчення) призводить до адміністративних відмов; 4) дія Порядку № 336 на випадки (абз. 11 п. 2) забезпечує захист, але не усуває фрагментацію норм. Ці елементи ілюструють прогалину: волонтерство як «добровільне забезпечення» (ст. 1 Закону про волонтерську діяльність) недооцінюється в компенсаціях, порушуючи солідарність (ст. 46 Конституції) та стандарти про волонтерство.

Рішення Верховного Суду від 21 березня 2024 року у справі № 320/5955/20 є доцільним з позиції забезпечення правової визначеності та стабільності соціального захисту, оскільки чітко інтерпретує принцип одноразовості одноразової грошової допомоги (ОГД) для волонтерів, закріплений у ч. 3 ст. 6 Закону «Про волонтерську діяльність» та абз. 6 п. 5 Порядку № 604, виключаючи перегляд розміру виплати при зміні групи інвалідності в межах обраної нормативної підстави, що запобігає дублюванню компенсацій, зловживанням системою та надмірним навантаженням бюджету в умовах воєнного стану. Водночас, посилаючись на альтернативний вибір підстави (п. 4 Порядку № 336 та ч. 7 ст. 13 Закону № 3551-XII), суд уникає колізій між «волонтерським» і «ветеранським» режимами, підкреслюючи, що первинна реалізація права за одним законом блокує доступ до іншого, тим самим реалізуючи конституційний принцип пропорційності (ст. 46 Конституції) без кумулятивного навантаження на державу, хоча й акцентує на необхідності законодавчих реформ для гнучкішого захисту вразливих груп, як-от волонтерів, чиє здоров'я може погіршуватися динамічно через участь у допомозі Збройним Силам України.

Висновки. Громадянське суспільство стає каталізатором для подолання бюрократичних бар'єрів та бюджетних обмежень, реалізуючи принцип соціальної справедливості як основу стійкого суспільства, де волонтерська діяльність набуває оборонного характеру та сприяє загальній стабільності. Соціальний захист волонтерів є складовою загальнодержавної системи соціального забезпечення, що базується на конституційному принципі солідарності (ст. 46 Конституції України). У воєнний час волонтерство набуває оборонного характеру, що вимагає підвищених гарантій захисту, аналогічних до тих, що надаються військовослужбовцям. Однак чинна модель залишається переважно компенсаційною, тоді як превентивні механізми (обов'язкове страхування) лише проектуються. Система гарантій, закріплена в Законі України «Про волонтерську діяльність» № 3236-VI та Законі № 3551-XII «Про статус ветеранів війни», формує багатошарову модель підтримки: одноразові грошові допомоги, пільги на транспорт і медобслуговування, податкові преференції. Новації 2025 року (Постанова КМУ № 260, Закон № 4186-IX) суттєво спростили процедуру виплат через цифровізацію та розширили пільги для молоді, що узгоджується з європейськими стандартами.

Аналіз постанови Верховного Суду від 21 березня 2024 року у справі № 320/5955/20 виявив критичну колізію: принцип одноразовості виплати ОГД (абз. 6 п. 5 Порядку № 604) унеможливлює перегляд її розміру при зміні групи інвалідності, що суперечить принципу пропорційності компенсації. Суд підтвердив правомірність відмови у доплаті волонтеру, який обрав «волонтерську» підставу при III групі, а при II групі намагався реалізувати право за «ветеранською» підставою. Це створює нерівність порівняно з військовослужбовцями, для яких передбачено перегляд виплат.

Список використаних джерел:

1. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми з розвитку волонтерської діяльності на період до 2030 року : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 15.07.2025 № 715-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/715-2025-р#Text (дата звернення: 22.10.2025).

2. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19.04.2011 № 3236-VI : станом на 1 черв. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text (дата звернення: 03.10.2025).

3. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII : станом на 23 жовт. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text (дата звернення: 03.10.2025).

4. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 03.10.2025).

5. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 23.09.1999 № 1105-XIV : станом на 8 трав. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text (дата звернення: 03.10.2025).

6. Фінансове забезпечення соціальної допомоги (у схемах і таблицях): навч. посіб. Чернівці : Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 336 с.

7. The European Charter of the Rights and Responsibilities of Volunteers. *European Commission.* URL: https://ec.europa.eu/citizenship/pdf/volunteering_charter_en.pdf (дата звернення: 03.10.2025).

8. Івашова Л. М. Волонтерство як феномен розвитку громадської та народної дипломатії задля забезпечення національної безпеки. *Інвестиції: практика та досвід.* 2024. № 18. С. 120–127.

9. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про волонтерську діяльність» щодо обов'язкового державного страхування життя, здоров'я та працездатності волонтерів. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56841 (дата звернення: 03.10.2025).

10. Деякі питання виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) або інвалідності волонтера внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва), отриманого під час надання волонтерської допомоги в районі проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луг : Постанова Каб. Міністрів України від 19.08.2015 № 604 : станом на 13 берез. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/604-2015-п#Text (дата звернення: 03.10.2025).

11. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII : станом на 22 верес. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text (дата звернення: 03.10.2025).

12. Деякі питання соціального захисту ветеранів війни та членів їх сімей : Постанова Каб. Міністрів України від 29.04.2016 № 336 : станом на 23 трав. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/336-2016-п#Text (дата звернення: 03.10.2025).

13. Про внесення змін до Порядку та умов виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) або інвалідності волонтера внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва), отриманого під час надання волонтерської допомоги в районі проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, здійснення заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації та/або іншої країни проти України, бойових дій та збройних конфліктів : Постанова Каб. Міністрів України від 07.03.2025 № 260. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/260-2025-п#Text (дата звернення: 03.10.2025).

14. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII : станом на 18 груд. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text (дата звернення: 03.11.2025).

15. Про внесення змін до деяких законів України щодо сприяння розвитку волонтерської діяльності серед здобувачів освіти : Закон України від 08.01.2025 № 4186-IX : станом на 12 верес. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4186-20#Text (дата звернення: 03.10.2025).

16. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо стимулювання благодійництва у період воєнного стану : Закон України від 25.02.2025 № 4254-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4254-20#Text (дата звернення: 03.10.2025).

17. Постанова Верховного Суду від 21 березня 2024 року у справі № 320/5955/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117858546 (дата звернення: 03.10.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 11.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

ЦИВІЛІСТИКА

АЛЕНДАР Ю. І.,
orcid.org/0000-0001-8487-3287
аспірантка кафедри цивільного процесу
(Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка)

УДК 347.9 (477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.10

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЗОВНИХ ВИМОГ ЗА МОДЕЛЬНИМИ ЄВРОПЕЙСЬКИМИ ПРАВИЛАМИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ELI-UNIDROIT ТА ЦПК УКРАЇНИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена проведенню порівняльного аналізу Модельних європейських правил цивільного процесу ELI-UNIDROIT та Цивільного процесуального кодексу України крізь призму інституту забезпечення позову. Метою дослідження є пошук можливих шляхів удосконалення вітчизняного цивільного процесуального закону з урахуванням іноземного досвіду, напрацьованого в межах європейського процесу з гармонізації та уніфікації законодавства. Доведено, що побудова блоку нормативних положень, присвячених регулюванню питань забезпечення позову, є відмінною як структурно, так і за змістовним наповненням. Визначено, що обмеженість регулювання транскордонних питань за Модельними європейськими правилами цивільного процесу є виправданою, тоді як об'єднання «забезпечення позову» та «забезпечення доказів» в одній Частині 10 «Тимчасові та захисні заходи» не є доречним, враховуючи неоднорідність предмету правового регулювання цих інститутів, а також суттєво різне значення для процесу розгляду справи: забезпеченню доказів як забезпечувальному заходу притаманний більше процесуальний характер, покликаний на покращення якості організації розгляду справи та вирішення процедурно-процесуальних питань, тоді як забезпечення позову спрямоване на охорону матеріально-правової вимоги позивача, попередження або припинення недобросовісних, неправомірних дій відповідача та інших осіб та сприяння тому, аби майбутнє остаточне рішення у справі було можливо виконати. Запропоновано внести зміни до Цивільного процесуального кодексу України шляхом імплементації нового забезпечувального заходу – проміжного платежу. Можливість застосування такого заходу варто обмежити виключно межами судового розгляду справи, оскільки в період до відкриття провадження у справі суд не має достатньо можливостей для оцінки обґрунтованості позовних вимог, аби зробити будь-яке припущення про їх обґрунтованість і можливість задоволення поза межами судового розгляду позову по суті.

Ключові слова: *цивільне судочинство, забезпечення позову, проміжний платіж, зустрічне забезпечення.*

Alendar Yu. I. Securing a claim under the ELI-UNIDROIT Model European Rules of Civil Procedure and the Civil Procedure Code of Ukraine: a comparative aspect

The article is devoted to a comparative analysis of the ELI-UNIDROIT Model European Rules of Civil Procedure and the Civil Procedure Code of Ukraine in the light of the institution of securing a claim. The purpose of the study is to find potential ways on the domestic civil procedural law potential improvement considering foreign experience accumulated within the European process of harmonization and unification of legislation. It is proved that the construction of a block of regulatory provisions devoted to the regulation of issues of securing a claim is different both structurally and in terms of content. It was determined that the limited regulation of cross-border issues under the Model European Rules of Civil Procedure is justified, while the combination of "securing a claim" and "securing evidence" in one Part 10 "Interim and protective measures" is not appropriate, given the heterogeneity of the subject matter of legal regulation of these institutions, as well as their significantly different meaning for the process of considering the case: securing evidence as a provisional measure has procedural nature, designed to improve the quality of organizing the consideration of the case and resolving procedural issues, while securing a claim is aimed at protecting the plaintiff's substantive claim, preventing or terminating unfair, unlawful actions of the defendant and other persons, and facilitating the possibility of enforcing the future final decision in the case. It is proposed to amend the Civil Procedure Code of Ukraine by implementing a new precautionary measure – interim payment. The possibility of applying such a measure should be limited exclusively to the scope of the judicial review of the case, since in the period before the opening of proceedings in the case, the court does not have sufficient opportunities to assess the validity of the claims in order to make any assumption about their validity and the possibility of satisfying the claim outside the scope of the judicial review of the merits.

Key words: *civil proceedings, security for the claim, interim payment, counter-security.*

Вступ. В контексті проєвропейського вектору розвитку України та супутніх цьому процесів перегляду усталених нормотворчих підходів, інтеграції українського законодавства з законодавством Європейського Союзу та здійснення зобов'язань, які у зв'язку з цим прийняла на себе наша держава, актуальним напрямом інтересу законотворців, практиків і науковців є функціонуючі загальноєвропейські правил і процедур, у тому числі й в межах цивільного судочинства.

Особливу увагу, як яскравий приклад масштабної довготривалої роботи з уніфікації та гармонізації правових норм в галузі цивільного процесу на загальноєвропейському рівні, розробленого спільно Європейським інститутом права та Міжнародним інститутом уніфікації приватного права, заслуговують Модельні європейські правила цивільного процесу ELI-UNIDROIT, які стали спробою встановити належний баланс з точки зору зосередження уваги на найважливіших сферах цивільного процесу, одночасно врегульовуючи це в меншому обсязі, якщо певні розбіжності є виправданими [1, с. 37].

Постановка завдання. З огляду на тенденцію відходу українського законодавства від пострадянських постулатів та його оновлення відповідно до міжнародних правотворчих процесів пропонується провести порівняльний аналіз Модельних європейських правил цивільного процесу ELI-UNIDROIT (далі – Правила) та Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) з метою виявлення відмінних рис та формулювання пропозицій по удосконаленню вітчизняних підходів до регулювання та здійснення цивільного судочинства.

Результати дослідження. Головним завданням Правил стало утвердження єдиних засад здійснення судочинства з тим, аби уникнути фрагментарних і безсистемних змін європейського цивільного процесуального права, що стало першою спробою розвитку регіональних проектів з урахуванням особливостей регіональних правових правил. На думку І. Ізарової, створення стабільної й ефективної системи цивільного правосуддя в Україні, яка відповідала б вимогам установчих договорів ЄС, є необхідною передумовою для подальшої адаптації законодавства Євросоюзу у разі набуття Україною членства в ЄС [2, с. 42–43]. З цим варто погодитись, оскільки дотримання базових принципів не лише відправлення правосуддя, а й функціонування правової системи в Україні в цілому у такому випадку мало б відповідати принципам, що вже були визнані та слугують орієнтиром для усіх суверенних країнам-учасниць цього економічно-політичного союзу.

Навіть з першого погляду на Правила та Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК України) в фокусі положень, присвячених регулюванню інституту забезпечення позову та пов'язаних із ним питань, вбачається, що ці два акти мають суттєво відмінну логіку систематизації та викладення положень, а подекуди навіть відмінні механізми та умови їх застосування.

Правила не містять частини за змістом та наповненням ідентичної до Глави 10 «Забезпечення позову» ЦПК України [3]. Натомість, питанням забезпечення позову присвячена Частина 10 «Тимчасові та захисні заходи» (Provisional and Protective Measures) Правил, якою охоплюються положення, призначені для регулювання питань щодо забезпечення як позову, так і доказів, а також узагальнено поверхнево окреслюються межі застосування забезпечувальних заходів у транскордонних спорах. Ця частина структурно складається з:

Секції 1 «Загальна частина», що охоплює базові питання, досудове забезпечення (до подання позовної заяви), зустрічне забезпечення, окремі особливості цивільного провадження щодо розгляду заяв про забезпечення позову та оскарження, скасування застосованих заходів та відшкодування завданих забезпеченням збитків або шкоди;

Секції 2 «Спеціальна частина», яка присвячена видам заходів забезпечення позову, питанням забезпечення доказів, а також проміжним платіжним заходам;

Секції 3 «Транскордонні питання» щодо застосування тимчасових і забезпечувальних заходів у транскордонних спорах [4, с. 219–239].

За ЦПК України ж чітко розмежовано забезпечення доказів, що врегульовано параграфом 8 Глави 5 Розділу І «Загальні положення» і забезпечення позову, в тому числі зустрічне забезпечення, порядок та умови застосування яких висвітлено в Главі 10 Розділу І «Загальні положення» [3]. Вважаємо такий підхід українського законодавця більш виваженим і послідовним, оскільки забезпечення доказів (має процесуальний характер) та забезпечення позову (спрямоване на охорону матеріально-правової вимоги позивача з метою убезпечення його від імовірної недобросовісної поведінки переважно відповідача) є різними інститутами з різним предметами правового регулювання.

Щодо питань застосування заходів у транскордонних спорах, то очевидним є, що неможливо уніфікувати цей порядок і зробити його універсальним для всіх країни, оскільки кожна з них має місцеві особливості правової системи. Втілений Правилами підхід щодо закріплення загального бачення і принципів підкреслює надання переваги національним правовим нормам щодо унормування цих процедур.

Змістовний аналіз положень Правил дозволяє виокремити деякі відмінності, деякі з яких можуть стати основою для напрацювання змін до ЦПК України та запровадження заходів забезпечення позову, які відсутні в цивільному судочинстві сьогодні. Пропонуємо детальніше розглянути один з них – проміжний платіж.

Згідно правил 200 і 201 параграфу 4 «Проміжний платіж» Частини 10 Правил суд може постановити ухвалу про проміжний платіж щодо позивача у справі за позовом майнового характеру, який як повністю, так і частково задовольняє заявлені вимоги до ухвалення рішення по суті спору. Для отримання позитивного рішення про присудження проміжного платежу позивач має довести, що (1) відповідач визнав, що він зобов'язаний сплатити

заявнику грошову суму, або заявник отримав остаточне рішення про відповідальність, або є велика ймовірність, що заявник отримає принаймні суму, яку вимагав, в остаточному рішенні; і (2) виплата від відповідача необхідна заявникові терміново [4, с. 235–236].

Відтак, для отримання позивачем задоволення його вимоги про отримання такого захисту як проміжний платіж, суд має переконатися, що вимога заявника обґрунтована хоча б тій сумі, яка надається як проміжний платіж. Тобто, на відміну від забезпечення в його звичайному розумінні, суд повинен перевірити обставини та матеріали не лише заяви про застосування забезпечувального заходу, а позовної вимоги, аби мати можливість пересвідчитись в тому, що дійсно є підстави вважати, що позовна вимога позивача може бути задоволена – тобто фактично проаналізувати обставини справи поза межами етапів судового розгляду.

Враховуючи викладене, застосування такого заходу вбачається неможливими поза межами судового розгляду, тобто до подання позовної заяви і початку розгляду справи, оскільки за таких обставин суд позбавлений зробити висновок про обґрунтованість позовних вимог та дійти висновку щодо того, в якій частині позов може бути задоволений, а також не матиме можливості дізнатись думку відповідача щодо визнання або невизнання ним вимог позивача.

У випадках, коли суд присуджує позивачеві проміжний платіж, пунктом 5 правила 201 Правил (правило 201) передбачено також надання свого роду зустрічного забезпечення, застосування якого, однак, є опціональним і може не надаватись або надаватись частково, якщо вимога заявника є обґрунтованою і зустрічне забезпечення може перешкодити досягненню мети забезпечувального заходу у зв'язку з економічними труднощами заявника, і якщо останнє було принаймні частково спричинено затримкою відповідача. Відповідно до коментаря до правила 201 Правил таке зустрічне забезпечення захищає від ризику необхідності повернення коштів, але, коли відповідач визнав відповідальність, таке забезпечення може бути недоцільним [4, с. 236].

На думку автора, є доцільним застосовувати цей захід також і у випадках, коли відповідач визнав свою відповідальність, оскільки до завершення всіх процесуально обов'язкових формальних етапів розгляду судової справи, ухвалення остаточного рішення у справі та отримання позивачем можливості отримати виконання в добровільному або примусовому порядку може пройти значний проміжок часу, протягом якого цілком імовірною є зміна не лише майнового стану відповідача, а й його особистого бажання виконувати ухвалене рішення належним чином і в розумний строк.

В такому випадку позивач, хоча і за відсутності прямих заперечень від опонента щодо виконання судового акту, а просто внаслідок бездіяльності останнього, буде змушений витрачати додаткові ресурси на отримання присудженого йому.

Згідно правил 200 і 201 параграфу 4 «Проміжний платіж» Частини 10 Правил суд може постановити ухвалу про проміжний платіж щодо позивача у справі за позовом майнового характеру, який як повністю, так і частково задовольняє заявлені вимоги до ухвалення рішення по суті спору. Для отримання позитивного рішення про присудження проміжного платежу позивач має довести, що (1) відповідач визнав, що він зобов'язаний сплатити заявнику грошову суму, або заявник отримав остаточне рішення про відповідальність, або є велика ймовірність, що заявник отримає принаймні суму, яку вимагав, в остаточному рішенні; і (2) виплата від відповідача необхідна заявникові терміново [4, с. 235–236].

Відтак, для отримання позивачем задоволення його вимоги про отримання такого захисту як проміжний платіж, суд має переконатися, що вимога заявника обґрунтована хоча б тій сумі, яка надається як проміжний платіж. Тобто, на відміну від забезпечення в його звичайному розумінні, суд повинен перевірити обставини та матеріали не лише заяви про застосування забезпечувального заходу, а позовної вимоги, аби мати можливість пересвідчитись в тому, що дійсно є підстави вважати, що позовна вимога позивача може бути задоволена – тобто фактично проаналізувати обставини справи поза межами етапів судового розгляду.

Частиною 10 статті 150 ЦПК України встановлено загальне правило, згідно яким не допускається вжиття заходів забезпечення позову, які за змістом є тотожними задоволенню заявлених позовних вимог, якщо при цьому спір не вирішується по суті. Хоча в абзаці другому цієї ж частини перелічено ряд виключень з такого правила. Вказане обмеження не поширюється на забезпечення позову шляхом зупинення рішень, актів керівника або роботодавця про застосування негативних заходів впливу до позивача (звільнення, примушування до звільнення, притягнення до дисциплінарної відповідальності, переведення, атестація, зміна умов праці, відмова в призначенні на вищу посаду, відмова в наданні відпустки, відсторонення від роботи чи посади, будь-яка інша форма дискримінації позивача тощо) у зв'язку з повідомленням ним або його близькими особами про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції» [3].

З метою захисту інтересів позивача, у випадках, коли є підстави вважати, що вимога останнього є достатньо обґрунтованою, або у випадках, коли відповідач визнав свою відповідальність, і є ризик того, що на момент ухвалення остаточного рішення у справі відповідач не матиме грошових коштів або іншого майна в обсязі, достатньому для виконання такого рішення, розширити перелік видів забезпечення позову шляхом внесення змін до ЦПК України. Зокрема, додати до частини 1 статті 150 «Види забезпечення позову» пункт 1-2 наступного змісту: «1-2) проміжним платежем у розмірі, що відповідає розміру позовних вимог повністю або частково, у визначених цим Кодексом випадках» із одночасним внесенням відповідних змін до частини 10 статті 150 шляхом розширенння переліку випадків з виключеннями.

Висновки. За результатом проведеного аналізу визначено структурні відмінності між Модельними європейськими правилами цивільного процесу ELI-UNIDROIT та ЦПК України в розрізі положень, що регулюють питання забезпечення позову. З'ясовано, що Правила передбачають такий захід забезпечення позову як проміжний платіж, який не наразі не застосовується у цивільному судочинстві України.

З метою удосконалення процесуальних механізмів та сприяння досягнення основних завдань цивільного судочинства сформульовано пропозицію щодо внесення змін до чинної редакції ЦПК України шляхом доповнення видів заходів забезпечення. Запровадження ґрунтовно нового підходу, який раніше не був реалізований, потребуватиме додаткового аналізу, перш за все, положень Глави 10 «Забезпечення позову», з метою системної інтеграції нового забезпечувального заходу в наявну процесуальну канву.

Вважаємо, що випадки застосування проміжного платежу слід обмежити ситуаціями, коли відповідач визнав, що він зобов'язаний сплатити позивачеві певну грошову суму або є велика ймовірність, що позовна вимога за результатом остаточного рішення у справі буде задоволена. Також важливо підкреслити, що застосування проміжного платежу є неможливим в якості досудового забезпечення і варто передбачити можливість його надання виключно після відкриття провадження у справі. Ці питання можуть бути предметом подальших наукових пошуків та дискусій.

Список використаних джерел:

1. ELI-UNIDROIT. Модельні європейські правила цивільного процесу. Від транскордонних принципів до європейських правил цивільного процесу / І. О. Ізарова, Т. А. Цувіна, Ю. Д. Притика та ін. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2025. 175 с. URL: https://europeanlawinstitute.eu/fileadmin/user_upload/p_eli/Publications/Izarova_Cuvina_in_ELI_UNIDROIT..pdf (дата звернення: 28.11.2025). DOI: 10.5281/zenodo.17035943

2. Доступ до правосуддя в умовах сталого розвитку: до 30-річчя незалежності України : Колективна монографія / за заг. ред. Юрія Притики та Ірини Ізарової. Київ : ВД «Дакор», 2021. 478 с. https://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1637411538.pdf (дата звернення: 29.11.2025). DOI: 10.33327/AJEE-18-21-cp_1

3. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 28.11.2025).

4. ELI/UNIDROIT Model European Rules of Civil Procedure. Oxford University Press, 2021. URL: https://www.europeanlawinstitute.eu/fileadmin/user_upload/p_eli/Publications/ELI_UNIDROIT_Model_European_Rules.pdf (дата звернення: 29.11.2025). DOI: 10.1093/oso/9780198866589.001.0001

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

БЕМ Т. М.,
orcid.org/0009-0009-3085-1563
аспірант кафедри права
(Приватний вищий наавчальний заклад «Європейський університет»)

САЛАМІН А. М.,
orcid.org/0009-0003-3699-1707
аспірант кафедри права
(Приватний вищий наавчальний заклад «Європейський університет»)

ГИНДА О. М.,
orcid.org/0000-0002-9339-6512
кандидат економічних наук,
доцент кафедри гуманітарних наук
(Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного)

УДК 347.122
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.11

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ: РОЗУМІННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

У науковій публікації визначено етимологію поняття «інтелектуальна власність». Досліджено інститут інтелектуальної власності в правовому полі вітчизняного законодавства, що регулює правовідносини та процеси протидії правопорушенням. Аргументовано, що інтелектуальна власність належить до правових інститутів цивільного правозастосування. Представлено авторське розуміння інтелектуальної власності як сукупності непорушних прав певних суб'єктів на об'єкти, котрі є результатом розумової або творчої діяльності. З'ясовано, що існування значної кількості трактувань поняття «інтелектуальна власність» визначають доктринальні погляди на розуміння категорії з позиції об'єкта інтелектуальної власності та права інтелектуальної власності. Досліджено нормативно-правову базу, що регулює правові відносини у сфері інтелектуальної власності на конституційному рівні, в межах уніфікованих кодексів та діючих законів (Конституція України, Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, Кримінальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, чинне законодавство та міжнародні нормативно-правові акти). Зазначено, що фундаментальною властивістю інтелектуальної власності є те, що цей інститут регулюється як приватним, так і адміністративним правом. Представлено ознаками інтелектуальної власності як об'єкта адміністративно-правової протидії: інтелектуальна власність має свій об'єктивний склад, є складним явищем з дворівневою структурою, розкриває владно-управлінські відносини, характеризується специфічним забезпеченням у контексті адміністративно-правової протидії (загрози виникають внаслідок правовідносин, що формуються в процесі володіння правами на використання

об'єктів інтелектуальної власності); реалізація протидії інтелектуальній власності відбувається на двох рівнях: організаційному та нормативному.

Ключові слова: *інтелектуальна власність, право інтелектуальної власності, об'єкт інтелектуальної власності, регулювання інтелектуальної власності, адміністративно-правова протидія.*

Bem T. M., Salamin A. M., Gynda O. M. Intellectual property: understanding and features of legal regulation in Ukraine

The scientific publication defines the etymology of «intellectual property». It has studied the legal field of domestic legislation, which regulates legal relations and processes of combating offenses in intellectual property. It has been argued that intellectual property belongs to the legal institutions of civil law enforcement. The author's understanding of intellectual property has been presented as a set of inviolable rights of certain subjects to objects that are the result of intellectual or creative activity. It has been found that the existence of a significant number of interpretations of the concept of «intellectual property» has been determined by doctrinal views on the understanding of the category from the position of the object of intellectual property and intellectual property rights. The normative and legal framework regulating legal relations in the field of intellectual property at the constitutional level, within the framework of unified codes and current laws (Constitution of Ukraine, Civil Code of Ukraine, Commercial Code of Ukraine, Criminal Code of Ukraine, Code of Ukraine on Administrative Offenses, current legislation and international regulatory and legal acts) has been studied. It has been noted that the fundamental property of intellectual property is that this institution is regulated by both private and administrative law. The features of intellectual property as an object of administrative and legal counteraction have been presented: intellectual property has its objective composition, a complex phenomenon with a two-level structure, characterized by power-management relations, characterized by a specific provision in the context of administrative and legal counteraction (threats arise as a result of legal relations that are formed in the process of owning rights to use intellectual property objects); the implementation of counteraction to intellectual property occurs at two levels: organizational and regulatory.

Key words: *intellectual property, intellectual property law, intellectual property object, intellectual property regulation, administrative and legal counteraction.*

Вступ. Інноваційний розвиток суспільства залежить від ролі права на інтелектуальну власність, що являє собою юридичний інститут в чинному законодавстві України. В умовах війни, це справді виклик, що пов'язаний із вступом України до ЄС. Саме тому, розуміння дефініції «інтелектуальна власність» є важливою складовою євроінтеграційних процесів, адже відображає процеси, що є об'єктами дослідження різних галузей права (цивільне, адміністративне, кримінальне). У контексті сказаного виникає потреба у дослідженні змісту та правових засад розвитку інституту інтелектуальної власності, що має й практичне значення.

Ступень наукової розробки. Дослідження інтелектуальної власності через призму правового поля виступає предметом дослідження у працях: В. Базилевич, О. Михальський, О. Підопригори, В. Боковні, В. Василенко, Б. Гук, С. Гордієнко, О. Світличного, І. Новікової, К. Ідріса тощо. Переважна більшість досліджень акцентується на проблемах адміністративно-правової протидії інтелектуальної власності, розглядає його зміст у контексті правового забезпечення. Попри те, що проблема інтелектуальної власності активно досліджується, вона залишається відкритою для обговорення та потребує подальшого правового та етимологічного осмислення.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження етимології поняття «інтелектуальна власність» та особливості її визначення в правовому полі вітчизняного законодавства з метою регулювання правовідносин та протидії правопорушенням у сфері інтелектуальної власності.

Результати дослідження. Теоретичні дослідження наукової проблематики засвідчують, що поняття «інтелектуальна власність» є доволі молодою правовою категорією. У науковій літературі терміни «власність» та «інтелектуальна власність» зазвичай прирівнюються. Походження дефініції «інтелектуальна власність» пов'язане з французьким законодавством XVIII ст. Вперше поняття з'явилось у філософії французьких просвітителів (Вольтера, Гельвеція, Гольбаха, Дідро, Руссо), які стверджували, що «право творця будь-якого творчого результату – чи літературного твору, чи винаходу – є його невід'ємним природним правом, що виникає із самої сутності творчої діяльності та «існує незалежно від визначення цього права державною владою» [1]. Їх концепція отримала назву «пропрієтарної концепції» та набула поширення та значної критики на поч. XIX ст. в частині того, що результати творчої діяльності не можуть бути об'єктами права власності [2]. Однак, сучасне розуміння поняття «інтелектуальна власність» було використане ще в Конвенції про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ), прийнятій 14 липня 1967 р. у Стокгольмі. Відповідно до вказаної конвенції, інтелектуальна власність – «це виключні права на результати людської розумової діяльності» [3, с. 221].

Проведене дослідження безперечно засвідчує існування значної кількості трактувань поняття «інтелектуальна власність», яка визначає доктринальні погляди на розуміння категорії (табл. 1). Усі вони, без винятку, базуються на положеннях чинного законодавства, а саме: Конституції України (ст. 54) та Цивільному кодексі України (ст. 432 ЦК), Господарському кодексі України (глава 16 ГК), Кримінальному кодексі України (ст. 177 КК), Кодексі України про адміністративні правопорушення (ст. 52-1, ст. КУпАП), Законі України «Про інформацію», Законі України «Про авторське та суміжні права», Законі України «Про інноваційну діяльність», Законі України «Про інвестиційну діяльність», Законі України «Про науково-технічну експертизу», міжнародних актах тощо. У контексті правового означення категорію «інтелектуальна власність» слід розглядати комплексно з позиції об'єкта інтелектуальної власності та права інтелектуальної власності.

Згідно із ст. 54 Конституції України кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Громадянам гарантуються свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності [7]. Законодавчим недоліком означеної норми є те, що в ній неналежним чином розкривається сутність явища інтелектуальної власності загалом. Зазначені недоліки заповнюють норми інших нормативно-правових актів, а також концептуальні погляди науковців стосовно досліджуваної проблематики.

Зокрема у Цивільному кодексі (ЦК) інтелектуальній власності приділено цілу Главу чинного кодексу. Так, у ст. 418 ЦК представлено визначення «інтелектуальної власності» як право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, яке є непорушним [8]. Законодавство регулює відносини, що ґрунтуються на наступному: «ніхто не може бути позбавлений права інтелектуальної власності чи бути обмежений у його здійсненні, окрім випадків, передбачених чинним законом. Згідно норми ЦК, інтелектуальна власність, як інститут, має власну структуру, головними складовими якої є: майнові права інтелектуальної власності та особисті немайнові права інтелектуальної власності [8].

Стаття 420 ЦК визначає перелік об'єктів інтелектуальної власності, серед яких ті, що відповідають діючому законодавсту (різноманітні твори, винаходи, комп'ютерні програми, торговельні марки та інші) [8]. З розвитком технологій поруч із традиційними об'єктами права інтелектуальної власності виникли нові, що також потребують охорони. Таким чином,

Таблиця 1

Трактування поняття «інтелектуальна власність»

Автор	Зміст/джерело
Цивільний кодекс	«інтелектуальна власність – це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, що визначено ЦК та іншими законами» [8].
В. Базилевич	вважає, що «інтелектуальна власність як результат розумової творчої діяльності є багатоаспектною, складною категорією, яка привертає все більшу увагу науковців за умов гуманізації та соціалізації економічного розвитку провідних держав світу» [4].
О. Михальський	«інтелектуальна власність, як об’єкт адміністративно-правової протидії, являє собою сукупність соціальних відносин у сфері створення і використання інтелектуальної власності, на які може бути спричинено посягання, тобто, правопорушення» [10, с. 233].
О. Підопригори	термін «інтелектуальна власність» розглядає у двох напрямках – як цивільно-правовий інститут і як сукупність суб’єктивних прав творця на результат його творчої діяльності; право інтелектуальної власності – це сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері створення, оформлення, використання і охорони результатів інтелектуальної діяльності людей» [1, с. 155].
В. Боковня, В. Василенко, Б. Гук та ін	«інтелектуальна власність є комерційним застосуванням творчої думки для вирішення технічного або художнього завдання. Вона не є продуктом сама по собі, а являє собою особливу ідею, що стоїть за цим продуктом, або спосіб, яким ця ідея виражена, або ж відмітний характер того, як цей продукт названий або описаний» [9, с. 17].
С. Гордієнко	«під інтелектуальною власністю пропонує розуміти матеріалізовані чи нематеріальні нові знання, які належать юридичній чи фізичній особі» [5].
О. Світличний	«інтелектуальна власність являє собою цілісний, класичний правовий інститут у вигляді сукупності однорідних правових норм, що регулюють певний тип відносин» [13, с. 16].
І. Новікова	інтелектуальна власність – це «сукупність відповідних правил, нормативно-правових положень, засад, що регулюють соціально-економічні та організаційно-правові відносини, які складаються у процесі створення і використання продукту інтелектуальної праці» [6].
К. Ідріса	інтелектуальна власність – це термін, що описує ідеї, винаходи, технології, твори мистецтва й музики, а також літератури, які є нематеріальними при їхньому створенні, але потім стають цінностями в матеріальній формі, як і кожний інший продукт [9, с. 17].

Джерело: узагальнено автором.

об’єктами права інтелектуальної власності є явища, що прямо пов’язані з певною особою, що є їх власником.

Правовий захист об’єктів права інтелектуальної власності обмежується територією України. Щодо захисту прав на ці об’єкти на території інших країн, він здійснюється в рамках міжнародних угод та конвенцій. Правові основи інтелектуальної власності регулюються вітчизняним законодавством на конституційному рівні, в межах уніфікованих кодексів та законів (рис. 1).

Узагальнюючи вищевикладене, слід відзначити, що явище «інтелектуальна власність», хоча зазвичай є питанням цивільного права, водночас виступає цілісним інститутом, пов’язаним також з адміністративним правом. Слід наголосити, що цей інститут є об’єктом адміністративно-правової протидії, від котрої залежить законність та правопорядок в країні.

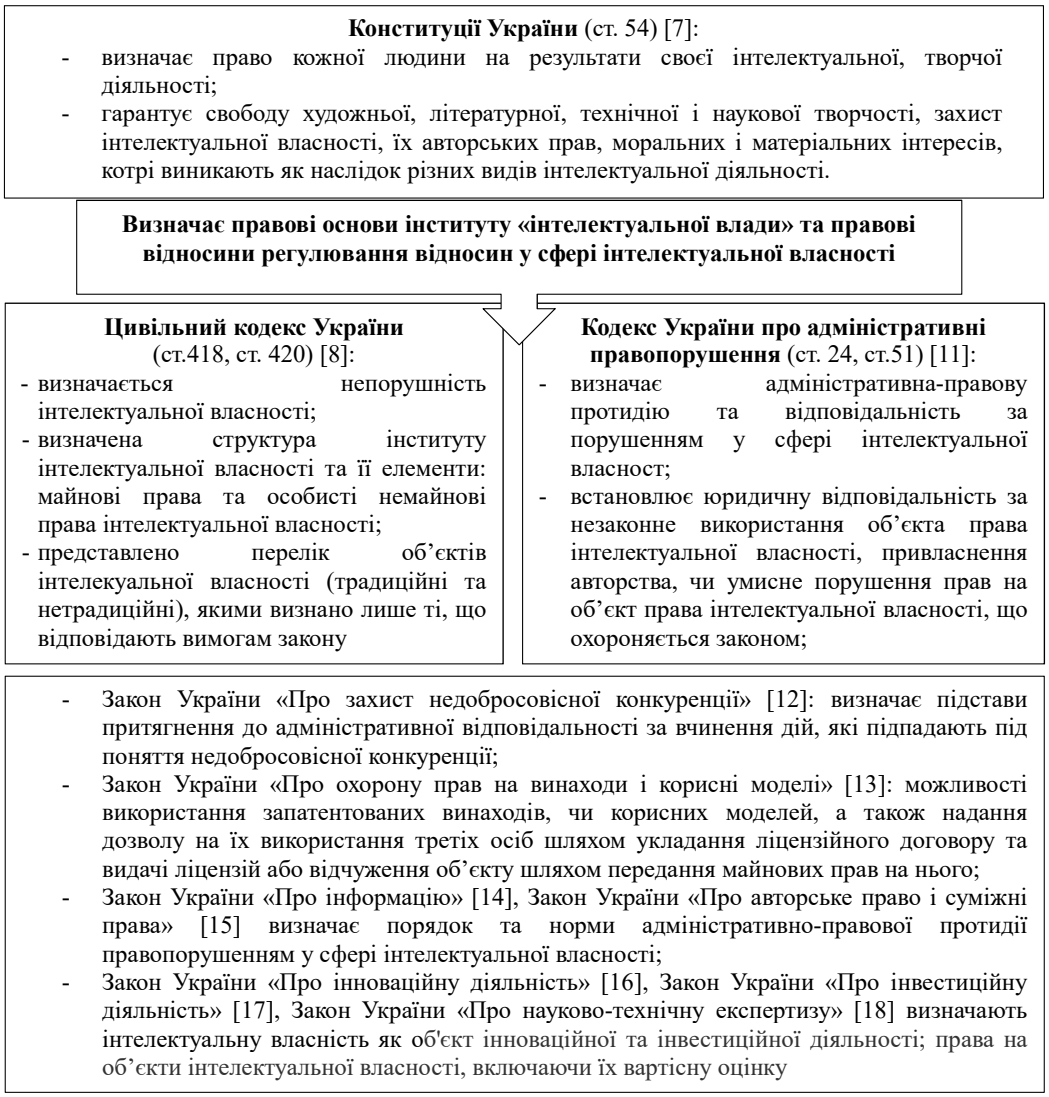

Рис. 1. Нормативно-правове забезпечення регулювання інтелектуальної власності в Україні

Джерело: узагальнено на основі нормативно-правового забезпечення інтелектуальної власності.

Зокрема, до об'єктів адміністративно-правової протидії належать: організована злочинність, насильство в сім'ї, корупція, економічна злочинність та сама інтелектуальна власність.

На підставі досліджень та вищевикладеного, інтелектуальна власність як об'єкт адміністративно-правової протидії харктеризується наступними ознаками:

– інтелектуальна власність виступає складним явищем з дворівневою структурою, котра містить право інтелектуальної власності та об'єкти інтелектуальної власності;

– інтелектуальна власність має власний об'єктивний склад, котрий включає соціальні явища, що породжують або наслідують правопорушення;

– інтелектуальна власність характеризується адміністративно-правовою протидією, що реалізується на основі владно-управлінських відносин за участі державних органів

на виявлення та усунення порушень чинного законодавства у сфері інтелектуальної власності та забезпечення легальних відносин у зазначеній сфері;

– інтелектуальна власність має спецефічне положення у контексті адміністративно-правової протидії, однак не несе загрози для правопорядку сама по собі, тоді як загрози виникають внаслідок правовідносини, що складаються у процесі володіння правами користування об'єктами інтелектуальної власності;

– адміністративно-правова протидія не направлена на саму інтелектуальну власність, а на правопорушення, що пов'язані з її об'єктами;

– реалізація адміністративно-правової протидії відбувається на двох рівнях: організаційному та нормативному, що містить ряд законодавчих актів та виконавчих органів у даній галузі.

Висновки. Підсумовуючи варто відзначити, що інтелектуальна власність – це сукупність непорушних прав певних суб'єктів на об'єкти, котрі є результатом розумової або творчої діяльності. Цей інститут має відповідну структуру (об'єкти інтелектуальної власності та право інтелектуальної власності), що регулюється спеціальними нормативно-правовими актами. Основоположна властивість інтелектуальної власності – це те, що зазначений інститут регулюється водночас приватним і адміністративним правом.

Список використаних джерел:

1. Економічна теорія. Політекономія : навчальний посіб. / В. М. Семененко, Д. І. Коваленко, В. В. Бугас, О. В. Семененко; за заг. ред. В. М. Семененка та Д. І. Коваленка. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 360 с.

2. Кириленко Ф. О. Адміністративно-правовий захист права інтелектуальної власності правоохоронними органами україни : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07; ДЮІ ЛДУВС. Донецьк, 2011. 211 с.

3. Юридичні терміни. Тлумачний словник / В. Г. Гончаренко, П. П. Андрушко, Т. П. Базова та ін.; за ред. В. Г. Гончаренка. 2-ге вид., стереотипне. Київ : Либідь, 2004. 320 с.

4. Барбашин С. Захист комерційного найменування. Невже працює? URL : http://blog.liga.net/user/sbarbashin/article/22184.aspx.

5. Гордієнко С. Пізнання сфери захисту інтелектуальної власності в Україні: методологічні проблеми. Київ, 2008. 140 с.

6. Новікова І. Інститут інтелектуальної власності та його роль у розвитку ВНЗ. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ : «Прінт Сервіс», 2011. С. 73–76.

7. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.

8. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15.

9. Інтелектуальна власність : навчальний посібник для студ. вищих навч. закладів / В. М. Боковня, В. І. Василенко, Б. М. Гук, В. А. Іващенко, Ю. С. Кононенко, С. В. Корновенко, О. А. Кульбашна, О. М. Тараненко, С. М. Тараненко, С. В. Тростіна. – Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2014. 452 с.

10. Михальський О. О. Інтелектуальна власність як специфічний об'єкт адміністративно-правової протидії. *Сучасні проблеми адміністративного права та процесу*. Харків, 2017. № 5. С. 232–235.

11. Кодекс України про адміністративні правопорушення. *Відомості Верховної Ради України*. 1984. № 51. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10

12. Про захист від недобросовісної конкуренції : Закон України від 07.06.1996, № 236/96-ВР. *Відомості Верховної Ради*. 1996. № 36. Ст. 164.

13. Світличний О. П. Право інтелектуальної власності : підручник : вид. 2, змін. і доп. Київ : НУБіП України, 2016. 355 с.

14. Про інформацію : Закон України від від 02.10.1992 № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради*. URL : https://tax.gov.ua/dlya-gromadskosti/dpa-i-gromadskist/normativno-pravova-baza-u-sferi/arhiv-normativno-pravova-baza/53366.html

15. Про авторське право і суміжні права: Закон України України від 01.12.2022 № 2811-IX. *Відомості Верховної Ради*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n855

16. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07 2002 № 40-IV. *Відомості Верховної Ради*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text

17. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18.09. 1991 № 1560-XII. *Відомості Верховної Ради*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text

18. Про науково-технічну експертизу Закон України від 10.02.1995 № 51/95-ВР. *Відомості Верховної Ради*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/51/95-%D0%B2%D1%80#-Text

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

БЛАЩУК Т. В.,
orcid.org/0000-0002-0605-1920
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільно-правових
дисциплін
(Інститут права імені Іоаннікія
Малиновського Національного
університету «Острозька академія»),
експерт Центру досконалості
імені Жана Моне програми Еразмус+
«Хаб європейських рішень»
(Національний університет «Острозька
академія»)

УДК 347.1, 342.7
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.12

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Стаття конкретизує сутність державної політики у сфері охорони здоров'я як системи загальнообов'язкових рішень, спрямованих на збереження здоров'я населення, організацію медичної допомоги та розподіл ресурсів. У статті обґрунтовано, що політика має нормативний вимір у вигляді цілей і принципів універсальності, рівності, доказовості та стійкості, і інституційний вимір у вигляді моделей фінансування, закупівлі послуг та координації.

Значення підходу здоров'я у всіх політиках та міжсекторальної співпраці розкрито в контексті подолання соціально економічних детермінант здоров'я, що безпосередньо впливають на результати реформ. Показано, що більшість країн формують гібридні конфігурації моделей Беверіджа, Бісмарка і ринкових інструментів, а їх ефективність визначається прозорою пріоритизацією гарантованого пакета та зменшенням прямих платежів населення. На цьому тлі виокремлено такі проблемні питання реформи охорони здоров'я як відмінність між проголошеними принципами і керованістю системи, складне співвідношення між універсальним доступом і фінансовою стійкістю, а також фрагментоване врядування як джерело вразливості до стресів.

Ситуація в Україні проаналізована крізь призму реформи та Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» № 2168 VIII від 19.10.2017, що запровадив програму медичних гарантій і Національну службу здоров'я України як стратегічного закупівельника. Автором зроблено висновок, що воєнні потрясіння підсилили вимогу до оперативної координації між центральними і місцевими інституціями та зробили стійкість системи базовим критерієм оцінювання політики, зокрема через підтримання первинної допомоги, цифрових механізмів прийняття рішень і зворотного зв'язку.

Ключові слова: *охорона здоров'я, державна політика, здоров'я у всіх політиках, міжсекторальна координація, фрагментоване врядування, міжсекторальна співпраця, публічна політика, медичні послуги, доступність, нормативне регулювання.*

Blashchuk T. V. Concept and essence of state health policy

The article clarifies the substance of state health policy as a system of generally binding decisions aimed at preserving population health, organizing medical care and allocating resources. It argues that health policy has a normative dimension, expressed through the goals and principles of universality, equity, evidence based practice and resilience, and an institutional dimension, expressed through models of financing, purchasing of services and coordination.

The importance of the health in all policies approach and intersectoral collaboration is examined in the context of addressing the social and economic determinants of health that directly affect reform outcomes. It is shown that most countries design hybrid configurations that combine Beveridge and Bismarck type models with market based instruments, and that their performance depends on transparent prioritisation of the guaranteed benefit package and the reduction of out of pocket payments by households. Against this background, the article highlights such problematic issues of health system reform as the gap between declared principles and the actual governability of the system, the complex relationship between universal access and financial sustainability, and fragmented governance as a source of vulnerability to shocks.

The situation in Ukraine is analysed through the lens of the reform and the Law of Ukraine "On State Financial Guarantees of Medical Services to the Population" No. 2168 VIII of 19.10.2017, which introduced the programme of medical guarantees and established the National Health Service of Ukraine as a strategic purchaser. The author concludes that the shocks of war have increased the demand for prompt coordination between central and local institutions and have turned system resilience into a core criterion for evaluating policy, in particular through maintaining primary health care and digital mechanisms for decision making and feedback.

Key words: *health care, state policy, health in all policies, intersectoral coordination, fragmented governance, intersectoral cooperation, public policy, medical services, accessibility, regulatory framework.*

Вступ. Державна політика у сфері охорони здоров'я є окремим видом публічної політики, що формується в сфері владних відносин, де професійні спільноти, державні інститути і громадянське суспільство узгоджують цілі, засоби і відповідальність. Її зміст зосереджується на виробленні і реалізації обов'язкових для суспільства рішень щодо організації медичної допомоги, збереження здоров'я населення та розподілу ресурсів.

Таке розуміння державної політики узгоджується із системною теорією політичного процесу Д. Істона [1], яка описує політику як «авторитетний розподіл суспільно значущих цінностей і ресурсів», у межах якого охорона здоров'я постає базовою публічною цінністю, пов'язаною з людським розвитком, економічною продуктивністю та безпекою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття та сутність державної політики у сфері охорони здоров'я у сучасній науковій літературі розкриваються через міжсекторальність, фінансову архітектуру та управлінську спроможність систем. Елізабет Суч та інші у статті «Управління міжсекторальною співпрацею в галузі охорони здоров'я населення та зменшення нерівності в охороні здоров'я в країнах з високим рівнем доходу» (2022) [2] показує, що підходи здоров'я у всіх політиках і міжвідомча співпраця стали ключовим теоретичним і практичним каркасом політики, але їх результативність залежить від легітимності, довіри, ресурсного забезпечення та стабільності політичних циклів, що пояснює частий розрив між проголошеними принципами і фактичними змінами для здоров'я населення.

Фінансова складова системи охорони здоров'я як ядро державної політики повинна розглядатися крізь функції збору доходів, об'єднання ризиків і стратегічної закупівлі послуг. Отман Хаджі, Бухра Ель Аббаді, Ель Хусін Ахніф у статті «Систематичний огляд функцій фінансування загального медичного страхування в країнах з низьким та середнім рівнем

доходу: реформи, виклики та отриманий досвід» (2025) [3] узагальнюють, що досягнення універсального охоплення визначається саме конфігурацією фінансування і механізмами перерозподілу, а дефіцит ресурсів і фрагментація фондів підсилюють прямі платежі населення та звужують реальну доступність послуг.

Компонент стійкості системи до потрясінь став окремим напрямом досліджень після пандемічних і воєнних криз. Джулія Беллоні, Стефані Моно, Каміль Пороес, Нолвенн Булер, Маурісіо Авендано, Дідьє Вернлі у статті «Управління системами охорони здоров'я, потрясіння та стійкість: огляд основних концепцій та теорій» (2025) [4] констатують відсутність єдиного теоретичного визначення резильєнтності, але наголошують на критичній ролі врядування і здатності швидко перенаправляти ресурси для збереження базових функцій системи під час шоків.

Постановка завдання. Дослідження має встановити, як визначається сутність державної політики у сфері охорони здоров'я через її мету, інституційні механізми та реальну здатність системи забезпечувати універсальний доступ, фінансову стійкість і стійкість до стресів. Завдання полягає у виокремленні ключових елементів політики, аналізі їх взаємодії та з'ясуванні, як вони проявляються в Україні в умовах реформ і війни. Це включає оцінювання ефективності інституційної координації, фінансової архітектури, принципів універсальності та рівності, а також здатності системи адаптуватися до зовнішніх викликів.

Виклад основного матеріалу. У політичній науці політика трактується як процес ухвалення і виконання рішень, що мають загальнообов'язковий характер і визначають правила взаємодії в суспільстві. У сфері охорони здоров'я це означає наявність стратегії і комплексу інструментів, через які держава визначає пріоритети, гарантії, стандарти послуг, правила фінансування, механізми контролю якості і способи реагування на загрози здоров'ю. Державна політика тут поєднує нормативну складову, тобто визначення цілей і принципів, і інституційну складову, тобто створення організацій та процедур, здатних ці цілі реалізувати.

Сутність політики охорони здоров'я проявляється в тому, що вона одночасно виконує соціальну функцію гарантування права на медичну допомогу і управлінську функцію підтримання працездатності та демографічної стійкості населення. У глобальних підходах це формалізовано у концепції універсального охоплення медичними послугами, де ключем є доступність необхідних послуг без руйнівного фінансового тиску на сім'ю. Саме тому політика в цій сфері не зводиться до суто медичного регулювання, а потребує комплексного державного керування соціально економічними детермінантами здоров'я.

Елізабет Суч та інші у статті «Управління міжсекторальною співпрацею в галузі охорони здоров'я населення та зменшення нерівності в охороні здоров'я в країнах з високим рівнем доходу» (2022) [2] зазначає, що здатність системи забезпечувати ефективні міжсекторальні дії визначається структурними механізмами, легітимністю, довірою та стійкими механізмами співпраці між секторами, які формують реальну спроможність політики зменшувати нерівності у здоров'ї. Дослідники наголошують, що слабка координація і короткі політичні цикли істотно знижують результативність таких підходів, навіть якщо вони формально задекларовані на рівні державної політики.

Мета державної політики у сфері охорони здоров'я найбільш правильно визначається як досягнення універсального і рівного доступу до якісних послуг на всіх рівнях допомоги з одночасним забезпеченням фінансового захисту населення. Такий підхід є перевіреним і поширеним у міжнародній літературі про універсальне охоплення, де акцент робиться на балансі між правом на допомогу і здатністю системи стабільно фінансувати цей пакет медичних послуг. Організаційна модель збору і просування пакету медичних послуг, а також стратегічна закупівля послуг визначають, чи перетворюється універсальність на реальну доступність, чи залишається декларацією.

Із цієї мети випливають завдання, що охоплюють зниження захворюваності і смертності, розвиток профілактики і раннього виявлення хвороб, удосконалення екстреної і первинної допомоги, модернізацію інфраструктури, підвищення якості послуг і стійкості до криз. Принципи універсальності, рівності, доступності, орієнтації на пацієнта, доказовості

і стійкості слугують нормативним каркасом політики. Вони визначають бажаний стан системи і критерії оцінювання політичних рішень, але самі по собі не гарантують результату.

Формування політики спирається на концептуальні моделі організації системи охорони здоров'я. До таких моделей відносяться модель Беверіджа, модель Бісмарка і ринкова модель, різняться джерелами фінансування, ступенем державної участі і механізмами закупівлі послуг._Інституційно це породжує різні політичні режими врядування сектором, від бюджетної солідарності і централізованого планування до формування страхових фондів і високої ролі приватного постачальника. Втім більшість країн фактично діють у гібридних конфігураціях, комбінуючи інструменти кількох моделей, щоб одночасно підтримувати доступність, якість і фінансову керованість. Це важливо для розуміння сутності державної політики, оскільки поняття політики в такому разі охоплює встановлення правил змішаного фінансування і закупівлі, а не лише проголошення соціальних гарантій.

Перша ключова проблема пов'язана зі складним співвідношенням фінансової стійкості та універсального доступу. Мета політики передбачає доступ до системи охорони здоров'я без надмірного фінансового навантаження, але розширення пакету медичних послуг і охоплення населення підсилює тиск на бюджет або страхові фонди. Ключові питання реформи охорони здоров'я лежать у сфері збору доходів, об'єднання ризиків, визначення гарантованого пакета і стратегічної закупівлі. Недостатність коштів або слабкий перерозподіл ризиків призводять до зростання прямих платежів населення і звуження фактичної доступності.

За умови обмежених ресурсів держава змушена застосовувати інструменти пріоритизації пакета, підвищення ефективності витрат і скорочення частки прямих платежів за допомогою більш справедливих механізмів оплати і компенсації. Ця дилема не є технічною деталлю, а елементом сутності політики, бо визначає, як держава розподіляє дефіцитні ресурси між конкуруючими потребами здоров'я.

Концепція здоров'я у всіх політиках виходить із того, що рівень здоров'я визначається не тільки медичними послугами, а й житловими умовами, зайнятістю, освітою, транспортом, довкіллям і соціальним захистом. Вказана концепція означає, що кожне рішення в інших секторах проходить крізь призму оцінювання можливих наслідків для здоров'я, а уряд застосовує узгоджені міжвідомчі механізми для досягнення спільних цілей. Цей підхід інституційно залежить від спроможності держави забезпечити вертикальну і горизонтальну координацію, спільне планування, обмін даними і розподіл відповідальності.

Отман Хаджі та інші у статті «Систематичний огляд функцій фінансування загального медичного страхування в країнах з низьким та середнім рівнем доходу: реформи, виклики та отриманий досвід» (2025) [3] підкреслюють, що міжсекторальні програми та інші інституційні інтервенції часто демонструють нижчу результативність, ніж передбачається, через крихку довіру між секторами, короткі політичні цикли, нестачу ресурсів і невизначеність ролей.

Отман Хаджі та інші наголошують, що саме фінансова архітектура, зокрема механізми збору доходів, об'єднання ресурсів та стратегічної закупівлі, визначає спроможність системи перетворювати задекларовані принципи універсальності на реальну доступність послуг, тоді як слабка інституційна координація та фрагментація фінансування послаблюють керованість системи і звужують ефективність програм.

Це підводить до другої проблеми, не відповідності між проголошеними принципами і реальною керованістю системи. Принципи універсальності і рівності є цільовою нормою, але їх реалізація вимагає інституційної сили, політичної волі і стабільних процедур міжвідомчої координації. Коли ці елементи слабкі, політика деградує до формальних документів без відчутного ефекту.

Третя проблема полягає у фрагментованості врядування і пов'язаній із цим вразливістю систем охорони здоров'я до стресів. Джорджо Беллоні та інші у статті «Управління системами охорони здоров'я, потрясіння та стійкість: огляд основних концепцій та теорій» (2025) підкреслює [4], що вразливість систем охорони здоров'я до пандемічних, воєнних чи

кліматичних потрясінь безпосередньо визначається якістю врядування, структурою координаційних механізмів і спроможністю системи швидко перенаправляти ресурси у відповідь на зовнішні подразники. Автори аналізують широкий спектр теорій і наголошують, що саме інституційна узгодженість, прозорі правила взаємодії та здатність до оперативного адаптаційного управління формують базову стійкість системи, тоді як фрагментованість управління значно ускладнює реагування на кризові події.

Стійкість тут є функцією управлінської моделі. Без узгоджених інституцій, зрозумілих повноважень і достовірних даних механізми готовності до надзвичайних ситуацій і міжсекторальний підхід працюють не повноцінно. Це не суперечить принципам, але демонструє, що їх потрібно політично інструменталізувати через конкретні управлінські рішення.

Починаючи з 2015 року в Україні розпочалася фінансова і організаційна реформа охорони здоров'я, кульмінацією якої стало ухвалення Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» № 2168-VIII від 19.10.2017 [5]. Цей закон закріпив єдиний пакет гарантованих послуг, програму медичних гарантій, і створив Національну службу здоров'я України як єдиного стратегічного закупівельника, що оплачуватиме послуги постачальникам за прозорими правилами.

Реформа означала перехід від фрагментованого бюджетного утримання закладів до моделі закупівлі послуг за принципом «гроші йдуть за пацієнтом», із капітаційною оплатою (per capita) на первинній ланці та оплатою за активність в спеціалізованій допомозі, спираючись на національну електронну інформаційну систему. У термінах концептуальних моделей це є гібридним наближенням до солідарного бюджетного фінансування з сильними елементами страхового покупця.

Як зазначають Тетяна Грузієва та Володимир Короленко у статті «Розвиток системи охорони здоров'я як складової людського капіталу в стратегічних нормативно-правових актах України» (2025) [6], що ухвалена «Стратегія розвитку системи охорони здоров'я на період до 2030 року» [7] визначає впровадження принципу здоров'я у всіх політиках як ключовий напрям державної політики, що відображає інституційне закріплення міжсекторального підходу та необхідність узгодження рішень різних секторів з урахуванням наслідків для здоров'я населення.

Перша проблема, не відповідність між універсальними принципами і реальною керованістю, для України проявляється тому, що формально закріплені принципи рівності і фінансового захисту потребують надійних процедур пріоритизації і узгодження між Міністерством охорони здоров'я, Міністерством фінансів, Національною службою здоров'я та місцевими органами влади. Спільний огляд Всесвітньої організації охорони здоров'я і Світового банку демонструє [8], що методології визначення пріоритетів програми медичних гарантій ще недостатньо прозорі, а ролі ключових інституцій на практиці розмиті, що послаблює керованість системи. Це узгоджується з міжнародною літературою про здоров'я у всіх політиках, яка вказує на ризики слабкої координації і коротких політичних циклів.

Друга проблема, не відповідність між фінансовою стійкістю і універсальним доступом, в Україні є структурною, оскільки програма медичних гарантій розширює перелік послуг, але функціонує в умовах воєнної економіки і зростання потреб у медичній допомозі. Реформа прямо орієнтувалась на зменшення надмірних прямих платежів населення і посилення фінансового захисту. Проте забезпечення універсальності при дефіциті ресурсів вимагає постійної пріоритизації пакета послуг і підвищення ефективності витрат, інакше частина витрат повертається у вигляді прямих платежів або черг.

Третя проблема, фрагментоване врядування і вразливість до шоків, для України набула екзистенційного масштабу після початку повномасштабної війни. Наукові дослідження українських стратегічних актів вказують на масштабні втрати інфраструктури і ресурсів у секторі охорони здоров'я та необхідність відновлення в умовах переміщення населення і кадрового дефіциту [6].

Стійкість системи залежить від здатності швидко перерозподіляти ресурси, підтримувати первинну допомогу, зберігати цифрові контури управління і забезпечувати міжсекторальні рішення для потреб військових, внутрішньо переміщених осіб і цивільного населення. Це означає, що політика повинна бути не тільки стратегічною декларацією, а режимом кризового врядування, здатним тримати систему функціонально цілісною під тиском подразників.

Синтез теоретичних підходів і практики дає змогу уточнити сутність державної політики у сфері охорони здоров'я. Державна політика у сфері охорони здоров'я постає як специфічний різновид процесу ухвалення і виконання рішень, що мають загальнообов'язковий характер і визначають правила взаємодії в суспільстві, у межах якого держава формулює суспільно значущу мету універсального та рівного доступу до медичних послуг і фінансового захисту, закріплює її в принципах універсальності, рівності, доказовості та стійкості, обирає інституційну модель організації системи, вибудовує механізми фінансування, об'єднання ризиків і стратегічної закупівлі послуг, інтегрує підхід здоров'я у всіх політиках у ширший контекст публічного врядування та забезпечує стійкість системи до пандемічних, воєнних і соціально економічних стресів.

Принципи універсальності, рівності, доказовості і стійкості є необхідними, але працюють лише тоді, коли підкріплені інституційною спроможністю і міжвідомчою координацією. Український контекст показує, що реформа може наближати систему до міжнародних стандартів, але водночас оголювати структурні дилеми фінансової стійкості, прозорості побудови пріоритетів і здатності до управління в кризі. Саме ці дилеми і є центром політичної природи сфери охорони здоров'я.

Висновки. Державна політика у сфері охорони здоров'я за своєю природою є формою управління ключовою суспільною цінністю – здоров'ям. Вона охоплює розподіл ресурсів, визначення гарантій і правил доступу, а також підтримання стійкості системи в умовах невизначеності. Міжнародні моделі та принципи задають загальну нормативну основу, проте реальна результативність залежить від інституційної спроможності, фінансової структури і рівня врядування.

Україна демонструє приклад гібридної трансформації до універсального охоплення населення гарантованими медичними послугами та фінансовим захистом через програму медичних гарантій і діяльність національного закупівельника, одночасно закріплюючи здоров'я у всіх політиках як стратегічний принцип. Умови війни роблять питання стійкості і міжсекторальності центральними, а не допоміжними. Це підкреслює, що сутність державної політики охорони здоров'я полягає в здатності держави поєднати соціальні гарантії з реалістичними механізмами їх досягнення, зберігаючи керованість системи і її відповідь на стреси.

Список використаних джерел:

1. Easton D. A systems analysis of political life. New York : Wiley, 1965. 507 p.

2. Such E. et al. Governance of intersectoral collaborations for population health and to reduce health inequalities in high-income countries: a complexity-informed systematic review. International journal of health policy and management. 2022. DOI: https://doi.org/10.34172/ijhpm.2022.6550.

3. Hajji O., El Abbadi B., Akhnif E. H. Systematic review of financing functions for universal health coverage in low- and middle-income countries: reforms, challenges, and lessons learned. *Public health reviews*. 2025. Vol. 46. DOI: https://doi.org/10.3389/phrs.2025.1607745.

4. Belloni G. et al. Health systems governance, shocks and resilience: a scoping review of key concepts and theories. *BMJ global health*. 2025. Vol. 10, no. 6. P. e017358. DOI: https://doi.org/10.1136/bmjgh-2024-017358.

5. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення : Закон України від 19.10.2017 № 2168-VIII : станом на 31 жовт. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text (дата звернення: 23.11.2025).

6. Gruzieva T. S., Korolenko V. V. Development of the healthcare system as a component of human capital in strategic regulatory acts of Ukraine. *Wiadomości lekarskie*. 2025. № 5. С. 1189–1193. DOI: https://doi.org/10.36740/wlek/205395.

7. Про схвалення Стратегії розвитку системи охорони здоров'я на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 17.01.2025 № 34-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/34-2025-р#Text (дата звернення: 23.11.2025).

8. Who, World Bank. Health financing in Ukraine: reform, resilience and recovery. *Health financing in Ukraine: reform, resilience and recovery*. 2024. URL: https://documents1.worldbank.org/curated/en/099062725083010231/pdf/P177367-168cec7e-a40b-4a30-9def-39c8f52a3926.pdf (дата звернення: 23.11.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

ЗАЄЦЬ В. О.,
orcid.org/0009-0007-1693-3947
аспірант кафедри міжнародного
та приватного права
*(Київський університет права
Національної академії наук України)*

УДК 347.2
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.13

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

У статті досліджуються актуальні проблеми реалізації цивільно-правових обмежень права власності в умовах воєнного стану в Україні. Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України, розпочата 24 лютого 2022 року, поставила перед вітчизняною правовою системою безпрецедентні виклики щодо збереження балансу між потребами національної безпеки та конституційними гарантіями майнових прав громадян. Було проаналізовано правову природу обмежень права власності, механізми їх практичного застосування, зокрема інститут примусового відчуження майна, визначений Законом України «Про правовий режим воєнного стану». Особливу увагу приділено конституційним засадам обмеження права власності, закріпленим у статтях 41 та 64 Основного Закону України, а також правовим позиціям Конституційного Суду України щодо принципу пропорційності таких обмежень. Виявлено основні проблеми правозастосування: недосконаліть механізмів оцінки вартості майна, значні затримки у виплаті компенсацій власникам, відсутність чіткої та зрозумілої процедури оскарження дій органів влади, невідповідність між нормативним регулюванням та технічними можливостями державних реєстрів. Обґрунтовується необхідність дотримання принципу пропорційності при обмеженні права власності навіть в екстремальних умовах збройного конфлікту. Запропоновано конкретні шляхи удосконалення законодавства, спрямовані на забезпечення розумного балансу між невідкладними потребами національної безпеки та конституційними гарантіями майнових прав громадян. Серед пропозицій: законодавче закріплення єдиної методики оцінки вартості майна, створення спеціального компенсаційного фонду, запровадження спрощеної процедури досудового оскарження, удосконалення документування процесу відчуження майна, створення єдиного електронного реєстру. Робиться висновок про необхідність системного підходу до вирішення виявлених проблем, який включає законодавчі зміни, створення нових інституційних механізмів та підвищення рівня правової грамотності посадових осіб. Підкреслюється, що навіть воєнна необхідність не може виправдовувати порушення базових правових принципів, а держава має зберігати правові стандарти навіть під час війни.

Ключові слова: *право власності, воєнний стан, примусове відчуження, компенсація, принцип пропорційності, судова практика, цивільні права.*

Zaiets V. O. Civil-law restrictions on the right to property under martial law: theory and practice

The article examines the current issues of implementing civil-law restrictions on property rights under martial law in Ukraine. The full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, launched on 24 February 2022, has posed

unprecedented challenges to the national legal system regarding the preservation of the balance between the needs of national security and the constitutional guarantees of citizens' property rights. The legal nature of property rights restrictions and the mechanisms of their practical application, in particular the institution of compulsory alienation of property as defined by the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law", have been analysed. Special attention is paid to the constitutional foundations of limiting property rights enshrined in Articles 41 and 64 of the Constitution of Ukraine, as well as to the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine regarding the principle of proportionality of such restrictions.

The main problems in law enforcement have been identified: imperfections in the mechanisms for evaluating property value, significant delays in compensation payments to owners, the absence of a clear and comprehensible procedure for appealing the actions of public authorities, and discrepancies between regulatory provisions and the technical capacities of state registers. The necessity of adhering to the principle of proportionality when restricting property rights, even in the extreme conditions of armed conflict, is substantiated. Specific ways to improve legislation aimed at ensuring a reasonable balance between urgent national security needs and the constitutional guarantees of citizens' property rights are proposed. Among the proposals are: legislative establishment of a unified methodology for property valuation, creation of a special compensation fund, introduction of a simplified pre-trial appeal procedure, improvement of the documentation process for property alienation, and the creation of a unified electronic register.

It is concluded that a systemic approach is required to address the identified issues, involving legislative changes, development of new institutional mechanisms, and raising the level of legal awareness among public officials. It is emphasised that even military necessity cannot justify violations of fundamental legal principles, and the state must uphold legal standards even during wartime.

Key words: *property right, martial law, compulsory alienation, compensation, principle of proportionality, judicial practice, civil rights.*

Вступ. Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, поставила перед нашою правовою системою справді безпрецедентні виклики. Запровадження правового режиму воєнного стану на всій території держави вимагало термінового переосмислення того, як саме можна зберегти баланс між потребами національної безпеки та правами громадян. Особливо гостро це питання постало у сфері захисту права власності – одного з фундаментальних прав людини, яке гарантується статтею 41 Конституції України [1].

Практика воєнного часу показала, що держава об'єктивно змушена вдаватися до певних обмежень майнових прав громадян: від примусового відчуження транспортних засобів до тимчасового обмеження права користування нерухомістю. Проте ці заходи, навіть якщо вони є об'єктивно необхідними, не можуть здійснюватися свавільно чи непропорційно. Кожне втручання у право власності має відповідати конституційним принципам правової держави, міжнародним стандартам та забезпечувати справедливу компенсацію власникам.

Актуальність дослідження цивільно-правових обмежень права власності в умовах воєнного стану обумовлена кількома важливими чинниками. По-перше, в Україні до 2022 року не було сучасного досвіду тривалого воєнного стану та, відповідно, усталеної правозастосовної практики у цій сфері. По-друге, на жаль, ми маємо численні випадки порушень майнових прав громадян, які стали наслідком як правомірних дій органів влади, так і перевищення ними своїх повноважень. По-третє, існує нагальна потреба у формуванні чіткої правової доктрини, яка визначала б межі допустимого втручання держави у приватну власність навіть за надзвичайних обставин.

Судова практика останніх років засвідчує зростання кількості спорів між громадянами та державою щодо обмеження майнових прав. Верховний Суд розглянув уже десятки справ, у яких ставилося питання про законність примусового відчуження майна, адекватність компенсацій, порядок оскарження дій військових адміністрацій. Ці рішення поступово формують нову правову реальність, у якій навіть воєнна необхідність не може виправдовувати порушення базових правових принципів.

Проблематика цивільно-правових обмежень в умовах воєнного стану є відносно новою для української правової науки. До 2022 року ці питання розглядалися переважно в теоретичній площині або на прикладі локальних конфліктів. Фундаментальні праці з цивільного права, зокрема дослідження Є.О. Мічуріна щодо обмеження майнових прав фізичних осіб [13, с. 171], О.О. Кота про межі здійснення суб'єктивних цивільних прав [11], закладали теоретичну основу для розуміння природи обмежень, але не передбачали специфіки воєнного часу.

Після початку повномасштабної війни з'явилися праці, які безпосередньо аналізують правові виклики воєнного стану. О.В. Бандурка у своїй доповіді на науково-практичній конференції 2022 року зазначив питання щодо цивільно-правової регламентації для забезпечення невід'ємних конституційних прав населення навіть в умовах війни [10, с. 17]. Р.А. Майданик у фундаментальній монографії детально дослідив класичні обмеження права власності [12, с. 368–372]. Міжнародно-правовий аспект проблеми розглядали М.О. Баймуратов та Б.Я. Кофман, досліджуючи та визначаючи можливі напрямки для здійснення кодифікаційних робіт відносно профільних стандартів на міжнародному рівні [9, с. 93].

Проте комплексного дослідження, яке б поєднувало теоретичний аналіз правової природи обмежень, вивчення нормативної бази воєнного стану та узагальнення судової практики, досі бракує. Саме ця прогалина і зумовлює необхідність даної статті.

Постановка завдання. Метою цієї статті є комплексний аналіз цивільно-правових обмежень права власності в умовах воєнного стану в Україні через призму конституційних гарантій та судової практики, а також формулювання конкретних пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання у цій сфері.

Результати дослідження. Право власності в Україні має міцну конституційну основу. Стаття 41 Основного Закону проголошує, що право приватної власності є непорушним [1]. Це положення означає, що держава не може свавільно позбавити особу її майна або обмежити правомочності власника без належних правових підстав. Водночас Конституція визнає, що за певних обставин обмеження цього права є допустимим.

Стаття 64 Конституції набуває особливого значення в контексті воєнного стану [1]. Вона дозволяє встановлювати окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень, але при цьому містить вичерпний перелік прав, які не можуть бути обмежені за жодних обставин. Важливо, що право власності як таке не входить до цього переліку, що створює правову можливість для його обмеження.

Конституційний Суд України у своїх рішеннях неодноразово підкреслював, що навіть допустиме обмеження прав не може знищувати їх сутність. У Рішенні від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016 Суд зазначив, що обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права [6].

Основним нормативним актом, що регулює обмеження прав в умовах війни, є Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року [3]. Цей закон був прийнятий після окупації Криму та початку конфлікту на Донбасі, але його реальне застосування у повному обсязі почалося лише у 2022 році.

Стаття 8 Закону встановлює вичерпний перелік заходів правового режиму воєнного стану [3]. Серед них особливе значення для майнових прав мають: примусове відчуження майна; використання можливостей засобів масової інформації; регулювання порядку здійснення виробничо-господарської діяльності підприємств, установ і організацій. Наведена у статті 23 Закону конструкція примусового відчуження майна відображає особливу модель обмеження права власності в умовах воєнного стану. На відміну від конституційної моделі «попереднього» відшкодування вартості майна у мирний час, законодавець прямо передбачає можливість «наступної» компенсації.

У правозастосовній практиці процедура примусового відчуження майна в умовах воєнного стану передбачає складання уповноваженим органом акта про відчуження майна із зазначенням характеристик об'єкта та його орієнтовної вартості. Такий акт є основним доказом факту вилучення майна й становить юридичну передумову для подальшого отримання компенсації.

У рішеннях Верховного Суду підкреслюється, що саме належне документальне оформлення відчуження майна має ключове значення для можливості подальшого судового захисту права власника. Так, у постанові Великої Палати Верховного Суду від 13.09.2023 у справі № 757/64569/16-ц суд лише частково задовольнив вимоги власника про компенсацію саме через відсутність доказів фактичного проведення відчуження майна [8]. У справі № 707/1298/22, яка стосувалася відчуження транспортного засобу для потреб Збройних Сил України, власник позивався до військової адміністрації, вказуючи, що автомобіль було вилучено без складання належних документів [7].

Реалізація права на компенсацію за майно, пошкоджене або зруйноване внаслідок збройного конфлікту, залишається складною. Судова система фактично залишилася наодинці у вирішенні таких питань, адже відсутнє спеціальне законодавство, яке б чітко регулювало механізми відшкодування. При цьому виникають труднощі з визначенням власників майна, тягарем доказування та юрисдикцією спорів, оскільки обстеження й рішення про компенсацію покладаються на органи місцевого самоврядування, а оскарження – на цивільні суди.

При аналіз судової практики та звернень громадян можна виділити кілька системних проблем у сфері реалізації обмежень права власності під час воєнного стану:

1. Недосконаліть механізму оцінки вартості майна. Чинне законодавство не встановлює єдиної методики оцінки примусово відчуженого майна. На практиці це призводить до того, що різні органи використовують різні підходи: одні орієнтуються на балансову вартість, інші – на податкову оцінку, треті – на власні «експертні» висновки.

2. Обмеженість механізмів компенсації та невідповідність між законодавством і технічними можливостями державних сервісів. Попри ухвалення Закону України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» та створення Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, постраждалі громадяни фактично позбавлені доступу до компенсацій за значну частину зруйнованих об'єктів [4, 7]. Зокрема, Портал «Дія» не дозволяє подати інформаційне повідомлення щодо майна, пошкодженого у період з 19.02.2014 до 24.02.2022, хоча закон прямо передбачає можливість обліку такого майна. Так само технічно неможливо зареєструвати пошкоджене нежитлове чи рухоме майно. Через цю невідповідність між нормативною базою та функціональністю державних реєстрів значна кількість постраждалих осіб опиняється у нерівному становищі та не може подати заяву, зареєструвати факт руйнування або розраховувати на компенсацію – як державну, так і майбутню міжнародну [14].

На практиці це означає, що власник змушений самостійно шукати інформацію, звертатися до різних інстанцій, часто марно. А коли він нарешті доходить до суду, виявляється,

що строки оскарження можуть бути пропущені через об'єктивну неможливість їх дотримання в умовах війни.

На основі проведеного аналізу можливо сформулювати конкретні пропозиції щодо вдосконалення законодавства та правозастосовної практики.

1. Законодавче закріплення єдиної методики оцінки вартості примусово відчуженого майна. Доцільно доповнити Закон «Про правовий режим воєнного стану» положенням, яке б зобов'язувало органи, що здійснюють відчуження, використовувати ринкову вартість майна на момент таких дій. Оцінка має здійснюватися із залученням незалежних оцінювачів, а власник має право на альтернативну експертизу за свій рахунок.

2. Створення спеціального компенсаційного фонду. Задля прискорення виплат варто створити спеціальний державний фонд компенсацій за майно, примусове відчужене або знищене в умовах воєнного стану. Цей фонд має формуватися за рахунок бюджетних асигнувань та міжнародної допомоги. Виплати з фонду мають здійснюватися протягом 30 днів після визначення розміру компенсації.

3. Запровадження спрощеної процедури досудового оскарження. При кожній обласній військовій адміністрації має бути створена комісія з розгляду скарг громадян щодо примусового відчуження майна. Комісія має розглядати скарги протягом 15 днів та приймати обов'язкові для виконання рішення. Така процедура дозволить розвантажити суди та швидше вирішувати спори.

4. Удосконалення процедури документування примусового відчуження. Необхідно затвердити єдиний стандартний акт, який би містив всі обов'язкові реквізити: підстави вилучення, докладний опис майна, його технічний стан, оцінку вартості, порядок оскарження. Один примірник акта залишається у власника, другий – в органі, що здійснює примусове відчуження майна, третій – направляється до компенсаційного фонду.

5. Створення єдиного реєстру примусово відчуженого майна. Доцільно запровадити електронний реєстр, у якому б фіксувалися всі випадки з повною інформацією про майно, власника, орган, що здійснив відчуження, розмір компенсації та дату виплати. Це забезпечить прозорість процесу та дозволить контролювати виконання державою своїх зобов'язань.

Висновки. Цивільно-правові обмеження права власності в умовах воєнного стану є вимушеним, але необхідним засобом для гарантування національної безпеки та обороноздатності держави. Проте навіть у таких обставинах ці заходи не повинні бути надмірними чи виходити за межі обґрунтованої потреби.

Проведений аналіз показує, що конституційні гарантії та підстави для обмеження права власності загалом є достатніми, однак вони потребують більш чіткої конкретизації у спеціальному законодавстві. Статті 41 і 64 Конституції створюють необхідний баланс між допустимістю втручання з боку держави та принципом непорушності приватної власності [1].

Правове регулювання воєнного стану надає державі такі інструменти, як примусове відчуження майна. Проте їх практична реалізація стикається з істотними труднощами через недостатньо прописані процедури та відсутність єдиних, зрозумілих стандартів застосування. У таких умовах особливо важливою стає судова практика. Верховний Суд поступово формує правові позиції, які стримують ризики свавілля та допомагають захищати права власників. Водночас суди не можуть підміняти собою законодавця, і потреба у якісному нормативному врегулюванні залишається гострою.

Правозастосування свідчить про низку системних проблем. Йдеться про недосконалість процедур оцінювання майна, затримки у виплаті або фактичну відсутність компенсацій, нечіткі механізми оскарження рішень, а також недостатню поінформованість або помилки посадових осіб, які здійснюють відповідні дії. Усе це створює ризики для прав власників та впливає на довіру до державних інституцій.

Війна рано чи пізно завершиться, але правові інструменти, закладені сьогодні, визначатимуть якість державного управління ще тривалий час. Саме тому надзвичайно важливо не втратити правові орієнтири та не дозволити, щоб тимчасові обмежувальні заходи стали постійною практикою. Здатність держави забезпечити справедливий баланс між безпекою

і свободою – це не лише питання захисту конкретних власників, а й показник зрілості правової системи та її спроможності діяти відповідально навіть у найважчі періоди.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*, 1996, № 30, ст. 141 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 20.11.2025).

2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*, 2003, №№ 40-44, ст. 356 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 20.11.2025).

3. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради*, 2015, № 28, ст. 250. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19 (дата звернення: 21.11.2025).

4. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України : Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX. *Відомості Верховної Ради України*, 2023, № 60, ст. 191. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20 (дата звернення: 25.11.2025).

5. Порядок ведення Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 13.06.2023 № 624. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/624-2023-п (дата звернення: 25.11.2025).

6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» : від 01.06.2016 № 2-рп/2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16 (дата звернення: 22.11.2025).

7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13.09.2023 у справі № 757/64569/16-ц. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_vp_vs_vid_13_09_2023_roku_u_spravi_757_64569_16_ts_1/ (дата звернення: 27.11.2025).

8. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду від 31.01.2024 у справі № 707/1298/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://protocol.ua/ru/1_vid_31_01_2024_roku_u_spravi_707_1298_22/ (дата звернення: 27.11.2025).

9. Баймуратов М. О., Кофман Б. Я. Міжнародні правові стандарти прав людини: до визначення ідентифікаційних ознак. Міжнародна науково-практична конференція. Бостон, 2024. С. 87–95. URL: https://www.researchgate.net/publication/382661567_MIZNARODNI_PRAVOVI_STANDARTI_PRAV_LUDINI_DO_VIZNACENNA_IDENTIFIKACIJNIH_OZNAK (дата звернення: 22.11.2025).

10. Бандурка О. В. Цивільне право в умовах воєнного стану. *Проблеми цивільного права та процесу* : тези доп. учасників наук.-практ. конф. Харків, 2022. С. 15–17.

11. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики : монографія. Київ : Алерта, 2017. 492 с.

12. Майданик Р. А. Речове право України : монографія. Київ : Алерта, 2019. 1102 с.

13. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб: концептуальні та правові аспекти. *Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2015. Вип. 1. С. 170–174.

14. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році. Київ, 2024. URL: https://ombudsman.gov.ua/report-2024 (дата звернення: 25.11.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

НАЙДА І. В.,
orcid.org/0000-0001-7296-7884
кандидат наук з державного управління,
доцент,
декан економіко-правового факультету
(Київський кооперативний інститут бізнесу і права)

БІДНОШЕЙ О. В.,
orcid.org/0009-0009-7359-8609
студентка ІІ курсу магістратури
економіко-правового факультету
(Київський кооперативний інститут бізнесу і права)

УДК 347.941:347.734:364.7
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.14

МЕДІАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВРЕГУЛЮВАННЯ ЖИТЛОВИХ СПОРІВ: ПРАВОВІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ З КОМПАРАТИВІСТСЬКИМ АНАЛІЗОМ

У статті досліджується медіація як ефективний інструмент врегулювання житлових спорів в Україні. Проаналізовано правові засади медіації, визначено основні принципи, порядок проведення процедури та юридичні наслідки укладених угод. Особлива увага приділяється практичним аспектам застосування медіації у житлових конфліктах, зокрема спорах про приватизацію житла, виселення, вселення, припинення договорів житлового найму та питання житлово-комунальних послуг.

Здійснено порівняльний аналіз українського законодавства та практики європейських країн, де медіація має більш розвинену інституційну структуру, включає обов'язкову пропозицію посередництва при конфліктах, можливість затвердження медіаційних угод судом як виконавчих документів, стандартизовані програми підготовки медіаторів та державну підтримку процесу.

Виявлено, що в Україні медіація залишається переважно добровільною, законодавство прямо не зупиняє строки позовної давності під час проведення процедури, відсутні єдині стандарти підготовки медіаторів, а практика перетворення медіаційних угод на виконавчі документи розвинена недостатньо. Наголошується на перевагах медіації для житлових спорів: гнучкість, оперативність, економія часу та ресурсів, збереження сусідських і соціальних відносин.

Запропоновано напрями вдосконалення національної практики медіації, зокрема гармонізацію законодавства з європейськими стандартами, розширення ролі держави у стимулюванні медіації та популяризацію процедури серед громадян, об'єднання співвласників багатоквартирного будинку та житлових кооперативів.

Проведений аналіз свідчить, що ефективне впровадження медіації в Україні потребує комплексного підходу, який включає встановлення єдиних стандартів підготовки медіаторів, що гарантуватиме високий професіоналізм, дотримання етичних норм та якості послуг. Водночас активне державне сприяння має проявлятися не лише у законодавчому регулюванні, а й у підтримці освітніх програм, створенні інформаційних кампаній для підвищення обізнаності громадян

та стимулюванні житлових об'єднань до використання медіації як альтернативи судовим позовам.

Адаптація перевіреного європейського досвіду дозволить формувати механізми раннього втручання, впровадження процедур, що забезпечують юридичну визначеність та захист інтересів сторін. У комплексі ці заходи сприятимуть розвитку медіації як соціально прийнятного та дієвого інструменту врегулювання конфліктів, зниженню навантаження на судову систему, підвищенню довіри до правосуддя та більш ефективному вирішенню житлових спорів.

Ключові слова: *медіація, житлові спори, альтернативне врегулювання конфліктів, порівняльне право, Україна, європейські стандарти.*

Naida I. V., Bidnoshei O. V. Mediation as a tool for resolving housing disputes: legal and practical aspects with a comparative analysis

The article examines mediation as an effective tool for resolving housing disputes in Ukraine. It analyzes the legal foundations of mediation, identifies its main principles, procedural rules, and the legal consequences of concluded agreements. Particular attention is paid to the practical aspects of applying mediation in housing conflicts, including disputes over housing privatization, eviction, settlement, termination of housing lease agreements, and issues related to housing and communal services.

A comparative analysis of Ukrainian legislation and the practice of European countries was conducted, where mediation has a more developed institutional structure, includes a mandatory proposal of mediation in conflicts, the possibility of approving mediation agreements by courts as enforceable documents, standardized mediator training programs, and state support for the process.

It was found that in Ukraine, mediation remains predominantly voluntary, the legislation does not explicitly suspend limitation periods during the procedure, there are no unified standards for mediator training, and the practice of converting mediation agreements into enforceable documents is insufficiently developed. The advantages of mediation in housing disputes are emphasized: flexibility, efficiency, time and resource savings, and the preservation of neighborly and social relations.

Directions for improving national mediation practice are proposed, including harmonizing legislation with European standards, expanding the role of the state in promoting mediation, and popularizing the procedure among citizens, condominium associations, and housing cooperatives.

The analysis indicates that the effective implementation of mediation in Ukraine requires a comprehensive approach, including the establishment of unified standards for mediator training, ensuring high professionalism, adherence to ethical norms, and quality of services. At the same time, active state support should manifest not only through legislative regulation but also through educational programs, public awareness campaigns, and the encouragement of housing associations to use mediation as an alternative to court claims.

Adapting proven European experience will allow the formation of early intervention mechanisms and the introduction of procedures that ensure legal certainty and protection of parties' interests. Together, these measures will contribute to the development of mediation as a socially acceptable and effective tool for conflict resolution, reduce the burden on the judicial system, increase trust in justice, and facilitate more efficient resolution of housing disputes.

Key words: *mediation, housing disputes, alternative dispute resolution, comparative law, Ukraine, European standards.*

Вступ. У сучасних умовах розвитку правової системи України зростає значення альтернативних механізмів врегулювання конфліктів, серед яких особливу роль відіграє медіація. Цей інститут набуває особливої актуальності у сфері житлових правовідносин, де конфлікти часто мають соціально чутливий характер і потребують оперативного та конструктивного вирішення.

Житлові спори в Україні охоплюють широкий спектр правових ситуацій, а саме:

– виселення;

– вселення;

– припинення договорів найму;

– визначення прав власності або користування;

– спори щодо сервітутів та житлово-комунальних послуг тощо.

Традиційні судові процедури не завжди забезпечують своєчасне та ефективне врегулювання таких конфліктів, а інколи їх тривалість негативно впливає на соціальні та сусідські відносини.

Медіація, як добровільна процедура за участі нейтрального посередника, дозволяє сторонам досягти компромісу та зберегти взаємовідносини, уникаючи тривалих судових процесів. У європейських країнах цей механізм уже має розвинену правову структуру і активно використовується для запобігання та врегулювання житлових спорів.

В Україні медіація перебуває на стадії формування як повноцінного правового інституту, що потребує вдосконалення законодавства, стандартизації підготовки медіаторів та підвищення рівня обізнаності громадян.

Актуальність дослідження зумовлена потребою адаптації європейського досвіду до українських реалій, формування ефективного механізму вирішення житлових конфліктів та створення умов для правового захисту громадян у цій сфері. Дослідження правових та практичних аспектів медіації дозволяє окреслити перспективи розвитку інституту та шляхи його інтеграції у національну систему врегулювання житлових спорів.

Постановка завдання. Мета статті полягає у комплексному аналізі медіації як інструменту врегулювання житлових спорів в Україні, оцінці її правових та практичних аспектів, а також у порівняльному дослідженні досвіду європейських країн з метою визначення перспективних напрямів розвитку інституту медіації в українській правовій системі.

Результати дослідження. У правовій системі України медіація набуває все більшого значення як альтернативний спосіб вирішення конфліктів, зокрема житлових спорів. Житлові конфлікти – це широкий спектр суперечок: спори про приватизацію житла, виселення, вселення, припинення договорів житлового найму, питання сервітутів або житлово-комунальних послуг. Медіація в цьому контексті дає сторонам можливість конструктивного діалогу за участі нейтрального посередника (медіатора), що допомагає не лише знайти компроміс, але і зберегти соціальні або сусідські відносини, уникнувши тривалого судового процесу [1, с. 476].

В Україні інститут медіації регулюється Законом України «Про медіацію», який встановлює чіткі рамки функціонування цього альтернативного способу врегулювання спорів. Основними принципами процедури є добровільність, конфіденційність, нейтральність та незалежність медіатора, що гарантує рівність сторін у процесі переговорів та відсутність зовнішнього тиску на учасників конфлікту. Добровільність передбачає, що жодна зі сторін не може бути примушена до участі у медіації, а рішення ухвалюються виключно за взаємною згодою сторін. Конфіденційність забезпечує захист інформації, яка стає відомою медіатору під час процесу, і гарантує, що вона не буде використана в подальшому судовому розгляді без згоди сторін.

Нейтральність та незалежність медіатора мають ключове значення, адже медіатор не може мати зацікавленості у результаті спору і повинен залишатися об’єктивним посередником. Закон України «Про медіацію» також надає сторонам право самостійно визначати предмет переговорів, тривалість процедури, методи ведення переговорів та інші організаційні

аспекти. Це дає можливість адаптувати медіацію до конкретних обставин спору, враховуючи як юридичні, так і соціальні особливості житлових конфліктів.

Медіація може застосовуватись як до виникнення спору – для запобігання конфлікту, так і після його формалізації, тобто під час вже існуючого спору з житлових правовідносин. Наприклад, сторони можуть звернутися до медіатора ще на стадії обговорення умов договору найму, питань спільного користування приміщенням або вирішення конфліктів між співвласниками. Під час вже існуючого спору медіація дозволяє знайти компроміс між сторонами, які перебувають у процесі судового розгляду або готуються подати позов, що особливо важливо у житлових питаннях, де емоційне навантаження є високим і конфлікт може мати соціально значущі наслідки.

З точки зору порівняльного права, практика європейських країн демонструє більш розвинену інституційну підтримку медіації. У Німеччині та Франції законодавство передбачає обов'язкову пропозицію медіації при конфліктах між орендарем і власником житла, а укладені угоди можуть бути затверджені судом як виконавчі документи. У Великій Британії існує механізм «обов'язкової медіації перед судовим позовом», який дозволяє зменшити навантаження на судову систему та забезпечує швидке вирішення соціально чутливих питань. У порівнянні з цим, українська практика залишається добровільною, а можливість трансформації медіаційної угоди в виконавчий документ та державна підтримка процесу поки що недостатні [2, с. 480].

Таким чином, законодавче регулювання медіації в Україні створює гнучку та безпечну правову платформу для врегулювання житлових спорів, водночас компаративний аналіз свідчить про перспективу впровадження елементів європейської практики – обов'язкової пропозиції медіації, стандартизованої підготовки медіаторів та механізмів визнання медіаційних угод виконавчими документами, що дозволить підвищити ефективність процедури та соціальну прийнятність серед громадян.

Практичні аспекти реалізації медіації в житлових спорах аналізуються у роботі Теремецького та Аврамової, які підкреслюють, що цей інструмент може бути засобом захисту прав у межах неюрисдикційної форми захисту. Житлові спори охоплюють випадки застави житла, виселення, визначення права власності або користування, а також питання найму й надання комунальних послуг. Медіація дозволяє зупинити ескалацію конфлікту до того, як справа дійде до судового розгляду, або навіть після звернення до суду – як спосіб досудового або внесудового врегулювання.

З практичної точки зору, медіаційна угода у житловому спорі забезпечує гнучкість: сторони можуть окреслити власні умови, строки виконання домовленостей, механізми контролю та санкції за їх невиконання [3, с. 112]. Це особливо важливо для житлових суперечок, оскільки судові рішення можуть бути малопередбачуваними або не оперативними, а для мешканців житла – часто це питання виживання, а не просто юридичної техніки.

У європейських країнах медіація житлових спорів має більш розвинуту структуру. Наприклад, у Німеччині та Франції законодавство передбачає обов'язкову пропозицію медіації при конфліктах між орендарем і власником житла, а укладені медіаційні угоди мають юридичну силу і можуть бути затверджені судом як виконавчий документ [4, 37]. У Великій Британії застосовується механізм «обов'язкової медіації перед судовим позовом» у житлових суперечках, що дозволяє зменшити навантаження на судову систему та швидше вирішити соціально чутливі питання.

Українська практика, хоч і прогресує, відрізняється тим, що медіаційна угода поки що не завжди може бути перетворена на виконавчий документ, а застосування медіації є переважно добровільним. Також, на відміну від європейських країн, законодавство України прямо не зупиняє строки позовної давності на період медіації, що іноді стримує сторони від використання цього інструменту у складних житлових конфліктах.

Крім того, в Україні медіація часто застосовується лише на стадії судового розгляду або перед зверненням до суду, тоді як у ЄС держава стимулює використання медіації ще до виникнення конфлікту, включно з попередніми консультаціями або соціально орієнтованими

програмами посередництва [5, с. 42]. Це забезпечує раннє врегулювання спорів і зменшує соціальну напруженість серед мешканців.

Серед практичних проблем в Україні – недостатня обізнаність громадян про можливість медіації, відсутність єдиних стандартів підготовки медіаторів, обмежена державна підтримка та слабка популяризація процедури серед ОСББ та житлових кооперативів. У порівнянні з європейськими країнами, де функціонують національні центри медіації та стандартизовані програми підготовки медіаторів, українська система потребує суттєвого розвитку. У багатьох державах Європейського Союзу медіація є не лише добровільним інструментом вирішення спорів, а й частиною національної політики щодо доступу до правосуддя та зниження навантаження на судові органи. Наприклад, у Німеччині та Австрії діють спеціалізовані центри, які забезпечують сертифікацію медіаторів, їх постійне навчання та підвищення кваліфікації, а також створюють стандартизовані методики ведення переговорів у різних категоріях спорів, включаючи житлові конфлікти. Це дозволяє гарантувати професіоналізм, об'єктивність і дотримання етичних норм у роботі медіатора, а також підвищує довіру громадян до процедури.

В Україні, натомість, відсутні єдині національні стандарти підготовки медіаторів, що створює ризик непрофесійного або формального підходу до процедури. Багато медіаторів працюють без відповідного навчання або орієнтуючись лише на власний досвід, що іноді призводить до неповного дотримання принципів конфіденційності, нейтральності та незалежності. Крім того, відсутність державного або громадського контролю над якістю медіаційних послуг знижує ефективність процедури та може зменшувати її привабливість для сторін житлового спору.

Для розвитку національної системи медіації в Україні необхідно створити централізовану інституцію або мережу центрів медіації, які забезпечуватимуть підготовку, сертифікацію та моніторинг роботи медіаторів. Важливим аспектом є також запровадження стандартів ведення житлових справ, які враховують специфіку соціальних конфліктів, забезпечують юридичну визначеність результатів медіації та створюють механізми легалізації медіаційних угод у правовому полі. Такий комплексний підхід дозволить підвищити ефективність медіації, сприяти її популяризації серед населення та зменшити навантаження на судову систему [6, с. 20].

Отже, медіація є перспективним інструментом для врегулювання житлових спорів в Україні, який здатний забезпечити комплексний правовий захист сторін, підвищити гнучкість вирішення конфліктів, значно скоротити час та ресурси, витрачені на судові процедури, а також знизити навантаження на судову систему. У сфері житлового права конфлікти зазвичай пов'язані з питаннями приватизації житла, вселенням і виселенням, припиненням договорів найму, визначенням права користування та володіння житловою площею, а також наданням житлово-комунальних послуг. Такі суперечки часто носять соціально чутливий характер і можуть призводити до тривалих судових процесів, що створює ризик порушення прав мешканців та сусідських відносин. Медіація в цьому контексті виступає як ефективний механізм раннього врегулювання конфлікту, забезпечуючи не лише юридичну визначеність, але й можливість домовленості, що враховує інтереси всіх сторін.

Компаративний аналіз демонструє, що у багатьох європейських країнах медіація у житлових спорах є більш розвиненою та структурованою. Наприклад, у Німеччині та Франції законодавство передбачає обов'язкову пропозицію медіації при конфліктах між орендарем і власником житла. У таких державах укладені медіаційні угоди можуть затверджуватися судом як виконавчі документи, що підвищує правову захищеність сторін та ефективність процедур. У Великій Британії застосовується механізм «обов'язкової медіації перед судовим позовом» у житлових суперечках, що дозволяє зменшити навантаження на судову систему та швидше врегулювати соціально чутливі питання. Цей досвід свідчить, що системне впровадження медіації, у тому числі на стадії превентивних консультацій, здатне значно покращити результативність вирішення житлових спорів.

В Україні, хоча інститут медіації регулюється Законом «Про медіацію», процедура переважно залишається добровільною, а медіаційні угоди не завжди можуть бути перетворені на виконавчі документи. Також законодавство не передбачає автоматичного зупинення строків позовної давності під час проведення медіації, що може стримувати сторони від використання цього механізму у складних житлових конфліктах. Водночас відсутність єдиних стандартів підготовки медіаторів та слабка державна підтримка процедури обмежують її ефективність. Порівняльний аналіз із країнами ЄС показує, що наявність стандартизованих програм підготовки, національних центрів медіації та системи контролю якості роботи медіаторів значно підвищує ефективність процедури та її соціальну прийнятність .

Впровадження єдиних стандартів підготовки медіаторів в Україні дозволить забезпечити високий професіоналізм фахівців, дотримання етичних норм, конфіденційності та незалежності, а також підвищить довіру громадян до процедури. Розширення ролі держави у стимулюванні медіації може проявлятися у підтримці освітніх програм, інформаційних кампаній, популяризації процедури серед об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, житлових кооперативів та громадян. Адаптація європейського досвіду, включаючи обов'язкову пропозицію медіації та затвердження угод судом, дозволить створити більш передбачувану та безпечну правову систему для врегулювання житлових спорів, підвищити ефективність процедури та зменшити соціальну напруженість серед мешканців.

Таким чином, комплексний підхід до розвитку інституту медіації у житловому праві України, що поєднує підготовку медіаторів, державну підтримку та запозичення кращих європейських практик, здатний забезпечити ефективне, справедливе та соціально прийнятне врегулювання конфліктів, водночас знижуючи навантаження на судову систему та підвищуючи рівень правосвідомості громадян.

Висновки. Медіація є перспективним і ефективним інструментом врегулювання житлових спорів в Україні, що дозволяє сторонам конструктивно вирішувати конфлікти за участі нейтрального посередника та зберігати соціальні й сусідські відносини. Аналіз українського законодавства, зокрема Закону України «Про медіацію», демонструє, що інститут медіації забезпечує принципи добровільності, конфіденційності та нейтральності, однак на практиці його застосування обмежене через недостатню популяризацію, відсутність єдиних стандартів підготовки медіаторів та обмежену державну підтримку.

Порівняльний аналіз із європейськими країнами свідчить, що медіація житлових спорів у ЄС має більш розвинену інституційну структуру: обов'язкові пропозиції медіації, можливість затвердження медіаційних угод судом як виконавчих документів та державна підтримка програм посередництва. В Україні ж застосування медіації переважно добровільне, а строки позовної давності під час процедури не зупиняються, що іноді стримує сторони від її використання.

Впровадження єдиних стандартів підготовки медіаторів, розширення ролі держави у стимулюванні медіації та адаптація європейського досвіду дозволять підвищити ефективність процедури, зменшити навантаження на суди та забезпечити оперативне вирішення житлових конфліктів. Медіація здатна не лише зменшити соціальну напруженість серед мешканців, але й сформувати культуру взаєморозуміння і правової свідомості в суспільстві. Таким чином, інтеграція сучасних підходів до медіації житлових спорів сприятиме розвитку національної практики та наближенню її до європейських стандартів.

Список використаних джерел:

1. Теремецький В. І., Аврамова О. Є. Медіаційна процедура під час розгляду житлових спорів. *Вісник* Кримінологічної асоціації України. 2024. № 31(1). С. 475–488.

2. Лукашевич І. М. Медіація в Україні: історико-правові передумови та перспективи. *Вісник* юридичного факультету університету «КРОК». 2024. № 82. С. 13–25.

3. Верба-Сидор О. Б. Альтернативні способи вирішення цивільних спорів: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 256 с.

4. Кармаза О. О., Федоренко Т. В. Медіація як альтернатива врегулюванню спорів. *Часопис* правничих наук. 2022. № 4. С. 112–125.

5. Legalaid.gov.ua. Які особливості застосування та принципи медіації? Юридична консультація. 2023. Режим доступу: https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/yaki-osoblyvosti-zastosuvannya-ta-prynczypy-mediacziyi/

6. UNBA (Національна асоціація медіаторів України). Адвокат та медіація. Режим доступу: https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/%D0%90%D0%B4%D0%B2%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D1%82%20%D1%82%D0%B0%20%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

ПАК О. В.,
orcid.org/0009-0008-3108-2236
аспірант кафедри цивільного права
та процесу
(Навчально-науковий інститут
№ 5 Харківського національного
університету внутрішніх справ)

УДК 347.44:004.738.5(100)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.15

УДОСКОНАЛЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОНЛАЙН-ТРЕНУВАНЬ З УРАХУВАННЯМ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ

Стаття присвячена комплексному аналізу удосконалення цивільно-правового регулювання онлайн-тренувань у контексті європейської інтеграції та формування єдиного цифрового ринку послуг. Досліджено правову природу договорів про надання онлайн-тренувальних послуг, визначено їх істотні умови, специфіку укладення та виконання в електронній і цифровій формах. Особлива увага приділена проблематиці встановлення належного волевиявлення сторін, застосуванню електронних підписів, методам автентифікації та верифікації користувачів, а також забезпеченню необхідного рівня захисту персональних і чутливих даних відповідно до сучасних європейських стандартів та вимог міжнародної цифрової безпеки.

Проаналізовано ключові ризики правозастосування, пов'язані з технічними збоями, нестабільністю доступу до цифрової платформи, недоліками тренувального контенту та особливостями цифрових доказів, включаючи лог-файли, журнали транзакцій, метадані та електронну комунікацію сторін. Показано, що відсутність достатньої правової визначеності у сфері онлайн-тренувань створює значні труднощі для судової практики, зокрема щодо ідентифікації сторін, встановлення факту порушення та доведення причинно-наслідкового зв'язку при наданні дистанційних послуг. Обґрунтовано необхідність гармонізації національного законодавства з актами ЄС у сфері цифрових послуг, електронної комерції та захисту споживачів, а також адаптації національних норм до вимог розвитку інноваційних моделей тренувального середовища.

На основі порівняльного аналізу зарубіжних підходів сформульовано пропозиції щодо удосконалення українського регулювання онлайн-тренувань, спрямовані на унормування діяльності цифрових платформ, уточнення меж відповідальності виконавця та користувача, посилення цифрової безпеки й формування довіри до електронних форм взаємодії.

Наголошено на важливості створення цілісної правової моделі, здатної забезпечити баланс інтересів споживачів, тренерів і постачальників цифрової інфраструктури.

Ключові слова: *онлайн-тренування, електронний договір, цивільно-правова відповідальність, цифрове регулювання, міжнародний досвід, захист споживачів, електронна комерція; персональні дані.*

Pak O. V. Improving civil law regulation of online training taking into account international experience

The article is devoted to a comprehensive analysis of the improvement of civil law regulation of online training in the context of European integration and the formation

of a single digital services market. The work examines the legal nature of contracts for the provision of online training services, their essential terms and features of their conclusion in electronic and digital forms. The emphasis is placed on the issues of determining the proper expression of the parties' will, the use of electronic signatures, user authentication and verification procedures, as well as ensuring an adequate level of protection of personal and sensitive data in accordance with modern European standards.

The key risks of law enforcement associated with technical failures, denials of access to the digital platform, content deficiencies and the specifics of digital evidence, in particular log files, transaction logs and electronic communication of the parties, are analyzed. The author substantiates the importance of legal certainty in the field of online training and the need to harmonize national legislation with the requirements of international acts, including the EU directives on digital services and e-commerce.

Particular attention is paid to foreign models of regulation of electronic contracts and consumer protection, which allows us to formulate proposals for improving the Ukrainian approach to the regulation of digital training services.

The need to establish clear rules for the functioning of online training services, standardize the mechanisms of responsibility of the performer and user, as well as strengthen digital security and trust in electronic forms of interaction is emphasized.

Key words: *online training, electronic contract, civil liability, digital regulation, international experience, consumer protection, e-commerce, personal data.*

Вступ. Стрімкий розвиток цифрових технологій, зростання ролі дистанційних сервісів та зміна моделей споживання послуг призвели до формування нового сегмента ринку – онлайн-тренувань, що охоплюють фізичні, освітні, консультаційні та оздоровчі практики, здійснювані через цифрові платформи. Така форма взаємодії значно спрощує доступ до тренувальних програм, забезпечує гнучкість та персоналізацію послуг, водночас створюючи низку правових викликів. Незважаючи на існування загальних норм цивільного законодавства та спеціальних актів у сфері електронної комерції, правова природа договорів про надання онлайн-тренувальних послуг залишається недостатньо визначеною, а механізми їх укладення та виконання – нерідко фрагментарними.

Особливої актуальності набувають питання встановлення належного волевиявлення сторін, ідентифікації споживача та виконавця, використання електронного підпису, технічної фіксації істотних умов договору, а також підтвердження факту його укладення у цифровій формі. В умовах цифровізації зростає роль належної обробки персональних даних, відеоматеріалів, результатів тренувань та індивідуальних консультацій, що, своєю чергою, потребує надійних правових механізмів захисту приватності та цифрової безпеки.

Додатковим фактором є міжнародна практика, яка демонструє високий рівень регулювання електронних договорів, споживчих прав та цифрових сервісів, що може бути корисним орієнтиром для вдосконалення українського законодавства. Відсутність єдиного підходу до кваліфікації договорів онлайн-тренувань спричиняє правову невизначеність, ускладнює захист прав учасників правовідносин та створює ризики для стабільності цивільного обороту.

В таких умовах виникає потреба у комплексному дослідженні договірних механізмів онлайн-тренувань, визначенні їх змісту й правової характеристики, а також у формуванні теоретичних та практичних підходів до вдосконалення цивільно-правового регулювання з урахуванням міжнародних стандартів цифрової взаємодії.

Постановка пробеми. Сучасний розвиток онлайн-тренувальних послуг вимагає визначення оптимальних підходів до їх правового регулювання, зокрема щодо укладення договорів у електронній та цифровій формах, забезпечення прозорості взаємодії між споживачем і виконавцем та належного рівня цифрової безпеки. У національному законодавстві

відсутні спеціальні норми, які комплексно врегульовують особливості таких договорів, що зумовлює необхідність ґрунтовного наукового аналізу та вироблення відповідних пропозицій.

У зв'язку з цим завданням статті є:

– з'ясувати правову природу договорів про надання онлайн-тренувальних послуг та їх місце в системі цивільно-правових зобов'язань;

– охарактеризувати особливості укладення таких договорів в електронній та цифровій формі, включно з питаннями ідентифікації сторін, електронного підпису та фіксації істотних умов;

– визначити основні ризики та проблеми правозастосування, пов'язані з технічними збоями, цифровими доказами, обробкою персональних даних та відповідальністю за порушення умов договору;

– здійснити порівняльно-правовий аналіз міжнародних підходів до регулювання електронних договорів та онлайн-послуг;

– сформулювати пропозиції щодо удосконалення цивільно-правового регулювання онлайн-тренувань з урахуванням міжнародного досвіду та потреб споживачів у безпечному цифровому середовищі.

Результати дослідження. Укладання договорів про надання онлайн-тренувальних послуг відбувається переважно в електронній та цифровій формі через веб-сайти, мобільні застосунки, платформи та месенджери. З погляду цивільного законодавства України, правочини, вчинені за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем, за умови дотримання вимог щодо ідентифікації сторін і фіксації їх волевиявлення, прирівнюються до письмової форми договору [7; 13]. Закон України «Про електронну комерцію» спеціально встановлює, що електронний правочин має таку ж юридичну силу, як і правочин у звичайній письмовій формі, за умови використання належних засобів електронної ідентифікації та збереження електронних доказів його вчинення [7; 8].

Ключовим елементом укладення таких договорів є ідентифікація сторін. У практиці онлайн-тренувань вона здійснюється через створення облікового запису, використання логіну й пароля, одноразових ідентифікаційних кодів, а також, за потреби, застосування засобів електронної ідентифікації підвищеного рівня довіри. Закон України «Про електронні довірчі послуги» запроваджує класифікацію електронних підписів (звичайний, удосконалений, кваліфікований) і закріплює презумпцію юридичної рівноцінності кваліфікованого електронного підпису власноручному підпису фізичної особи [6]. Це створює нормативну основу для використання кваліфікованих електронних підписів при укладенні договорів онлайн-тренувань, особливо в разі довгострокових, абонентських чи високоризикових зобов'язань.

Водночас у масовій споживчій практиці укладення таких договорів часто відбувається в спрощених моделях: шляхом проставлення «галочки» у полі «Я погоджуюсь з умовами договору», натискання кнопки «Підтвердити оплату», «Придбати абонемент» тощо (click-wrap, scroll-wrap-угоди). У світлі вимог Закону України «Про електронну комерцію» такі дії можуть розглядатися як акцепт публічної оферти чи індивідуальної пропозиції, за умови, що споживачу до моменту акцепту було надано доступ до повного тексту умов договору, інформації про виконавця, ціну, строк та інші істотні умови [7; 8].

Європейська практика також виходить із того, що договір вважається укладеним, якщо споживач чітко поінформований про умови і здійснив однозначну дію, що свідчить про згоду (підхід, закріплений у Директиві 2011/83/ЄС про права споживачів) [18].

Окремого аналізу потребує використання електронного підпису у сфері онлайн-тренувань. З одного боку, для більшості типових споживчих договорів достатнім є спрощений механізм підтвердження волевиявлення (обліковий запис, одноразові коди, підтвердження через e-mail або SMS), що відповідає концепції електронної ідентифікації, закріпленій у Регламенті (ЄС) № 910/2014 (eIDAS) [31]. З іншого боку, у разі виникнення спору щодо факту укладення договору чи змісту істотних умов саме застосування кваліфікованого електронного підпису значно підсилює позиції сторін з огляду на презумпцію достовірності

походження підпису та цілісності даних [6; 31]. У цьому контексті доцільною є диференціація вимог до електронного підпису залежно від вартості послуг, тривалості договору та рівня ризику обробки чутливих персональних даних.

Не менш важливою є проблема фіксації істотних умов договору. Для договорів онлайн-тренувань істотними, окрім предмета та ціни, є умови про тривалість програми, формат проведення занять (онлайн-сесії в реальному часі, відеозаписи, індивідуальні консультації), розклад, порядок доступу до цифрового контенту, правила відміни та перенесення занять, відповідальність сторін, а також положення про обробку персональних даних і конфіденційність [5; 13].

Закон України «Про електронну комерцію» вимагає, щоб суб'єкт електронної комерції забезпечував можливість збереження та відтворення електронних документів, пов'язаних з правочином, що є ключовим для подальшого доказування факту укладення договору й погодження істотних умов [7]. У європейському праві Директива (ЄС) 2019/770 щодо контрактів на надання цифрового контенту та цифрових послуг наголошує на необхідності чіткого визначення основних характеристик цифрового контенту та умов його постачання, включно з оновленнями і доступністю сервісу [16].

Сукупність цих вимог зумовлює потребу у належній організації електронного документообігу у сфері онлайн-тренувань. Йдеться про зберігання електронних логів (час входу в систему, акцепт оферти, оплати), копій електронних повідомлень, версій умов публічної оферти, політик конфіденційності та згод на обробку даних. Практика показує, що саме належно організований електронний архів стає основним джерелом доказів у разі виникнення спору щодо обсягу наданих послуг, дотримання графіку тренувань або правомірності обробки персональних даних [5; 7; 8].

Таким чином, особливості укладення договорів онлайн-тренувань в електронній та цифровій формі пов'язані, насамперед, із:

1) використанням спеціальних механізмів ідентифікації сторін та електронних підписів;
2) технічно зумовленими способами фіксації істотних умов договору;
3) вимогами до збереження цифрових доказів;
4) поєднанням договірного регулювання з вимогами у сфері захисту персональних даних і цифрового контенту.

Вирішення цих питань можливе лише на основі узгодженого застосування норм цивільного законодавства, спеціальних законів про електронну комерцію й електронні довірчі послуги, а також імплементації європейських стандартів, закріплених у актах ЄС щодо електронної ідентифікації та цифрових послуг [7; 6; 9; 10; 28; 31].

Технічні збої платформ, мобільних застосунків або серверної інфраструктури можуть призвести до неможливості проведення онлайн-занять чи доступу до цифрового контенту. У таких випадках виникає проблема визначення того, чи є збій порушенням зобов'язання виконавця, чи він спричинений зовнішніми обставинами, що можуть бути кваліфіковані як форс-мажор [10; 13].

Додатковою проблемою є відсутність у національному законодавстві чітких критеріїв для кваліфікації ІТ-збоїв як непереборної сили, тоді як міжнародна практика (зокрема в межах eIDAS та Digital Services Act) підкреслює важливість технічної надійності сервісу [30; 31].

Електронні докази – цифрові логи, історія платежів, листування в месенджерах, записи відеосесій – є основним інструментом доведення факту укладення й виконання договору. Закон України «Про електронну комерцію» вимагає забезпечення можливості збереження та відтворення електронних повідомлень [7], однак практичне застосування цієї норми ускладнене відсутністю єдиних стандартів фіксації та підтвердження автентичності цифрових доказів [8].

Судова практика також свідчить про проблеми з доведенням походження цифрових файлів і встановленням їх цілісності, що значно впливає на можливість довести факт порушення договору [19].

Онлайн-тренування передбачають обробку персональних і часто чутливих даних: відеоматеріалів, інформації про фізичний стан, фотографій, комунікацій між тренером і клієнтом. Закон України «Про захист персональних даних» та GDPR встановлюють суворі вимоги до згоди, безпеки зберігання та передачі персональних даних [9; 28].

Основні проблеми включають: – недостатню прозорість політик конфіденційності; використання нестабільних або небезпечних цифрових сервісів (Zoom, Instagram, Telegram); ризики витоку персональних відеозаписів; – відсутність чіткої згоди споживача на обробку даних, що може спричинити відповідальність виконавця [9].

Модель надання онлайн-тренувальних послуг часто включає кількох учасників: тренера, платформу, платіжну систему, хмарний сервіс. Це створює труднощі у визначенні відповідальності за порушення, зокрема: неможливість провести тренування через збій платформи; помилкові автоматичні списання коштів; надання тренером некоректних рекомендацій, що можуть завдати шкоди здоров'ю; невиконання умов щодо повернення коштів при достроковому припиненні підписки [10; 13].

Європейська Директива 2019/770 передбачає стандарти щодо цифрових послуг та відповідальності за невідповідність цифрового контенту, однак у національному праві аналогічні механізми залишаються недостатньо розвиненими [16]. Це створює прогалини в правозастосуванні та обмежує можливості ефективного захисту прав споживачів.

Правозастосування у сфері договорів онлайн-тренувань характеризується підвищеним рівнем цифрових ризиків, що зумовлені технічною природою надання послуги та недостатньою деталізацією законодавства. Вони впливають як на можливість належного виконання договору, так і на подальший захист прав сторін.

Онлайн-тренування здійснюються через спеціалізовані цифрові платформи, які є вразливими до технічних збоїв: проблем із серверами, нестабільності інтернет-з'єднання, збоїв у роботі програмного забезпечення, кіберінцидентів тощо. Проблемою є визначення юридичної природи таких збоїв: чи є вони порушенням зобов'язання виконавцем, чи є наслідком незалежних обставин (форс-мажор). Оскільки ЦК України не містить норм про цифрову інфраструктуру як предмет підвищеного ризику, виникають труднощі у кваліфікації таких збоїв [13].

Міжнародні стандарти кіберстійкості (зокрема ISO/IEC 27001:2022) підкреслюють необхідність мінімізації ризиків технічної недоступності сервісів [22], однак національне законодавство прямо не встановлює вимоги до надійності онлайн-платформ.

Особливості укладення та виконання договорів онлайн-тренувань потребують фіксації доказів у цифровій формі: логів системи, історії платежів, даних про авторизацію, відеозаписів занять, електронного листування чи повідомлень у месенджерах. Закон України «Про електронну комерцію» вимагає забезпечення можливості збереження електронних документів та повідомлень [7], однак практичне застосування цієї норми вказує на брак єдиних стандартів фіксації автентичності та цілісності цифрових доказів [8].

Проблематичною є також судова оцінка електронних доказів: суди не завжди можуть підтвердити походження цифрового файлу; відсутність метаданих ставить під сумнів цілісність доказу; платформи не зобов'язані зберігати журнали логів тривалий час. Європейський підхід (Керівництво Ради Європи з електронних доказів) пропонує чіткі правила збереження цифрових даних [19], однак в Україні такі стандарти ще не імплементовані.

Онлайн-тренування передбачають обробку персональних даних, включно з відеозаписами, антропометричними характеристиками, повідомленнями приватного характеру. Такі дані часто належать до категорії чутливих, що підвищує вимоги до їх захисту. Закон України «Про захист персональних даних» та GDPR вимагають: чіткої та однозначної згоди суб'єкта; мінімізації обсягу оброблюваних даних; технічної безпеки та контролю доступу; заборони передачі третім особам без правових підстав [9; 28].

Ризики у сфері онлайн-тренувань включають: можливість витоку відеозаписів; зберігання даних на закордонних серверах без належних гарантій; використання інформації платформою всупереч договору; несанкціонований запис або поширення тренувальних матеріалів клієнтом чи іншими користувачами.

У цифровому середовищі відповідальність за порушення умов договору ускладнюється тим, що у наданні послуги беруть участь кілька суб'єктів: виконавець (тренер), цифрова платформа, платіжний провайдер, хмарний сервіс, провайдер відеозв'язку. Виникають проблеми: складність визначення виконавця у правовому сенсі; розмежування відповідальності між платформою та тренером; визначення збитків при технічному збої або недоступності сервісу; відсутність у ЦК України спеціальних правил відповідальності за цифровий контент і цифрові послуги.

Директива (ЄС) 2019/770 запроваджує модель відповідальності за «невідповідність цифрового контенту» [16], однак національне законодавство ще не адаптовано до таких стандартів.

Міжнародні стандарти й регіональні акти регулювання електронних договорів та онлайн-послуг демонструють декілька ключових підходів. UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce (1996): встановлює принцип функціональної еквівалентності електронного правочину паперовому: «інформації не повинно відмовлятися в юридичній дії лише тому, що вона міститься у вигляді даного повідомлення» (Art. 5) та «вимога письмової форми задовольняється, якщо повідомлення доступне для подальшого посилання» (Art. 6) [34].

Підкреслюється технологічна нейтральність і невідмовність з правової дії електронним засобам. Директива (ЄС) 2019/770 «On certain aspects concerning contracts for the supply of digital content and digital services» встановлює правила для договорів надання цифрового контенту чи цифрових послуг, включно з оновленнями, відповідністю опису, засобами правового захисту при невідповідності та захистом персональних даних [16].

Європейський Союз також встановлює спеціальні правила для захисту споживачів при дистанційних договорах – наприклад, Директива 2011/83/EU про права споживачів визначає обов'язки надавача інформації, строки відмови та гарантії прозорості [18]. Порівнюючи: UNCITRAL задає загальні принципи (еквівалентність, технологічна нейтральність), тоді як акти ЄС – конкретні обов'язки для цифрових послуг, включно з гарантіями якості, оновленнями та правами споживачів.

В українському контексті Закон України «Про цифровий контент та цифрові послуги» фактично адаптує Директиву 2019/770 [10].

Таким чином, міжнародні підходи формують трирівневу нормативну структуру: • рівень принципів (UNCITRAL) [34]; • рівень конкретних правил для цифрового контенту/послуг (ЄС) [16–18]; • рівень національної імплементації (Україна) [10].

Узагальнення міжнародних підходів (UNCITRAL, Директива 2011/83/ЄС, Директива (ЄС) 2019/770, Регламент eIDAS, GDPR) дозволяє сформувати комплекс пропозицій, спрямованих на підвищення правової визначеності онлайн-тренувальних послуг, зміцнення захисту прав споживачів та встановлення єдиних стандартів безпеки цифрових сервісів в Україні.

1. Необхідним є виокремлення договорів про онлайн-тренування як специфічного виду змішаних договорів, що поєднують надання послуг, доступ до цифрового контенту та елементи дистанційного навчання. Доцільно унормувати: визначення «онлайн-тренувальної послуги»; особливості предмета таких договорів; стандарт якості тренувальних програм; правила доступу до цифрових матеріалів, тривалість доступу та умови відновлення. Це відповідає підходу ЄС щодо виділення цифрових послуг як окремої категорії договорів [16].

2. Запровадити у Цивільному кодексі України спеціальну норму щодо укладення електронних договорів через платформи та мобільні застосунки; встановити обов'язковий мінімум інформації для споживача (аналог Директиви 2011/83/ЄС) [18]; урегулювати процедури акцепту у формах click-wrap та browse-wrap; зобов'язати платформи зберігати електронні журнали (логи) протягом визначеного строку. Це дозволить вирішити проблему доведення факту укладення договору та забезпечити прозорість для споживачів.

Висновки та пропозиції. Проведене дослідження дає змогу сформулювати комплексні висновки щодо особливостей цивільно-правового регулювання онлайн-тренувань та перспектив його вдосконалення з урахуванням міжнародних стандартів цифровізації.

По-перше, договори про надання онлайн-тренувальних послуг є змішаними за своєю правовою природою, поєднуючи елементи надання послуг, доступу до цифрового контенту та дистанційної взаємодії сторін. Їх укладення й виконання нерозривно пов'язані з технічними та організаційними характеристиками цифрового середовища, що вимагає адаптації договірних норм до специфіки платформи, цифрових сервісів та електронної комунікації.

По-друге, електронна та цифрова форма договору потребують чіткого визначення механізмів ідентифікації сторін, способів акцепту, порядку фіксації істотних умов та правил збереження електронних доказів. Проблеми автентичності, цілісності й допустимості цифрових доказів залишаються одними з ключових у правозастосовній практиці, що свідчить про необхідність оновлення процесуальних норм та розроблення стандартів електронного документообігу.

По-третє, специфіка онлайн-тренувань обумовлює підвищені ризики у сфері персональних даних, оскільки обробка відеоматеріалів, інформації про фізичний стан та персональних характеристик клієнтів потребує забезпечення високого рівня цифрової безпеки та відповідності вимогам національного й європейського законодавства про захист даних.

По-четверте, аналіз міжнародних підходів (ЮНСІТРАЛ, eIDAS, GDPR, Директива (ЄС) 2011/83, Директива (ЄС) 2019/770) свідчить про необхідність інтеграції принципів функціональної еквівалентності електронного договору, прозорості інформації для споживача, належної якості цифрової послуги й відповідальності за її невідповідність. Українське законодавство лише частково гармонізоване з цими стандартами й потребує подальшого розвитку.

По-п'яте, удосконалення цивільно-правового регулювання онлайн-тренувань має ґрунтуватися на: законодавчому закріпленні правового статусу онлайн-тренувальних послуг; деталізації правил укладення електронних договорів; запровадженні стандартів відповідальності за цифрові ризики; зміцненні гарантій обробки персональних даних; формуванні вимог до платформ-посередників; стандартизації цифрових доказів; розробленні типових договорів і галузевих рекомендацій.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що правове регулювання онлайн-тренувань в Україні перебуває на етапі становлення та потребує комплексного вдосконалення з урахуванням міжнародного досвіду та зростаючих очікувань споживачів щодо прозорості, безпеки та передбачуваності цифрових сервісів. Реалізація запропонованих заходів сприятиме формуванню стабільного та захищеного цифрового середовища, підвищенню довіри користувачів та розвитку ринку онлайн-послуг.

Список використаних джерел:

1. Берч В. В. Правове регулювання електронної комерції: міжнародні та національні стандарти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Т. 2, ч. 85. С. 11–16. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.1 (дата звернення: 21.11.2025).

2. Електронні правочини та інші нововведення Закону України «Про електронну комерцію». *KMP.UA.* 2015, 17 листоп. https://kmp.ua/uk/analytics/infoletters/electronic-agreement-and-other-novelties-of-the-law-of-ukraine/ (дата звернення: 22.11.2025).

3. Кройтор В. А. Електронний договір. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 6. С. 254–258. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.40 (дата звернення: 21.11.2025).

4. Логвінова М. В. Цивільна та сімейно-правова відповідальність батьків (осіб, які їх замінюють) за правопорушення, вчинені неповнолітніми : монографія. Івано-Франківськ, 2009. 206 с.

5. Правила надання послуг поштового зв'язку : постанова Каб. Міністрів України від 05 берез. 2009 р. № 270. *Законодавство України* : нормат.-прав. база / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270-2009-п (дата звернення: 22.11.2025).

6. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги : Закон України від 05 жовт. 2017 р. № 2155-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 45. Ст. 400. Ред від 18.12.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19 (дата звернення: 22.11.2025).

7. Про електронну комерцію : Закон України від 03 верес. 2015 р. № 675-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 45. Ст. 410. Ред. від 01.01.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19 (дата звернення: 22.11.2025).

8. Про затвердження Порядку використання електронних довірчих послуг в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, підприємствах, установах та організаціях державної форми власності : постанова Каб. Міністрів України від 01 серп. 2023 р. № 798. *Офіційний вісник України*. 2023. № 76. Ст. 4297.

9. Про захист персональних даних : Закон України від 01 черв. 2010 р. № 2297-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 34. Ст. 481. Ред. від 14.06.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17 (дата звернення: 22.11.2025).

10. Про цифровий контент та цифрові послуги : Закон України від 10 квіт. 2023 р. № 2983-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 33. Ст. 337. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3321-20 (дата звернення: 22.11.2025).

11. Цивільне право України. Частина загальна : підруч. / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2024. 568 с.

12. Цивільне право України. Частина особлива : підруч. / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2025. 592 с.

13. Цивільний кодекс України : станом на 22 січ. 2025 р. : відповідає офіц. тексту. Харків : Право, 2025. 432 с.

14. Annual Report – Trust Services Security Incidents 2024 / European Union Agency for Cybersecurity (ENISA). 2025. 26 p. DOI: https://doi.org/10.2824/2144753 (last accessed: 21.11.2025).

15. Consumer Conditions Scoreboard: 2025 Edition / European Commission. Brussels, 2025. 52 p. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/consumers/consumer-protection-policy/key-consumer-data_en (last accessed: 21.11.2025).

16. Directive (EU) 2019/770 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2019 on certain aspects concerning contracts for the supply of digital content and digital services. *EUR-Lex.* URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/770/oj (last accessed: 22.11.2025).

17. Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on electronic commerce (E-Commerce Directive). *EUR-Lex.* URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2000/31/oj (last accessed: 22.11.2025).

18. Directive 2011/83/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2011 on consumer rights. *EUR-Lex.* URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2011/83/oj (last accessed: 22.11.2025).

19. Electronic Evidence in Civil and Administrative Proceedings : Guidelines adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 30 January 2019 and explanatory memorandum. 2019. 31 p. URL: https://rm.coe.int/guidelines-on-electronic-evidence-and-explanatory-memorandum/1680968ab5 (last accessed: 22.11.2025).

20. Fortin J. Children's Rights and the Developing Law. Cambridge : Cambridge University Press, 2009. 592 p.

21. Hagel J. The power of platforms : Part of the Business Trends series. *Deloitte Insights*. 2015. 16 Apr. URL: https://www.deloitte.com/us/en/insights/topics/business-strategy-growth/platform-strategy-new-level-business-trends.html (last accessed: 21.11.2025).

22. ISO/IEC 27001:2022. Information Security Management Systems – Requirements. Geneva : Intern. Organization for Standardization, 2022. 35 p.

23. ISO/IEC 27002:2022. Information Security, Cybersecurity and Privacy Protection – Information Security Controls. Geneva : Intern. Organization for Standardization, 2022. 137 p.

24. ISO/IEC 27701:2019. Security Techniques – Privacy Information Management. Geneva : Intern. Organization for Standardization, 2019. 65 p.

25. Klymchuk O., Finko A. Ukrainian Digital Content and Digital Services Law: A Missing Piece in the Regulatory Puzzle. *Sayenko Kharenko*. 2023, 18 Oct. URL: https://sk.ua/ukrainian-digital-content-and-digital-services-law-a-missing-piece-in-the-regulatory-puzzle-of-the-digital-sector/ (last accessed: 22.11.2025).

26. Reed C., Murray A. Electronic Signatures: Law and Regulation. Oxford : Hart Publishing, 2019. 280 p.

27. Regulating Technologies: Legal Futures, Regulatory Frames and Technological Fixes / Eds.: R. Brownsword, K. Yeung. Oxford : Hart Publishing, 2008. 370 p.

28. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 (GDPR). *EUR-Lex.* URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj (last accessed: 22.11.2025).

29. Regulation (EU) 2022/1925 of the European Parliament and of the Council of 14 September 2022 on contestable and fair markets in the digital sector and amending Directives (EU) 2019/1937 and (EU) 2020/1828 (Digital Markets Act) (Text with EEA relevance). *EUR-Lex.* URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/1925/oj (last accessed: 22.11.2025).

30. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act) (Text with EEA relevance). *EUR-Lex.* URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj (last accessed: 22.11.2025).

31. Regulation (EU) No 910/2014 of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on electronic identification and trust services (eIDAS). *EUR-Lex.* URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2014/910/oj (last accessed: 22.11.2025).

32. Smedinghoff T. J. Electronic Contracting, Online Services and Digital Economy. New York : IP Law Books, 2020. 410 p.

33. UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce with Guide to Enactment 1996. *United Nations Commission on International Trade Law*. URL: https://uncitral.un.org/en/texts/ecommerce/modellaw/electronic_commerce (last accessed: 22.11.2025).

34. United Nations Convention on the Use of Electronic Communications in International Contracts (New York, 2005). *United Nations Commission on International Trade Law*. URL: https://uncitral.un.org/en/texts/ecommerce/conventions/electronic_communications (last accessed: 22.11.2025).

35. Walden I. Computer Crimes and Digital Evidence. Oxford : Oxford University Press, 2020. 512 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

РЯБЧЕНКО Ю. Ю.,
orcid.org/0000-0002-1328-700X
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного процесу
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

УДК 347.921
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.16

ГЕНЕЗА НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ СУБ'ЄКТА ПРАВА У НАУЦІ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА[1]

Стаття присвячена розкриттю генези наукових підходів щодо визначення поняття суб'єкта права у науці цивільного процесуального права. Із цією метою виконано огляд наукової літератури та матеріалів судової практики щодо проблемних питань участі у розгляді справи. Виділено такі проблемні питання: правові наслідки правочину про надання правової допомоги, укладеного малолітньою особою; наявність чи відсутність повноважень представника у разі укладення довіреності фізичної особи в електронній формі; можливість виникнення процесуального правонаступництва у окремих випадках; правові наслідки перебування особи за кордоном на її цивільний процесуальний статус як відповідача та деякі інші. Вказано на існування більш системних проблем у правовому регулюванні питань учасників цивільного процесу: адекватність законодавчих найменувань певних груп учасників їх правовій природі; відповідність нормативно закріпленого обсягу понять реальному обсягу цих понять; введення до цивільного процесу принципово нових його суб'єктів, що пов'язано із закріпленням у законодавстві принципово нової для цивільного процесу категорії – групові позови. Наголошується, що із прийняттям Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод актуалізується принципово нова концепція природних прав людини і відповідно, сприйняття права як такого, що виходить з природних потреб людини та законів соціальної взаємодії. Відповідно, суб'єкт цивільного процесуального права постає вихідною категорією для визначення правового статусу учасників цивільних процесуальних правовідносин, оскільки такий статус має надавати можливості щодо найбільш повної реалізації відповідним учасником своїх можливостей та здібностей у судовому процесі. У зв'язку із цим стверджується, що коло гарантованих процесуальним законом можливостей учасників розгляду справи має тенденцію до постійного розширення, а самі гарантії відповідних процесуальних прав – до постійного розвитку. Перспективами подальших досліджень визначено систематизацію напрямів розширення вказаних процесуальних прав та розвитку гарантій їх реалізації.

Ключові слова: *суб'єкт права, суб'єкт цивільного процесуального права, учасники цивільних процесуальних правовідносин, учасники справи, учасники судового процесу, цивільні процесуальні права, цивільне судочинство.*

[1] У цій публікації частково використані та знайшли свій подальший розвиток результати авторського дослідження, відображені в монографії: Рябченко Ю.Ю. Суб'єкти цивільного процесуального права: монографія. Суми: ВВП «Мрія», 2018. 372 с.

Riabchenko Yu. Yu. Genesis of scientific approaches to defining the concept of a legal subject in the science of civil procedural law

The article is devoted to revealing the genesis of scientific approaches to defining the concept of a legal subject in the science of civil procedural law. For this purpose, a review of scientific literature and materials of judicial practice on problematic issues of participation in the consideration of the case was carried out. The following problematic issues were highlighted: legal consequences of a legal transaction on the provision of legal aid concluded by a minor; the presence or absence of the powers of a representative in the event of concluding a power of attorney of an individual in electronic form; the possibility of procedural succession in certain cases; legal consequences of a person's stay abroad on his civil procedural status as a defendant and some others. The existence of more systemic problems in the legal regulation of issues of participants in civil proceedings is indicated: adequacy of legislative names of certain groups of participants to their legal nature; correspondence of the normatively fixed scope of concepts to the real scope of these concepts; introduction of fundamentally new subjects into the civil process, which is associated with the consolidation in the legislation of a fundamentally new category for the civil process – group actions. It is emphasized that with the adoption of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, a fundamentally new concept of natural human rights is actualized and, accordingly, the perception of law as one that proceeds from the natural needs of a person and the laws of social interaction. Accordingly, the subject of civil procedural law becomes the initial category for determining the legal status of participants in civil procedural legal relations, since such a status should provide opportunities for the most complete realization by the relevant participant of his capabilities and abilities in the judicial process. In this regard, it is argued that the range of possibilities guaranteed by procedural law for participants in the consideration of the case tends to constantly expand, and the guarantees of the relevant procedural rights themselves – to constantly develop. The prospects for further research are determined by the systematization of the directions of expansion of the specified procedural rights and the development of guarantees for their implementation.

Key words: *subject of law, subject of civil procedural law, participants in civil procedural legal relations, participants in the case, participants in the trial, civil procedural rights, civil proceedings.*

Вступ. Аналіз чинного цивільного процесуального законодавства, практики його застосування свідчить про існування значної кількості прогалин та колізій у нормативному регламентуванні питань учасників цивільного процесу. Огляд наукової літератури та матеріалів судової практики щодо проблемних питань участі у розгляді справи дає підстави стверджувати про існування таких проблемних питань: правові наслідки правочину про надання правової допомоги, укладеного малолітньою особою; наявність чи відсутність повноважень представника у разі укладення довіреності фізичної особи в електронній формі; можливість виникнення процесуального правонаступництва у окремих випадках; правові наслідки перебування особи за кордоном на її цивільний процесуальний статус як відповідача [1, с. 38–43, 56–58]. У юридичній літературі обговорюються питання: окремих цивільних процесуальних прав відповідача законодавче визначення кола суб'єктів, які мають цивільну процесуальну правосуб'єктність; визначення цивільного процесуального статусу правонаступника та деякі інші питання, що мають основоположний характер для визначення учасників справи зокрема та учасників судового процесу у цілому [2, с. 185–186]. Вказане свідчить щодо проблемного характеру визначення учасників судового процесу, необхідність систематизації актуальних наукових здобутків. Умовою цього постає дослідження розвитку наукових поглядів у цій сфері, а також – щодо визначення суб'єкта права у теорії права загалом.

Безпосередній аналіз цивільного процесуального законодавства, з урахуванням матеріалів судової практики, а також відповідних наукових напрацювань дає підстави казати про існування більш системних проблем у правовому регулюванні питань учасників цивільного процесу. Так, свого часу виникали проблеми щодо: адекватності найменувань певних груп учасників їх правовій природі (параграфи 1, 2 гл. 4 Цивільного процесуального кодексу України від 18.03.2004 р. № 1618-IV у редакції від 14.11.2017 р. (далі – ЦПК України у редакції від 14.11.2017 р.) [3]); відповідності нормативно закріпленого обсягу поняття «особи, які беруть участь у справі» (ст. 26 ЦПК України у редакції від 14.11.2017 р.) реальному обсягу такого поняття; введення до цивільного процесу принципово нових його суб'єктів, що пов'язано із закріпленням у законодавстві принципово нової для цивільного процесу категорії – групові позови [4, с. 304] тощо.

Вказані та інші проблемні питання, що виникають під час застосування норм цивільного процесуального права свідчать про необхідність оновлення наукових поглядів щодо визначення учасників цивільного процесу, вдосконалення загальних положень щодо них. Разом із тим, це завдання неможливо виконати без огляду вже існуючих наукових досліджень на цю тематику.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Останнім часом дослідження загальних положень щодо учасників цивільного процесу майже не зустрічаються. Основна частина наукових досліджень розглядає вказані питання лише в рамках конкретної проблематики (М.М. Ясинок, А.В. Шабалін, О.А. Тимошенко, Н.О. Чучкова та ін.) [2; 5–9]. Винятком з вказаного можна вважати лише окремі дослідження, наприклад щодо обов'язків учасників цивільного процесу, цивільної процесуальної відповідальності [10–12]. Окремо слід відмітити дисертаційне дослідження К.Б. Кругляк «Сторони у цивільному процесі України» (2024 р.) [2]. Втім, предмет цього дослідження стосується одного з видів проваджень у цивільному процесі.

Постановка завдання. Загальний огляд та систематизація існуючих наукових напрацювань щодо проблематики учасників цивільного процесу виступає підґрунтям вдосконалення загальних відповідних теоретичних положень.

Результати дослідження. Доцільно звернутись до наукових робіт, виконаних у формі дисертаційних досліджень. Так, наприклад, логічною уявляється ситуація, за якої основний їх обсяг припадає на період після 2010 р. і стосується загальних положень цивільного процесуального статусу учасників цивільного процесу (обов'язків та відповідальності). До цього моменту більшість робіт була присвячена проблемам участі в цивільному процесі окремих його учасників: суду (О.В. Колісник [13], Н.Г. Яценко [14]), сторін (К.Б. Кругляк [2]), третіх осіб (Д.М. Сібільов [15], О.В. Бобровник [16], М.В. Божко [17]), представника (С.А. Чванкін [18], Г.З. Лазько [19], І.А. Павлуник [20], Д.В. Іванчулинець [21]), спеціаліста (Д.Г. Глушкова [22]), експерта (М.С. Вілінський [23]).

Належне дослідження сутності суб'єктів цивільного процесуального права, визначення елементів його процесуального статусу не є можливим без узагальнення вже існуючих наукових здобутків щодо конкретних учасників цивільного процесу, що визначає необхідність звернення до генезису відповідних доктринальних положень.

Проблематика співвідношення понять «суб'єкт права» не є новою. Зокрема, О.В. Бачун виділяє позицію таких дослідників, як М.Л. Дювернуа, П. Лабанд, Г. Рюмелін, які відстоювали позицію щодо примату поняття суб'єкта права над суб'єктом правовідношення. Подібна позиція висвітлювалась також у російськими дореволюційними вченими, зокрема – І.А. Покровським. О.В. Бачун вказує на наявність у російській правовій думці дореволюційного та радянського періодів також іншої позиції – щодо необхідності ототожнення вказаних понять [24, с. 15].

Цікавий екскурс до теоретичних напрацювань у напрямку становлення наукової думки про сутність категорії «суб'єкт права» здійснює Т.О. Мацелик, аналізуючи проблему визначення поняття та системи суб'єктів адміністративного права. Дослідниця звертається

до загальнотеоретичних наукових напрацювань, які є джерелом і підґрунтям побудови галузевих теоретичних юридичних конструкцій.

Так, слід повністю підтримати наукову позицію, що цитується Т.О. Мацелик, щодо нерозривного зв'язку між діалектикою права та діалектикою поняття «суб'єкт права». У зв'язку із цим наводяться наступні періоди розвитку права, у взаємозв'язку із розвитком уявлень про суб'єкта права: 1) період держави та права давнього світу; 2) середніх віків; 3) нового та найновішого часу [25, с. 18–19].

З аналізу, проведеного Т.О. Мацелик, можливо зробити висновок щодо наступних особливостей сприйняття категорії «суб'єкт права» у різні історичні періоди. Так, у римському праві центральною категорією виступала правоздатність – і тільки стосовно фізичної особи. Положення щодо колективних суб'єктів права не були розвинені, хоча практиці були відомі приклади зокрема власності, що належала колегіям жреців, державі та її підрозділам, об'єднанням осіб.

Правова доктрина країн романогерманської правової системи часів середньовіччя сформувалась під впливом, в першу чергу, політичних умов того часу. «Маркою» того часу стале таке суспільне явище, як феодальна роздрібненість, що унеможливило вироблення єдиних положень щодо поняття «суб'єкт права». З іншого боку, новим у цьому періоді явищем став розвиток прав дворянства та духівництва. Подібна ситуація спостерігалась також на території Київської Русі. Так, Т.О. Мацелик наводить наукову позицію щодо сприйняття фізичної особи як суб'єкта права як похідної категорії від колективних суб'єктів права, зокрема певних соціальних союзів: сімейного, родового, общинного, державного. Загалом вказується на нівелювання прав фізичної особи правами суспільних союзів. Починаючи з XVII ст. на території сучасної Лівобережної України правове положення фізичної особи визначалось її станом та професійним положенням [25, с. 19–23].

Юридична особа як суб'єкт права виникає разом із розвитком капіталістичного способу виробництва, виникненням торгових товариств. Перебіг цих процесів у Західній Європі можна віднести на період XVI–XVII ст.ст. На території сучасної України поняття юридичної особи до XIX ст. пов'язувалось виключно із корпораціями [25, с. 20].

Отже, можливо стверджувати про визначення у XIX столітті різних варіантів щодо виділення основи сприйняття суб'єкта права. Так, практично усіма дослідниками не заперечується, що суб'єкт права повинен мати певну індивідуальність, стосовно прав, обов'язків тощо повинен існувати їх носій, якого у конкретному випадку можливо буде відрізнити від інших носіїв прав та обов'язків. Щодо ж інших ключових аспектів погляди розділились. Зокрема, окрім індивідуальності висловлювались також погляди щодо необхідності наявності у такого носія: а) розумної волі; б) інтересу; в) визнання його як суб'єкта права об'єктивними нормами. Мали місце також окремі позиції щодо недоцільності виділення окремого поняття суб'єкта права.

Виділення волі як єдиного реального змісту суб'єктивного права є найбільш давньою науковою позицією щодо формування поняття суб'єкта права. Т.О. Мацелик наводить наукову позицію, за якою класична теорія доповнюється, звертаючи увагу на випадки дій однієї особи в інтересах іншої на підставі: волевиявлення безпосереднього носія суб'єктивного права, вказівки закону, іншого акту публічної влади. Прикладом наводяться дії в інтересах недієздатних осіб [25, с. 24].

Вольова теорія піддавалась критиці на підставі взаємної суперечливості її окремих положень. Так, з одного боку, недієздатна особа визнається суб'єктом права, а з іншого – в неї відсутня воля. На противагу вольовій теорії висувалась теорія інтересу, за якою для визнання особи суб'єктом права достатньо наявності в неї законного інтересу. За цією теорією недієздатна особа має певний інтерес, що охороняється законом, а отже – вона є суб'єктом права [25, с. 25]

Критикуючи теорію інтересу вказують що вона не пояснює випадки наділення правами осіб, які зачаті але ще не народились, а також юридичних осіб, яких в дійсності не існує. Натомість пропонується розуміти суб'єктом права того, хто визнається таким нормами

об'єктивного права. З цієї позиції припускається розгляд як суб'єктів права не тільки індивідуальних, конкретизованих осіб, але й певні прошарки, класи (батьки, діти). Як приклад правовідносин, у яких беруть участь такі суб'єкти, наводяться абсолютні правовідносини. Окремі дослідники пропонували використовувати замість терміна «суб'єкт права» терміни «користувач», «уповноважений», яким може бути не тільки людина, але й річ або тварина, але за наявності уповноваженої особи. Після 1950-х років розвиток поняття «суб'єкта права» відбувався, переважно, у напрямку визначення його співвідношення із поняттям «суб'єкт правовідношення». У цей час наукова думка пройшла шлях від відсутності єдиної позиції щодо розділення цих понять до чіткого їх розмежування. В основу подальших наукових досліджень, що провадились після 1990-х років було покладено співвідношення, відповідно до якого поняття «суб'єкт правовідношення» відбиває лише одну сторону поняття «суб'єкт права» – його реальне буття. Після 1990-х років у вітчизняних дослідженнях однією з центральних тем стає співвідношення права і закону, ідея правової свободи, правове регулювання набуває людиноцентристської спрямованості. Це закладає основи для сприйняття також категорії «суб'єкт права». Втім, слід погодитись щодо недостатньої уваги вітчизняних науковців до дослідження цієї категорії загалом, а приділення основної уваги дослідженням суб'єктів права окремих галузей – адміністративного, цивільного, фінансового, трудового тощо [25, с. 24–28, 30–32].

Не вдаючись до критичного аналізу зазначених наукових положень, слід виділити з них головне – те, що категорія «суб'єкт права» може вивчатись лише у контексті правовідносин, які ним породжені і в межах яких він існує. Слід вказати про необхідність врахування взаємозв'язку між соціальним змістом і юридичною формою морфологічної побудови юридичної конструкції категорії «суб'єкт права», що проявляється через її гуманістичноорієнтовані елементи, що беруть витоки з концепції людино центризму і проявляють свою дію у характерних особливостях динаміки процесуальних явищ.

Така позиція знайшла підтвердження у пізніших наукових напрацюваннях. Так, Л.В. Діденко, характеризуючи сучасну концепцію цивільних процесуальних правовідносин, зазначає про два її витоки: одним з їх елементів є права та обов'язки, але водночас такі відносини мають і динамічний характер, оскільки реалізуються тільки у діяльності під час розгляду справи [26, с. 402]. Варто підтримати вчену щодо нерозривного зв'язку статичної та динамічної сторін саме для цивільних процесуальних правовідносин, оскільки цивільне судочинство по своїй суті є особливим порядком реалізації матеріальних прав, а отже динамічний сенс є обов'язковим для його розуміння.

Наведені вище наукові підходи щодо формування загального визначення суб'єкта права мали базове значення також для визначення суб'єктів судового процесу. Так, І.П. Тимошевська, досліджуючи еволюцію участі у цивільному процесі органів та осіб, які захищають права, свободи та інтереси інших осіб, вказує на створення 7 листопада 1775 р. при губернських прокурорах такої посади, як казенні стряпчі. Визначались мета діяльності та функції щодо цієї посади. Казенні стряпчі виконували функцію позивача у справах, що не стосувались приватних інтересів, і предметом спору у яких виступало загальне державне майно [27, с. 12]. В даному випадку мова йде про: а) безпосередній зв'язок правового статусу казенного стряпчого і конкретної особи; б) визначення вказаного правового статусу шляхом закріплення мети та функцій його діяльності. Наведений підхід, за яким функціональне призначення певного суб'єкта судового процесу визначало його процесуальний статус, не втрачає актуальності.

Зі зміною суспільного ладу у 1917 році актуалізувались зміни також у сприйнятті самого суб'єкта права, про що йшлось вище. Вказане не могло не вплинути також на сприйняття та визначення суб'єктів цивільного процесуального права.

Зокрема, як вказує І.П. Тимошевська, у перші роки існування радянської влади спеціальної уваги щодо регулювання порядку розгляду і вирішення цивільних справ законодавцем приділено не було. Крім того, нормативно-правове регулювання містило пряму вказівку

щодо можливості ініціювання та розгляду цивільної справи без відповідної ініціативи особи, права якої порушено, а тільки на підстави передання до суду відповідної справи іншою урядовою установою [27, с. 19].

У сучасних наукових дослідженнях суб'єкт права сприймається як носій: потенційних чи реальних прав та обов'язків (позитивістське розуміння); носій гарантованих законом можливостей певної поведінки (суб'єкт юридичних прав). Виділяється проблема зв'язку суб'єкта права та учасника правовідносин: суб'єкт права може не вступати у конкретні правовідносини. Суб'єктом права не обов'язково може бути людина, а за певних умов можуть бути: померлі люди, тварини, рослини і навіть роботи [28, с. 753, 755].

Отже, можна зазначити про взаємозалежність, взаємозв'язок і взаємовплив між категоріями «суб'єкт права» та «суб'єкт цивільного процесуального права», які у широкому сенсі співвідносяться як «загальне і особливе». Водночас, варто зауважити, що суб'єктом цивільного процесуального права може бути виключно людина, оскільки тільки людина може бути учасником цивільних процесуальних правовідносин.

Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки.

1. Із прийняттям Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) від 04.11.1950 р. [29] актуалізується принципово нова концепція природних прав людини і відповідно, сприйняття права як такого, що виходить з природних потреб людини та законів соціальної взаємодії. Відповідно, суб'єкт цивільного процесуального права постає вихідною категорією для визначення правового статусу учасників цивільних процесуальних правовідносин, оскільки такий статус має надавати можливості щодо найбільш повної реалізації відповідним учасником своїх можливостей та здібностей у судовому процесі. Таким чином, коло гарантованих процесуальним законом можливостей учасників розгляду справи має тенденцію до постійного розширення, а самі гарантії відповідних процесуальних прав – до постійного розвитку. Зазначене отримало безпосереднє закріплення у положеннях цивільного процесуального законодавства, зокрема у його основних засадах: верховенство права (ст. 10 ЦПК України); пропорційність (ст. 11 ЦПК України); розумність процесуальних строків (ст. 121 ЦПК України) та деяких інших [30].

2. Перспективами подальших досліджень є систематизація напрямів розширення вказаних процесуальних прав та розвитку гарантій їх реалізації.

Список використаних джерел:

1. Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду щодо окремих питань застосування положень Цивільного процесуального кодексу України. Рішення, внесені до ЄДРСР, із січня 2024 року по березень 2025 року. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/ogliady/Oglyad_KCS_zastos_CPK_01_2024_03_2025.pdf (дата звернення: 15.11.2025 р.).

2. Кругляк К.Б. Сторони у цивільному процесі України: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2024. 207 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0824U003705/ (дата звернення: 15.11.25 р.).

3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IУ: за станом на 14 листоп. 2017 р. // *Офіційний вісник України*. 2004. № 16 (07.05.2004). Ст. 1088 (із змінами).

4. Романюк Я., Бейцун І. Актуальні питання реформування цивільного процесуального законодавства України. *Право України*. 2012. № 8. С. 288–305.

5. Шабалін А.В. Судочинство у справах наказного провадження: дис. ... к.ю.н.: 12.00.03. Київ, 2015. 143 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0416U000577/ (дата звернення: 15.11.25 р.).

6. Войтовський В.С. Касаційне оскарження у цивільному процесі України: дис. ... к.ю.н.: 12.00.03. Київ, 2017. 203 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0417U001661/ (дата звернення: 15.11.25 р.).

7. Уніфікація та диференціація загальних положень цивілістичного процесуального законодавства України: монографія. Ред. В.І. Бобрик; НДІ приват. права і підприємництва

ім. Ф.Г. Бурчака, Нац. акад. прав, наук України. Київ: НДІ приват, права і підприємництва, 2013. 191 с.

8. Пасайлюк І.В. Правовий статус іноземців та осіб без громадянства в цивільному процесі України: дис. ... к.ю.н.: 12.00.03. Львів, 2021. 218 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0421U102030/ (дата звернення: 15.11.25 р.).

9. Ясинок М.М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект): монографія. Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Суми: СНАУ, 2011. 380 с.

10. Лукіна І.М. Цивільна процесуальна відповідальність: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Х., 2011. 20 с.

11. Лукіна І.М., Кройтор В.А. Цивільна процесуальна відповідальність: проблема галузевої класифікації: монографія. Донецьк: Ноулідж, Донец, від-ня, 2013. 482 с.

12. Мельник Я.Я. Обов'язки учасників цивільного процесу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Нац. акад. прав, наук України, Н.-д. ін-т приват, права і підприємництва. К., 2013. 20 с.

13. Колісник О.В. Суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. Х., 2008. 20 с.

14. Яценко Н.Г. Правовий статус суду в цивільному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Ін-т законодавства Верховної Ради України. К., 2014. 20 с.

15. Сібільов Д.М. Участь третіх осіб у цивільному судочинстві: автореф. ... к.ю.н.: 12.00.03. Національна юридична академія України імені Я. Мудрого. Х., 1998. 19 с.

16. Бобровник О.В. Треті особи в цивільному судочинстві України: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2014. 22 с.

17. Божко М.В. Треті особи в цивільному процесі України: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2024. 211 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0824U001488/ (дата звернення: 15.11.25 р.).

18. Чванкін С.А. Добровільне представництво у цивільному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеська національна юридична академія. Одеса, 2005. 22 с.

19. Лазько Г.З. Правова природа процесуального представництвау цивільному процесі: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченко. К., 2006. 19 с.

20. Павлуник І.А. Представництво в цивільному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. К., 2002. 21 с.

21. Іванчулинець Д.В. Законне представництво у цивільному процесі: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.03. Закарпат. держ. ун-т. Ужгород, 2012. 238 с.

22. Глушкова Д.Г. Участь спеціаліста в цивільному судочинстві: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харк. нац. ун-т внутр, справ. Київ, 2009. 22 с.

23. Вілінський М.С. Висновок експерта в системі засобів доказування в цивільному судочинстві України: дис. ... д-ра філософії: 081 – Право. Київ, 2025. 404 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0825U003314/ (дата звернення: 15.11.25 р.).

24. Діденко Л.В. Цивільно-процесуальні правовідносини як інститут цивільно-процесуального права України: концептуальні положення: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2019. 468 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0519U001845/ (дата звернення: 20.11.25 р.).

25. Тимошевська І. П. Участь у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб: монографія. Х.: Еспада, 2014. 176 с.

26. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 3: Загальна теорія права. Редкол. О.В. Петришин (голова) та ін. 2017. 952 с.

27. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) від 04.11.1950 р. *Урядовий кур'єр* офіційне видання від 17.11.2010 – № 215.

28. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України* офіційне видання від 08.10.2004 – 2004 р., № 40, / 40-42 /, стор. 1530, стаття 492.

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

ХОДИКО Ю. Є.,
orcid.org/0000-0002-7768-4135
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

УДК 347.13(477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.17

СТАТТЯ 177 ЦК УКРАЇНИ «ВИДИ ОБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ» У НОВІЙ РЕДАКЦІЇ: КРОК УПЕРЕД ЧИ ЗАКОНОДАВЧА НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ?

У 2023 році відбулося оновлення ст. 177 ЦК України, яка визначає види об'єктів цивільних прав. Актуальність цього дослідження зумовлена необхідністю критичного осмислення наслідків внесених змін та оцінки впливу нової редакції на ефективність правового регулювання цивільних відносин, виявлення наявних недоліків і окреслення можливих шляхів удосконалення відповідної норми.

У результаті проведеного дослідження встановлено, що зміни не призвели до концептуального перегляду підходу до визначення об'єктів цивільних прав. Замість формування чіткого законодавчого визначення поняття об'єкта, законодавець продовжує дотримуватися як і раніше, дуалістичного підходу, шляхом встановлення переліку об'єктів та загального критерію – матеріальні та нематеріальні блага.

Автор дослідження підкреслює, що сам перелік, закріплений у статті, має невичерпний (орієнтовний) характер, не створює реального регулятивного впливу та потребує переосмислення. Включення до нього нових об'єктів без належного визначення їх правового режиму не вирішує проблем, а лише посилює правову невизначеність.

Наголошується, що доцільність подальшого існування примірного переліку викликає сумніви. Дослідження демонструє, що навіть без включення до переліку, певне благо може визнаватися об'єктом цивільних прав на підставі спеціальних норм при визначенні правового режиму. У цьому контексті, сам перелік об'єктів втрачає функціональне значення, а його оновлення – нормативну доцільність. Перспективним є зосередження на загальному критерії матеріальних та нематеріальних благах, що дозволить уникнути необхідності частих змін у кодексі та забезпечить відповідність норм ЦК України реальним умовам цивільного обороту.

Констатовано, що оновлення ст. 177 ЦК України не вирішило ключових проблем правового визначення об'єкта цивільних прав. Подальші дослідження мають бути спрямовані на обґрунтування доцільності спрощення структури цієї норми, збереження лише концептуального критерію та відмову від невичерпного переліку об'єктів.

Ключові слова: *Цивільний кодекс України, види об'єктів цивільних прав, рекодифікація цивільного законодавства, правовий режим, правовий режим об'єктів цивільних прав.*

Khodyko Yu. E. Article 177 of the Civil Code of Ukraine "Types of Objects of Civil Rights" in Its New Version: A Step Forward or Legislative Uncertainty?

In 2023, Article 177 of the Civil Code of Ukraine, which defines the types of objects of civil right, was amended. The relevance of this study lies in the need to assess the implications of the amendments, their impact on the effectiveness of civil law regulation, identify existing shortcoming, and outline potential directions for improving the respective provision.

The conducted analysis reveals that the amendments did not result in a conceptual revision of the legislative approach to defining objects of civil rights. Instead of establishing a clear legal definition of the term «objects of civil rights», the legislator continues to adhere to a dualistic approach by maintaining a list of objects alongside a general criterion – material and immaterial benefits.

The author emphasize that the list provided in the article is indicative in nature, lacks genuine regulatory effect, and requires conceptual reconsideration. The inclusion of new objects without a corresponding definition of their legal regime fails to address practical issues and contributes to increased legal uncertainty.

The study highlights doubts regarding the appropriateness of retaining an indicative list. It demonstrates that even in the absence of inclusion in the list, certain benefits may qualify as objects of civil rights under special provisions that determine their legal regime. In this context, the list loses its functional significance, and its periodic revision appears normatively unjustified.

It is proposed that future legislative focus be directed towards the general criterion of material and immaterial benefits, which would eliminate the need for frequent amendments to the Code and ensure the consistency of civil legislation with the realities of civil turnover.

The study concludes that the amendment of Article 177 of Civil Code of Ukraine has not resolved the fundamental problems associated with the legal definition of objects of civil rights. Further research should aim to substantiate the feasibility of simplifying the structure of this provision by preserving only the conceptual criterion and abandoning the non-exhaustive list objects.

Key words: *Civil Code of Ukraine, types of objects of civil rights, recodification of civil legislation, legal regime, legal regime of objects of civil rights.*

Вступ. У 2023 році було ухвалено Закон України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо розширення кола об'єктів цивільних прав» [1], яким ст. 177 та ч. 2 ст. 178 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [2] викладено в новій редакції, а сам кодекс доповнено новою ст. 179-1 «Поняття цифрової речі». Згідно з пояснювальною запискою до відповідного законопроєкту, прийняття цього закону зумовлено необхідністю на рівні кодифікованого акту розширити перелік об'єктів цивільних прав нематеріальними благами, що перебувають в обороті виключно у цифровій формі, та щодо яких можуть виникнути цивільні права та обов'язки, задля законодавчого визначення базових нормативних положень у формуванні правового регулювання їх цивільного обороту [3].

Викладення ст. 177 ЦК України в новій редакції спричинило не лише розширення переліку об'єктів цивільних прав новими нематеріальними благами в цифровій формі, але й зміну інших положень зазначеної статті, які не стосуються цифрових об'єктів і виходять за межі мети, задекларованої у пояснювальній записці до закону.

Зокрема, оновлення редакції ст. 177 ЦК України передбачає такі зміни:

1) гроші та цінні папери, які раніше розглядалися як різновид речей у системі об'єктів цивільних прав, тепер кваліфікуються як самостійні об'єкти нарівні з речами та іншими об'єктами, визначеними в переліку;

2) з тексту статті вилучено формулювання «інше майно», що свідчить про відмову законодавця від поділу об'єктів на ті, що належать або не належать до майна в межах ст. 177 ЦК України;

3) до переліку додано новий об'єкт – «цифрові речі»;

4) з переліку виключено об'єкт «результат робіт», натомість включено новий об'єкт – «роботи»;

5) доповнено новою частиною другою, в якій визначено, що об'єкти цивільних прав можуть існувати у матеріальному світі та/або цифровому середовищі, що обумовлює форму об'єктів, особливості набуття, здійснення та припинення цивільних прав і обов'язків щодо них.

Постановка завдання. Метою цієї статті є аналіз впливу вказаних змін до ст. 177 ЦК України на регулятивний компонент цивільних відносин загалом, а також оцінка їх ефективності у контексті сучасних правових реалій.

Результат дослідження.

1. Еволюція підходів до визначення об'єктів цивільних прав у ЦК України

Поява у ЦК України ст. 177 «Види об'єктів цивільних прав», як і у цілому Розділу ІІІ Книги І, стало певним викликом для розробників кодексу. До цього вітчизняне законодавство не передбачало регламентації загальних положень щодо правового режиму об'єктів цивільних прав. Це не є аномалією, адже Цивільні кодекси більшості країн світу або взагалі не містять нормативних положень з цього питання, або ж обмежуються стислими, поверхневими приписами. Такий стан речей пояснюється тим, що питання сутності об'єктів цивільних прав належать передусім до сфери юридичної науки. Разом із тим, положення Цивільного кодексу, на відміну від наукової літератури, мають регулятивний характер, тобто повинні визначати правовий режим об'єктів цивільних прав. Як засвідчила практика, формулювання загальних положень щодо об'єктів цивільних прав є доволі складним завданням.

У Розділі ІІІ Книги І ЦК України, присвяченому об'єктам цивільних прав, перше місце посідає ст. 177, що зумовлює її особливе значення. Зазвичай положення, які відкривають відповідні розділи, мають концептуальний зміст і покликані закласти основи правової регламентації відповідної сфери суспільних відносин. У нашому випадку – це питання, пов'язані з об'єктами цивільних прав.

Стаття 177 ЦК України має назву «Види об'єктів цивільних прав», що свідчить про орієнтацію на класифікаційний, а не сутнісний підхід. Зокрема, законодавець уникає відповіді на питання: «Що таке об'єкт цивільних прав?», натомість фокусується на питанні «Які є об'єкти цивільних прав?».

Такий підхід не розкриває сутності об'єкта цивільних прав, що створює певну законодавчу невизначеність. Виникає логічне запитання: чи є взагалі потреба у законодавчому визначенні поняття об'єкта цивільних прав? З позиції правової визначеності – безперечно, так. Наприклад, у ЦК України чітко сформульовані поняття фізичної та юридичної особи, правочину, договору, зобов'язання тощо. Водночас концептуальне визначення об'єкта цивільних прав, належить до сфери теорії цивільного права і повинно розроблятися юридичною наукою. Визначення цієї категорії не залишилося поза увагою і судової практики. Так, у одній із постанов Верховний Суд зазначив, що об'єктом цивільних прав є конкретне благо з приводу якого суб'єкти вступають у правовідносини [4]. В іншій постанові Суду наведене схоже визначення: матеріальні та нематеріальні блага з приводу яких виникають цивільні правовідносини між суб'єктами [5]. Загалом такого підходу до розуміння об'єкта цивільних прав дотримується і сучасна доктрина цивільного права.

Як вже зазначалося вище, у 2023 році зміст ст. 177 зазнав змін у перше з моменту прийняття ЦК України. Перше питання, що постає у зв'язку з цими змінами, полягає у з'ясуванні: чи мають вони концептуальний характер (тобто чи змінено сам підхід до визначення об'єктів цивільних прав), чи є суто технічними та не впливають істотно на змістовну основу статті.

Первісна редакція ч. 1 ст. 177 ЦК України «Види об'єктів цивільних прав» мала такий зміст: «Об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага». Натомість у редакції 2023 року зазначено: «Об'єктами цивільних прав є речі, гроші, цінні папери, цифрові речі, майнові права, роботи та послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні та нематеріальні блага».

Як видно з наведеного порівняння, ані за назвою, ані за загальним змістом ч. 1 ст. 177 ЦК України концептуально не змінилася. Зміни стосувалися лише уточнення або розширення переліку об'єктів цивільних прав.

У структурі ст. 177 ЦК України простежується два підходи визначення видів об'єктів цивільних прав:

1) категоріальний підхід – встановлення переліку об'єктів цивільних прав (речі, гроші, цінні папери, цифрові речі тощо);

2) концептуальний підхід – визначення загального критерію, за яким те чи інше явище може бути віднесене до об'єктів цивільних прав, а саме: належність до матеріальних і нематеріальних благ.

Наявність загального критерію (матеріальні та нематеріальні блага) дозволяє сформулювати перелік об'єктів як невичерпний (відкритий), що відповідає потребам правової гнучкості.

2. Правова природа примірного переліку об'єктів: межі регулювання та ризики формалізму

Постає питання: чи є доцільним та ефективним закріплення переліку (видів) об'єктів у нормативному акті в умовах стрімкого технічного розвитку? Для відповіді на це варто розглянути два аспекти – форму та зміст такого підходу.

З погляду формальної складової, перелік об'єктів цивільних прав постійно потребує законодавчого оновлення, що має здійснюватися шляхом ухвалення Закону України про внесення змін/доповнень до ЦК України. Однак зазначена процедура є досить складною та довготривалою. Така складність законодавчої актуалізації переліку об'єктів цивільних прав у ЦК України зумовлює його потенційну неактуальність.

Розробники Концепції оновлення ЦК України ще у 2020 році наголошували на необхідності розширення переліку об'єктів цивільних прав, ураховуючи динаміку розвитку цивільного обороту та появу нових об'єктів, невідомих на момент прийняття чинного ЦК України (§ 1.12. Концепції) [6, с. 10–11]. Отже, вже на той час перелік об'єктів, закріплений у ст. 177 ЦК України, втратив свою актуальність. За період чинності ЦК України, що становить понад два десятиліття, оновлення ст. 177 ЦК України здійснювалося лише одноразово (у 2023 році), і мало за мету включення до переліку цифрових речей. Розширення переліку новими об'єктами, на чому наголошували розробники Концепції, залишилося на рівні концептуальних положень і, ймовірно, не буде реалізовано послідовно та системно в майбутньому.

З іншого боку, необхідно осмислити значення наведеного у законі переліку об'єктів цивільних прав з позиції правозастосування, зокрема – при його оновленні або відсутності такого. Вказаний перелік має характер примірного та невичерпного (відкритого), про що свідчить завершальна фраза: «та інші матеріальні та нематеріальні блага». Таким чином, законодавець фактично наводить приклади матеріальних і нематеріальних благ як об'єктів цивільних прав, не обмежуючи ними сферу правового регулювання. У зв'язку з цим постає логічне питання: які наслідки має відсутність певного блага у примірному переліку?

У ст. 177 ЦК України перелік є примірним, тому відсутність конкретного блага в ньому не повинна спричиняти правових наслідків. Наприклад, тварини, хоча й не згадані у вказаному переліку, безперечно є об'єктами цивільних прав, що закріплено у ст. 180 ЦК України. Закон визначає тварин як особливий об'єкт цивільних прав, на яких поширюється правовий режим речей, якщо інше не передбачено законом. Це свідчить про те, що сам факт

відсутності певного блага в такому переліку ст. 177 ЦК України не вказує про те, що воно не є об'єктом цивільних прав. Визнання їх об'єктом може відбуватися через спеціальні норми, що встановлюють відповідний їх правовий режим.

Інший приклад – цифрові речі. Новий об'єкт як в контексті положень ст. 177 ЦК України, так і загалом як благо, якщо його порівнювати з більш традиційними, усталеними об'єктами такими як речі, цінні папери, результати інтелектуальної, творчої діяльності тощо. Законодавець, у 2023 році включив цифрові речі до примірного переліку в ст. 177 ЦК України, а також надав їм нормативне визначення та визначив їх правовий режим у ст. 179-1 ЦК України. Уявимо ситуацію, за якої цифрові речі були б включені лише до переліку ст. 177 ЦК України, але без належного нормативного визначення їхнього правового режиму. У такому випадку виникла б ситуація, коли благо визначене як об'єкт цивільних прав, однак відсутнє законодавче регулювання його правового режиму. Отже, в такій ситуації, постає питання: чи є достатньо лише згадки про певне благо в ст. 177 ЦК України для визнання його об'єктом цивільних прав? Теоретично – так, оскільки законодавець на рівні норми права вказав, що це об'єкт цивільних прав. Проте фактично – ні, адже без визначення правового режиму виникає правова невизначеність у регулюванні цивільних відносин щодо цього блага.

Для права як регулятора суспільних відносин цінність примірного переліку, закріпленого у ст. 177 ЦК України, має переважно інформаційне значення. Такий підхід не створює належного регулятивного впливу на цивільні відносини. Відсутність певного блага у примірному переліку не вказує про те, що воно не є об'єктом цивільних прав. Однак включення певного блага до переліку об'єктів без визначення його правового режиму як мінімум створює правову невизначеність. У деяких випадках така невизначеність може бути подолана через застосування засобів, притаманних цивільно-правовому регулюванню, зокрема свободі договору. Водночас покладення на такі засоби не завжди є виправданим або ефективним з огляду на потребу у стабільності правового регулювання.

Якщо аналізувати примірний перелік не з погляду його форми, а його змісту, то варто зауважити, що підхід законодавця в цьому аспекті залишається сталим і викликає більше запитань, ніж відповідей. Найважливішим з них є питання критеріїв, за якими формується зміст переліку: чому обрано саме ці блага, у такій послідовності та кількості? Чи перебування блага у цьому переліку є свідченням їх привілею або навпаки? Чи слід взагалі шукати сенс у логіці його наповнення?

Останні доповнення до переліку, зокрема включення цифрових речей, розміщених на четвертій позиції після речей, грошей та цінних паперів, можуть свідчити про певну логіку законодавця. Проте, яка саме логіка була покладена в основі цієї структури – лишається незрозумілим. Враховано цінності блага, поширеності в цивільному обороті або інший критерій?

Застосування критерію поширеності викликає сумніви, адже навряд чи, наприклад, цінні папери є третіми за поширенням або одні з найбільш поширеніших благ як об'єктів в цивільному обороті.

Якщо ж йдеться про цінність блага, то на нашу думку, найцінніші об'єкти взагалі не потрапили до переліку – маються на увазі особисті немайнові блага (здоров'я, життя тощо), передбачені ст. 201 ЦК України. Відповідно до ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю [7]. Цей підхід чітко простежується і в ст. 1 ЦК України, де законодавець серед відносин, що регулюються цивільним законодавством, на перше місце поставив саме особисті немайнові, а вже потім – майнові відносини, чим підтвердив пріоритет перших над другими. Такий пріоритет закріплено і в структурі ЦК України: Книга друга, яка присвячена особистим немайновим правам, розміщена безпосередньо після Загальних положень, тоді як наступні книги присвячено регулюванню майнових відносин (речові, зобов'язальні тощо).

Аналіз конструкції ст. 177 ЦК України, зокрема, її частини, присвяченої примірному переліку об'єктів цивільних прав, дає підстави для висновку щодо її регулятивної неспроможності ефективно врегульовувати відносини в частині визначення об'єктів. Єдиним

умовно позитивним елементом цього переліку є конкретизація окремих благ, які прямо визнаються законодавцем об'єктом цивільних прав. Так, в одній із своїх постанов Верховний Суд вказав, що відповідно до частини першої ст. 177 ЦК України цінні папери визнаються одним із об'єктів цивільних прав [8]. Однак, оскільки йдеться саме про примірний перелік та його невичерпність, який базується на загальному критерії, закладеному в ст. 177 ЦК України (матеріальні та нематеріальні блага), постають логічні запитання: чи є доцільною його наявність у законодавстві? Що зміниться у разі вилучення цього переліку?

У межах наукового аналізу можна обґрунтовано стверджувати, що наявність примірного переліку об'єктів у ст. 177 ЦК України є не потрібним. Як свідчить проведене дослідження, включення або відсутність конкретного блага у примірному переліку не тягне жодних юридичних наслідків, що ставить під сумнів не лише доцільність існування цього переліку, але й необхідність його оновлення. Відповідно, відмова від примірного переліку та збереження виключно критерію «матеріальні та нематеріальні блага» не погіршить якісну складову положень ст. 177 ЦК України. У сфері правозастосування об'єкти цивільних прав визначатимуться на підставі зазначеного критерію, що забезпечить як правову визначеність, так і адаптивність до нових суспільних реалій без потреби у додатковому переліку.

3. Критерій «матеріальні та нематеріальні блага» як основа правової гнучкості та універсальності

У ст. 177 ЦК України законодавець не лише наводить орієнтовний перелік об'єктів цивільних прав, але й установлює загальний критерій для їх визначення – матеріальні та нематеріальні блага. Такий підхід забезпечує широку та гнучку модель кваліфікації об'єктів цивільних прав, що відповідає природі цивільних правовідносин у контексті динамічного розвитку сучасного суспільства. Гнучкість запропонованого критерію дозволяє враховувати інтереси суб'єктів правовідносин, охопити нові об'єкти, що виникають унаслідок технологічного прогресу та трансформації суспільних відносин, і водночас забезпечують необхідну правову визначеність через встановлення чітких орієнтирів для правозастосування.

У змістовному розумінні, під благом у цьому контексті слід розуміти явища та предмети матеріального або нематеріального характеру, за допомогою яких учасники цивільних правовідносин можуть задовольняти свої потреби та інтереси. Цінність блага як об'єкта цивільних прав виявляється через його здатність задовольняти індивідуальні потреби суб'єктів правовідносин, що підкреслює суб'єктивний вимір такого підходу.

Відповідність критерію «матеріальні та нематеріальні блага» презюмується щодо благ, передбачених у примірному переліку, наведеному у ст. 177 ЦК України. Щодо інших благ, їх відповідність оцінюється самими учасниками правовідносин відповідно до їхніх потреб та інтересів. У разі розгляду спору ця відповідність підлягає перевірці з боку суду. Так, Верховний Суд неодноразово застосовуючи критерій матеріальні та нематеріальні блага, об'єктами цивільних прав визнавав, зокрема, об'єкт самочинного будівництва [9], право вимоги [10], частку у праві спільної власності [11], право оренди [12], частку в статутному (складеному) капіталі господарської організації [13] тощо. Водночас, Верховний Суд у справі про стягнення коштів за договором про надання правової допомоги [14] відзначив, що судове рішення не належить до об'єктів цивільних прав (ст. 177 ЦК України), а його ухвалення у конкретній справі не є результатом наданих адвокатами сторін послуг, а тому не може бути предметом договору (ч. 1 ст. 638 ЦК України). Рішення суду у цивільній справі є результатом вирішення спору, що виник між учасниками договірних правовідносин, актом органу судової влади, що приймається, складається і підписується виключно суддями відповідно до чітко визначених процедур судочинства іменем України на засадах верховенства права.

Теоретичним підґрунтям для визначеного критерію слугує теорія блага, яка отримала значне поширення у науці цивільного права [15, с. 54]. Попри розмаїття теорій об'єктів цивільних прав, саме теорія блага була покладена в основу цивільного законодавства ряду держав, і Україна в цьому контексті не стала винятком.

Якщо розглянути зміст ст. 177 ЦК України з альтернативної позиції – шляхом виключення критерію «матеріальні та нематеріальні блага» і залишення лише примірного

переліку об'єктів цивільних прав, – постає низка проблем теоретичного й практичного характеру.

Ураховуючи постійний технічний прогрес та динамічний розвиток суспільних відносин, вказана зміна призвела б до ситуації, аналогічної до тієї, що спостерігається зі ст. 190 ЦК України, де дефініція майна сформована у категоріальному підході. Внаслідок цього примірний перелік об'єктів цивільних прав, фактично втрачаючи ознаку відкритості, набув би характер вичерпного. Така трансформація мала б негативні наслідки, передусім – обмеження кола можливих об'єктів цивільних прав, що суперечить природі приватно-правового регулювання, орієнтованого на свободу та автономію волі учасників цивільного обороту.

У результаті такий підхід не лише не відповідає реальним потребам обороту, але й ускладнить адаптацію цивільного законодавства до нових об'єктів, що з'являються у наслідок науково-технічного прогресу. Крім того, буде не зрозумілим на основі якого критерію має формуватися зазначений перелік. Відсутність концептуальної основи для наповнення переліку лише підсилить загальну регулятивну неефективність ст. 177 ЦК України, обмеживши її застосовність і нормативну доцільність. Таким чином, вилучення загального критерію «матеріальні та нематеріальні блага» суперечить логіці цивільно-правового регулювання та суттєво знизить здатність ст. 177 ЦК України реагувати на виклики часу.

4. Чи можлива відмова від ст. 177 ЦК України: правова традиція і функціональна доцільність

Найбільш чутливою є ситуація у разі повного вилучення ст. 177 з ЦК України. Основне призначення цієї норми, як і Загальних положень про об'єкти цивільних прав загалом, полягає у формуванні на рівні ЦК України узагальненого уявлення про об'єкти цивільних прав та їх правовий режим. Це, своєю чергою, відповідає ролі ЦК України як основного акту цивільного законодавства.

Локально, для Розділу ІІІ Книги І ЦК України «Об'єкти цивільних прав» така втрата, безперечно, буде відчутною, адже стаття, що визначає поняття (види) об'єктів цивільних прав, виконує функцію концептуального підґрунтя для всього розділу.

Чи погано це з огляду на ефективність регулювання у сфері об'єктів цивільних прав? Негативний аспект тут полягає лише в тому, що в Загальних положеннях про об'єкти відсутня буде норма, яка б визначала поняття (види) об'єктів цивільних прав. Однак чи є це критичним? Ні, абсолютно.

Насправді відсутність ст. 177 ЦК України не спричиняє жодного юридичного колапсу в системі правового регулювання. Так, наприклад, Цивільний кодекс УРСР 1963 року [16] не містив аналогічної норми, що визначає поняття (види) об'єктів цивільних прав, так само як і загальних положень щодо об'єктів цивільних прав.

Аналогічну ситуацію спостерігаємо і у Цивільному кодексі Німеччини 1896 року [17] (набув чинності 1 січня 1900 року), який також не містить нормативного визначення об'єктів цивільних прав – натомість у ньому подано лише положення щодо речей та їх класифікації. Проте відсутність таких дефініцій жодним чином не вплинула на ефективність дії цього правового акту: за понад 125 років чинності Цивільний кодекс Німеччини не втратив ані своєї ефективності, ані здатності забезпечити стабільність цивільного обороту. Чому так?

З одного боку, загальновідомо, що є об'єктом цивільних прав, так само як і поняття правовідносин, суб'єктів правовідносин тощо. З іншого боку, ключову роль відіграє не наявність чи відсутність формального визначення об'єкта цивільних прав, а загальна системність і логіка правового регулювання, що дозволяє належним чином ідентифікувати об'єкти правовідносин через зміст конкретних норм матеріального права.

У процесі правового регулювання конкретних цивільних відносин – особистих немайнових, речових, зобов'язальних, у сфері права інтелектуальної власності, спадкових та ін. – законодавець безпосередньо визначає їхній об'єкт, адже безоб'єктні правовідносини неможливі. Так, об'єктами особистих немайнових правовідносин виступають життя, здоров'я, честь, гідність тощо; у речових правовідносинах є річ; у сфері авторського права – твори; в іпотеці – нерухома річ, у договорі оренди житла – житло тощо.

Отже, не сам об'єкт визначає характер правовідносин, а, навпаки, правовідносини, у тому числі цивільно-правові «формуються» (створюють) певне матеріальне або нематеріальне благо як об'єкт цивільних прав. Наприклад, земля може бути як об'єктом цивільних прав (земельна ділянка, нерухомість), так і об'єктом екологічних правовідносин – об'єктом екологічної охорони тощо [18, с. 309].

З наведеного вище аналізу ч. 1 ст. 177 ЦК України можна зробити висновок, що законодавець концептуально не змінив підхід до структури норми, що, відповідно, не спричинило усунення наявних у ній проблем.

5. Точкові зміни в редакції 2023 року: у фокусі правової критики

У подальшому аналізі доцільно зосередитися на точкових змінах, які були внесені до змісту ст. 177 ЦК України, розглядаючи їх переважно з позиції сутнісного наповнення вказаної статті[1]. Перші дві точкові зміни до ст. 177 ЦК України спрямовані на усунення неточностей у переліку об'єктів цивільних прав, що слід оцінювати позитивно в межах наявної юридичної конструкції.

В першу чергу, йде мова про кваліфікацію грошей та цінних паперів як самостійних об'єктів у системі об'єктів цивільних прав. Істотною особливістю сучасного підходу є те, що як гроші, так і цінні папери вже давно втратили виключно паперову форму, яка раніше слугувала підставою для їх віднесення до речей. В умовах розвитку електронного документообігу, безготівкових розрахунків та цифрових фінансових інструментів така форма більше не є визначальною. Натомість ключова специфіка зазначених об'єктів полягає у їхній функціональній природі як фінансових інструментів. Така характеристика унеможливлює їх просту ідентифікацію як речей, навіть у випадках документарної форми цінних паперів або наявності готівкових коштів. Свого часу проф. В. Л. Яроцький вказував, що доцільно говорити про поширення на гроші та цінні папери правового режиму речей, але не доречно беззастережно відносити їх до різновидів останніх. На відміну від рухомих речей, стосовно грошей і цінних паперів споживча привабливість визначається не їх якостями як предметів матеріального світу, а іншими (інструментальними) чинниками [19, с. 124]. Інструментальна цінність цих об'єктів, як таких, що виконують фінансову функцію, обумовлює їх виокремлення як самостійних об'єктів цивільних прав у загальній системі об'єктів, а також зумовлює потребу в установлені для них окремого правового режиму.

Друга зміна стосується вилучення з тексту переліку об'єктів ст. 177 ЦК України фрази «інше майно». Сутність проблеми полягає в тому, що законодавець, уживаючи цю фразу, формально визнає, що такі об'єкти цивільних прав як речі, гроші, цінні папери та інші є майном. Однак, синтаксична конструкція з розділовою комою після «інше майно» створювала враження відмежування, зокрема майнових прав, від майна. Це суперечило положенням ч. 1 ст. 190 ЦК України, відповідно до якої майном визнаються не лише речі або їх сукупність, але також майнові права та обов'язки. Відповідно, майнові права вважаються майном, і їх протиставлення в контексті ст. 177 ЦК України є як мінімум некоректним.

Крім того, вживання в межах примірного переліку об'єктів цивільних прав (ст. 177 ЦК України) кваліфікаційного критерію розподілу об'єктів на ті, що є майном, і ті, що такими не є, не мало жодного змістовного навантаження. З одного боку, до змісту ст. 177 ЦК України це не мало ніякого відношення, а з іншого – саме визначення майна, подане у ст. 190 ЦК України, відповідає за здійснення правової кваліфікації об'єктів як таких, що належать або не належать до майна. Таким чином, збереження формулювання «інше майно» в межах ст. 177 ЦК України було недоцільним і породжувало зайву правову плутанину.

Доповнення орієнтовного переліку об'єктів цивільних прав новим об'єктом цифрові речі відповідає системності тих доповнень, які законодавець проводив з метою введення їх в цивільний оборот та визначення їх правового режиму. Проте проведений вище аналіз

[1] Детальний і всебічний аналіз нового об'єкта – цифрових речей, а також питання щодо заміни результатів робіт на роботи не є метою цього дослідження. Вказані зміни в даній статті розглядаються виключно в контексті аналізу структури та змісту ст. 177 ЦК України.

ст. 177 ЦК України засвідчує, що за наявності базового критерію матеріальні та нематеріальні блага, включення цифрових речей до примірного переліку не має жодного самостійного значення.

Визначальним, таких доповнень щодо цифрових речей є ст. 179-1 ЦК України. Вона не лише закріпила на рівні локальної норми Загальних положень про об'єкти цивільних прав ЦК України дані блага як об'єкт цивільних прав, але й, що є принципово важливим визначає їх цивільно-правовий режим. Саме ця норма заклала концептуальні основи цивільно-правового регулювання цифрових речей, що повною мірою відповідає підходу Розділу ІІІ Книги І ЦК України.

Виключення результату робіт із примірного переліку об'єктів цивільних прав, так само як і включення до нього цифрових речей, не вплинуло на ефективність регулювання цивільних відносин. За своєю правовою природою результат робіт є локальним об'єктом цивільних прав, який функціонує виключно в межах договірних (зокрема, підрядних) зобов'язань. Відтак його наявність чи відсутність у примірному переліку, закріпленому у ст. 177 ЦК України, не має системного значення.

Законодавець, виключаючи результат робіт із зазначеного переліку, у пояснювальній записці до відповідного законопроєкту не надає жодних пояснень щодо причин таких змін. Натомість до переліку вводиться новий об'єкт – роботи. Таке коригування не є системним на рівні ЦК України, оскільки базові положення про договір підряду, які визначають правовий режим результату робіт, залишаються без змін. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 837 ЦК України договір підряду може укладатися на виготовлення, обробку, переробку, ремонт речі або на виконання іншої роботи з переданням її результату замовнику. Тобто, саме результат робіт виступає об'єктом підрядного договору.

У цьому контексті можна лише припустити, чим керувався законодавець, виключаючи результат робіт з примірного переліку, наведеного в ст. 177 ЦК України. Ймовірно, це пов'язано з тим, що в межах договору підряду результат робіт є «одномоментним» об'єктом зобов'язальних правовідносин, який після виконання зобов'язання трансформується у річ як об'єкт речових правовідносин. Така річ, своєю чергою, є самостійним об'єктом в системі поіменованих об'єктів цивільних прав ст. 177 ЦК України [20]. Отже, можливо, аби уникнути дублювання об'єктів у примірному переліку, результат робіт, який по суті є створеною річчю, було виключено.

Доповнення ст. 177 ЦК України частиною другою має два основні змістовні компоненти. По-перше, законодавець констатує дуалізм форм існування об'єктів цивільних прав – у матеріальному (фізичному) світі та цифровому середовищі. По-друге, встановлюється, що форма (середовище) існування об'єкта впливає на його правовий режим, зокрема на порядок набуття, здійснення та припинення цивільних прав і обов'язків щодо нього.

Визначаючи два основні середовища існування об'єктів – матеріальний світ та/або цифрове середовище, законодавець фактично обмежує форми їх можливого існування лише ними. Зокрема, матеріальний світ охоплює речі та інші об'єкти, які мають фізичну природу, можуть бути сприйняті органами чуття, існують у просторі та часі, мають розміри, форму, структуру тощо. Натомість цифрове середовище (або цифровий світ) – це віртуальний простір, створений людиною за допомогою цифрових технологій, у межах якого здійснюється оброблення, зберігання та передавання інформації в електронній (нематеріальній) формі.

Втім, навіть аналіз поіменованих у ЦК України об'єктів цивільних прав свідчить, що не всі з них можуть існувати виключно в матеріальному світі та/або цифровому середовищі. Зокрема, особисті немайнові блага, передбачені ст. 201 ЦК України, мають нематеріальну природу й не можуть бути віднесені ні до матеріального світу, ні до цифрового середовища. На відміну від інформації чи результатів інтелектуальної, творчої діяльності, такі блага, як життя, здоров'я, честь, гідність тощо, унеможливлює їхнє існування у визначених законодавцем середовищах. Відтак поділ усіх об'єктів цивільних прав за сферою існування на матеріальні та/або цифрові слід визнати методологічно необґрунтованим і таким, що не відповідає природі, навіть окремих поіменованих об'єктів.

Другою складовою аналізованого доповнення є положення про вплив форм існування об'єкта на його правовий режим. Загалом за своєю суттю заслуговує на підтримку, оскільки форма існування об'єкта цивільних прав, дійсно зумовлює особливості правового регулювання цивільних відносин. Водночас постає питання щодо регламентаційної складової відповідної норми. Вплив окремих факторів на формування правового режиму об'єкта має значення передусім у контексті законотворчої діяльності. У правозастосовній же площині подібні положення здебільшого мають інформаційний характер і не створюють регулятивного впливу.

Отже, аналіз ч. 2 ст. 177 ЦК України свідчить про її концептуальну невідповідність змісту статті в цілому, а також про відсутність чіткої регламентаційної складової. У зв'язку з цим відповідне доповнення видається юридично не доопрацьованим та недоцільним.

Висновки. Оновлення ст. 177 ЦК України не призвело до концептуального перегляду підходу до визначення об'єктів цивільних прав. Незважаючи на деякі зміни законодавцем примірного переліку об'єктів цивільних прав, це не вирішило концептуально його проблему. Визначальним у регулюванні залишається загальний критерій – «матеріальні та нематеріальні блага», який забезпечує правову гнучкість і відповідає динаміці розвитку цивільного обороту. Водночас, частина друга статті, що встановила дуалізм форм існування об'єктів та їх вплив на формування правового режиму виявилася методологічно вразливою та теоретично необґрунтованою. Загалом, внесені зміни радше мають технічний характер і не усувають системних проблем ст. 177 ЦК України.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо розширення кола об'єктів цивільних прав : Закон України від 10.08.2023 р. № 3320-IX. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3320-20#Text (дата звернення: 05.11.2025).

2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV (зі змінами). Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 05.11.2025).

3. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України, спрямованих на розширення кола об'єктів цивільних прав». Режим доступу: https://itd.rada.gov.ua/ccfe65fc-8ab1-428b-8f46-7889ecefcdc3 (дата звернення: 05.11.2025).

4. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 911/2701/17 від 25.06.2019. Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/83454711 (дата звернення: 05.11.2025).

5. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду у справі № 910/6347/19 від 14.05.2020. Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89319181 (дата звернення: 05.11.2025).

6. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. – Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2020. – 128 с.

7. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змінами). Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 05.11.2025).

8. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду у справі № 910/18918/23 від 04.06.2024. Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119618058 (дата звернення: 05.11.2025).

9. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 639/6261/13-ц від 20.03.2019. Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/80854645 (дата звернення: 05.11.2025).

10. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 206/4841/20 від 08.11.2023. Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115598838 (дата звернення: 05.11.2025).

11. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 367/6231/16-ц від 15.01.2020. Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87393444 (дата звернення: 05.11.2025).

12. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справі № 291/1054/20 від 23.02.2022. Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/103930732 (дата звернення: 05.11.2025).

13. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду у справі № 44/227-б (910/14674/21) від 29.06.2023. Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111998880 (дата звернення: 05.11.2025).

14. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справі № 462/9002/14-ц від 12.06.2018. Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/76022516 (дата звернення: 05.11.2025).

15. Ходико Ю. Є. Співвідношення об'єкта цивільних правовідносин (прав) та об'єкта цивільно-правового договору. Юридична Україна. 2009. № 3. С. 52–57.

16. Цивільний кодекс Української РСР від 18.07.1963 р. (втратив чинність). Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06 (дата звернення: 05.11.2025).

17. Civil Code in the version promulgated on 2 January 2002 (Federal Law Gazette I, p. 42, 2909; 2003 I, p. 738), last amended by Article 1 of the Act of 10 August 2021 (Federal Law Gazette I p. 3515). Режим доступу: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html (дата звернення: 05.11.2025).

18. Ходико Ю. Є. Концепція ст. 177 ЦК України та її значення для правової регламентації цивільних відносин. Доктрина приватного права: традиції та сучасність : матеріали XX наук.-практ. конф., присвяч. 100-й річниці з дня народж. В. П. Маслова (Харків, 4 лютого 2022 р.). – Харків : Право, 2022. – С. 306–309.

19. Яроцький В. Л. Цінні папери в механізмі правового регулювання майнових відносин (основи інструментальної концепції) : монографія. Харків : Право, 2006. 544 с.

20. Ходико Ю. Є. Правовий режим результату робіт та послуг як об'єктів цивільних правовідносин: їх єдність та диференціація. Право і суспільство. № 3. С. 139–144.

Дата першого надходження рукопису до видання: 12.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

МОСЕЙКО А. Г.,
orcid.org/0000-0002-4103-3453
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права
(Вищий навчальний приватний заклад «Дніпровський гуманітарний університет»)

УДК 347.91:347.22
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.18

ДОГОВІРНІ ВІДНОСИНИ МІЖ СУБ'ЄКТАМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ ПІСЛЯ СКАСУВАННЯ ГКУ: ПЕРЕХІД ДО ЦКУ, ЗМІНИ В ДОГОВОРАХ

У статті здійснено комплексний аналіз правових наслідків скасування Господарського кодексу України у 2025 році та переходу до виключного застосування норм Цивільного кодексу України у сфері договірних взаємовідносин між суб'єктами господарювання. Досліджено зміну правового статусу договорів, зокрема ліквідацію інституту оперативно-господарських санкцій та відмову від адміністративно-спрямованої моделі регламентування господарської діяльності. Автором проаналізовано трансформації у складі істотних умов договорів, перехід до універсальних цивільно-правових способів гарантування виконання зобов'язань, а також практичні аспекти правозастосування, які виникають через втрату чинності спеціальних норм ГКУ.

Особливу увагу приділено питанням пристосування договірної техніки, загрози для бізнесу, потребу в огляді чинних договорів та узгодженні їх із нормами ЦКУ. На підставі вивчення наукових праць, позицій юристів та порад професійних спілок окреслено головні негаразди, зокрема потенційну правову невизначеність, зміни у порядках претензійної діяльності, а також нові засади корпоративного функціонування підприємств. У роботі наголошено, що реформа трансформує не лише нормативне поле, але й концептуальні погляди на упорядкування господарських стосунків, надаючи перевагу незалежності волі сторін та підвищеним вимогам до рівня договірної роботи.

Окрім того, аргументовано, що скасування ГКУ спричиняє потребу у перегляді низки усталених понять господарського права, визначенні меж приватно-правового регулювання та становленні нових підходів до інтерпретації договірних конструкцій. Зроблено висновок, що реформа закладає основу для майбутнього вдосконалення договірного права, розвитку правової доктрини та інтеграції українського законодавства до європейських критеріїв.

Ключові слова: *договірне право, господарські зобов'язання, правове регулювання, оперативно-господарські санкції, реформування законодавства, правозастосовна практика.*

Moseiko A. H. Contractual relations between business entities after the repeal of the Commercial Code of Ukraine: transition to the civil code and changes in contracts

The article provides a comprehensive analysis of the legal consequences of the repeal of the Commercial Code of Ukraine in 2025 and the transition to

the exclusive application of the Civil Code of Ukraine in regulating contractual relations between business entities. It examines the change in the legal status of contracts, including the elimination of the institution of operational-economic sanctions and the abandonment of the administratively oriented model of regulating economic activity. The author analyzes the transformations in the essential terms of contracts, the shift toward universal civil-law mechanisms for securing the performance of obligations, as well as the practical aspects of law enforcement that arise due to the expiration of the Commercial Code's special provisions.

Special attention is paid to the adaptation of contract drafting techniques, risks for businesses, the need to review existing agreements, and their alignment with the norms of the Civil Code. Based on the study of academic works, legal practitioners' opinions, and recommendations from professional associations, the article outlines the main challenges, including potential legal uncertainty, changes in pre-trial claim procedures, and new principles of corporate functioning for enterprises. The study emphasizes that the reform transforms not only the regulatory framework but also the conceptual understanding of structuring business relations, prioritizing the autonomy of the parties' will and raising the standards for contractual work.

Furthermore, it is argued that the repeal of the Commercial Code necessitates a revision of several established concepts of commercial law, a clearer determination of the boundaries of private-law regulation, and the development of new approaches to interpreting contractual constructs. The article concludes that the reform lays the foundation for the future improvement of contract law, the evolution of legal doctrine, and the integration of Ukrainian legislation with European standards.

Key words: *contract law, commercial obligations, legal regulation, operational-economic sanctions, legislative reform, law enforcement practice.*

Вступ. Скасування Господарського кодексу України у 2025 році стало однією з найбільш масштабних та концептуальних реформ у сфері національного приватного права за період незалежності. Ліквідація окремої галузі господарського законодавства та повний перехід регулювання договірних відносин у площину Цивільного кодексу України зумовили зміну самої філософії правового впливу на економічну діяльність. Якщо раніше господарські відносини будувалися на дуалістичній моделі – поєднанні цивільного та господарського регулювання, – то з 28 серпня 2025 року держава відмовляється від адміністративно-орієнтованого підходу на користь єдиної цивілістичної концепції, що ґрунтується на свободі договору, приватній автономії та мінімальному державному втручанні.

Ця реформа має фундаментальне значення не лише для юридичної доктрини, а й для всієї системи економічних відносин, оскільки змінює правила формування, виконання та забезпечення договірних зобов'язань між суб'єктами господарювання. Особливої актуальності набувають питання трансформації механізмів відповідальності, адаптації господарських договорів, перегляду статутних документів підприємств та переосмислення ролі юридичної техніки у договірній роботі. На практиці скасування ГКУ створює як нові можливості для бізнесу, так і потенційні ризики, пов'язані з невизначеністю у сфері застосування норм Цивільного кодексу України до економічних зобов'язань, що традиційно регулювалися спеціальним законодавством.

Значна кількість чинних договорів, укладених до моменту реформування, містять посилання на норми ГКУ або передбачають механізми, що втратили нормативне підґрунтя. Це зумовлює потребу в аналізі правових наслідків такої невідповідності, виявленні можливих колізій, визначенні шляхів адаптації договірних конструкцій до вимог ЦКУ та спеціальних законів. У науковому дискурсі виникає необхідність системного осмислення меж договірної свободи, ефективності цивільно-правових інструментів відповідальності, а також ролі судової практики у формуванні нової моделі регулювання економічних зобов'язань.

Отже, дослідження договірних відносин після скасування Господарського кодексу України є важливим як для теорії приватного права, так і для практики договірної роботи суб'єктів господарювання, оскільки визначає напрями правової адаптації бізнесу та формує основу нового регуляторного середовища економічної діяльності.

Постановка завдання. У рамках дослідження поставлено завдання комплексно проаналізувати правові наслідки скасування Господарського кодексу України та трансформації договірних відносин між суб'єктами господарювання, що передбачає визначення особливостей переходу регулювання господарських договорів із ГКУ на положення Цивільного кодексу України та спеціального законодавства, дослідження змін у структурі та змісті договорів, зокрема щодо істотних умов, механізмів забезпечення виконання зобов'язань та відповідальності сторін, аналіз проблем застосування норм ЦКУ до договорів із посиланнями на ГКУ та потенційних колізій правозастосування, узагальнення практичних рекомендацій щодо перегляду та адаптації чинних договорів, підвищення якості договірної техніки та формулювання висновків щодо впливу реформи на правову визначеність господарських відносин, корпоративну практику та судову практику.

Результати дослідження. Скасування Господарського кодексу України у 2025 році стало однією з найважливіших реформ у сфері приватного права. Однією з ключових змін стало ліквідування інституту оперативно-господарських санкцій, що раніше регулював взаємодію суб'єктів господарювання. З 28 серпня 2025 року, відповідно до Закону № 4196-IX, ГКУ втратив чинність, і всі договірні відносини між підприємствами та іншими господарюючими суб'єктами підпорядковуються положенням Цивільного кодексу України та спеціальних нормативно-правових актів. Цей крок символізує перехід від адміністративно-орієнтованої системи регулювання господарської діяльності до цивільно-правової моделі, яка базується на принципах свободи договору, автономії волі сторін та мінімізації втручання держави у приватноправові відносини.

З моменту втрати чинності ГКУ регулювання господарських договорів переходить у сферу Цивільного кодексу України, що обумовлює необхідність адаптації договірних конструкцій та перегляд існуючих договорів. Договірна практика, сформована в рамках ГКУ, зокрема щодо визначення істотних умов, форм укладення та видів господарських договорів, більше не є обов'язковою. Наукове значення цієї новели полягає у зміні підходу до формування договірних відносин: тепер сторони зобов'язані більш детально визначати предмет договору, права та обов'язки, порядок виконання, санкції та відповідальність у відповідності до норм ЦКУ.

Особливу увагу приділяється договорам поставки та купівлі-продажу, зазначаючи, що перехід на цивільно-правове регулювання вимагає уточнення специфікацій, заявок та додатків до договорів. Крім того, висвітлюється проблема трансформації положень щодо відповідальності та штрафних санкцій, які регулювалися спеціальними нормами ГКУ, оскільки після його скасування вони підлягають заміні нормами ЦКУ, що може призвести до юридичної невизначеності, якщо сторони не переглянуть існуючі договори [1].

Відтепер усі договірні відносини між підприємствами та іншими суб'єктами господарювання регулюються Цивільним кодексом України та спеціальним законодавством, що зміщує акцент із адміністративного контролю на цивільно-правові механізми.

Серед ключових змін – необхідність чіткого визначення істотних умов договорів, прав і обов'язків сторін, способів забезпечення виконання зобов'язань, порядку розірвання договорів та наслідків порушень. Раніше автоматично діючі «господарські» санкції замінено цивільно-правовими інструментами: гарантіями, неустойкою, відшкодуванням збитків, що тепер передбачаються безпосередньо у договорах. Це вимагає від суб'єктів господарювання ретельного перегляду старих договорів та коригування умов нових контрактів відповідно до ЦКУ.

Реформа також позначилася на правовій визначеності господарських відносин: ліквідація спеціальних санкцій зменшує державне втручання, але одночасно підвищує значення договірної техніки та правової культури сторін, оскільки від точності формулювань

залежить ефективність захисту прав. Таким чином, основна зміна полягає у переході від адміністративно-орієнтованої моделі до цивільно-правового регулювання, де пріоритет надається автономії волі сторін, свободі договору та індивідуальному визначенню механізмів забезпечення виконання зобов'язань, що відкриває нові напрямки для наукового дослідження ефективності цих змін [2].

Положення юридичної літератури та практичні огляди, зокрема аналітика «Юргазети», одностайно відзначають, що скасування спеціального кодексу не має зворотної дії і не тягне автоматичної нівеляції раніше укладених цивільно-правових обов'язків. Існуючі договори зберігають чинність та виконуються до настання підстав припинення їх дії (закінчення строку, виконання зобов'язань, розірвання за умовами договору або за рішенням сторін), за винятком окремих випадків, прямо передбачених законом [3].

Водночас ліквідація ГКУ позначилася на правовому тлумаченні положень договорів, що містять прямі посилання на статті ГКУ або використовують спеціальні «господарські» конструкції (наприклад, інститути оперативно-господарських санкцій). Встановлено, що такі посилання самі по собі не роблять договір недійсним; проте вони створюють правову невизначеність у випадках виконання, тлумачення і застосування санкцій, оскільки відповідні норми втрачені. Отже, з практичної точки зору, сторони мають привести договірні положення у відповідність до норм Цивільного кодексу України (ЦКУ) та спеціального законодавства або укласти додаткові угоди, що конкретизують порядок забезпечення та наслідки порушень [3].

Іншим важливим правовим наслідком є трансформація механізмів забезпечення виконання зобов'язань. Доти характерні для ГКУ інструменти, що передбачали позасудове чи «оперативне» застосування санкцій, перестали мати нормативне підґрунтя; натомість правоохоронні та господарські суб'єкти повинні покладатися на загально-цивільні механізми (гарантії, неустойку, забезпечення виконання у формах, передбачених ЦКУ та спеціальними законами). Це не скасовує самих заходів забезпечення, але зміщує їх джерело з публічно-адміністративного поля в рамки приватного права, що підсилює значення договірної техніки та попереднього правового аналізу [4].

Практичні рекомендації, включають: систематичний перегляд чинних договорів з метою виявлення посилань на ГКУ та заміни або уточнення таких посилань нормами ЦКУ або спеціальними актами; внесення до договорів ясних положень щодо істотних умов, механізмів забезпечення та санкцій, щоб мінімізувати ризики тлумачення; у випадку спорів – посилання на загальні цивільно-правові норми і судову практику, яка вже адаптується до нової правової реальності. Аналітичні огляди провідних юридичних фірм та практиків також наголошують на необхідності оперативного приведення внутрішніх нормативних актів та процедур (у тому числі тендерних документів) у відповідність до зміненого правового режиму [4].

На круглому столі НААУ юристи наголосили, що це не просто формальна зміна – відбулося фактичне переформатування юридичної природи договірних зобов'язань.

Раніше господарські договори могли передбачати спеціальні «оперативно-господарські» санкції, скорочені строки давності, спрощені механізми примусового виконання та особливі правила. Тепер, із скасуванням ГКУ, цей окремий режим зникає. Як зазначив один із доповідачів, секретар відповідного комітету НААУ, нова юридична реальність означає, що всі економічні зобов'язання, навіть між підприємствами, підлягають загальним нормам ЦКУ, а не спеціальним нормам господарського права.

Відтепер договір – і лише договір – має стати центральним механізмом регулювання відносин між бізнес-суб'єктами. Це передбачає:

а) чітке та деталізоване формулювання істотних умов договору, прав і обов'язків сторін;

б) передбачення в договорі механізмів забезпечення виконання зобов'язань (гарантії, неустойки, контроль якості, арбітражні/медіаційні умови) замість колишніх «господарських» санкцій;

в) чіткість у визначенні процесу пред'явлення претензій, строків реагування, наслідків невиконання – оскільки спеціального «господарського» претензійного порядку, як це було за ГКУ, більше немає.

Юристи, які брали участь у дискусії, також зауважили ризики. Зокрема:

– нестабільність правового режиму примусового укладення договорів: раніше деякі договори (наприклад, у сфері послуг «базового» характеру) могли укладатися за законом; після скасування – відсутня матеріально-правова підстава для примусу через суд. Це створює прогалини, особливо в відносинах постачальників критичних послуг;

– невизначеність судової практики: зникнення «господарських» норм може призвести до неоднакового застосування цивільних норм судами, особливо у спорах, пов'язаних із виконанням зобов'язань, незрозумілими санкціями, забезпеченням якості тощо;

– зростання значення якості договірної техніки, корпоративних статутів, внутрішніх політик підприємств – оскільки від точності формулювань залежатиме захист прав сторін.

Скасування ГКУ торкнулося також корпоративних норм: для державних і комунальних підприємств починається перехідний період реорганізації, зміни в управлінні майном, договірній базі, структурі відповідальності.

НААУ підкреслює, що відповідальність може бути розширена – не лише на керівників, а й на інших посадових осіб (бухгалтерів, корпоративних секретарів, керівників аудиту), у випадках перевищення повноважень, недостовірної інформації або бездіяльності [5].

Крім зміни регуляторної бази, реформа передбачає перегляд організаційно-правових форм юридичних осіб. Ряд форм, передбачених ГКУ – приватні, дочірні, іноземні, кооперативні підприємства та інші – більше не мають законодавчого підґрунтя. Відтак юридичні особи, зареєстровані в таких формах, повинні або реорганізуватися у форми, передбачені ЦКУ (наприклад, товариства з обмеженою відповідальністю або акціонерні товариства), або ліквідуватися.

З точки зору договірної практики, скасування ГКУ означає, що усі договори, укладені до 28.08.2025, формально залишаються чинними і підлягають виконанню. Проте ті їхні положення, які спиралися на «господарські» норми – зокрема, санкції за порушення, специфічні форми забезпечення виконання та процедури – тепер втратили нормативну основу. У зв'язку з цим контрагенти в договорних відносинах та правники отримали рекомендацію переглянути договірні умови: усунути прямі посилання на ГКУ, доповнити договори положеннями, відповідними ЦКУ, чітко сформулювати істотні умови, право та обов'язки сторін, механізми забезпечення виконання, наслідки порушень, порядок пред'явлення претензій, строків реагування, примусових заходів тощо.

Для роботодавців, власників підприємств та інших суб'єктів господарювання така трансформація має низку практичних наслідків. З одного боку, скасування ГКУ – це крок до спрощення правового регулювання, зменшення дублювання норм у цивільному та господарському законодавстві та підвищення правової передбачуваності. З іншого – той факт, що багато старих форм організацій більше не визнаються, вимагає від підприємств своєчасної реорганізації у прийнятні форми, зміни статутів, установчих документів, можливо – структури управління та корпоративного устрою. Також необхідно проводити внутрішній аудит договорів, контрактів, угод, щоб забезпечити їхню відповідність новому правовому полю і мінімізувати ризики правової невизначеності [6].

Прогнозовано, що протягом найближчих років судова практика сформує нові підходи до визначення меж договірної свободи, застосування неустойки та відшкодування збитків, а також тлумачення істотних умов договорів. Очікується поступовий перехід до моделей, характерних для європейських правових систем, у яких держава мінімально втручається у приватні правовідносини, а роль договірної техніки значно зростає.

Виявлено, що значна частина чинних договорів містить положення на кшталт: «Сторона має право застосувати оперативно-господарську санкцію відповідно до ст. 236 ГКУ». Оскільки такі статті втратили чинність, відповідні механізми повинні бути замінені на інструменти, що допускаються ЦКУ (неустойка, відшкодування збитків, право на відмову від договору за ст. 651 ЦКУ) [7].

У ГКУ існували норми, які передбачали можливість односторонньої зміни умов договору у випадках, пов'язаних із забезпеченням господарських інтересів. Нині такі механізми можливі лише за прямої згоди сторін, що має бути зафіксовано договором. Ще одним є те що, раніше претензійний порядок передбачався безпосередньо законом, нині ж його необхідно прописувати у договорі. В іншому разі сторони можуть зіткнутися з проблемами у доведенні належного досудового врегулювання.

Висновки. Скасування ГКУ – це не лише символічна подія, а ґрунтовна перетворення правової архітектури господарських відносин в Україні. Ця реформа зводить нанівець окрему «господарську» правову культуру і зміщує акцент на універсальне цивільно-правове регулювання. Як наслідок – ключовими стають договір і якість договірної техніки, юридична відповідальність через цивільно-правові інструменти, корпоративна адаптація та правова уніфікація. Така трансформація відкриває нові перспективи для наукового аналізу: ефективності цивільно-правових механізмів забезпечення зобов'язань, порівняльного дослідження ризиків і переваг старого та нового режимів, а також впливу цих змін на структуру бізнес-середовища й інвестиційну привабливість.

Договірні відносини, виниклі до 28.08.2025, залишаються правонаступними й підлягають виконанню, проте фактичне застосування договірних положень, особливо тих, що спиралися на спеціальну господарську регламентацію, потребує адаптації. Перехід до регулювання виключно на підставі ЦКУ і спеціального законодавства підсилює роль договірної автономії, але одночасно породжує потребу у підвищенні якості договірної техніки та уніфікації практики її застосування.

Список використаних джерел:

1. Господарські договори після 28.08.2025: що зміниться після скасування ГКУ : веб-сайт. URL: https://7eminar.ua/news/11564-gospodarski-dogovori-pislya-28082025-shho-zminitsya-pislya-poxoron-gku (дата звернення: 10.12.2025)

2. Оперативно-господарські санкції після скасування Господарського кодексу: що змінилося? : веб-сайт. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitycs/240378_operativno-gospodarsk-sankts-pslya-skasuvannya-gospodarskogo-kodeksu-shcho-zmnilosya (дата звернення: 10.12.2025)

3. Скасування Господарського кодексу. Як змінюється практика укладення господарських договорів : веб-сайт. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/skasuvannya-gospodarskogo-kodeksu-yak-zminyuetsya-praktika-ukladennya-gospodarskih-dogovoriv.html (дата звернення: 10.12.2025)

4. Actual Information: Abolition of the Commercial Code of Ukraine : веб-сайт. URL: https://www.roedl.ua/uk/ua/temy/Documents/actual-information-abolition-of-the-commercial-code%20of-ukraine.pdf?utm_source=chatgpt.com

5. Як пережити скасування ГК без утрат – радили адвокати за круглим столом : веб-сайт. URL: https://unba.org.ua/news/10526-yak-perezhiti-skasuvannya-gk-bez-utrat-radili-advokati-za-kruglim-stolom.html (дата звернення: 09.12.2025)

6. Скасування Господарського кодексу: що варто знати : веб-сайт. URL: https://profpressa.com/blogs/skasuvannia-gospodarskogo-kodeksu-naslidki-dlia-robotodavtsiv (дата звернення: 07.12.2025)

7. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 04.12.2025)

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

ТІМАШОВ В. О.,
orcid.org/0000-0001-8368-8856
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
(Державний торговельно-економічний університет)

ЦАРИК Д. В.,
orcid.org/0009-0004-0820-4232
студентка IV курсу факультету
міжнародної торгівлі та права
(Державний торговельно-економічний університет)

УДК 342.951
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.19

ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В УКРАЇНІ

У статті здійснено комплексний аналіз правових основ захисту персональних даних в Україні, з акцентом на їх відповідність сучасним викликам цифровізації, глобалізації інформаційних потоків і міжнародним стандартам. Досліджено ключові нормативно-правові акти, зокрема Конституцію України, Закон України «Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 року № 2297-VI та Закон «Про інформацію», які формують правову базу захисту приватності. Проаналізовано цивільно-правові інструменти, що забезпечують право на спростування недостовірної інформації та відшкодування шкоди, а також кримінально-правові механізми, які встановлюють відповідальність за незаконне поводження з даними.

Особливу увагу приділено порівняльному аналізу українського законодавства з міжнародними стандартами, зокрема Загальним регламентом із захисту даних (GDPR) Європейського Союзу, секторальним законодавством США (наприклад, California Consumer Privacy Act) та канадським Законом про захист персональних даних і електронні документи (PIPEDA). Це дозволило виявити прогалини в регулюванні чутливих даних, автоматизованої обробки та інституційного нагляду. Висвітлено практичні аспекти захисту, включаючи технічні заходи, такі як шифрування та контроль доступу, а також ключову роль згоди суб'єкта даних у процесі обробки.

Окреслено виклики, пов'язані з недостатньою інституційною спроможністю, неузгодженістю норм і слабким контролем за виконанням законодавства. Запропоновано шляхи вдосконалення, зокрема створення незалежного наглядового органу, запровадження оцінок впливу на приватність для високоризикових операцій і посилення відповідальності за порушення.

Дослідження підкреслює необхідність гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами, зокрема Конвенцією Ради Європи № 108, для забезпечення ефективного захисту прав людини в інформаційному суспільстві.

Окремо розглянуто вплив кіберзагроз на безпеку даних і потребу в етичному регулюванні використання сучасних технологій, таких як штучний інтелект, для моніторингу обробки даних. Теоретичні висновки доповнено практичними

рекомендаціями щодо адаптації правового регулювання до цифрових реалій, включаючи впровадження автоматизованих систем моніторингу для підвищення прозорості й безпеки обробки даних.

Ключові слова: *персональні дані, захист приватності, правове регулювання, цифровізація, GDPR, кібербезпека, інформаційне суспільство.*

Timashov V. O., Tsaryk D. V. Legal basis of personal data protection in Ukraine

This article provides an in-depth analysis of the legal framework governing personal data protection in Ukraine, emphasizing its alignment with contemporary challenges posed by digitalization, global information flows, and international standards. The study examines key legislative acts, including the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine «On Personal Data Protection» of June 1, 2010, No. 2297-VI, and the Law «On Information», which collectively form the foundation for privacy protection. It explores civil law mechanisms that enable individuals to rectify inaccurate information and seek compensation for damages, as well as criminal law provisions that establish liability for unlawful data handling.

Particular attention is devoted to a comparative analysis of Ukrainian legislation with international benchmarks, such as the European Union's General Data Protection Regulation (GDPR), the sectoral legislation of the United States (e.g., the California Consumer Privacy Act), and Canada's Personal Information Protection and Electronic Documents Act (PIPEDA). This comparison highlights deficiencies in the regulation of sensitive data, automated processing, and institutional oversight.

The article addresses practical aspects of data protection, including technical measures such as encryption and access controls, as well as the pivotal role of data subject consent in processing activities. It identifies challenges stemming from inadequate institutional capacity, inconsistent legal norms, and weak enforcement mechanisms.

Proposed solutions include the establishment of an independent supervisory authority, the introduction of privacy impact assessments for high-risk operations, and strengthened accountability for violations. The study underscores the necessity of harmonizing Ukrainian legislation with international standards, particularly the Council of Europe's Convention 108, to ensure robust protection of human rights in the information society.

Additionally, it examines the impact of cyber threats on data security and the need for ethical regulation of emerging technologies, such as artificial intelligence, in data processing. Theoretical insights are complemented by practical recommendations for adapting legal frameworks to digital realities, including the adoption of automated monitoring systems to enhance transparency and security in data processing.

Key words: *personal data, privacy protection, legal regulation, digitalization, GDPR, cybersecurity.*

Вступ. Захист персональних даних в Україні є критично важливим елементом забезпечення прав людини в умовах швидкого розвитку інформаційних технологій і цифровізації суспільства. Персональні дані, що включають відомості про фізичну особу, від базової інформації, як ім'я чи адреса, до чутливих даних, таких як відомості про здоров'я чи релігійні переконання, стають об'єктом підвищених ризиків через зростання кіберзагроз, масову обробку даних і глобалізацію інформаційних потоків. Незважаючи на наявність конституційних гарантій і спеціалізованого законодавства, захист персональних даних в Україні стикається з проблемами, пов'язаними з невідповідністю нормативної бази сучасним технологічним реаліям, недостатньою інституційною спроможністю та обмеженою гармонізацією

з міжнародними стандартами, такими як Загальний регламент із захисту даних (GDPR). Удосконалення правового регулювання та практичних механізмів захисту є нагальною потребою в контексті розвитку інформаційного суспільства.

Питання правового регулювання захисту персональних даних в Україні активно досліджується з огляду на сучасні виклики та міжнародні стандарти. Звіт 2023 року, підготовлений експертами, аналізує стан українського законодавства, вказуючи на прогалини в регулюванні чутливих даних і необхідність посилення наглядових механізмів для забезпечення ефективного захисту [1]. Бем М.В. і Городиський І.М. у своєму науково-практичному посібнику розглядають практичні аспекти обробки даних, акцентуючи на важливості згоди суб'єкта та технічних засобів захисту, таких як шифрування [2].

Биков О.М. і Савченко В.В. досліджують виклики кібербезпеки, пропонуючи інтеграцію штучного інтелекту для моніторингу обробки даних із дотриманням етичних стандартів, що є актуальним для України в умовах зростання цифрових транзакцій [3]. Головацький Н.Т. проводить порівняльний аналіз українського законодавства з нормами GDPR, США та Канади, наголошуючи на необхідності адаптації до глобальних стандартів для підвищення ефективності захисту [4].

Головченко В. аналізує проблеми неузгодженості норм і недостатнього контролю за обробкою даних, пропонуючи створення незалежного наглядового органу для посилення правозастосування [5]. Кардаш А.В. досліджує співвідношення інформації про особу та персональних даних, підкреслюючи важливість чіткого правового розмежування для захисту державних реєстрів [6]. Обухівська Т.І. акцентує на міжнародних стандартах, зокрема Конвенції Ради Європи № 108 «Про захист осіб щодо автоматизованої обробки персональних даних», і необхідності уніфікації норм для забезпечення прав на доступ і виправлення даних [7]. Питання інтеграції сучасних технологій захисту, таких як блокчейн чи автоматизовані системи моніторингу, у правове поле України залишаються недостатньо дослідженими, що потребує додаткової уваги.

Постановка завдання. Мета статті є аналіз правових основ захисту персональних даних в Україні, оцінка їх відповідності сучасним викликам цифровізації та міжнародним стандартам, а також визначення шляхів удосконалення законодавства і практичних механізмів для забезпечення ефективного захисту прав людини в інформаційному суспільстві.

Результати дослідження. Захист персональних даних є ключовим елементом забезпечення права на приватність у контексті цифровізації, яка трансформує суспільні відносини. Персональні дані охоплюють відомості, що дозволяють ідентифікувати фізичну особу, включаючи не лише ім'я, адресу чи контактну інформацію, але й чутливі дані, такі як відомості про здоров'я, етнічне походження чи політичні переконання. В Україні правові основи захисту персональних даних базуються на конституційних нормах, спеціалізованому законодавстві та спробах гармонізації з міжнародними стандартами. Однак сучасні виклики, пов'язані з обробкою великих обсягів даних у цифрових системах, зокрема через електронне врядування, соціальні мережі та комерційні платформи, вимагають удосконалення нормативної бази та практичних механізмів для запобігання витокам і зловживанням.

Конституція України встановлює фундамент для захисту приватності, гарантуючи недоторканність особистого життя та забороняючи втручання в нього без згоди особи, за винятком випадків, передбачених законом, таких як захист національної безпеки чи прав інших осіб. Право на таємницю листування, телефонних розмов і кореспонденції, а також доступ до інформації про себе в органах влади створюють правову основу для регулювання обробки персональних даних. Ці норми забезпечують баланс між індивідуальними правами та суспільними інтересами, створюючи передумови для розвитку спеціалізованого законодавства [8].

Основним нормативним актом у сфері захисту персональних даних є Закон України «Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 року № 2297-VI. Він визначає персональні дані як відомості про ідентифіковану або ідентифіковану особу, встановлює

принципи їх обробки, зокрема законність, цільову визначеність, мінімальність обсягу даних і захист від несанкціонованого доступу. Закон регулює збір, зберігання, використання та поширення даних, які дозволяються лише за згодою суб'єкта або на підставі закону. Крім того, вводяться поняття володільця та розпорядника даних, на яких покладаються обов'язки щодо забезпечення конфіденційності та повідомлення про мету обробки [9].

Закон України «Про інформацію» доповнює регулювання, класифікуючи персональні дані як конфіденційну інформацію. Він встановлює права суб'єктів на доступ до своїх даних, їх виправлення чи видалення, а також механізми захисту від незаконного поширення. У контексті розвитку цифрових сервісів, таких як електронне врядування чи онлайн-платформи, цей закон підкреслює необхідність балансу між відкритістю інформації та захистом приватності, що є особливо актуальним у сучасних умовах зростання кіберзагроз [10].

Цивільне законодавство України розглядає захист персональних даних як частину особистих немайнових прав. Фізична особа має право вимагати спростування недостовірної інформації про себе, заборони її поширення без згоди та відшкодування моральної чи матеріальної шкоди, завданої порушенням. Ці норми створюють цивільно-правові інструменти для судового захисту, що посилюють відповідальність за зловживання даними, зокрема в комерційних чи державних сферах [11].

Кримінальний кодекс України встановлює відповідальність за порушення у сфері персональних даних. Незаконне збирання, використання чи поширення конфіденційної інформації може кваліфікуватися як злочин проти приватності, передбачаючи санкції у вигляді штрафів або позбавлення волі. Такий підхід має превентивний ефект, стримуючи порушення в чутливих галузях, таких як медицина, банківська справа чи державні реєстри, де обробляються значні обсяги даних [12].

Міжнародний досвід захисту персональних даних пропонує цінні уроки для України. У Європейському Союзі Загальний регламент із захисту даних (GDPR) встановлює високі стандарти, включаючи принципи прозорості, згоди, права на забуття та обов'язкове призначення офіцерів із захисту даних для великих організацій. GDPR має екстериторіальну дію, впливаючи на компанії за межами ЄС, і передбачає значні штрафи за порушення, що стимулює дотримання стандартів. У Сполучених Штатах регулювання є секторальним, без єдиного федерального закону. Наприклад, California Consumer Privacy Act надає права на доступ і видалення даних, але захист залежить від конкретної галузі чи штату. Такий фрагментований підхід ускладнює уніфікований захист, але окремі закони, як Закон про захист конфіденційності дітей в Інтернеті, демонструють ефективність у специфічних сферах. Канада застосовує комплексний підхід через Закон про захист персональних даних та електронні документи (PIPEDA), який регулює комерційну обробку даних із акцентом на згоду та прозорість. Незалежний наглядовий орган забезпечує контроль за дотриманням норм, що може слугувати прикладом для України в контексті посилення інституційного нагляду [4, с. 292].

Аналіз українського законодавства у сфері захисту персональних даних, проведений у звіті 2023 року, свідчить про існування значних прогалин, які обмежують ефективність правового регулювання [1]. Зокрема, відсутнє детальне регулювання обробки чутливих даних, таких як відомості про здоров'я, релігійні переконання чи етнічне походження, що потребують особливого захисту через їхню високу вразливість. Крім того, недостатньо розвинені механізми регулювання автоматизованої обробки даних, яка стає дедалі поширенішою в умовах цифровізації. Обмежена незалежність наглядового органу знижує ефективність контролю за дотриманням законодавства. Для гармонізації з міжнародними стандартами, зокрема з GDPR, пропонується запровадити обов'язкову оцінку впливу на приватність для операцій із високим ризиком порушення прав суб'єктів даних. Такі оцінки допоможуть ідентифікувати потенційні загрози ще на етапі планування обробки даних. Крім того, необхідно посилити інституційні механізми, включаючи створення чітких процедур нагляду та підвищення кваліфікації фахівців, відповідальних за захист даних [1].

Практичні аспекти захисту персональних даних в Україні охоплюють низку обов'язкових процедур, спрямованих на забезпечення безпеки інформації. Законодавство вимагає реєстрації баз персональних даних у відповідних органах, що сприяє прозорості їх обробки. Призначення відповідальних осіб, які контролюють дотримання вимог законодавства, є ще одним важливим елементом. Технічні заходи, такі як шифрування, двофакторна аутентифікація та системи контролю доступу, відіграють ключову роль у запобіганні несанкціонованому доступу до даних. Згода суб'єкта даних залишається центральним принципом обробки, причому володільці баз даних зобов'язані чітко інформувати суб'єктів про цілі, обсяг і строки використання їхніх даних. Ці заходи допомагають організаціям, як державним, так і приватним, уникати порушень у повсякденній діяльності. Однак сучасні виклики, такі як зростання обсягів даних і поява нових технологій обробки, вимагають постійного вдосконалення цих механізмів, включаючи впровадження новітніх технологій захисту, таких як блокчейн, та регулярне оновлення процедур для відповідності динамічним стандартам безпеки [2, с. 150].

Цифровізація суспільства, яка супроводжується швидким зростанням онлайн-сервісів, електронного врядування та цифрових транзакцій, значно підвищує ризики кіберзагроз, таких як витоки даних, хакерські атаки та фішинг. Для України, де обсяг цифрових операцій невпинно зростає, це створює додаткові виклики для законодавства та практики захисту даних. Використання штучного інтелекту для моніторингу обробки даних може суттєво підвищити ефективність виявлення порушень і прогнозування ризиків. Наприклад, алгоритми машинного навчання здатні аналізувати великі масиви даних у реальному часі, виявляючи підозрілі дії. Проте таке використання технологій потребує чіткого етичного регулювання, щоб уникнути зловживань, таких як надмірне стеження чи дискримінація. Впровадження етичних стандартів для використання штучного інтелекту в обробці даних має стати пріоритетом, щоб забезпечити баланс між технологічними інноваціями та захистом прав людини [3, с. 95].

Питання співвідношення інформації про особу та персональних даних є важливим для вдосконалення правового регулювання. У державних реєстрах, де накопичуються значні обсяги даних, таких як реєстри виборців чи медичні бази, відсутність чіткого правового розмежування між цими категоріями створює передумови для зловживань. Наприклад, недостатньо захищені реєстри можуть стати об'єктом атак або незаконного використання. Тому необхідне чітке законодавче визначення меж обробки таких даних і посилення механізмів їх захисту, включаючи обов'язкове шифрування та аудит доступу [6, с. 120].

Розвиток інформаційного суспільства підкреслює необхідність уніфікації українського законодавства з міжнародними стандартами, зокрема з Конвенцією Ради Європи № 108 «Про захист осіб щодо автоматизованої обробки персональних даних». Ця конвенція акцентує на правах суб'єктів даних, таких як доступ до власної інформації, її виправлення чи видалення. Ці права є критично важливими для запобігання дискримінації, зокрема в контексті автоматизованого прийняття рішень, яке може базуватися на обробці персональних даних. Наприклад, у фінансовій чи медичній сферах помилкові дані можуть призвести до несправедливих рішень, таких як відмова у кредиті чи лікуванні. Уніфікація з міжнародними стандартами сприятиме не лише захисту прав громадян, але й підвищенню конкурентоспроможності України на міжнародній арені, адже відповідність таким стандартам є умовою співпраці з багатьма іноземними партнерами [7, с. 100].

Однією з ключових проблем українського законодавства залишається недостатня узгодженість норм і слабкий контроль за їх виконанням. Наявні механізми нагляду не забезпечують належного рівня відповідальності за порушення, а наглядовий орган потребує більшої автономії та ресурсів. Створення спеціалізованого органу з захисту персональних даних, подібного до європейських інституцій, могло б значно підвищити ефективність правозастосування. Такий орган мав би повноваження проводити аудити, накладати санкції та надавати консультації організаціям щодо дотримання законодавства. Крім того, це сприятиме підвищенню довіри громадян до системи захисту даних, що є важливим у контексті

зростання цифрових сервісів і масового використання персональних даних у повсякденному житті [5].

Висновки. Правові основи захисту персональних даних в Україні базуються на конституційних нормах і спеціалізованих законах, але потребують комплексного оновлення для відповідності сучасним викликам цифровізації. Гармонізація з міжнародними стандартами, зокрема з GDPR і Конвенцією Ради Європи № 108 «Про захист осіб щодо автоматизованої обробки персональних даних», посилення відповідальності за порушення та впровадження сучасних технологій захисту, таких як блокчейн і штучний інтелект, сприятимуть розвитку інформаційного суспільства з повагою до прав людини. Необхідно також створити незалежний наглядовий орган із достатніми повноваженнями та ресурсами для ефективного контролю за дотриманням законодавства. Крім того, підвищення обізнаності громадян і організацій щодо захисту даних та впровадження етичних стандартів для використання новітніх технологій є важливими кроками для забезпечення безпеки інформації в умовах цифрової трансформації.

Список використаних джерел:

1. Аналіз законодавства про захист персональних даних України: звіт. 10 жовтня 2023 р. URL: https://ecpl.com.ua/wp-content/uploads/2023/10/UKR_10102023_CEP_Finalnyy-zvit.pdf (дата звернення: 07.10.2025).

2. Бем М.В., Городиський І.М. Захист персональних даних: правове регулювання та практичні аспекти: науково-практичний посібник. Київ: К.І.С., 2015. 220 с.

3. Биков О.М., Савченко В.В. Захист персональних даних у сучасному законодавстві. *Вісник юридичної науки.* 2024. № 14. С. 89–100.

4. Головацький Н.Т. Правове регулювання захисту персональних даних: GDPR та законодавство США, Канади й України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2024. Т. 2, № 85. С. 288–292.

5. Головченко В. Правові основи захисту персональних даних. Юридична газета онлайн. 2018. № 36. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/pravovi-osnovi-zahistu-personalnih-danih.html (дата звернення: 07.10.2025).

6. Кардаш А.В. Інформація про особу та персональні дані: окремі аспекти співвідношення. Конституційно-правовий захист інформації про особу (порівняльно-правовий аспект). Харків, 2019. 228 с.

7. Обухівська Т.І. Захист персональних даних в умовах розвитку інформаційного суспільства: передумови, принципи та міжнародне законодавство. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України.* 2014. № 1. С. 95–103.

8. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 07.10.2025).

9. Про захист персональних даних: Закон України від 1 червня 2010 р. № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text (дата звернення: 07.10.2025).

10. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII (у редакції від 16.07.2020). *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 1992. № 48. Ст. 650. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text (дата звернення: 07.10.2025).

11. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 07.10.2025).

12. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 07.10.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 14.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

КАЗІМИРОВА О. О.,
orcid.org/0009-0003-9185-8933
аспірантка кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
*(Національний університет «Одеська
юридична академія»)*

УДК 349.2
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.20

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НЕТИПОВИХ ФОРМ ЗАЙНЯТОСТІ В УКРАЇНІ

У статті здійснено комплексний аналіз національного законодавства України, що формує сучасні підходи до регулювання нетипових форм зайнятості в умовах динамічних соціально-економічних змін. Розглянуто конституційні гарантії свободи праці, рівності та права кожного на вільний вибір форми зайнятості як основу нормативного закріплення нетипових форм зайнятості.

Проаналізовано норми Закону України «Про зайнятість населення», які суттєво розширюють зміст поняття «зайнятість», охоплюючи не лише традиційні трудові відносини, а й виконання робіт чи надання послуг на підставі цивільно-правових договорів. Акцентовано увагу на тому, що Податковий кодекс України містить положення, відповідно до яких середньооблікова кількість працівників включає осіб, які залучені за цивільно-правовими договорами, що фактично визнає нетипові форми зайнятості, як складову сучасних трудових правовідносин.

Окрема увага приділена впливу правового режиму воєнного стану на організацію праці та адаптацію роботодавців і працівників до нових умов. Проаналізовано Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», який запровадив спеціальні механізми для функціонування дистанційної роботи, що зобов'язує сторін підтримувати постійну комунікацію та повідомляти про зміну місцезнаходження, що в свою чергу сприяє стабільному застосуванню дистанційної роботи.

Зроблено висновок, що законодавчі зміни, ухвалені в умовах воєнного стану, не лише реагують на актуальні виклики, а й сприяють подальшому інституційному зміцненню нетипових форм зайнятості, формуючи підґрунтя для модернізації трудового права України.

Ключові слова: *зайнятість, нетипові форми зайнятості, дистанційна робота, надомна робота, трудове законодавство України, цивільно-правові договори, воєнний стан, аутстафінг, гіг-контракт, гіг-економіка, трудові правовідносини.*

Kazimyrova O. O. Problems of legal regulation of atypical forms of employment in Ukraine

The article provides a comprehensive analysis of the national legislation of Ukraine that shapes modern approaches to regulating atypical forms of employment in the context of dynamic socio-economic transformations. Constitutional guarantees of freedom of labor, equality, and the right of every person to freely choose their

type of employment are examined as the foundation for the normative recognition of atypical forms of employment.

The norms of the Law of Ukraine "On Employment of the Population" are analyzed, as they significantly expand the content of the concept of "employment," covering not only traditional labor relations but also the performance of work or the provision of services on the basis of civil-law contracts. Attention is drawn to the fact that the Tax Code of Ukraine contains provisions under which the average number of employees includes persons engaged under civil-law contracts, which effectively recognizes atypical forms of employment as an integral part of modern labor relations.

Special attention is given to the impact of the legal regime of martial law on the organization of labor and the adaptation of employers and employees to new conditions. The article analyzes the Law of Ukraine "On the Organization of Labor Relations under Martial Law," which introduced special mechanisms for the functioning of remote work, obliging the parties to maintain constant communication and to notify each other of changes in their location, thereby contributing to the stable application of remote work.

It is concluded that the legislative changes adopted under martial law not only respond to current challenges but also promote further institutional strengthening of atypical employment forms, forming the basis for the modernization of Ukraine's labor law.

Key words: *employment, atypical forms of employment, remote work, home-based work, labor legislation of Ukraine, civil-law contracts, martial law, outstaffing, gig contract, gig economy, labor relations.*

Вступ. Сьогодні країни Європейського Союзу активно реформують сферу трудових відносин, прагнучи адаптувати її до нових економічних і соціальних реалій. Осучаснення трудових відносин здійснюється через внесення актуальних змін до законодавства, розширення застосування гнучких форм зайнятості, цифровізацію процедур укладання та обліку договорів. Такі кроки дозволяють урядам досягати важливих стратегічних цілей:

– скорочення масштабів тіньової економіки;
– легалізація незадекларованої праці;
– розширення соціального захисту населення;
– підвищення гнучкості ринку праці;
– посилення конкурентоспроможності національної економіки.

Таким чином, нетипові форми зайнятості вже не сприймаються як другорядне явище, а поступово закріплюються в законодавстві та стають невід'ємною частиною сучасної системи організації праці.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення аналізу правового регулювання нетипових форм зайнятості в Україні, визначення їх нормативних засад, виявлення чинних колізій та прогалин у законодавстві, а також окреслення напрямів удосконалення правового механізму регулювання дистанційної, надомної роботи, аутстафінгу та гіг-контрактів в умовах трансформації ринку праці та під час дії воєнного стану.

Результати дослідження. Аналіз національного законодавства, що регулює нетипові форми зайнятості, варто розпочати з Основного закону – Конституції України. Адже, як підкреслює Ю. М. Тодика, «серед численних нормативних актів, що діють у державі, Конституція вирізняється тим, що є головним джерелом конституційного права, в якому в систематизованій формі закріплені найважливіші правові норми держави. На відміну від інших галузевих законів, Конституція України регулює надзвичайно широке коло суспільних відносин» [1, с. 55].

Варто зазначити, що стаття 43 Конституції України підсилює позиції нетипових форм зайнятості на ринку праці, оскільки її зміст містить низку фундаментальних

положень, які безпосередньо створюють конституційні підстави для їх існування та розвитку.

Насамперед, гарантоване кожному право на працю включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Тобто немає обмеження у виборі лише класичних, традиційних форм зайнятості, а навпаки – передбачено право людини вільно обирати найбільш прийнятну для себе форму зайнятості. Крім того, обов'язок держави створювати умови для повного здійснення права на працю та гарантувати рівні можливості у виборі професії і роду трудової діяльності фактично означає підтримку не лише традиційних, а й нетипових форм зайнятості, які відповідають потребам окремих категорій населення та умовам сучасного ринку праці [2].

Отже, конституційні гарантії свободи праці та рівних можливостей створюють необхідну основу для формування сучасних підходів до регулювання трудових відносин, включно з нетиповими формами зайнятості. У цьому контексті варто згадати про принцип справедливості, який визначає соціальний зміст трудового права та обумовлює його динамічний характер.

Як зазначає Р.І. Шабанова у дисертаційному досліджені: «Справедливість є однією з ключових властивостей трудового права, адже саме вона розкриває його соціальний зміст – у центрі правового регулювання перебуває людина, її потреби, інтереси та свобода праці» [3, с. 255].

Відповідно до статті 5 Конституції України, справедливість, рівність у правах і свобода як змістоутворюючі принципи державності трансформуються у право через волю соціальних груп і народу в цілому. Основою такої волі є загальнонародний інтерес, уособлений у правових приписах, який визначає спрямованість і зміст правового регулювання [2].

Саме під впливом цього принципу та суспільної волі до справедливості відбувається поступова еволюція трудового законодавства, спрямована на узгодження правових норм із реальними соціально-економічними процесами.

Завдяки відображенню в законодавстві інтересів народу та його запиту на гнучкість, рівність і свободу праці формується нове бачення організації трудових відносин, у межах якого з'являються й закріплюються нетипові форми зайнятості. Вони стають проявом прагнення держави та суспільства забезпечити баланс між економічними потребами роботодавців і правами працівників, відповідаючи сучасним тенденціям розвитку ринку праці.

Отже, принцип справедливості, що випливає зі змісту норм Конституції України, не лише визначає ціннісні орієнтири трудового права, а й виступає основою для оновлення та адаптації законодавства до потреб сучасного суспільства. Поява нетипових форм зайнятості в цьому контексті є природним наслідком демократичного розвитку правової системи, що орієнтується на реальні інтереси людини та забезпечення її свободи праці.

Логічним продовженням конституційних положень є Закон України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 № 5067-V, у якому розкривається зміст поняття «зайнятість», як «незаборонена законодавством діяльність осіб, пов'язана із задоволенням їх особистих і суспільних потреб із метою одержання доходу (заробітної плати) у грошовій або іншій формі, а також діяльність членів однієї сім'ї, які здійснюють господарську діяльність або працюють у суб'єктів господарювання, заснованих на їхній власності, у тому числі безоплатно» [4].

Отже, законодавець закріплює широке тлумачення зайнятості, яке охоплює як традиційну найману працю, так і господарську діяльність, а також діяльність, що здійснюється на підставі цивільно-правових договорів.

Таке законодавче тлумачення зайнятості узгоджується і з підходом, закріпленим у Податковому кодексі України (далі – ПКУ). Зокрема, відповідно до п. 14.1.227 ПКУ, при визначенні середньооблікової кількості працівників до цієї категорії включаються не лише наймані працівники, а й особи, які виконують роботи чи надають послуги на підставі цивільно-правових договорів. Такий підхід є показовим, адже законодавець фактично прирівнює участь осіб, зайнятих за цивільно-правовими договорами, до участі найманих працівників

у діяльності суб'єкта господарювання. Це додатково підтверджує, що сучасне українське законодавство визнає цивільно-правові форми співпраці як складову структури зайнятості, що є важливим елементом формування та легітимації нетипових форм зайнятості [5].

Отже, з вищевикладеного бачимо, що Україна, орієнтуючись на європейські тенденції, також здійснює кроки з оновлення національного трудового законодавства, прагнучи гармонізувати його із сучасними вимогами соціально-трудових відносин. У такому контексті нетипові форми зайнятості постають не лише як ознака модернізації ринку праці, але й як важливий інструмент забезпечення його стійкості в кризових умовах.

Як зазначає О.В. Ачкасова, «нетипові форми зайнятості є необхідним інструментом під час воєнного стану, який допомагає підприємствам адаптуватися до викликів війни. Особливо це стосується збереженню робочих місць, адже такі нетипові форми зайнятості, як аутстафінг, аутсорсинг, альтернативний робочий тиждень (коли на одному робочому місці працюють два працівники), дистанційна та надомна робота, відкривають для роботодавців нові можливості для організації праці в умовах війни» [6, с. 46].

На необхідність змін організації трудових відносин під час воєнного стану звертає увагу й О.В. Кравченко, яка зазначає, що держава оперативно переорганізувала правове регулювання праці у відповідь на нові виклики. На основі положень Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 року № 389-VIII було розроблено та ухвалено спеціальний Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2136-IX, який визначає особливості регулювання праці для всіх працівників – незалежно від форми власності роботодавця чи сфери діяльності, а також для осіб, які працюють за трудовими договорами з фізичними особами. Прийняття цього закону фактично створило нормативні умови для більш гнучкої організації праці, що дозволило роботодавцям і працівникам легше адаптуватися до ситуації та ширше застосовувати нетипові форми зайнятості в умовах війни [7, с. 101].

Важливо підкреслити, що ухвалений у період війни Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2136-IX не лише врегулював специфіку праці в кризових умовах, а й фактично закріпив на нормативному рівні окремі нетипові форми зайнятості. Зокрема, частина третя статті 7 цього Закону зобов'язує сторони трудового договору постійно підтримувати комунікацію та оперативно повідомляти про зміну місця перебування і контактних даних. Роботодавець виконує це шляхом оновлення інформації в ЄДР, а працівник – надсиланням відповідних даних на адресу чи електронну пошту роботодавця, що допускається навіть у формі текстового повідомлення [8].

Такі вимоги відображають реалії масового переміщення населення та необхідність зберігати трудові відносини незалежно від фактичного місця перебування працівника. У результаті законодавець фактично визнає й інституційно підтримує дистанційну роботу та інші гнучкі формати зайнятості, сприяючи їх подальшому утвердженню в системі національного трудового права.

Також варто згадати про надзвичайні обставини, спричинені пандемією COVID-19, що посприяли ще більшому поширенню декількох форм нетипової зайнятості – дистанційної та надомної роботи, які з кожним роком все більше трансформуються у типові форму зайнятості, тому що стають невід'ємною частиною організації праці для багатьох роботодавців.

На підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу» від 04.02.2021 року № 1213-IX, до Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП) було внесено низку змін, які закріплюють поняття та організацію таких форм нетипової зайнятості [9].

Відповідно до ст. 60-1КЗпП, надомною роботою є форма організації праці, за якої робота виконується працівником за місцем його проживання або в інших визначених ним приміщеннях, що характеризуються наявністю закріпленої зони, технічних засобів (основних виробничих і невиробничих фондів, інструменту, приладів, інвентарю) або їх

сукупності, необхідних для виробництва продукції, надання послуг, виконання робіт або функцій, передбачених установчими документами, але поза виробничими чи робочими приміщеннями власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу. Особливість цієї форми роботи полягає в тому, що на працівників поширюється загальний режим роботи підприємства, установи, організації та робоче місце працівника є фіксованим, та не може бути змінено з ініціативи працівника без погодження з роботодавцем [10].

Водночас ст. 60-2 КЗпП характеризує дистанційну роботу як форму організації праці, за якої робота виконується працівником поза робочими приміщеннями чи територією власника або уповноваженого ним органу, в будь-якому місці за вибором працівника та з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Також така форма роботи може поєднуватися з виконанням працівником роботи на робочому місці у приміщенні чи на території роботодавця. При дистанційній роботі працівник розподіляє робочий час на власний розсуд, на нього не поширюються правила внутрішнього трудового розпорядку, якщо інше не визначено трудовим договором. При цьому загальна тривалість робочого часу не може перевищувати норм, передбачених статтями 50 і 51 цього Кодексу [10].

Отже, головна відмінність зазначених форм зайнятості полягає в тому, що дистанційна робота може здійснюватися в будь-якому місці, яке працівник має право визначати самостійно, також може поєднувати його на території чи в приміщенні роботодавця, на відміну від надомної, де працівник виконує свою трудову функцію виключно на фіксованому та погодженому з роботодавцем місці.

При виконанні надомної роботи працівники повинні дотримуватися загального режиму роботи підприємства, установи, організації, якщо інше не встановлено трудовим договором, на відміну від дистанційної роботи, за якої працівники мають змогу розпоряджатися своїм вільним часом без підлягання правилам внутрішнього трудового розпорядку, якщо інше не визначено трудовим договором.

Отже, запровадження дистанційної та надомної роботи стало закономірною реакцією держави на соціально-економічні виклики, зокрема пандемію COVID-19 та воєнний стан. Нормативне закріплення цих форм у трудовому законодавстві сприяло підвищенню гнучкості зайнятості та наближенню організації праці до європейських стандартів. Попри схожість у меті, дистанційна й надомна робота істотно відрізняються за ступенем автономності працівника та способом організації трудового процесу, проте обидві формують передумови для подальшої модернізації системи трудових відносин в Україні [11, с. 433].

Серед різновидів нетипових форм зайнятості особливого значення набувають послуги посередництва у сфері трудових правовідносин. Їхня специфіка полягає у формуванні тристоронньої моделі взаємодії між суб'єктами. Відповідні правовідносини врегульовані Конвенцією МОП № 181 про приватні агентства зайнятості від 19.06.1997 року. Згідно з її положеннями, під поняттям «приватне агентство зайнятості» розуміється «фізична або юридична особа, яка надає послуги з підбору потенційного персоналу або надає послуги з найму своїх працівників з наміром надання їх у розпорядження третій стороні» [12].

Україна все ще не ратифікувала Конвенцію, проте законодавство України також регулює діяльність тимчасові агентства зайнятості або, як ще їх називають аутстаферів. Статтею 36 Закону України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 року № 5067-V передбачено діяльність суб'єктів господарювання:

– які надають послуги з посередництва у працевлаштуванні;

– які наймають працівників для подальшого виконання ними роботи в іншого роботодавця [4].

Тобто агентство з працевлаштування надає лише послуги з посередництва у працевлаштуванні заінтересованим у цьому особам, проте не здійснює працевлаштування, на відміну від аутстафінгу, де співробітник офіційно оформлений у штат компанії-постачальника послуг (аутстафінгової компанії), але фактично виконує функції працівника іншої компанії (замовника послуг). Це означає, що юридично співробітник не є працівником компанії-замовника, хоча він виконує всі свої посадові обов'язки на її користь.

Відповідно до ч. 3 ст. 36 Закону України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 року № 5067-V вищезазначені особи набувають правоздатності як суб'єкта господарювання у сфері посередництва у працевлаштуванні після внесення до реєстру, який формується та ведеться центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, в установленому Кабінетом Міністрів України порядку [4].

Станом на 14.11.2020 року Державна служба України з питань праці також надало свої роз'яснення дефініції «аутстафінг», як виведення працівників за межі штату підприємства.

Тобто, працівник наймається, або продовжує працювати в одній компанії чи фірмі, але числиться у штаті іншої – так званої компанії-аутстафера.

Відповідно, виведений за штат персонал укладає трудові договори не з суб'єктом, на якого безпосередньо працює, а з відповідною організацією-аутстафером [13].

Таким чином, посередницькі послуги у сфері працевлаштування, включно з діяльністю приватних агентств зайнятості та аутстафінгових компаній, є важливою складовою нетипових форм зайнятості, що забезпечує гнучкість ринку праці. Водночас така модель взаємодії породжує правові колізії щодо визначення статусу працівника й розподілу відповідальності між суб'єктами. Незважаючи на відсутність ратифікації Конвенції МОП № 181, українське законодавство поступово наближається до міжнародних стандартів, однак потребує подальшого вдосконалення для гарантування належного рівня трудових прав і соціального захисту залучених працівників [14, с. 246].

Поряд із розвитком посередницьких послуг у сфері праці, в Україні стрімко формуються й інші сучасні форми нетипової зайнятості, зокрема у сфері інформаційних технологій. Зазвичай у таких відносинах роботодавці переважно залучають ІТ-спеціалістів для виконання окремих проєктів або тимчасових завдань здебільшого на основі цивільно-правових договорів, коли ІТ-спеціаліст виступає як фізична особа-підприємець і надає послуги роботодавцю в ролі замовника.

Подібна модель співпраці є вигідною для роботодавця, оскільки дозволяє уникати значного податкового навантаження та обов'язкових соціальних внесків. Водночас працівник у таких прихованих трудових відносинах позбавлений належного правового захисту, оскільки не користується повним обсягом гарантій і прав, передбачених трудовим законодавством.

З огляду на це держава визнала, що ІТ-сферу необхідно врегулювати у нормативному порядку, що в результаті зумовило інтеграцію держави до гіг-економіки та започаткувало нову нетипову форму зайнятості – гіг-контракт.

С.М. Тарасюк у своєму дослідженні піднімає питання про ІТ-спеціалістів та відносить їх до категорії осіб, які не бажають здійснювати свою діяльність, як фізичні особи-підприємці, проте з іншого боку не бажають вступати у трудові відносини, щоб не втрачати потенційних замовників. Також науковець додає, що ймовірно феномен гіг-контракту зумовлений не пріоритетом довготривалості відносин між замовником та виконавцем послуг, а навпаки націлений на підвищення рівня конкурентоздатності зі створення комфортних умов для ІТ- фахівців, які на сьогодні відносяться до категорії швидкоплинних кадрів [15, с. 135–136].

У ч. 7 ст. 17 Закону України «Про стимулювання цифрової політики в Україні» від 15.07.2021 року № 1667-IX зазначено, що укладення та виконання гіг-контракту не є здійсненням підприємницької чи іншої господарської діяльності гіг-спеціалістом [16].

На думку Ю.О. Саєнко, такою нормою законодавець акцентує увагу на тому, що гіг-контракт є саме способом реалізації права на працю, а не права на підприємницьку діяльність. Проте разом із тим законодавець у ч. 8 ст. 17 Закону зазначає, що укладення гіг-контракту не є підставою для виникнення трудових відносин [17, с. 89].

У цьому контексті варто звернути увагу також і на позицію Д.О. Новікова та О.М. Лук'янчикова, які зазначають, що положення Закону фактично є очевидним відтворенням норм трудового законодавства. Водночас вони підкреслюють, що такі норми здебільшого

погіршують становище працівників у порівнянні з чинним правовим регулюванням, обмежуючи обсяг та зміст їх прав і свобод [18, с. 140].

Таким чином, формування гіг-контрактів як окремої нетипової форми зайнятості стало відповіддю держави на трансформацію ІТ-сфери та потребу у гнучких механізмах співпраці між роботодавцями й виконавцями послуг. Водночас чинне правове регулювання цих відносин залишається неповним і потребує вдосконалення для забезпечення належного рівня соціальних гарантій і правового захисту гіг-спеціалістів.

Розвиток нетипових форм зайнятості в Україні, зокрема посередницьких послуг, аутстафінгу, гіг-контрактів, дистанційної та надомної роботи, сприяє підвищенню гнучкості ринку праці та наближенню трудового законодавства до викликів сьогодення.

Висновки. Аналіз чинного законодавства показує, що Україна послідовно рухається у напрямі розширення правових моделей зайнятості. Конституційні гарантії свободи праці, широке визначення поняття «зайнятість» у Законі «Про зайнятість населення» та включення у середньооблікову кількість працівників осіб, які працюють за цивільно-правовими договорами, формує підґрунтя для розвитку нетипових форм зайнятості як частини гнучкого ринку праці.

Разом з тим, нормативно-правова база залишається фрагментарною. Чинні норми розпорошено по різним нормативно-правовим актам. Межі між трудовими та цивільно-правовими відносинами не є чіткими, що створює ризики прихованої зайнятості. Доцільним є системне оновлення КЗпП з виокремленням інституту нетипових форм зайнятості, а також перенесенням найбільш ефективних положень воєнного законодавства у постійну частину правового регулювання.

Таким чином, нетипові форми зайнятості вже стали важливим елементом сучасного українського ринку праці, однак їх повноцінне функціонування можливе лише за умови комплексної, узгодженої та системної модернізації трудового законодавства.

Список використаних джерел:

1. Конституційне право України: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. академіка АПрН України, доктора юридичних наук, професора Ю.М. Тодики, доктора юридичних і політичних наук, проф. В.С. Журавського. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. 544 с.

2. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення 25.11.2025)

3. Шабанов, Р.І. Доктрина зайнятості як складова соціального захисту населення від безробіття: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.05; Київ. нац. ун-т ім. Т.Г Шевченка. Київ, 2015. 418 с.

4. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 року № 5067-VI. *Голос України*. 2017. № 153-154.

5. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755 (зі змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text (дата звернення: 25.11.2025)

6. Ачкасова О.В. Гнучка зайнятість як засіб збереження робочих місць на українських підприємствах під час війни. *Український журнал прикладної економіки та техніки.* 2024. Вип. 3. С. 41–46.

7. Кравченко О.В. До питання особливостей організації трудових відносин в умовах воєн- ного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2024. Том 2. Вип. 84. С. 100–105.

8. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 р. №2136-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text (дата звернення 25.11.2025).

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу: Закон України від 04.02.2021 року № 1213-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1213-20#Text (дата звернення 25.11.2025)

10. Кодекс законів про працю України: Закон від 23.07.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text (дата звернення 25.11.2025)

11. Казімирова О.О. Правове регулювання нетиповх форм зайнятості за законодавством України. *Новітня парадигма трудового права та права соціального забезпечення: наукові горизонти : тези доп. та наук. повідомл. учасників XV Всеукр. наук.-практ. конф., присвячена пам'яті чл.-кор. НАПрН України, засл. діяча науки і техніки України, д-ра юрид. наук, проф. О.М.Ярошенка*. Харків, 2025. С. 428–434.

12. Про приватні агентства зайнятості: Конвенція МОП № 181 від 19.06.1997 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_005#Text

13. Що треба знати про договір аутстафінгу?: Роз'яснення ГУ Держпраці у Херсонській області від 14.01.2020 року. URL: https://te.dsp.gov.ua/shho-treba-znaty-pro-dogovir-autstafingu/ (дата звернення 25.11.2025)

14. Казімирова О.О. Правове забезпечення послуг з посередництва за законодавством України та зарубіжних країн. *Юридичний вісник*. 2024. Вип. 5. С. 246–253.

15. Тарасюк С.М. Особливості застосування гіг-контрактів резидентами правового режиму Дія Сіті. *Юридичний вісник.* 2022. Вип. 2 (63). С. 133–142.

16. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Закон України від 15 липня 2021 року № 1667-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text (дата звернення 25.11.2025)

17. Саєнко Ю.О. Способи реалізації права на працю в правовому режимі Дія Сіті. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «ПРАВО».* 2023. Вип. 37. С. 86–93.

18. Новіков Д.О., Лук'янчиков О.М. Правові проблеми регулювання праці гіг-спеціалістів в умовах євроінтеграції. *Основні напрямки захисту прав громадян України на працю та соціальний захист в умовах євроінтеграції. XI Міжнародна науково-практична конференція: зб. тез міжнар. наук.-практ. конф.* Харків, Право, 2021. С. 138–141.

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

ЛАПІН Є. А.,
orcid.org/0009-0007-0732-7873
аспірант кафедри права
(Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет»)

УДК 349.2
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.21

ПРАВОВИЙ СТАТУС СУБ'ЄКТІВ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

У статті здійснено комплексний порівняльно-правовий аналіз правового статусу суб'єктів трудових правовідносин в Україні та державах Європейського Союзу. Розкрито зміст поняття «суб'єкт трудових правовідносин» та визначено його основні структурні елементи, що забезпечують баланс між правами й обов'язками сторін трудових відносин, сприяючи стабільності ринку праці та розвитку соціального діалогу. Проаналізовано положення Кодексу законів про працю України, Конституції України та спеціальних законів, що регулюють діяльність професійних спілок, охорону праці й соціальне партнерство, у контексті їх відповідності сучасним європейським стандартам.

Особливу увагу приділено порівнянню національної системи регулювання праці з основними директивами ЄС, зокрема щодо прозорих і передбачуваних умов праці, рівного ставлення та недискримінації, організації робочого часу, поєднання професійного та сімейного життя, а також забезпечення безпечних і здорових умов праці. Підкреслено, що європейська модель правового статусу суб'єктів трудових відносин ґрунтується на принципі «flexicurity», тобто поєднанні гнучкості трудових відносин із високим рівнем соціального захисту працівників. Така модель передбачає активну участь профспілок та організацій роботодавців у нормотворчих процесах і значну автономію соціальних партнерів у визначенні умов праці. З'ясовано, що трудове законодавство України зберігає риси адміністративно-командної моделі, у межах якої держава лишається домінуючим регулятором. Водночас простежується тенденція до поступового переходу до партнерської системи, зорієнтованої на діалог, рівність сторін та превентивний характер регулювання. Визначено основні напрями подальшої адаптації українського трудового законодавства до «acquis communautaire» ЄС, серед яких: удосконалення правових механізмів колективних переговорів, посилення контролю за дотриманням трудових прав, запровадження нових гарантій для вразливих категорій працівників.

Зроблено висновок, що гармонізація трудового законодавства України з правом ЄС виступає формою соціально-правової модернізації, спрямованої на утвердження європейської культури праці, підвищення рівня соціального захисту працівників та створення гідних умов праці.

Ключові слова: *трудові правовідносини, суб'єкти трудового права, правовий статус, працівник, роботодавець, соціальне партнерство, директиви ЄС, адаптація законодавства.*

Lapin Ye. A. The legal status of the subjects of labour relations in Ukraine and the European Union: a comparative legal analysis

The article provides a comprehensive comparative legal analysis of the legal status of the subjects of labour relations in Ukraine and the member states of the European Union. It reveals the essence of the concept of a «subject of labour relations» and defines its main structural elements, which ensure a balance between the rights and obligations of the parties, contributing to labour market stability and the development of social dialogue. The provisions of the Labour Code of Ukraine, the Constitution of Ukraine, and special laws regulating trade unions, occupational safety, and social partnership are examined in the context of their compliance with modern European standards.

Special attention is paid to comparing the national system of labour regulation with the key EU directives, particularly those concerning transparent and predictable working conditions, equal treatment and non-discrimination, organisation of working time, work-life balance, and ensuring safe and healthy working environments. It is emphasised that the European model of the legal status of labour relations subjects is based on the principle of «flexicurity» – a combination of labour market flexibility with a high level of social protection for workers. This model implies the active participation of trade unions and employers' organisations in law-making processes and a high degree of autonomy for social partners in determining working conditions. It is established that Ukraine's labour legislation still retains features of the administrative-command model, within which the state remains the dominant regulator. At the same time, there is a clear trend towards a gradual transition to a partnership-based system focused on dialogue, equality of the parties, and a preventive approach to regulation. The main directions for further adaptation of Ukrainian labour legislation to the «acquis communautaire» of the EU have been identified, including the improvement of legal mechanisms for collective bargaining, strengthening of labour rights enforcement, and the introduction of new guarantees for vulnerable categories of workers.

It is concluded that the harmonisation of Ukraine's labour legislation with EU law represents a form of socio-legal modernisation aimed at establishing a European culture of work, enhancing the level of workers' social protection, and creating decent working conditions.

Key words: *labour relations, subjects of labour law, legal status, employee, employer, social partnership, EU directives, legislative adaptation.*

Вступ. Проблема правового статусу суб'єктів трудових правовідносин є однією з центральних у сучасній юридичній науці, оскільки від її вирішення залежить ефективне функціонування ринку праці, забезпечення соціальної справедливості та реалізація конституційних принципів верховенства права. У структурі трудових відносин саме правовий статус визначає місце кожного учасника – працівника, роботодавця, профспілки чи держави, у системі соціально-трудових зв'язків, окреслює межі їхніх прав, обов'язків і відповідальності. Формування збалансованого статусу цих суб'єктів є передумовою стабільності трудового середовища, попередження трудових конфліктів і забезпечення належного рівня соціального захисту.

В умовах євроінтеграційних процесів Україна поступово адаптує своє трудове законодавство до «acquis communautaire» Європейського Союзу, що означає приведення національних норм у відповідність до європейських стандартів й трансформацію правової свідомості у напрямі гуманізації трудових відносин. Цей процес передбачає гармонізацію правового статусу працівників, роботодавців і держави як регулятора, запровадження сучасних принципів рівності, прозорості та соціального партнерства. Як зазначає В. Галько, правовий статус суб'єкта трудового права охоплює сукупність його прав, обов'язків та юридичних

гарантій, які відображають соціально-трудовий баланс у суспільстві й забезпечують можливість реалізації трудової правосуб'єктності в межах чинного законодавства [1, с. 2].

У науковій доктрині України проблеми визначення правового статусу суб'єктів трудових правовідносин розробляють такі дослідники, як О. Рим, Н. Вознюк, І. Якушев, О. Старчук, котрі наголошують на потребі поєднання національних традицій трудового права з європейськими принципами гідної праці, рівноправності та соціальної безпеки [2, с. 41; 3, с. 338]. Водночас, як слушно зауважує Л. Єрофєєнко, адаптація трудового законодавства України до норм ЄС не може зводитися до механічного копіювання директив чи регламентів. Насправді йдеться не лише про формальне наближення законодавства до стандартів ЄС, а передусім – про переосмислення ролі працівника як активного учасника соціального діалогу, який має право впливати на правила гри у сфері праці та захищати власні інтереси ефективними правовими засобами [4, с. 1132].

Проблема залишається надзвичайно актуальною, адже чинний Кодекс законів про працю України 1971 року, попри численні зміни та оновлення, зберігає риси адміністративно-командної моделі регулювання. Він не відображає в повному обсязі сучасні європейські підходи до забезпечення рівності сторін трудового договору, прозорості процедур прийняття і звільнення з роботи, гнучких форм зайнятості, а також гарантій захисту від дискримінації. У цьому контексті порівняльний аналіз правового статусу суб'єктів трудових правовідносин в Україні та державах Європейського Союзу набуває як теоретичного, так і практичного значення, оскільки визначає вектор подальшої модернізації національного трудового права.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення порівняльно-правового аналізу правового статусу суб'єктів трудових правовідносин в Україні та країнах Європейського Союзу, визначення спільних і відмінних рис, а також формулювання рекомендацій щодо вдосконалення українського законодавства відповідно до європейських стандартів.

Результати дослідження. Поняття та коло суб'єктів трудових правовідносин становлять основу всієї системи трудового права, оскільки саме вони формують зміст, динаміку та правову природу трудових зв'язків. Відповідно до статті 21 Кодексу законів про працю України, головними суб'єктами трудових відносин є працівник і роботодавець, між якими укладається трудовий договір – юридичний акт, що визначає зміст взаємних прав, обов'язків і гарантій сторін [5]. Разом із цими базовими учасниками до суб'єктного складу належать також профспілкові організації, органи державного нагляду і контролю, а також держава, що виконує функцію нормативного регулювання, координації соціального діалогу й контролю за дотриманням законодавства у сфері праці.

Як зазначає В. Галько, система суб'єктів трудового права має подвійну природу: індивідуальну (працівники як фізичні особи, які реалізують своє право на працю) та колективну (роботодавці, профспілки, органи влади), що зумовлює різний обсяг їхніх повноважень і правових обов'язків [1, с. 3]. Учений підкреслює, що правовий статус будь-якого суб'єкта визначається наявністю трудової правосуб'єктності, яка включає три взаємопов'язані елементи: правоздатність (можливість мати трудові права), дієздатність (здатність самостійно їх реалізовувати) і деліктоздатність (юридичну відповідальність за порушення трудових обов'язків). Ця тріада забезпечує баланс між свободою праці та юридичною відповідальністю, створюючи основу правопорядку у сфері трудових відносин.

Відповідно до статті 43 Конституції України, кожному громадянину гарантується право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає, а також право на належні, безпечні й здорові умови праці, на захист від незаконного звільнення та своєчасне одержання винагороди [6]. Ці положення становлять конституційну основу правового статусу працівника, а також визначають межі компетенції держави як гаранта реалізації трудових прав і свобод.

Особливе місце серед суб'єктів трудових правовідносин займають професійні спілки, які, згідно із Законом України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», виступають представниками трудових колективів у питаннях соціального діалогу, колективних переговорів і захисту прав працівників [7]. Вони покликані забезпечувати баланс між

економічними інтересами роботодавців і соціальними правами найманих працівників, сприяючи формуванню партнерських відносин у сфері праці.

Водночас, на відміну від законодавства Європейського Союзу, українська правова система ще не забезпечує повноцінного тристороннього партнерства між державою, роботодавцями та працівниками, яке в ЄС розглядається як один із ключових принципів соціального діалогу. У директивах ЄС наголошується на важливості рівноправної участі всіх сторін у формуванні політики у сфері праці, що гарантує передбачуваність трудових відносин і недопущення дискримінації. Натомість в Україні відповідні інституційні механізми лише поступово формуються, зокрема через Раду соціального партнерства при Кабінеті Міністрів України, але їхня ефективність залишається обмеженою.

Таким чином, правовий статус суб'єктів трудових правовідносин в Україні має змішаний характер: він поєднує елементи радянської правової моделі, де держава виступає домінуючим регулятором, із сучасними європейськими підходами, що орієнтуються на партнерство, рівність сторін та автономію волі у трудовій сфері.

Європейський Союз формує трудове право через систему директив, які не встановлюють єдиного кодифікованого акту, а натомість визначають мінімальні стандарти у сфері праці, обов'язкові для імплементації в національні правопорядки держав-членів. Такий підхід відображає принцип «flexicurity» – поєднання гнучкості ринку праці з високим рівнем соціального захисту. Водночас такий підхід забезпечує баланс між економічними інтересами роботодавців і фундаментальними соціально-трудовими правами працівників, що становлять невід'ємну складову європейської системи захисту прав людини та соціальної справедливості [3, с. 339].

Однією з базових у цій сфері є Директива (ЄС) 2019/1152 «Про прозорі та передбачувані умови праці», яка гарантує кожному працівнику право на доступну й детальну письмову інформацію про умови праці, систему оплати, тривалість випробувального терміну, графік роботи, можливості професійного розвитку та процедури припинення трудових відносин [8]. Як підкреслює О. Рим, саме прозорість і передбачуваність трудових правовідносин створюють підґрунтя для формування довіри між працівником і роботодавцем та мінімізують правові конфлікти [2, с. 212]. На думку європейських дослідників, ця директива стала одним із ключових елементів переходу ЄС до нової моделі соціально орієнтованої економіки, у якій людська праця визнається основою гідності особистості [9, с. 5].

Важливою гарантією правового статусу суб'єктів трудових відносин виступає Директива 2000/78/ЄС «Про встановлення загальної рамки рівного ставлення у сфері зайнятості та праці». Вона забороняє дискримінацію за ознаками статі, віку, релігії, національного походження, інвалідності чи сексуальної орієнтації [10]. Як стверджують В. Поліщук, К. Цвєткова, Д. Навроцький, Н. Кайда, А. Андрушко, А. Якімова, І. Шапошнікова, Н. Кохан, дана директива стала універсальним стандартом недискримінації, який поширюється не лише на процес працевлаштування, а й на умови оплати праці, просування по службі та професійне навчання [11, с. 44]. Її прийняття заклало підвалини для розширення концепції «рівності можливостей» у трудовому праві країн-членів, а також визначило орієнтири для держав-кандидатів, зокрема України, у процесі гармонізації національного законодавства з європейськими принципами справедливості та рівноправності.

Директива 2019/1158/ЄС «Про баланс між роботою та сімейним життям для батьків і осіб, які здійснюють догляд» закріплює право працівників на гнучкі форми зайнятості, оплачувану відпустку по догляду за дитиною, рівний доступ до батьківських прав та можливість поєднувати професійну діяльність із сімейними обов'язками [12]. Як підкреслює Н. Черевко, цей документ формує гуманістичну концепцію трудового права ЄС, у якій працівник розглядається не лише як суб'єкт економічних відносин, а як соціально активна особистість, що має право на повагу до приватного життя та гідні умови праці [13, с. 181]. Директива 2019/1158/ЄС таким чином розширює межі правового статусу працівника, підкреслюючи цінність людського капіталу й принцип рівноваги між професійною та особистою сферами.

Суттєвим елементом європейської моделі правового регулювання праці є Директива 2003/88/ЄС «Про певні аспекти організації робочого часу». Вона встановлює максимальну тривалість робочого тижня – 48 годин, визначає мінімальні періоди щоденного та щотижневого відпочинку, а також право працівника на щорічну оплачувану відпустку тривалістю не менше чотирьох тижнів [14]. Ця директива спрямована на забезпечення фізичного та психологічного добробуту працівників, що є невід'ємною складовою концепції «гідної праці» Міжнародної організації праці.

Директива 89/391/ЄЕС «Про впровадження заходів щодо поліпшення безпеки та здоров'я працівників на роботі» заклала підвалини системного підходу до охорони праці, визначивши обов'язок роботодавця здійснювати оцінку професійних ризиків, упроваджувати профілактичні заходи, забезпечувати належне інформування й навчання працівників з питань безпеки праці. Цей нормативний акт став базовим для формування єдиної європейської політики у сфері охорони праці, орієнтованої на запобігання виробничим травмам і професійним захворюванням [15]. Як зазначають О. Горбань, І. Павліченко, О. Старчук, дана директива змінила саму філософію правового регулювання трудових відносин у ЄС, перенісши акцент із реактивного контролю на превентивну модель, у якій головною метою є не відповідальність за наслідки, а попередження небезпек на робочому місці [16, с. 9].

Отже, у системі права Європейського Союзу правовий статус суб'єктів трудових відносин визначається через комплекс гарантій, що забезпечують прозорість, недискримінаційність, безпечність і гнучкість праці. Його особливістю є поєднання нормативного регулювання на рівні директив із механізмами соціального діалогу, коли держави-члени та соціальні партнери спільно визначають способи імплементації норм. Така модель суттєво відрізняється від української, адже вона передбачає високий рівень автономії соціальних партнерів і субсидіарний характер втручання держави, що відповідає сучасним принципам європейської демократії у сфері праці.

Порівняльний аналіз українського трудового законодавства та норм ЄС дозволяє виокремити такі ключові розбіжності й тенденції зближення у підходах до визначення правового статусу суб'єктів трудових правовідносин:

1. У країнах Європейського Союзу переважає договірна (контрактна) модель, за якої держава визначає лише мінімальні стандарти трудових прав, а конкретні умови праці встановлюються колективними договорами та галузевими угодами. Такий підхід ґрунтується на принципі соціального партнерства і передбачає активну участь профспілок та організацій роботодавців у регулюванні трудових процесів. В Україні, навпаки, зберігається надмірна роль держави у визначенні умов праці, що є наслідком тривалого впливу адміністративно-командної моделі. Як слушно підкреслює О. Рим, подальша гармонізація трудового законодавства вимагає переходу від централізованого державного регулювання до гнучкої системи соціального діалогу, характерної для європейських країн [2, с. 212].

2. У праві ЄС питання рівності та соціального захисту мають пріоритетний характер: директиви встановлюють чіткі гарантії для жінок, неповнолітніх, працівників з інвалідністю, мігрантів та осіб із нестандартними формами зайнятості. В Україні ж законодавча база у цій сфері здебільшого носить декларативний характер і не забезпечує дієвих механізмів контролю за дотриманням трудових прав. На думку О. Горбань, І. Павліченко, О. Старчук, існуюча система державного нагляду за додержанням законодавства про працю залишається фрагментарною, що знижує ефективність реалізації трудових гарантій [16, с. 8].

3. У державах ЄС саме колективні переговори розглядаються як основний інструмент досягнення балансу між економічними та соціальними інтересами сторін. Сучасна європейська політика у сфері мінімальної заробітної плати демонструє перехід до «соціальної Європи», де оплата праці визначається не лише ринковими, а й етичними критеріями справедливості [9, с. 5]. В Україні цей інститут формально закріплений, але практична реалізація колективних переговорів обмежена низьким рівнем правової культури та слабкою позицією профспілок.

4. Профспілки та організації роботодавців у країнах ЄС є повноцінними суб'єктами соціального діалогу, які мають право законодавчої ініціативи у сфері праці. В Україні ж вони здебільшого виконують дорадчі функції, не маючи інструментів впливу на законотворчий процес. Водночас положення Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» та Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС створюють нормативну базу для поступового розширення участі соціальних партнерів у формуванні трудової політики [7; 17].

Сучасний етап розвитку трудового права характеризується поступовим переходом від державоцентричної моделі регулювання до партнерської, заснованої на принципах рівноправності сторін, взаємної відповідальності та соціального діалогу. У межах такої моделі кожен суб'єкт трудових відносин має чітко визначені права, обов'язки та ефективні механізми їх реалізації. Як зазначає О. Єрофєєнко, утвердження партнерського підходу можливе лише за умови глибокої імплементації норм права Європейського Союзу, адаптації національних правових інститутів і подолання залишків командно-адміністративної системи у сфері праці [4, с. 1138].

Україна вже здійснила низку важливих кроків у цьому напрямі, зокрема щодо посилення соціального діалогу та вдосконалення механізмів колективно-договірного регулювання. Водночас залишається актуальною потреба в ухваленні нового Трудового кодексу, який би забезпечив баланс інтересів між працівниками, роботодавцями та державою, відображаючи сучасні європейські стандарти гнучкості, справедливості й захисту трудових прав.

Висновки. Проведене дослідження показало, що правовий статус суб'єктів трудових правовідносин в Україні поступово наближається до європейських стандартів, однак зберігає ознаки централізованої моделі регулювання. Європейське трудове право базується на принципах рівності, прозорості, соціального партнерства та балансу між економічними і людськими цінностями.

Україна має посилити систему трудових гарантій через комплексну модернізацію механізмів соціально-трудових відносин, що передбачає:

– упровадження ефективних інструментів тристороннього соціального діалогу між державою, роботодавцями та працівниками;

– підвищення значення колективно-договірного регулювання;

– удосконалення системи контролю за дотриманням трудових прав;

– забезпечення гендерної рівності та рівних можливостей у сфері праці.

Перспективи подальших досліджень полягають у глибшому аналізі впливу окремих директив ЄС на національні законодавства держав-членів і виробленні моделей імплементації, придатних для українського правового поля.

Список використаних джерел:

1. Галько В. М. Поняття і види суб'єктів трудового права та їх правового статусу. *Академічні візії*. 2024. Вип. 31. С. 1–6. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.11232559

2. Рим О. М. Трудове право Європейського Союзу та його вплив на розвиток трудового права України : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.05. Львів, 2021. 498 с. URL: https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/04/dis-2.pdf

3. Вознюк Н. І., Якушев І. М., Старчук О. В. Принципи трудового права: тенденція змін та міжнародний досвід. *Національні інтереси України*. 2025. № 4(9). С. 337–348. DOI: https://doi.org/10.52058/3041-1793-2025-4(9)-337-348

4. Єрофєєнко Л. В. Адаптація трудового законодавства України до європейських стандартів щодо захисту прав працівників. *Наукові перспективи*. 2025. № 5(59). С. 1127–1140. DOI: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-5(59)-1127-1140

5. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text (дата звернення: 07.11.2025).

6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 07.11.2025).

7. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15.09.1999 р. № 1045-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text (дата звернення: 07.11.2025).

8. Directive (EU) 2019/1152 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on transparent and predictable working conditions in the European Union. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/1152/oj/eng (дата звернення: 06.11.2025).

9. Schulten T., Müller T. A paradigm shift towards Social Europe? The proposed Directive on adequate minimum wages in the European Union. *Italian Labour Law e-Journal*. 2021. Vol. 14, No. 1. P. 1–19. DOI: https://doi.org/10.6092/issn.1561-8048/13368

10. Directive 2000/78/EC of the Council of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2000/78/oj/eng (дата звернення: 06.11.2025).

11. Трудове право ЄС: основне для українського адвоката / В. Поліщук, К. Цвєткова, Д. Навроцький, Н. Кайда, А. Андрушко, А. Якімова, І. Шапошнікова, Н. Кохан. Харків: ФАКТОРМЕДІА, 2024. 103 с.

12. Directive 2019/1158/EU of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on work-life balance for parents and carers. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/1158/oj/eng (дата звернення: 06.11.2025).

13. Черевко Н. Європейські стандарти забезпечення права на працю. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Т. 2. № 88. С. 180–185. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.2.24

14. Directive 2003/88/EC of the European Parliament and of the Council of 4 November 2003 concerning certain aspects of the organisation of working time. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2003/88/oj/eng (дата звернення: 06.11.2025).

15. Directive 89/391/EEC of the Council of 12 June 1989 on the introduction of measures to encourage improvements in the safety and health of workers at work (Framework Directive on Occupational Safety and Health). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1989/391/oj/eng (дата звернення: 06.11.2025).

16. Горбань О. П., Павліченко І. М., Старчук О. В. Оптимізація трудових відносин в Україні до юридичних стандартів ЄС. *Академічні візії*. 2024. Вип. 30. С. 1–12. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.11075033

17. Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15 (дата звернення: 06.11.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 13.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

БОРИСЕНКО С. І.,
orcid.org/0009-0001-9227-7917
викладач кафедри права
(Вищий навчальний приватний заклад «Дніпровський гуманітарний університет»)

УДК 349.6:342.7К
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.22

ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВА ЛЮДИНИ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА МЕХАНІЗМИ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ

Стаття присвячена аналізу сучасного стану та перспектив реалізації екологічних прав людини в умовах глобальних і національних викликів. На основі Резолюції ГА ООН 76/300 (2022) право на чисте, здорове та стале довкілля розглядається як невід'ємне право третього покоління, що еволюціонувало від декларативних норм (Стокгольмська декларація 1972 р.) до імперативних міжнародних зобов'язань (Паризька угода 2015 р., Орхуська конвенція, Угода Ескасу).

Особливу увагу приділено теоретичним парадигмам (антропо- та екологоцентризм) та концепції «екологічної держави» як зразку, що гарантує біо- й антропоцентричні інтереси громадян. В українському контексті досліджуються системні перешкоди: фрагментарність законодавства, слабкість адміністративних механізмів, воєнний екоцид (замінування 30 % території, руйнування Каховської ГЕС, забруднення Чорнобильської зони), що призводять до масових порушень права на безпечне довкілля (ст. 50 Конституції України) та суміжних прав (на життя, здоров'я, воду).

Проаналізовано процесуальні гарантії Орхуської конвенції, практику ЄСПЛ (справи «Лопес Остра», «Татар проти Румунії»), а також загрози екологічним правозахисникам (EHRDs) в умовах гібридної війни та планетарної тріади криз (клімат, біорізноманіття, забруднення). На підставі доповідей OHCHR (2025), Geneva Environment Network (2025) та Universal Rights Group обґрунтовано необхідність посилення захисту EHRDs, імплементації Угоди Ескасу та створення національних механізмів репарацій за екологічну шкоду.

Узагальнюючи результати дослідження, стаття формулює комплекс рекомендацій щодо вдосконалення національної системи гарантування екологічних прав людини, зокрема розвитку інститутів превентивної екологічної політики, підвищення ефективності правозастосовної практики, посилення міжнародно-правових механізмів відповідальності за екологічні злочини та формування засад екологічної держави в Україні. Отримані висновки мають практичне застосування для удосконалення державної екологічної політики, правозахисної діяльності та подальших наукових розвідок у сфері екологічного права.

Ключові слова: *екологічні права людини, право на безпечне довкілля, екоцид, екологічна держава, EHRDs, Орхуська конвенція, Угода Ескасу, євроінтеграція.*

Borysenko S. I. Environmental human rights: contemporary challenges and mechanisms for their implementation

The article is devoted to the analysis of the current state and prospects for the implementation of human environmental rights in the context of global and national challenges. Based on UN General Assembly Resolution 76/300 (2022), the right to a clean, healthy, and sustainable environment is considered an inalienable third-generation right that has evolved from declarative norms (Stockholm Declaration of 1972) to imperative international obligations (Paris Agreement of 2015, Aarhus Convention, Escazú Agreement).

Particular attention is paid to theoretical paradigms (anthropocentrism and ecocentrism) and the concept of the "ecological state" as a model that guarantees both bio- and anthropocentric interests of citizens. In the Ukrainian context, systemic obstacles are examined: fragmentation of legislation, weakness of administrative mechanisms, and war-induced ecocide (mining of 30% of the territory, destruction of the Kakhovka Hydroelectric Power Plant, contamination of the Chornobyl zone), which lead to massive violations of the right to a safe environment (Article 50 of the Constitution of Ukraine) and related rights (to life, health, and water).

The procedural guarantees of the Aarhus Convention, the case law of the ECtHR (cases "López Ostra", "Tătar v. Romania"), as well as threats to environmental human rights defenders (EHRDs) in the context of hybrid warfare and the planetary triad of crises (climate, biodiversity, pollution) are analysed. Drawing on reports from OHCHR (2025), Geneva Environment Network (2025), and Universal Rights Group, the necessity of strengthening EHRDs protection, implementing the Escazú Agreement, and establishing national mechanisms for reparations for environmental damage is substantiated.

Summarising the research findings, the article formulates a set of recommendations for improving the national system of guaranteeing human environmental rights, including the development of institutions for preventive environmental policy, increasing the effectiveness of law enforcement practice, strengthening international legal mechanisms of accountability for environmental crimes, and laying the foundations for an ecological state in Ukraine. The conclusions have practical application for the improvement of state environmental policy, human rights activities, and further scientific research in the field of environmental law.

Key words: *environmental human rights, the right to a safe environment, ecocide, environmental state, EHRDs, Aarhus Convention, Escazú Agreement, European integration.*

Вступ. У сучасних умовах глобальних екологічних змін право людини на безпечне, здорове та стале довкілля набуває статусу одного з ключових прав третього покоління, що визначає якість життя та перспективи сталого розвитку. Визнання цього права Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 76/300 (2022 р.) стало важливим етапом у формуванні міжнародних стандартів охорони довкілля та утвердженні його як універсальної цінності. Водночас реалізація екологічних прав стикається з низкою системних завдань, серед яких – тріада планетарних криз (зміна клімату, втрата біорізноманіття, забруднення), деградація природних ресурсів, посилення антропогенного навантаження та зростання кількості екологічних конфліктів.

Для України проблема набуває особливої гостроти у зв'язку війною, що спричинила масштабні руйнування природного середовища, забруднення земель і водних ресурсів, техногенні катастрофи та явища, які вітчизняні й міжнародні експерти кваліфікують як екоцидогенні наслідки війни. У таких умовах екологічні права перестають бути декларативними: їх дотримання стає передумовою національної безпеки, охорони здоров'я населення та відбудови держави.

Стан дослідження теми. Питання екологічних прав людини є предметом широкого наукового та практичного обговорення у міжнародній і національній правовій доктрині. Теоретичні засади формування екологічних прав як частини прав людини третього покоління розроблялися у працях закордонних та українських науковців, котрі розглядають їхню еволюцію від декларативних до обов'язкових норм міжнародного права. Вагомий внесок у розвиток ідеї екологічної держави та осмислення гарантій права на безпечне довкілля зробили Бондар, Однороб, Булгакова, які висвітлюють матеріальні та процесуальні аспекти екологічних прав, базуючись на Конституції України, Орхуській конвенції та міжнародних нормах.

Окреме питання присвячене впливу збройних протистоянь на стан довкілля та здійснення екологічних прав людини. У роботах Коритко, Кучери, Зигрій, Кійко та Мацук вивчаються порушення екологічних прав у часи воєнного стану та нагальні питання визначення екоциду. Аспекти безпеки екологічних правозахисників та світових механізмів захисту відображено у звітах OHCHR, Geneva Environment Network та Universal Rights Group, які створюють сучасну основу міжнародної політики у сфері охорони довкілля та прав людини. Незважаючи на велику кількість праць, цілісне опрацювання труднощі ввтілення екологічних прав людини під час війни та євроінтеграції України вимагає подальших наукових пошуків, що підтверджує важливість цієї статті.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження складає сукупність загальнонаукових та спеціально-правових методів, які забезпечили комплексний розгляд предмета. Зокрема, використано: діалектичний метод, формально-правовий, системно-структурний метод, порівняльно-правовий метод, метод вивчення та узагальнення напрацювань та прогностичний метод.

Актуальність теми. Актуальність дослідження визначається необхідністю комплексного аналізу сучасних викликів у сфері реалізації екологічних прав людини, оцінки ефективності національних та міжнародних механізмів їх гарантування, а також визначення напрямів удосконалення правової стратегії України з урахуванням євроінтеграційних зобов'язань і світових стандартів.

Мета статті. Метою статті є систематизація теоретико-правових підходів до розуміння екологічних прав людини, виявлення проблем їх практичної реалізації та окреслення перспектив формування екологічної держави як моделі, що забезпечує комплексний захист довкілля і прав людини в умовах сучасних глобальних і національних викликів.

Постановка завдання. У сучасних умовах посилення світових екологічних криз та війни постає потреба комплексного розгляду стану впровадження екологічних прав людини, виокремлення умов, які ускладнюють їх гарантування, та окреслення дієвих засобів правового захисту. Відсутність цілісної національної моделі гарантування екологічних прав, фрагментарність законодавства, слабкість інституційних механізмів, а також масштабні екоцидогенні наслідки війни формують нові виклики для правової системи та потребують наукового осмислення.

Виклад основого матеріалу. Екологічні права належать до категорії природних, невідчужуваних та невід'ємних прав людини, що посідають пріоритетне місце у системі конституційних гарантій. Стаття 50 Коституції України закрплює право на безпечне для життя і здоров'я довкілля закріплено як фундаментальне екологічне право людини і громадянина. У сучасних умовах ці права набувають особливої уваги, оскільки безпосередньо пов'язані з забезпеченням базових умов існування людства. Еволюція правової доктрини свідчить про усвідомлення національною та міжнародною спільнотою критичної необхідності збереження природно-ресурсного потенціалу, раціонального та сталого використання природних компонентів та створення безпечного середовища життєдіяльності.

Це усвідомлення відображає об'єктивну потребу суспільства у задоволенні фундаментальних біологічних (дихання чистим повітрям, споживання безпечної питної води та екологічно чистої їжі) та духовно-естетичних потреб людини.

У більшості правових систем світу екологічні права визнаються не лише як самостійна група суб'єктивних прав, але й як необхідна правова основа для забезпечення біологічної, екологічної та естетичної складових якості життя людини. Такий підхід підкреслює інтегративний характер екологічних прав у структурі прав людини третього покоління та їхнє значення для реалізації концепції сталого розвитку. Екологічні права людини еволюціонували від декларативних норм (Стокгольмська декларація 1972 р.) до імперативних зобов'язань держав (Паризька угода 2015 р., Резолюція ГА ООН 76/300). Теоретичне підґрунтя цього процесу базується на двох ключових парадигмах: антропоцентричній, де довкілля розглядається як умова реалізації основних прав людини, та екологоцентричній, яка визнає внутрішню цінність природи незалежно від людського впливу.

У межах сучасних досліджень проблематика екологічних прав розглядається у взаємозв'язку з концепцією екологічної держави. У статті «Екологічна держава та право людини на безпечне довкілля: теоретико-правовий аналіз і виклики для України» (2024) автори пропонують модель держави, що виконує функцію гаранта біо- та антропоцентричних інтересів, забезпечуючи реальний механізм охорони довкілля.

Екологічні права людини – це комплекс правових можливостей, спрямованих на забезпечення сприятливих умов життя через охорону довкілля. Вони охоплюють право на безпечне та здорове довкілля, право на доступ до екологічної інформації, право на участь у прийнятті екологічно значущих рішень, право на доступ до правосуддя з питань довкілля.

Матеріальні та процесуальні аспекти екологічних прав розкриваються в роботі М. Булгакової «Екологічні права та обов'язки громадян». У роботі системно викладено національну правову основу реалізації екологічних прав людини в Україні, спираючись на ст. 50 Конституції України та ст. 9–12 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища». Авторка розмежовує матеріальні (право на безпечне довкілля, відшкодування шкоди) та процесуальні права (доступ до інформації, участь у прийнятті рішень, доступ до правосуддя), підкреслюючи їхню залежність від імплементації Орхуської конвенції. Особливу увагу приділено гарантіям реалізації (ст. 10 Закону) – від державного моніторингу до громадського контролю – та обов'язкам громадян (ст. 12), включаючи раціональне природокористування та компенсацію шкоди. Булгакова акцентує на ролі судової практики ЄСПЛ (справи «Лопес Остра», «Татар проти Румунії»), яка інтерпретує екологічні порушення як посягання на ст. 8 (повага до приватного життя) та ст. 10 (свобода вираження) ЄКПЛ, створюючи прецеденти для національного правозастосування. Цей аналіз є цінним для розуміння взаємозв'язку між процесуальними механізмами та матеріальними правами, особливо в умовах війни, коли доступ до екологічної інформації та судовий захист стають критичними для документування екоциду та захисту вразливих груп [1].

Бондар Н.А. та Одноробв В.С. у своїй роботі проводять комплексний теоретико-правовий аналіз концепції «екологічної держави» як моделі, де держава зобов'язана забезпечувати сталий розвиток і захист довкілля як фундаментального права людини. Спираючись на конституційне право та міжнародні стандарти (зокрема, ст. 50 Конституції України, Орхуську конвенцію та Резолюцію Генасамблеї ООН 76/300 від 2022 р. про право на чисте, здорове і стійке довкілля), автори розкривають еволюцію цього права від декларативних норм до імперативних механізмів реалізації.

Україна зараз стоїть на шляху реалізації екологічних прав, що в свою чергу впливає з різних факторів:

– фрагментарність законодавства (відсутність комплексного закону про екологічну безпеку, попри імплементацію Директиви 2004/35/ЄС про екологічну відповідальність);

– вплив війни, що призвів до екоциду (забруднення Чорнобильської зони, мінування лісів, загроза гідросистемам), ускладнюючи реалізацію права на безпечне довкілля;

– слабкість адміністративних механізмів (недостатній моніторинг через брак ресурсів Міндовкілля та корупційні ризики в екоконтролі). Автори пропонують моделі адаптації: конституційне фіксування «екологічної держави» (аналогічно ст. 24 Конституції Португалії), створення Національного фонду відновлення довкілля з репараційними коштами та

інтеграція екоправ у систему прав людини через ЄСПЛ-практику (справи «Лопес Остра» проти Іспанії, 2019).

Цей аналіз підкреслює необхідність переходу від реактивного до превентивного правового регулювання, де право на безпечне довкілля стає інструментом зеленої трансформації України в контексті євроінтеграції [2].

У статті «Порушення екологічних прав людини в Україні в період воєнного стану (на прикладі Каховської катастрофи)» автори здійснюють комплексний доктринально-правовий аналіз системних порушень права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля, гарантованого статтею 50 Конституції України, а також пов'язаних із ним фундаментальних прав – на життя, охорону здоров'я та доступ до безпечної питної води – в умовах правового режиму воєнного стану. Особливу увагу зосереджено на руйнуванні Каховської гідроелектростанції 6 червня 2023 року, яке розглядається як акт екоциду з довгостроковими екологічними, соціальними та гуманітарними наслідками. Підрив дамби призвів до масштабного затоплення території площею близько 620 км², істотного забруднення акваторії Чорного моря токсичними речовинами, зокрема нітратами та важкими металами, деградації приблизно 18 тис. га лісових насаджень і понад 20 тис. га сільськогосподарських угідь, а також до значних людських втрат, включно з численними загиблими та позбавленням доступу до питної води близько 1,6 млн осіб. Зазначені обставини, на думку авторів, свідчать про грубе порушення міжнародних зобов'язань держави-агресора, зокрема норм Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Орхуської конвенції та Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 76/300.

Коритко Л. розкриває правові виклики: фрагментарність національного законодавства (відсутність норм про екологічну відповідальність за воєнні злочини в Кримінальному кодексі), обмеження доступу до інформації та правосуддя під час воєнного стану (Закон «Про правовий режим воєнного стану»), а також міжнародні прогалини (недостатня імплементація Женевських конвенцій щодо екологічного захисту). На основі практики ЄСПЛ та Міжнародного суду ООН пропонуються механізми реалізації: створення спеціального фонду репарацій за екологічну шкоду; розширення кримінальної юрисдикції за екоцид (ст. 441 КК України); посилення ролі EHRDs у моніторингу через цифрові платформи. Цей аналіз є ключовим для розуміння гібридних загроз екологічним правам у зонах конфлікту, підкреслюючи перехід від реактивного реагування до превентивних міжнародно-національних стратегій, і слугує основою для законодавчих ініціатив щодо інтеграції екологічної безпеки в систему прав людини під час воєнного стану [3].

Міжнародні організації також наголошують на необхідності посилення механізмів захисту екологічних прав. У доповіді Управління Верховного комісара ООН з прав людини (OHCHR) «OHCHR and climate change» (2025) наголошується на вирішальній загрозі кліматичних змін для втілення екологічних прав людини, зокрема прав на життя, воду, здоров'я, їжу, житло та розвиток, що безпосередньо пов'язане з правом на безпечне довкілля, закріпленим у ст. 50 Конституції України та Резолюції Генасамблеї ООН 76/300 (2022). Документ зосереджується на зобов'язанні держав усувати передбачувані негативні наслідки кліматичних змін та забезпечувати доступ до дієвих методів захисту й адаптації, особливо для вразливих верств населення.

OHCHR просуває правозахисний погляд на кліматичні заходи (human rights-based approach), інтегруючи його в міжнародні (Паризька угода, Цілі сталого розвитку) та національні стратегії, з акцентом на: залученість і участь громадськості (відповідно до Орхуської конвенції); охорону екологічних правозахисників (EHRDs), чия діяльність в Україні під загрозою через конфлікт; доступ до відомостей, судового захисту та відшкодування. Особливо корисним є регіональний досвід: підтримка ратифікації Угоди Ескасу (Escazú Agreement) у Латинській Америці, яка містить спеціальні положення щодо охорони захисників довкілля. Висвітлює успішні приклади впливу OHCHR (включення прав людини в Паризьку угоду, резолюції РПЛ ООН) і пропонує шляхи реалізації: сприяння мережам EHRDs, гендерно зважені підходи до кліматичних міграцій (актуально для сходу України),

включення екологічних аспектів у діяльність правозахисних структур. Для України це формує правову базу для: конституційного закріплення кліматичної відповідальності держави; формування національних фондів відшкодування за екологічні збитки від агресії; судового захисту екологічних прав через ЄСПЛ та національні суди. Таким чином, погляд OHCHR може слугувати доктринальною та практичною основою для перетворення України на «екологічну державу», де право на безпечне довкілля є не декларацією, а дієвим інструментом стійкості та відбудови [4].

Питання безпеки екологічних правозахисників є однією з ключових тем у звітах Geneva Environment Network (2025) як суб'єктів, що мирно відстоюють права людини, пов'язані з довкіллям (вода, повітря, земля, біорізноманіття), та водночас підкреслюється їхня крайня вразливість: у 2024 р. Документ наголошує на взаємозв'язку між порушенням екологічних прав і деградацією людського благополуччя, акцентуючи, що понад 100 країн конституційно закріпили право на здорове довкілля, однак механізми його реалізації залишаються недостатніми, особливо в умовах тріади планетарних криз (клімат, біорізноманіття, забруднення).

Для України цей аналіз набуває особливого значення в контексті війни: мінування територій, руйнування гідросистем, забруднення Чорнобильської зони створюють зони підвищеного ризику для EHRDs, чия діяльність (моніторинг екоциду, захист лісів, протидія незаконній вирубці) часто стикається з погрозами, стигматизацією та криміналізацією. Звіт пропонує міжнародні механізми захисту, що можуть бути адаптовані до українських реалій: Угода Ескасу (ст. 9) модель гарантування безпечного середовища для захисників, яку варто імплементувати через ратифікацію або аналогічний національний закон; Орхуська конвенція та інститут Спеціального доповідача з EHRDs (Мішель Форст, 2022) інструмент швидкого реагування на переслідування, актуальний для зон бойових дій; Резолюція РПЛ ООН 40/11 та Geneva Roadmap основа для створення національної політики захисту, включно з публічним визнанням внеску EHRDs у сталий розвиток.

Документ підкреслює роль Женевських інституцій (UNEP Defenders Policy, IUCN Res 115, OHCHR, ISHR) у формуванні глобального порядку денного, де захист захисників є передумовою реалізації права на безпечне довкілля. Для України це створює правову та політичну основу для: (а) розробки Закону «Про захист екологічних правозахисників» з урахуванням force majeure воєнного стану; (б) інтеграції EHRDs у систему моніторингу екоциду та репараційних механізмів; (в) співпраці з UNECE та ESCAZÚ-подібними ініціативами в рамках євроінтеграції. Таким чином, підхід Geneva Environment Network може слугувати доктринальною моделлю для трансформації України в «екологічну державу», де захист EHRDs є не лише обов'язком, а й стратегічним елементом національної безпеки та зеленої відбудови [5].

У звіті Universal Rights Group (URG) «Environmental Human Rights Defenders (EHRDs): risking their today for our tomorrow» підкреслюється критична роль екологічних правозахисників (EHRDs**)** як «фронтової лінії» захисту довкілля та прав, залежних від нього, та водночас – катастрофічне зростання загроз їхньому життю. Автор наголошує, що вбивства – лише «гострий кінець» спектру порушень: за кожним летальним випадком стоять тисячі актів насильства, залякування, криміналізації та переслідувань, спрямованих на придушення активізму.

Для України цей аналіз набуває стратегічного значення: війна радикально посилює вразливість EHRDs, які документують екоцид (мінування лісів, забруднення річок, руйнування Чорнобильської зони), стикаючись із додатковими ризиками в зонах бойових дій, де моніторинг і звітність стають актами громадянського опору. Звіт пояснює зростання загроз конкуренцією за ресурси на тлі глобальної нерівності – в українському контексті це стосується незаконної вирубки, забруднення промисловістю та окупаційних практик.

Підхід Дж. Нокса слугує доктринальною основою для трансформації України в екологічну державу, де захист захисників довкілля є не лише правовим обов'язком, а й стратегічним елементом національної безпеки, зеленої відбудови та міжнародного правосуддя [6].

Особливої уваги заслуговують висновки Зигрій, Кійко та Мацук які демонструють новий підхід до розуміння екологічних прав людини – не лише як окремої галузевої категорії, а як інтегрального елементу сталого розвитку, без якого неможливе повноцінне функціонування демократичної правової держави. Унікальним для України в контексті – війни, яка вперше у новітній історії поставила питання екологічних прав у центр уваги не лише екологів, а й юристів-міжнародників, урядових інституцій і правозахисних організацій. Пошкодження промислових об'єктів, руйнування інфраструктури, забруднення води та повітря, ризики на ядерних об'єктах сформували явище, яке міжнародні експерти називають екоцидогенними наслідками війни. В умовах таких загроз екологічні права перестають бути декларативними: їх порушення має прямий вплив на національну безпеку та життя мільйонів громадян. Авторки справедливо підкреслюють, що сучасні механізми захисту екологічних прав потребують трансформації у бік міжнародної кримінальної відповідальності. Питання екологічних воєнних злочинів, включно з умисним забрудненням довкілля або створенням техногенних катастроф, потребує перегляду крізь призму норм міжнародного гуманітарного та кримінального права. Таким чином, постає необхідність не лише фіксації шкоди та документування інцидентів, але й розвитку правових інструментів, здатних кваліфікувати такі діяння як екоцид або злочини проти людяності, спрямовані проти природного середовища [7].

Висновки. Дослідження показало, що природні права людини є основною складовою прав третього покоління та значущою передумовою стійкого розвитку й екологічної диспозиції. В Україні їхнє втілення ускладнене не зв'язністю кодексів, недостатністю інституційних механізмів та великими екологічними наслідками війни, які містять ознаки екоциду.

Міжнародні стандарти – Орхуська конвенція, Розв'язанняГА ООН 76/300, практика ЄСПЛ та погляди OHCHR – створюють фундамент, на який має опиратися національна система оборони природних прав. Особливого значення набуває охорона екологічних правозахисників та доступ до відомостей і судочинства, що є життєво важливим у часи воєнного стану.

Таким чином, забезпечення природних прав вимагає всебічного оновлення законодавства, покращення важелів нагляду та притягнення до відповідальності за екологічні злочини. Реалізація цих заходів посприяє зміцненню екологічної безпеки та наближенню України до зразка екологічної держави, зосередженої на обороні людини й довкілля.

Список використаних джерел:

1. Екологічні права та обов'язки громадян : веб-сайт. URL: https://jurists.lviv.ua/articles/environmental-rights-full.php (дата звернення: 20.12.2025)

2. Бондар Н.А., Одноріб В.С. Екологічна держава та право людини на безпечне довкілля: теоретико-правовий аналіз і виклики для України. *Вісник Ужгородського національного університету.* 2024. № 75. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/342194/330080 (дата звернення: 20.12.2025)

3. Коритко Л. Я., Кучера А. М. Порушення екологічних прав людини в Україні в період воєнного стану (на прикладі Каховської катастрофи). *Науковий* вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. № 81. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/300381/292705 (дата звернення: 20.12.2025)

4. OHCHR and climate change. – Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights : веб-сайт. URL: https://www.ohchr.org/en/climate-change (дата звернення: 18.12.2025)

5. Environmental Human Rights Defenders and the Role of Geneva. *Geneva Environment Network* : веб-сайт. URL: https://www.genevaenvironmentnetwork.org/resources/updates/environmental-human-rights-defenders (дата звернення: 17.12.2025)

6. Knox J. H. Environmental Human Rights Defenders (EHRDs): risking their today for our tomorrow. *Universal Rights Group* : веб-сайт. URL: https://www.universal-rights.org/urg-policy-

reports/environmental-human-rights-defenders-ehrds-risking-today-tomorrow-2 (дата звернення: 20.12.2025)

7. Зигрій О., Кійко К., Мацук С. Інтерпретації та захист екологічних прав людини: міжнародні стандарти та українські реалії. Актуальні проблеми правознавства. 2022. № 1. С. 55–62.

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

БУДНІКОВ А. Ю.,
orcid.org/0009-0006-6374-5220
аспірант
(Навчально-науковий інститут права Сумського державного університету)

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.23

РОЗУМІННЯ ФУНКЦІЙ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ

У статті розглянуто теоретико-правове розуміння функцій адміністративного суду в Україні як ключового елементу системи захисту прав і свобод людини у публічно-правових відносинах. Актуальність дослідження зумовлена трансформаційними процесами у сфері публічного управління, зростанням ролі адміністративної юстиції та необхідністю чіткого визначення цілей і завдань, які повинен виконувати адміністративний суд у правовій державі. Незважаючи на значну кількість наукових напрацювань, досі відсутній єдиний підхід до класифікації та змістовного наповнення функцій адміністративних судів, що зумовлює появу наукових дискусій і потребу подальшого комплексного теоретичного аналізу.

Адміністративний суд в Україні виступає інституцією, покликаною забезпечувати верховенство права, баланс інтересів особи і держави, а також законність і справедливість у сфері виконавчої влади та місцевого самоврядування. Його діяльність реалізується через поєднання низки правових функцій, серед яких правозахисна, контрольно-наглядова, превентивна, правозастосовна та правотворча. Важливо, що адміністративний суд не лише вирішує індивідуальні спори, а й формує стандарти правозастосування, впливаючи на якість державного управління та розвиток адміністративного законодавства.

Основними напрямами реалізації його призначення є правозахисна, контрольно-наглядова, превентивна, відновна, правозастосовна та правотворча функції. Правозахисна функція проявляється у забезпеченні судового захисту особи від неправомірних рішень, дій чи бездіяльності органів влади; контрольно-наглядова – у судовій перевірці легітимності управлінських рішень; превентивна – у формуванні для публічної влади стандартів поведінки, що орієнтують її на дотримання закону; правотворча – у формуванні судових прецедентів та узагальнень практики, які фактично коригують і вдосконалюють правове регулювання. У такому контексті адміністративні суди набувають ролі не лише арбітра у спорах, але й активного механізму забезпечення належного державного врядування.

Отримані результати підтверджують, що функції адміністративного суду мають системний і комплексний характер, забезпечують як індивідуальний захист особи, так і інституційний вплив на розвиток публічного управління. Це створює передумови для формування в Україні сталого механізму взаємної відповідальності влади та громадянина, зміцнення демократичних засад і реалізації принципів правової держави.

Ключові слова: *адміністративний суд, функції суду, адміністративне судочинство, судовий контроль, захист прав, публічна адміністрація, правосуддя.*

Budnikov A. Yu. Understanding the functions of the administrative court in Ukraine: theoretical and practical aspects

The article examines the theoretical and legal understanding of the functions of an administrative court in Ukraine as a key element of the system of protection of human rights and freedoms in public law relations. The relevance of the study is stipulated by the transformational processes in the field of public administration, the growing role of administrative justice and the need to clearly define the goals and tasks which an administrative court should perform in a state governed by the rule of law. Despite a significant number of scientific developments, there is still no unified approach to the classification and content of the functions of administrative courts, which leads to scientific debate and the need for further comprehensive theoretical analysis.

The administrative court in Ukraine is an institution designed to ensure the rule of law, balance of interests of the individual and the state, as well as legality and justice in the sphere of executive power and local self-government. Its activity is realized through a combination of a number of legal functions, including human rights protection, control and supervision, preventive, law enforcement and lawmaking. It is important that the administrative court not only resolves individual disputes but also sets standards of law enforcement, influencing the quality of public administration and the development of administrative legislation.

The main areas of realization of its purpose are human rights protection, control and supervision, preventive, restorative, law enforcement and lawmaking functions. The human rights protection function is manifested in ensuring judicial protection of a person from unlawful decisions, actions or inaction of public authorities; the control and supervisory function is manifested in judicial review of the legitimacy of administrative decisions; the preventive function is manifested in the formation of standards of behavior for public authorities that orient them to comply with the law; the law-making function is manifested in the formation of judicial precedents and generalizations of practice that actually correct and improve legal regulation. In this context, administrative courts acquire the role of not only an arbitrator in disputes, but also an active mechanism for ensuring good public governance.

The results obtained confirm that the functions of the administrative court are systemic and comprehensive, providing both individual protection of a person and institutional influence on the development of public administration. This creates the preconditions for the formation of a sustainable mechanism of mutual responsibility of the government and the citizen in Ukraine, strengthening democratic principles and implementing the principles of the rule of law.

Key words: *administrative court, court functions, administrative proceedings, judicial control, protection of rights, public administration, justice.*

Вступ. Функції адміністративних судів є ключовим елементом забезпечення верховенства права, належного врядування та захисту прав особи у публічно-правових спорах. Попри розвинуту нормативну базу, в Україні досі тривають наукові дискусії щодо системної характеристики функцій адміністративних судів, їх змісту, обсягу та співвідношення з принципами адміністративного судочинства. Проблема ускладнюється швидкими змінами публічної сфери, активним реформуванням державного управління, розширенням повноважень органів виконавчої влади та збільшенням кількості спорів публічно-правового характеру. Особливої актуальності набуває необхідність однозначного науково-правового

розуміння, які саме функції має виконувати адміністративний суд: лише органу правозастосування або інституції, що формує стандарти публічної влади, забезпечує баланс інтересів та впливає на розвиток законодавства і практики його застосування.

Постановка завдання. Метою статті є теоретико-правовий аналіз функцій адміністративного суду в Україні, їх юридичного змісту, форм прояву та ролі в системі публічної влади.

Стан опрацювання проблематики. Питання функцій адміністративної юстиції досліджували українські та зарубіжні науковці, серед яких В. Авер'янов, О. Сергійчук, Ю. Битяк, О. Бандурка, В. Тимощук, А. Кузьменко та інші. Значний теоретичний внесок здійснено також представниками європейських правових шкіл, які розглядають адміністративний суд як інструмент обмеження дискреції влади та гарантію справедливого управління. Разом з тим наявні напрацювання переважно фрагментарні та концентруються на окремих аспектах функціонування адміністративних судів: правоохоронній, правозахисній, контролюючій чи превентивній. Комплексні дослідження, які охоплювали б одночасно зміст, цілі та еволюцію функцій адміністративних судів, а також їх роль у формуванні нової парадигми відносин «людина – публічна влада», є недостатньо представленими. Це зумовлює потребу у подальшому теоретико-правовому аналізі функцій адміністративного суду в Україні, з урахуванням сучасних реформ, практики Верховного Суду та європейських стандартів адміністративної юстиції.

Результати дослідження. Теоретико-правове осмислення функцій адміністративного суду набуває особливої актуальності в контексті євроінтеграційних процесів, адаптації українського законодавства до стандартів Європейського Союзу та необхідності забезпечення ефективного судового захисту від порушень з боку публічної адміністрації. Адміністративні суди виконують не лише класичну юрисдикційну функцію вирішення спорів, а й виступають важливим інструментом контролю за законністю дій суб'єктів владних повноважень, сприяють формуванню єдиної правозастосовчої практики у сфері публічного адміністрування.

Дослідження функцій адміністративного суду має міждисциплінарний характер, охоплюючи питання теорії держави і права, адміністративного права та процесу, конституційного права, судоустрою. Розуміння функціонального призначення адміністративних судів є необхідною передумовою для оцінки ефективності їх діяльності, виявлення системних проблем у реалізації повноважень та розробки науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення організації та діяльності адміністративного судочинства [1, с. 88].

Роль праворозуміння у суспільному житті розкривається через властиві йому функції. Поняття «функція» належить до ключових у теоретичній науці, оскільки за його допомогою у наукових дослідженнях визначають сутність і суспільне призначення явищ, а також спрямованість їхнього впливу. У філософській традиції інтерес до цієї категорії зростав паралельно з поширенням функціональних методів аналізу у різних галузях знань.

Заслуговує на увагу позиція Є. Дурнова, з приводу того, що функція розуміється як філософська категорія, що відображає призначення окремого елемента в системі загалом. Вона дозволяє дослідити наявні взаємозв'язки між елементами та механізм їх розвитку [2, с. 155]. Функціональний підхід неможливо відокремити від характеристики таких масштабних феноменів, як право, держава, правова чи політична система суспільства, а також від аналізу конкретних явищ, наприклад, державного апарату, органів влади або юридичної відповідальності. Відсутність функціонального виміру значно збіднила б наукове осмислення цих категорій, зробивши їх неповними та фрагментарними. У теорії держави і права функції зазвичай розглядають як основні напрями діяльності або впливу відповідного явища, що відображає рівень наукових знань щодо його соціальної ролі та функціонального призначення [3, с. 125].

В доповнення цього М. ван Хук запропонував, мабуть, одне з найлаконічніших визначень терміна «функція права», назвавши її «упорядкуванням суспільства». На думку М. І. Байтіна, функції права слід розуміти як основні напрями та форми впливу правової

системи на суспільні відносини, у межах яких виявляються її загальнолюдський зміст, соціальна природа та призначення. У представленому визначенні, як і в низці інших, наголос робиться саме на «впливі» права, а не на його «регулюванні». Водночас у роботах М. І. Байтіна проглядається тенденція визнавати провідну роль саме правового регулювання як домінуючого способу впливу права на суспільство [4, с. 24–25].

Поняття «функція» у юридичній науці традиційно розглядається як напрям діяльності певного суб'єкта, що відображає його призначення в правовій системі та суспільстві. Щодо судових органів категорія «функція» набуває особливого значення, оскільки вона дозволяє розкрити сутність правосуддя, визначити місце судової влади в системі поділу державної влади та з'ясувати специфіку взаємодії судів з іншими державними інституціями. Ми пропонуємо визначення «функції адміністративного суду» як напрямки та види його діяльності, що юридично виражають конституційне призначення адміністративної юстиції. Вони концентрують практичний зміст діяльності судової влади у сфері публічно-правових відносин.

Адміністративне судочинство в Україні є однією з ключових складових системи судової влади, що забезпечує реалізацію принципу верховенства права та захист прав і свобод людини від неправомірних дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень. Відповідно до статті 124 Конституції України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини в державі, а адміністративні суди спеціалізуються на публічно-правових спорах [6].

Захисна функція адміністративного суду є первинною і найбільш очевидною. Відповідно до частини 2 статті 2 Кодексу адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV [7] до завдань адміністративного судочинства належить захист прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин. Саме через механізм адміністративного судочинства громадянин отримує ефективний засіб поновлення порушених прав, зокрема право на оскарження нормативно-правових актів, рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень.

Контрольна функція адміністративного суду полягає у здійсненні судового контролю за законністю та обґрунтованістю діяльності органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та інших суб'єктів владних повноважень. Такий контроль має зовнішній і незалежний характер, що відрізняє його від відомчого чи прокурорського нагляду.

Превентивна функція адміністративного судочинства реалізується через сам факт можливості судового оскарження. Наявність ефективного судового механізму спонукає посадових осіб діяти в межах закону, оскільки вони усвідомлюють ризик скасування своїх рішень та притягнення до відповідальності.

Правотворча функція адміністративних судів, зокрема Верховного Суду як суду касаційної інстанції, виявляється у формуванні правових позицій, що стають обов'язковими для врахування нижчестоящими судами. Постанови Великої Палати Верховного Суду у справах адміністративної юрисдикції фактично виконують роль прецеденту, заповнюючи прогалини в законодавстві та забезпечуючи єдність судової практики [8].

Правороз'яснювальна функція адміністративного суду полягає в тлумаченні норм права під час розгляду конкретних справ. Таке тлумачення має офіційний характер і сприяє правильному застосуванню адміністративно-процесуальних і матеріальних норм усіма учасниками публічно-правових відносин. Особливо важливе значення має роз'яснення понять «дискреційні повноваження», «пропорційність», «публічний інтерес», які є ключовими для адміністративного права України.

Окремої уваги заслуговує соціальна функція адміністративного суду, яка полягає у забезпеченні балансу між інтересами особи та суспільства. В умовах трансформації української держави адміністративні суди відіграють роль арбітра між громадянином і державою, сприяючи формуванню культури законності в органах публічної влади.

З огляду на вищезазначене, доцільно запропонувати низку рекомендацій щодо удосконалення функціонування адміністративного судочинства в Україні:

Забезпечити реальність виконання рішень адміністративних судів. Необхідно посилити персональну відповідальність посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування за невиконання судових рішень, зокрема шляхом розширення дії ст. 382 Кримінального кодексу України і вдосконалення адміністративної відповідальності.

Оптимізувати навантаження на суддів адміністративних судів. Варто передбачити додаткове фінансування та збільшення кількості посад суддів, особливо в судах великих міст, що відповідає рекомендаціям Венеціанської комісії щодо забезпечення реальної спроможності судової влади виконувати свої конституційні функції.

Удосконалити електронне правосуддя. Максимальне розширення функціоналу системи «Електронний суд» дозволить прискорити строки розгляду справ, зменшити корупційні ризики та забезпечити прозорість судочинства. Це відповідає вимогам Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII [9].

Посилити правову підготовку представників суб'єктів владних повноважень. Багато спорів виникають через неправильне застосування законодавства посадовими особами. Доцільним є запровадження системної атестації та навчання, що відповідає принципам належного урядування, закріпленим у практиці Європейського суду з прав людини.

Удосконалити правове регулювання адміністративних процедур. Прийняття та повноцінне впровадження Закону України «Про адміністративну процедуру» сприятиме зниженню кількості необґрунтованих управлінських рішень та, відповідно, адміністративних спорів.

Розширити використання судової практики як джерела права. Обов'язкове врахування висновків Верховного Суду (ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII) потребує узагальнення та систематичного аналізу на рівні судів нижчих інстанцій, що сприятиме правовій визначеності і єдності правозастосування [9].

Висновки. Теоретико-правовий аналіз функцій адміністративного суду в Україні дозволяє зробити наступні висновки. Функції адміністративного суду є об'єктивно зумовленими основними напрямами діяльності адміністративного суду, що відображають його призначення в системі судової влади та спрямовані на забезпечення законності в діяльності публічної адміністрації, захист прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин.

Система функцій адміністративного суду включає правозахисну, контрольну, правотворчу, превентивну та юрисдикційну функції. Правозахисна функція відображає основне призначення адміністративного суду як гаранта судового захисту від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Контрольна функція характеризує роль адміністративного суду як інституту судового контролю за законністю рішень, дій та бездіяльності публічної адміністрації. Правотворча функція виявляється через тлумачення норм права, формування правових позицій, здійснення нормоконтролю. Превентивна функція спрямована на попередження порушень прав громадян та порушень законності в діяльності органів публічної влади. Юрисдикційна функція визначає адміністративний суд як орган, уповноважений на розгляд та вирішення публічно-правових спорів [8].

Функції адміністративного суду перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємозумовленості. Реалізація однієї функції створює передумови для реалізації інших функцій. Правозахисна та контрольна функції є основними, тоді як правотворча та превентивна функції мають похідний, допоміжний характер. Юрисдикційна функція є інтегруючою, оскільки всі інші функції реалізуються в рамках здійснення правосуддя [8].

Ефективність реалізації функцій адміністративного суду залежить від багатьох факторів: якості законодавчого регулювання адміністративного судочинства, рівня незалежності та професіоналізму суддів, доступності правосуддя, ефективності виконання судових рішень, правової культури суспільства. Виявлені проблеми реалізації функцій адміністративного суду вимагають системних змін як у законодавстві, так і в судовій практиці.

Удосконалення функціонування адміністративних судів має відбуватися в напрямі посилення правозахисної функції через забезпечення реального доступу до правосуддя,

розумних строків розгляду справ, ефективності судових рішень; посилення контрольної функції через розширення меж судового контролю, підвищення стандартів обґрунтування судових рішень; розвитку правотворчої функції через формування єдиної судової практики, систематизацію та оприлюднення правових позицій; посилення превентивної функції через створення механізмів відстеження системних порушень та підвищення відповідальності за них; удосконалення юрисдикційної функції через чіткіше визначення меж адміністративної юрисдикції.

Список використаних джерел:

1. Подоляк Е. Б. Основні завдання, функції та принципи адміністративного судочинства в судах загальної юрисдикції. 2019. С. 86–92. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.3551281

2. Дурнов Є. Поняття та види функцій праворозуміння. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2020. № 9. С. 154–159. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.9.27

3. Теорія держави та права : навч. посіб. / Є. В. Білозьоров та ін. ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с. URL: https://www.navs.edu.ua/files/kafedru/tdp/navch_pos_tdp.pdf

4. Сінькевич О. Функції права: конституційний вимір. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 24–30. DOI: https://doi.org/10.32837/yuv.v0i1.1532

5. Mark Van Hoecke. Law as Communication (European Academy of Legal Theory Series). 2002. P. 240. URL: https://www.amazon.com/Communication-European-Academy-Legal-Theory/dp/1841133418

6. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

7. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text

8. Основні завдання та функції адміністративного судочинства. *Другий апеляційний адміністративний суд*. URL: https://2aa.court.gov.ua/sud4851/info_sud/.

9. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

ГОРБУНОВА О. Ю.,
orcid.org/0009-0005-0722-6867
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
(Навчально-науковий інститут права та психології Національної академії внутрішніх справ)

УДК 342.95:613.84(477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.24

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБОРОНИ КУРІННЯ ТЮТЮНОВИХ ВИРОБІВ У ПУБЛІЧНИХ МІСЦЯХ: АНАЛІЗ СТ. 175-1 КУПАП

У статті здійснено комплексний аналіз адміністративно-правового регулювання заборони куріння тютюнових виробів у публічних місцях відповідно до ст. 175-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Розкрито еволюцію антитютюнового законодавства України, яке формувалося під впливом міжнародних стандартів, насамперед Рамкової конвенції ВООЗ із боротьби проти тютюну. Стаття узагальнює підходи вітчизняних науковців до визначення правової природи адміністративної відповідальності у сфері тютюноконтролю та підкреслює бланкетний характер диспозиції ст. 175-1 КУпАП, що передбачає необхідність узгодженості норм із положеннями спеціальних законів та актів органів місцевого самоврядування.

Проаналізовано судову практику, яка засвідчує наявність труднощів у встановленні факту куріння, визначенні правового статусу місця події та кваліфікації правопорушень, пов'язаних із використанням нових видів тютюнових і нікотиновмісних продуктів, зокрема електронних сигарет і пристроїв для нагрівання тютюну. Акцентовано увагу на колізіях між положеннями КУпАП і Закону України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів…», а також на різних підходах судів до визначення публічного місця.

Виявлено низку проблем правозастосування: недостатність відеофіксації, неповне зазначення нормативних підстав у протоколах, відсутність єдиного місцевого регулювання зон, вільних від тютюнового диму. Обґрунтовано, що поява бездимних виробів і електронних пристроїв посилила потребу оновлення нормативної бази. Авторка доводить необхідність удосконалення законодавства шляхом уточнення термінології, гармонізації норм КУпАП зі спеціальним законодавством, посилення координації між державними та місцевими органами та розширення профілактичного впливу на поведінку населення.

Ключові слова: *адміністративна відповідальність, куріння, тютюнові вироби, публічні місця, КУпАП, правопорушення, громадське здоров'я.*

Horbunova O. Yu. Legal regulation of the prohibition of smoking tobacco products in public places: analysis of Article 175-1 of the Code of Ukraine on Administrative Offences

In the article provides a comprehensive analysis of the administrative and legal regulation of the prohibition of smoking tobacco products in public places under Article 175-1 of the Code of Ukraine on Administrative Offences (CUAO). It examines the evolution of Ukrainian tobacco-control legislation shaped by international obligations, particularly the WHO Framework Convention on Tobacco Control. The study emphasizes the blanket

nature of Article 175-1, which requires consistent interpretation in conjunction with special laws and local regulatory acts defining smoke-free areas.

The article reviews doctrinal approaches of Ukrainian scholars regarding the preventive function and legal purpose of administrative liability in the field of public health protection. Special attention is paid to judicial practice, which demonstrates significant challenges in establishing the fact of smoking, determining the legal status of a "public place," and qualifying offences involving new categories of tobacco and nicotine products, such as e-cigarettes and heated tobacco devices. The analysis reveals inconsistencies in judicial interpretation and difficulties faced by law enforcement officers in documenting offences, including insufficient video evidence, incomplete indication of legal grounds in administrative protocols, and the lack of harmonized local regulations. The rapid spread of smokeless tobacco products and electronic smoking devices further highlights legal gaps due to the outdated terminology of the CUAO.

The article concludes that improving the effectiveness of Article 175-1 requires updating statutory definitions, synchronizing the CUAO with modern tobacco-control legislation, strengthening cooperation between state and local authorities, and expanding preventive measures aimed at reducing smoking in public places.

Key words: *administrative liability, smoking, tobacco products, public places, CUAO, offence, public health.*

Вступ. Заборона куріння тютюнових виробів у публічних місцях є ключовим елементом державної політики України у сфері охорони громадського здоров'я та виконання міжнародних зобов'язань за Рамковою конвенцією ВООЗ. Поширення альтернативних засобів вживання нікотину, зростання рівня куріння серед молоді та збільшення регуляторного навантаження на громадський простір зумовлюють необхідність системного аналізу чинного законодавства.

Низка наукових робіт присвячена проблемам адміністративної відповідальності, протидії тютюнокурінню, імплементації міжнародних рекомендацій. Однак сучасні трансформації антитютюнової політики, поява нових нікотиновмісних продуктів та різна судова практика щодо застосування ст. 175-1 КУпАП зумовлюють потребу у новому комплексному дослідженні. Невирішеними залишаються питання узгодження спеціального законодавства зі ст. 175-1 КУпАП, єдності визначення «публічних місць» та кваліфікації фактів вживання новітніх тютюнових виробів.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення адміністративно-правового аналізу заборони куріння тютюнових виробів у публічних місцях через призму ст. 175-1 КУпАП, виявлення проблем правозастосування та формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавства України у сфері тютюноконтролю.

Результати дослідження. Заборона куріння тютюнових виробів у публічних місцях є важливим елементом системи правових заходів, спрямованих на охорону здоров'я населення. Упродовж останніх десятиліть Україна здійснила суттєвий прогрес у гармонізації свого антитютюнового законодавства з міжнародними стандартами, зокрема положеннями Рамкової конвенції ВООЗ із боротьби проти тютюну, ратифікованої Законом України від 15.03.2006 р. № 3531-IV [1].

Правове підґрунтя заборони куріння формується передусім на базі Закону України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» (2005 р.) та численних змін до нього, включаючи Закон № 4536-IX від 16.07.2025, яким було введено додаткові обмеження щодо куріння у громадських місцях та охоплено нові категорії тютюнових і нікотиновмісних продуктів [2]. Саме цей закон визначає терміни «місця загального користування», «заклади ресторанного господарства», «приміщення органів влади» тощо – категорії, що є критично важливими для застосування ст. 175-1 КУпАП.

Диспозиція ст. 175-1 КУпАП передбачає відповідальність за куріння тютюнових виробів у місцях, де це заборонено законом. Таким чином, норма має бланкетний характер, а її зміст реалізується у взаємодії з положеннями спеціальних антитютюнових законів та актів місцевого самоврядування. Цю особливість підкреслюють у своїх роботах українські теоретики адміністративного права, зокрема Ю. Битяк та О. Миколенко, які зазначають, що бланкетні адміністративно-деліктні норми потребують особливої чіткості у визначенні об'єкта охорони та меж правового регулювання [3, с. 27; 4, с. 112].

Разом із тим, попри достатньо розгалужену нормативну базу, на практиці виникають труднощі у визначенні меж поняття «публічне місце», що зумовлено як відсутністю уніфікації визначень у різних актах, так і розбіжностями у підзаконному регулюванні. За даними Центру громадського здоров'я МОЗ України, значна частина адміністративних спорів щодо ст. 175-1 КУпАП стосується саме визначення правового статусу місця, де було зафіксовано факт куріння [5].

Адміністративно-деліктне регулювання куріння в Україні формувалося поетапно. Перші заборони були закріплені ще у 1990-х роках у контексті охорони здоров'я, але системний підхід почав формуватися після приєднання України до РКБТ ВООЗ. Зміни 2012 р. (Закон № 4844-VI) фактично ввели повну заборону куріння у закритих громадських місцях, а також у низці відкритих просторів, що стало важливим кроком у зменшенні пасивного тютюнокуріння [6].

Однак із розвитком нових нікотиновмісних продуктів та електронних пристроїв виникла потреба у модернізації підходів. Дослідження ВООЗ (Global Adult Tobacco Survey) показують, що в Україні значно зросло вживання електронних сигарет та пристроїв для нагрівання тютюну серед молоді [7]. Відповідно виникла необхідність поширити правові заборони на ці вироби. Закон № 1978-IX, що набув чинності у 2022 р., став ключовим інструментом адаптації українського законодавства до Директив ЄС 2014/40/ЄС [2].

Незважаючи на це, у правозастосуванні залишається низка невирішених питань. Зокрема, суди нерідко стикаються з проблемою визначення правового статусу електронної сигарети чи вейпу – чи належать вони до «тютюнових виробів», «електронних пристроїв для куріння» або ж до окремої категорії. Така невизначеність створює колізії між Законом «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» та диспозицією ст. 175-1 КУпАП, оскільки остання прямо не містить згадки про бездимні або електронні прилади. На це звертають увагу, зокрема, у роботах О. Пасенюка та фахівців сфери медичного права, які наголошують на необхідності чіткого розмежування термінів для уникнення юридичних помилок [8, с. 54].

Ключовим елементом правозастосування є встановлення факту куріння у забороненому місці. Доктринально це правопорушення відноситься до протиправних дій з формальним складом: юридично значущим є сам факт куріння, а не його наслідки.

Разом з тим, судова практика демонструє значні труднощі у доведенні складу цього правопорушення. У ряді рішень суди наголошують, що самої присутності особи у місці із залишками диму або запахом тютюну недостатньо для притягнення до відповідальності – необхідно зафіксувати сам процес куріння [9]. З іншого боку, у низці справ суди визнають достатніми показання свідків або відеофіксацію з бодікамер поліцейських, що підтверджує специфіку процесу доказування за адміністративними правопорушеннями.

Дискусійним залишається питання про співвідношення норм Закону «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» та ст. 175-1 КУпАП, зокрема у частині визначення «заборонених місць». Оскільки КУпАП прямо не встановлює довгого переліку відповідних локацій, суди змушені посилатися на закон та підзаконні акти МОЗ, що прямо передбачають такі місця. Науковці, зокрема І. Голосніченко, відзначають, що така конструкція створює ризик неоднакового тлумачення через різні підходи органів місцевої влади до встановлення додаткових зон [14, с. 118].

Органи Національної поліції є основними суб'єктами фіксації та документування правопорушення, передбаченого ст. 175-1 КУпАП [13]. Водночас аналіз їхньої діяльності свідчить про наявність таких проблем:

1) Доказування факту куріння.

У низці випадків відсутність відеофіксації або свідків стає підставою для закриття провадження судами. Це підтверджується узагальненнями судової практики, оприлюдненими Державною судовою адміністрацією [10].

2) Неправильне визначення місця правопорушення.

Працівники поліції іноді посилаються на розташування особи «у громадському місці», але не зазначають, яка саме норма закону забороняє куріння у цій локації. Суди визнають це істотним недоліком протоколу [9].

3) Проблеми у взаємодії з органами місцевого самоврядування.

Не всі громади розробили та затвердили додаткові переліки місць, где заборонено куріння. Це створює нерівномірність адміністративної практики між регіонами.

4) Недостатня профілактична складова.

На думку фахівців у галузі громадського здоров'я, ефективність заборон значно зростає за умови поєднання адміністративної відповідальності із системною просвітницькою діяльністю [11].

Поява бездимних продуктів та електронних пристроїв для нагрівання тютюну змінила підходи до правового регулювання. ВООЗ наголошує, що ці пристрої мають подібний ризик пасивного впливу, що й традиційні сигарети [12]. Закон № 1978-IX розширив заборони на такі вироби, однак у КУпАП відповідні зміни не були синхронізовані достатньо чітко.

Це призводить до того, що у судовій практиці виникають суперечки щодо правової природи вейпінгу. У частині рішень він прирівнюється до куріння, у частині – ні, що створює прогалину у виконанні зобов'язань України за РКБТ ВООЗ.

Висновки. Отже, проведений аналіз засвідчує, що законодавча заборона куріння тютюнових виробів у публічних місцях в Україні є вагомим кроком у напрямі захисту громадського здоров'я та виконання міжнародних зобов'язань (зокрема, Рамкової Конвенції ВООЗ із боротьби проти тютюну) [1]. На нормативному рівні сформовано комплексну систему обмежень: Закон України № 2899-IV чітко визначає перелік місць, де заборонено курити, вживати чи використовувати тютюнові вироби, електронні сигарети, пристрої для нагрівання тютюну, кальяни та навіть трав'яні вироби для куріння [2]. Це охоплює всі основні категорії закритих громадських приміщень – від закладів охорони здоров'я, освіти, ресторанного господарства до офісів і під'їздів житлових будинків – а також окремі відкриті локації (дитячі майданчики, зупинки транспорту, спортивні та транспортні об'єкти тощо) [2]. Органи місцевого самоврядування наділені повноваженнями встановлювати додатковий перелік місць, вільних від куріння, залежно від потреб конкретної громади [3]. Як результат, з липня 2022 року 100% приміщень громадського призначення та робочих місць у будівлях стали бездимними [15]. Водночас законодавець зберіг баланс прав, залишивши громадянам можливість куріння у переважній більшості відкритих місць на вулиці (поза визначеними зонами заборони) [2]. Такий підхід відповідає міжнародним практикам і рекомендаціям, визнаючись ефективним інструментом зниження поширеності куріння та захисту громадян від пасивного вдихання диму.

Стаття 175-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) виступає ключовим механізмом притягнення до відповідальності за порушення вказаної заборони [13]. Диспозиція цієї норми охоплює куріння тютюнових виробів у місцях, де це заборонено законом, а також у додаткових місцях, визначених рішеннями місцевих рад. Таким чином, КУпАП забезпечує дієвий зв'язок між нормами Закону № 2899-IV та практикою їх реалізації [16]. Санкція за порушення є відносно помірною: вперше вчинене правопорушення тягне попередження або штраф від 3 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів (51–170 грн), а повторне протягом року – штраф від 10 до 20 неоподатковуваних мінімумів (170–340 грн) [13]. Органами, уповноваженими розглядати справи за ст. 175-1 КУпАП, є Національна поліція [16]. Важливо, що законодавство передбачає відповідальність не

лише курців, а й суб'єктів господарювання, на території яких допускається порушення бездимного режиму – контроль за ними здійснює Держпродспоживслужба [15]. Окрім загальної статті 175-1 КУпАП, в кодексі наявні спеціальні норми, що встановлюють відповідальність за куріння у специфічних ситуаціях – у вагонах поїздів чи метрополітені (ч. 2 ст. 110 КУпАП) та в громадському транспорті (ч. 3 ст. 119 КУпАП) [13].

Практика правозастосування свідчить про позитивні тенденції, але й виявляє низку проблем. За рік (2023) в судах України було розглянуто понад 5000 справ про куріння в заборонених місцях [9]. Більшість порушників були обмежені усним зауваженням – суди та поліція часто застосовують найм'якший захід замість накладення штрафу. Лише у випадках повторних чи злісних порушень фіксуються постанови про стягнення штрафу – здебільшого мінімального [16]. Це може свідчити про формальне ставлення до цих справ та недостатній стримуючий ефект санкцій. Розмір штрафів є неспівмірно малим у порівнянні з витратами курця на тютюн або із штрафами в інших країнах [17]. В окремих ситуаціях особи демонстративно ігнорують вимоги – наприклад, знищують постанову поліції, що тягне вже кримінальну відповідальність. Водночас юридична спільнота й громадськість тримають на контролі дотримання закону – створено механізми подачі скарг (у тому числі онлайн) [15].

Особливості кваліфікації та доказування полягають у правильному визначенні складу правопорушення і підтвердженні факту куріння саме в забороненому місці [18]. Об'єктивна сторона правопорушення за ст. 175-1 КУпАП – це дія куріння тютюнового виробу у зоні, де це не дозволено [16]. Доказами найчастіше виступають рапорт та свідчення очевидців [18]. Під'їзд, стадіон, підземний перехід – це громадські місця, і факт куріння там тягне відповідальність [2]. Пішохідна вулиця не є забороненим місцем сама по собі, якщо місцевою радою не визначено інше.

На сьогодні виникли колізії у сфері тютюнового регулювання, зумовлені появою нових видів продукції. Законодавець розширив перелік заборонених для куріння пристроїв, включивши електронні сигарети, TPS (IQOS, glo), трав'яні суміші [2]. Однак ст. 175-1 КУпАП досі формально охоплює лише тютюнові вироби [13], а е-сигарети і пристрої для нагрівання не підпадають під дію статті [19]. Це створює прогалину в законі – неможливість притягнення до відповідальності [16], що визнається проблемою також у зарубіжній доктрині. Крім того, залишається невирішеним питання відповідальності неповнолітніх – прямої адміністративної санкції для них немає [20].

Отже, чинна система нормативного регулювання заборони куріння в публічних місцях відповідає міжнародним стандартам, проте потребує вдосконалення. Зарубіжний досвід демонструє, що підвищення штрафів і невідворотність покарання сприяють дотриманню норм. В Україні ж, маючи прогресивне законодавство, спостерігається поблажливе ставлення до порушників. Тому автор пропонує:

• Доповнити диспозицію ст. 175-1 КУпАП згадкою про електронні сигарети, TPS, трав'яні суміші. Запровадити поняття «споживання тютюнових і нікотиновмісних виробів у заборонених місцях».

• Підвищити штрафи: до 5–20 н.м.д.г. за перше порушення, до 20–50 – за повторне.

• Видати роз'яснення для поліції і судів: МВС і МОЗ мають розробити методичні рекомендації.

• Усунути колізії в термінології, узгодити законодавство, внести зміни до КУпАП.

• Запровадити відповідальність неповнолітніх: або спеціальні санкції для віку 16–18 років, або посилити застосування ст. 184 КУпАП.

• Посилити профілактику: проводити інформаційні кампанії, популяризувати культуру "smoke-free", забезпечити чітке маркування місць, вільних від куріння.

Вдосконалення регулювання заборони куріння – це інвестиція в здоров'я нації. Комплекс заходів (законодавчі зміни, освітні програми, контроль) має сформувати сталу тенденцію до зниження рівня куріння. Очікуваний результат – менше хвороб і передчасних смертей, економія витрат на лікування, підвищення продуктивності. Практичне впровадження пропозицій дозволить закону реально діяти – в кожному громадському закладі, на кожній зупинці – в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь.

Список використаних джерел:

1. Рамкова конвенція ВООЗ із боротьби проти тютюну : міжнар. док. від 21 трав. 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/897_001#Text (дата звернення: 22.12.2025)

2. Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення : Закон України від 22 верес. 2005 р. № 2899-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2899-15 (дата звернення: 19.12.2025)

3. Битяк Ю. П., Гаращук В. М., Дьяченко Г. В. Адміністративне право України : підручник. Харків : Право, 2012. 568 с.

4. Миколенко О. І. Адміністративне право України : навч. посіб. Харків : Диса плюс, 2014. 304 с.

5. Аналітичні матеріали щодо контролю за тютюнокурінням. *Центр громадського здоров'я МОЗ України* : [сайт]. URL: https://phc.org.ua (дата звернення: 22.12.2025)

6. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення окремих положень про обмеження місць куріння тютюнових виробів : Закон України від 24 трав. 2012 р. № 4844-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4844-17 (дата звернення: 19.12.2025)

7. WHO report on the global tobacco epidemic 2019: offer help to quit tobacco use. *World Health Organization* : [сайт]. 2019. URL: https://www.who.int/publications/i/item/9789241516204 (дата звернення: 19.12.2025)

8. Пасенюк О. С. Антитютюнове законодавство України: сучасний стан та напрями вдосконалення. *Вісник Вищої ради правосуддя*. 2021. № 3. С. 52–59.

9. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua (дата звернення: 22.12.2025)

10. Єдиний державний реєстр судових рішень. *Державна судова адміністрація України* : [сайт]. URL: https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/oddata/541/ (дата звернення: 22.12.2025)

11. Protecting people from tobacco smoke: Smoke Free environments. *Smoke Free Partnership* : [сайт]. 2019. URL: https://smokefreepartnership.eu (дата звернення: 22.12.2025)

12. Heated tobacco products: information sheet. *World Health Organization* : [сайт]. 2020. URL: https://www.who.int/publications/i/item/WHO-HEP-HPR-2020.2 (дата звернення: 22.12.2025)

13. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 груд. 1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.

14. Повноваження органів місцевого самоврядування на здійснення комунального управління та охорону власності : монографія / І. П. Голосніченко, О. О. Кравчук, М. Ф. Стахурський та ін. Київ : Г.А.М., 2008. 320 с.

15. Стан тютюнового контролю в Україні: факти та рекомендації / ГО «Життя», Центр громадянського представництва. Київ, 2023. 44 с.

16. Довгань І. І. Проблеми застосування статті 175-1 КУпАП: аналіз судової практики. *Юридична Україна*. 2020. № 6. С. 34–39.

17. Кірєєв С. М. Ефективність механізму адміністративної відповідальності за порушення антитютюнового законодавства. *Форум права*. 2023. № 2. С. 113–117.

18. Новіков Є. В. Кваліфікація адміністративних правопорушень, пов'язаних із курінням у публічних місцях. *Публічне право*. 2021. № 4. С. 88–92.

19. Швець Ю. О. Правова природа тютюнових виробів і пристроїв для їх споживання. *Порівняльно-аналітичне право*. 2023. № 3. С. 61–65.

20. Білоус Т. О. Адміністративна відповідальність за куріння тютюнових виробів у громадських місцях: проблеми доказування. *Право України*. 2022. № 10. С. 121–125.

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

ДМИТРЕНКО В. І.,
orcid.org/0009-0003-0791-1659
аспірант відділу аспірантури
(ад'юнктури) і докторантури
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

УДК 342.95
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.25

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ З ПИТАНЬ БЕЗПЕЧНОСТІ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ ТА ЗАХИСТУ СПОЖИВАЧІВ

У статті автором проаналізовано правові засади діяльності Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, що дозволило визначити наступні особливості перших: 1) до правових засад діяльності окрім норм права входять і принципи функціонування Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, основними з яких є: верховенства права, законність, забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина, безперервність, забезпечення єдності державної політики, відкритість, прозорість і відповідальність; 2) привалювання норм адміністративного законодавства, яке в переважній більшості регулює весь спектр роботи даної служби включно з зовнішньою та внутрішньоорганізаційною діяльністю; 3) на законодавчому рівні врегульовані найважливіші сфери діяльності даної служби, відповідно законодавчі акти систематизовано на рівні двох груп: загальної, яка об'єднує контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, дозвільну діяльність, оприлюднення публічної інформації щодо харчових продуктів, а також здійснення адміністративно-деліктного провадження; спеціальні, які встановлюють правила в конкретних галузях: молочної, рибної, м'ясопереробної промисловостях, агропромисловому комплексі, ветеринарної медицини та тваринництва; 4) значна частина роботи Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів регулюється відомчими наказами Міністерства аграрної політики та продовольства України, що пояснюється тим, що у 2021 році її діяльність координувалась вказаним міністерством, а не Кабінетом Міністрів України; 5) висока деталізація діяльності кожного напряму (контрольного, дозвільного, надання адміністративних послуг, проведення експертиз, розпорядження бюджетними коштами, планування та організації роботи, в т. ч. оприлюднення публічної інформації, організації електронного та паперового документообігу та роботу з персоналом) на підзаконному рівні.

Ключові слова: *публічне адміністрування, Державна служба з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, ветеринарна медицина, промисловість, контроль, дозвільна діяльність, правові засади.*

Dmytrenko V. I. Peculiarities of the legal framework of the activities of the State Service for Food Safety and Consumer Protection

In the article, the author analyzed the legal principles of the State Service for Food Safety and Consumer Protection, which allowed to determine the following features of the former: 1) the legal principles of the activity, in addition to the norms of law, also include the principles of the functioning of the State

Service for Food Safety and Consumer Protection, the main ones of which are: the rule of law, legality, ensuring compliance with the rights and freedoms of man and citizen, continuity, ensuring the unity of state policy, openness, transparency and responsibility; 2) the imposition of norms of administrative legislation, which in the vast majority regulates the entire spectrum of the work of this service, including external and internal organizational activities; 3) at the legislative level, the most important areas of activity of this service are regulated, accordingly, legislative acts are systematized at the level of two groups: general, which combines control over compliance with legislation on food products, permitting activities, publication of public information on food products, as well as the implementation of administrative tort proceedings; special ones that establish rules in specific industries: dairy, fish, meat processing industries, agro-industrial complex, veterinary medicine and animal husbandry; 4) a significant part of the work of the State Service for Food Safety and Consumer Protection is regulated by departmental orders of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine, which is explained by the fact that in 2021 its activities were coordinated by the specified ministry, and not by the Cabinet of Ministers of Ukraine; 5) high detailing of the activities of each area (control, permitting, provision of administrative services, conducting examinations, management of budget funds, planning and organization of work, including the publication of public information, organization of electronic and paper document flow and work with personnel) at the subordinate legal level.

Key words: *public administration, State Service for Food Safety and Consumer Protection, veterinary medicine, industry, control, licensing, legal framework.*

Вступ. Всі учасники правових відносин підпорядковуються певним нормативним актам, призначеним для унормування таких відносин. Особливо це стосується випадків, коли одним із учасників правовідносин є орган публічної адміністрації, діяльність якого (від створення до реалізації компетенції) у повному обсязі регламентуються чинним законодавством, а за порушення встановлених норм настає юридична відповідальність. Зазначене дає підстави говорити про ключову роль правових засад у функціонуванні держави, її апарату, а від так і органів державної влади, незалежно від їх статусу та підпорядкування. Більш того, як правило від якості змісту приписів чинного законодавства залежить результативність роботи органу державної влади, і Державна служба з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (далі – Держпродспоживслужба) не є виключенням. Ведення режиму воєнного стану на території України, дало змогу виявити «слабкі сторони» чинної нормативно-правової бази, коли з'ясувалось, що окремі законодавчі норми, в особливих умовах, не результативні, а від так не урегульовують суспільні відносини у повному обсязі.

Постановка завдання. Метою статті є визначення конкретних особливостей правових засад діяльності Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів.

Результати дослідження. Правові засади – це узагальнюючий термін який об'єднує різні види законодавчих норм, згрупованих за належністю до конкретної галузі права. Тож цілком логічно, що термін адміністративно-правові засади є похідним від іншого – правові засади, проте об'єднує не всі нормативні приписи, а лише норми адміністративного права. На цьому наголошують і вчені-адміністративісти, зокрема Н.С. Панова в своєму дослідженні монографічного характеру присвяченому адміністративно-правовим засадам розвитку державного управління в України пропонує під останніми розуміти «сукупність адміністративно-правових норм, які визначають основні цінності, принципи, завдання, форми та методи розвитку нормотворчої і розпорядчої діяльності органів виконавчої влади» [1, с. 7]. Схожих поглядів притримується і М.І. Легенький, який переконаний, що зміст вказаної категорії становлять методологічні риси (принципи, інструменти та процедури), що знайшли своє легальне закріплення в нормах адміністративного права [2, с. 29].

Незважаючи на відсутність у юриспруденції уніфікованого розуміння терміну адміністративно-правові засади серед науковців, слід відмітити наявність тенденції щодо утвердження класичного наукового підходу згідно з яким правовими засадами визначається сукупність нормативно-правових актів, а під адміністративно-правовими засадами – норми адміністративного права. На підтвердження зазначеного наведемо низку наукових положень. Так, М.Ю. Єфіменко переконаний, що правові засади адвокатської діяльності – це всі закони та підзаконні нормативно-правові акти, що регламентують здійснення адвокатами своєї професійної діяльності. До таких нормативно-правових актів він відносить: закони та прийняті на їх основі підзаконні нормативно-правові акти, а також підзаконні та організаційно-розпорядчі документи, які регламентують адвокатську діяльність [3, с. 52]. Р.О. Гаврік і О.О. Галус класифікують правові засади контрольно-наглядової діяльності в сфері господарської діяльності на: загальні (чинне національне законодавство, включаючи Закон України «Про правові засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [4]) та спеціальні, «в тому числі правові актами місцевих органів публічної адміністрації» [5]. Показовим є підхід А.І. Лиги, який розглядаючи правові засади державної політики у сфері захисту прав споживачів аналізує виключно нормативно-правові акти різної юридично сили в окресленій сфері [6, с. 192].

На нашу думку, визначення змісту понять правові засади та адміністративно-правові засади через правові та адміністративно правові норми відповідно є не тільки найпоширенішим, а і найоб'єктивнішим підходом, який не протирічить, а ні законам логіки, а ні власне системі права. Таким чином, дослідження сутності правових засад діяльності Держпродспоживслужби неможливо без аналізу нормативно-правових актів, які регламентують діяльність цієї служби. В свою чергу національна законодавча база налічує майже 290000 документів, зрозуміло, що не всі вони стосуються функціонування Держпродспоживслужби, проте з метою збереження логічної послідовності викладення матеріалу ми будемо спиратись на систему правових актів, побудовану М.В. Цвіком і О.В. Петришиним, в основу якої покладена їх юридична сила: Конституція України як Основний закон держави; закони України; підзаконні нормативно-правові акти; акти місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування [7, с. 266–267].

Хоча в Основному законі держави безпосередньо не згадується Держпродспоживслужба, в ньому закріплені основні засади діяльності останньої. Визначальними нормами для діяльності вказаної служби, на нашу думку, залишаються приписи ст. 42 Осинового закону держави наступного змісту: «держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів» [8]. Саме цей напрям діяльності держава, яка самостійно не реалізує жодну зі своїх функцій , здійснює через Держпродспоживслужбу. Отже, конституційні норми визначають основну мету діяльності Держпродспоживслужби, без будь-якої деталізації.

Враховуючи широку компетенцію Держпродспоживслужби, яка наділена широкою компетенцію в різних сферах, зазначимо, що її діяльність ґрунтується на більше ніж десяти законодавчих актах, що восновному декларують контрольно-наглядові та дозвільні повноваження. Від так пропонуємо поділити ці законодавчі акти, залежно від предмету регулювання, на:

1) загальні, що одночасно регулюють діяльність в декількох (суміжних сферах та/або галузях), зокрема в Законах України: «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» визначено систему повноважень Держпродспоживслужби (ст. 7) та можливість їх делегування, в частині реалізації окремих заходів державного контролю (ст. 9), засади та вимоги контрольної діяльності (статті 8, 17–18, Розділи VI–VII) та форми її реалізації (ст. 19), а також процедури відбору зразків та проведення лабораторних досліджень (Розділ IV), планування здійснення контрольної діяльності (Розділ V) [9]; «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності»

закріплено загальні положення (принципи, вимоги, відповідальність тощо) дозвільної діяльності, яку здійснюють органи державної влади, в тому числі і Держпродспоживслужба [10]; «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» встановлено правила (статті 4, 6–7), якими повинна керуватись Держпродспоживслужба здійснюючи контроль у визначеній сфері, включно з регламентацією процедури відбору зразків продукції (статті 13–16) та призначення експертизи (ст.ст. 17, 18) [4]; «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів» декларовано «правові та організаційні засади надання споживачам інформації про харчові продукти з метою забезпечення високого рівня захисту здоров'я громадян і задоволення їхніх соціальних та економічних інтересів» [11];

2) спеціальні, які поширюються на конкретні сфери чи галузі: молочної промисловості (ст.ст. 14, 15 Закону України «Про молоко та молочні продукти» [12]); рибної промисловості (ст. 11 Закону України «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них» [13]); ветеринарної медицини (ст. 6-2 Закону України «Про ветеринарну медицину» [14]); агропромислового комплексу (далі – АПК) і м'ясопереробної промисловості (ст. 7 Закону України «Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною» [15]); тваринництва (ст. 9 Закону України «Про ідентифікацію та реєстрацію тварин» [16]).

Слід відмітити, що окрім законів, які регламентують основні напрями діяльності Держпродспоживслужби, не менш важливе значення мають і ті законодавчі акти, що містять положення про її внутрішньоорганізаційну побудову та діяльність. Прикладом таких нормативно-правових актів можуть бути Закони України «Про центральні органи виконавчої влади» [17] та «Про державну службу» [18].

Попри те, що основні повноваження Держпродспоживслужби пов'язані з контрольно-наглядовою діяльністю, дана служба, згідно з приписами ст. 244-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) уповноважена розглядати справи про адміністративні правопорушення та приймати рішення про винуватість особи, якщо остання вчинила правопорушення. Згідно зі ст. 255 КУпАП Держпродспоживслужба також має право складати протоколи про адміністративні правопорушення.

Перше місце в ієрархії підзаконних нормативно-правових актів займають постанови Кабінету Міністрів України (далі – КМ України). Тож аналіз даного блоку парових актів доцільно почати саме з них. Насамперед, наведемо Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів затверджене постановою КМ України від 02.09.2015 № 667 у якому закріплено статус Держпродспоживслужби (п. 1), правові засади її діяльності (пункти 2, 15), основні завдання (п. 3), повноваження (пункти 4–6), організаційно-функціональний аспект роботи (пункти 7, 9, 10–14) та порядок взаємодії (п. 8) [19]. До того ж постановами КМ України врегульовано ряд різних аспектів діяльності Держпродспоживслужби, які стосуються:

– контрольної та дозвільної діяльності (Порядок видачі, відмови у видачі, анулювання, тимчасового припинення дії, переоформлення та поновлення дії експлуатаційного дозволу затверджений постановою КМ України від 12.01.2024 № 27);

– надання адміністративних послуг (Деякі питання надання послуг Державною службою з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, органами та установами, що належать до сфери її управління затверджені постановою КМ України від 28.12.2011 № 1348);

– проведення експертизи (Порядок відбору зразків продукції тваринного, рослинного і біотехнологічного походження для проведення досліджень затверджений постановою КМ України від 14.06.2002 № 833);

– розпорядження бюджетними коштами (Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення протиепізоотичних заходів, та переліку послуг спеціалістів ветеринарної медицини, які провадять ветеринарну практику, за здійснення обов'язкових або необхідних протиепізоотичних заходів та розмірів їх оплати затверджений постановою КМ України від 23.04.2008 № 413).

Відмітимо, що значна частина діяльності Держпродспоживслужби, зокрема в сфері ветеринарної медицини, регламентується наказами Міністерства аграрної політики та продовольства України – Мінагрополітики (далі – Мінагрополітики), наприклад Вимогами щодо розробки, впровадження та застосування постійно діючих процедур, заснованих на принципах Системи управління безпечністю харчових продуктів (HACCP) затвердженими наказом Мінагрополітики від 01.10.2012 № 590 тощо. У той час, коли закони та підзаконні нормативно-правові акти КМ України та Мінагрополітики, регламентують, переважно зовнішню діяльність Держпродспоживслужби, остання упорядковує свою внутрішню діяльність за допомогою власних відомчих актів, якими регулюються питання про:

– планування діяльності (Річний план здійснення заходів державного нагляду (контролю) Держпродспоживслужби на 2025 рік затверджений наказом Держпродспоживслужби від 25.11.2024 № 0817);

– оприлюднення публічної інформації (Перелік наборів даних Держпродспоживслужби, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних затверджений наказом Держпродспоживслужби від 11.10.2024 № 716);

– організації електронного та паперового документообігу (Інструкція з діловодства та документування управлінської інформації в електронній та паперовій формах в Державній службі України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів затверджена наказом Держпродспоживслужби від 28.02.2025 № 161);

– оцінювання персоналу (Порядок проведення оцінювання результатів службової діяльності посадових осіб Держпродспоживслужби, що здійснюють державний нагляд (контроль) у сфері господарської діяльності затверджений наказом Держпродспоживслужби від 22.05.2017 № 341) і т. п.

Висновки. У свою чергу проведений вище аналіз дозволяє визначити наступні особливості правових засад діяльності Держпродспоживслужби: 1) до правових засад діяльності окрім норм права входять і принципи функціонування Держпродспоживслужби, основними з яких є: верховенства права, законність, забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина, безперервність, забезпечення єдності державної політики, відкритість, прозорість і відповідальність; 2) привалювання норм адміністративного законодавства, яке в переважній більшості регулює весь спектр роботи даної служби включно з зовнішньою та внутрішньоорганізаційною діяльністю; 3) на законодавчому рівні врегульовані найважливіші сфери діяльності даної служби, відповідно законодавчі акти систематизовано на рівні двох груп: загальної, яка об'єднує контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, дозвільну діяльність, оприлюднення публічної інформації щодо харчових продуктів, а також здійснення адміністративно-деліктного провадження; спеціальні, які встановлюють правила в конкретних галузях: молочної, рибної, м'ясопереробної промисловостях, АПК, ветеринарної медицини та тваринництва; 4) значна частина роботи Держпродспоживслужби регулюється відомчими наказами Мінагрополітики, що пояснюється тим, що у 2021 році її діяльність координувалась вказаним міністерством, а не КМ України; 5) висока деталізація діяльності кожного напряму (контрольного, дозвільного, надання адміністративних послуг, проведення експертиз, розпорядження бюджетними коштами, планування та організації роботи, в т. ч. оприлюднення публічної інформації, організації електронного та паперового документообігу та роботу з персоналом) на підзаконному рівні.

Хоча положення правових актів і визначають окремі елементи адміністративно-правового статусу Держпродспоживслужби аналіз їх змісту не сприяє формуванню об'єктивного уявлення про структуру, яке у свою чергу потребує вивчення теоретичних основ категорії адміністративно-правового статусу вказаної служби.

Список використаних джерел:

1. Панова Н. С. Адміністративно-правові засади розвитку державного управління в сучасній Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2008. 19 с.

2. Легенький М. І. Категоріально-змістові передумови дослідження адміністративно-правових засад формування і реалізації державної політики у сфері освіти. *Інтернаука. Серія «Юридичні науки»*. 2018. № 3 (8). С. 25–31.

3. Єфіменко М. Ю. Правові засади діяльності адвокатури України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4 (59). Ч. 2. С. 46–53.

4. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: закон України від 05.04.2007 № 877-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text (дата звернення 21.09.2025).

5. Гаврік Р. О., Галус О. О. Правові засади здійснення контролю у сфері господарської діяльності місцевими органами публічної адміністрації. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування.* 2024. № 12. DOI: https://doi.org/10.54929/2786-5746-2024-12-01-17.

6. Лига А. І. Правові засади державної політики у сфері захисту прав споживачів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 191–196. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-8/44.

7. Загальна теорія держави і права: підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко [та ін.]; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.

8. Конституція України 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення 03.10.2025).

9. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин: закон України від 18.05.2017 № 2042-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2042-19#n569 (дата звернення 05.10.2025).

10. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: закон України від 06.09.2005 № 2806-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2806-15#n2 (дата звернення 11.10.2025).

11. Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів: закон України від 06.12.2018 № 2639-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2639-19#n5 (дата звернення 12.10.2025).

12. Про молоко та молочні продукти: закон України від 24.06.2004 № 1870-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1870-15#Text (дата звернення 15.10.2025).

13. Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них: закон України від 06.02.2003 № 486-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/486-15#Text (дата звернення 15.10.2025).

14. Про ветеринарну медицину: закон України від 25.06.1992 № 2498-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2498-12#n1145 (дата звернення 15.10.2025).

15. Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною: закон України від 07.04.2015 № 287-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287-19#n60 (дата звернення 15.10.2025).

16. Про ідентифікацію та реєстрацію тварин: закон України від 04.06.2009 № 1445-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1445-17#n98 (дата звернення 15.10.2025).

17. Про центральні органи виконавчої влади: закон України від 17.03.2011 № 3166-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#n14 (дата звернення 17.10.2025).

18. Про державну службу: закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text (дата звернення 17.10.2025).

19. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів: постанова Кабінету Міністрів України від 02.09.2015 № 667. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-%D0%BF#Text (дата звернення 19.10.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 03.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

ДЯКОВСЬКИЙ О. С.,
orcid.org/0000-0003-3412-9278
кандидат юридичних наук,
викладач кафедри інформаційного,
господарського
та адміністративного права
(Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»)

УДК 347.998.85
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.26

АУДИТ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ТА АДМІНІСТРАТИВНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджено правові, організаційні та технічні аспекти захисту інформації, яка ідентифікує особу, з урахуванням найкращих практик країн ЄС, США та інших розвинених держав. Особливу увагу приділено аналізу Загального регламенту захисту даних як взірця регулювання в сфері захисту приватності в ЄС. Розглянуто американський підхід, що базується на секторальному регулюванні, а також підходи країн, які впроваджують комплексні національні стратегії захисту даних.

Висвітлено організаційно-правові аспекти аудиту захисту персональних даних, який є ключовим елементом забезпечення інформаційної безпеки в умовах сучасного розвитку цифрових технологій. Досліджено нормативно-правову базу, яка визначає обов'язки суб'єктів господарювання щодо забезпечення конфіденційності, цілісності та доступності персональної інформації. У роботі окреслено поняття аудиту захисту даних як системного процесу, спрямованого на виявлення слабких місць в існуючих системах управління інформаційною безпекою, та надано характеристику його основних етапів, включно з аналізом ризиків, оцінкою відповідності законодавчим вимогам та формуванням рекомендацій для їх усунення.

Зокрема, акцент зроблено на використанні міжнародних стандартів, таких як ISO/IEC 27001 та ISO/IEC 27701, які регламентують процеси забезпечення інформаційної безпеки та управління приватністю. Зазначено, що ефективний аудит сприяє не лише виявленню недоліків, але й підвищенню рівня довіри до організації з боку клієнтів та партнерів, що є важливим у конкурентному середовищі. У підсумку наголошено на потребі ефективного впровадження організаційно-правових механізмів аудиту захисту персональних даних, що є необхідною умовою для забезпечення прав громадян на приватність, підвищення рівня інформаційної безпеки та зменшення ризиків витоків конфіденційної інформації.

Ключові слова: *аудит, міжнародний досвід, персональні дані, цифрова культура, конфіденційність, добросовісність та розсудливість, адміністративна процедура, принципи.*

Diakovskyi O. S. Audit of personal data protection: organizational and legal aspect

The article examines the legal, organizational and technical aspects of protecting personally identifiable information, taking into account the best practices of the EU,

the USA and other developed countries. Particular attention is paid to the analysis of the General Data Protection Regulation as a model of privacy regulation in the EU. The American approach based on sectoral regulation is considered, as well as the approaches of countries implementing comprehensive national data protection strategies.

The author highlights the organizational and legal aspects of personal data protection audit, which is a key element of information security in the context of modern digital development. The legal framework defining the obligations of business entities to ensure the confidentiality, integrity and availability of personal information is studied. The paper considers the concept of data protection audit as a systematic process aimed at identifying weaknesses in existing information security management systems and describes its main stages, including risk analysis, assessment of compliance with legal requirements and formation of recommendations for their elimination.

In particular, the emphasis is placed on the use of international standards such as ISO/IEC 27001 and ISO/IEC 27701, which regulate the processes of information security and privacy management. It is noted that an effective audit contributes not only to the identification of deficiencies, but also to increasing the level of trust in the organization by customers and partners, which is important in a competitive environment. As a result, the author emphasizes the need for effective implementation of organizational and legal mechanisms for auditing personal data protection, which is a prerequisite for ensuring the rights of citizens to privacy, improving information security and reducing the risks of confidential information leakage.

Key words: *audit, international experience, personal data, digital culture, privacy. good faith and prudence, administrative procedure, principles.*

Вступ. Концепт «персональних даних» прийнято розглядати із позиції різних сфер наукового пізнання, включаючи право, цифрові технології, публічне управління та адміністрування тощо. Подібного роду тенденція спричинена активним проникненням проблематики їх захисту у кожен із перелічених сегментів. І це не випадково, адже в умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій, глобалізації та цифровізації значна частина життєдіяльності суспільства перемістилася у віртуальний простір, що створює нові виклики щодо захисту персональних даних, оскільки їхній обсяг, збирання, обробка та використання суттєво зросли. Дані про людину, такі як її ідентифікаційна інформація, фінансові показники, медичні записи чи навіть вподобання, стали об'єктом інтересу як державних органів, так і приватних компаній, що породжує ризики неправомірного їх використання.

Важливим аспектом є і той факт, що персональні дані мають амбівалентну природу: вони є одночасно об'єктом захисту з боку права та економічним ресурсом для суб'єктів господарювання. Баланс між правами особи та інтересами бізнесу, а також прозорість правових механізмів, є одними з ключових завдань сучасної правової науки, а вивчення цього питання дає можливість розробити правові норми, які будуть відповідати викликам часу та враховувати інтереси різних сторін. Різні аспекти оптимізації захисту персональних даних через призму вітчизняного законодавства розглядають такі вчені як Бем М. В., Городиський І. М. та ін. [2], Борисенко О. С., Тимошенко А. Г. [3], Голод О. [4], Пристай Р. [6].

В свою чергу, **метою** нашої **роботи** є теоретичне обґрунтування підходів до аудиту персональних даних, включаючи визначення їхньої правової природи, створення інструментів для ефективного захисту приватності та балансування інтересів особи, держави й бізнесу в умовах глобалізації та цифровізації.

Постановка завдання. Формування культури захисту персональних даних – складний і довготривалий процес, що не можна реалізувати за один день, місяць чи навіть рік. Європейському союзу знадобилося декілька років плідної праці, щоб значно підвищити рівень обізнаності серед своїх громадян, а також пояснити, чому реалізація заходів із захисту

персональних даних є важливим процесом, і що для цього необхідно робити. Більш того, масштабне заохочення та просування правової культури дозволило підвищити рівень довіри та комунікацій міждержавними органами, бізнес організаціями та громадянами. При цьому, слід зауважити, що Загальний регламент про захист даних (GDPR) [7] та європейський правовий підхід не є єдиним варіантом вирішення проблем із забезпечення захисту персональних даних.

Результати дослідження. Європейські країни докладають різних зусиль, розробляють і приймають закони, створюють профільні органи, щоб займатися питаннями захисту інформації в умовах масового розвитку кібертехнологій і намагаються боротися з ще більш інноваційними цифровими злочинами, часто пояснюючи вживані заходи необхідністю забезпечення національної безпеки та протидії тероризму, при цьому помітно обмежуючи права та свободи як офлайн, так і онлайн просторі.

Наприклад, в Естонії, яка тривалий час займає лідируючі позиції за показником Інтернет-свободи [8], розробили унікальну національну модель із захисту персональних даних. Мова йде про платформу X-Road для безпечного обміну даними працює на основі естонської технології blockchain під назвою KSI8, за допомогою якою всі вхідні та вихідні транзакції проходять автентифікацію та шифруються [9]. Серед інших переваг платформи важливо наголосити на тому, що громадяни отримують повідомлення, коли до їх даних звертаються державні органи (за винятком випадків розслідувань, що продовжуються). Враховуючи сильну правову базу Естонії щодо прав на недоторканність приватного життя та визнану на міжнародному рівні репутацію передового гравця у забезпеченні кібербезпеки для цифрового суспільства, система формує надійніший захист, ніж у країнах, де дані громадян зберігаються у незашифрованому вигляді на диференційованих серверах, і при цьому відсутній механізм інформування їх про те, хто володіє інформацією або як він використовується.

У США деякі штати ухвалили свої власні закони про конфіденційності особистих даних:

– у Колорадо в 2018 році було прийнято закон, який змушує підприємства вживати розумних заходів безпеки, коли мова заходить про особисту інформацію;

– Массачусетс вимагає від кожної бізнес-організації, яка володіє або ліцензує особисту інформацію, реалізовуватиме письмові програми інформаційну безпеку;

– Вермонт нещодавно прийняв закон, націлений на компанії, які збирають та продають особисту інформацію;

– Нью-Йорк розробив аналогічне законодавство, яке вимагає від компанії надавати споживачам копію інформації, що зберігається в архів.

Захист персональних даних у різних частинах планети набуває інших відтінків, оскільки більшою мірою пов'язаний з управлінням та контролем над Інтернетом і, як наслідок, масштабним зростанням авторитаризму. Власне, Інтернет перетворився на сучасну публічну сферу, а соціальні мережі та пошукові системи володіють величезною силою та вагомою відповідальністю за забезпечення того, щоб їхні платформи служили суспільному благу. Необмежений збір особистих даних редукує право людини на приватність, без якої світ, процвітання та свобода особистості – плоди демократичного світу – неможливо зберегти чи використовувати.

Покищо деякі країни домагаються реального прогресу у сфері свободи Інтернету, як наприклад країни ЄС, інші ж, навпаки, посилюють і обмежують.

Прогресивним та відносно новим є законодавство в ОАЕ, де діє Федеральний закон про захист персональних даних (PDPL) № 45 від 2.01.2022 [6]. Основна мета – забезпечити належний захист персональних даних громадян та резидентів ОАЕ шляхом встановлення правил збирання, зберігання, використання та передачі персональних даних. Відповідно до ст. 2 (1), Федерального Закону ОАЕ «Про захист персональних даних», його вимоги застосовуються до всіх організацій та компаній, що оперують на території ОАЕ, включаючи іноземні компанії, які мають представництва або філії у країні. Така норма означає, що незалежно від масштабів та галузі діяльності, всі компанії зобов'язані дотримуватися вимог закону та

забезпечувати безпеку персональних даних своїх клієнтів й співробітників. Варто зазначити, що закон не застосовується до опрацювання даних державних органів ОАЕ, медичної, банківської та кредитної інформації, так як ці сегменти в Еміратах регулюють окреме законодавство. Компанії, створені та зареєстровані у вільних зонах, таких як Дубайський міжнародний фінансовий центр (DIFC) та Глобальний ринок Абу-Дабі (ADGM), також не підпадають під дію закону. Незважаючи на те, що Закону ОАЕ «Про захист персональних даних» має деяку подібність до вимог Загального регламенту про захист даних (GDPR), він також має низку відмінних рис. Ключовим можна назвати факт того, що основною правовою основою для обробки даних є згода (за винятком окремих випадків). Однак існують певні ситуації, коли обробка можлива без згоди суб'єкта, наприклад:

1) укладання договору із суб'єктом даних, внесення змін чи розірвання договору;
2) якщо суб'єкт даних зробив персональні дані загальнодоступними;
3) з метою фактичного захисту інтересів суб'єкта даних;
4) якщо обробка необхідна для відстоювання законних прав або в рамках судових процедур чи процедур безпеки;
5) коли обробка необхідна для певних медичних цілей чи питань охорони здоров'я.

Крім цього, в ОАЕ діє Регламент Комітету захисту персональних даних ОАЕ (Personal Data Protection Committee Regulations), який містить положення про процедури та регулювання, пов'язані із застосуванням Федерального Закону «Про захист персональних даних», включаючи політику захисту персональних даних, керівництва та стандарти.

Також важливим документом є Закон про електронну комерцію (Electronic Commerce Law), який також охоплює питання, пов'язані з обробкою персональних даних у сфері електронної комерції. Він містить положення про збирання, використання та зберігання персональних даних у контексті електронної комерції. Існують й інші законодавчі акти, які можуть мати відношення до захисту персональних даних в ОАЕ, наприклад, закони про банківську таємницю, медичну конфіденційність тощо.

В цілому, недотримання вимог захисту персональних даних може мати серйозні наслідки для компаній. У разі порушення закону органи державної влади ОАЕ в праві застосувати адміністративні санкції, включаючи накладення штрафів, призупинення діяльності компанії, позбавлення ліцензії або обмеження права на укладення державних контрактів. Крім того, порушення вимог захисту персональних даних може призвести до кримінальної відповідальності керівників компаній. Штрафи є одним із найпоширеніших адміністративних заходів, які можуть бути застосовані до компаній за порушення вимог закону про захист персональних даних. Їх розмір залежить від характеру порушення. Штрафи можуть сягати до 5 млн. дірхам (близько 1,36 млн. $) або певного відсотка від річного обороту компанії, залежно від тяжкості порушення. У разі серйозних порушень, які можуть бути класифіковані як кримінальний злочин, керівники компаній також можуть бути піддані кримінальній відповідальності: арешту, штрафам або ув'язненню залежно від тяжкості порушення.

Компетентні органи державної влади ОАЕ мають право приймати рішення щодо застосування заходів відповідно до законодавства та своїх повноважень. До речі, основним органом державної влади, який відповідає за дотримання вимог законодавства про захист персональних даних є Data Office, створений відповідно до окремого Федерального закону ОАЕ. Діяльність структури націлена на формування політики та стандартів у галузі захисту персональних даних, а також проведення перевірок та розслідувань порушень закону. Окрім зазначеного, кожен емірат ОАЕ має свій власний орган захисту персональних даних, який відповідає за нагляд та контроль за дотриманням вимог закону про захист персональних даних на своїй території. Відповідно, органи можуть проводити перевірки та розслідування порушень згідно покладених на них повноважень законодавством.

Тут варто згадати і Комісію з мережевої безпеки та інформаційних технологій (Telecommunications Regulatory Authority) – федеральний орган, який також відіграє роль у сфері захисту персональних даних. Комісія здійснює нагляд за сектором інформаційних

технологій та телекомунікацій в ОАЕ, наділена правом проводити перевірки/розслідування порушень у цій галузі, включаючи порушення закону про захист персональних даних. В рамках контрольно-наглядової діяльності, уповноважені особи можуть (на виконання поставлених завдань) вимагати надання інформації та документів, пов'язаних з опрацюванням персональних даних, а також застосовувати адміністративні та кримінальні заходи у разі виявлення порушень. Вони також надають керівництва та консультації компаніям, приватним особам з питань захисту персональних даних в ОАЕ.

Варіативність підходів до правового регулювання інституту персональних даних чітко відображає плюралізм методів дотримання правопорядку у даному сегменті з точки зору різних держав. Очевидною також є інтенсифікація відповідальності за порушення, особливо, здійснених зі сторони суб'єктів господарювання, котрі є розпорядниками персональних даних значної кількості людей (працівників, клієнтів, партнерів тощо). Звісно, питання захисту персональних даних із техніко-правової точки зору є настільки об'ємним, що інколи представники бізнес-сегменту допускають помилки виключно через необізнаність, а не через намагання навмисно порушити чиїсь права чи інтереси. Оптимальним способом уникнення даної проблеми та наслідків, які вона в собі несе, – провести якісний аудит захисту персональних даних [3, с. 34]. Надаючи дефініцію даному поняттю ми можемо зазначити, що мова йде про комплекс заходів, який дозволяє оцінити захищеність інформаційних систем та перевірити, чи відповідають вони чинним стандартам безпеки – на даний час це ISO 27001, ISO 27002, а також рекомендації загального регламенту захисту даних GDPR. Іншими словами, аудит інформаційної безпеки – це спосіб виявити потенційні загрози та вразливі місця у конкретній організації [аудит].

Аналізуючи зміст GDPR ми виявимо, що на суб'єктів господарювання покладають значну кількість обов'язків, де уникнути процедури аудиту апріорі неможливо. Ми виділяємо п'ять основних етапів (випадків), у яких дана процедура є необхідною:

По-перше, на початку та кінці діяльності компанії (в т.ч. в процесі її реорганізації). У такий спосіб виявляються бізнес-процеси, що не відповідають вимогам GDPR і, разом з тим, за результатами перевірки компанія має на руках документ, що підтверджує, яким саме чином суб'єкт господарювання дотримуються вимог щодо захисту персональних

Таблиця 1

Етапи проведення внутрішнього аудиту

Етапи проведення внутрішнього аудиту	Характеристика етапу
Підготовчий етап	складаються та узгоджуються внутрішні документи. Слід визначитися, що саме перевірятимуть відповідальні особи та з якими стандартами порівнюватимуть
Перший етап	призначаються відповідальні за проведення аудиту інформаційної безпеки співробітники служби безпеки та інформаційного відділу, зокрема інженери, які відповідають за функціонування IT-інфраструктури в організації
Другий етап	відповідальні фахівці перевіряють бізнес-процеси та сервіси відповідно до заздалегідь підготовленого списку. Їхнє завдання- виявити потенційні вразливості чи можливості для вторгнення.
Третій етап	результати перевірки документуються та аналізуються, після чого підбиваються підсумки і, якщо необхідно, вживаються додаткові заходи щодо захисту інформаційних систем

даних. Відповідно, таким чином відбувається дотримання принципу підзвітності та реалізовуються засади комплаєнсу у всій їх динаміці.

По-друге, кожен рік/півроку (планово). Мова йде про періодичний аудит, націлений на підтримку стану узгодженості в системі «діяльність компанії – вимоги чинного законодавства».

По-третє, при початку формування взаємовідносин із новим контрагентом (бізнес-партнером). Зокрема, аудит на даному етапі буде наділений завданням із перевірки добросовісності опонента і достатності заходів щодо захисту персональних даних, відповідно до вимог GDPR.

По-четверте, перед проведенням ризикових операцій, в тому числі в процесі яких є ризик витоку персональних даних. Зазначений пункт включає випадки проведення обробки персональних даних автоматизованим способом чи здійснення профайлингу; обробляються чутливі персональні дані, або ж персональні дані, що належать особам, на яких контролер має вплив (наприклад, це може стосуватися студентів, пацієнтів, працівників компанії); обробляються персональні дані у великих масштабах, або вони зібрані в публічних місцях [голод].

По-п'яте, за фактом виявлення порушень безпеки. Зазвичай, у подібних випадках обґрунтовано провести екстрений аудит, щоб у щонайбільш короткий час виявити, які саме із організаційних або технічних заходів призводять до витоку персональних даних.

Вітчизняне законодавство, на жаль, не містить згадки стосовно регулювання аудиту захисту персональних даних. Так, суб'єкт за загальними правилом має право отримувати інформацію щодо джерел отримання його персональних даних володільцем, складу та змісту даних, а також інформацію про те, кому вони передавалися (ч. 2 ст. 8 Закону України «Про захист персональних даних» [5]). Володілець, своєю чергою, повинен забезпечити можливість отримання цієї інформації та можливість її матеріального підтвердження (документами, витягами з роботи програмного забезпечення автоматизованих систем обробки персональних даних, у вигляді звітів, електронних журналів обліку або аудиту, витягів з автоматизованих систем тощо) [2, с. 109]. Іншими словами, його правове регулювання обмежується принципом диспозитивності: «все, що не заборонено законом – дозволено».

В свою чергу, вважаємо, що аудит персональних даних має віднайти своє відображення у чинному законодавстві України в тому числі з урахуванням принципів добросовісності та розсудливості як складової адміністративної процедури.

Перш за все, аудит захисту персональних даних має стати обов'язковою процедурою для всіх суб'єктів, які обробляють персональні дані у значних обсягах. Запровадження таких вимог сприятиме систематичній оцінці відповідності діяльності суб'єктів законодавству, а також виявленню потенційних ризиків у системах захисту даних. У цьому контексті варто визначити критерії, за якими буде оцінюватися масштаб обробки даних, наприклад, кількість суб'єктів даних, обсяг інформації, що зберігається, або ступінь її конфіденційності.

Друге важливе положення має стосуватися періодичності проведення аудиту. Закон має чітко встановлювати часові рамки для здійснення перевірок, наприклад, раз на рік або залежно від змін у системах обробки даних, тим самим це забезпечить постійний моніторинг та швидке реагування на нові загрози. При цьому, у разі порушень, виявлених у ході аудиту, необхідно передбачити обов'язок суб'єктів усувати недоліки у визначений строк.

Третім важливим аспектом є регламентація суб'єктів, які мають право здійснювати аудит. Такі послуги наразі пропонує львівська юридична компанія MS Partners, столична BSO Privacy Group, ТОВ «Систем Менеджмент», команда PeopleForce та ін. У цьому контексті доцільно створити реєстр акредитованих аудиторів чи організацій, які відповідають встановленим критеріям компетентності та неупередженості. В комплексі, аналогічні заходи дадуть змогу уникнути конфлікту інтересів й гарантувати об'єктивність проведення перевірок. Також закон має визначити процедуру документування результатів аудиту. Звіти про аудит повинні містити детальну інформацію про виявлені недоліки, ризики та рекомендації щодо їх усунення. В перспективі вони стануть важливим інструментом для контролю з боку

уповноважених органів, а також будуть слугувати основою для вдосконалення внутрішніх політик суб'єктів щодо захисту даних.

Ще одним важливим компонентом є встановлення відповідальності за недотримання вимог щодо аудиту. Закон має передбачати дієві санкції за ухилення від проведення перевірок, ненадання необхідної інформації або невиконання рекомендацій аудиторів, що стимулюватиме суб'єктів належним чином виконувати вимоги щодо захисту персональних даних. В цілому, на нашу думку, запровадження вищезазначених положень до Закону України «Про захист персональних даних» сприятиме створенню ефективної системи моніторингу та вдосконалення механізмів захисту персональної інформації.

Висновки та перспективи подальших наукових пошуків. Регулярний аудит дає змогу не лише знизити ризики витоку даних, але й підвищити довіру громадян до суб'єктів, які обробляють їхні персональні дані, забезпечуючи баланс між інтересами бізнесу, держави та правами людини. Вдосконалення закону шляхом впровадження аудиту захисту персональних даних стане важливим кроком до зміцнення інформаційної безпеки України. Наразі європейське законодавство залишається передовим у питаннях оптимізації вимог щодо захисту, обробки персональних даних та значно підвищує рівень відповідальності у випадку виявлення порушень. Окремі норми доцільно імплементувати у вітчизняне законодавство, враховуючи поточний стан забезпеченості захисту персональних даних в Україні. Перспективи подальших наукових пошуків вбачаємо у порівняльному аналізі організаційно-правових підходів до аудиту захисту персональних даних у різних країнах.

Список використаних джерел:

1. Аудит інформаційної безпеки: що це і навіщо потрібно, коли проводити. GoloBridge. 2023. URL: http://surl.li/stilcp

2. Бем М. В., Городиський І. М., Саттон Г., Родіоненко О. М. Захист персональних даних: Правове регулювання та практичні аспекти: науково-практичний посібник. К.: К.І.С., 2015. 220 с.

3. Борисенко О. С., Тимошенко А. Г. Огляд методів захисту персональних даних у хмарному середовищі. Інфокомунікаційні та комп'ютерні технології. Вип. № 1 (07). 2024. с. 31–34. https://doi.org/10.36994/2788-5518-2024-01-07-04

4. Голод О. GDPR аудит: як проводити та що таке Data Protection Impact Assessment? Legal IT Group. 2024. URL: https://legalitgroup.com/gdpr-audit-osnovni-kroki/

5. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text

6. Пристай Р. Захист персональних даних в ОАЕ: аспекти для бізнесу. Legal IT Group. 2024. URL: https://legalitgroup.com/zahist-personalnih-danih-v-oae-aspekti-dlya-biznesu/

7. Directive 95/46/EC Of The European Parliament And Of The Council of 24 October 1995 «On the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data». Official Journal. L 281, 1995. p. 31–50.

8. Freedom on the Net 2024: The Struggle for Trust Online. Freedom House's. 2024. 45 p.

9. Weekly press review: X-Road not to be confused with blockchain. *e-Estonia*. 2018. URL: https://e-estonia.com/why-x-road-is-not-blockchain/

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

ЖЕЛНІН В. Є.,
orcid.org/0000-0002-1029-6744
студент ІІ курсу магістратури факультету
міжнародного та європейського права
*(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)*

ЧИРКІН А. С.,
orcid.org/0000-0002-3777-4515
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державного будівництва
*(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого),*
науковий співробітник
*(Науково-дослідний інститут
державного будівництва та місцевого
самоврядування Національної академії
правових наук України),*
експерт
(Центр політико-правових реформ)

УДК 342.9.03:347.998.85
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.27

ШЛЯХ ДО ЕФЕКТИВНОГО ПРАВОСУДДЯ: КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД ДО РОЗВАНТАЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ

Статтю присвячено дослідженню однієї з найбільш гострих проблем сучасної правової системи України – критичного перевантаження судів адміністративної юрисдикції. Наголошено, що адміністративна юстиція є ключовим демократичним інструментом захисту прав громадян від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, що закріплено у статті 125 Конституції України. Проте хронічне накопичення справ створює пряму загрозу реалізації цього конституційного положення та нівелює саму суть ефективного судового захисту, гарантованого статтею 6 Європейської конвенції з прав людини. Актуальність теми підтверджується релевантними статистичними даними, зокрема низьким відсотком розгляду справ окружними судами (90–91%) та непропорційно високим навантаженням на Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду, що свідчить про системний характер кризи.

Метою статті є комплексний аналіз причин надмірного навантаження на адміністративні суди та обґрунтування пакета системних, різнопланових рішень для його подолання. Автори відходять від ідеї пошуку єдиного вирішення, натомість пропонуючи багатокомпонентний підхід, що охоплює як нормотворчі, так і організаційно-фінансові аспекти.

У ході дослідження виявлено ключові фактори, що спричиняють перевантаження. По-перше, детально проаналізовано недосконалість та розпорошеність законодавства у сфері соціального забезпечення. Існування численних законів (зокрема, п'яти різних актів, що регулюють пенсійне забезпечення) створює правову невизначеність, ускладнює орієнтування громадян у своїх правах та генерує масові типові позови. Як рішення, обґрунтовується нагальна потреба

в уніфікації та кодифікації соціального законодавства. По-друге, розкрито потенціал нещодавно прийнятого Закону України «Про адміністративну процедуру» № 2073-IX як дієвого інструменту досудового врегулювання спорів. По-третє, у дискусійному порядку розглядається ідея виокремлення соціальної юрисдикції з адміністративної, спираючись на успішний досвід Німеччини та її Федерального соціального суду. По-четверте, автори доводять, що будь-які реформи будуть недієвими без належного ресурсного забезпечення. Підкреслюється необхідність збільшення фінансування, доукомплектування штату суддів та допоміжного персоналу, покращення матеріально-технічної бази судів та впровадження сучасних цифрових рішень.

Зроблено висновок, що вирішення проблеми перевантаженості вимагає комплексного підходу, який поєднує як удосконалення матеріального та процесуального права, так і суттєві інвестиції в інституційну спроможність самої судової системи.

Ключові слова: *адміністративна юстиція, перевантаження адміністративних судів, ефективність судочинства, право на судовий захист, соціальні права людини, судовий захист прав людини.*

Zhelnin V. Ye., Chyrkin A. S. The path to effective justice: a comprehensive approach to reducing the workload of administrative courts

The article is devoted to the study of one of the most acute problems of the modern legal system of Ukraine – the critical overload of administrative courts. It is emphasized that administrative justice is a key democratic instrument for protecting the rights of citizens from violations by public authorities, as enshrined in Article 125 of the Constitution of Ukraine. However, the chronic backlog of cases poses a direct threat to the implementation of this constitutional provision and negates the very essence of effective judicial protection guaranteed by Article 6 of the European Convention on Human Rights. The relevance of the topic is confirmed by relevant statistical data, in particular the low percentage of cases considered by district courts (90–91%) and the disproportionately high workload of the Administrative Cassation Court within the Supreme Court, which indicates the systemic nature of the crisis.

The purpose of the article is to provide a comprehensive analysis of the causes of the excessive workload on administrative courts and to justify a package of systemic, multifaceted solutions to overcome it. The authors depart from the idea of seeking a single solution, instead proposing a multi-component approach that covers both regulatory and organizational and financial aspects.

The study identified key factors causing the overload. First, it analyzed in detail the imperfection and fragmentation of social security legislation. The existence of numerous laws (in particular, five different acts regulating pensions) creates legal uncertainty, makes it difficult for citizens to understand their rights, and generates mass class action lawsuits. As a solution, the urgent need to unify and codify social legislation is justified. Second, the potential of the recently adopted Law of Ukraine "On Administrative Procedure" No. 2073-IX as an effective tool for pre-trial dispute resolution is revealed. Third, the idea of separating social jurisdiction from administrative jurisdiction is discussed, based on the successful experience of Germany and its Federal Social Court. Fourth, the authors argue that any reforms will be ineffective without adequate resources. The authors emphasize the need to increase funding, recruit additional judges and support staff, improve the material and technical base of the courts, and introduce modern digital solutions.

It is concluded that solving the problem of overload requires a comprehensive approach that combines both improvements in substantive and procedural law and significant investments in the institutional capacity of the judicial system itself.

Key words: *administrative justice, overload of administrative courts, efficiency of judicial proceedings, right to judicial protection, social human rights, judicial protection of human rights.*

Вступ. Адміністративна юстиція є світовою та демократичною практикою, оскільки надає людині можливість ефективного захисту від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Закономірно, що у 2016 році вона отримала безпосереднє закріплення у тексті статті 125 Конституції України, на відміну від інших видів юрисдикції, з метою гарантувати на конституційному рівні захист прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин.

Зокрема, аргументи про необхідність існування адміністративної юстиції у суспільстві, яке засноване на принципах верховенства права, містяться у Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи щодо належного адміністрування № CM/Rec (2007)7 [1].

Актуальними питаннями у сфері адміністративної юрисдикції в Україні, які потребують вирішення − є перевантаженість судів, довгі строки розгляду справ, проблеми матеріально-технічного, фінансового забезпечення суддів та апарату судів, вплив воєнного стану на певні категорії справ (зокрема, збільшення кількості справ, які будуть пов'язані із соціальним захистом військовослужбовців та членів їхніх сімей). Однак, у межах даного дослідження увага зосереджена саме на питанні перевантаженості адміністративних судів, оскільки його вирішення може суттєво покращити розв'язання й інших вищенаведених проблем.

Доказом актуальності даного питання є показник відсотка розгляду справ окружними адміністративними судами: за 2024 рік він становив 91 %, що майже відповідає аналогічному показнику 2023 року (90%) [1, с. 9]. Такі показники свідчать про стійку тенденцію до накопичення нерозглянутих справ і матеріалів в окружних адміністративних судах.

Окрему увагу слід приділити і статистиці Верховного Суду станом на 7 вересня 2025 року: якщо у цивільній, кримінальній та господарській юрисдикціях кількість справ, які були розглянуті з 1 січня цього року складає 11484, 4900 та 6690 відповідно − то Касаційний адміністративний суд розглянув 37768 справ [2]. Наведені статистичні дані підтверджують системний характер проблеми та підкреслюють гостроту досліджуваного питання. Тепер розглянемо детальніше декілька аспектів, які спричиняють перевантаження адміністративних судів, але перед цим варто зазначити про ключові завдання нашого наукового дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний аналіз ключових причин критичного перевантаження адміністративних судів в Україні та обґрунтування системних шляхів вирішення цієї проблеми. Для досягнення мети поставлено такі завдання: дослідити статистичні показники навантаження; виявити основні проблемні аспекти, що генерують надмірну кількість судових спорів, зокрема у сфері соціального забезпечення; проаналізувати потенціал досудового врегулювання спорів через призму нового Закону «Про адміністративну процедуру»; розглянути релевантний іноземний досвід (на прикладі ФРН); а також визначити роль матеріально-технічного та кадрового забезпечення у подоланні поточної кризи.

Результати дослідження. Одним із найбільш очевидних факторів, що генерують надмірне судове навантаження, − є недосконале законодавство у сфері соціального забезпечення. Достатньо навести такий приклад: наразі чинними є як мінімум п'ять законів України, які регулюють особливості пенсійного забезпечення громадян. Серед них: Закони України «Про пенсійне забезпечення» № 1788-XII, «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» № 1058-IV, «Про пенсії за особливі заслуги перед Україною»

№ 1767-III, «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» № 796-XII, «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» № 2262-XII та інші.

З одного боку, згідно з позицією Конституційного Суду України, пенсійне забезпечення для окремих категорій громадян регулюється спеціальним законодавством. Це пов'язано з тим, що необхідно враховувати особливості їхніх умов праці, складність і важливість виконуваної роботи, рівень відповідальності тощо [3]. Отже, поділ пенсійного законодавства на окремі акти нібито має на меті більш точно та справедливо підійти до потреб різних соціальних груп, адаптуючи норми до їхніх унікальних обставин.

Водночас, громадянам стає важко орієнтуватися у множині законів, що може призвести до неповного використання своїх законних прав та посилення соціальної напруги. Замість єдиного та зрозумілого кодексу, що охоплює всі аспекти пенсійного забезпечення, існує багатоаспектна система, яка вимагає від людини глибоких знань у сфері юриспруденції. Це підкреслює необхідність реформи, спрямованої на уніфікацію та спрощення соціального законодавства, зокрема шляхом кодифікації зазначених нормативно-правових актів у Пенсійний кодекс України, щоб зробити його доступним і зрозумілим для кожного громадянина України.

По-друге, потенційним кроком до зменшення надмірного навантаження на адміністративні суди є прийняття і повноцінне впровадження у дію Закону України «Про адміністративну процедуру» від 17.02.2022 № 2073-IX. Цей законодавчий акт створює дієвий інструмент для вирішення спорів між громадянами та органами влади на досудовій стадії, що дозволяє уникнути багатьох судових розглядів і значно розвантажити судову систему.

По-третє, у світлі успішного досвіду Німеччини, де відповідно до статті 95 Основного закону Федеративної Республіки Німеччина діє п'ять спеціалізованих гілок судочинства, включно з Федеральним соціальним судом [4], можна обговорити ідею виокремлення соціальної юрисдикції з адміністративної в Україні. Успішність та обґрунтованість виділення окремої юрисдикції може підтверджуватись, зокрема, статистичними даними Федерального статистичного відомства Німеччини щодо кількості нових справ у соціальних та адміністративних судах за 2023 рік − це 236 429 та 156 022 відповідно. Отже, вбачається, що кількість «соціальних» справ в судах є в середньому у 1,5 рази більшою, аніж кількість адміністративних справ [5; 6].

Такий підхід, що вже довів свою ефективність, може зменшити великий потік соціальних справ, які зараз розглядаються адміністративними судами, та передати їх до спеціалізованих установ. Однак, ця ідея є дискусійною, не може бути розглянута у найближчому майбутньому та потребує подальшого наукового дослідження.

По-четверте, важливим напрямом є збільшення фінансування судової системи та її забезпечення достатніми ресурсами. Йдеться про спорудження нових будівель для судів, доукомплектування штату суддів та допоміжного персоналу (адже без дієвого та вмотивованого апарату судова система не функціонуватиме належним чином), формування привабливих і конкурентоспроможних умов для залучення фахівців до судової галузі, а також впровадження передових цифрових рішень для оптимізації судочинства [7].

Не зайвим буде окремо зазначити про вплив штучного інтелекту на правосуддя, у контексті впровадження передових цифрових рішень для оптимізації судочинства. Принагідно вказати, що Кодекс суддівської етики, який був затверджений Рішенням З'їзду суддів України від 22.02.2013 (у редакції від 18.09.2024), містить статтю 16, де вказано: «*Використання суддею технологій штучного інтелекту є допустимим, якщо це не впливає на незалежність та неупередженість судді, не стосується оцінки доказів і процесу ухвалення рішень та не порушує вимог законодавства*» [8].

Таке положення статті 16 Кодексу суддівської етики кореспондується з важливою тезою, про яку хотілося б зазначити в контексті можливого впровадження штучного інтелекту у процеси оптимізації судочинства: на даному етапі заміна судді штучним інтелектом неможлива, головним чином через нездатність ШІ аналізувати моральні аспекти справи та

по-людськи розуміти концепції прав людини і верховенства права. Навіть якщо ШІ зможе автоматизувати рутинні завдання, як-от написання шаблонів рішень, він залишатиметься повністю залежним від людини для оновлення законодавчої бази, судової практики та тлумачень. Таким чином, саме людина залишається ключовим гарантом забезпечення справедливості та вищого рівня верховенства права в судочинстві.

Висновки. Отже, для розв'язання проблеми перевантаженості адміністративних судів потрібен комплексний підхід, який виходить за межі суто судової реформи. Значна частка справ у цій юрисдикції стосується соціального захисту, що свідчить про необхідність удосконалення як законодавства, так і адміністративних процедур. Зокрема, кодифікація та спрощення соціального законодавства зменшить кількість правових спорів, а належна реалізація Закону України «Про адміністративну процедуру» сприятиме ефективному досудовому врегулюванню конфліктів. Водночас, важливо інвестувати у підвищення кваліфікації та матеріально-технічне забезпечення судів, щоб забезпечити швидкий і справедливий доступ до правосуддя відповідно до статті 6 Європейської конвенції з прав людини. Усі ці заходи разом не лише оптимізують роботу адміністративної юстиції, а й будуть зміцнювати її роль як надійного гаранта прав людини.

Список використаних джерел:

1. Аналіз стану здійснення правосуддя адміністративними судами у 2024 році. *Судова влада України*. URL: https://court.gov.ua/press/news/1775800/ (дата звернення: 13.11.2025).

2. Справи, заяви, клопотання та скарги, розглянуті суддями Верховного Суду (станом на 7 вересня 2025 року) : [інфографіка]. Верховний Суд : [Facebook]. 7 вересня 2025 р. URL: https://www.facebook.com/share/p/1BE1sdwxh1 (дата звернення: 13.11.2025).

3. Рішення Конституційного Суду України від 13.05.2015 № 4-рп/2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-15#Text (дата звернення: 13.11.2025).

4. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland : of 23.05.1949 : as of 22 March 2025. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR00001 0949.html (дата звернення: 13.11.2025).

5. Statistischer Bericht – Verwaltungsgerichte – 2023. *Statistisches Bundesamt*. URL: https://www.destatis.de/DE/Themen/Staat/Justiz-Rechtspflege/Publikationen/Downloads-Gerichte/statistischer-bericht-verwaltungsgerichte-2100240237005.html (дата звернення: 14.11.2025).

6. Statistischer Bericht – Sozialgerichte – 2023. *Statistisches Bundesamt*. URL: https://www.destatis.de/DE/Themen/Staat/Justiz-Rechtspflege/Publikationen/Downloads-Gerichte/statistischer-bericht-sozialgerichte-2100270237005.html (дата звернення: 14.11.2025).

7. Пресслужба 7ААС. Чому в судах так багато справ і що з цим робити?. Юридична газета – онлайн версія. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/chomu-v-sudah-tak-bagato-sprav-i-shcho-z-cim-robiti.html (дата звернення: 17.11.2025).

8. Про затвердження Кодексу суддівської етики : Рішення XI чергового) З'їзду суддів України від 22.02.2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0867-25#Text (дата звернення: 17.11.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

КАРПЕНКО С. Р.,
orcid.org/0009-0004-7736-2525
докторант кафедри публічного
та приватного права
*(Університет митної справи
та фінансів)*

УДК 342.9:347.77:629.78
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.28

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА У КОСМІЧНІЙ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА

Досліджено теоретичні та практичні засади адміністративно-правового регулювання публічно-приватного партнерства (ППП) у космічній галузі України в умовах системної трансформації національного законодавства. Актуальність теми зумовлена прийняттям Закону України «Про публічно-приватне партнерство» № 4510-IX від 19 червня 2025 року, який запровадив принципово нові механізми взаємодії між державою та приватним сектором. Метою статті є аналіз змісту адміністративно-правових новел та обґрунтування напрямів удосконалення правових форм управління космічною діяльністю. У роботі використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів, зокрема порівняльно-правовий аналіз для зіставлення попереднього режиму державно-приватного партнерства з оновленою моделлю ППП. Встановлено, що сучасна законодавча логіка свідчить про парадигмальний зсув у бік публічного адміністрування, де договір про партнерство набуває ознак адміністративного договору. Це передбачає наявність специфічних «публічних застережень», що дозволяють державі здійснювати пріоритетний контроль над стратегічними об'єктами у разі виникнення загроз національній безпеці. Особливу увагу приділено розширенню кола публічних партнерів за рахунок включення державних підприємств-балансоутримувачів, що оцінюється як форма децентралізації управлінських повноважень. Наголошено на необхідності впровадження спеціальних адміністративних регламентів для запобігання конфлікту інтересів на підприємствах стратегічного значення. Обґрунтовано доцільність запровадження додаткових «безпекових фільтрів» на етапі відбору приватних партнерів, включаючи науково-технічну експертизу технологічних компетенцій. Доведено, що гармонізація вітчизняних процедур ППП зі стандартами Європейського космічного агентства та запровадження типових договірних моделей є ключовим фактором інтеграції України до глобального космічного ринку. Результати дослідження можуть бути використані при розробці підзаконних актів, що деталізують методики моніторингу технічних ризиків та адміністративної відповідальності у високотехнологічних проектах.

Ключові слова: *публічно-приватне партнерство, космічна галузь, адміністративний договір, трансформація законодавства, публічний інтерес.*

Karpenko S. R. Administrative and legal aspects of public-private partnership in the space industry of Ukraine in the context of legislative transformation

This research delves into the theoretical and practical foundations of administrative and legal regulation of public-private partnerships (PPP) within Ukraine's space sector amidst systemic legislative changes. The significance

of the study is driven by the adoption of the Law of Ukraine "On Public-Private Partnership" (No. 4510-IX, June 19, 2025), which introduced fundamentally new interaction models between state authorities and private business entities. The primary objective is to evaluate administrative-legal innovations and justify strategic directions for enhancing legal frameworks in managing space activities. Methodologically, the author employs a comprehensive set of general scientific and specialized approaches, with a particular emphasis on comparative-legal analysis to contrast the previous state-private partnership regime with the updated 2025 PPP model.

The investigation reveals that current legislative logic signifies a paradigm shift toward a public administration model, where partnership agreements take on the essential characteristics of an administrative contract. This transformation necessitates the inclusion of specific "public reservations," enabling the state to maintain priority oversight over strategic assets in response to national security threats. A significant portion of the work is dedicated to the expanded circle of public partners, specifically state-owned enterprises acting as balance holders, which serves as a form of managerial decentralization. The research explores the institutional evolution of the State Space Agency of Ukraine, transitioning from a purely regulatory body to an active participant in PPP projects. Special emphasis is placed on implementing administrative regulations to prevent conflicts of interest and establishing "security filters" during the partner selection phase, including technical expertise of competencies. Finally, the paper demonstrates that aligning domestic procedures with European Space Agency standards and adopting model contractual templates are vital for Ukraine's integration into the global space market. The results provide a basis for developing bylaws on risk monitoring and administrative responsibility in high-tech projects.

Key words: *public-private partnership, space industry, administrative contract, legislative transformation, public interest.*

Постановка проблеми. Трансформація космічної галузі України та її перехід від державної монополії до багатоукладної моделі потребує розробки дієвих правових інструментів залучення приватних інвестицій. Пріоритетним механізмом у цьому контексті є публічно-приватне партнерство (ППП), яке дозволяє поєднати приватні ресурси з публічними інтересами у сфері національної безпеки, високих технологій та міжнародного співробітництва.

Прийняття у червні 2025 року Закону України «Про публічно-приватне партнерство» заклало фундамент для перегляду суб'єктного складу, процедур підготовки проєктів та договірних моделей взаємодії. Однак універсальний характер оновленого законодавства не повною мірою враховує специфіку космічної діяльності – зокрема, високий ступінь технологічних і фінансових ризиків, а також особливий режим адміністративного контролю. Це зумовлює об'єктивну потребу в науковому обґрунтуванні адаптивних адміністративно-правових механізмів, що забезпечать баланс між державним регулюванням та комерційною ініціативою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічний фундамент функціонування публічно-приватного партнерства закладено у працях таких науковців, як Н. Бутенко, І. Запатріна, Ю. Залознова, Н. Петруха, О. Пашинін, Т. Попова, В. Сіак, Н. Ющенко та інших Процедурні та інституційні аспекти реалізації партнерства досліджували В. Горник, М. Губа, О. Карташова, М. Ковтун, К. Маслов тощо. Проте більшість напрацювань зосереджена на загальних засадах ППП або на його реалізації у традиційних сферах інфраструктури (ЖКГ, будівництво доріг).

Попри значний науковий доробок, специфіка космічної галузі як об'єкта адміністративно-правового регулювання в умовах оновленого законодавства 2025 року залишається поза увагою дослідників. Зокрема, бракує комплексного аналізу того, як парадигмальний

зсув у законодавстві про ППП корелюється з режимом секретності, подвійним призначенням космічних технологій та новими процедурами адміністративного нагляду.

Метою статті є розкриття змісту адміністративно-правових трансформацій ППП у космічній галузі України та обґрунтування напрямів удосконалення адміністративно-правового механізму його реалізації з урахуванням галузевої специфіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. У межах усталених наукових дискурсів публічно-приватне партнерство зазвичай інтерпретують як інструмент залучення ресурсів бізнесу до виконання державних функцій, де за державою залишаються ключові контрольні повноваження. При цьому адміністративно-правовий аспект партнерства проявлявся насамперед у процедурному характері прийняття управлінських рішень, що передували укладенню договору, а також у здійсненні нагляду за виконанням зобов'язань приватного партнера. Такий підхід був характерним для правового регулювання державно-приватного партнерства, в межах якого домінувала модель «держава – приватний виконавець» [1, с. 31].

Прийняття у червні 2025 року Закону України «Про публічно-приватне партнерство» знаменує доктринальний перехід від моделі «держава – приватний виконавець» до концепції інтегрованої публічно-приватної взаємодії [2]. Це не просто термінологічна ротація, а зміна адміністративно-правової природи відносин, оскільки ППП дедалі чіткіше постає як особлива форма публічного адміністрування, де договір виступає інструментом реалізації управлінського рішення, прийнятого в межах складної адміністративної процедури [3, с. 222–224].

У космічній галузі, яка традиційно характеризується високим ступенем державного втручання, така трансформація набуває специфічних рис. Відповідно до позиції О.А. Пашиніна, у стратегічних сферах приватний інтерес апріорі є суб'єктним щодо публічного, а управлінські рішення підлягають посиленому адміністративному контролю [4, с. 262]. Разом із тим, як зазначає А.О. Мазалова, створення ефективного механізму ППП у таких складних умовах вимагає відмови від спроб впровадження універсальних моделей на користь глибоко обґрунтованої концептуальної основи, яка б враховувала природу об'єкта партнерства [5, с. 157–156]. Зокрема, для космічної сфери принципового значення набуває диференціація правового регулювання при виробництві публічно значущих товарів та послуг стратегічного й оборонного призначення, що дозволяє структурувати законодавче забезпечення відповідно до конкретних потреб галузі. Отже, оновлене законодавство зміщує фокус із комерційної експлуатації державного майна на задоволення стратегічних публічних потреб (національна безпека, розвиток супутникових систем, наукові дослідження).

Трансформація законодавства 2025 року актуалізує комплекс взаємопов'язаних напрямів модернізації адміністративно-правового механізму публічно-приватного партнерства у космічній галузі, насамперед пов'язаних зі зміною інституційних ролей публічних суб'єктів, особливостями розподілу ризиків і відповідальності, а також необхідністю гармонізації національного правового регулювання з європейським адміністративним простором. У цьому контексті оновлене законодавство зумовлює інституційну трансформацію статусу Державного космічного агентства України (ДКАУ), яке поступово переходить від ролі виключно контролюючого органу до активного суб'єкта публічно-приватного партнерства, що бере участь у реалізації проєктів на договірних засадах. Така еволюція функцій потребує чіткого адміністративно-правового розмежування компетенції ДКАУ як публічного партнера та як органу державного нагляду, уповноваженого здійснювати ліцензування, сертифікацію та контроль у сфері космічної діяльності, оскільки усунення потенційного конфлікту інтересів між цими функціями є ключовою умовою легітимності та ефективності публічного управління.

Водночас специфіка космічної діяльності зумовлює необхідність особливого підходу до розподілу ризиків і деліктної відповідальності, оскільки вона пов'язана з унікальними техногенними та міжнародно-правовими ризиками, врегульованими, зокрема, Конвенцією про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами 1972 року [6]. У межах цього підходу адміністративно-правовий механізм публічно-приватного

партнерства має забезпечити імплементацію міжнародних зобов'язань України у внутрішні договірні моделі шляхом закріплення спеціальних адміністративних процедур регресного відшкодування шкоди приватним партнером державі у разі настання інцидентів, що істотно відрізняє космічні проєкти від класичних інфраструктурних форм партнерства.

Окремого значення набуває і гармонізація національного законодавства з європейським адміністративним простором, оскільки нова модель публічно-приватного партнерства значною мірою орієнтована на положення Директиви 2014/23/EU про присудження концесійних контрактів, що вимагає запровадження стандартів прозорості та недискримінації на всіх етапах відбору приватного партнера [7]. Для космічної галузі це означає поступовий перехід від переважно закритих процедур до конкурентних адміністративних механізмів, за винятком випадків, пов'язаних із виконанням оборонних або безпекових завдань, що істотно ускладнює адміністративні регламенти, але водночас підвищує рівень правової визначеності та відповідності європейським стандартам публічного управління. Таким чином, для космічної сфери адміністративно-правовий механізм ППП стає «запобіжником», що дозволяє залучати приватні інвестиції без втрати державного контролю над стратегічним ресурсом.

Логічним продовженням викладених теоретичних положень є аналіз конкретних адміністративно-правових новел Закону України «Про публічно-приватне партнерство» (далі – Закон), які нормативно закріплюють зазначену трансформацію підходів до взаємодії публічного та приватного секторів і визначають особливості їх практичної реалізації у космічній галузі України.

Ключовою ознакою нового правового режиму є системний перегляд суб'єктно-об'єктних та процедурних основ взаємодії, що раніше визначалися терміном «державно-приватне партнерство». По-перше, принциповою адміністративно-правовою новелою є розширення суб'єктного складу публічного партнера. Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону, до них тепер віднесено не лише органи влади, а й державні та комунальні підприємства (балансоутримувачі). Для космічної галузі, де основні виробничі потужності та об'єкти інфраструктури зосереджені на державних підприємствах (наприклад, ДП «КБ «Південне» чи ДП «ВО ПМЗ»), це знімає адміністративні бар'єри для їхньої безпосередньої участі у проєктах ППП. Таким чином, балансоутримувач майна набуває ознак суб'єкта публічного адміністрування у межах конкретного проєкту.

По-друге, Закон уніфікує форми здійснення партнерства (ст. 5) та об'єкти ППП (ст. 6), включаючи до них рухоме і нерухоме майно, що використовується для надання суспільно значущих послуг. Це створює правову основу для застосування механізму ППП до таких специфічних об'єктів космічної інфраструктури, як наземні станції керування, випробувальні стенди чи навіть ракетоносії, без необхідності внесення змін до профільного галузевого законодавства. По-третє, особливого значення набуває імперативізація процедур підготовки та відбору приватного партнера (ст. 10–25 Закону) [1]. Запровадження чітких конкурсних механізмів з виписаними критеріями кваліфікації свідчить про домінування адміністративної процедури над приватноправовою автономією. У стратегічних галузях, як-от космічна, такий підхід гарантує прозорість та національну безпеку через обов'язкову стадію аналізу ефективності (ст. 11 Закону) та прийняття управлінського рішення про доцільність партнерства (ст. 12 Закону).

По-четверте, адміністративно-правовий вимір ППП підсилюється через правовий режим договору (ст. 32–37). Договір про партнерство перестає бути автономною угодою; він інтегрований у систему адміністративних правил, що визначають розподіл ризиків та участь держави у фінансуванні. Розділ IX Закону (ст. 54–55) встановлює механізм системного моніторингу та контролю за виконанням умов договору, що фактично є формою безперервного адміністративного нагляду. У правовій доктрині та практиці саме така конструкція розглядається як комплекс адміністративно-правових гарантій ефективності та легітимності публічних управлінських рішень.

З урахуванням викладених норм Закону № 4510-IX слід зазначити, що для космічної галузі нові адміністративно-правові інструменти створюють, з одного боку, правову

визначеність і процедури для ефективного залучення приватних технологічних партнерів, а з іншого – чіткі адміністративні рамки контролю та відповідальності, що є критично важливими для реалізації проектів із високою інноваційною та стратегічною складовою.

Попри прогресивний характер нової правової моделі публічно-приватного партнерства, її практична реалізація у космічному секторі актуалізує низку специфічних адміністративно-правових проблем, зумовлених стратегічним значенням галузі, високим рівнем технологічної складності та підвищеними безпековими вимогами. Розширення кола суб'єктів ППП за рахунок державних підприємств-балансоутримувачів, передбачене законодавством, водночас створює ризик конфлікту між комерційними цілями таких підприємств і публічними інтересами держави, що особливо чутливо для космічної сфери, де будь-яка управлінська автономія має поєднуватися з безумовним дотриманням стандартів національної безпеки. У зв'язку з цим адміністративно-правовий статус державних підприємств як публічних партнерів потребує чіткої детермінації через систему внутрішніх процедур і регламентів, здатних мінімізувати суб'єктивізм управлінських рішень.

Одночасно передбачене Законом спрощення процедур відбору приватного партнера, спрямоване на підвищення інвестиційної привабливості ППП, у космічних проектах, що мають характер довгострокових дослідно-конструкторських робіт, може вступати у суперечність із необхідністю глибокої перевірки технологічних, фінансових і безпекових компетенцій потенційних контрагентів. Це формує адміністративно-правову дилему між процедурною швидкістю та управлінням безпековими ризиками, вирішення якої можливе шляхом розробки спеціальних кваліфікаційних критеріїв відбору, що забезпечували б конкуренцію без створення загроз витоку технологій подвійного призначення.

Додатковим викликом є дуалістична природа договору публічно-приватного партнерства, який поєднує диспозитивні засади цивільного права з імперативними вимогами публічного управління. У космічній галузі це може призводити до колізій, коли договірні зобов'язання приватного партнера обмежуються раптовими змінами режиму безпеки або контролю за стратегічними активами. За таких умов механізми державного втручання та адміністративного контролю мають бути нормативно чітко визначені, аби право держави на оперативне реагування не перетворювалося на інструмент необґрунтованого адміністративного тиску. Окремої уваги потребує й адміністративне управління фінансовими ризиками, оскільки висока капіталомісткість і тривалість космічних проектів зумовлюють необхідність спеціальних гарантій захисту інвестицій приватного партнера, що мають поєднуватися з жорстким контролем за цільовим використанням ресурсів та дотриманням публічного інтересу в умовах змінюваної економічної кон'юнктури.

Проведений аналіз адміністративно-правових аспектів публічно-приватного партнерства у космічній галузі України вказує на об'єктивну потребу в системній модернізації як законодавчих приписів, так і правозастосовної практики. Першочерговим кроком у цьому напрямі має стати нормативне уточнення критеріїв адміністративної суб'єктності публічного партнера. Оскільки Закон № 4510-IX значно розширив коло суб'єктів за рахунок державних підприємств-балансоутримувачів, постає необхідність у розробці спеціальних адміністративних регламентів для оцінки їхньої управлінської та фінансової спроможності. Це дозволить нівелювати ризики неефективного адміністрування у проєктах із високою технологічною складністю, де державне підприємство має виступати не лише як власник майна, а й як гарант дотримання публічного інтересу.

Поряд із цим, оптимізація процедур відбору приватного партнера для високотехнологічних проектів потребує запровадження додаткових етапів експертної верифікації. Конкурсні механізми, передбачені загальними нормами закону, доцільно доповнити обов'язковою стадією науково-технічної експертизи компетенцій приватного партнера та його перевірки на відповідність стратегічним завданням національної безпеки. Таке посилення адміністративного контролю на етапі підготовки конкурсної документації виступатиме превентивним інструментом захисту інтелектуальної власності та технологічного суверенітету держави.

Фундаментального значення для космічної сфери набуває також питання балансування договірних та публічно-правових норм. Враховуючи специфічну природу космічної діяльності, перспективним вбачається запровадження типових договірних моделей ПСП, які б експліцитно закріплювали пріоритет імперативних вимог щодо безпеки та контролю за стратегічними активами. Використання таких моделей дозволить уникнути потенційних колізій між диспозитивними інтересами приватного інвестора та публічно-правовими обов'язками держави, що виникають у процесі реалізації довгострокових контрактів.

У контексті забезпечення результативності партнерства, особливої уваги потребує вдосконалення механізмів контролю та завершальної оцінки проєктів. Формалізація методики моніторингу має включати не лише фінансові показники, а й специфічні критерії технічної відповідності космічним стандартам. Це передбачає створення чітких алгоритмів оперативного адміністративного втручання у випадках відхилення від планових параметрів реалізації проєкту, що є критично важливим для мінімізації наслідків можливих техногенних чи фінансових інцидентів. Нарешті, фінансово-правове врегулювання ризиків у космічній сфері має базуватися на деталізованому розподілі відповідальності, що враховує високу капіталомісткість та тривалий життєвий цикл космічних систем. Впровадження таких адміністративно-правових засад забезпечить сталий баланс між інвестиційною привабливістю галузі та ефективним державним контролем за використанням публічних ресурсів.

Висновки. Трансформація законодавства про публічно-приватне партнерство зумовила перехід від господарської моделі взаємодії до адміністративно-правової парадигми, де партнерство постає особливою формою публічного адміністрування. У межах космічної галузі це проявляється у зміні правової природи договору ППП, який набуває ознак адміністративного договору з пріоритетом публічних застережень та імперативних вимог національної безпеки. Ключовою новелою є розширення кола публічних партнерів за рахунок державних підприємств-балансоутримувачів, що потребує чіткої детермінації їхнього адміністративного статусу через систему внутрішніх регламентів для запобігання конфлікту інтересів та забезпечення ефективного управління стратегічними активами.

Ефективна імплементація нової моделі у космічному секторі залежить від впровадження спеціалізованих адміністративних «фільтрів», зокрема обов'язкової науково-технічної експертизи та комплаєнс-перевірки безпекових компетенцій приватних суб'єктів. Подальший розвиток галузі потребує розробки типових договірних моделей, адаптованих до стандартів ЄС та Європейського космічного агентства, а також формалізації методик моніторингу технічних результатів і регресної відповідальності. Такий комплексний підхід дозволить збалансувати інвестиційну привабливість високих технологій із необхідністю збереження суверенного державного контролю над космічною інфраструктурою та національною безпекою.

Список використаних джерел:

1. Петруха Н.М. Публічно-приватне партнерство в Україні: перспективи розвитку та вплив на відновлення інфраструктури. Публічне управління і політика. 2024. № 2. С. 29–39.

2. Про публічно-приватне партнерство: Закон України; Перелік від 19.06.2025 № 4510-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4510-20#Text (дата звернення 25.12.2025).

3. Маслов К.С. Публічно-приватне партнерство в Україні: сучасний стан та проблемні аспекти. Право та державне управління. 2025. № 2. С. 222–228. DOI https://doi.org/10.32782/pdu.2025.2.30

4. Пашинін О.А. Публічно-приватне партнерство як форма реалізації права власності у сфері господарювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 4. С. 261–265. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-4/60

5. Мазалова А.О. Концепція публічно-приватного партнерства і практика її законодавчого втілення. *Часопис* Київського університету права. 2019. № 1. С. 156–160.

6. Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами: Конвенція ООН від 29.03.1972. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_126#Text (дата звернення: 26.12.2025).

7. Directive 2014/23/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014 on the award of concession contracts. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2014/23/oj/eng (дата звернення: 25.12.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 04.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

КРАВЧУК В. О.,
orcid.org/0009-0003-6660-2952
аспірантка кафедри конституційного
і адміністративного права
*(Державний університет «Київський
авіаційний інститут»)*

УДК 342.9:004.738.5:004.056.5
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.29

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДОТРИМАННЯМ ПРАВ КОРИСТУВАЧІВ ПІД ЧАС ОБРОБКИ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ У ЦИФРОВИХ ПЛАТФОРМАХ

Статтю присвячено дослідженню механізмів державного контролю за дотриманням прав користувачів під час обробки персональних даних цифровими платформами в умовах стрімкої цифровізації суспільних відносин. Проаналізовано конституційні гарантії, положення спеціального законодавства України та міжнародні стандарти у сфері захисту персональних даних. Розглянуто європейський досвід, зокрема принципи Загального регламенту про захист даних (GDPR), модернізованої Конвенції № 108+ і Директиви (ЄС) 2016/680 щодо повноважень наглядових органів, санкційних механізмів і транскордонної взаємодії. Проаналізовано специфіку роботи соціальних мереж, сервісів електронної комерції, хмарних і освітніх платформ. Установлено, що вони створюють багаторівневу систему збору та обробки персональних даних користувачів для комерційного, політичного та технологічного використання. Виявлено основні ризики порушення прав, що підриває інформаційну автономію особи.

Проаналізовано чинну систему державного контролю за захистом даних в Україні, зокрема діяльність Уповноваженого Верховної Ради з прав людини та Департаменту із захисту персональних даних. Встановлено дефіцит технічної експертизи для алгоритмічного аудиту, відсутність санкційних повноважень і механізмів міжнародної координації. Окреслено напрями реформування – створення незалежного регулятора відповідно до законопроєктів № 6177 і № 8153, запровадження технологічного аудиту систем рекомендацій і таргетингу, публічного реєстру порушень та уніфікованих форматів інцидентних повідомлень. Розкрито триступеневу систему юридичної відповідальності (адміністративну, цивільно-правову, кримінальну) й обґрунтовано потребу надання майбутньому регулятору повноважень брати участь у судових провадженнях. На прикладі рішення Європейської ради із захисту даних про накладення штрафу на Meta Platforms Ireland показано дієвість незалежного нагляду та необхідність комплексної модернізації державного контролю для практичної реалізації цифрових прав людини.

Ключові слова: *персональні дані, цифрові платформи, обробка даних, інформаційна безпека, механізми контролю, приватність, правове регулювання.*

Kravchuk V. O. Mechanisms of state control over the protection of users' rights in the processing of personal data on digital platforms

The article is devoted to the study of state control mechanisms over the observance of users' rights during the processing of personal data by digital platforms in the context of rapid digitalization of social relations. The constitutional guarantees, provisions of Ukraine's special legislation, and international standards in the field of personal

data protection are analyzed. The European experience is examined, in particular the principles of the General Data Protection Regulation (GDPR), the modernized Convention No. 108+, and Directive (EU) 2016/680 concerning the powers of supervisory authorities, sanction mechanisms, and cross-border cooperation. The specifics of the functioning of social networks, e-commerce services, cloud, and educational platforms are analyzed. It is established that they form a multi-level system for collecting and processing users' personal data for commercial, political, and technological purposes. The main risks of rights violations have been identified, undermining the individual's informational autonomy.

The article is devoted to the study of state control mechanisms over the observance of users' rights during the processing of personal data by digital platforms in the context of rapid digitalization of social relations. The constitutional guarantees, provisions of Ukraine's special legislation, and international standards in the field of personal data protection are analyzed. The European experience is examined, in particular the principles of the General Data Protection Regulation (GDPR), the modernized Convention No. 108+, and Directive (EU) 2016/680 concerning the powers of supervisory authorities, sanction mechanisms, and cross-border cooperation. The specifics of the functioning of social networks, e-commerce services, cloud, and educational platforms are analyzed. It is established that they form a multi-level system for collecting and processing users' personal data for commercial, political, and technological purposes. The main risks of rights violations have been identified, undermining the individual's informational autonomy.

The article analyzes the current system of state control over data protection in Ukraine, particularly the activities of the Verkhovna Rada Commissioner for Human Rights and the Department for Personal Data Protection. It identifies a lack of technical expertise for algorithmic audits, the absence of sanctioning powers, and limited mechanisms of international coordination. The directions for reform are outlined – the establishment of an independent regulatory authority in line with draft laws No. 6177 and No. 8153, the introduction of technological audits of recommendation and targeting systems, a public register of violations, and unified formats for incident reporting. The paper describes a three-tier system of legal liability (administrative, civil, and criminal) and substantiates the need to empower the future regulator to participate in judicial proceedings. Using the example of the European Data Protection Board's decision to impose a fine on Meta Platforms Ireland, the article demonstrates the effectiveness of independent oversight and underscores the need for comprehensive modernization of state control to ensure the practical realization of digital human rights.

Key words: *personal data, digital platforms, data processing, information security, control mechanisms, privacy, legal regulation.*

Вступ. Стрімка цифровізація суспільних відносин створює нові виклики для захисту прав людини. Одним із найважливіших залишається право на приватність і контроль над власною інформацією. Цифрові платформи, що стали невід'ємною частиною повсякденного життя мільйонів користувачів, здійснюють масштабне збирання, обробку та використання персональних даних, створюючи ризики несанкціонованого доступу, витоку інформації та маніпулятивного впливу на поведінку громадян. На думку дослідників, у глобальному інформаційному просторі людина стає особливо вразливою, тому потрібні дієві механізми захисту її інформаційних прав [1, с. 497]. Ефективність даної системи залежить від здатності держави забезпечити дієвий контроль за дотриманням законодавства про захист персональних даних. Масштаби та технічна складність порушень у цифровому середовищі часто перевищують можливості традиційного нагляду. Тому важливо оновити механізми державного контролю, які підтримуватимуть баланс

між інтересами цифрових операторів, національною безпекою та правом людини на приватне життя.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз чинних механізмів державного контролю за дотриманням прав користувачів під час обробки персональних даних цифровими платформами та обґрунтування напрямів їх удосконалення відповідно до європейських стандартів.

Результати дослідження. Система правового регулювання захисту персональних даних в Україні має комплексний характер і поєднує конституційні гарантії з положеннями спеціального законодавства та міжнародних договорів. Конституція України у ст. 32 закріплює засадниче право кожної особи на повагу до приватного життя та забороняє будь-яке втручання в нього без належних правових підстав [2]. Розгорнуте нормативне регулювання забезпечує Закон України № 2297-VI від 01.06.2010 року «Про захист персональних даних» (далі – Закон), який визначає права фізичних осіб щодо контролю за власною інформацією (ст. 8), встановлює обов'язки володільців і розпорядників даних (ст. 11), а також окреслює механізми державного нагляду (ст. 22) [3]. Важливу роль відіграють також міжнародні стандарти, зокрема Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних № 108 від 28.01.1981 року та Додатковий протокол від 08.11.2001 року, які зобов'язують держави створювати незалежні органи контролю й гарантувати належний рівень захисту під час транскордонного обміну інформацією [4; 5]. У результаті формується цілісна модель правового захисту персональних даних, що узгоджує національні принципи законності й пропорційності з європейськими вимогами інформаційної безпеки та поваги до людської гідності.

Становлення української системи захисту персональних даних логічно вписується у ширший міжнародний контекст, сформований під впливом європейського права. Центральним документом є Загальний регламент про захист даних від 27.04.2016 року. Зазначений нормативно-правовий акт у ст. 5 закріплює ключові принципи обробки інформації: правомірність, добросовісність, пропорційність, цільове обмеження, мінімізацію та точність даних, а також безпеку й підзвітність. Подальші статті, зокрема 51 та 58, деталізують повноваження наглядових органів, передбачаючи їхню незалежність, контрольні та санкційні функції, включно з правом накладати штрафи до 20 млн євро або 4% від світового обороту компанії-порушника [6]. Важливим доповненням стала модернізована Конвенція № 108+ від 18.05.2018 року, яка розширила предмет регулювання, охопивши генетичні, біометричні й поведінкові дані, а також сфери автоматизованого ухвалення рішень і профілювання [7]. Окреме значення має Директива (ЄС) 2016/680 від 27.04.2016 року, що встановлює стандарти обробки персональної інформації у правоохоронній діяльності [8]. Імплементація міжнародних стандартів має враховувати національні правові особливості, рівень цифрової зрілості та інституційні можливості, забезпечуючи реальне, а не формальне дотримання принципу приватності.

Вважаємо, що ефективний правовий захист персональних даних неможливий без поєднання нормативних засад і технологічних гарантій їх реалізації. Законодавчі приписи набувають практичного змісту лише тоді, коли принципи законності, мінімізації та прозорості відображені у самій логіці функціонування цифрових систем. Так, концепція «захисту даних за призначенням і за замовчуванням», закріплена у ст. 25 Загального регламенту про захист даних, вимагає інтеграції безпекових механізмів у процеси проєктування, експлуатації та адміністрування інформаційних платформ. Водночас технічна частина захисту передбачає впровадження багаторівневої аутентифікації, шифрування, автоматичного контролю дій користувачів і незалежного аудиту систем обробки даних [6]. У такий спосіб правове регулювання набуває системного характеру, коли норми закону підкріплюються технічними засобами превенції порушень. Така інтеграція забезпечує стабільність функціонування інформаційного простору, підвищує довіру користувачів до цифрових сервісів і сприяє формуванню культури відповідального використання персональних даних.

Характеристика цифрових платформ із погляду обробки персональних даних свідчить про виражену гетерогенність і розмаїття підходів до збору та використання інформації про користувачів. Так, TikTok систематично збирає поведінкові, контентні та біометричні дані, використовуючи їх для персоналізації рекомендацій і прогнозування дій користувачів, що підвищує ризики порушення приватності [9; 10]. Подібні методи збору та аналізу даних застосовують й інші глобальні соціальні мережі, зокрема Instagram і Facebook, де алгоритми формують психографічні профілі користувачів на основі відстеження інтересів, локації, часу активності та взаємодії з контентом [11; 12]. Водночас платформи електронної комерції (наприклад, Amazon) аналізують історію покупок, пошукові запити, перегляди товарів для персоналізації рекомендацій і прогнозування поведінки споживачів [13]. Майданчики спільної економіки – як-от Uber – в обігу мають дані про переміщення, фінансові транзакції, рейтинги учасників, що дозволяє будувати систему довіри між користувачами й оптимізувати ціноутворення [14]. Окрім того, хмарні сервіси типу Google Drive оперують як із корпоративними, так і з особистими файлами користувачів, через що зростають ризики несанкціонованого доступу та витоку інформації [15]. У сфері освітніх платформ (наприклад, Coursera) формується новий тип даних – про навчальний прогрес, результати тестування, час виконання завдань, який використовується для аналізу ефективності процесу і видачі сертифікатів [16].

Так, цифрові платформи формують складну екосистему збирання персональних даних, у якій взаємодіють як активні, так і пасивні механізми спостереження. Користувачі добровільно залишають інформацію під час реєстрації, заповнення профілю чи пошукових запитів, тоді як основний масив даних збирається непомітно – через файли cookie, пікселі відстеження, відбитки пристроїв і браузерів. Отримані відомості об'єднуються за допомогою єдиних облікових записів, вбудованих рекламних модулів та посередників із торгівлі даними, що дозволяє створювати цілісні поведінкові профілі. Зберігання інформації у розподілених дата-центрах різних держав ускладнює визначення юрисдикції й контроль за законністю обробки. Надалі зазначені дані використовують не лише для вдосконалення сервісів, а й для комерційного продажу, політичного мікротаргетингу чи навчання алгоритмів штучного інтелекту. Подібні процеси породжують суттєві ризики для конфіденційності та інформаційної безпеки користувачів.

На наш погляд, потенційні ризики порушення прав користувачів цифрових платформ охоплюють широкий спектр загроз, що безпосередньо впливають на приватність і свободу людини. Витоки персональних даних унаслідок кібератак чи технічної недбалості стали системним явищем. Згідно з даними звіту про розслідування витоків даних 2025 року, інформація про фізичних осіб була розкрита у 37 % випадків порушень безпеки [17, с. 71]. Такі інциденти нерідко призводять до крадіжки ідентичності, фінансових збитків і втрати контролю над власною інформацією. Не менш небезпечними є алгоритмічне профілювання, мікротаргетинг і приховані моделі впливу, які здатні маніпулювати поведінкою користувачів, формувати залежності та викликати соціальну поляризацію. Сукупний ефект зазначених явищ породжує ефект тотального спостереження. Усвідомлення постійного контролю спричиняє самоцензуру, знижує критичність мислення та підриває автономію особистості.

Контроль за дотриманням законодавства у сфері захисту персональних даних в Україні реалізується через поєднання інституційних і процесуальних механізмів, передбачених розділом VI Закону України № 2297-VI від 01.06.2010 року «Про захист персональних даних». Згідно зі ст. 22 зазначеного нормативно-правового акту, нагляд за дотриманням прав користувачів здійснюють Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та суди. У межах наданих повноважень Омбудсмен є єдиним органом контролю, уповноваженим на здійснення перевірок суб'єктів обробки інформації. Відповідно до ст. 23 Закону, наглядові функції включають аналіз скарг, ініціювання перевірок, доступ до приміщень та документів володільців даних, а також можливість видавати обов'язкові приписи щодо усунення порушень [3]. Вважаємо, що централізація контролю у руках одного суб'єкта дозволяє уникнути дублювання функцій. Водночас така модель обмежує ефективність реагування у цифровому

середовищі, де масштаби порушень та їх технічна складність часто перевищують інституційні ресурси Омбудсмена.

Нормативне підґрунтя перевірок деталізовано у наказі Уповноваженого № 1/02-14 від 08.01.2014 року «Про затвердження Порядку здійснення контролю за додержанням законодавства про захист персональних даних» [18]. Відповідно до п. 2.1 даного акту, контроль реалізується у формах планових і позапланових, виїзних і безвиїзних перевірок. За результатами перевірки, згідно з п. 4.1–4.3 Порядку, складається акт перевірки, який може містити вимогу про припинення незаконної обробки персональних даних, їх видалення або знищення, а також рекомендації щодо усунення виявлених порушень. У разі невиконання приписів або виявлення грубих порушень законодавства Уповноважений має право скласти протокол про адміністративне правопорушення. Такі дії тягнуть за собою адміністративну відповідальність, передбачену статтями 188[39] та 188[40] Кодексу України про адміністративні правопорушення, які встановлюють штрафи за неповідомлення або несвоєчасне повідомлення Уповноваженого про обробку персональних даних, а також за невиконання його законних вимог [19].

Важливою формою державного контролю, що поєднує аналітичний і профілактичний підходи, є моніторинг у сфері персональних даних. Відповідно до п. 12 ст. 23 Закону, моніторинг охоплює постійне відстеження тенденцій, технологічних рішень і практик обробки персональної інформації [3]. Зазначену функцію виконує Департамент з питань захисту персональних даних у структурі Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. На наш погляд, діяльність згаданого підрозділу має ключове значення для реалізації принципу підзвітності, оскільки він забезпечує аналітичний супровід політики у сфері захисту даних, проводить перевірки, готує щорічні звіти про стан дотримання законодавства, а також здійснює роз'яснювальну роботу серед суб'єктів обробки та громадськості [20].

Попри відносну стабільність нагляду, вважаємо, що чинна модель не забезпечує повного циклу примусу та міжнародної координації. Департамент із питань захисту персональних даних фактично виконує аналітичні, методичні й інспекційні функції, проте не наділений владними повноваженнями для ухвалення обов'язкових рішень і накладення санкцій. Подібна організація роботи зберігає залежність від подальших дій інших органів, що сповільнює реагування на інциденти, зокрема при транскордонній обробці. Законопроєкт № 6177 від 18.10.2021 р. «Про Національну комісію з питань захисту персональних даних та доступу до публічної інформації» пропонує логічне інституційне продовження: незалежну колегіальну комісію зі спеціальним процесуальним механізмом перевірок, приписів і штрафів, а також з правом міжнародної взаємодії з європейськими наглядовими органами [21]. Така модель наближає Україну до вимог ст. 51 і ст. 58 Загального регламенту про захист даних у частині незалежності, підзвітності та ефективного примусу [6]. Доцільно також прямо закріпити технічну спроможність майбутнього регулятора: лабораторію цифрових доказів, центр алгоритмічного аудиту та публічний портал інцидентних повідомлень.

Паралельно законопроєкт № 8153 від 25.10.2022 р. «Про захист персональних даних» модернізує матеріально-правову базу. Він оновлює терміни, уточнює обов'язки контролера й оператора, запроваджує 72-годинний строк для повідомлення про порушення безпеки, деталізує оцінку впливу на захист даних і правила міжнародних передач. Узгодження з положеннями Загального регламенту про захист даних простежується у принципах підзвітності, мінімізації, прозорості та безпеки [6; 22]. Водночас бракує чіткого визначення високоризикових сценаріїв для великих платформ, які мають масову аудиторію та здійснюють глибоке профілювання користувачів. На наш погляд, доцільно закріпити обов'язковий щорічний технологічний аудит систем рекомендацій і таргетингу. Його результати мають оформлюватися у вигляді публічного звіту з обмеженим обсягом відомостей для користувача. Варто також установити мінімальні вимоги до журналювання доступів і змін налаштувань безпеки, які повинні зберігатися щонайменше два роки. Запровадження зазначених механізмів забезпечить процесуальну базу для швидкого доказування у справах про витоки й маніпулятивні практики та підсилить взаємну довіру між ринком і державою. На практичному рівні

доцільно запровадити уніфікований формат інцидентних повідомлень. Такий стандартизований шаблон має містити обов'язкові реквізити: тип інциденту (витік, несанкціонований доступ, технічний збій), обсяг скомпрометованих даних, категорії суб'єктів, часові рамки виявлення та початкові заходи реагування. Уніфікація дозволить регулятору швидко оцінити масштаб загрози, порівняти інциденти між платформами та сформувати статистичну базу для превентивної політики. Варто також визначити чітку матрицю критеріїв, що розмежовує випадки обов'язкового інформування суб'єктів і допустимого відтермінування за умови негайної нейтралізації ризику. Зокрема, критеріями можуть бути: 1) чутливість даних (медичні, фінансові, біометричні відомості вимагають негайного повідомлення); 2) кількість постраждалих осіб (масові витоки не підлягають відкладенню); 3) характер загрози (потенціал шахрайства або шкоди для здоров'я, тощо); 4) можливість оперативного усунення вразливості без розголошення технічних деталей, що могли б бути використані зловмисниками. Така матриця забезпечить баланс між правом людини знати про ризики та необхідністю захистити інфраструктуру від подальших атак.

Окремої уваги потребує система юридичної відповідальності, яка має стати реальним інструментом забезпечення виконання норм оновленого законодавства. Адміністративний рівень, згаданий раніше, передбачає санкції за перешкоджання перевіркам, невиконання приписів і порушення строків інформування Уповноваженого про обробку персональних даних. Цивільно-правовий рівень дає потерпілій особі право вимагати відшкодування матеріальної або моральної шкоди в судовому порядку. Підставами є ст. 16, 23, 277–280 Цивільного кодексу України, ст. 32 Конституції України та ст. 28 Закону «Про захист персональних даних» [2; 3; 23]. Кримінальний рівень, закріплений у ст. 182 Кримінального кодексу України. Норма охоплює як активні дії (збирання, поширення, використання), так і бездіяльність, що призвела до порушення права на приватність. За такі порушення передбачено штраф, виправні роботи, пробаційний нагляд або позбавлення волі до 5 років залежно від тяжкості наслідків. При цьому закон визначає поріг істотної шкоди та робить виняток для публічного розголошення інформації про правопорушення, здійсненого в межах закону [24]. Триступенева модель узгоджується з правом Європейського Союзу, проте в Україні бракує швидкого доведення порушень і сталої судової практики. Доцільно надати майбутній комісії повноваження ініціювати адміністративні провадження, передавати матеріали до правоохоронних органів у разі кримінальних правопорушень і брати участь у цивільних справах як експертний суб'єкт. Розширення компетенції даного органу створить підґрунтя для реальної невідворотності відповідальності та перетворить нагляд на дієвий механізм реагування.

Показовим прикладом ефективної практики контролю у сфері захисту персональних даних є рішення Європейської ради із захисту даних від 13 квітня 2023 року. На його підставі ірландський регулятор застосував до Meta Platforms Ireland фінансову санкцію у розмірі 1,2 млрд євро. Порушення полягало у систематичному й тривалому передаванні персональних даних користувачів до Сполучених Штатів без належного правового обґрунтування [25]. Прецедент продемонстрував, що серйозні порушення у сфері приватності тягнуть за собою значні фінансові наслідки, а незалежні наглядові органи відіграють вирішальну роль у забезпеченні законності у цифровому середовищі. Досвід Європейського Союзу переконливо доводить потребу створення в Україні повноцінного регулятора з реальними інституційними важелями, здатного забезпечити не лише фіксацію порушення, а і його повне усунення відповідно до принципів справедливості та верховенства права.

Висновки. Дослідження показало, що результативність державного контролю за дотриманням прав користувачів цифрових платформ залежить не лише від законодавчої бази, а й від здатності наглядового органу швидко реагувати на порушення у складному технологічному середовищі. Нинішня українська модель, у якій контрольні функції зосереджені в Омбудсмана, є малоефективною через відсутність санкційних повноважень і фахових ресурсів для аналізу алгоритмів. Потрібен незалежний регулятор, який матиме реальні повноваження впливу. Реформа має включати превентивні заходи – аудит високоризикових технологій, відкритий реєстр порушень, стандартизовані протоколи реагування

та міжнародну координацію. Лише комплексне оновлення системи дасть змогу перейти від формального контролю до реального захисту цифрових прав і забезпечити підзвітність великих платформ перед суспільством і державою.

Список використаних джерел:

1. Токарєва К. Проблема захисту персональних даних у сфері охорони здоров'я в умовах інформатизації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 496-499.

2. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 22.10.2025).

3. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI : станом на 14 черв. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text (дата звернення: 22.10.2025).

4. Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних : Конвенція Ради Європи від 28.01.1981 : станом на 6 лип. 2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326#Text (дата звернення: 22.10.2025).

5. Додатковий протокол до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних стосовно органів нагляду та транскордонних потоків даних : Протокол Ради Європи від 08.11.2001 : станом на 6 лип. 2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_363#Text (дата звернення: 22.10.2025).

6. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних) : Регламент Європ. Союзу від 27.04.2016 № 2016/679. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text (дата звернення: 22.10.2025).

7. Convention 108+: Convention for the protection of individuals with regard to the processing of personal data. *Council of Europe*. URL: https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/plmrep/COMMITTEES/LIBE/DV/2018/09-10/Convention_108_EN.pdf (дата звернення: 23.10.2025).

8. On the protection of natural persons with regard to the processing of personal data by competent authorities for the purposes of the prevention, investigation, detection or prosecution of criminal offences or the execution of criminal penalties, and on the free movement of such data, and repealing Council Framework Decision 2008/977/JHA : Directive (EU) of 27.04.2016 no. 2016/680. URL: http://data.europa.eu/eli/dir/2016/680/oj (дата звернення: 23.10.2025).

9. Exploring and Analyzing the Data Practices of Tiktok / N. Çömezoğlu, B. Okudurlar, D. Barışkan, D. Barışkan. 2024. URL: https://www.researchgate.net/publication/380577142_Exploring_and_Analyzing_the_Data_Practices_of_Tiktok (дата звернення: 23.10.2025).

10. TikTok. *Офіційний веб-сайт*. URL: https://www.tiktok.com (дата звернення: 23.10.2025).

11. Instagram. *Офіційний веб-сайт*. URL: https://www.instagram.com/ (дата звернення: 23.10.2025).

12. Facebook. *Офіційний веб-сайт*. URL: https://www.facebook.com (дата звернення: 23.10.2025).

13. Amazon. *Офіційний веб-сайт*. URL: https://www.amazon.com/ (дата звернення: 23.10.2025).

14. Uber. *Офіційний веб-сайт*. URL: https://www.uber.com/ (дата звернення: 23.10.2025).

15. Google Drive. *Google Workspace*. URL: https://drive.google.com/drive/ (дата звернення: 23.10.2025).

16. Coursera. *Офіційний веб-сайт*. URL: https://www.coursera.org/ (дата звернення: 23.10.2025).

17. 2025 Data Breach Investigations Repor / C. David Hylender, P. Langlois, A. Pinto, S. Widup. 2025. 115 p. URL: https://www.verizon.com/business/resources/Tf24/reports/2025-dbir-data-breach-investigations-report.pdf (дата звернення: 23.10.2025).

18. Про затвердження документів у сфері захисту персональних даних : Наказ Уповноваж. Верхов. Ради України з прав людини від 08.01.2014 № 1/02-14 : станом на 19 верес. 2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1_02715-14#Text (дата звернення: 24.10.2025).

19. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс України від 07.12.1984 № 8073-X : станом на 1 верес. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text (дата звернення: 24.10.2025).

20. Інформація про Департамент у сфері захисту персональних даних. *Омбудсман України*. URL: https://ombudsman.gov.ua/uk/informaciya-pro-pidrozdil-zpd (дата звернення: 24.10.2025).

21. Про Національну комісію з питань захисту персональних даних та доступу до публічної інформації : проект Закону України від 18.10.2021 № 6177. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/27996 (дата звернення: 24.10.2025).

22. Про захист персональних даних : проект Закону України від 25.10.2022 № 8153. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/40707 (дата звернення: 24.10.2025).

23. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 5 жовт. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 24.10.2025).

24. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 17 лип. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 24.10.2025).

25. 1.2 billion euro fine for Facebook as a result of EDPB binding decision. *EDPB*. URL: https://www.edpb.europa.eu/news/news/2023/12-billion-euro-fine-facebook-result-edpb-binding-decision_en (дата звернення: 27.10.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 06.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

КУЗЬМІН Д. В.,
orcid.org/0000-0003-3756-2480
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
(Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України «Ніжинський агротехнічний інститут»)

ЛЕМІШ Н. О.,
orcid.org/0000-0002-5124-5687
кандидат історичних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
(Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України «Ніжинський агротехнічний інститут»)

УДК 342.7:37.018.1-053(477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.30

ПРАВОВІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

У статті здійснено комплексне теоретико-правове дослідження соціально-педагогічної підтримки здобувачів освіти, які опинилися в складних життєвих обставинах. Актуальність теми дослідження зумовлена динамікою постійно зростаючих соціальних ризиків у сучасному українському суспільстві, пов'язаних із наслідками ведення військових дій, важливістю вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб, економічною нестабільністю та наявністю соціальних проблем у межах функціонування інститутів сім'ї та освіти. Підтримка здобувачів освіти, які змушені переживати складні життєві обставини, вимагає не лише педагогічного, а й нормативно визначеного підходу, заснованого на принципах прав людини, соціальної справедливості та інклюзії.

Метою дослідження є з'ясування змісту, структури та механізмів правового регулювання соціально-педагогічної підтримки здобувачів освіти, а також визначення напрямів удосконалення чинного законодавства України в цій сфері. Методологічну основу статті становлять міждисциплінарні підходи, що поєднують елементи юридичного аналізу, педагогічної теорії, соціології освіти та концепції прав людини.

У роботі розкрито поняття «складні життєві обставини» в контексті правової доктрини та соціально-педагогічної науки, виокремлено їхні основні критерії. Визначено ключові принципи соціально-педагогічної підтримки, такі як гуманізм, рівність, інклюзивність та показано їх взаємозв'язок у формуванні ефективної соціальної політики держави.

На підставі проведеного аналізу обґрунтовано необхідність інтегрованого підходу до державної політики соціального захисту населення, який має поєднувати освітні, соціальні, медичні та правові зусилля. Такий підхід передбачає створення мережевої взаємодії між освітніми закладами, службами в справах дітей, громадськими організаціями, медичними установами та органами правопорядку.

Отже, теоретико-правове осмислення соціально-педагогічної підтримки здобувачів освіти є важливим напрямом розвитку сучасної правової науки та освітньої політики. Воно сприяє формуванню гуманістично-орієнтованої системи державного управління, що ґрунтується на пріоритеті прав людини, соціальної справедливості та рівних можливостей у доступі до якісної освіти.

Ключові слова: *соціально-педагогічна підтримка, складні життєві обставини, правове регулювання, здобувачі освіти, соціальний захист.*

Kuzmin D. V., Lemish N. O. Legal foundations of socio-pedagogical support for learners in difficult life circumstances

The article presents a comprehensive theoretical and legal study of the socio-pedagogical support for learners who find themselves in difficult life circumstances. The relevance of the topic is determined by the dynamics of the ever-growing social risks in contemporary Ukrainian society, which are associated with the consequences of military actions, the challenges of supporting internally displaced persons, economic instability, and the presence of social problems within the functioning of family and educational institutions. The support of learners experiencing difficult life circumstances requires not only pedagogical but also a normatively defined approach based on the principles of human rights, social justice, and inclusion.

The purpose of the study is to clarify the content, structure, and mechanisms of legal regulation of socio-pedagogical support for learners, as well as to identify directions for improving the current legislation of Ukraine in this field. The methodological basis of the article is formed by interdisciplinary approaches combining elements of legal analysis, pedagogical theory, sociology of education, and human rights concepts.

The article defines the concept of "difficult life circumstances" in the context of legal doctrine and socio-pedagogical science, identifying their main criteria. The key principles of socio-pedagogical support – humanism, equality, and inclusiveness – are analyzed, along with their interconnection in shaping an effective state social policy.

Based on the conducted analysis, the necessity of an integrated approach to the state policy of social protection is substantiated. This approach should combine educational, social, medical, and legal efforts. It envisions the creation of a networked interaction among educational institutions, child welfare services, non-governmental organizations, healthcare facilities, and law enforcement agencies. The introduction of cross-sectoral cooperation will enhance the effectiveness of support, ensure early detection of risks, and provide comprehensive assistance to individuals in difficult life situations.

Thus, the theoretical and legal comprehension of socio-pedagogical support for learners is an important direction in the development of modern legal science and educational policy. It contributes to the formation of a humanistically oriented system of public administration based on the priority of human rights, social justice, and equal access to quality education.

Key words: *socio-pedagogical support, difficult life circumstances, legal regulation, learners, social protection.*

Вступ. Реалії сучасності характеризуються соціально-економічною нестабільністю та динамікою зростання впливу негативних явищ, які зумовлені проблемами ведення військових дій на території України, зростанням фінансової нестабільності, внутрішньою міграцією, актуалізують потребу у створенні та функціонуванні дієвих механізмів соціально-педагогічної підтримки здобувачів освіти. Реалії сучасності формують суспільний запит з боку людей, які опиняються в складних життєвих обставинах і нагально потребують сторонньої допомоги. Складні життєві обставини є джерелом постійно зростаючих соціальних проблем, які впливають на психоемоційний стан людей, їх успішність, здатність до соціальної адаптації та реалізації прав на освіту. За таких умов особливо важливим постає питання правового забезпечення системи підтримки, яка в ідеалі повинна вирішувати більшість проблем, комплексно інтегруючи освітні, соціальні й психологічні ресурси та методи держави.

Формування української нормативно-правової бази в цій сфері триває, проте залишається низка проблем, пов'язаних із поступовою гармонізацією національного законодавства відповідно до норм ЄС, фрагментарністю механізмів взаємодії між закладами освіти й соціальними службами, та формуванням ефективної системи підготовки кадрів. Це створює потребу в дослідженні правових засад функціонування системи соціально-педагогічної підтримки.

Наукова актуальність теми полягає в необхідності глибокого осмислення права як інструменту забезпечення соціальної справедливості, рівних можливостей щодо доступу до освіти та створенні безпечного освітнього середовища для всіх здобувачів освіти. Вивчення правових основ соціально-педагогічної підтримки дозволяє визначити реальні шляхи підвищення ефективності міжвідомчої взаємодії, розробити моделі правового супроводу здобувачів освіти в кризових ситуаціях.

Проблематика правового забезпечення соціально-педагогічної підтримки привертає увагу багатьох дослідників. У наукових працях вітчизняних учених проблемні питання соціального захисту здобувачів освіти розглядаються в роботах К.В. Бориченко [19], В.Я. Брич [20], В. Волкова, К. Глушкова [22], Заверико Н.В. [27], О. Протас [15], К. Ігнатенко [28]; питання прав здобувачів освіти розглядали М.С. Булкат, І.В. Силантьєва [21], К.С. Фомічов [44], Ю.Й. Поліщук [30], А.В. Гакман, М.В. Дудко, С.А. Соботюк [23]. Водночас системні дослідження, які присвячені саме правовим основам організації соціально-педагогічної підтримки здобувачів освіти в складних життєвих обставинах, майже відсутні, що визначає наукову новизну й практичну значимість досліджень у цьому напрямі.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз правових засад соціально-педагогічної підтримки здобувачів освіти в Україні, які опинилися в складних життєвих обставинах, а також виявлення проблем у правовому регулюванні та розроблення рекомендацій щодо вдосконалення нормативно-правового забезпечення в цій сфері.

Результати дослідження. У науковій літературі категорія сутності засад соціально-педагогічної підтримки здобувачів освіти, які опинилися в складних життєвих обставинах розглядається не лише як форма сторонньої допомоги, а й як педагогічна стратегія, що забезпечує розвиток суб'єктності учнів, формує моделі та надає практичну допомогу в подоланні кризових ситуацій. Важливим у зазначеному контексті є поєднання соціального та педагогічного компонентів підтримки. Якщо брати до уваги складові соціальних компонентів, то вони формують основи функціонування інституційних механізмів захисту. Педагогічні компоненти складають основу виховного та розвивального впливу, що спрямовані на відновлення особистісного ресурсу.

Саме тому для проведення подальшого аналізу дослідження важливо конкретизувати структурні елементи соціально-педагогічної підтримки, окреслити її правові, організаційні та методологічні засади. Визначаючи сутність засад соціально-педагогічної підтримки здобувачів освіти, які опинилися в складних життєвих обставинах, визначимося із ключовими поняттями, які є основою дослідження.

Саме тому для проведення подальшого аналізу дослідження важливо конкретизувати структурні елементи соціально-педагогічної підтримки, окреслити її правові, організаційні

та методологічні засади. Визначаючи сутність засад соціально-педагогічної підтримки здобувачів освіти, які опинилися в складних життєвих обставинах, визначимося із ключовими поняттями, які є основою дослідження.

По-перше, це визначення терміну, який тісно пов'язаний із причиною, яка створює потребу в отриманні сторонньої підтримки в здобувачів освіти, а саме – складні життєві обставини. Сама концепція складних життєвих обставин («кризових ситуацій») досліджувалася авторами багатьох наукових напрямів, особливо в контексті психології, правознавства, соціальної роботи та педагогіки. Концепція описує несприятливі ситуації, які суттєво порушують звичний для людини хід її життя внаслідок чого виникають психологічні труднощі, такі як стрес та емоційні переживання, що формує соціальну потребу їх подолання. Згідно концепції несприятливі для людини ситуації можуть виникнути внаслідок багатьох факторів, це: соціальні фактори (дискримінація, соціальні конфлікти, втрата близьких, втрата роботи), медичні фактори (важка хвороба людини та її близьких, інвалідність, фізичні дисфункції організму), юридичні (відсутність правової допомоги, низький рівень правової культури), психологічні фактори (депресія, стрес, насильство, булінг), військові фактори (результати ведення військових дій, проблеми біженців та внутрішньо переміщених осіб). Загалом концепцію складних життєвих обставин («кризових ситуацій») можна звести до чотирьох основних аспектів: 1) криза як порушення рівноваги – несприятлива ситуація порушує спосіб життя людини; 2) емоційний стрес – людина змушена боротися із негативними емоціями, такі як: страх, тривога, безпорадність; 3) необхідність подолання – криза вимагає від людини та оточення активних дій для її подолання; 4) можливість росту – подолання кризи потрібно спрямувати на формування особистісного розвитку [10, 9].

Концепцію складних життєвих обставин («кризових ситуацій») розробляли низка науковців, серед яких вагоме місце займає американський психіатр Ерік Ліндеманн (Erich Lindemann), який перший почав досліджувати реакції людей на травматичні події у своїй праці «Симптоматика та управління гострим горем» у 1944 році [12]. Ерік Ліндеманн описував, як люди реагують на кризові ситуації та як їм можна допомогти подолати складні етапи їхнього життя. Також цей напрям досліджували Джеральд Каплан – автор теорії кризової інтервенції, у якій криза розглядається як тимчасовий стан, який можливо подолати за допомогою підтримки [5], Ерік Еріксон – автор теорії психосоціального розвитку, де кризові явища розглядаються як невід'ємна частина життя людини [6], Віктор Франкл (розробник методу логотерапії, яка акцентує увагу на пошуку сенсу в житті, навіть у складних обставинах) [7], Мартін Селигман досліджував феномен вивченої безпорадності (learned helplessness), реакцію людей на складні життєві обставини та як вони можуть навчитися їх подолати [16], Еллен Гастінгс Яносік розглядала кризові явища з точки зору їхньої унікальності й наголошувала, що підтримка має бути індивідуалізованою [9].

Концепцію складних життєвих обставин («кризових ситуацій») також активно розглядали й українські вчені: Н. Гуцал, яка аналізувала правові засади соціальної роботи з людьми у кризових ситуаціях [25]; О. Лукіна, яка досліджувала можливості використання кризових ситуацій для особистісного зростання [29]; О. Сердюк, який вивчав соціальні наслідки кризових ситуацій в Україні та їхній вплив на суспільство [43]; Л. Грищенко, яка розглядала, як соціально-педагогічна підтримка може допомогти сім'ям подолати кризові ситуації [24].

У Законі України «Про соціальні послуги» міститься офіційне визначення терміну «складні життєві обставини». Згідно статті 1 Закону, це «обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самостійно» [41]. Стаття 1 Закону України «Про соціальні послуги» також містить перелік чинників, що «можуть зумовити складні життєві обставини»: а) похилий вік; б) часткова або повна втрата рухової активності, пам'яті; в) невиліковні хвороби, хвороби, що потребують тривалого лікування; г) психічні та поведінкові розлади, у тому числі внаслідок вживання психоактивних речовин; ґ) інвалідність; д) бездомність; е) безробіття; є) малозабезпеченість особи; ж) поведінкові розлади у дітей через розлучення батьків; з) ухилення батьками або особами, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків із виховання дитини;

и) втрата соціальних зв'язків, у тому числі під час перебування в місцях позбавлення волі; і) жорстоке поводження з дитиною; ї) насильство за ознакою статі; й) домашнє насильство; к) потрапляння в ситуацію торгівлі людьми; л) шкода, завдана пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією» [41].

Крім того, законодавець акцентує увагу на важливості захисту дітей та охорони дитинства в статті 1 Законі України «Про охорону дитинства», уживаючи термін «дитина, яка перебуває в складних життєвих обставинах» [37]. У цьому законі поняття «складні життєві обставини» розглядається з точки зору опису ситуацій, що створюють загрозу життю, здоров'ю чи розвитку дитини внаслідок конфліктів у сім'ї, жорстокого поводження, втрати батьків або опікунів, бідності, соціальної ізоляції, наслідків війни або природних катастроф.

Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» не містить трактування терміна «складні життєві обставини», проте в ньому визначено механізм виявлення та підтримки осіб, які потребують сторонньої допомоги. Так, у статті 1 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» [35] наголошується на важливості оцінки «потреб у соціальних послугах сімей, дітей та молоді» шляхом оцінки належності людей до вразливих груп, виявленні факту перебування в складних життєвих обставинах та виділенні індивідуальної потреби в сторонній допомозі.

Важливим підходом у розумінні соціально-педагогічної підтримки здобувачів освіти, які потребують сторонньої допомоги, є саме індивідуалізований підхід соціальних працівників до кожної окремої ситуації. Тобто законодавиць правильно розуміє неприпустимість використання соціальними працівниками та педагогами підходів, які можуть бути вироблених за шаблоном. У кожній окремій ситуації надання допомоги, згідно із Законом, повинно здійснюватися на основі детального аналізу реальних потреб здобувачів освіти, які стали вразливими внаслідок виникнення складних життєвих обставин. Фактично ця норма Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» формує основу усієї подальшої соціально-педагогічної діяльності та підтримки молоді.

Подібного підходу також дотримуються автори Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування». Законом визначаються ситуації, які відносяться до складних життєвих обставин, конкретизується механізм допомоги дітям через формування індивідуального плану соціального захисту та визначаються форми та методи профілактичних заходів, спрямованих на запобігання виникненню складних життєвих обставин [33].

Постанова Кабінету Міністрів України від 26 червня 2019 року № 576 затверджує «Порядок надання соціальних послуг особам з інвалідністю та особам похилого віку, які страждають на психічні розлади». У цьому документі фіксується перелік ситуацій, які визначаються складними, пропонується механізм надання сторонньої допомоги зазначеним категоріям осіб для підтримки їх життєдіяльності та подальшої інтеграції в суспільство [34].

Також Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 року № 587 «Про організацію надання соціальних послуг» визначає механізм виявлення та організації надання соціальних послуг особам і сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах [35]. Постанова вперше впровадила систему оцінювання соціального ризику для сімей, що дозволяє прогнозувати можливі кризи й на цій основі надавати необхідну допомогу ще до виникнення проблемних ситуацій. Такий підхід для України в організації надання соціальних послуг є інноваційним, адже, на відміну від традиційних підходів соціальної допомоги, адміністративні рішення приймаються не після настання кризи, а до її початку. Методологія надання допомоги полягає не в суб'єктивній оцінці ситуації, а в аналізі об'єктивних показників, що підвищує результативність запобігання розвитку кризових явищ. Зазначений підхід є спробою України впроваджувати світовий досвід у соціальній роботі на основі Evidence-Based Policy (EBP) [14, с. 3, 12, 20–22]. Концепція доказової політики Evidence-Based Policy (EBP) ґрунтується на ідеї прийняття

державних рішень, «ефективність яких підтверджена науковими дослідженнями [26], уникаючи застосування суб'єктивних та емоційних факторів.

Ураховуючи вищезазначене, складні життєві обставини – це об'єктивні або суб'єктивні умови, які стають причиною ситуації, що ускладнює життєдіяльність людини, впливаючи на фізичний, психологічний стан людини, обмежуючи її можливості, ускладнюючи її адаптацію та розвиток та формує потребу сторонньої допомоги. Для здобувачів освіти ці обставини часто стають перешкодою для успішного навчання, адаптації в колективі та гармонійного розвитку особистості.

По-друге, термін «соціально-педагогічної підтримки здобувачів освіти» є комплексним поняттям, яке поєднує елементи правової, соціальної роботи, педагогіки та психології. Фактично це система спеціалізованих соціально спрямованих професійних заходів, які орієнтовані на забезпечення соціального захисту (допомога в подоланні складних життєвих обставин), педагогічний супровід (індивідуальна або групова робота з метою адаптації до навчального процесу, розвиток соціальних навичок) та психологічна допомога (корекція емоційних станів, формування стресостійкості, мотиваційна підтримка). Базові теоретичні основи соціально-педагогічної підтримки були сформовані, ще в працях американського психолога, засновника гуманістичної психології Абрахама Маслоу, який запропонував теорію мотивації, засновану на ієрархії потреб [13]. Ідеї Абрахама Маслоу про мотивацію, потреби та самореалізацію сформували сучасні підходи до організації соціально-педагогічної підтримки здобувачів освіти через реалізацію базових потреб людини – безпечного середовища, соціальної підтримки, поваги, визнання досягнень та потреби в самореалізації.

Наукові дослідження соціально-педагогічної підтримки здобувачів освіти знайшли своє відображення в низці ключових публікацій, які відображали цю проблематику. Альберт Бандура – теорія соціального навчання: педагог, демонструючи позитивні приклади шляхом тьюторства, менторства, сприяє формуванню поведінкових моделей учнів; кооперативне навчання (peer learning), де учні допомагають один одному [2]. Джон Боулбі – засновник теорії прив'язаності, яка розкриває особливості роботи з дітьми, що пережили травматичний досвід, та формує ідею безпечного освітнього середовища [3]. Паулу Фрейре – автор концепції «педагогіки пригноблених», що розглядає освіту як інструмент соціальної зміни та наголошує на необхідності підтримки малозабезпечених і маргіналізованих груп населення [8]. Еммі Вернер – авторка теорії стійкості, яка доводить, що жодна дитина не є «втраченою» навіть у складних обставинах, та підкреслює важливість участі родини й громади в процесі надання допомоги [17, 18]. Урі Бронфенбреннер – автор теорії екосистем, яка пояснює, що гармонійний розвиток дитини залежить від взаємодії різних систем: сім'ї, закладу освіти й суспільства [4]. Герман Ноль – представник теорії «соціальної педагогіки», який наголошував на важливості зв'язку між вихованням, соціальним середовищем і державною політикою допомоги людям у складних життєвих обставинах.

В українському законодавстві соціально-педагогічна підтримка, розглядається як цілеспрямовані та направлені дії працівників закладів освіти на надання допомоги здобувачам освіти, що знайшло відображення в низці вітчизняних нормативно-правових актів. Центральним законодавчим актом у формуванні сучасної системи освіти є Закон України «Про освіту». Він визначає загальні засади держаної політики у сфері освіти, зокрема діяльність, спрямовану на підтримку здобувачів освіти, особливо тих, що перебувають у складних життєвих обставинах. У статті 6 цього закону соціально-педагогічна підтримка розглядається, як система заходів, що базується на принципах людиноцентризму, рівного доступу до освіти, розвитку інклюзивного середовища, гуманізму та демократизму [36]. Згідно зі статтею 53 Закону, здобувачі освіти мають право на безпечне, здорове та інклюзивне чи спеціальне освітнє середовище, вільне від принижень, насильства, експлуатації, дискримінації. Більше того, статтею 53 Закону України «Про освіту» соціально-педагогічну підтримку можна реалізовувати шляхом проходження програм особам, які стали свідком або постраждали від насильства чи жорстокого поводження.

Іншими нормативно-правовими актами, які доповнюють положення базового Закону України «Про освіту», стали спеціальні закони, що визначають засади та функції освітньої системи на різних рівнях. До таких актів належать: Закон України «Про дошкільну освіту» (№ 3788-IX від 6 червня 2024 р.) [32], Закон України «Про повну загальну середню освіту» (№ 463-IX від 16 січня 2020 р.) [38], Закон України «Про позашкільну освіту» (№ 1841-III від 22 червня 2000 р.) [39], Закон України «Про професійну освіту» (№ 4574-IX від 21 серпня 2025 р.) [40], Закон України «Про фахову передвищу освіту» (№ 2745-VIII від 6 червня 2019 р.) [42], Закон України «Про вищу освіту» (№ 1556-VII від 1 липня 2014 р.) [31].

Усі зазначені нормативно-правові акти не лише регулюють освітню діяльність, а й формують правову основу для впровадження соціально-педагогічної підтримки здобувачів освіти. Аналіз їх положень демонструє, що ключовим завданням законодавства є забезпечення доступності та якості освітніх послуг та створення комфортного безпечного навчального середовища. Ці положення закріплюють необхідність упровадження механізмів, що передбачають психолого-педагогічний, соціальний супровід, індивідуальний підхід до здобувачів освіти та адаптацію освітнього процесу у відповідності їх до потреб.

Названі законодавчі акти України утворюють комплексну правову основу, яка визначає зміст, цілі та засоби реалізації соціально-педагогічної підтримки в системі освіти, що реалізується шляхом дотримання цілої низки принципів. Центральним серед них є принцип гуманізму, що передбачає найвищою цінністю людське життя та гідність. Також до складових, які утворюють єдність сучасної цілісно-правової системи, що забезпечують поєднання соціального захисту із освітнім процесом, віднесемо принципи рівності, недискримінації та інклюзії. Загалом дотримання вищезгаданих принципів у педагогічному процесі й правовому полі означає орієнтацію закладів освіти, соціальних працівників, інших учасників освітнього та виховного процесу на особистість здобувача освіти, повагу до його індивідуальних потреб.

Реалії сучасності ставлять важливі питання у сфері соціального захисту здобувачів освіти, зокрема потребу в інтегрованому підході у формуванні цілей державної політики. Особливістю інтегрованого підходу є поєднання правових, освітніх, соціальних та психологічних інструментів підтримки. Соціально-педагогічна підтримка та допомога здобувачам освіти не повинні розглядатися як ізольовані та локалізовані форми та методи адміністративного впливу, адже вони є складовою значно ширшого комплексу дій, спрямованих на забезпечення адаптації, добробуту та розвитку людей.

Інтегрований підхід передбачає узгодженість міжгалузевих програм, спрямованих на організацію освітнього процесу, охорону здоров'я, соціальний захист населення та правову допомогу – через створення єдиної системи в інформаційних підходах до вирішення проблем та механізмів координації на місцевому рівні. Це в перспективі дає можливість підвищити ефективність управлінських рішень і забезпечити комплексний вплив на вирішення епізодичних ситуаційних проблем здобувачів освіти окремо під час виникнення складних життєвих обставин. Подібний підхід до соціально-педагогічної підтримки неможливий без модернізації національного законодавства, яке потребує оновлення інституційного механізму взаємодії органів влади, має охоплювати стандарти соціально-педагогічної діяльності з чітким визначенням компетенцій, етичних принципів та професійних вимог до фахівців, які працюють із здобувачами освіти, що опинилися в складних життєвих обставинах.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що соціально-педагогічна підтримка здобувачів освіти, які опинилися в складних життєвих обставинах є невід'ємним елементом державної соціальної політики у сфері освіти, який поєднує правові, соціальні, медичні, педагогічні та психологічні аспекти діяльності органів державного управління та громадянського суспільства.

Аналіз законодавства України показав, що чинна нормативно-правова база закладає фундаментальні принципи захисту прав здобувачів освіти. Правові засади соціально-педагогічної підтримки здобувачів освіти мають стати динамічним інструментом соціальної політики, який поєднує нормативне регулювання з практичною орієнтацією на потреби

людей. Забезпечення ефективної взаємодії правових, педагогічних та соціальних механізмів є передумовою створення сучасного інклюзивного та гуманістичного освітнього середовища, у якому кожен здобувач освіти, незалежно від життєвих обставин, матиме можливість реалізовувати свій потенціал.

Список використаних джерел:

1. Bandura A. Self-efficacy: The exercise of control. W.H. Freeman. 1997. URL: https://archive.org/details/selfefficacyexer0000band/page/n5/mode/2up

2. Bandura A. Social learning theory. *Prentice-Hall*. 1976. URL: https://archive.org/details/sociallearningth0000band/page/n3/mode/2up

3. Bowlby J. Attachment and loss: Vol. 1. *Attachment. Basic Books*. 1969. URL: https://mindsplain.com/wp-content/uploads/2020/08/ATTACHMENT_AND_LOSS_VOLUME_I_ATTACHMENT.pdf

4. Bronfenbrenner U. The ecology of human development: Experiments by nature and design. *Harvard University Press*. 1979. DOI: https://doi.org/10.4159/9780674028845

5. Caplan G. Principles of preventive psychiatry. *Basic Books*. 1964. https://psycnet.apa.org/record/1965-02239-000

6. Erikson, E. H. Identity and the life cycle: Selected papers. New York: *International Universities Press*. 1959. 1968. 171 p. https://archive.org/details/identitylifecycl0000erik_v4e0?utm_source=chatgpt.com

7. Frankl V. E. Man's search for meaning. Simon and Schuster. 1985. https://books.google.nl/books/about/Man_s_Search_For_Meaning.html?id=W3q8R4dRZTwC&redir_esc=y

8. Freire P. Pedagogy of the Oppressed. Herder and Herder. 1970. URL: https://envs.ucsc.edu/internships/internship-readings/freire-pedagogy-of-the-oppressed.pdf

9. Janosik E. H. Crisis Counseling for a Quality Life. Boston: Jones & Bartlett Learning. 1993.

10. Janosik E. H. Crisis Counseling: A Contemporary Approach. Monterey, CA: *Wadsworth Health Sciences Division*. 1984. https://books.google.nl/books/about/Crisis_Counseling.html?id=XvbUOAAACAAJ&redir_esc=y

11. Janosik E. H. Crisis Theory and Intervention: A Review of the Literature. *Journal of Psychiatric Nursing and Mental Health Services*. 1981. 19(9). P. 29–34.

12. Lindemann E. Symptomatology and management of acute grief. *American journal of psychiatry*. 1944. 101(2). 141-148. https://doi.org/10.1176/ajp.101.2.14

13. Maslow A. H. A Theory of Human Motivation. *Psychological Review.* 50(4), 370-396. Maslow, A. H. 1943. A Theory of Human Motivation. Psychological Review, 50(4), 370-396. DOI: https://doi.org/10.1037/h0054346

14. Nutley S., Davies, H., & Walter, I. Evidence based policy and practice: Cross sector lessons from the UK (Vol. 9). Swindon: ESRC UK Centre for Evidence Based Policy and Practice. 2002.

15. Protas O. Social and pedagogical support of children from families in difficult life circumstances. Mountain School of Ukrainian Carpaty. 2022. № 27. С. 161–166. DOI: https://doi.org/10.15330/msuc.2022.27.161-166

16. Seligman M. E. Helplessness: On depression, development, and health. WH Freeman. 1975. https://archive.org/details/helplessnessonde00seli?utm_source=chatgpt.com

17. Werner E. E. Resilience in development. Current Directions in *Psychological Science*. 1995. 4(3). 81–85. DOI: https://doi.org/10.1111/1467-8721.ep10772327.

18. Werner E. E., Smith, R. S. Vulnerable but invincible: A longitudinal study of resilient children and youth. McGraw-Hill. 1982. URL: https://archive.org/details/vulnerablebutinv00emmy/mode/2up

19. Бориченко К.В. Соціальний захист сімей з дітьми за законодавством України : монографія. Одеса: Фенікс, 2015. 302 с. https://www.academia.edu/42022119/Соціальний_захист_сімей_з_дітьми_за_законодавством_України?utm_source=chatgpt.com

20. Брич В. Я., Миколюк С. М. Соціальний захист сиріт в Україні : монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 200 с. : https://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/37769/3/Mono.pdf

21. Булкат М.С., Силантьєва І.В. До питання про науково-правовий аспект розвитку інклюзивної освіти в Україні. *Сучасний науковий журнал*. 2023. 2(2), С. 8–19. https://doi.org/10.36994/2786-9008-2023-2-1

22. Волкова В., Глушкова К. Соціально-педагогічна робота з сім'ями, що опинилися у складних життєвих обставинах. *Науковий* вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: *Педагогіка*. 2013. 2(11). С. 37–42. http://ojs.mdpu.org.ua/index.php/nv/article/view/742/648

23. Гакман А.В, Дудко М.В, Соботюк С.А. Законодавчі та нормативно-правові засади соціально-педагогічної та психологічної реабілітації дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій з використанням засобів рухової активності. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*. 2023. Серія 15. (9(169). 27–31. https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2023.9(169).05

24. Грищенко Л. Соціально-педагогічна підтримка сімей у складних життєвих обставинах. *Педагогіка і психологія*. 2018. 3(1). С. 56–64.

25. Гуцал Н. Соціальна робота з особами, які опинилися у складних життєвих обставинах: правові та організаційні аспекти. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2017. 2(1), С. 45–52.

26. Держалюк О. Доказова політика в Україні: ключові особливості та перспективи. *Суспільно-політичні процеси*. 2025. № 23-24. С. 126–151. DOI: https://doi.org/10.59553/2518-7546-2025-23-24-5

27. Заверико Н. В. Соціально-педагогічна робота з молоддю у конфлікті з законом. *Наукові* записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. *Психолого-педагогічні науки*. 2014. №4. С. 22–26. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzspp_2014_4_6

28. Ігнатенко, К. Соціальний захист дітей в діяльності державних організацій на сході України. *Social Work and Education*. 2021. Vol. 8, No. 3. pp. 329–340. DOI: 10.25128/2520-6230.21.3.2

29. Лукіна О. Психологічні механізми подолання кризових ситуацій особистістю. *Психологічний часопис*. 2019. № 5(3). С. 78–89.

30. Поліщук, Ю.Й. Правові засади соціально-педагогічної діяльності. *Науковий* вісник Ужгородського національного університету. *Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. 2011. Випуск 23. С. 132–134 https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7161a531-6eb8-4cf5-8a78-2c63bcab2459/content

31. Про вищу освіту : Закон України № 1556-VII від 01 липня 2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37. Ст. 201. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18

32. Про дошкільну освіту : Закон України № 3788-IX від 06 червня 2024 р. *База даних «Законодавство України» Верховна Рада України*. Редакція від 01.01.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3788-20

33. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13.01.2005 № 2342-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2005. № 6. Ст. 147. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15.

34. Про затвердження Порядку надання соціальних послуг особам з інвалідністю та особам похилого віку, які страждають на психічні розлади : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 червня 2019 р. № 576. *Офіційний вісник України*. 2019. № 54. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/576-2019-п.

35. Про організацію надання соціальних послуг : Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 587. *Офіційний вісник України*. 2020. № 50. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-п.

36. Про освіту : Закон України від 05 вересня 2017 р. № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19.

37. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14

38. Про повну загальну середню освіту : Закон України № 463-IX від 16 січня 2020 р. *Відомості Верховної Ради України.* 2020. № 31. Ст. 226. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20

39. Про позашкільну освіту : Закон України № 1841-III від 22 червня 2000 р. *Відомості Верховної Ради України.* 2000. № 46. Ст. 393. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14

40. Про професійну освіту : Закон України № 4574-IX від 21 серпня 2025 р. База даних «*Законодавство України*». *Верховна Рада України*. Опубліковано: газета *Голос України*. 11.09.2025. № 179. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4574-20

41. Про соціальні послуги : Закон України № 2671-VIII від 17 січня 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 18. Ст. 73. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19

42. Про фахову передвищу освіту : Закон України № 2745 VIII від 06 червня 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 44. Ст. 314. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19

43. Сердюк О. Соціальні наслідки кризових ситуацій в Україні: виклики та можливості. *Соціологічні дослідження*. 2020. №4 (2), С. 34–45.

44. Фомічов, К.С. Проблемні аспекти удосконалення адміністративно-правового регулювання державної політики у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю. *Наукові записки. Серія: Право*, 2020, Випуск 8. Спецвипуск. С. 275–280. https://cusu.edu.ua/images/nauk_zapiski/pravo/8_spec_2020/8_sv_2020_275-280.pdf

Дата першого надходження рукопису до видання: 04.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

ЛИТВИНЧУК О. І.,
orcid.org/0000-0003-3884-8595
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінальної юстиції
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 342.951:352.075
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.31

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ АДМІНІСТРАТИВНИХ ОРГАНІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджується специфіка судового контролю за діяльністю адміністративних органів в умовах воєнного стану, коли традиційні механізми адміністративної юстиції зазнають суттєвих трансформацій. Метою дослідження є з'ясування меж, змісту та функцій судового контролю в екстраординарних умовах, а також визначення оптимальної моделі співвідношення між оперативністю публічної влади та гарантуванням мінімальних стандартів захисту людських прав.

Проаналізовано збільшення обсягу дискреційних повноважень органів виконавчої влади, особливості прийняття управлінських рішень у режимі невідкладності та проблеми, пов'язані з інформаційними, процедурними й територіальними обмеженнями воєнного часу.

Акцентовано увагу на принципі пропорційності як ключовому критерію оцінки допустимості обмежень, а також на ролі судів у формуванні стандартів обґрунтованості та мотивованості рішень, що ухвалюються в умовах дефіциту часу, невизначеності та закритості інформації.

Розглянуто специфіку контролю за рішеннями військових адміністрацій та органів, що здійснюють спеціальні повноваження, зокрема необхідність урахування оперативної ситуації, ступеня загроз і можливих альтернативних варіантів реагування.

У роботі узагальнено основні моделі судового контролю за надзвичайними повноваженнями – від повної деференції до посиленого контролю, який передбачає застосування суворішого стандарту перегляду, особливо щодо заходів, що суттєво обмежують права людини, вимагаючи від держави обґрунтування життєвої необхідності та мінімальної інвазивності застосованих обмежень) – та обґрунтовано потребу формування гнучкої української моделі, здатної забезпечити баланс між безпекою та свободою.

Зроблено висновок, що судовий контроль у період воєнного стану виконує ключову роль у підтриманні правовладдя, запобіганні свавіллю та збереженні довіри до публічної влади, забезпечуючи стійкість демократичної системи навіть за умов найскладніших безпекових викликів. Саме така інтегрована, стійка і водночас гнучка система контролю забезпечує здатність демократичного правопорядку витримувати екстраординарні виклики, не відступаючи від базових принципів свободи та відповідальності держави перед людиною.

Ключові слова: *адміністративний орган, верховенство права, воєнний стан, дискреція, орган державної виконавчої влади, повноваження, права людини, пропорційність, судовий контроль.*

Lytvynchuk O. I. Judicial control over the activities of administrative agencies under martial law

The article deals with the specifics of judicial control over the activities of administrative agencies under martial law, when traditional mechanisms of administrative justice undergo significant transformation. The purpose of the study is to clarify the scope, content, and functions of judicial control in extraordinary conditions, as well as to determine the optimal model for balancing the efficiency of public authorities with the guarantee of minimum standards for the protection of human rights.

The analysis focuses on the expansion of discretionary powers of executive authorities, the peculiarities of decision-making in urgent conditions, and the problems associated with informational, procedural, and territorial restrictions during wartime.

Attention is drawn to the principle of proportionality as a key criterion for assessing the admissibility of restrictions, as well as to the role of courts in shaping the standards of reasonableness and justification of decisions adopted under time constraints, uncertainty, and limited access to information.

The article examines the specifics of control over decisions of military administrations and agencies vested with special powers, particularly the urgency to consider the operational situation, the degree of threats, and possible alternative courses of action.

The study summarises the main models of judicial control over extraordinary powers, namelyfrom full deference to enhanced scrutiny, which requires applying a stricter standard of review, especially regarding measures that significantly restrict human rights. Such measures require the state to justify their vital necessity and the minimal invasiveness of the restrictions applied. The article substantiates the necessity to develop a flexible Ukrainian model capable of ensuring a balance between security and freedom.

It is concluded that judicial control during martial law plays a key role in upholding the rule of law, preventing arbitrariness, and maintaining public trust in public authorities, thereby ensuring the resilience of the democratic system even in the most challenging security conditions. Such an integrated, resilient, and at the same time flexible system of control enables the democratic legal order to withstand extraordinary challenges without departing from fundamental principles of freedom and state accountability to the individual.

Key words: *administrative agency, rule of law, martial law, discretion, executive authority, powers, human rights, proportionality, judicial control.*

Вступ. Дослідження судового контролю за діяльністю адміністративних органів в умовах воєнного стану є актуальним, зважаючи на низку взаємопов'язаних факторів. По-перше, воєнний стан радикально змінює співвідношення між потребою забезпечення національної безпеки та захистом фундаментальних свобод – передусім прав людини – що вимагає чіткого визначення меж адміністративної дискреції та механізмів її контролю. По-друге, в умовах верховенства права роль суду як гаранта законності і процедурних гарантій набуває підвищеного значення: на практиці виникає потреба уточнити, яким чином суди можуть ефективно розглядати спори щодо рішень органів виконавчої влади, не завдаючи шкоди оборонним інтересам держави.

У науковому й практичному вимірі актуальність обумовлена прискореною трансформацією адміністративно-правових інститутів, появою нових форм публічної влади та нестандартними процесуальними обмеженнями (наприклад, режимні заборони, обмеження доступу до інформації, особливості здійснення контролю в умовах тилової та прифронтової діяльності). У зв'язку з цим вимагається дослідити наявні прогалини в законодавстві

й судовій практиці, визначити критерії допустимості втручання в права громадян та виробити рекомендації щодо збалансованого застосування інститутів адміністративного судочинства.

Практична значущість теми полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані для підвищення ефективності судового захисту, удосконалення процесуальних механізмів доступу до правосуддя й розробки процесуальних стандартів для розгляду справ, пов'язаних із заходами, прийнятими в умовах воєнного стану.

Слід відмітити інтерес науковців до пізнання означеної тематики, водночас, слід також визначити недостатню дослідженість концептуального виміру судового контролю за вказаних обставин. Серед авторів, які розробляли підняту проблематику, слід згадати А. Бущенка, Є. Зозулі, М. Корнієнка, А. Кучука, С. Ніщимку, Л. Остапчук, А. Пекарчук, А. Собакаря та ін.

Проте, попри наявність окремих напрацювань, у більшості робіт увага акцентується або на загальних засадах публічного адміністрування у особливих умовах [1–2], або на аналізі конкретних повноважень органів виконавчої влади [3]. Окремо слід згадати і низку робіт, присвячених питанню контролю в межах самої судової системи [4–5]. Натомість залишається недостатньо дослідженою системна модель судового контролю, яка б охоплювала: межі допустимої адміністративної дискреції у воєнний період; стандарти співмірності втручань; специфіку доказування та процедурних гарантій у спорах, пов'язаних із рішеннями режимного чи військового характеру; доктринальні підходи до оцінки ризиків зловживання надзвичайними повноваженнями.

Також потребує поглибленої уваги питання адаптації принципів правовладдя, включно з пропорційністю, правовою визначеністю та забороною свавілля, – до контексту воєнного стану, де, з одного боку, зростає потреба в оперативності рішень адміністративних органів, а з іншого – зберігається обов'язок держави забезпечувати мінімальні стандарти захисту людських прав.

Узагальнення підходів зазначених авторів та виявлення прогалин у концептуальному осмисленні судового контролю створює підґрунтя для комплексного дослідження цієї проблематики в умовах сучасних викликів воєнного стану.

Постановка завдання. Мета статті полягає у всебічному з'ясуванні змісту, меж та функціонального призначення судового контролю за діяльністю адміністративних органів в умовах воєнного стану, а також у визначенні того, яким чином суди можуть забезпечувати баланс між оперативністю публічної влади та дотриманням вимог правовладдя й мінімальних стандартів захисту людських прав в екстраординарних безпекових обставинах.

Результати дослідження. Одразу наголосимо, що судовий контроль за діяльністю адміністративних органів в умовах воєнного стану набуває подвійного виміру: з одного боку, він має забезпечувати ефективність та оперативність виконання рішень, необхідних для оборони та національної безпеки; з іншого – залишатися інструментом стримування потенційних зловживань владою та гарантувати мінімальні стандарти захисту прав людини. За екстраординарних умов традиційна конструкція адміністративної юстиції зазнає суттєвих коректив, оскільки збільшується обсяг дискреційних повноважень органів виконавчої влади, розширюється їхня компетенція на сфери, які в мирний час не були предметом оперативного втручання, а також застосовуються обмеження інформаційного, процесуального та територіального характеру.

Очевидно, що воєнний стан передбачає можливість прийняття швидких та жорстких управлінських рішень, що, в свою чергу, вимагає ширшої дискреції. Цілком правильною є теза А. Кучука та О. Мінченко про те, що «правильне застосування адміністративного розсуду є фактором забезпечення людських прав; неправильне застосування дискреції може бути розцінено як свавілля органів публічної влади» [6, с. 235]. При цьому вказані вчені ведуть мову про звичайні умови функціонування соціуму; за екстраординарних умов наведена теза набуває особливої значущості.

Хоча, слід наголосити, що така дискреція в умовах правової держави не повинна бути абсолютною. Вона обмежується принципами верховенства права, зокрема вимогами пропорційності, передбачуваності та заборони свавілля. Судовий контроль у цьому контексті

виконує функцію визначення того, чи справді запроваджене обмеження є необхідним для досягнення легітимної мети, чи існували альтернативні, менш обтяжливі засоби, та чи не виходить орган влади за межі своєї компетенції [7, с. 92–96]. Особливо вказане стосується рішень, що впливають на свободу пересування, право на приватність, свободу підприємницької діяльності та режим власності.

Щодо принципу пропорційності (домірності), необхідно наголосити, що режим воєнного стану дозволяє вводити обмеження, які в мирний час були б визнані надмірними або неприйнятними. Однак навіть у таких обставинах обмеження мають відповідати тесту домірності. Як відзначає О. Танчик, «на сьогодні в науці адміністративного права та адміністративному законодавстві не визначено усталеного підходу щодо створення механізмів забезпечення реалізації принципу пропорційності в адміністративних провадженнях щодо застосування санкцій до юридичних осіб» [8, с. 200]. Судова практика у цьому контексті вимагає оцінки:

– чи переслідує захід легітимну мету;
– чи є він відповідним засобом її досягнення;
– чи не можна було б досягти мети менш інтенсивним втручанням;
– чи не створює захід надмірного тягаря для особи.

Судовий контроль також охоплює питання обґрунтованості рішень управлінських органів, що нерідко приймаються у режимі «експрес-регулювання» та не містять достатнього мотивування. Недостатність мотивувальної частини є поширеною проблемою періоду воєнного стану, і саме суди змушені формувати стандарти мінімально необхідного обґрунтування.

Додамо, що у воєнний час значна частина інформації, що стосується діяльності адміністративних органів, може бути засекреченою або обмеженою в доступі, що створює ризик асиметрії інформації між сторонами процесу та зумовлює потребу в адаптації стандартів доказування. Суди змушені працювати з неповними або фрагментарними доказами, а отже – розробляти підходи, які дозволять збалансувати вимогу захисту державної таємниці з обов'язком забезпечити ефективний доступ до правосуддя. Виникає необхідність у використанні спеціальних процедур, таких як закриті судові засідання, інститут спеціальних доповідачів або довірчих осіб із доступом до секретних матеріалів, а також механізмів часткового розкриття інформації.

Окрему увагу слід зосередити на специфіці процесуальних гарантій доступу до адміністративного суду. В умовах воєнного стану виникають певні перепони для реалізації права на звернення до адміністративного суду: переміщення населення, знищення інфраструктури, обмеження роботи судів, перебої у комунікаціях та реєстрах, зупинення процесуальних строків, що змінює конфігурацію судової системи та вимагає від судів і адміністративних органів запровадження компенсаторних механізмів. До таких, на нашу думку, належать наступні:

– можливість дистанційної участі в засіданнях;
– адаптація строків звернення до суду;
– врахування форс-мажорних обставин;
– розширення можливостей електронної комунікації;
– спрощення процедур для окремих категорій справ.

Водночас принцип рівності сторін та право на ефективний засіб юридичного захисту мають зберігатись як мінімальні стандарти навіть за умов обмеженого функціонування судової системи.

У межах нашого дослідження слів відмітити і окремі положення щодо контролю за рішеннями військових адміністрацій та органів, що здійснюють спеціальні повноваження. Так, воєнний стан передбачає створення військових адміністрацій, запровадження режимних обмежень та здійснення повноважень, що не існують у мирний період [9]. Особливість судового контролю полягає в тому, що суди повинні оцінювати акти органів, які діють в умовах оперативної необхідності та підвищеної небезпеки, що вимагає врахування контексту,

зокрема оцінки ризиків, ситуаційної складності, оперативності рішень та динаміки загроз. Водночас контроль не може бути формальним: суди мають перевіряти дотримання компетенції, пропорційності, відсутність свавілля, а також відповідність рішень основоположним вимогам принципу верховенства права.

Додатково вимагає уваги питання моделювання судових стандартів контролю щодо актів військових адміністрацій, оскільки більшість таких рішень приймається в умовах невизначеності, дефіциту часу та ресурсів, а також неповноти або закритості інформації. Це актуалізує потребу у формуванні спеціальних підходів до оцінки доказів та мотивування, зокрема врахування оперативних обставин, ступеня загрози, наявності альтернативних варіантів реагування та можливості мінімізації шкоди. Судовий контроль у цьому контексті має забезпечувати баланс між оперативною автономією військових адміністрацій та їхньою підзвітністю перед судом, що дозволяє уникнути надмірного розширення воєнних прерогатив і підтримує функціонування правовладдя навіть у найскладніших безпекових умовах.

Аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок, що у теорії адміністративного права виділяють кілька моделей контролю за надзвичайними повноваженнями:

– модель «повної деференції» (або самообмеження): коли суди, усвідомлюючи політичну чутливість та оперативну необхідність рішень виконавчої влади в екстраординарних умовах, практично не втручаються у їхню суть, обмежуючись лише формальною законністю;

– модель «обмеженої деференції»: коли втручання здійснюється, але з огляду на особливості ситуації (цінності/мети обмежень, принцип пропорційності), що передбачає застосування м’якшого або послабленого стандарту судового перегляду (less intensive judicial review), що визнає ширший простір розсуду за адміністративними органами [10];

– модель «посиленого контролю»: спрямована на недопущення зловживань владою та захист фундаментальних прав. Вона передбачає застосування суворішого стандарту перегляду (strict scrutiny), особливо щодо заходів, що суттєво обмежують права людини, вимагаючи від держави доведення життєвої необхідності та мінімальної інвазивності застосованих обмежень.

Український контекст потребує вироблення власної концептуальної моделі, яка б поєднувала повагу до оперативності рішень адміністративних органів в умовах агресії та необхідність забезпечення судового контролю як фундаментальної гарантії від свавілля. Окремого, критичного аналізу потребує питання margin of appreciation (межа розсуду держави) у воєнний період: хоча межа розсуду держави має бути ширшою через екзистенційні загрози, вона не може бути настільки широкою, щоб підривати базові стандарти людських прав та вимоги статті 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема, заборону відступу від певних прав (jus cogens). Ефективність моделі має ґрунтуватися на балансі між безпекою та свободою, забезпечуючи, щоб будь-які обмеження були формально визначені, справді необхідні та пропорційні меті їх запровадження.

Наголосимо, що у воєнний час судовий контроль залишається ключовим механізмом підтримання правовладдя. Він виконує не лише функцію юридичної перевірки рішень адміністративних органів, а й формує стандарти допустимості обмежень, забезпечує інституційні гарантії стримувань і противаг, запобігає зловживанням розширеними повноваженнями та сприяє підтриманню довіри до державної влади навіть у кризових ситуаціях.

Загалом система адміністративного судочинства у воєнний період має не лише адаптуватися до нових загроз, але й забезпечувати збереження фундаментальних засад правовладдя. Саме поєднання оперативності публічної влади та ефективності судового контролю визначає стійкість демократичної правової системи в екстраординарних умовах.

Висновки. Узагальнюючи викладене, можна зробити висновок, що судовий контроль в умовах воєнного стану виступає ключовим елементом збереження правовладдя, забезпечуючи необхідний баланс між оперативністю діяльності адміністративних органів та недопущенням свавілля. Його призначення полягає не лише у формальній перевірці законності актів публічної влади, а й у визначенні меж допустимих обмежень, оцінці пропорційності

й обґрунтованості управлінських рішень, а також у підтриманні мінімальних стандартів захисту людських прав навіть за умов інформаційної закритості, невизначеності та підвищених безпекових загроз.

В умовах, коли військові адміністрації та інші органи, наділені спеціальними повноваженнями, діють у режимі невідкладності, саме суди мають формувати адаптовані стандарти доказування, мотивування та контролю за межами дискреції, запобігаючи надмірному розширенню воєнних прерогатив.

Українська модель судового контролю у воєнний час повинна поєднувати повагу до оперативності дій публічної влади з незмінністю фундаментальних вимог пропорційності, передбачуваності та заборони свавілля. Саме така інтегрована, стійка і водночас гнучка система контролю забезпечує здатність демократичного правопорядку витримувати екстраординарні виклики, не відступаючи від базових принципів свободи та відповідальності держави перед людиною.

Список використаних джерел:

1. Завгородня Ю.С., Кучук А.М. Публічне управління в умовах правовладдя: методологічні засади. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління.* 2023. Вип. 5(71). С. 41–45. DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-5(71)-5

2. Кучук А.М Адміністративні органи в умовах воєнного стану: управлінський та правовий аспекти. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування.* 2024. Вип. 14. DOI https://doi.org/10.54929/2786-5746-2024-14-01-09

3. Корнієнко М.В. Забезпечення прав людини органами правопорядку в екстраординарних умовах: доктринальний аспект: монографія. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. 170 с.

4. Кучук, А. М. Публічне адміністрування в системі судів України в умовах трансформації публічної влади. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування.* 2025. Вип. 17. DOI https://doi.org/10.54929/2786-5746-2025-17-02-04

5. Кучук А.М. Контроль як інструмент публічного адміністрування в судовій системі України: сучасні тенденції. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування.* 2025. Вип. 16. DOI https://doi.org/10.54929/2786-5746-2025-16-02-13

6. Мінченко О.В., Кучук А.М. Адміністративний розсуд: Україна та держави Європейського союзу (порівняльно-правовий аспект). *Нове українське право.* 2022. С. 235–240. DOI https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.1.32

7. Лученко М.М. Принцип пропорційності та принципи адміністративного судочинства: чи можливим і доцільним є співвідношення? *Приватне та публічне право.* 2019. № 3. С. 92–96. DOI https://doi.org/ 10.32845/2663-5666.2019.3.20

8. Танчик О. Принцип пропорційності в адміністративних провадженнях щодо застосування санкцій до юридичних осіб. *Knowledge, Education, Law, Management.* 2020. № 3 (31). Vol. 2. P. 200–205. DOI https://doi.org/10.51647/kelm.2020.3.2.36

9. Про правовий режим воєнного стану. Закон України від 12 травня 2015 року. *Відомості Верховної Ради.* 2015. № 28. Ст. 250. URL https://zakon.rada.gov.ua/go/389-19

10. Harvey D. From low- to high-intensity review in the protection of EU fundamental rights1. *Maastricht Journal of European and Comparative Law*. 2024. № 31(2). P. 171–187. DOI https://doi.org/10.1177/1023263X241268885

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

МІРОШНІЧЕНКО М. В.,
orcid.org/0009-0006-3634-2418
кандидат юридичних наук, докторант
кафедри адміністративного,
господарського права та фінансово-
економічної безпеки
(Сумський державний університет)

УДК 342.53:336.1(477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.32

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА КОМПЕТЕНЦІЯ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

У статті досліджено адміністративно-правову компетенцію Верховної Ради України у сфері забезпечення фінансово-економічної безпеки держави як складову її статусу органу загальної компетенції публічної адміністрації. Проаналізовано конституційно-правові засади реалізації парламентом бюджетних, контрольних та стратегічних функцій у фінансово-економічній сфері. Визначено, що адміністративно-управлінський статус Верховної Ради проявляється через участь у розробці та затвердженні бюджетних орієнтирів, здійсненні нагляду за їх виконанням, формуванні засад внутрішньої та зовнішньої економічної політики, ухваленні рішень щодо міжнародних фінансових зобов'язань держави.

Особливу увагу приділено механізму парламентського контролю, що реалізується через систему спеціалізованих комітетів Верховної Ради України. Розкрито роль Комітету з питань фінансів, податкової та митної політики у забезпеченні фіскальної дисципліни та створенні законодавчої бази захисту національної економіки. Проаналізовано діяльність Комітету з питань економічного розвитку щодо нагляду за реалізацією програм розвитку та процедурою публічних закупівель в умовах воєнного стану. Досліджено функції Комітету з питань бюджету як основного координатора бюджетного процесу у частині розгляду бюджетних декларацій, звітів та формування рекомендацій для Рахункової палати.

На основі аналізу практичної діяльності парламенту виявлено системні проблеми реалізації контрольних повноважень, зокрема недостатній моніторинг виконання державного бюджету, формалізованість економічних парламентських слухань, слабке аналітичне забезпечення роботи депутатів із фінансових питань та політизацію прийняття економічних рішень. Обґрунтовано необхідність удосконалення законодавчого регулювання повноважень комітетів через впровадження єдиних підходів до фінансово-економічної оцінки законопроєктів та посилення інституційної спроможності парламентських структур.

Результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення механізмів парламентського контролю за фінансово-економічною безпекою держави, підвищення ефективності діяльності спеціалізованих комітетів Верховної Ради України та розробки рекомендацій щодо оптимізації адміністративно-правової компетенції парламенту в умовах сучасних викликів національній безпеці.

Ключові слова: *публічна адміністрація, адміністративно-правова компетенція, Верховна Рада України, фінансово-економічна безпека, парламентські комітети.*

Miroshnichenko M. V. Administrative and legal competence of the Verkhovna Rada of Ukraine in the field of ensuring the financial and economic security of the state

The article examines the administrative and legal competence of the Verkhovna Rada of Ukraine in safeguarding the state's financial and economic security, considering this as a core component of its status as a body of general competence within the system of public administration. The constitutional and legal foundations for the implementation of the parliament's budgetary, oversight, and strategic functions in the financial and economic domain are analyzed. It is determined that the administrative and managerial status of the Verkhovna Rada is actualized through its involvement in the design and approval of budgetary guidelines, supervision over their execution, formation of the principles of internal and external economic policy, and the adoption of decisions regarding the state's international financial obligations.

Special attention is devoted to the parliamentary oversight mechanism, realized via a system of specialized committees of the Verkhovna Rada of Ukraine. The article reveals the role of the Committee on Finance, Taxation and Customs Policy in maintaining fiscal discipline and creating the legislative basis for national economic protection. The work of the Committee on Economic Development is analysed, with a focus on supervision over the implementation of development programs and public procurement procedures under martial law conditions. The functions of the Budget Committee as the principal coordinator of the budget process are explored, including its activities around budget declarations, reports, and the formation of recommendations for the Accounting Chamber.

Based on the analysis of parliamentary practice, systemic problems in the implementation of oversight powers are identified, namely insufficient monitoring of budget execution, the formalistic nature of parliamentary hearings on economic issues, weak analytical support for deputies regarding financial matters, and the politicization of economic decision-making. The necessity for improving legislative regulation of committee powers is substantiated, particularly through the introduction of unified approaches to financial and economic assessment of draft laws and strengthening the institutional capacity of parliamentary structures.

The findings may be used to enhance parliamentary oversight mechanisms over the state's financial and economic security, improve the effectiveness of specialized committees of the Verkhovna Rada of Ukraine, and develop recommendations for optimizing the parliament's administrative and legal competence in response to contemporary national security challenges.

Key words: *public administration, administrative and legal competence, Verkhovna Rada of Ukraine, financial and economic security, parliamentary committees.*

Вступ. Трансформація системи публічного управління в Україні актуалізує питання адміністративно-правового статусу парламенту як органу загальної компетенції у структурі державної влади. Особливого значення набуває дослідження механізмів реалізації Верховною Радою України функцій забезпечення фінансово-економічної безпеки, що становлять основу стабільності державного розвитку в умовах сучасних викликів.

Постановка завдання. Метою дослідження є комплексний аналіз адміністративно-правової компетенції Верховної Ради України у сфері забезпечення фінансово-економічної безпеки держави через призму конституційних повноважень, механізмів парламентського контролю та діяльності спеціалізованих комітетів. Для досягнення мети необхідно визначити конституційно-правові засади участі парламенту у формуванні фінансової політики держави, проаналізувати систему парламентського нагляду за виконанням бюджету та використанням державних фінансів, дослідити роль спеціалізованих комітетів Верховної Ради України у механізмі фінансово-економічного контролю, а також

виявити проблемні аспекти реалізації контрольних повноважень парламенту та окреслити напрями їх удосконалення.

Результати дослідження. Відповідно до статті 75 Конституції України єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України [1]. Це визначення не лише окреслює фундаментальну роль Верховної Ради у системі державно-правових відносин, а й формує базис її подальших конституційних повноважень і функцій. Саме у цьому статусі Верховна Рада України реалізує й адміністративно-правову компетенцію як орган загальної компетенції у системі публічної адміністрації, зокрема у сфері забезпечення фінансово-економічної безпеки. Її діяльність у цій площині заснована на конституційних повноваженнях і дає змогу поєднувати функції законотворчості, управління й парламентського контролю. Завдяки такому мандату Верховна Рада України здатна впливати на формування та реалізацію державної політики, здійснюючи нагляд, корегування та оцінку дій уряду.

Її адміністративно-управлінський статус проявляється через участь у розробці та затвердженні бюджетних орієнтирів, контролі за їх виконанням і забезпеченні економічної стабільності держави. Ця діяльність спрямована на запобігання та нейтралізацію фінансових ризиків і загроз. Відповідно до статті 85 Конституції України, компетенція парламенту у сфері економічної безпеки охоплює послідовний цикл взаємопов'язаних дій – від планування до контролю, утворюючи цілісну систему балансів і взаємного стримування гілок влади [1].

Насамперед Верховна Рада України здійснює схвалення та коригування Державного бюджету, що закладає фундамент для фінансової стабільності країни і дозволяє належно розподіляти кошти на оборонний сектор, соціальні програми та підтримку економіки. Наприклад, у 2023 році парламент здійснив перегляд бюджету, виділивши додатково 200 млрд гривень на забезпечення Збройних Сил України, що стало ключовим фактором для посилення економічної витривалості держави в умовах війни [2]. Такі бюджетні повноваження природно переміщують парламент до функції нагляду, яка реалізується через діяльність відповідних комітетів і Рахункової палати, що слідкують за ефективністю використання державних фінансів, виявляють ризики та недоліки. Серед іншого це стосується перевірок щодо застосування міжнародних фондів для відновлення інфраструктури в період воєнного стану. Завершальною ланкою цього процесу є розгляд та ухвалення рішення стосовно звіту про виконання державного бюджету, що гарантує прозорість та підзвітність діяльності уряду. Яскравий приклад втілення цього повноваження – це щорічний аналіз звіту Кабінету Міністрів України за результатами якого затверджується звіт про діяльність останнього. Наприклад, у 2016 році Верховна Рада не підтримала звіт та визнала роботу уряду незадовільною [3].

Бюджетна діяльність парламенту органічно поєднується з функцією формування ключових принципів внутрішньої та зовнішньої політики, що закладає стратегічні засади економічної безпеки держави [4, с. 180]. Зокрема, Верховна Рада України затверджує довгострокові концепції та стратегії розвитку, як-от програми на 2021–2025 роки, які передбачають впровадження комплексних заходів, спрямованих на боротьбу з корупцією й диверсифікацію зовнішньоекономічних зв'язків в умовах збройної агресії.

Подальшим етапом є ухвалення всенаціональних програм у сферах економіки, соціального забезпечення й культури, які деталізують і реалізують основні напрямки політики; як приклад, ініціатива «Велике будівництво», яку Верховна Рада адаптувала до потреб воєнного стану, переорієнтувавши ресурси на підтримку критичних об'єктів інфраструктури [5].

До додаткових фінансових повноважень парламенту належить ухвалення рішень щодо надання кредитів і фінансової допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, що зміцнює дипломатичні позиції України, а також погодження отримання позик від зарубіжних держав, банків і міжнародних фінансових структур, які не передбачені чинним державним бюджетом. Конкретний приклад – це затвердження Верховною Радою України кредитної підтримки від Європейського Союзу на суму 1 млрд євро на фінансування оборонних закупівель, що стало можливим завдяки розблокуванню заморожених російських

активів і дозволило розширити фінансові інструменти країни без додаткового бюджетного дефіциту [6].

Верховна Рада України здійснює парламентський контроль за діяльністю уряду та Кабінету Міністрів країни, включаючи ухвалення рішеньпро недовіру, заслуховування періодичних доповідей щодо реалізації Програми діяльності уряду, а також систематичний адміністративний нагляд для попередження порушень [7]. Це ланцюжок повноважень ілюструє, як парламент як орган загальної компетенції публічної адміністрації гарантує фінансово-економічну безпеку держави.

Парламентський контроль законодавчої влади у фінансово-економічній сфері є фундаментальною складовою системи стримувань і противаг, що дозволяє запобігати зловживанням і забезпечує відповідність державної економічної політики суспільним інтересам. Проте аналіз діяльності Верховної Ради України в цій сфері виявляє низку проблем: недостатній системний та якісний моніторинг виконання державного бюджету протягом року, формалізованість економічних парламентських слухань і слабке аналітичне забезпечення роботи депутатів із фінансових питань. Додатковим чинником є політизація парламентської діяльності, коли економічні рішення нерідко приймаються під впливом політичних обставин замість об'єктивного аналізу економічної ефективності й впливу на фінансову безпеку держави.

Уся система парламентського контролю у фінансово-економічній сфері значною мірою формується діяльністю спеціалізованих комітетів Верховної Ради України, які згідно зі статтею 89 Конституції України [1] та положеннями Закону України «Про комітети Верховної Ради України» [8], відіграють ключову роль у попередньому аналізі, підготовці й координації контрольних механізмів, забезпечуючи цілісний парламентський нагляд над формуванням, розподілом і використанням державних фінансів.

Комітети, функціонуючи як органи загальної компетенції, поєднують законотворчу та наглядову роботу, що дозволяє своєчасно виявляти потенційні загрози для економічної стабільності, реагувати на випадки неефективного витрачання бюджетних коштів і порушення фінансової дисципліни, а також розробляти рекомендації для підвищення фінансової стійкості держави в умовах сучасних викликів, зокрема під час війни.

Як зазначено у наукових дослідженнях, контрольна діяльність парламентських комітетів є необхідним елементом системи стримувань і противаг у демократичній державі [9], вона попереджає виникнення зловживань у публічному секторі та сприяє раціональному управлінню на засадах законності, ефективності та економії, що відповідає стандартам Лімської декларації INTOSAI.

У структурі парламентського контролю за фінансово-економічною стабільністю особливе значення має Комітет з питань фінансів, податкової та митної політики [10, с. 20], який відповідає за моніторинг податкової та митної політики, забезпечення фіскальної дисципліни, запобігання ризикам у бюджетних надходженнях і створення законодавчої бази захисту національної економіки. Наукові джерела підкреслюють, що діяльність цього комітету підсилює парламентський контроль над використанням публічних фінансів, оскільки саме на його експертизі ґрунтується моніторинг відповідності законодавчих норм і процесу реалізації фінансової політики уряд [9].

Комітет з питань економічного розвитку визначає стратегічний вектор економічної політики держави, здійснює нагляд за реалізацією програм розвитку, процедурою публічних закупівель та підтримкою бізнесу, зокрема в умовах воєнного стану. Він під час своїх засідань заслуховує доповіді від уряду щодо пріоритетних напрямків, у тому числі ринку деревини та процедури закупівель, оцінюючи їхній вплив на економічну стійкість країни. Через поєднання законотворчої та контрольної діяльності цей комітет забезпечує належний баланс між гілками влади, адаптує регулятивне поле, зокрема для підприємницької та промислової політики [11].

Основним координатором бюджетного процесу виступає Комітет з питань бюджету, який здійснює розгляд і затвердження бюджету, веде оцінку бюджетних декларацій, річних

і позачергових звітів, а також формує рекомендації для Рахункової палати відповідно до вимог Бюджетного кодексу України та Регламенту Верховної Ради. На засіданні у травні 2025 року комітет проаналізував фінансові порушення на загальну суму понад 217,5 млрд грн і закликав посилити практику моніторингу виконання рекомендацій, що безпосередньо зміцнює фінансову безпеку держави [12].

Синергія роботи перелічених комітетів формує дієвий і багатокомпонентний механізм фінансового парламентського контролю. Згідно із змінами до Регламенту Верховної Ради України, комітети зобов'язані системно розглядати звіти органів виконавчої влади, організовувати громадські слухання та ініціювати пленарний аналіз ключових економічних питань, що набуває особливої важливості у період воєнних викликів. Наукові експерти, зокрема О. Зозуля [13, с. 22], вказують на потребу удосконалити законодавче забезпечення повноважень комітетів, впровадивши єдині підходи до фінансово-економічної оцінки законопроєктів для підвищення ефективності їх діяльності.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє констатувати, що адміністративно-правова компетенція Верховної Ради України у сфері забезпечення фінансово-економічної безпеки держави реалізується через систему конституційних повноважень, що охоплюють бюджетну, контрольну та стратегічну функції. Парламент як орган загальної компетенції публічної адміністрації формує фундамент фінансової стабільності держави шляхом затвердження і коригування Державного бюджету, визначення засад внутрішньої та зовнішньої економічної політики, ухвалення рішень щодо міжнародних фінансових зобов'язань та здійснення систематичного нагляду за діяльністю виконавчої влади.

Механізм парламентського контролю за фінансово-економічною сферою забезпечується діяльністю спеціалізованих комітетів Верховної Ради України, які через поєднання законотворчої та наглядової роботи створюють багатокомпонентну систему моніторингу формування, розподілу та використання державних фінансів. Комітет з питань фінансів, податкової та митної політики, Комітет з питань економічного розвитку та Комітет з питань бюджету утворюють взаємодоповнюючу структуру, що дозволяє своєчасно виявляти загрози економічній стабільності та розробляти механізми їх нейтралізації.

Водночас виявлено системні проблеми у реалізації контрольних повноважень парламенту, що проявляються у недостатньому моніторингу виконання бюджету протягом року, формалізованості економічних слухань, слабкому аналітичному забезпеченні депутатської діяльності та політизації прийняття економічних рішень. Ці недоліки знижують ефективність парламентського впливу на фінансово-економічну безпеку держави та потребують комплексного вдосконалення законодавчого регулювання повноважень комітетів, впровадження єдиних стандартів фінансово-економічної експертизи законопроєктів та посилення інституційної спроможності парламентських структур у сфері фінансового контролю.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Парламент підтримав збільшення видатків держбюджету-2023 на 302,6 млрд грн для фінансування сектору безпеки і оборони. Урядовий портал : вебсайт. URL : https://www.kmu.gov.ua/news/parlament-pidtrymav-zbilshennia-vydatkiv-derzhbiudzhetu-2023-na-3026-mlrd-hrn-dlia-finansuvannia-sektoru-bezpeky-i-oborony (дата звернення: 30.10.2025)

3. Постанова Верховної Ради України «Про відхилення звіту Кабінету Міністрів України та визнання діяльності Кабінету Міністрів України незадовільною» від 16 лют. 2016 р. № 984-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 10. Ст. 113.

4. Берназюк І. Визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики як напрям стратегічної правотворчості Верховної ради України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 178–182.

5. Уляницький Д. Війна зруйнувала майже вдвічі більше доріг, ніж поремонтували за два роки. Що відбувається з найбільшим проєктом Зеленського «Велике будівництво».

Forbes : website. URL : https://forbes.ua/inside/viyna-zruynuvala-mayzhe-v-dva-razi-bilshe-dorig-nizh-poremontuvali-za-dva-roki-shcho-vidbuvaetsya-z-naybilshim-proektom-zelenskogo-velike-budivnitstvo-09052022-5864 (date of apppeal : 30.10.2025)

6. Бондарєва Х. Україна отримала ще 1 млрд євро кредиту від ЄС за рахунок заморожених активів РФ. Європейська правда. 2025. 10 вересня. URL : https://www.eurointegration.com.ua/news/2025/09/10/7219872/ (дата звернення: 30.10.2025)

7. Парламентський контроль: практичні поради та рекомендації для підвищення ефективності : посіб. / О. Баранюк ; за участю та методол. супроводом Ю. Заїченко, О. Базилівської ; Офіс парламент. реформи Проєкту ЄС-ПРООН з парламент. реформи. Київ : Офіс парламентської реформи, 2020. 77 с. URL: https://files.acquia.undp.org/public/migration/ua/PRP_Guide_Parliamentary_Oversight-UKR.pdf (дата звернення: 30.10.2025)

8. Закон України «Про комітети Верховної Ради України» від 04.04.1995 № 116/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 19. Ст. 134.

9. Парламентський контроль. Конституційний суд України : вебсайт. URL: https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/5110-parlamentskyy-kontrol (дата звернення: 30.10.2025).

10. Духневич О. В. Основні засади функціонування державного внутрішнього фінансового контролю в Україні. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління. 2020. Т. 31 (70), № 5. С. 17–22. DOI: https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2020.5/04

11. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб : Закон України від 09 січ. 2025 р. № 4196-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-IX (дата звернення: 30.10.2025).

12. Звіти про діяльність Рахункової палати. Комітет з питань бюджету : вебсайт. URL : https://budget.rada.gov.ua/news/Rah_Palata/Zvit_diyaln_RP/79942.html. (дата звернення: 30.10.2025).

13. Зозуля О.І. Напрямки вдосконалення конституційно-правового статусу комітетів Верховної Ради України. Forum Prava. 2019. № 58(5). С. 19–37.

Дата першого надходження рукопису до видання: 03.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

МОРОЗ В. П.,
orcid.org/0000-0002-7070-0104
адвокат

УДК 392.924
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.33

АДМІНІСТРАТИВНИЙ РОЗСУД ПОДАТКОВИХ ОРГАНІВ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ПЛАТНИКА: МЕЖІ, СТАНДАРТИ ТА СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ

Адміністративний розсуд податкових органів є ключовим інструментом у процесі реалізації податкової політики держави та виконання фіскальних функцій. З одного боку, дискреція забезпечує можливість оперативного реагування на динамічні економічні процеси та специфіку кожної господарської ситуації, з іншого – створює ризики для прав платника податків у разі її свавільного або непропорційного застосування. Саме тому визначення правових меж і стандартів використання дискреції контролюючими органами набуває особливої актуальності в умовах інтеграції України до європейського правового простору та запровадження сучасних моделей good governance і fair taxation.

Метою статті є комплексний аналіз меж та принципів реалізації адміністративного розсуду податкових органів, визначення критеріїв його правомірності та стандартів судового контролю в контексті забезпечення прав платника податків.

Методологічну базу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-правові методи: діалектичний метод (для дослідження взаємозв'язку дискреції та прав платника), формально-юридичний метод (для аналізу законодавства та судової практики), порівняльно-правовий метод (для оцінки підходів ЄС та міжнародних стандартів), а також системний і логіко-правовий аналіз (для визначення принципів пропорційності, обґрунтованості та правової визначеності у сфері податкового адміністрування).

Встановлено, що оптимальна модель адміністративного розсуду у податковій сфері передбачає наявність чітко визначених критеріїв його застосування, забезпечення прозорості та обґрунтованості рішень податкових органів, а також ефективного судового контролю. Аналіз практики Верховного Суду та міжнародних стандартів засвідчив формування єдиних критеріїв оцінки добросовісності платника, належного мотивування рішень контролюючих органів і недопустимості створення надмірного публічно-правового тягаря. Особливе значення має поєднання принципу пропорційності, належної обачності платника, правової визначеності та процесуальної прозорості.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на нормативне визначення стандартизованих критеріїв судового контролю за дискрецією податкових органів, удосконалення процедур оскарження рішень контролюючих органів, а також адаптацію європейського досвіду застосування концепції cooperative compliance та цифрового податкового адміністрування до національної системи.

Ключові слова: *адміністративний розсуд, дискреційні повноваження, податкові правовідносини, права платника податків, судовий контроль; принцип пропорційності, правова визначеність, належна обачність, good governance.*

Moroz V. P. Administrative discretion of tax authorities in the context of safeguarding taxpayer rights: limits, standards and judicial review

Administrative discretion of tax authorities is a key instrument in the implementation of state tax policy and the performance of fiscal functions. On the one hand, discretion enables prompt responses to dynamic economic processes and the specific circumstances of each business situation; on the other hand, it creates risks for taxpayers' rights in cases of arbitrary or disproportionate application. Therefore, defining the legal limits and standards for the exercise of discretion by tax authorities becomes particularly relevant in the context of Ukraine's integration into the European legal space and the introduction of modern models of good governance and fair taxation.

The purpose of this article is to provide a comprehensive analysis of the limits and principles of administrative discretion exercised by tax authorities, to identify the criteria of its legality, and to outline the standards of judicial review in the context of safeguarding taxpayer rights.

The methodological basis of the study includes general scientific and special legal methods: the dialectical method (to examine the interrelation between discretion and taxpayer rights), the formal-legal method (to analyse legislation and judicial practice), the comparative-legal method (to assess EU approaches and international standards), as well as systemic and logical-legal analysis (to determine the principles of proportionality, justification and legal certainty in the field of tax administration).

It has been established that an optimal model of administrative discretion in the tax sphere requires clearly defined criteria for its application, transparency and proper justification of decisions adopted by tax authorities, as well as effective judicial oversight. Analysis of the case law of the Supreme Court of Ukraine and international standards confirms the emergence of unified criteria for assessing taxpayer good faith, proper motivation of decisions by tax authorities, and the inadmissibility of imposing an excessive public-law burden. Particular importance is given to the combined application of the principles of proportionality, taxpayer due diligence, legal certainty and procedural transparency.

Further research should focus on the normative development of standardised judicial review criteria for the discretion of tax authorities, improvement of procedures for appealing decisions of controlling bodies, as well as adaptation of the European experience in applying the concept of cooperative compliance and digital tax administration to the national system.

Key words: *administrative discretion, discretionary powers, tax legal relations, taxpayer rights, judicial review, proportionality principle, legal certainty, due diligence, good governance.*

Вступ. Ефективність функціонування податкової системи значною мірою залежить від здатності органів державної влади забезпечувати справедливий та збалансований підхід до здійснення податкового адміністрування. Адміністративний розсуд податкових органів у цьому контексті є ключовим інструментом, що дозволяє реагувати на різноманітність економічних ситуацій, зважаючи на специфіку господарської діяльності платників та потреби публічного інтересу. Проте у разі відсутності належних правових обмежень та процедурних гарантій дискреційні повноваження можуть трансформуватися у форму владного свавілля, що ставить під загрозу принципи верховенства права, правової визначеності та пропорційності.

Актуальність дослідження зумовлена інтеграційними процесами України у сфері публічного адміністрування, впровадженням європейських стандартів good governance та необхідністю гармонізації національної практики із принципами захисту прав платника, сформованими Європейським судом з прав людини та органами ЄС. Особливе значення

набувають питання меж дискреції, стандарти судового контролю та визначення обов'язків сторін у доказуванні правомірності управлінських рішень, що забезпечує баланс між державними інтересами та правами платників податків.

Постановка завдання. З огляду на зазначене, завданням даного дослідження є:

1. Визначення правової природи адміністративного розсуду податкових органів та меж його застосування у податкових правовідносинах.
2. Аналіз судової практики України та Європейського суду з прав людини щодо критеріїв правомірності дискреційних рішень та оцінки поведінки платника і контролюючого органу.
3. Дослідження принципів пропорційності, правової визначеності та належної обачності платника податків як механізмів забезпечення балансу приватних і публічних інтересів.
4. Визначення процесуальних гарантій платника податків у процедурах контролю та оскарження рішень податкових органів.
5. Формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавства та адміністративної практики з урахуванням європейських стандартів fair taxation, cooperative compliance та цифровізації податкового адміністрування.

Результати дослідження. Адміністративний розсуд податкових органів є необхідним елементом публічного управління у сфері оподаткування, однак його реалізація може створювати ризики для прав платника податків у разі свавільного, непропорційного або недостатньо обґрунтованого застосування. У правозастосовній практиці України спостерігається зростаюче навантаження на інститут дискреції у зв'язку з цифровізацією податкового контролю, запровадженням ризик-орієнтованих систем та активним розвитком судової практики щодо реальності господарських операцій. Водночас відсутність законодавчо визначених критеріїв правомірності дискреційних рішень, а також універсальних процедур їх перевірки, ускладнює гарантування прав платника і створює потенційні загрози створення надмірного публічно-правового тягаря. Ці обставини обумовлюють потребу в системному науковому дослідженні меж адміністративного розсуду, стандартів судового контролю та принципів правової визначеності і пропорційності в податковій сфері.

Європейські дослідники адміністративного права звертають увагу на необхідність обмеження дискреції чіткими процедурними стандартами та тестом пропорційності, який забезпечує легітимність публічного втручання [1, с. 14–19; 2, с. 7–9]. Підхід legitimate expectations та принцип правової визначеності розглядаються як ключові гарантії недопущення свавілля органів влади [3, с. 112–118].

У практиці Європейського суду з прав людини наголошено на необхідності забезпечення справедливого балансу між публічними та приватними інтересами, а також недопущення надмірного індивідуального тягаря для платника податків [4, с. 76–80; 5, с. 91–94].

Рекомендації ОЕСР підкреслюють важливість cooperative compliance, прозорості процедур та ризик-орієнтованого адміністрування податків як умов формування довіри та стимулювання добровільної податкової дисципліни [6, с. 25–28; 7, с. 11–15].

Національна практика Верховного Суду підтверджує пріоритет оцінки реального економічного змісту операцій, належного мотивування рішень та недопущення формального підходу з боку податкових органів [8, с. 204–209; 9, с. 55–59].

Правова природа адміністративного розсуду податкових органів

Дискреція податкових органів визначається як юридично дозволена свобода вибору одного з декількох правомірних варіантів управлінського рішення. Вона забезпечує оперативність податкового контролю, проте вимагає законодавчих рамок, що стримують можливі прояви свавілля. Доктрина ЄС виходить з того, що дискреція повинна реалізовуватися з урахуванням принципів пропорційності, правової визначеності та мотивованості [1, с. 14–19].

Критерії правомірності реалізації дискреції

Ключовими критеріями правомірності адміністративного розсуду є:

– наявність законної мети;
– відповідність заходів меті (necessity);

– мінімізація втручання у права платника (minimal burden);
– належна мотивація рішень;
– можливість ефективного оскарження.

Цей підхід спирається на тест пропорційності, вироблений практикою ЄСПЛ [4, с. 76–80; 5, с. 91–94].

Судовий контроль та стандарти доказування

Верховний Суд України сформулював підхід, за яким податковий орган зобов'язаний довести обставини, що свідчать про порушення, тоді як платник має продемонструвати належну обачність і реальність господарських операцій [8, с. 204–209; 9, с. 55–59]. Судовий контроль виконує функцію стримування дискреції та забезпечує баланс інтересів.

Цифровізація податкового контролю та нові виклики

Автоматизовані системи моніторингу ризиків, алгоритмічні рішення та big data у податковому адмініструванні вимагають нових процесуальних гарантій, зокрема: прозорості критеріїв ризику, можливості перевірки алгоритмічних рішень та пояснюваності (explainability). Це відповідає підходам ЄС та ОЕСР [7, с. 11–15; 10, с. 33–37].

Висновки. Дослідження засвідчило, що адміністративний розсуд податкових органів має здійснюватися у межах чітко визначених правових критеріїв і процедурних гарантій. Ефективний судовий контроль, тест пропорційності, принцип правової визначеності, а також розвиток концепції належної обачності платника є ключовими елементами сучасної моделі податкового адміністрування в Україні.

Подальший розвиток потребує нормативного закріплення стандартів дискреції, вдосконалення механізмів оскарження та впровадження європейських практик cooperative compliance і цифрового контролю.

Список використаних джерел:

1. Craig, P. EU Administrative Law. *Oxford: Oxford University Press*. 2012. P. 823.
2. Lenaerts, K., Van Nuffel, P. European Union Law. *London: Sweet & Maxwell*. 2011. P. 1142.
3. Schønberg, S. Legitimate Expectations in Administrative Law. *Oxford: Oxford University Press*. 2000. P. 285.
4. Bulves AD v. Bulgaria *Application no. 3991/03, Judgment of 22 January 2009*. : веб-сайт URL: https://hudoc.echr.coe.int (дата звернення: 08.11.2025).
5. Gasus Dosier- und Fördertechnik GmbH v. the Netherlands. *Application no. 15375/89, Judgment of 23 February. 1995*. : веб-сайт URL: https://hudoc.echr.coe.int (дата звернення: 08.11.2025).
6. OECD Co-operative Tax Compliance: Building Better Tax Control Frameworks. Paris : OECD Publishing. 2016. P. 132.: веб-сайт URL: https://www.oecd.org/tax/administration/co-operative-tax-compliance-building-better-tax-control-frameworks.html (дата звернення: 08.11.2025).
7. OECD Tax Administration 2023: Comparative Information on OECD and Other Advanced and Emerging Economies. Paris : OECD Publishing. 2023. : веб-сайт. URL: https://www.oecd.org/tax/tax-administration/html (дата звернення: 08.11.2025).
8. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного адміністративного суду від 26.09.2023 у справі № 640/7520/21 : веб-сайт. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114137481 (дата звернення: 08.11.2025).
9. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного адміністративного суду від 26.02.2025 у справі № 200/4768/23 : веб-сайт. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125892977 (дата звернення: 08.11.2025).
10. European Commission. Risk Management in Tax Administration: Guidelines. Brussels, 2022. P. 67 веб-сайт. URL: https://taxation-customs.ec.europa.eu (дата звернення: 08.11.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

НЕГОДЧЕНКО В. О.,
orcid.org/0000-0001-6643-2322
доктор юридичних наук, професор,
проректор
(Вищий навчальний приватний заклад «Дніпровський гуманітарний університет»)

ЛЕГЕЗА Є. О.,
orcid.org/0000-0001-9134-8499
доктор юридичних наук, професор,
старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з актуальних проблем юриспруденції та психології Науково-дослідного інституту
(Вищий навчальний приватний заклад «Дніпровський гуманітарний університет»)

УДК 342.5
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.34

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У даній науковій праці досліджено специфіку імплементації конституційних гарантій щодо справедливого судочинства в умовах дії воєнного стану. Автори акцентують на існуючому правовому парадоксі: попри об'єктивні перешкоди, зумовлені збройною агресією, національна законодавча база категорично забороняє будь-яку трансформацію чи спрощення процесуальних форм. Підкреслюється, що навіть у кризовий період вітчизняна Феміда зобов'язана дотримуватися міжнародних стандартів та принципу верховенства права.

Досліджено правову природу та специфіку функціонування судової влади в умовах правового режиму воєнного стану. Проаналізовано виклики, що постали перед судовою системою України після 24 лютого 2022 року, зокрема питання територіальної підсудності, забезпечення безпеки учасників процесу та дотримання розумних строків розгляду справ.

Особлива увага приділяється балансу між необхідністю обмеження певних прав задля національної безпеки та збереженням «ядра» права на справедливий суд, закріпленого статтею 6 ЄКПЛ та статтею 129 Конституції України. В роботі розглядаються законодавчі новації щодо дистанційного судочинства та особливості кримінального провадження (ст. 615 КПК України). Зроблено висновок про те, що право на судовий захист є невідчужуваним навіть у воєнний час, а цифровізація правосуддя стає ключовим інструментом його забезпечення.

Ефективне правосуддя в цей період розглядається не лише як дотримання процедурної незалежності, а й як результат комплексних державних зусиль – від фінансового забезпечення до уніфікації судової практики з урахуванням позицій ЄСПЛ. Резюмується, що безперервність роботи судової гілки влади є обов'язковою умовою захисту прав громадян, а будь-які обмеження діяльності

судів можуть мати лише виключний характер, зумовлений фактичною неможливістю виконання функцій.

Ключові слова: *верховенство права, воєнний стан, право на справедливий суд, правосуддя, територіальна підсудність, дистанційне судочинство, ЄКПЛ.*

Nehodchenko V. O., Leheza Ye. O. Features of the right to a fair trial in conditions of martial arts

This scientific work examines the specifics of the implementation of constitutional guarantees of fair trial in the conditions of martial law. The authors emphasize the existing legal paradox: despite the objective obstacles caused by armed aggression, the national legislative framework categorically prohibits any transformation or simplification of procedural forms. It is emphasized that even in a crisis period, the domestic Themis is obliged to adhere to international standards and the principle of the rule of law.

The legal nature and specifics of the functioning of the judiciary in the conditions of the legal regime of martial law are investigated. The challenges that have arisen before the judicial system of Ukraine after February 24, 2022, are analyzed, in particular the issues of territorial jurisdiction, ensuring the safety of the participants in the process, and observing reasonable deadlines for considering cases.

Particular attention is paid to the balance between the need to restrict certain rights for the sake of national security and the preservation of the "core" of the right to a fair trial, enshrined in Article 6 of the ECHR and Article 129 of the Constitution of Ukraine. The paper examines legislative innovations regarding remote justice and the peculiarities of criminal proceedings (Article 615 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine). It is concluded that the right to judicial protection is inalienable even in wartime, and the digitalization of justice becomes a key tool for ensuring it.

Effective justice during this period is considered not only as compliance with procedural independence, but also as the result of comprehensive state efforts – from financial support to the unification of judicial practice, taking into account the positions of the ECHR. It is summarized that the continuity of the work of the judicial branch of government is a prerequisite for protecting the rights of citizens, and any restrictions on the activities of the courts can only be of an exceptional nature, due to the actual impossibility of performing their functions.

Key words: *rule of law, martial law, right to a fair trial, justice, territorial jurisdiction, remote justice, ECHR.*

Вступ. Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України кардинально змінила ландшафт національної правової системи, поставивши перед державою безпрецедентний виклик: як забезпечити безперервність правосуддя в умовах реальної загрози життю учасників процесу та фізичного нищення судової інфраструктури. Право на справедливий суд, закріплене у статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та статті 129 Конституції України, є фундаментом демократичного суспільства. Проте в умовах воєнного стану це право опинилося у стані динамічної трансформації, де межа між необхідними обмеженнями заради безпеки та збереженням суті верховенства права стала надзвичайно тонкою.

Проблематика. Згідно зі статтею 64 Конституції України, право на судовий захист належить до тих фундаментальних прав, які не можуть бути обмежені навіть в умовах воєнного стану. Водночас об'єктивні обставини – окупація територій, зміна територіальної підсудності, перебої з енергопостачанням та масове переміщення населення – змусили законодавця та судову владу шукати нові механізми адаптації. Виникає ключове питання: чи здатні цифровізація правосуддя (система ЄСІТС) та розширення повноважень прокуратури (згідно

зі ст. 615 КПК України) компенсувати обмеження очного розгляду справ та забезпечити дотримання «розумних строків», коли сама можливість безпечного проведення засідання залежить від воєнної ситуації.

Питання функціонування судової влади в екстремальних умовах досліджувалися багатьма вітчизняними науковцями, проте досвід 2022–2025 років додав нові виміри цій проблемі. Зокрема, актуальним залишається аналіз практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) у контексті статті 15 Конвенції, яка дозволяє державам відступати від певних зобов'язань під час війни, але встановлює жорсткі критерії пропорційності та необхідності таких заходів.

Динамічність оновлення законодавства та безпрецедентність воєнних викликів зумовлюють необхідність переосмислення стандартів правосуддя. На сьогодні теоретичне підґрунтя забезпечення права на справедливий суд не встигає за темпами змін у правозастосовній практиці, що актуалізує пошук нових науково обґрунтованих стратегій розв'язання наявних проблем

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення сучасного стану забезпечення права на справедливий суд в умовах воєнного стану.

Результати дослідження. Повномасштабна збройна агресія РФ проти України стала каталізатором докорінної перебудови національної судової архітектури. Окрім руйнівного впливу на інфраструктуру, війна спричинила масштабну гуманітарну кризу: за звітами ООН, конфлікт змусив понад 14 мільйонів громадян залишити місця постійного проживання, а кількість жертв серед мирного населення перевищила 10 тисяч осіб [10]. Такі обставини сформували екстремальні умови для функціонування Феміди, де безпека учасників процесу має корелюватися з безперервністю судового захисту.

Попри складність ситуації, вітчизняний законодавець зафіксував незмінність фундаментальних засад правосуддя. Зокрема, положення ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» встановлюють імперативну заборону на створення надзвичайних судів чи запровадження спрощених («скорочених») процедур розгляду справ. Це означає, що навіть у воєнний період судова система зобов'язана дотримуватися міжнародних стандартів та верховенства права, забезпечуючи кожній особі доступ до справедливого суду.

Війна неминуче вносить корективи у реалізацію прав людини, вимагаючи пошуку балансу між публічним інтересом (державною безпекою) та приватними правами. У цьому контексті важливою є позиція Конституційного Суду України, який визначає справедливість як центральний регулятор суспільних відносин та загальнолюдський вимір права. Оскільки Україна позиціонує себе як правова держава (згідно зі статтями 1 та 8 Основного Закону), обов'язок захисту конституційних свобод залишається пріоритетом. Більш того, відповідно до ч. 2 ст. 64 Конституції України, право на справедливий суд належить до категорії абсолютних прав, які не підлягають обмеженню навіть за умови воєнного стану [5].

Європейський вектор захисту прав людини (ст. 6 Конвенції 1950 року) вимагає, щоб будь-яка справа – цивільна чи кримінальна – розглядалася незалежним судом у розумні строки [6]. Верховний Суд у своїх роз'ясненнях наголошує на невідчужуваності права на судовий захист. Проте практична реалізація цього права зазнала трансформацій:

– пріоритезація безпеки у разі загрози обстрілів засідання можуть тимчасово призупинятися;

– процесуальний консенсус, де розгляд несрочних справ проводиться переважно за письмової згоди сторін;

– невідкладність питання щодо запобіжних заходів (тримання під вартою) не підлягають відкладенню;

– обмеження публічності, тобто доступ до залів суду може бути обмежений лише учасниками процесу задля їхнього захисту.

В умовах фізичної небезпеки ключовим механізмом забезпечення доступу до суду став розвиток «Електронного суду». Впровадження систем дистанційного документообігу та онлайн-сервісів інформування дозволило мінімізувати процесуальні затримки.

Особливого значення набуло використання відеоконференцзв'язку, що дало змогу проводити засідання навіть за умови територіальної віддаленості учасників.

Сучасні виклики (енергетична криза, постійні обстріли) вимагають подальшої адаптації законодавства. Актуальним напрямом є нормативне закріплення можливості дистанційної роботи не лише для сторін, а й для суддівського корпусу та працівників апарату суду. Це дозволить сформувати нову судову практику, адаптовану до кризових умов, зберігаючи при цьому ядро права на справедливий суд.

Викликом щодо здійснення судочинства є те, що деякі судові будівлі, розташовані на територіях, що перебувають під окупацією або в районах активних бойових дій, були зруйновані та майже повністю пограбовані, включаючи втрату серверного та технічного обладнання. Через раптову окупацію не вдалося евакуювати документацію. Зазвичай документи передаються через електронні сервери, але не всі документи були відскановані до моменту окупації. Це призводить до того, що суди отримують неповні матеріали по справах, що ускладнює процес їх розгляду.

Проблему відсутності документації у судах можна вирішити за допомогою кількох підходів.

Цифровізація документів: Необхідно прискорити процес сканування та цифровізації всіх паперових документів, щоб мати можливість швидко відновлювати втрачену інформацію. Це також дозволить легше передавати документи між судами та іншими правоохоронними органами.

Створення резервних копій: Важливо регулярно створювати резервні копії всієї цифрової інформації та зберігати їх у безпечних місцях, віддалених від основного місцезнаходження документів. Це допоможе відновити дані у випадку їх втрати.

Використання хмарних технологій: Застосування хмарних сервісів для зберігання документації може забезпечити їх безпеку та доступність з будь-якої точки світу. Хмарні платформи також пропонують високий рівень захисту від несанкціонованого доступу.

Законодавче регулювання: Внесення змін до законодавства, які б сприяли цифровізації документообігу в судах та встановленню чітких процедур зберігання та обміну документацією.

Застосування цих підходів може значно знизити ризики, пов'язані з втратою документації, та покращити ефективність судової системи.

На впровадження використання хмарних технологій є те що, вони надають потужні можливості для зберігання, управління та захисту судових документів, завдяки таким перевагам:

– Централізоване зберігання: Хмарні сервіси дозволяють зберігати всі судові документи в одному місці, доступному з будь-якого пристрою, що має підключення до інтернету. Це спрощує доступ до документів для суддів, адвокатів та інших зацікавлених сторін.

– Масштабованість: Хмарні платформи легко масштабуються, що дозволяє збільшити обсяг зберігання даних відповідно до потреб судової системи без необхідності інвестувати в фізичні сервери та інше обладнання.

– Резервне копіювання та відновлення: Хмарні сервіси зазвичай включають автоматичне резервне копіювання, що забезпечує додатковий рівень захисту від втрати даних. У випадку втрати або пошкодження документів, вони можуть бути швидко відновлені з резервної копії.

– Безпека та шифрування: Хмарні сервіси пропонують розширені можливості захисту даних, включаючи шифрування даних під час передачі та зберігання. Це допомагає захистити судові документи від несанкціонованого доступу, витоку інформації та кібератак.

– Оперативний доступ до інформації: Завдяки хмарним технологіям, судові документи можуть бути швидко знайдені та доступні для перегляду або завантаження, що значно підвищує ефективність судового процесу.

– Безпека даних: Впровадження строгих вимог до захисту особистих даних та інформації у судових документах, включаючи використання шифрування та інших технологій захисту.

Використання хмарних технологій у судовій системі може значно покращити управління судовими документами, забезпечуючи їх безпеку, доступність та інтегритет.

Ефективне здійснення правосуддя під час війни виходить за межі формального забезпечення доступу до суду чи дотримання процесуальних регламентів незалежним арбітром. Це завдання вимагає від держави формування належного інституційного середовища та гарантування безпечних умов діяльності для всього суддівського корпусу.

Реалізація цієї мети є багатовекторним процесом, що охоплює управлінські, фінансові та нормативні заходи. Пріоритетними напрямами тут виступають:удосконалення профільного законодавства; забезпечення стабільності та єдності судової практики; імплементація принципу верховенства права та прецедентного досвіду ЄСПЛ безпосередньо в судові рішення.

Професійний обов'язок судді – як у мирний час, так і в період збройного конфлікту – полягає у неухильному слідуванні букві закону та вимогам процесуальних кодексів. Проте сучасні реалії вимагають від правозастосувача враховувати специфічний контекст бойових дій та їхній деструктивний вплив на суспільні відносини під час ухвалення рішень.

Отже, за будь-яких надзвичайних обставин судова гілка влади повинна залишатися гарантом справедливості, базуючи свою діяльність на ідеалах верховенства права. Обмеження чи зупинення роботи судів є неприпустимим, за винятком ситуацій абсолютної фізичної неможливості виконання їхніх функцій (наприклад, безпосередня загроза окупації чи знищення будівлі суду). Таким чином, право на судовий захист має зберігати свій абсолютний характер навіть у кризові періоди існування держави.

Питання удосконалення нормативно-правового забезпечення Служби набуло особливої актуальності в умовах широкомасштабної агресії рф у зв'язку з новими викликами та загрозами безпеці правосуддя, відтак потребує подальшого комплексного та системного вирішення шляхом впровадження в законотворчу діяльність вищезазначеного рішення З'їзду суддів України, а також внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо неї, про що також наголошено у Стратегії розвитку Служби судової охорони на 2014–2026 р. [8].

На сьогодні законодавець має формувати нормативні акти так, щоб вони гарантували особі право на розгляд справи по суті в суді із забезпеченням процесуальних гарантій. Важливо, щоб звернення фізичної особи до суду з позовом, що забезпечує правову охорону, було здійснено належним чином, адже його неналежне виконання або відмова тягне за собою відповідальність держави на національному та міжнародному рівнях.

Сучасна судова компетенція в Україні відзначається універсальністю: вона охоплює всі категорії правових конфліктів та кримінальних інкримінацій. Окрім класичного розгляду справ, законодавство передбачає можливість обов'язкової досудової медіації чи врегулювання, якщо це визначено спеціальними нормами.

В основі цієї системи лежить антропоцентрична модель верховенства права, згідно з якою захист природних прав і свобод людини є головним критерієм і змістом функціонування державного апарату. Відповідно до наукових концепцій, вектори розвитку юстиції в Україні мають бути зосереджені на:інклюзивності та доступності правових процедур; гарантуванні об'єктивного та фахового розгляду справ; дотриманні принципу правової визначеності та єдності правозастосовної практики [9].

Особливе місце судової влади в системі поділу повноважень підкреслюється її захищеністю від зовнішнього політичного чи адміністративного тиску. На відміну від представницьких органів, суддівський корпус формується не через механізми загальних виборів, а шляхом призначення, що базується на професійних критеріях та волі суверена, опосередкованій через законодавчу й виконавчу гілки. Такий «елітарний» статус органів правосуддя є необхідною умовою для забезпечення публічного, безстороннього та компетентного розгляду спорів.

Згідно із нормами Закону «Про судоустрій і статус суддів», базовою місією суду є не просто розв'язання конфлікту, а утвердження справедливості та поваги до прав, що гарантовані як національною Конституцією, так і міжнародним правом [4].

Трансформація підсудності в умовах воєнного стану. Правовий режим воєнного стану вносить корективи в операційну діяльність судів, але не в їхню сутність. У ситуаціях, коли ведення бойових дій унеможливлює роботу суду за місцем реєстрації, законодавець застосовує механізми релокації установ або зміни територіальної підсудності справ. Важливо, що Конституція України категорично забороняє створення будь-яких надзвичайних чи квазісудових трибуналів, залишаючи правосуддя виключною прерогативою легітимних судів [5].

Досвід останніх років засвідчив потребу в ревізії деяких організаційних рішень, прийнятих на початку повномасштабного вторгнення. Зокрема, гостро постало питання логістичної координації: дисбаланс навантаження:, тобто при зміні підсудності не завжди враховувалася дислокація органів досудового слідства; слідчі судді – некоректна прив'язка судів до слідчих органів призвела до надмірного навантаження на окремі інституції, що вимагає негайної корекції нормативної бази.

Одним із ключових інструментів адаптації системи до кризових умов став проєкт Ради Європи «Підтримка судової влади України в умовах війни та післявоєнного періоду». Ця ініціатива не лише сприяє триваючому реформуванню, а й допомагає нівелювати деструктивні наслідки війни для сфери юстиції.

Право на справедливий розгляд справи є фундаментом правового статусу особи в будь-якій демократичній спільноті. Реалізація цього права передбачає створення державою прозорих, технологічних та ефективних механізмів, які забезпечують розгляд справ незалежним арбітром у розумні часові межі, незалежно від зовнішніх безпекових факторів.

Висновки. Сучасні політичні системи мають забезпечувати право особи на справедливий суд, який є органом, що остаточно вирішує питання про свободи, права та обов'язки особи. Право на справедливий суд є важливим елементом, що визначає правове становище особи в державі та суспільстві, і наразі є частиною основних законів демократичних країн, присвячених правам та обов'язкам людини.

Серед пріоритетних завдань судової влади на 2026 рік є кадрова політика судів, забезпечення єдності практики Верховного Суду, належне вирішення колізійних питань судами першої та апеляційної інстанції, а також постійна комунікація з інститутами громадянського суспільства.

Список використаних джерел:

1. Кодекс адміністративного судочинства від 06.07.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/2747-15#Text.

2. Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств, інших органів виконавчої влади. Постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 1992 року № 731 URL: https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/z0381-05#Text.

3. Постанова Верховного Суду від 18 травня 2022 р. Справа № 200/13074/18 URL: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=104361402&red=100003a97b63596965647918604c184f3a87a9&d=5.

4. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text.

5. Конституція України від 29.06.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96- %D0%B2%D1%80#Te

6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

7. Постанова Верховного Суду у справі № 260/4504/20 від 14.07.2022. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/105247673

8. Залевська І. І., Удренос Г. І. Інформаційна безпека України в умовах російської військової агресії. Південноукраїнський правничий часопис. 2022. № 1–2. С. 20–26.

9. Завалюнюк І. В. Конституційно-правова кваліфікація права на справедливий суд. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2022. № 1. С. 52–46.

10. Цивільні жертви війни в Україні перевищили 10 000, – повідомляє ООН. URL: https://ukraine.un.org/en/253322-civilian-deaths-ukraine-war-top-10000-un-says (дата звернення: 2 липня 2024 року).

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

ОЛІЙНИК О. М.,
orcid.org/0000-0001-8382-9751
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії і методики
викладання суспільно-правових
дисциплін
*(Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди)*

СОЛОШЕНКО О. М.,
orcid.org/0000-0003-2877-0237
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії і методики
викладання суспільно-правових
дисциплін
*(Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди)*

УДК 342.9(477)(09)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.35

ЕВОЛЮЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ТА ВИКЛИКИ РЕФОРМУВАННЯ

У статті здійснено комплексний історико-правовий аналіз еволюції законодавства про адміністративну відповідальність в Україні крізь призму соціокультурних та політичних трансформацій суспільства. «Кодекс України про адміністративні правопорушення» (КУпАП) 1984 р. розглядається не лише як нормативний акт, а як унікальне історичне джерело, що фіксує динаміку змін державного регулювання: від радянської доби до умов воєнного стану.

Авторами простежено, як політика «Перебудови» та спроби впровадження ринкових механізмів у 1980-х рр. відобразилися у нових статтях Кодексу (боротьба з нетрудовими доходами, азартними іграми, самогоноварінням). Проаналізовано законодавчу реакцію на виклики незалежності, зокрема на кризу 90-х рр. та появу нетрадиційних практик (цілительство). Окрема увага приділена адаптації КУпАП до вимог сучасності: захисту інтелектуальної власності в мережі Інтернет, формуванню антикорупційного законодавства (Глава 13-А) та регулюванню військових правовідносин після повномасштабного вторгнення 2022 року (Глава 13-Б).

У результаті дослідження доведено, що попри численні зміни (понад 1500 правок), які дозволяли ситуативно реагувати на суспільні запити, потенціал модернізації радянського за формою КУпАП вичерпано. Чинний Кодекс набув хаотичного, «клаптикового» характеру, де новітні демократичні норми конфліктують із застарілими радянськими конструкціями. Обґрунтовано висновок, що подальше точкове реформування є неефективним. Нагальною потребою є розробка та прийняття принципово нового Кодексу про адміністративні проступки, який системно врегулює публічні правовідносини на основі сучасних стандартів права.

Ключові слова: *адміністративна відповідальність, КУпАП, історія права, трансформація суспільства, антикорупційне законодавство, правовий режим воєнного стану, кодифікація.*

Oliinyk O. M., Soloshenko O. M. Evolution of legislation on administrative offenses in Ukraine: historical experience and reform challenges

The article offers a comprehensive historical and legal analysis of the evolution of legislation on administrative liability in Ukraine, examining it through the lens of socio-cultural and political transformations within society. The Code of Ukraine on Administrative Offenses (CUAO) of 1984 is considered not only a normative act but also a unique historical source that records the dynamics of state regulation changes, from the Soviet era to the conditions of martial law.

The authors trace how the «Perestroika» policy and attempts to introduce market mechanisms in the 1980s were reflected in new articles of the Code (combating unearned income, gambling, home brewing). The legislative response to the challenges of independence, particularly the crisis of the 1990s and the emergence of non-traditional practices (such as healing), is analyzed. Special attention is paid to the adaptation of the CUAO to modern requirements, including the protection of intellectual property on the Internet, the formation of anti-corruption legislation (Chapter 13-A), and the regulation of military legal relations following the full-scale invasion in 2022 (Chapter 13-B).

The study demonstrates that despite numerous changes (over 1,500 amendments) that enabled situational responses to public demands, the modernization potential of the Soviet-style CUAO has been exhausted. The current Code has acquired a chaotic, "patchwork" character, where modern democratic norms conflict with outdated Soviet structures. The conclusion is substantiated that further spot reforming is ineffective. There is an urgent need to develop and adopt a fundamentally new Code on Administrative Misdemeanors, which would systematically regulate public legal relations in accordance with modern legal standards.

Key words: *administrative liability, CUAO, history of law, transformation of society, anti-corruption legislation, martial law legal regime, codification.*

Вступ. «Кодекс України про адміністративні правопорушення» (далі – КУпАП) є не просто кодифікованим законом, а унікальним історичним джерелом, що відображає основні етапи та зламні моменти трансформації українського суспільства від радянського періоду до незалежності та сьогодення. КУпАП, ухвалений у 1984 р., постійно змінювався та адаптувався, і саме ці зміни слугують правовим індикатором соціокультурних, економічних та політичних змін. Насьогодні це нормативний акт, який зазнав найбільше (понад 1500) правок.

Актуальність дослідження визначається стратегічною потребою осмислення причин запровадження правових механізмів регулювання суспільних відносин у різні періоди української історії. КУпАП можемо використовувати як історичне джерело для реконструкції соціокультурних та економічних реалій другої половини XX ст. і до сьогодення.

Науковці неодноразово звертались до вивчення розвитку та становлення адміністративного законодавства України, зокрема, певна увага приділялась також історичним передумовам внесення доповнень до Кодексу [12]. До прикладу, в дослідженнях М. Сирко висвітлювались питання витоків і суспільно-правових причин кодифікації адміністративного законодавства України в різні історичні періоди [13, 15]. Набувають актуальності комплексні міждисциплінарні (історико-правові) дослідження, результати яких представлено в матеріалах наукових конференцій [1, 2].

Ряд статей присвячені особливостям адміністративної відповідальності за правопорушення, що включалися до КУпАП протягом останніх років у різних сегментах правового

регулювання суспільного життя. До прикладу, у сфері інтелектуальної власності [7], охорони здоров'я [9, 17], запобігання корупції [3, 13, 16], військової служби [6, 10] тощо.

Таким чином, сучасний науковий дискурс хоча все більше схиляється до комплексного, міждисциплінарного аналізу, визнаючи Кодекс важливим джерелом для реконструкції соціокультурних, економічних та політичних трансформацій українського суспільства, проте має обмежене коло досліджень, в яких статті КУпАП розглядаються, як історичне джерело.

Постановка завдання. Українська історія з другої половини 1980-х років, переживала кардинальні суспільні перетворення та суттєві трансформації, що обумовлювало модернізацію нормативно-правового поля. Саме «Кодекс України про адміністративні правопорушення» слугує прямим відображенням історичної та соціальної еволюції державно-правових відносин. Перші зміни в КУпАП були внесені вже в 1985 р., а процес його вдосконалення триває і дотепер.

Мета статті – здійснити комплексний історико-правовий аналіз еволюції змін КУпАП у відповідності до вимог та запитів українського суспільства в історичній ретроспективі.

Результати дослідження. Глибокі зміни, що відбувалися в українському суспільстві з другої половини 1980-х років, вимагали невідкладного оновлення законодавства. Відтак, «Кодекс України про адміністративні правопорушення» став правовою нормою, що фіксувала історичну та соціальну динаміку державних правовідносин. Зупинимося на аналізі деяких із найбільш показових змін. Для даного дослідження особливий інтерес має Особлива частина КУпАП, в якій надано статті про конкретні склади адміністративних правопорушень та санкції за їх вчинення [14, с. 48].

Політика Перебудови, що була розпочата в 1985 р., передбачала кардинальне реформування всіх сфер радянського суспільства, що, зокрема, спричинило глибоку трансформацію економічної системи. Цей період ознаменувався спробою впровадження регульованих ринкових механізмів у централізовану планову економіку.

«Закон про індивідуальну трудову діяльність» (1986 р.) легалізував певні види приватної праці та послуг, що стало першим кроком до визнання недержавної економічної активності. Проте, легальна діяльність могла використовуватись для приховування протиправних актів: спекуляції, тіньового надання послуг, організації несанкціонованих азартних ігор. В 1986 р. КУпАП був доповнений ст. 181 «Азартні ігри, ворожіння в громадських місцях» – «участь в організованих без дозволу азартних іграх (карти, рулетку, «наперсток» та інші) на гроші, речі та інші цінності – тягнуть за собою попередження або накладення штрафу від трьох до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією грального приладдя, а також грошей, речей та інших цінностей, що є ставкою у грі, або без такої. Ті самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню, тягнуть за собою накладення штрафу від семи до двадцяти п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією грального приладдя, а також грошей, речей та інших цінностей, що є ставкою у грі, або без такої. Ворожіння у громадських місцях – тягне за собою попередження або накладення штрафу від трьох до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян». Стаття 1811 «Заняття проституцією», включена до КУпАП в 1987 р. Ця норма відображала офіційну ідеологічну позицію СРСР, яка кваліфікувала проституцію, як антисоціальне явище. Однак, встановлення адміністративної відповідальності за заняття проституцією (у вигляді попередження або штрафу від п'яти до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [8]) чітко демонструвало державну оцінку: це діяння розглядалося, як порушення громадського порядку та моралі, а не як важкий кримінальний злочин.

На практиці економічні експерименти призвели до системної деформації планової економіки та, як наслідок, до посилення товарного дефіциту. У цих умовах «торгівля з рук» перетворилася на неофіційний, але життєво необхідний механізм розподілу ресурсів та для багатьох, єдине джерело «виживання». Держава намагалася встановити суворий контроль та вела боротьбу з цією «несанкціонованою» комерцією, оскільки вона фундаментально суперечила засадам радянської економічної системи. В 1989 р. до КУпАП була внесена ст. 160,

яка зазначала: «торгівля в містах з рук на вулицях, площах, у дворах, під'їздах, скверах та в інших невстановлених місцях тягне за собою накладення штрафу від одного до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією предметів торгівлі або без такої. Торгівля з рук у невстановлених місцях промисловими товарами тягне за собою накладення штрафу від шести до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією предметів торгівлі» [8].

Кампанія проти пияцтва, розгорнута в рамках Перебудови, була безпрецедентною і мала комплексне коріння (ідеологічне, соціальне, економічне). Як наслідок, у 1985 р. КУпАП зазнав значних змін: його було доповнено новими положеннями, що жорстко регламентували питання, пов'язані з алкоголем. Ці законодавчі нововведення мали на меті посилити контроль за громадським порядком, дотриманням моральних норм та громадською безпекою. До прикладу, ст. 176 «Виготовлення, зберігання самогону та апаратів для його вироблення», ст. 177 «Придбання самогону та інших міцних спиртних напоїв домашнього вироблення», ст. 1772 «Виготовлення, придбання, зберігання або реалізація фальсифікованих алкогольних напоїв або тютюнових виробів», ст. 179 «Розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв на виробництві», ст. 180 «Доведення неповнолітнього до стану сп'яніння» тощо [8].

У період «Перебудови» соціально-психологічна нестабільність стимулювала громадян до пошуку альтернативних стратегій покращення власного життя. Послаблення правового контролю та законодавча неврегульованість нових видів деліктів створили сприятливе середовище для безкарності та поширення шахрайства. Як наслідок, зростала віра у надприродне, до прикладу, і цілительство набуло значного суспільного попиту. Правова база з цього питання сформувалася пізніше і була представлена Законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (ст. 74 «Право на зайняття народною медициною (цілительством)») (1993 р.) [5] та Наказом МОЗ України «Про затвердження Положення про організацію роботи цілителя, який здійснює медичну діяльність в галузі народної та нетрадиційної медицини» від 11.02. 1998 р. № 36 (втратив чинність в 2016 р.). Відповідно, лише в 2007 р. до КУпАП було внесено ст. 462 «Порушення встановлених законодавством вимог щодо заняття народною медициною (цілительством)», що «тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян» [8]. Така значна затримка у правовій реакції на соціальну трансформацію підтверджує, що законодавство не завжди оперативно реагувало на нові виклики, які виникали в українському суспільстві.

Розвиток в Україні мережі Інтернет кардинально змінив механізми доступу до інформації та її поширення, що обумовило необхідність адаптації національного законодавства про інтелектуальну власність. Масове поширення та доступність мережі з 2006–2007 рр. обумовило зростання кількості порушень авторських прав у цифровому просторі. До КУпАП в 2017 р. були внесені зміни, які посилили відповідальність за незаконне використання об'єктів права інтелектуальної власності, включаючи їхнє неправомірне розміщення та розповсюдження в мережі. До прикладу, ст.164^{9} «Незаконне розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних» передбачає відповідальність, у тому числі за контрафактні об'єкти» (за ввезення, продаж, здачу в прокат або інше незаконне використання примірників контрафактних творів або фонограм фізична особа піддається штрафу; одночасно конфіскуються відповідні контрафактні вироби), ст. 164^{17} «Порушення умов і правил, що визначають порядок припинення порушень авторського права і (або) суміжних прав з використанням мережі Інтернет» та ст. 164^{18} «Наведення завідомо недостовірної інформації у заявах про припинення авторського права і (або) суміжних прав, вчинених з використанням мережі Інтернет» [8]. Таким чином, КУпАП відображав виклики цифровізації та прагнення держави забезпечити правозахист у нових технологічних умовах.

В незалежній Україні корупція швидко перетворилася із залишку радянської системи на системну проблему та критичну перешкоду для демократичного й економічного розвитку. На початковому етапі боротьба була переважно фрагментарною та декларативною,

часто використовуючись як політичний інструмент проти опонентів, а не як послідовна державна політика. Між тим, можна відзначити основні кроки та правові норми щодо боротьби з корупцією: «у 1994 р. було утворено Комісію з питань боротьби з організованою злочинністю та корупцією, а в грудні того ж року Верховна Рада України розпочала розгляд проєкту Закону України «Про боротьбу з корупцією», який остаточно ухвалила в жовтні 1995 р. В червні 2009 р. набув чинності Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції», а в квітня 2011 року ухвалено інший Закон з ідентичною назвою» [9, с. 145–146]. Новий етап боротьби із корупцією розпочався після Революції Гідності, коли під тиском громадянського суспільства та західних партнерів було створено ключові антикорупційні органи та набули чинності антикорупційні правові норм: Закони України «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки», «Про запобігання корупції». До КУпАП в 2014 р. була додана Глава 13-А «Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією», яка регулює питання адміністративної відповідальності за правопорушення, які пов'язані з корупцією, але не є кримінальними злочинами. Внесення змін до КУпАП (зокрема, щодо конфлікту інтересів та незаконних подарунків) відобразило спроби держави посилити адміністративну відповідальність за дрібні корупційні правопорушення.

Початок війни в Україні та запровадження військового стану (Указ Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 р.) обумовило внесення змін до КУпАП «щодо удосконалення механізмів притягнення осіб за порушення правил військового обліку та законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [4], зокрема, за ст. 210 «Порушення призовниками, військовозобов'язаними, резервістами правил військового обліку» та ст. 210^{1} «Порушення законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію» передбачено накладення відповідних штрафних санкцій. Суттєві зміни внесені до Розділу IV «Провадження в справах про адміністративні правопорушення». В 2022 р. до КУпАП було включено Главу 13-Б «Військові адміністративні правопорушення», в якій визначені: відмова від виконання законних вимог командира (начальника) (ст. 172^{10}); самовільне залишення військової частини або місця служби (ст.172^{11}); необережне знищення або пошкодження військового майна (ст. 172^{12}); зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем (ст. 172^{13}); перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 172^{14}); недбале ставлення до військової служби (ст. 172^{15}) тощо [8]. Відповідні зміни у КУпАП дозволяють швидко адаптувати законодавство під нові виклики та загрози, які виникають під час збройного конфлікту, забезпечуючи необхідну гнучкість у регулюванні військових правовідносин.

Обмеження прав і свобод людини і громадянина та прав і інтересів фізичних та юридичних осіб в межах конституційних норм будь-якою демократичною державою є обумовленою складовою частиною особливого правового режиму в період дії воєнного стану[11, с. 33].

Попри те, що КУпАП постійно адаптувався до нових реалій (від ринкової економіки до воєнного стану), така велика кількість точкових змін (понад 1500 правок) призвела до розбалансованості законодавчого акту. Включення нових інститутів, таких як відповідальність за корупцію чи військові правопорушення, у радянську структуру кодексу 1984 р. створює внутрішні суперечності та ускладнює правозастосування. «Клаптиковий» характер модернізації свідчить про вичерпання потенціалу чинного Кодексу.

Висновки. Історична цінність чинного законодавства. «Кодекс України про адміністративні правопорушення» є унікальним історико-правовим пам'ятником, який зафіксував складний шлях трансформації українського суспільства. Його норми відобразили перехід від планової економіки та боротьби з «несанкціонованими доходами» часів Перебудови до регулювання цифрових відносин та викликів воєнного часу.

Аналіз динаміки змін (впровадження нових глав про корупцію, військові правопорушення, захист інтелектуальної власності) демонструє, що держава намагалася реагувати на суспільні запити шляхом нескінченних доповнень застарілої бази. Однак, прийнятий ще у 1984 р. документ, попри численні правки, концептуально залишається продуктом

радянської правової системи, що не повною мірою відповідає сучасним демократичним стандартам та євроінтеграційним процесам.

Величезний масив змін, відсутність єдиної логіки у побудові санкцій та нагромадження різнорідних норм свідчать про те, що етап «латання дірок» має завершитися. Історико-правовий аналіз доводить: КУпАП виконав свою перехідну функцію соціально-політичного індикатора. Нагальною потребою сьогодення є не подальша адаптація радянського спадку, а розробка та прийняття принципово нового Кодексу про адміністративні проступки, який би системно врегулював публічні правовідносини на основі верховенства права, а не каральної ідеології минулого століття.

Список використаних джерел:

1. Адміністративне право і процес: історія, сучасність, перспективи розвитку: Матеріали ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 24 березня 2017 року). Кривий Ріг: Донецький юридичний інститут МВС України, 2017. 212 с.

2. Актуальні дослідження правової та історичної науки. Випуск 57: матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 16–17 січня 2024 р.). ГО «Наукова спільнота». WSZIA w Opolu. Тернопіль : ФО-П Шпак В.Б., 2024. 112 с.

3. Денисова А.В., Сірко В. С. Особливості адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані із корупцією. Актуальні питання юридичної науки. Право і суспільство. 2023. №2. Том. 2. С. 305–309.

4. Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо удосконалення механізмів притягнення осіб до адміністративної відповідальності за порушення правил військового обліку та законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію». *Голос України* від 16.04.2025. № 74.

5. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я». *Відомості Верховної Ради* УРСР від 26.01.1993. № 4. Ст. 19.

6. Зінич Л. В. Забезпечення законності під час призову на військову службу в період мобілізації. Право і суспільство. 2023. № 6. Том. 2. С. 201–205.

7. Ковалів М. В. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері інтелектуальної власності. *Наукові* записки Львівського університету бізнесу та права. 2020. Том. 27. С. 142–148. URL: https://nzlubp.org.ua/ index.php/journal/article/view/355/337

8. Кодекс України про адміністративні правопорушення. *Відомості Верховної Ради* УРСР від 18.12.1984. № 51. Ст. 1122.

9. Мирошнікова А. Є. Історико-правова генеза запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я засобами адміністративного права. Право і суспільство. 2024. № 1. Т. 2. С. 119–128.

10. Моісєєв М. С. Правові засади адміністративної відповідальності військовослужбовців в Україні. Право і суспільство. 2024. № 3. С. 232–237.

11. Олійник О.М., Солошенко О.М. «Необхідні» порушення демократії при режимі воєнного стану в Україні. Новий колегіум. №4 2023 (112). С. 28–34. URL: https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/14627

12. Ониско Р.В. Історичний аналіз становлення адміністративного судочинства на території сучасної України. *Науковий* погляд на розвиток адміністративної юстиції в історичному контексті. *Науковий* вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2014. Випуск 24. Том 3. С. 94–99.

13. Приходько А. Теоретична сутність адміністративно-правових відносин у сфері запобігання та протидії корупції в Україні за умов євроінтеграції. Jurisprudence. 2020. №8(60). С. 171–172.

14. Сирко М. В. Кодекс Української РСР про адміністративні правопорушення 1984 р.: до питання про історичні витоки. Право і суспільство. 2019. №4. С. 42–49.

15. Сирко М. В. Адміністративний Кодекс Української РСР 1927: історико-правовий аналіз. Juris Europensis Scientia. 2022. № 1. С. 77–82.

16. Тихонова Д. С. Адміністративно-правові засади запобігання корупції в Україні. Право і суспільство. 2025. №4.Том 2. С. 82–88.
17. Шовкопляс О. В. До питання адміністративно-правового регулювання у сфері охорони здоров'я. Право і суспільство. 2021. № 2. С. 119–124.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

ПАРАМОНОВА О. Ю.,
orcid.org/0009-0006-5673-6609
аспірант
(Ужгородський національний університет)

УДК 342.951
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.36

ПРАВО НА ЗВЕРНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ: НАУКОВИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ

Стаття присвячена формуванню наукового підходу до визначення сутності права на звернення до адміністративного суду, визначенню на цій основі пропозицій щодо вдосконалення законодавства про адміністративне судочинство. Наголошено, що попри значення поняття права на звернення як основи адміністративно-правових засад звернення до адміністративного суду, наявна недостатність уваги у науковій літературі щодо цього поняття. Враховано передумови захисту в адміністративному судочинстві, підстави здійснення права на позов, співвідношення зазначеного права із відповідними конституційними положеннями та положеннями окремих актів міжнародного законодавства. Опрацьовано роботи, присвячені питанням практичної реалізації права на звернення до адміністративного суду, а також значенню позовної заяви у реалізації цього права. Опрацьовано окремі дослідження щодо авторського визначення. Право на звернення до адміністративного суду визначено змістовно відокремленим суб'єктивним правом із притаманними йому суб'єктами, об'єктом та змістом. Водночас, його реалізація можлива виключно у зв'язку із захистом інших суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів. Наголошено, що право на звернення до адміністративного суду є реалізованим з моменту постановлення адміністративним судом однієї з таких ухвал: відкриття провадження у; відмова у відкритті провадження у справі; повернення позовної заяви. Доведено, що метою нормативного закріплення обов'язку адміністративного суду зазначати в ухвалі про відмову у відкритті провадження у справі відомості щодо того, чи вбачається з поданих матеріалів наявність порушення прав, свобод чи інтересів позивача з боку суб'єкта владних повноважень доцільно доповнити частину першу статті 171 Кодексу адміністративного судочинства України. Перспективними напрямами подальших досліджень вказано визначення поняття права на звернення до адміністративного суду, а також процесуальних форм та адміністративних процедур його реалізації.

Ключова слова: *звернення до адміністративного суду, адміністративний позов, адміністративний суд, адміністративно-правові засади, субєкт владних повноважень, адміністративне судочинство.*

Paramonova O. Yu. The right to appeal to an administrative court: a scientific approach to determining the essence

The article is devoted to the formation of a scientific approach to determining the essence of the right to appeal to an administrative court, to determining on this basis proposals for improving the legislation on administrative proceedings. It is emphasized that despite the importance of the concept of the right to appeal as the basis of the administrative-legal principles of appeal to an administrative court, there is a lack of attention in the scientific literature to this concept. The prerequisites

for protection in administrative proceedings, the grounds for exercising the right to sue, the correlation of the specified right with the relevant constitutional provisions and provisions of individual acts of international law are taken into account. Works devoted to the issues of practical implementation of the right to appeal to an administrative court, as well as the significance of the statement of claim in the implementation of this right are reviewed. Separate studies on the author's definition are reviewed. The right to appeal to an administrative court is defined as a substantively separate subjective right with its inherent subjects, object and content. At the same time, its implementation is possible only in connection with the protection of other subjective rights, freedoms, and legitimate interests. It is emphasized that the right to appeal to an administrative court is implemented from the moment the administrative court issues one of the following decisions: opening proceedings in; refusal to open proceedings in the case; return of the statement of claim. It is proven that in order to normatively consolidate the obligation of the administrative court to indicate in the decision on refusal to open proceedings in the case information on whether the submitted materials indicate a violation of the rights, freedoms, or interests of the plaintiff by the subject of government authority, it is advisable to supplement part one of Article 171 of the Code of Administrative Justice of Ukraine. The definition of the concept of the right to appeal to an administrative court, as well as procedural forms and administrative procedures for its implementation, is indicated as promising areas of further research.

Key words: *appeal to the administrative court, administrative claim, administrative court, administrative legal principles, subject of authority, administrative proceedings.*

Вступ. Відповідно до ч. 1 ст. 5 Кодексу адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (далі – КАС України) [1], кожна особа наділена правом звернутись до адміністративного суду у разі переконання про порушення її прав, свобод, законних інтересів внаслідок акта чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень. У демократичній, правовій державі роль адміністративного судочинства полягає у забезпеченні захисту кожного від порушень його прав та законних інтересів з боку суб'єктів публічної влади. При цьому Конституцією України безпосередньо гарантується право на оскарження актів вказаних владних суб'єктів (ст. 55 Конституції України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [2]).

У науковій літературі суб'єктивне право розуміється як визначена правовими нормами та забезпечена державою міра можливої поведінки носія суб'єктивного права, що забезпечує його інтереси. Суб'єктивне право відображає сферу індивідуальної свободи людини у соціальній поведінці. Така свобода забезпечується закріпленими у праві засобами реалізації сутнісних потреб людини. Суб'єктивному праву притаманний самостійний зміст, що виявляється у його самостійних функціях та самостійній цінності, яка значно виходить за межі правовідносин [3, с. 756]. З огляду на визначення права на справедливий суд у п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. (далі – ЄКПЛ) [4], зокрема таких його складових як: безсторонній та незалежний суд, справедливий розгляд доцільно характеризувати можливість звернення до адміністративного суду із позовною заявою (ч. 1 ст. 5, ст. 168 КАС України) саме як суб'єктивне право. Такому висновку сприяють й інші положення практики ЄСПЛ щодо визначення критеріїв права на справедливий суд: доступ до суду; відводи; гарантії отримання правової допомоги у зв'язку із розглядом справи у суді; визначення суду; справедливість; публічність; тривалість судового розгляду та деякі інші [5].

Визначення можливості звернення до адміністративного суду як суб'єктивного права має значну як теоретичну, так і практичну цінність, оскільки є умовою визнання за адміністративним судом відповідних обов'язків: відкрити провадження у адміністративній справі за наявності підстав для цього та розглянути адміністративну справу й прийняти у ній законне та обґрунтоване рішення.

Успішне звернення до адміністративного суду, що має наслідком відкриття провадження у адміністративній справі (ст. 171 КАС України) передбачає виконання значної кількості вимог, передбачених законодавством про адміністративне судочинство: належне оформлення позовної заяви (ст. 160 КАС України); справляння судового збору (ч. 3 ст. 161 КАС України, п. 1 ч. 3 ст. 4 Закону «Про судовий збір» [6]); підсудність (ч. 1 ст. 168, ст.ст. 22–30 КАС України); вимоги до власне змісту позовної заяви та адміністративного позову (ст. 160 КАС України). Водночас, попри чисельність та, в окремих випадках, значну складність таких вимог, усі вони спрямовані на досягнення однієї мети: встановлення та забезпечення реалізації права на звернення до адміністративного суду у конкретному випадку. Так, наявність адміністративно-правової вимоги означає наявність власне права на звернення, а інші передумови захисту в адміністративному процесі означають можливість та повноцінність здійснення такого захисту [7, с. 238]. Таким чином, право на звернення до адміністративного суду постає відправним поняттям стосовно адміністративно-правових засад звернення до адміністративного суду.

Постановка завдання. Сформулювати науковий підхід до визначення сутності права на звернення до адміністративного суду, визначити на цій основі пропозиції щодо вдосконалення законодавства про адміністративне судочинство.

Огляд наукових досліджень. Попри значення поняття права на звернення як основи адміністративно-правових засад звернення до адміністративного суду, необхідно вказати про недостатність уваги у науковій літературі щодо цього поняття. Так, визначаються передумови захисту в адміністративному судочинстві, підстави здійснення права на позов, співвідношення зазначеного права із положеннями ст. 55 Конституції України та п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [7, с. 830–832]. Деякими авторами приділяється значна увага питанням практичної реалізації права на звернення до адміністративного суду, а також встановлюється значення позовної заяви у реалізації цього права [8, с. 192–195, 209, 246–247]. Окремими вченими здійснюються спроби надати авторське визначення вказаного права, але їх точки зору характеризуються різним підґрунтям та методологією, а також не позбавлені певних недоліків [9, с. 38, 129–131; 10].

Результати дослідження. Характеристика права на звернення до адміністративного суду передбачає опрацювання проблематики власне сутності такого звернення як його об'єкта. Крім того, підлягає встановленню співвідношення цього права із деякими суміжними категоріями: право на захист в адміністративному судочинстві, право на судовий захист, право на адміністративний позов.

Під правовими засадами звернення до адміністративного суду розуміється система правових обставин та умов, які характеризують змістовну та формальну сторони такого звернення як інституту адміністративного судочинства. Відсутність хоча б однієї засади унеможливлює таке звернення Правовими засадами звернення до адміністративного суду виділяються: нормативно-правове підґрунтя звернення; суб'єкти звернення до суду; суб'єктивні права, свободи, законні інтереси як предмет захисту; об'єкт звернення до суду; публічно-правовий (адміністративно-правовий) спір. Усі зазначені засади характеризують звернення до адміністративного суду як інститут адміністративного судочинства та змістовно відокремлений процесуальний інструмент захисту особою своїх прав, свобод та законних інтересів у публічно-правових відносинах. Нормативно-правове підґрунтя звернення – це матеріальне законодавство, на якому ґрунтується звернення до суду. Суб'єкти звернення до адміністративного суду мають бути належними, оскільки провадження у адміністративній справі не може бути відкрите за зверненням особи, яка не має юридичної заінтересованості у результатах розгляду справи. З цього ж міркування необхідною є наявність, по-перше, конкретного суб'єктивного права як визначеного предмета судового розгляду і по-друге, таке суб'єктивне право має перебувати у стані порушення з боку суб'єкта владних повноважень. Об'єктом звернення є конкретне рішення, дія чи бездіяльність суб'єкта владних повноважень як формальне вираження порушення прав, свобод, інтересів позивача. Публічно-правовий спір виражає існування розбіжностей між особою та суб'єктом владних повноважень

щодо їх взаємних прав та обов'язків, характер таких розбіжностей, адже саме такі розбіжності є предметом судового розгляду. При цьому публічно-правовий спір необхідно розуміти саме у законодавчому контексті, що закріплений у п. 2 ч. 1 ст. 4 КАС України, зокрема щодо властивостей його сторін. Хоча б одна із сторін має бути: суб'єктом здійснення публічно-владних управлінських функцій, або надавати адміністративні послуги, або бути суб'єктом процесу референдуму чи виборчого процесу [8, с. 147–148].

Звернення до адміністративного суду визначається як сукупність актів (дій) щодо захисту прав, свобод, законних інтересів, які виникають у публічно-правових відносинах. Звернення до адміністративного суду також передбачає наявність у суб'єкта звернення права на судовий захист у конкретному випадку. Звернення до адміністративного суду передбачає: підготовку адміністративного позову; його пред'явлення до адміністративного суду; прийняття адміністративним судом позову. Підготовка адміністративного позову являє собою комплекс фактичних дій, спрямованих на підготовку позовної заяви як процесуального документа. Такі дії можуть полягати у пошуку компетентного правника для отримання правничої допомоги щодо складання позовної заяви та подання її до суду. Іншим варіантом є самостійна підготовка (складання та оформлення) позовної заяви. Пред'явлення адміністративного позову полягає у поданні до суду процесуального документа – позовної заяви, яка є зовнішнім виразом позову. Унаслідок подання позовної заяви виникають адміністративні процесуальні правовідносини, у межах яких у адміністративного суду виникають обов'язки розглянути поданий адміністративний позов та у разі його належного оформлення вирішити переданий йому публічно-правовий спір. Прийняття адміністративним судом адміністративного позову полягає у здійсненні ним послідовних дій, спрямованих на вирішення питання щодо неможливості розгляду справи або щодо вирішення предявленого публічно-правового спору по суті. Такі дії відображають зміст та процес реалізації права на звернення до адміністративного суду та складають собою окрему стадію адміністративного судочинства – відкриття провадження у справі. За результатами такої стадії адміністративним судом приймається рішення, що за своїм характером може бути проміжним чи кінцевим. Проміжними рішеннями є відкриття провадження у справі або залишення адміністративного позову без руху. Кінцевими рішеннями є відмова у відкритті провадження у справі або повернення позовної заяви. Право заявника на судовий захист у конкретному випадку як складова звернення до адміністративного суду означає передбачену законом можливість звернутись до адміністративного суду щодо захисту своїх суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів [11, с. 18, 196–197]

Право на звернення до адміністративного суду визначається через характеристику пов'язаних правових явищ: право на захист в адміністративному судочинстві, право на судовий захист, право на звернення до адміністративного суду, право на адміністративний позов, право на пред'явлення адміністративного позову. Право на звернення до адміністративного суду є практичним виміром реалізації конституційного суб'єктивного права на судовий захист. З моменту висловлення волеявиявлення щодо звернення до адміністративного суду у вигляді подання адміністративного позову конституційне право на судовий захист переходить у площину фактичного права (права, яке не є потенційним, а є таким, що фактично використовується) та трансформується у право на звернення до адміністративного суду за захистом. У свою чергу, «право на звернення до адміністративного суду» є способом реалізації «права на звернення до адміністративного суду за захистом». До моменту фактичного звернення до суду конституційне право на судовий захист залишається, фактично, декларацією. Водночас, конституційне право на судовий захист виступає засобом захисту інших (матеріальних) прав та свобод людини [9, с. 129, 252]. Таким чином, визначення права на захист як засобу реалізації інших прав зумовлює й відповідне сприйняття права на звернення до адміністративного суду, а саме що воно не має самостійного характеру, а має реалізуватись виключно у межах процесу захисту інших прав, свобод та законних інтересів.

Будь-яке правове явище характеризується єдністю змісту та форми. Так, під змістом розуміється сутність, внутрішня особливість, мета, призначення. Під формою розуміється

внутрішня структура, організація та зовнішній вираз [12, с. 461, 1543]. Проведене дослідження дозволяє виділити відповідні аспекти і щодо звернення до адміністративного суду. Як реалізація суб'єктивного права, зазначена дія спрямована на досягнення конкретного результату: відкриття провадження у адміністративній справі. Важливим є також перспективний результат: отримання судового захисту порушених прав, свобод, законних інтересів у публічно-правових відносинах. Такі результати характеризують сутність звернення до адміністративного суду. Водночас, зазначене право як публічне по своїй природі має реалізовуватись у суворій відповідності до передбаченого законом порядку його реалізації, що визначає форму реалізації цього суб'єктивного права. Щодо ж співвідношення зазначеного суб'єктивного права із такими поняттями, як право на захист в адміністративному судочинстві, право на судовий захист та іншими згадуваними поняттями, то таке співвідношення визначається змістом звернення до адміністративного суду та змістом зазначених понять у понятійно-категоріальному апараті науки адміністративного судочинства.

Реалізації права на звернення до адміністративного суду притаманні певні принципи, причому не тільки галузеві принципи адміністративного судочинства, але й загально правові принципи, зумовлені діями у цій сфері положень щодо верховенства права. Загально правовими принципами реалізації права на звернення до адміністративного суду необхідно визначити: законність; юридичну визначеність; заборону свавілля; доступність правосуддя; дотримання прав людини; неприпустимість дискримінації. При цьому доступність правосуддя передбачає такі положення: фінансово-економічна доступність; раціональний формалізм процесуальної діяльності; доступність правової допомоги. До спеціальних принципів реалізації права на звернення до адміністративного суду належать: принцип диспозитивності; принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами; принцип відкритості інформації [9, с. 133–134]. Таку точку зору варто підтримати.

Відповідно до ч. 1 ст. 5 КАС України, кожна особа має право звернутись до адміністративного суду якщо вважає, що актом чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушено її права, свободи, законні інтереси. Необхідно погодитись із науковою позицією про тісний зв'язок права на звернення до адміністративного суду із правом на судовий захист у порядку адміністративного судочинства, що включає до себе також право на розгляд справи адміністративним судом та право на задоволення поданого адміністративного позову у разі його обґрунтованості. Право на оскарження до адміністративного суду тісно пов'язано із наявністю порушених прав, свобод, законних інтересів. Так, у справах щодо проходження публічної служби можуть оспорюватись такі протиправні акти (бездіяльність) суб'єктів владних повноважень, як: незарахування певних періодів службової діяльності до загального періоду служби, який дає право на пенсію чи певну надбавку; несвоєчасне встановлення надбавки за кожен рік стажу державної служби чи несвоєчасна виплата такої надбавки; невиплата середнього заробітку за час службової діяльності; невиплата виплат та компенсацій за невикористану щорічну основну чи додаткову відпустки тощо. Таким чином, право на оскарження актів у сфері проходження публічної служби є реалізацію конституційного права на оскарження актів чи бездіяльності суб'єктів публічної влади [13]. Зазначена наукова позиція свідчить про тісний зв'язок між правом на звернення до адміністративного суду та наявністю порушеного, невизнаного чи оспорюваного права позивача.

Відсутність порушеного права, свободи чи законного інтересу унеможливлює досягнення завдань адміністративного судочинства. У зв'язку із цим адміністративні суди мають встановлювати наявність чи відсутність порушених прав не тільки при вирішенні питання про задоволення позову чи відмову у його задоволенні, але й при вирішенні питання про відкриття провадження у справі чи відмову у відкритті. Відмовляючи у відкритті провадження, з тієї підстави, що справа не підлягає розгляду в судах у порядку адміністративного судочинства, суд, якщо це дозволяють обставини справи, має констатувати, що права, свободи чи законні інтереси не є порушеними, що і спричиняє неможливість розгляду справи. Такий висновок може бути висловлений не тільки за результатами розгляду справи, а й на стадії відкриття провадження. У такому разі такий висновок є попереднім, який виноситься

за результатами розгляду позовної заяви та доданих матеріалів. Іншими словами, адміністративний суд має дати відповідь на питання: чи вбачається порушення права позивача з поданого адміністративного позову? Такий попередній висновок може знайти чи не знайти свого підтвердження при подальшому розгляді справи.

Так, постановою Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 30.04.25 р. у справі № 520/5701/24 скасовано ухвалу Харківського окружного адміністративного суду від 04.03.24 р. про відмову у відкритті провадження у справі та постанову Другого апеляційного адміністративного суду від 22.04.24 р., а справу направлено до Харківського окружного адміністративного суду для продовження розгляду. Суд касаційної інстанції не погодився із висновком судів першої та апеляційної інстанції, що дана справа не може бути розглянута у порядку адміністративного судочинства та необхідно відмовити у відкритті провадження у справі (п. 1 ч. 1 ст. 170 КАС України) з огляду на належність справи до юрисдикції загального суду. Суд касаційної інстанції вказав, що оскільки умовою надання судового захисту є наявність порушеного, невизнаного чи оспорюваного права (ст. 55 Конституції України), то відмовляючи у відкритті провадження у справі у порядку адміністративного судочинства суд мав з'ясувати наявність чи відсутність порушеного права позивача у публічних правовідносинах внаслідок актів чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень. Оскільки суд касаційної інстанції не наділений повноваженнями щодо дослідження доказів, встановлення фактичних обставин справи чи переоцінки наявних доказів, то для вирішення відповідного питання справу необхідно направити до суду першої інстанції [14]. Позитивною рисою у зазначеному судовому рішенні суду касаційної інстанції є встановлення логічної послідовності: спочатку адміністративний суд має встановити наявність чи відсутність підстав для розгляду справи за правилами адміністративної юрисдикції, і лише за відсутності таких підстав – робити висновок щодо належної юрисдикції відповідної справи. Крім того, у цій справі яскраво виявилась природа права на судовий захист у порядку адміністративного судочинства як галузевого прояву загального конституційного права на судовий захист.

Положення щодо ефективного захисту суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів від порушень з боку суб'єктів владних повноважень (ч. 1 ст. 2 КАС України) також є актуальним у науковій літературі. Н.Б. Писаренко, характеризуючи адміністративне судочинство, розглядає вказаний захист як мету діяльності адміністративних судів [15, с. 50]. Водночас, вирішуючи питання про відкриття провадження у справі, адміністративний суд не має обов'язку вказувати в ухвалі про відкриття провадження у справі, які саме права, свободи та інтереси позивача вбачаються порушеними з поданих до адміністративного суду матеріалів. Такий висновок слідує з положень ч. 9 ст. 171 КАС України, за якими адміністративний суд має вказати зокрема, тільки підстави адміністративного позову (п. 3 ч. 9 ст. 171 КАС України).

У судовій практиці виділяється поняття «правові підстави позову», під якими розуміється нормативно-правова кваліфікація обставин та фактів, які позивач поклав у обґрунтування своїх вимог. При цьому обов'язок надання правової кваліфікації правовідносин сторін на підставі фактів, встановлених у результаті розгляду справи, покладається саме на суд. Тобто, визначення зокрема, підстав публічно-правового спору є правом, а не обов'язком позивача [16]. Водночас, у юридичній літературі усталеним є визначення підстав адміністративного позову виключно як фактів, які наводить позивач на обґрунтування своїх вимог [15, с. 67]. Таким чином, поняття підстав позову сьогодні не є усталеним, тому немає можливості дійти однозначного висновку, про які підстави адміністративного позову йдеться у п. 3 ч. 9 ст. 171 КАС України, про фактичні чи про правові. Не полегшує ситуацію й аналіз положень ч. 1 зазначеної статті, оскільки у переліку відомостей, які має з'ясувати судді при вирішенні питання щодо відкриття провадження у справі немає відомостей про наявність чи відсутність порушень прав позивача з боку суб'єкта владних повноважень. Системний авторський аналіз зазначених законодавчих положень, наукових тез та позицій судової практики дозволяє сформулювати наступний висновок. Позивач має навести власне обґрунтування

порушення його прав, свобод, законних інтересів актами чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень (п. 9 ч. 5 ст. 160 КАС України), водночас адміністративний суд не зв'язаний таким обґрунтуванням та має сформулювати власне бачення за результатами розгляду справи. Таким чином, з метою усунення вказаних вище судових помилок доцільно уточнити зазначений перелік та доповнити його такими відомостями.

Слід підтримати висловлювану у науковій літературі позицію, що при здійсненні судової влади у формі адміністративного судочинства дістають розв'язання правові конфлікти [15, с. 50]. Відповідно до п. 4 ч. 4 ст. 246 КАС України, у мотивувальній частині рішення суду зазначається про те, чи мало місце порушення прав, свобод чи законних інтересів, за захистом яких звертався позивач. Таким чином, остаточний висновок про наявність або відсутність порушених прав позивача може бути висловлений тільки у результаті завершеного розгляду справи. Втім, на стадії відкриття провадження у справі суд може прийти до такого попереднього висновку, який у подальшому дістає або не дістає свого підтвердження. Такого попереднього висновку адміністративний суд може дійти виходячи з поданих до суду матеріалів: позовної заяви та доданих до неї доказів та інших матеріалів.

З огляду на викладене, доцільно закріпити у КАС України обов'язок адміністративного суду зазначати в ухвалі про відмову у відкритті провадження у справі відомості щодо того, чи вбачається з поданих матеріалів наявність порушення прав, свобод чи інтересів позивача з боку суб'єкта владних повноважень. З цією метою доцільно доповнити частину 1 статті 171 КАС України пунктом 1-1, який варто викласти у такій редакції: «вбачається з поданих матеріалів наявність порушення прав, свобод чи інтересів позивача оскаржуваними рішеннями, діями чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень (у справах щодо оскарження рішень, дій та бездіяльності суб'єкта владних повноважень)».

Висновки.

1. Право на звернення до адміністративного суду є змістовно відокремленим суб'єктивним правом із притаманними йому суб'єктами, об'єктом та змістом. Водночас, його реалізація можлива виключно у зв'язку із захистом інших суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів. Право на звернення до адміністративного суду є реалізованим з моменту постановлення адміністративним судом однієї з таких ухвал: відкриття провадження у справі (ч. 2 ст. 171 КАС України); відмова у відкритті провадження у справі (ст. 170 КАС України); повернення позовної заяви (ч. 4 ст. 169 КАС України).

2. З метою закріплення у КАС України обов'язку адміністративного суду зазначати в ухвалі про відмову у відкритті провадження у справі відомості щодо того, чи вбачається з поданих матеріалів наявність порушення прав, свобод чи інтересів позивача з боку суб'єкта владних повноважень доцільно доповнити частину 1 статті 171 КАС України пунктом 1-1, який варто викласти у такій редакції: «вбачається з поданих матеріалів наявність порушення прав, свобод чи інтересів позивача оскаржуваними рішеннями, діями чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень (у справах щодо оскарження рішень, дій та бездіяльності суб'єкта владних повноважень)».

3. Перспективними напрямами подальших досліджень є визначення поняття права на звернення до адміністративного суду, а також процесуальних форм та адміністративних процедур його реалізації.

Список використаних джерел:

1. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України* офіційне видання від 09.09.2005 – 2005 р., № 35, / 35-36, 37 / стор. 1358, стаття 446.

2. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Офіційний вісник України* офіційне видання від 01.10.2010 – 2010 р., / № 72/1 Спеціальний випуск / стор. 15, стаття 2598.

3. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 3: Загальна теорія права. Редкол. О.В. Петришин (голова) та ін. 2017. 952 с.

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 р. *Урядовий кур'єр* офіційне видання від 17.11.2010 – № 215.

5. Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights Right to a fair trial (civil limb). Updated to 28 February 2025. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_6_civil_eng (дата звернення: 13.11.25 р.).

6. Про судовий збір: Закон України від 08.07.2011 р. № 3674-VI. *Відомості Верховної Ради України* офіційне видання від 06.04.2012 – 2012 р., № 14, стор. 633, стаття 87.

7. Смокович М.І, Бевзенко В.М. Адміністративний процес України: теорія і практика. За заг. ред. В.М. Бевзенка. Київ: ВД «Дакор», 2024. 1224 с.

8. Ситников О.Ф. Позовна заява як основна форма звернення до адміністративного суду за захистом прав, свобод та інтересів особи: дис. ... к.ю.н.: 12.00.07. Київ, 2020. 276 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0420U100808/ (дата звернення: 25.08.2025 р.).

9. Осіпов Ю.В. Реалізація права на звернення до адміністративного суду та способи його судового захисту: дис. ... к.ю.н.: 12.00.07. Кропивницький, 2023. 299 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0423U100194/ (дата звернення: 25.08.2025 р.).

10. Джафарова М.В., Кириченко О.Ю. Право на звернення до адміністративного суду за захистом порушених прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин за адміністративним процесуальним законодавством України. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2024. № 1. С. 163–168. URL: http://apnl.dnu.in.ua/1_2024/32.pdf (дата звернення: 12.11.25 р.).

11. Гнап Д.Д. Звернення до суду в порядку адміністративного судочинства: дис. ... к.ю.н.: 12.00.07. Дніпро, 2019. 242 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0419U002473/ (дата звернення: 25.08.2025 р.).

12. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун». 2005. 1728 с.

13. Гаврік Р.О., Владовська К.П. Оскарження рішень у справах щодо проходження публічної служби як прояв реалізації конституційного права на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності субєктів владних повноважень. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування. 2024. № 14. URL: https://www.reicst.com.ua/pmtl/article/view/2024-14-01-20 (дата звернення: 20.11.2025 р.).

14. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 30.04.25 р. у справі № 520/5701/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127001175 (дата звернення: 25.08.2025 р.).

15. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 5: Адміністративне право. Редкол. Ю.П. Битяк (голова) та ін. 2020. 960 с.

16. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26.09.24 р. у справі № 990/220/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121958756 (дата звернення: 25.08.2025 р.).

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

ПОЖИДАЄВ М. Ю.,
orcid.org/0000-0002-5680-4580
старший викладач кафедри спеціальної фізичної підготовки
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ)

УДК 342.9:796
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.37

ДЕРЖАВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Дослідження присвячене аналізу сучасного стану забезпечення фізичної культури і спорту в Україні як важливого напряму державної безпеки та правової стабільності. У роботі розкривається значення спорту не лише як фізичного чи культурного явища, а як соціального інституту, що впливає на формування цінностей, моральних орієнтирів та міжнародного іміджу держави. Наголошується, що злочинність у спорті – це не лише порушення етичних норм, а й загроза для довіри суспільства, справедливості змагань і прав людини.

У дослідженні проаналізовано ключові елементи ідеологічного підґрунтя державної політики у сфері спорту, серед яких принципи чесності, рівності, верховенства права та поваги до особистої гідності спортсмена. Розглянуто ідею «чесної гри» як центральний моральний орієнтир, що визначає сутність протидії таким явищам, як допінг, корупція, маніпулювання результатами, незаконні ставки й підкуп. Ідеологічна складова виступає основою формування суспільної нетерпимості до правопорушень у спорті та сприяє утвердженню етичних стандартів поведінки серед учасників спортивного процесу.

Особлива увага приділяється законодавчому регулюванню. У роботі досліджено положення Законів України «Про антидопінгову діяльність у спорті», «Про запобігання впливу на результати офіційних спортивних змагань корупційних правопорушень», а також норми Кримінального кодексу України, зокрема статтю 369-3, що передбачає відповідальність за маніпуляції результатами. Проаналізовано діяльність Національного антидопінгового центру, дисциплінарних та апеляційних комісій, Міністерства молоді та спорту й правоохоронних органів, які формують інституційний каркас політики протидії злочинності у спорті.

У роботі визначено основні проблеми реалізації політики на практиці – від недостатнього фінансування антикорупційних структур і слабкої координації між установами до низької правової свідомості спортсменів. Окреслено напрями вдосконалення законодавчої бази, зокрема потребу у деталізації понять, розширенні переліку відповідальності, запровадженні ефективного моніторингу та підвищенні прозорості діяльності контролюючих органів.

У результаті зроблено висновок, що ефективна протидія злочинності у спорті можлива лише за умов поєднання правових, організаційних і морально-етичних засад. Політика держави має бути спрямована не тільки на покарання порушників, а й на формування нової спортивної культури, заснованої на справедливості, повазі, чесності та дотриманні законності. Такий підхід забезпечує не лише чистоту спортивних змагань, а й сприяє зміцненню авторитету України на міжнародній арені як держави, що підтримує принципи чесного спорту та верховенства права.

Ключові слова: *спорт, злочинність, допінг, антикорупційна політика, законодавство, чесна гра.*

Pozhydaiev M. Yu. State support for physical culture and sports in today's conditions

The study is devoted to the analysis of the policy and ideology of combating crime in the field of sports in Ukraine as an important direction of state security and legal stability. The paper reveals the significance of sports not only as a physical or cultural phenomenon but also as a social institution that influences the formation of values, moral orientations, and the international image of the state. It is emphasized that crime in sports is not only a violation of ethical norms but also a threat to public trust, the fairness of competitions, and human rights.

The research analyzes the key elements of the ideological foundation of state policy in the field of sports, including the principles of honesty, equality, the rule of law, and respect for the personal dignity of athletes. The idea of fair play is considered a central moral guideline that defines the essence of counteracting such phenomena as doping, corruption, match-fixing, illegal betting, and bribery. The ideological component serves as the basis for forming public intolerance toward offenses in sports and contributes to the establishment of ethical standards of behavior among participants in the sports process.

Special attention is given to legislative regulation. The paper examines the provisions of the Laws of Ukraine "On Anti-Doping Activities in Sports", "On Preventing the Influence of Corruption Offenses on the Results of Official Sports Competitions", as well as the norms of the Criminal Code of Ukraine, in particular Article 369-3, which establishes liability for manipulating competition results. The activities of the National Anti-Doping Center, disciplinary and appellate commissions, the Ministry of Youth and Sports, and law enforcement agencies are analyzed as key institutional components of the national policy to combat crime in sports.

The study identifies the main challenges in the practical implementation of this policy – from insufficient funding of anti-corruption bodies and weak interagency coordination to the low legal awareness of athletes. Directions for improving the legislative framework are outlined, including the need to clarify definitions, expand the scope of liability, introduce effective monitoring mechanisms, and enhance the transparency of supervisory authorities.

In conclusion, it is noted that effective counteraction to crime in sports is possible only through the combination of legal, organizational, and moral-ethical principles. State policy should focus not only on punishing offenders but also on shaping a new sports culture based on justice, respect, honesty, and adherence to the law. Such an approach ensures not only the integrity of sports competitions but also strengthens Ukraine's authority on the international stage as a state that upholds the principles of fair play and the rule of law.

Key words: *sport, crime, doping, anti-corruption policy, legislation, fair play.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку спорту в Україні зростає кількість правопорушень, пов'язаних із корупцією, допінгом, договірними матчами та незаконними ставками. Такі явища підривають довіру до спортивних змагань, дискредитують спортсменів і негативно впливають на міжнародний імідж держави. Незважаючи на існування законодавчих механізмів, ефективність їх реалізації залишається недостатньою через низький рівень правової культури учасників спортивного процесу, недосконаліть контролюючих органів та слабку координацію між ними.

Мета – дослідження сучасного стану забезпечення фізичної культури і спорту в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сфера спорту є одним із найважливіших соціальних інститутів сучасного суспільства, адже вона поєднує не лише фізичний розвиток особистості, а й формує моральні якості, виховує волю, дисципліну та повагу до суперників. Проте, поряд із позитивним впливом, спорт стає і потенційним середовищем для виникнення правопорушень, зокрема таких як корупційні дії, підкуп суддів чи спортсменів, договірні матчі, зловживання службовим становищем, застосування допінгу, а також інші прояви шахрайства. Такі явища руйнують довіру до спорту як до системи чесного суперництва, дискредитують державу на міжнародній арені та підривають моральні засади суспільства. Саме тому державна політика у сфері протидії злочинності в спорті повинна бути побудована на основі цілісного правового механізму, який охоплює превентивні, контрольні та каральні заходи, і водночас відповідати європейським і світовим стандартам законності та справедливості [4, с. 23].

Ідеологічний аспект протидії злочинності у спорті базується на утвердженні принципів чесності, відкритості, правової рівності та верховенства права. Центральною ідеєю виступає «чиста гра», що означає не лише дотримання спортивних правил, а й відмову від будь-яких форм обману, фальсифікації результатів чи застосування заборонених засобів. У межах цієї ідеології спорт розглядається як простір морального виховання, де перемога не може бути важливішою за дотримання етичних норм. Вона формує у суспільства переконання, що справжня спортивна майстерність неможлива без чесності, самоповаги та відповідальності перед глядачами, суперниками і державою. Такий підхід дозволяє не лише зменшити рівень злочинності у сфері спорту, а й зміцнити духовні та моральні основи нації.

Правові засади державної політики у сфері боротьби зі злочинністю в спорті визначаються низкою нормативно-правових актів. Основоположним документом є Закон України «Про антидопінгову діяльність у спорті», який встановлює систему запобігання використанню заборонених речовин і методів, а також визначає діяльність Національного антидопінгового центру, що здійснює контроль за дотриманням правил «чистого спорту». Закон регламентує процедури проведення допінг-контролю, порядок дисциплінарних розслідувань і механізм апеляції рішень у випадках порушення антидопінгових норм. Важливо, що цей нормативний акт розроблений із урахуванням міжнародних вимог, визначених Всесвітнім антидопінговим кодексом та Антидопінговою конвенцією ЮНЕСКО, що забезпечує гармонізацію української системи контролю з міжнародною практикою [6].

Не менш важливим є Закон України «Про запобігання впливу на результати офіційних спортивних змагань корупційних правопорушень», який спрямований на попередження маніпуляцій результатами спортивних подій. Цей закон установлює кримінальну та адміністративну відповідальність за спроби підкупу суддів, тренерів чи спортсменів, за участь у договірних матчах або за інші дії, що мають на меті спотворити спортивні результати. Наявність такого законодавства є свідченням того, що Україна визнає суспільну небезпеку подібних правопорушень та прагне створити правову основу для захисту чесності спортивних змагань, прозорості діяльності спортивних організацій і довіри громадян до спортивної системи загалом [1, с. 155].

Окреме місце в державній політиці займає антидопінгова стратегія, що реалізується через Національний антидопінговий центр та відповідні підрозділи спортивних федерацій. Її головна мета полягає не лише у виявленні та покаранні порушників, а насамперед у запобіганні застосуванню допінгу шляхом підвищення рівня правової культури, проведення інформаційних кампаній і освітніх заходів серед спортсменів, тренерів та медичного персоналу. Превентивна робота розглядається як найефективніший інструмент забезпечення «чистого спорту», адже дозволяє знизити рівень порушень без необхідності постійного карального контролю. Такі дії сприяють формуванню у спортсменів усвідомлення, що чесна перемога має більшу цінність, ніж короткочасна слава, здобута за допомогою заборонених засобів [4, с. 23].

Антидопінгова політика, закріплена в законодавстві, відображає також ідеологічну складову державної стратегії: відмова від допінгу визнається не лише правовим обов'язком, а й моральною нормою поведінки кожного спортсмена. Використання заборонених речовин сприймається як форма обману, що суперечить цінностям спорту й принципам людської гідності. Тому політика держави спрямована на створення умов, за яких чесна конкуренція, професійна підготовка та природні здібності виступають єдиним джерелом спортивних досягнень. Такий підхід поєднує правові, етичні та освітні засоби, що у своїй сукупності забезпечують реальну ефективність боротьби зі злочинністю у спортивній сфері та зміцнюють її моральний фундамент.

Протидія злочинності у спорті це не лише правовий чи дисциплінарний процес, а складова цілісної ідеологічної політики держави. Вона поєднує норми законодавства, морально-етичні стандарти та міжнародні принципи доброчесності. Держава, приймаючи відповідні закони, не просто карає за правопорушення, а формує нову спортивну культуру, у якій цінується не результат будь-якою ціною, а гідна боротьба, професійність і відданість ідеалам справедливості. Саме таке поєднання правових і ціннісних засад є гарантією того, що український спорт розвиватиметься у руслі світових стандартів, залишаючись прикладом чесності, законності та моральної сили [7, с. 63].

Правова відповідальність за маніпулювання результатами спортивних змагань є одним із ключових напрямів державної політики протидії злочинності у сфері спорту. Вона покликана забезпечити чесність, прозорість і справедливість змагань, а також зберегти довіру суспільства до спортивних інституцій. Законодавство України передбачає чіткі санкції за будь-які дії, спрямовані на спотворення результатів спортивних подій. Згідно зі статтею 369-3 Кримінального кодексу України, кримінальна відповідальність настає за підкуп, змову, примус або інші способи незаконного впливу на перебіг чи результати офіційних спортивних змагань. Такі дії кваліфікуються як корупційні правопорушення, що становлять значну загрозу для чесного суперництва, підривають авторитет спортивних організацій і завдають шкоди репутації країни на міжнародному рівні. Наявність цієї норми у кримінальному законодавстві демонструє серйозність намірів держави захистити спорт від будь-яких форм маніпуляції та фальсифікації [5, с. 22].

У контексті оновлення законодавства останніми роками посилюються санкції за вчинення таких правопорушень. Введення чітких критеріїв відповідальності, збільшення розмірів штрафів, а також визначення конкретних обставин, за яких дії визнаються кримінально караними, дозволяє ефективніше притягати винних до відповідальності. Це створює правову основу для прозорості спортивних процесів і зменшує ризики корупційних зловживань. Додатково державні органи, зокрема Міністерство молоді та спорту України та платформа Fair Sport, здійснюють моніторинг можливих порушень, ведуть аналітику і сприяють впровадженню міжнародних стандартів доброчесності у спортивному середовищі.

Особливу увагу держава приділяє захисту прав неповнолітніх спортсменів, які є найбільш вразливою категорією у спортивному середовищі. Законодавство України передбачає кримінальну відповідальність за спонукання або примушування неповнолітніх до застосування заборонених фармакологічних засобів, методів або участі у маніпулятивних схемах. Такі дії розглядаються не лише як порушення спортивної етики, а й як посягання на фізичне та моральне здоров'я дитини. Законодавець чітко визначає, що навіть добровільна згода неповнолітнього на використання допінгу чи участь у шахрайських схемах не звільняє дорослих осіб від відповідальності. Цей підхід відображає ідеологічну позицію держави, згідно з якою спорт має виховувати молодь у дусі чесності, здорового суперництва та дотримання моральних принципів. Захист юних спортсменів розглядається як стратегічне завдання, оскільки саме вони формують майбутнє національного спорту [2, с. 67].

Ефективна державна політика у сфері боротьби зі злочинністю в спорті передбачає три взаємопов'язані напрями: профілактику, контроль і покарання. Превентивні заходи полягають у формуванні правової свідомості спортсменів і тренерів, проведенні роз'яснювальних кампаній щодо етичних стандартів та наслідків порушень. Контрольна функція реалізується

через систему допінг-тестів, аудит спортивних організацій, моніторинг фінансових потоків і перевірку достовірності результатів [9, с. 8].

Нарешті, покарання застосовується до осіб, які вчинили протиправні дії від адміністративних штрафів до кримінальної відповідальності та довічної дискваліфікації. Важливим інструментом є Закон України «Про антидопінгову діяльність у спорті», який визначає порядок функціонування Національного антидопінгового центру, а також Закон «Про запобігання впливу на результати офіційних спортивних змагань корупційних правопорушень», що регламентує відповідальність за маніпулювання результатами змагань. У поєднанні ці два акти створюють цілісну правову систему протидії злочинності у спортивному секторі.

Важливою складовою української політики у цій сфері є її гармонізація з міжнародними правовими стандартами. Україна є стороною Антидопінгової конвенції Ради Європи, яка передбачає співпрацю держав у сфері боротьби із застосуванням допінгу. Крім того, наша держава ратифікувала Всесвітній антидопінговий кодекс (World Anti-Doping Code), який визначає загальні принципи та процедури контролю за дотриманням правил «чистого спорту». Відповідно до цих документів, Україна зобов'язана забезпечувати прозорість національної антидопінгової системи, створювати ефективні механізми контролю та сприяти міжнародному обміну інформацією між спортивними федераціями [8, с. 133].

Також важливе значення мають міжнародні угоди, зокрема Женевські та Лозаннські домовленості, які регламентують співробітництво у сфері запобігання маніпуляціям результатами. Це дозволяє українським спортсменам брати участь у міжнародних змаганнях на рівних правах, не піддаючись ризику дискваліфікацій через недотримання світових вимог.

Правова та ідеологічна система протидії злочинності у спорті в Україні базується на поєднанні національних законів і міжнародних норм, що гарантують чесність, безпеку й справедливість спортивних процесів. Вона покликана не лише карати порушників, а й формувати культуру відповідальності, де кожен учасник спортивного руху усвідомлює цінність чесної боротьби. Українське законодавство поступово наближається до європейських стандартів, що сприяє підвищенню авторитету держави у світовій спортивній спільноті. У результаті спорт розглядається не як сфера ризику злочинності, а як простір морального вдосконалення, чесного суперництва й дотримання закону, що відповідає гуманістичним ідеалам сучасного суспільства [3].

Сучасна система протидії злочинності у сфері спорту в Україні ґрунтується на чітко вибудованій інституційній структурі, у межах якої діють спеціалізовані державні органи та комісії. Центральним елементом цього механізму виступає Національний антидопінговий центр, який виконує функції з реалізації державної політики у сфері запобігання застосуванню допінгу та контролю за дотриманням міжнародних антидопінгових стандартів. У його компетенції організація перевірок, розроблення профілактичних програм, співпраця з міжнародними інституціями та забезпечення прозорості процедур. Поряд із цим діють дисциплінарні та апеляційні антидопінгові комісії, які розглядають спори, пов'язані з порушенням правил, а також Наглядова рада, що здійснює контроль за дотриманням принципів чесності та об'єктивності. Усі ці інститути функціонують у тісній взаємодії з Міністерством молоді та спорту, правоохоронними органами, Верховною Радою України та Кабінетом Міністрів, що забезпечує комплексний підхід до управління системою спортивної безпеки [4, с. 24].

Водночас, попри існуючу розгалужену систему контролю, українське законодавство у сфері протидії злочинності у спорті має певні недоліки, які знижують ефективність його застосування. Зокрема, у низці нормативних актів спостерігається нечіткість формулювань, відсутність повного визначення окремих термінів, таких як «заборонені методи» чи «зловживання спортивними ресурсами». Недостатньо врегульованими залишаються питання притягнення до відповідальності спортсменів, які самостійно вживають допінг без стороннього впливу, а також визначення рівня відповідальності тренерів і медичних фахівців, причетних до таких дій. Ці прогалини у законодавстві часто створюють труднощі при кваліфікації правопорушень та унеможливлюють ефективне застосування санкцій [7, с. 64].

Окрім правових прогалин, важливим викликом залишається ресурсне забезпечення антикорупційних і антидопінгових структур. Контрольні механізми, які формально існують, часто не мають належного фінансування, що обмежує їх можливості у проведенні регулярних перевірок, оновленні лабораторного обладнання та здійсненні міжнародного обміну даними. Водночас проблема прозорості й відкритості залишається актуальною – публічний доступ до результатів перевірок, розслідувань і дисциплінарних справ часто є обмеженим, що створює підґрунтя для недовіри до системи та підозр у її упередженості.

Варто зазначити, що останні законодавчі зміни демонструють тенденцію до активізації політики держави у сфері запобігання злочинності у спорті. Зокрема, Верховна Рада ухвалила низку законопроєктів, якими підвищено розмір штрафів за маніпулювання результатами офіційних змагань, а також розширено підстави для кримінального переслідування осіб, причетних до корупційних схем у спортивному середовищі [2, с. 68].

Особливу увагу законодавець приділяє питанням захисту неповнолітніх спортсменів, розглядаючи зміни до Кримінального кодексу щодо криміналізації спонукання дітей до застосування допінгу чи інших шкідливих практик. Ці заходи свідчать про перехід держави до більш жорсткої моделі контролю, орієнтованої на превенцію та невідворотність покарання.

Попри посилення правової бази, на практиці реалізація політики протидії злочинності у спорті залишається складним процесом. Недостатня координація між державними структурами, спортивними федераціями та правоохоронними органами призводить до дублювання функцій і затримок у реагуванні на порушення. Географічна нерівність у доступі до перевірок створює дисбаланс між регіонами, а низький рівень правової культури серед спортсменів і тренерів ускладнює ефективну профілактику. Часто порушення приховуються всередині команд через страх репресій або з метою збереження репутації, що формує «мовчазну змову» в спортивному середовищі [5, с. 28].

Для підвищення результативності державної політики у сфері протидії злочинності у спорті необхідно не лише вдосконалювати законодавство, а й забезпечити ефективний механізм його практичного застосування. Першочерговим завданням є створення умов для стабільного фінансування антидопінгових програм, забезпечення прозорості діяльності контрольних органів і впровадження системи регулярного моніторингу ефективності правозастосування. Важливу роль відіграє просвітницька робота серед спортсменів і тренерів, спрямована на формування усвідомлення моральної та юридичної відповідальності за участь у будь-яких формах маніпуляцій або вживання заборонених речовин. Лише поєднання правових, інституційних і виховних заходів дозволить забезпечити реальне втілення принципів «чесної гри» та відновити довіру суспільства до спорту як до еталону справедливості, сили й честі [8, с. 134].

Отже, протидія злочинності у сфері спорту в Україні становить складну, багаторівневу систему, спрямовану на забезпечення чесності, прозорості та справедливості у спортивному середовищі. Вона ґрунтується на принципах верховенства права, поваги до прав людини, рівних можливостей і недопущення будь-яких форм корупції чи маніпуляцій результатами. Держава створила нормативно-правову базу, яка передбачає кримінальну, адміністративну й дисциплінарну відповідальність за порушення у спорті, а також функціонування спеціалізованих інституцій, таких як Національний антидопінговий центр та дисциплінарні комісії. Ці органи реалізують державну політику через контроль, профілактику, освітні програми й міжнародне співробітництво, забезпечуючи дотримання стандартів чесної гри.

Разом із тим, ефективність реалізації цієї політики значною мірою залежить від подальшого вдосконалення законодавства, посилення координації між державними структурами та спортивними організаціями, а також підвищення правової культури спортсменів. Ідеологічна складова формування в суспільстві нульової толерантності до корупції, шахрайства й допінгу є не менш важливою за правові механізми. Саме поєднання правових норм, моральних орієнтирів і системної роботи держави створює фундамент для формування

чистого, етичного та безпечного спортивного середовища, яке слугує прикладом для розвитку громадянського суспільства й підтримує міжнародний імідж України як правової й цивілізованої держави.

Список використаних джерел:

1. Анісімов Д.О. Кримінальна відповідальність за протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань : дис. ... док. філос. : 081 / Дніпроп. держ. ун-т. внутр. справ, Дніпро, 2022. 230 с.

2. Дзюба А.О., Житний О.О. Корупція у сфері спорту (деякі кримінально-правові аспекти). Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції : збірник тез доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції, 31 березня 2017 р. Харків, 2017. С. 67–68.

3. Інформація щодо наявності у суб'єкта господарювання права на провадження діяльності з організації та про-ведення азартних ігор: букмекерська діяльність. Комісія з регулювання азартних ігор та лотерей. URL: https://gc.gov.ua/ua/Litsenziini-reiestry.html.

4. Леонов Я.В. Стратегічний розвиток спортивної індустрії. Review of transport economics and management. 2020. Вип. 4 (20). С. 21–26.

5. Максименко Д. С. Кримінальні практики деформації спорту : кваліфікаційна робота бакалавра спеціальності 054 «Соціологія» / наук. керівник В. О. Скворець. Запоріжжя : ЗНУ, 2024. 49 с.

6. Мінфін роз'яснив механізм роботи нового фінансового моніторингу. LegalHub. online, 2020. URL: https://legalhub.online/bankivskyj-i-finansovyj-sektor/minfin-roz-yasnyv-mehanizm-roboty-novogo-finansovogo-monitoryngu

7. Самсонов О. В. Спеціально-кримінологічні заходи протидії злочинності у сфері професійного спорту. *Актуальні дослідження правової та історичної науки (Випуск 53): матеріали* 2023р. С. 62–66.

8. Сокуренко В.В. Кримінологічна характеристика та протидія злочинності у сфері фізичної культури і спорту : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2019. 235 с.

9. Сокуренко В.В. Кримінологічна характеристика та протидія злочинності у сфері фізичної культури і спорту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2019. 22 с.

10. Анісімов Д.О. Предмет протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування.* 2023. № 8. С. 1–4. DOI: https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-8-01-12

11. Анісімов Д.О. Генеза кримінально-правових норм про кримінальну відповідальність за протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування.* 2023. № 7. С. 1–6. DOI: https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-7-01-05

12. Анісімов Д.О. Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань: компаративний аналіз кримінального законодавства України, Ізраїлю, республіки Сан-Марино та штату Техас. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*, 2023. (9). С. 1–5. https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-9-01-02

13. Анісімов, Д. О. (2023). Компаративістське дослідження досвіду окремих зарубіжних країн щодо кримінальної відповідальності за протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань. *Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика*, *5* (1), С. 122–126. https://doi.org/10.32782/2709-9261-2022-1-5-23

14. Анісімов Д.О. Сучасні тенденції злочинності у сфері спорту в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*. 2024. С. 399–404. DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.60

15. Анісімов Д.О. Державна політика у сфері забезпечення фізичної культури і спорту: сучасний вимір. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні*

аспекти : Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції (ДДУВС, 21.03.2025). Частина II. С. 605–606.

16. Dmytro O. Anisimov, Volodymyr V. Shablistiy Doping as a global problem of the 21st century on account of its illegal influence on the results of official sports competitions. *Wiadomości lekarskie*. Volume lxxiv, issue 11 part 2, November 2021. P. 3092–3097.

Дата першого надходження рукопису до видання: 04.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

ПРИДАТКО Д. О.,
orcid.org/0009-0009-7383-7497
аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
(Навчально-науковий інститут права імені Іоаннікія Малиновського Національного університету «Острозька академія»)

УДК 342.7:004.056
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.38

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ЧУТЛИВИХ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ТА УКРАЇНІ

У статті здійснено порівняльно-правовий аналіз положень Закону України «Про захист персональних даних» та Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС з метою виявлення розбіжностей у правовому регулюванні обробки чутливих персональних даних. Проаналізовано основні принципи, підстави, умови та обмеження щодо обробки таких даних, особливості реалізації прав суб'єктів персональних даних, порядок отримання та відкликання згоди на обробку персональних даних, а також положення про відповідальність за порушення законодавства у цій сфері. Встановлено, що Закон України «Про захист персональних даних» має фрагментарний характер, не містить чітко визначених принципів обробки, вимог до форми та порядку надання згоди суб'єктом даних, не регламентує захист персональних даних дітей і не визначає ефективних механізмів реалізації прав фізичних осіб. Натомість Регламент Європейського Парламенту і Ради про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних передбачає більш глибоку деталізацію процедур, ширше коло прав суб'єктів персональних даних, чітку систему відповідальності із визначеними розмірами санкцій пропорційними тяжкості порушення. Порівняльний аналіз засвідчив, що ключові розбіжності між українським і європейським законодавством полягають у рівні системності, комплексності, глибині регулювання та практичній орієнтованості норм. Зроблено висновок про необхідність гармонізації національного законодавства з вимогами Загального регламенту про захист даних, запровадження єдиних принципів і механізмів реалізації прав суб'єктів даних, що дозволить підвищити ефективність захисту чутливих персональних даних, зміцнити гарантії права на приватність та сприятиме подальшій євроінтеграції України.

Ключові слова: *персональні дані, чутливі персональні дані, захист даних, права людини, європейські стандарти, право на приватність, конфіденційна інформація.*

Prydatko D. O. Comparative analysis of legal regulation of sensitive personal data protection in the European Union and Ukraine

The article provides a comparative legal analysis of the provisions of the Law of Ukraine 'On the Protection of Personal Data' and Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection

of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC in order to identify differences in the legal regulation of the processing of sensitive personal data. The main principles, grounds, conditions and restrictions on the processing of such data, the specifics of the implementation of the rights of personal data subjects, the procedure for obtaining and withdrawing consent to the processing of personal data, as well as the provisions on liability for violations of legislation in this area are analysed. It has been established that the Law of Ukraine 'On the Protection of Personal Data' is fragmentary in nature, does not contain clearly defined principles of processing, requirements for the form and procedure for obtaining consent from the data subject, does not regulate the protection of children's personal data and does not define effective mechanisms for the exercise of the rights of individuals. In contrast, the Regulation of the European Parliament and of the Council on the protection of individuals with regard to the processing of personal data provides for more detailed procedures, a wider range of rights for data subjects, and a clear system of liability with defined penalties proportional to the severity of the violation. A comparative analysis showed that the key differences between Ukrainian and European legislation lie in the level of consistency, comprehensiveness, depth of regulation and practical orientation of the norms. It was concluded that there is a need to harmonise national legislation with the requirements of the General Data Protection Regulation, introduce uniform principles and mechanisms for the implementation of data subjects' rights, which will increase the effectiveness of sensitive personal data protection, strengthen privacy guarantees and contribute to Ukraine's further European integration.

Key words: *personal data, sensitive personal data, data protection, human rights, European standards, right to privacy, confidential information.*

Постановка проблеми. Відповідно до статті 15 Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, «сторони домовились співробітничати з метою забезпечення належного рівня захисту персональних даних відповідно до найвищих європейських та міжнародних стандартів, зокрема відповідних документів Ради Європи» [1].

Таким чином, на Україну покладається обов'язок забезпечити належний рівень захисту персональних даних шляхом приведення національного законодавства та правозастосовної практики у відповідність до найвищих європейських стандартів. Особливе значення має орієнтація на документи Ради Європи, що очевидно вказує на відповідність національного законодавства до Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (далі – Регламент). Це означає необхідність імплементації відповідних норм, застосування уніфікованих підходів до обробки та захисту даних, а також гарантування ефективних механізмів контролю й захисту прав суб'єктів персональних даних.

Як слушно зауважують В. Кальченко та В. Ободяк, ключовим нормативним актом у сфері захисту персональних даних в Україні є Закон України «Про захист персональних даних», який було розроблено з урахуванням положень Директиви 95/46/ЄС. Водночас сама Директива 95/46/ЄС нині визнана застарілою та була скасована у зв'язку з прийняттям Регламенту. У результаті чинний український законодавчий акт значною мірою не відповідає сучасним європейським стандартам у сфері захисту персональних даних, що зумовлює потребу в його оновленні та гармонізації з вимогами Регламенту [2].

Відповідно, і регулювання захисту чутливих персональних даних також не відповідає стандартам Регламенту. Українське законодавство не забезпечує належного рівня деталізації та чіткості у визначенні категорій чутливих даних, підставах і процедурах їх обробки, а також у встановленні спеціальних гарантій для суб'єктів таких даних. Це призводить до

прогалин у правозастосовній практиці та ускладнює забезпечення ефективного контролю за діяльністю розпорядників персональних даних.

Зазначене об'єктивно зумовлює гостру необхідність оновлення та гармонізації українського законодавства у сфері захисту персональних даних відповідно до сучасних європейських стандартів. Така гармонізація сприятиме не лише забезпеченню належного рівня гарантій прав фізичних осіб та створенню ефективних механізмів їх реалізації й захисту, але й підвищенню довіри суспільства до державних інституцій і суб'єктів, які здійснюють обробку персональних даних.

Водночас приведення законодавства у відповідність до вимог Регламенту є важливим кроком на шляху європейської інтеграції України, оскільки воно відкриває можливості для тіснішої співпраці з державами-членами ЄС, сприяє розвитку цифрової економіки, формуванню безпечного інформаційного середовища, а в перспективі надає Україні можливість стати повноправним членом Європейського Союзу.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Проблематика вдосконалення правового регулювання у сфері захисту персональних даних була предметом наукових розвідок таких дослідників, як Я. Котляревський, М. Сірик, М. Дяченко.

У працях О. Легкої, К. Врублевської-Місюни та В. Тичини розглядалися питання захисту персональних даних у межах вітчизняного та міжнародного досвіду, а також аналізувалися міжнародні стандарти охорони інформації про особу, їх зміст і значення для формування уніфікованих підходів у сфері захисту персональних даних.

Питання європейських правових стандартів у сфері захисту персональних даних, а також інтеграцію цих стандартів у національне законодавство досліджувалося О. Різенко та І. Кульчій.

Окремі аспекти забезпечення захисту чутливих персональних даних у зарубіжних правових системах були проаналізовані у працях П. Гуйвана та Є. Кобрусєвої.

Водночас, попри наявність значної кількості наукових напрацювань, питання правового регулювання обробки саме чутливих персональних даних в Україні залишаються недостатньо розробленими. Актуальність даного дослідження зумовлена потребою комплексного осмислення особливостей правового статусу чутливих персональних даних, виявлення прогалин у національному законодавстві та необхідністю його гармонізації з нормами права Європейського Союзу.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі правового регулювання обробки чутливих персональних даних в Україні, виявленні прогалин і недоліків чинного законодавства, порівняно з положеннями Загального регламенту про захист даних.

Виклад основного матеріалу. Європейський Союз сформував один із найдетальніших і найбільш комплексних підходів до регулювання обробки персональних даних, що закріплений у Регламенті. Цей акт має пряму дію на всій території держав-членів ЄС та встановлює уніфіковані правила обробки як звичайних, так і чутливих персональних даних.

Показовим є приклад законодавства Французької Республіки. У статті 6 Закону № 78-17 від 6 січня 1978 року «Про інформаційні технології, файли даних і громадянські свободи», закріплено загальну заборону на обробку даних, що можуть свідчити про расове чи етнічне походження, політичні погляди, релігійні або філософські переконання, членство фізичної особи у професійних спілках, а також генетичних даних, біометричних даних із метою унікальної ідентифікації особи, даних про стан здоров'я, сексуальне життя чи сексуальну орієнтацію. Водночас передбачено винятки з такої заборони, які прямо визначені пунктом 2 статті 9 Регламенту (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року. [3]

Аналогічний підхід простежується і в законодавстві Федеративної Республіки Німеччини. Так, у розділі 22 «Обробка спеціальних категорій персональних даних» Федерального закону про захист даних від 30 червня 2017 року передбачено винятки із загальної заборони обробки чутливих персональних даних, які частково відрізняються від визначених у Регламенті. Водночас сам перелік чутливих персональних даних

у законі прямо не наведено. Натомість законодавець відсилає до визначення, закріпленого у Регламенті [4].

Таким чином, попри певні відмінності у законодавчій техніці та підходах до формулювання норм у державах Європейського Союзу, ключовим орієнтиром для регулювання обробки чутливих персональних даних є саме Регламент.

Як вірно зазначають Котляревський Я., Сірик М., Дяченко М. «Регламент та Закон України «Про захист персональних даних» є нормативно-правовими актами, які доволі вагомо розрізняються між собою, що зумовлено як часом їхнього ухвалення, історичними передумовами, а також власне кількістю держав, для яких застосування цих законодавчих актів є обов'язковим. Порівняно з Законом Регламент урегульовує більший перелік питань, пов'язаних з обробленням персональних даних, має ширшу сферу застосування та глибшу деталізацію абсолютно усіх процесів та процедур щодо персональних даних» [5].

Якщо ж розглядати детальніше, то стаття 6 Закону України «Про захист персональних даних» містить перелік загальних вимог до обробки персональних даних. Зокрема встановлено, що «мета обробки даних персональних даних має бути сформульована в законах, інших нормативно-правових актах, положеннях, установчих чи інших документах, які регулюють діяльність володільця персональних даних, та відповідати законодавству про захист персональних даних, обробка персональних даних здійснюється відкрито і прозоро із застосуванням засобів та у спосіб, що відповідають визначеним цілям такої обробки, персональні дані мають бути точними, достовірними та оновлюватися в міру потреби, визначеної метою їх обробки, склад та зміст персональних даних мають бути відповідними, адекватними та ненадмірними стосовно визначеної мети їх обробки» [6].

Аналізуючи такі вимоги та порівнюючи з нормами Регламенту, можна дійти висновку, що подібні норми містяться у статті 5 Регламенту та є принципами опрацювання персональних даних. Разом з тим, законодавець не назвав дані вимоги саме принципами обробки персональних даних. Такий підхід істотно звужує їх правове значення, оскільки у праві Європейського Союзу принципи виконують роль фундаментальних засад, на яких будується вся система захисту даних, і які застосовуються під час тлумачення та практичного застосування законодавства. Відсутність чіткої категоризації у вигляді принципів у Законі України «Про захист персональних даних» призводить до того, що вони розглядаються як технічні вимоги, а не як універсальні стандарти, обов'язкові для виконання в усіх аспектах обробки.

Сам по собі перелік вимог до обробки персональних даних визначений у законі значною мірою поступається принципам у Регламенті в частині деталізації. Крім вже зазначених спільних норм, принципи Регламенту покладають на осіб, що обробляють персональні дані, обов'язок забезпечувати належних захист персональних даних, що включає в себе захист від несанкціонованого доступу, знищення, втрати, тощо [7].

Глава II Регламенту носить назву «Принципи» і окрім вже окреслених принципів у статті 5 містить ряд деталізованих норм. Стаття 6 Регламенту визначає низку підстав, наявність принаймні однієї з яких робить обробку персональних даних законною. Серед таких підстав виділяють, зокрема, необхідність обробки для виконання договору, виконання юридичних зобов'язань контролера, захист життєво важливих інтересів суб'єкта даних, виконання завдань, що становлять суспільний інтерес або здійснюються у межах державних повноважень, а також обробку на підставі законної згоди суб'єкта даних. Цей перелік встановлює чіткі критерії для оцінки законності обробки та слугує базою для гармонізації практики захисту персональних даних у державах-членах ЄС [7].

Зазначеній статті відповідає стаття 11 Закону України «Про захист персональних даних», у якій зазначено, що підставами для обробки персональних даних є: згода суб'єкта; дозвіл, наданий законом для здійснення повноважень володільця; укладення чи виконання правочину або дії, що йому передують; захист життєво важливих інтересів; виконання обов'язків, передбачених законом; а також захист законних інтересів володільця чи третьої особи, за винятком випадків, коли пріоритет мають права та свободи суб'єкта даних [6].

Порівняння з положеннями Регламенту свідчить, що обидва акти мають спільні риси, адже вони ґрунтуються на подібних базових підставах обробки. Разом із тим, Регламент містить додаткову умову законності обробки – «виконання завдань у суспільних інтересах». Слід також наголосити, що наявність суспільного інтересу у європейському праві визнається не лише загальною підставою для обробки персональних даних, а й окремою підставою для опрацювання чутливих персональних даних, що ще більше підкреслює його значення у забезпеченні балансу між приватними правами та публічними потребами.

Стаття 7 Регламенту встановлює умови надання згоди суб'єктом персональних даних. Відповідно до даної статті, контролер зобов'язаний довести факт її отримання, якщо згода надається у складі письмової декларації, вона має бути чітко відокремлена від інших положень і викладена зрозумілою мовою, суб'єкт даних має право відкликати згоду у будь-який момент, причому таке відкликання не впливає на законність обробки, здійсненої до нього, при оцінці вільності згоди враховується, чи не ставиться виконання договору або надання послуги в залежність від обробки даних, що не є необхідними для виконання такого договору [7].

Подібних норм національне законодавство не містить, що ускладнює визначення меж правомірності дій володільців даних та створює правову невизначеність. Це також обмежує можливості контролю і забезпечення прав суб'єктів даних, адже відсутні чіткі критерії для оцінки, чи відповідає обробка вимогам закону.

Окрему увагу слід звернути на те, що статті 9 та 10 Регламенту встановлюють загальну заборону на обробку чутливих персональних даних, а також даних про судимості та вчинення кримінальних правопорушень. Такий підхід має фундаментальне значення, оскільки він розглядається не просто як окреме обмеження, а як один із ключових принципів у сфері захисту персональних даних. Водночас національне законодавство України також передбачає заборону щодо опрацювання зазначених категорій даних, однак формулює їх у менш системний спосіб та не надає їм статусу принципів, що зумовлює відмінності в юридичній природі таких положень [7].

Якщо звернутися до переліку чутливих персональних даних, то у європейському та українському законодавстві він загалом має схожий характер. Проте, у Законі України «Про захист персональних даних» серед таких даних виокремлюються, зокрема, відомості про належність до політичних партій, однак відсутні положення щодо інформації про сексуальну орієнтацію особи.

Варто відзначити й винятки, коли обробка чутливих даних є допустимою. Окрім загальних підстав, таких як отримання чіткої згоди суб'єкта, необхідність захисту його життєво важливих інтересів чи реалізація трудових правовідносин володільцем даних, законодавство встановлює і більш спеціальні випадки, які відрізняються від положень європейського законодавства. До них, зокрема, належить ведення військового обліку осіб, які підлягають призову, військовозобов'язаних та резервістів [8].

Водночас, як слушно зазначає П. Гуйван, наявність таких положень у національному законодавстві є позитивним явищем. Проте для їхньої реальної дієвості необхідно продовжувати правотворчу роботу, спрямовану на конкретизацію та деталізацію правил обробки та поширення чутливих персональних даних. Це дозволить усунути двозначність загальних приписів ч. 2 ст. 7 Закону. Зокрема, хоча норма і передбачає отримання однозначної згоди суб'єкта даних, закон не визначає ні її форми, ні порядку, ні строків надання. Додаткового тлумачення потребує й положення про віднесення до складу чутливих даних відомостей, необхідних для захисту чи обґрунтування правової вимоги. Така нечіткість створює можливості для довільного застосування та потенційних зловживань, зокрема з боку органів слідства чи суду [9].

Регламент містить і специфічні положення щодо доступу до чутливих персональних даних. Зокрема, якщо їх обробка є необхідною для цілей превентивної медицини, охорони праці, оцінки працездатності, медичної діагностики, надання чи адміністрування послуг

у сфері охорони здоров'я або соціального забезпечення, вона може здійснюватися виключно медичним працівником або під його відповідальністю. Обов'язковою умовою при цьому є дотримання професійної таємниці відповідно до законодавства ЄС, держав-членів чи норм, встановлених компетентними органами.

Також Регламент виокремлює в окрему категорію персональні дані, що стосуються судимостей та вчинених кримінальних правопорушень, тоді як українське законодавство розглядає їх у межах чутливих персональних даних. Подібне розмежування, запроваджене європейським законодавцем, має швидше формальний характер, тоді як з точки зору практичного забезпечення прав суб'єктів даних доцільно було б уніфікувати ці підходи.

Специфічною особливістю європейського законодавства є встановлення обмежень щодо обробки персональних даних малолітніх та неповнолітніх осіб. Згідно із Регламентом, опрацювання даних дитини вважається законним, якщо вона досягла щонайменше 16 років. У разі, коли дитина молодша, обробка є законною лише за умови, що згоду надано або санкціоновано особою, яка несе батьківську відповідальність. Регламент також дозволяє державам-членам ЄС знижувати віковий поріг для надання згоди батьками, проте мінімальний вік не може бути менше 13 років. Національне законодавство, зокрема Закон України «Про захист персональних даних», подібних обмежень не містить, що є суттєвим недоліком української правової системи.

У контексті захисту чутливих персональних даних важливо враховувати й права суб'єктів, передбачені досліджуваними актами. Так, стаття 8 Закону України «Про захист персональних даних» гарантує фізичній особі право знати джерела збирання, місцезнаходження та мету обробки своїх даних, а також інформацію про умови доступу й третіх осіб, яким вони передаються. Особа має право на доступ до власних персональних даних і їх змісту, отримання відповіді про факт їх обробки, а також можливість подавати вмотивовані вимоги щодо заперечення проти обробки, внесення змін недостовірних чи незаконно оброблюваних даних. Закон також забезпечує захист від незаконної обробки, втрати чи пошкодження персональних даних, передбачає право звертатися зі скаргами до Уповноваженого або до суду та застосовувати правові засоби захисту. Крім того, суб'єкт даних може відкликати надану згоду, вносити застереження щодо її обмеження, знати механізм автоматизованої обробки та вимагати захисту від автоматизованих рішень, які можуть мати для нього правові наслідки [6].

Важливо підкреслити, що зазначена стаття фактично лише перераховує основні права суб'єкта персональних даних, не надаючи їм належної деталізації чи конкретних механізмів реалізації. На відміну від Регламенту, який детально регламентує порядок реалізації кожного права, встановлює часові рамки, обов'язки контролера та передбачає дієві механізми контролю, українське законодавство залишається надто загальним.

Глава III Регламенту присвячена правам суб'єкта даних. Її положеннями забезпечуються усі ті ж самі права, що окреслені вище, однак більш деталізовано. Праву суб'єкта на отримання інформації щодо обробки його персональних даних кореспондує обов'язок контролера вжити необхідних заходів для надання будь-якої інформації, вказаної в статтях 13 і 14 та в будь-якому повідомленні згідно зі статтями 15–22 і 34 щодо опрацювання, суб'єкту даних у стислій, прозорій, доступній для розуміння та легко доступній формі. Також на контролера покладається обов'язок усіляко сприяти реалізації прав суб'єкта даних.

У випадку коли персональні дані збираються безпосередньо від суб'єкта, контролер зобов'язаний надати йому інформацію про себе, цілі та правові підстави обробки, можливих одержувачів, а також умови передачі даних за кордон. Якщо ж дані отримуються не від суб'єкта, додатково повідомляються їхні категорії та джерело походження.

Окрім базових відомостей, контролер має повідомити суб'єкта про строки зберігання даних, його права (доступ, виправлення, стирання, обмеження чи заперечення опрацювання, перенесення), можливість відкликати згоду, подати скаргу до наглядового органу, а також про обов'язковість чи добровільність надання даних і наслідки відмови. Так, якщо обробка

чутливих персональних даних здійснюється на підставі згоди, суб'єкт має право відкликати згоду в будь-який момент без шкоди для законності попередньої обробки. Це право особливо важливе для чутливих персональних даних, забезпечуючи контроль суб'єкта над опрацюванням надзвичайно чутливої інформації.

За наявності автоматизованого ухвалення рішень чи профайлінгу контролер зобов'язаний роз'яснити їхню логіку та наслідки. Крім того, особу необхідно повідомити, що вона має майже необмежено право не підлягати рішенню, що ґрунтується винятково на автоматизованому опрацюванні чутливих персональних даних. Винятком є випадки, коли така обробка здійснюється на підставі згоди суб'єкта або з метою виконання завдань у суспільних інтересах.

Також досліджувана глава приділяє увагу праву суб'єкта даних на стирання (право бути забутим). Суб'єкт має право вимагати видалення своїх персональних даних, а контролер зобов'язаний виконати таку вимогу без необґрунтованої затримки, якщо існують визначені підстави, зокрема коли дані більше не потрібні для цілей обробки, відкликано згоду без іншої законної підстави, висловлено заперечення проти опрацювання без переваги законних інтересів, дані оброблялися незаконно, або їх необхідно видалити для дотримання законодавства чи надання послуг інформаційного суспільства. Водночас дане положення не застосовується якщо опрацювання чутливих персональних даних здійснюється на підставах суспільного інтересу в сфері охорони суспільного здоров'я, а також у разі надання медичних, соціальних послуг [7].

Національне законодавство також гарантує особі право на знищення її персональних даних. Це право може бути реалізоване шляхом подання вмотивованої вимоги до володільця чи розпорядника персональних даних у випадках, коли їх обробка здійснюється незаконно або ж коли дані виявляються недостовірними. Водночас законодавство не визначає жодних чітких критеріїв щодо вмотивованості такої вимоги, унаслідок чого питання її обґрунтованості фактично залишається на розсуд володільців та розпорядників персональних даних [6].

Також закон окреслює й інші підстави для видалення або знищення персональних даних, зокрема у разі їх законної обробки: закінчення строку зберігання, визначеного згодою суб'єкта або законом; припинення правовідносин між суб'єктом і володільцем чи розпорядником даних (якщо інше не передбачено законом); видання припису Уповноваженим чи його уповноваженими посадовими особами; а також набрання законної сили рішенням суду про видалення чи знищення персональних даних.

Важливим аспектом правового регулювання будь якої сфери суспільних відносин є встановлення відповідальності за порушення встановлених норм права. Закон України «Про захист персональних даних» у цьому аспекті є надзвичайно скупим. Стаття 28 зазначає, що за порушення законодавства про захист персональних даних тягне за собою відповідальність, встановлену законом. Тобто зазначена норма відсилає до інших нормативно-правових актів які встановлюють відповідальність за порушення у сфері захисту персональних даних. До прикладу, за порушення законодавства у сфері персональних даних особа може бути притягнута за статтею 188-39 Кодексу України про адміністративні правопорушення [10]. Максимальне покарання за порушення у сфері захисту персональних даних передбачене у випадку повторного протягом року недодержання встановленого порядку їх захисту, що призвело до незаконного доступу або порушення прав суб'єкта даних. У такому разі штраф може сягати від 1000 до 2000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. В цілому ж санкції для громадян варіюються від 100 до 500 мінімумів, тоді як для посадових осіб та суб'єктів підприємницької діяльності – від 200 до 2000 мінімумів.

У Регламенті відповідальність за порушення встановлена значно суворіше, ніж у національному законодавстві України. Регламент передбачає диференційовану систему штрафів, розмір яких залежить від характеру та тяжкості порушення, категорій персональних даних, на які вплинуло порушення, наявність попередніх порушень, тощо.

Зокрема, за менш суттєві порушення, пов'язані з невиконанням певних технічних чи організаційних вимог, наприклад, недотримання обов'язку вести внутрішній реєстр операцій з даними або відсутність належних заходів безпеки, може накладатися штраф у розмірі до 10 мільйонів євро або до 2% від загального річного світового обороту компанії за попередній фінансовий рік (залежно від того, яка сума є більшою).

Водночас за більш тяжкі порушення – наприклад, незаконну обробку чутливих персональних даних – передбачений штраф до 20 мільйонів євро або до 4% від загального річного світового обороту компанії за попередній рік (також застосовується більша з двох сум).

Крім фінансових санкцій, Регламент передбачає й інші заходи впливу, зокрема: обмеження чи заборону обробки даних, тимчасове чи остаточне припинення передачі даних до третіх країн, а також зобов'язання виправити або видалити неправомірно оброблені дані.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що Закон України «Про захист персональних даних» значно поступається Регламенту за рівнем деталізації та системності правового регулювання у сфері захисту персональних даних. Національне законодавство не закріплює чітких принципів обробки та захисту персональних даних, обмежуючись лише окремими формальними правилами. Закон лише перелічує права суб'єктів персональних даних, не забезпечуючи ефективного механізму їх реалізації. Натомість Регламент не лише чітко формулює принципи захисту даних, а й детально характеризує кожне право особи, встановлює обов'язки для контролерів і операторів даних, а також прямо передбачає відповідальність за порушення законодавства у цій сфері. Крім того, Регламент досить чітко визначає розмір санкцій та критерії, від яких він залежить, тоді як українське законодавство лише відсилає до інших нормативних актів, які передбачають значно менш суворі покарання.

Зазначене створює додаткові труднощі як для належного розуміння особами власних прав, так і для їх практичної реалізації. Саме тому, виникає об'єктивна необхідність удосконалення національного законодавства у сфері захисту персональних даних, його гармонізації з європейськими стандартами та запровадження більш чітких і дієвих механізмів реалізації прав суб'єктів персональних даних.

Список використаних джерел:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Угода Україна від 27.06.2014: станом на 30 листоп. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 02.10.2025).

2. Кальченко В., Ободяк В. Порівняльна характеристика нормативних вимог України та ЄС у сфері кіберзахисту персональних даних в інформаційно-комунікаційних системах. *Інформаційні технології та суспільство.* 2023. №5(11). С. 14–20. URL: https://doi.org/10.32689/maup.it.2023.5.2 (дата звернення: 02.10.2025).

3. Про інформаційні технології, файли даних і громадянські свободи : Закон Французької Республіки від 06.01.1978 № № 78-17. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000886460.

4. Федеральний закон (ФРН) «Про захист даних» від 30 червня 2017 р. Bundesgesetzblatt Teil I Nr. 30, 02.07.2017, S. 1074–1091. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bdsg/

5. Котляревський Я.В., Сірик М.В., Дяченко М.О. Перспективні напрями удосконалення регулювання сфери захисту персональних даних в Україні. *Економіка та право*. 2022, № 1. С. 45–64. https://doi.org/10.15407/econlaw.2022.01.045

6. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI : станом на 14 черв. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text (дата звернення: 30.09.2025).

7. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний

рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних): Регламент Європ. Союзу від 27.04.2016 № 2016/679. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text (дата звернення: 18.08.2025).

8. Придатко Д.О. Правова природа та особливості регулювання чутливих персональних даних. *Актуальні питання у сучасній науці*. Випуск № 9(39), 2025.

9. Гуйван П. Д. Міжнародний досвід захисту чутливих категорій персональних даних. *Альманах Міжнародного Права*. 2019. Т. 22. С. 3–14. URL: https://doi.org/10.32841/ila.2019.22.01 (дата звернення: 16.08.2025).

10. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 – 212-24): Кодекс України від 07.12.1984 № 8073-X: станом на 1 верес. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text (дата звернення: 02.10.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

РЯБЧЕНКО О. П.,
orcid.org/0000-0001-6631-2830
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри фінансового
та податкового права
*(Державний податковий університет
Міністерства фінансів України)*

КОВАЧ І. М.,
orcid.org/0000-0001-6436-6704
аспірант кафедри права
та загальноправових дисциплін
*(Інститут права та суспільних відносин
Закладу вищої освіти «Відкритий
міжнародний університет розвитку
людини «Україна»)*

УДК 351.77:614.2:004
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.39

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ЦИФРОВИМИ СЕРВІСАМИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: АДМІНІСТРАТИВНО ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Сучасні умови воєнного стану в Україні актуалізували потребу глибокого переосмислення ролі цифрових технологій у системі публічного управління, зокрема в такій чутливій сфері, як охорона здоров'я. Війна поставила перед державою безпрецедентні виклики, пов'язані із забезпеченням безперервності надання медичних послуг, збереженням медичної інфраструктури та захистом персональних даних пацієнтів. У цих умовах цифрові медичні сервіси – електронна система охорони здоров'я (eHealth), телемедицина, електронні рецепти, мобільні додатки, інформаційні реєстри лікарів і пацієнтів – перетворилися на невід'ємний елемент державної політики у сфері охорони здоров'я. Вони не лише сприяють оптимізації управлінських процесів, а й відіграють ключову роль у збереженні стабільності системи медичного забезпечення в умовах війни.

У статті розглянуто адміністративно-правові аспекти функціонування цифрових сервісів у сфері охорони здоров'я, проаналізовано сучасний стан нормативно-правового регулювання, діяльність основних суб'єктів публічної влади та проблеми координації між ними. Особливу увагу приділено питанню захисту інформації, підвищенню кіберстійкості медичних платформ, забезпеченню прозорості управлінських процесів і дотриманню прав громадян у цифровому середовищі. Підкреслено, що публічне управління цифровими медичними сервісами в умовах війни потребує гнучкості, адаптивності та системності, а його ефективність безпосередньо впливає на рівень довіри населення до держави.

Розвиток цифрової медицини є не лише технологічним, а й правовим викликом, що вимагає перегляду підходів до управління, узгодження національних стандартів із європейськими та формування єдиного інформаційного простору охорони здоров'я. Зазначено, що перспективи удосконалення публічного управління у цій сфері пов'язані з посиленням міжвідомчої взаємодії, підвищенням

цифрової грамотності працівників системи охорони здоров'я, а також формуванням сталих механізмів кіберзахисту як необхідної умови для подальшої цифрової трансформації медичної галузі України.

Ключові слова: *публічне управління, воєнний стан, цифрові медичні сервіси, адміністративне право, кібербезпека, телемедицина, eHealth, державна політика, цифрова трансформація, електронне урядування, інформаційна безпека, медичне право.*

Riabchenko O. P., Kovach I. M. Public management of digital health services in the sphere of martial arts: administrative and legal aspect

The war in Ukraine has underscored the crucial importance of digital technologies in the functioning of public administration, particularly within the healthcare sector. Under martial law, the state faces unprecedented challenges in maintaining the continuity of medical services, protecting the integrity of digital infrastructure, and safeguarding the personal data of patients. In this context, digital medical services – such as the eHealth electronic healthcare system, telemedicine, electronic prescriptions, mobile health applications, and unified medical registries – have become essential components of effective governance. These tools are not merely technological innovations but strategic instruments that ensure the resilience and adaptability of the national healthcare system in times of crisis.

The article explores the administrative and legal foundations of managing digital medical services during wartime. It provides an analysis of the current legal framework regulating digital healthcare, identifies the key public institutions involved in policy implementation, and highlights the coordination problems that arise between them. Special attention is devoted to issues of data protection, cybersecurity, transparency of decision-making, and compliance with the principles of human rights in the digital environment. The study emphasizes that public administration in the field of digital healthcare must remain flexible and responsive, as its effectiveness directly determines citizens' trust in the state and the stability of the healthcare system under martial law.

Development of digital healthcare is both a technological and legal challenge that requires the modernization of management approaches, harmonization of national and European standards, and creation of a unified information environment in the health sector. The improvement of public administration in this domain should focus on strengthening inter-agency cooperation, enhancing digital literacy among medical and administrative personnel, and implementing sustainable mechanisms of cybersecurity as a fundamental condition for the further digital transformation of healthcare in Ukraine.

Key words: *public administration, martial law, digital medical services, administrative law, cybersecurity, telemedicine, eHealth, state policy, digital transformation, e-governance, information security, medical law.*

Вступ. Проблематика публічного управління цифровими медичними сервісами активно розглядається у працях українських науковців, які формують теоретико-правові підвалини для розвитку електронної охорони здоров'я. Ю. П. Битяк та М. М. Долгополова у своїй фундаментальній праці «Адміністративне право України: сучасні тенденції розвитку» (2020) підкреслюють, що ефективність державного управління у сфері охорони здоров'я безпосередньо залежить від адаптивності адміністративного права до нових цифрових викликів. Дослідники акцентують на необхідності вдосконалення правових механізмів, які забезпечують баланс між інноваційністю управління та дотриманням прав людини.

О. Романюк у статті «Адаптивність адміністративного права в умовах надзвичайних ситуацій» (2023) звертає увагу на важливість гнучкості правового регулювання у кризових

обставинах, зокрема під час воєнного стану. Автор наголошує, що адміністративне право має створювати передумови для швидкого реагування органів влади, одночасно зберігаючи законність управлінських процесів.

Т. О. Коломоєць у монографії «Права людини в системі публічного управління: сучасні виклики» (2022) аналізує вплив цифровізації на реалізацію прав людини, підкреслюючи, що цифрові медичні сервіси повинні функціонувати відповідно до принципів відкритості, доступності та захисту персональних даних.

Узагальнення праць вищезазначених авторів дозволяє стверджувати, що формування ефективної моделі публічного управління цифровими медичними сервісами потребує міждисциплінарного підходу, де поєднуються правові, управлінські та технічні аспекти цифровізації сфери охорони здоров'я.

Постановка проблеми. Сучасні виклики, спричинені воєнним станом в Україні, радикально змінили підходи до організації публічного управління у сфері охорони здоров'я. Система медичного забезпечення зазнала значних навантажень через руйнування інфраструктури, масові переміщення населення, нестачу ресурсів та необхідність оперативного реагування на надзвичайні ситуації. Водночас цифровізація державного управління, що розпочалася задовго до війни, виявила свій потенціал як ефективний інструмент збереження керованості медичної галузі в кризових умовах.

Цифрові медичні сервіси – зокрема електронна система охорони здоров'я (eHealth), телемедицина, електронні рецепти, цифрові реєстри пацієнтів і лікарів – стали основними засобами комунікації між державою, медичними установами та громадянами. Проте воєнний стан висвітлив низку системних проблем: фрагментарність нормативно-правової бази, недостатню координацію між органами влади, відсутність єдиних стандартів кіберзахисту, а також нерівномірний доступ до цифрових сервісів у різних регіонах країни.

За цих умов актуальним є наукове осмислення адміністративно-правових механізмів публічного управління цифровими медичними сервісами. Йдеться не лише про технічну інтеграцію нових інструментів, а передусім про формування ефективної правової моделі, здатної забезпечити безперервність надання медичної допомоги, захист персональних даних, правову визначеність дій органів влади та стійкість цифрової інфраструктури охорони здоров'я під час війни.

Метою статті є комплексне дослідження адміністративно-правових засад публічного управління цифровими медичними сервісами в умовах воєнного стану в Україні. Автор прагне визначити специфіку функціонування цифрових медичних інструментів у системі державного управління, проаналізувати чинне нормативно-правове забезпечення, виявити його недоліки та запропонувати напрями вдосконалення правового регулювання.

Досягнення поставленої мети передбачає розкриття сутності поняття «публічне управління цифровими медичними сервісами», визначення ключових суб'єктів і механізмів їх взаємодії, оцінку ефективності існуючих адміністративно-правових інструментів у контексті воєнного стану. Окрему увагу приділено питанням кібербезпеки, захисту персональних даних, організації міжвідомчої координації та підвищенню цифрової стійкості медичної інфраструктури.

Таким чином, мета дослідження полягає у формуванні науково обґрунтованих підходів до вдосконалення державної політики у сфері цифрової медицини, що сприятиме підвищенню ефективності публічного управління та забезпеченню безперервності медичних послуг у кризових умовах.

Виклад основного матеріалу. В умовах воєнного стану публічне управління цифровими медичними сервісами набуло стратегічного значення як інструмент забезпечення безперервності системи охорони здоров'я, координації дій медичних установ і захисту даних пацієнтів. З огляду на масштабні загрози безпеці держави, цифрові технології стали не лише засобом модернізації управління, а й важливим елементом національної стійкості.

Публічне управління у сфері цифрової медицини розглядається як діяльність державних органів, спрямована на організацію, координацію та контроль процесів цифровізації

медичних послуг із дотриманням принципів законності, ефективності та відкритості [1]. У структурі цього управління виокремлюються три рівні: нормативно-правовий (створення правового середовища), організаційно-інституційний (розподіл повноважень між суб'єктами) та функціональний (реалізація управлінських рішень через цифрові сервіси).

Міністерство охорони здоров'я України, Національна служба здоров'я України та Міністерство цифрової трансформації виступають основними суб'єктами формування політики у сфері цифрової охорони здоров'я [2]. Їхня діяльність спрямована на впровадження електронної системи eHealth, розвиток телемедицини, підвищення рівня кіберзахисту та захисту персональних даних.

Адміністративно-правове забезпечення функціонування цифрових медичних сервісів ґрунтується на низці законодавчих актів: Законі України «Про правовий режим воєнного стану» [3], Законі «Про захист персональних даних», Законі «Про інформацію», а також підзаконних актах МОЗ і НСЗУ.

Однак воєнні умови зумовили потребу у спрощенні регуляторних процедур, прискореному впровадженні нових електронних рішень і гнучкому адмініструванні цифрових процесів.

У наукових працях українських дослідників зазначається, що сучасне правове регулювання не повною мірою враховує специфіку кризових ситуацій. Так, за спостереженням О. Романюка, адміністративне право повинно забезпечувати не лише стабільність, а й адаптивність публічного управління під час надзвичайних станів [4]. Саме тому актуальним є розроблення спеціальних нормативних механізмів реагування на кіберзагрози, втрату доступу до інформаційних ресурсів або порушення безперервності сервісів.

Важливою складовою є координація між державними органами, органами місцевого самоврядування та закладами охорони здоров'я. У практиці воєнного часу виникають труднощі з уніфікацією протоколів обміну даними, технічними стандартами та сумісністю медичних систем [5]. Часто регіональні системи не інтегровані до центральної eHealth-платформи, що ускладнює управлінські процеси.

Крім того, зберігається цифровий розрив між різними групами населення – особливо серед внутрішньо переміщених осіб, літніх людей та мешканців сільської місцевості. Як відзначає Т. Коломоєць, держава має забезпечувати не лише технічну доступність цифрових сервісів, а й рівність можливостей для їх використання, що є складовою публічного управління у сфері прав людини [6].

В умовах війни інформаційна безпека набуває першочергового значення. Медичні інформаційні системи стають об'єктом кібератак, що може призвести до витоку персональних даних пацієнтів або блокування доступу до критично важливих ресурсів. Українські фахівці наголошують на необхідності розробки єдиних стандартів кіберзахисту для медичних платформ, зокрема обов'язкового аудиту безпеки цифрових сервісів [7].

Адміністративно-правовий аспект полягає в тому, що забезпечення кібербезпеки є функцією публічного управління, яка потребує чіткої координації між Міністерством цифрової трансформації, Держспецзв'язку та МОЗ. Відповідальність за дотримання вимог безпеки має бути закріплена не лише на рівні відомчих наказів, а й у нормативно-правових актах загальнодержавного рівня.

Серед першочергових напрямів удосконалення управління цифровими медичними сервісами доцільно виділити: створення єдиного Кодексу цифрової охорони здоров'я, який би систематизував правові норми у сфері електронної медицини; підвищення цифрової грамотності медичних працівників та управлінців у сфері охорони здоров'я; впровадження механізмів публічного моніторингу ефективності цифрових сервісів; посилення міжнародної співпраці з ЄС у частині стандартизації медичних даних та обміну досвідом у сфері кіберзахисту [8].

Таким чином, публічне управління цифровими медичними сервісами в умовах воєнного стану є динамічним процесом, що поєднує правове, технологічне та етичне виміри. Його ефективність залежить від гнучкості адміністративно-правового

регулювання, професійності управлінців і готовності держави до цифрових викликів майбутнього.

Висновки. Публічне управління цифровими медичними сервісами в умовах воєнного стану є ключовим чинником забезпечення стабільності, безперервності та доступності системи охорони здоров'я України. Воєнні події продемонстрували, що цифровізація не є лише технічним процесом, а складовою державного управління, яка визначає ефективність реагування на кризові ситуації та рівень довіри громадян до влади.

Адміністративно-правові механізми управління цифровими медичними сервісами мають бути спрямовані на поєднання принципів правової визначеності, оперативності, прозорості та інформаційної безпеки. Необхідним є формування цілісного нормативно-правового поля, що регулює питання впровадження, функціонування та захисту цифрових медичних систем, із чітким розподілом повноважень між суб'єктами публічної влади.

В умовах війни особливої ваги набувають завдання забезпечення кіберстійкості, збереження персональних даних пацієнтів, уніфікації медичних інформаційних систем та підвищення цифрової компетентності медичного персоналу. Для досягнення цих цілей доцільно створити єдиний нормативний акт, який визначатиме засади цифрової охорони здоров'я, удосконалити міжвідомчу координацію, а також інтегрувати національні стандарти з європейськими вимогами щодо захисту інформації та інтероперабельності систем.

Отже, публічне управління цифровими медичними сервісами в умовах воєнного стану має трансформуватися у напрямі стратегічної стійкості, інноваційності та правової узгодженості. Розвиток цієї сфери є не лише вимогою часу, але й запорукою післявоєнного відновлення системи охорони здоров'я на засадах відкритості, безпеки та довіри громадян до держави.

Список використаних джерел:

1. Битяк Ю. П., Долгополова М. М. Адміністративне право України: сучасні тенденції розвитку. Харків : Право, 2020.

2. Міністерство охорони здоров'я України. Електронна система охорони здоров'я (eHealth) : офіц. портал. 2024. URL: https://ehealth.gov.ua

3. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

4. Романюк О. Адаптивність адміністративного права в умовах надзвичайних ситуацій. *Вісник НАДУ*. 2023. № 3. С. 45–53.

5. Мінцифра України. Звіт про розвиток цифрової держави: е-здоров'я в умовах війни. Київ, 2023. URL: https://thedigital.gov.ua/documents

6. Коломоєць Т. О. Права людини в системі публічного управління: сучасні виклики. Дніпро: Грані, 2022.

7. Стратегія кібербезпеки України. URL: https://cip.gov.ua/ua/news/strategiya-kiberbezpeki-ukrayini

8. Ковач І. М. Право на цифрове здоров'я: доступність інформаційних технологій у медицині. *Наше право*. 2025. №1. С. 91–98.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

СЕРГЄЄВ Ю. В.,
orcid.org/0000-0002-1741-3683
кандидат юриличних наук, доцент,
доцент кафедри морського, митного
та інформаційного права
*(Національний університет «Одеська
юридична академія»)*

СТЕЦЬ О. М.,
orcid.org/0000-0003-4211-2687
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного,
міжнародного та приватного права
*(Криворізький навчально-науковий
інститут Національного університету
«Одеська юридична академія»)*

УДК 342.951:349.6:347.799.15(477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.40

ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА МОРСЬКИХ ПОРТІВ: НОВАЦІЇ В ОРГАНІЗАЦІЙНОМУ ТА ПРАВОВОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ

Стаття присвячена аналізу сучасних тенденцій забезпечення екологічної безпеки морських портів через інноваційні організаційні та правові механізми. Відзначається, що виклики 2020-х років, включно з пандемією COVID-19, посиленням міжнародних екологічних стандартів та вимогами декарбонізації судноплавства, прискорили трансформацію портової галузі. У роботі узагальнено міжнародний досвід, зокрема дані Звіту ESPO 2024 та 2023 рр. і Оглядів UNCTAD за 2024 та 2025 рр., що демонструють пріоритети екологічної політики портів: зміни клімату, енергоефективність, контроль якості повітря, взаємодії з місцевими громадами тощо. Окрему увагу приділено практикам впровадження «зелених» технологій, цифрових систем моніторингу, електрифікації обладнання та використання відновлюваних джерел енергії. Проаналізовано інноваційний Закон Індії про порти 2025 р., який забезпечує формування нової системи управління, цифровізацію процедур, впровадження «єдиного вікна» та екологічних стандартів, що можуть бути корисними для удосконалення українського законодавства. Розглянуто українську цифрову платформу DocPort, що забезпечує інтегровану взаємодію уповноважених органів. Акцентовано увагу на необхідності доповнення складу Координаційної ради з питань розвитку конкурентного середовища та створення рівних умов для провадження господарської діяльності у морських портах представниками бізнесу та місцевого самоврядування. Підкреслено, що ефективне впровадження екологічних стратегій потребує належного правового та інституційного забезпечення, яке визначає стандарти екологічного контролю, енергоефективності та взаємодії держави, місцевого самоврядування, бізнесу та громадськості. Стаття демонструє, що поєднання цифрових технологій, «зелених» ініціатив та правових новацій формує основу сучасної моделі управління портами та сприяє сталому розвитку морської інфраструктури.

Ключові слова: *публічне управління та адміністрування, морські порти, екологізація, безпека, правове регулювання, портова діяльність, екологічний контроль, екологічний моніторинг, цифровізація, інноваційні технології.*

Sergeyev Yu. V., Stets O. M. Ecological safety of seaports: the innovations in organizational and legal ensuring

The article is devoted to the analysis of modern trends in ensuring the environmental safety of seaports through the innovative organizational and legal mechanisms. It is noted that the challenges of the 2020s, including the COVID-19 pandemic, the tightening of the international ecological standards and the requirements for decarbonization of shipping, accelerated the transformation of the port industry. The research summarizes the international experience, in particular the data of the ESPO's Report 2024 and 2023 and the UNCTAD's Reviews 2024 and 2025, demonstrating the priorities of ecological policy of ports: the climate change, the energy efficiency, the air quality control, the interaction with local communities, etc. The particular attention is paid to the practices of implementing "green" technologies, digital monitoring systems, electrification of equipment and the use of renewable energy sources. The innovation Law of India on Ports 2025 has been analyzed, which provides the formation of a new management system, the digitalization of procedures, the implementation of a "single window" and the ecological standards that can be useful for improving the Ukrainian legislation. The Ukrainian digital platform DocPort has been considered, which provides an integrated interaction of authorized bodies. The attention is focused on the need to update the membership of the Coordination Council on the development of a competitive environment and the creation of equal conditions for conducting economic activities in seaports through the addition of representatives of business and local self-government. It has been emphasized that the effective implementation of the ecological strategies requires the proper legal and institutional ensuring, which determines the standards of ecological control, energy efficiency and interaction of a state, local self-government, business and the public. The article demonstrates that the combination of the digital technologies, the "green" initiatives and the legal innovations forms the basis of the modern model of port management and contributes to the sustainable development of the maritime infrastructure.

Key words: *public management and administration, seaports, greening, safety, legal regulation, port activities, environmental control, environmental monitoring, digitalization, innovative technologies.*

Вступ. Сучасні морські порти перетворюються на провідні центри впровадження інноваційних технологій, спрямованих на мінімізацію негативного впливу на довкілля та підвищення ефективності портових операцій. Початок 2020-х років відзначився значними викликами для глобальної портової індустрії, зокрема пандемією COVID-19, посиленням міжнародних екологічних стандартів, вимог до декарбонізації судноплавства та пов'язаних із ним видів логістичної і виробничої діяльності, а також зростаючими економічними, геополітичними та безпековими ризиками. Ці фактори стали каталізаторами інноваційних перетворень, на які за звичайних умов довелося би чекати значно довше. У підсумку портова галузь отримала оптимізацію екологічних контрольних формальностей, активне впровадження цифрових систем моніторингу, «зелені» технології для зменшення викидів та енергоефективні інфраструктурні рішення, що забезпечують комплексний підхід до сталого розвитку та екологічної безпеки морської логістики. Такий процес трансформації визначив також і нові пріоритети для управління судноплавством і портовою діяльністю, створив умови для уніфікації міжнародних практик екологічного контролю, моніторингу і аудиту та зумовив поступове оновлення правових норм. Крім того, необхідність максимального

спрощення управлінських портових сервісів пришвидшує розробку і реалізацію нових програмних продуктів, автоматизованих систем та вироблення нових форм взаємодії між уповноваженими владними суб'єктами на основі концепції «єдиного вікна».

Питання удосконалення організаційних та правових підходів до забезпечення екологічної безпеки морських портів не часто порушуються в українських правничих доктринальних розробках, проте все ж привертають увагу дослідників (Т. Аверочкіна, Н. Коваль, Б. Кормич, Ю. Сергєєв та інші). У їхніх роботах ця проблематика отримує інтегроване опрацювання з урахуванням основних тенденцій автоматизації та цифровізації, а також дотримання екологічних стандартів і кращих практик їх адміністрування. Проте зміни підходів до управління портами та відповідного правового базису є досить динамічними, що зумовлює необхідність перегляду складених механізмів адміністрування та їх поступового оновлення з урахуванням набутого досвіду.

Постановка завдання. Мета цієї статті полягає у визначенні та комплексному оцінюванні підсумків екологізації та новацій в організаційному забезпеченні і правовому регулюванні екологічної безпеки морських портів, а також окресленні можливостей їх запозичення для української практики оновлення підходів до адміністрування роботи портової галузі.

Результати дослідження. Відповідно до ст. 50 Закону України від 25.06.1991 р. «Про охорону навколишнього природного середовища» [1], «екологічна безпека є таким станом навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей». У контексті портової діяльності екологічна безпека передбачає комплексну реалізацію різноманітних заходів. Їх спрямовано на: 1) запобігання та попередження забруднення портових та прилеглих до них акваторій, атмосфери, ґрунтів, акустичного та світлового середовища, забезпечення їх захисту; 2) контроль за діяльністю суден і портових операторів, відповідністю портового обладнання для приймання небезпечних вантажів встановленим стандартам, а також 3) мінімізацію негативного впливу на прибережні екосистеми. Портову екологічну безпеку можна визначити як комплекс заходів, спрямованих на захист довкілля у районі порту та прилеглих до нього територій і акваторій від негативного впливу, включаючи моніторинг стану повітря та води, контроль викидів та управління відходами, внутрішній аудит, а також розробку заходів із попередження надзвичайних екологічних ситуацій. Реалізація таких заходів потребує перегляду галузевої правової бази, сумлінного виконання посадових обов'язків та впровадження сучасних моделей управління, що забезпечують ефективну взаємодію державних органів, місцевої влади, транспортних та інших підприємств і громадськості.

Відповідно до Звіту Європейської організації морських портів (European Sea Ports Organisation, ESPO) про стан довкілля за 2024 рік, сформованого за даними 83 європейських портів у 21 країні, на теперішній час існує комплекс із десяти головних екологічних пріоритетів європейських портів: зміна клімату, енергоефективність, якість повітря, шум, розвиток порту (земельні питання), суднові відходи, сміття/портові відходи, якість води, відносини з місцевою громадою, розвиток порту (водні питання) [2, p. 18]. При цьому, перші утворюють тріо критичних екологічних викликів, а 64% портів уже стикаються з операційними проблемами, пов'язаними зі зміною клімату, тоді як у попередньому звіті (2023) [3] цей показник становив лише 47%. Близько 73% портів реалізують заходи з підвищення стійкості наявної інфраструктури, а 86% враховують кліматичну адаптацію у плануванні нових проєктів. У Звіті наголошується, що сучасна екологічна політика портів дедалі більше зміщується від контролю забруднення до формування стратегій декарбонізації, енергоефективності та кліматичної стійкості. Впровадження систем моніторингу, цифрових технологій управління енергією та сертифікація за стандартами PERS (Port Environmental Review System) стають звичною практикою. Для портів укладачами Звіту рекомендовано приділити посилену увагу стратегічному плануванню стійкості, впровадженню енергозберігаючих заходів і забезпеченню якості повітря; для політиків та органів управління – використовувати аналітику Звіту для ухвалення рішень про сталий розвиток портів, масштабування «зелених» практик та формування нормативної бази.

Показовим щодо забезпечення екологічної безпеки портів є Огляд морського транспорту UNCTAD за 2024 рік [4], яким продемонстровано такі основні тенденції у цій сфері: 1) у межах оновленої системи міжнародних індикаторів ефективності портів запроваджено категорію «управління, стійкість та екологічна сталість», що охоплює показники впливу портових операцій на довкілля, управління відходами, енергоефективність, рівень викидів та адаптацію до кліматичних ризиків; 2) наголошується на необхідності інтеграції оцінки кліматичних ризиків у стратегічне планування портової інфраструктури, розвитку кліматично стійких портів, створення правових та фінансових механізмів підтримки екологічних інвестицій. Крім того, UNCTAD підкреслює важливість застосування «зелених» технологій у діяльності портів, зокрема, модернізації інфраструктури, цифровізації процесів і впровадженні енергоефективних рішень, спрямованих на зниження шкідливих викидів. В Огляді звертається увага також на переосмислення концепції «безпечного порту» у контексті екстремальних погодних умов і кліматичних змін, що має знайти відображення у договірній практиці та політиці управління портами. В Огляді за 2025 рік [5] ці спостереження наслідуються та відзначається, що стійкість до зміни клімату та адаптація до нього є однією з основних проблем для портів, а серед індикаторів їх екологічної активності у "Port Performance Scorecard" зазначається частка інвестицій в екологічні проєкти. Підкреслюється також, що ефективність порту слід оцінювати комплексно, з урахуванням екологічних аспектів, соціальної динаміки та взаємозв'язків портів з портовими містами, що свідчить про необхідність створення інтегрованої моделі управління портовим сектором.

Відповідно до практик, що склалися, сучасні підходи до забезпечення екологічної безпеки морських портів передбачають використання інноваційних організаційних механізмів, цифрових технологій моніторингу та електронного документообігу, а також перегляд нормативної бази з приділенням особливої уваги гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, запровадженню систем управління екологічними ризиками та стимулюванню «зелених» практик серед портових операторів, що поєднуються із глобальними зусиллями з пом'якшення наслідків зміни клімату, зокрема шляхом скорочення викидів парникових газів [6]. Це вимагає активної участі всіх зацікавлених акторів, залучених як до адміністрування портової діяльності, так і до її безпосереднього провадження, та стимулює розвиток нових поколінь «розумних» і «зелених» портів, орієнтованих на екологічно чисте судноплавство та принципи економіки 4.0. Такі порти виступають центрами енергетичного переходу, забезпечуючи виробництво електроенергії з відновлюваних джерел, підвищення енергоефективності, зменшення рівня забруднення та скорочення викидів парникових газів, адже прагнення судноплавної галузі відповідати міжнародним стандартам у сфері декарбонізації обов'язково має відбуватися і через декарбонізацію портів [7].

Перехід на відновлювані джерела енергії стає стратегічним пріоритетом у контексті обмеженості викопних ресурсів і зростання глобальних кліматичних ризиків [8]. Ці новації, у свою чергу, також створюють умови для перегляду існуючих механізмів публічного адміністрування та забезпечення стабільного розвитку морської інфраструктури за стратегічної спрямованості управлінських зусиль на збереження задовільного рівня екобезпеки у припортових регіонах.

Підтвердженням того, що сучасні порти створюють значне навантаження на навколишнє середовище через викиди забруднюючих речовин та інтенсивну діяльність транспортної інфраструктури, є активізація роботи портових адміністрацій по всьому світу з впровадження інноваційних заходів для зменшення шкідливого впливу на атмосферне повітря та підвищення екологічної безпеки. Так, у 2024 р. Адміністрація порту Сан-Дієго отримала федеральний грант майже на $60 млн для прискорення електрифікації обладнання та інфраструктури на двох вантажних терміналах. Проєкт передбачає модернізацію електричної мережі терміналу "Tenth Avenue Marine", будівництво систем берегового живлення для суден, створення зон зарядки безвикидного вантажного транспорту та впровадження акумуляторно-електричних вантажно-розвантажувальних засобів. Ініціатива є частиною стратегії "Maritime Clean Air Strategy" [9] і спрямована на зменшення викидів та забруднення

повітря із запланованою повною електрифікацією вантажного обладнання до 2030 року [10]. Адміністрація порту Нью-Мангалор у серпні 2025 р. почала експлуатувати сучасну станцію безперервного моніторингу якості повітря, що фіксує рівень забруднення діоксидом сірки, діоксидом азоту, озоном, аміаком тощо, а також метеорологічні показники, зокрема температуру, вологість, тиск і швидкість вітру. Дані передаються у режимі реального часу до уповноважених органів з контролю забруднення Індії. Реалізація проєкту спрямована на підвищення ефективності екологічного управління портом [11]. Подібна система почала функціонувати наприкінці липня 2025 р. у порту Таранто (Італія), вона надає можливість у режимі реального часу збирати дані про якість повітря та води, шум, дорожній рух та відходи [12].

Узагальнення практик організації дружніх до природи систем управління та впровадження технічних інновацій свідчить про формування декількох основних напрямів (стратегій) забезпечення екологічної безпеки сучасних портів світу: 1) електрифікація портового обладнання, сервісних транспортних засобів, забезпечення «холодного прасування» для суден [13]; 2) перехід на альтернативні види палива, зокрема на скраплений природний газ, водень, аміак [14; 15]; 3) використання у портах відновлюваних джерел енергії (вітер, хвилі, сонце, припливи) [16]. Реалізація даних стратегій сприяє не лише скороченню викидів парникових газів та зменшенню антропогенного навантаження на морське середовище, а й підвищує конкурентоспроможність портів у контексті глобальних природоохоронних вимог та досягнення Цілей сталого розвитку ООН [17].

Разом із технологічними інноваціями важливим складником забезпечення екологічної безпеки є належне правове регулювання, що визначає умови для впровадження зазначених стратегій у практику портової діяльності. Правові механізми формують систему стандартів, процедур і вимог до суб'єктів господарювання, спрямованих на дотримання екологічних норм, моніторинг впливу на довкілля та запобігання порушенням. Сучасна модель правового забезпечення екологічної безпеки портів ґрунтується на поєднанні міжнародних зобов'язань у сфері морської і портової діяльності, охорони довкілля з внутрішніми нормативно-правовими актами, спрямованими на регулювання діяльності портових операторів, уповноважених державних органів та органів місцевого самоврядування. Особливу роль відіграють норми, що визначають процедури екологічного контролю, моніторингу, аудиту, а також інструменти екологічної сертифікації та стимулювання використання відновлюваної енергії у портах.

Яскравим прикладом такого підходу до управління портами є індійський Закон про порти 2025 р. [18], яким замінюється застарілий акт 1908 р. та формується сучасний правовий базис управління портовою системою Індії. Консолідуючи законодавство про морські порти, закон забезпечує інтегроване планування розвитку узбережжя, підвищення ефективності і прозорості портових операцій. Інноваційність акта полягає у створенні нових керуючих інституцій (Національної морської ради розвитку (Maritime State Development Council) та державних морських колегій), які забезпечують багаторівневе управління портами. Закон передбачає цифровізацію процедур, запровадження «єдиного вікна», електронну публікацію тарифів і розвиток мультимодальних логістичних ланцюгів. Важливе місце займають екологічні стандарти та зобов'язання дотримання міжнародних конвенцій у сфері запобігання забрудненню морського середовища, що робить портову діяльність частиною політики сталого розвитку. У поєднанні з акцентом на залучення інвестицій та дерегуляцію це все надає Закону ознак дієвого інструмента модернізації та інноваційного зростання морської галузі Індії.

Необхідно відзначити, що інноваційні положення індійського Закону 2025 р. могли би бути корисними для удосконалення правового регулювання портової діяльності в Україні. Зокрема, варто звернути увагу на систему регіонального управління портами через створення відповідних інституцій із залученням представників держави, місцевого самоврядування, а також приватного сектору, що сприятиме формуванню збалансованої політики розвитку галузі. Зважаючи на те, що в Україні у березні 2025 р. створено Координаційну раду

з питань розвитку конкурентного середовища та створення рівних умов для провадження господарської діяльності у морських портах [19], але в її складі відсутні представники бізнесу та місцевого самоврядування портових регіонів, доцільним видається розширення її складу, що забезпечить реальну багаторівневу взаємодію та партнерство держави і бізнесу в ухваленні стратегічних рішень щодо розвитку портової інфраструктури, інвестиційних програм і впровадження екологічних стандартів.

Важливою є також реалізація єдиної цифрової системи управління та оформлення за принципом «єдиного вікна», яка, до речі, є обов'язковою з 2024 р. відповідно до Резолюції FAL.14(46) від 13 травня 2022 р. [20; 21]. Такий механізм спрощує процедури отримання дозволів на прибуття, перебування та відбуття суден, значно підвищуючи ефективність судноплавства по всьому світу. Поправки, викладені у Резолюції, актуалізують положення Конвенції зі спрощення міжнародного морського судноплавства 1965 р. [22] (далі – Конвенція FAL) щодо обов'язкового електронного обміну даними у портах для оформлення суден. Поправки до додатку до Конвенції FAL зобов'язують державні органи створювати, підтримувати та використовувати системи «єдиного вікна» для електронного обміну необхідною інформацією про прибуття, перебування та відбуття суден у портах. Крім того, державні органи повинні об'єднувати або координувати електронну передачу даних для гарантування того, що інформація надається лише один раз і повторно використовується максимально можливою мірою. В Україні на теперішній час впроваджено декілька таких цифрових рішень, найновішим із яких є цифрова платформа "DocPort", яка забезпечує взаємодію між портовими адміністраціями, операторами, агентами, експедиторами, митними та прикордонними органами. Система передбачає одноразовий ввід даних, здійснення юридично значимих дій через ЕЦП, відкритий API для інтеграції та масштабування, а також інтеграцію з реєстрами і базами суден, готуючись до обміну з Єдиним вікном міжнародної торгівлі ДМСУ. Розробка програмного продукту велася ДП «АМПУ» з 2023 року з урахуванням вимог «морського єдиного вікна» та з амбітними цілями стати основою цифрової інфраструктури портів України та відповідати європейським стандартам [23; 24]. Проте, зважаючи на функціонування у портах України декількох таких систем, очікуваними є їх краща інтеграція [25] та завдяки цьому спрощення взаємодії між стейкхолдерами. Необхідно також зауважити, що інтегровані цифрові системи управління портами (крім тих, що створюються для допомоги основним користувачам портових послуг) дають змогу оперативно координувати діяльність різних суб'єктів, контролювати екологічні показники та зменшувати адміністративні бар'єри. У перспективі такі інструменти сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності українських портів і зміцненню їхньої ролі у забезпеченні сталого розвитку транспортної та екологічної політики держави.

Крім зазначених напрямків вважається доцільним також нормативне закріплення екологічних стандартів функціонування портів, що охоплюватиметься системою інтегрованого управління прибережними зонами, а також розширення інструментів моніторингу та запобігання забрудненню морського середовища. Індійський досвід також демонструє значення відкритості тарифної та інвестиційної політики, що підвищує довіру бізнесу та суспільства до портових реформ. Упровадження подібних принципів в українську практику могло би забезпечити поєднання економічної ефективності та екологічної безпеки портового сектору, а спрощення адміністративних процедур та фінансова підтримка реалізації інноваційних проєктів [26], у свою чергу, сприятимуть формуванню конкурентного середовища, у якому екологічні ініціативи стають не обтяженням, а фактором розвитку. Важливим напрямом також є удосконалення правових механізмів залучення приватних інвестицій у проєкти «зелених» технологій, зокрема через державно-приватне партнерство. Це дозволить модернізувати портову інфраструктуру відповідно до міжнародних екологічних стандартів, забезпечити зменшення викидів і підвищення енергоефективності, а також зміцнити інтеграцію України до глобальних та регіональних ланцюгів сталих морських перевезень.

Висновки. Таким чином, сучасні приклади модернізації адміністрування портів та поступовий перехід до ощадливих та альтернативних джерел енергії свідчать про прагнення

портів до сталого розвитку, підвищення ефективності екологічного управління та дотримання природоохоронних стандартів. Реалізовані ініціативи спрямовані на скорочення викидів, оперативний моніторинг стану атмосферного повітря і створення умов для безпечної та екологічно відповідальної портової діяльності. Водночас ефективне впровадження таких стратегій потребує належного правового та інституційного забезпечення, яке встановлює обов'язкові стандарти екологічного контролю, енергоефективності та регламентує взаємодію між державними та місцевими органами влади і самоврядування, а також приватними суб'єктами портового сектору і громадськістю за умов зменшення адміністративних та податкових навантажень.

Список використаних джерел:

1. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text (дата звернення: 25.10.2025 р.).

2. ESPO Environmental Report 2024. URL: https://surl.li/qflgzq (дата звернення: 26.10.2025 р.).

3. ESPO Environmental Report 2023. URL: https://surl.li/qbzxbf (дата звернення: 26.10.2025 р.).

4. 2024 Review of maritime transport. Navigating maritime chokepoints. URL: https://surl.lu/fcelcb (дата звернення: 26.10.2025 р.).

5. 2025 Review of maritime transport. Staying the course in turbulent waters. URL: https://surl.li/aldrbx (дата звернення: 26.10.2025 р.).

6. Сергєєв Ю.В., Коваль Н.О. Екологізація портової діяльності: кращі практики та оновлення правового регулювання в Україні. *Право і суспільство*. 2024. № 2. С. 410–415. https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.2.57

7. Abu Bakar N. N. et al. Electrification of onshore power systems in maritime transportation towards decarbonization of ports: A review of the cold ironing technology. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. 2023. Vol. 178. 113243. https://doi.org/10.1016/j.rser.2023.113243

8. Moros-Daza A. et al. Greening seaports: Evaluating impacts and policies for renewable energy systems. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. 2025. Vol. 213. 115475. https://doi.org/10.1016/j.rser.2025.115475

9. Maritime Clean Air Strategy. *Port of San Diego*. URL: https://www.portofsandiego.org/mcas (дата звернення: 27.10.2025 р.).

10. Murphy K. EPA grant to help Port of San Diego electrify equipment and reduce emissions. *Axios San Diego*. URL: https://surl.li/zeaqao (дата звернення: 26.10.2025 р.).

11. NMPA commissions air quality monitoring station. *The Times of India*. URL: https://surl.li/ilycyc (дата звернення: 26.10.2025 р.).

12. Port of Taranto starts new environmental monitoring. *Ports Europe*. URL: https://surl.li/vrhmir (дата звернення: 30.10.2025 р.).

13. Du Y. et al. Two-phase optimal solutions for ship speed and trim optimization over a voyage using voyage report data. *Transportation Research Part B: Methodological*. 2019. Vol. 122. P. 88–114. https://doi.org/10.1016/j.trb.2019.02.004

14. Buonomano A. et al. Future pathways for decarbonization and energy efficiency of ports: Modelling and optimization as sustainable energy hubs. *Journal of Cleaner Production*. 2023. Vol. 420. 138389. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.138389

15. Pivetta D. et al. Optimal decarbonization strategies for an industrial port area by using hydrogen as energy carrier. *International Journal of Hydrogen Energy.* 2024. Vol. 52. P. 1084–1103. https://doi.org/10.1016/j.ijhydene.2023.07.008

16. Tawfik M. et al. Renewable solar and wind energies on buildings for green ports in Egypt. *Environmental Science and Pollution Research*. 2023. Vol. 30. P. 47602–47629. https://doi.org/10.1007/s11356-023-25403-z

17. The 17 Goals. https://sdgs.un.org/goals (дата звернення: 6.11.2025 р.).

18. The Indian Ports Bill, 2025. URL: https://surl.li/jzrrzc (дата звернення: 16.11.2025 р.).
19. Про утворення Координаційної ради з питань розвитку конкурентного середовища та створення рівних умов для провадження господарської діяльності у морських портах: постанова Кабінету Міністрів України від 07.03.2025 № 255. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/255-2025-п#Text (дата звернення: 18.11.2025 р.).
20. Resolution FAL.14(46) (adopted on 13 May 2022) Amendments to the Annex to the Convention on Facilitation of International Maritime Traffic, 1965. URL: https://surl.li/tirczw (дата звернення: 18.11.2025 р.).
21. Maritime Single Window. *International Maritime Organization*. URL: https://surl.lt/vghsvb (дата звернення: 17.11.2025 р.).
22. Convention on Facilitation of International Maritime Traffic, 1965. URL: https://surl.li/qezcvr (дата звернення: 17.11.2025 р.).
23. DocPort: АМПУ презентувало нову цифрову систему на засіданні Координаційної ради з розвитку портової галузі. *АМПУ.* URL: https://surli.cc/rbvufp (дата звернення: 16.11.2025 р.).
24. У порту Південний запрацював автомобільний модуль DocPort. *Rail.insider.* URL: https://surl.lt/dwtmia (дата звернення: 16.11.2025 р.).
25. Берестенко В. Довідка: електронний документообіг у морських пунктах пропуску України. *Facebook.* 20 жовтня 2025 року. URL: https://surl.li/imxrat (дата звернення: 20.11.2025).
26. Кормич Б.А., Аверочкіна Т.В. Публічне адміністрування морського сектору: цифровізація, автоматизація та оновлення правового базису. *Право та державне управління*. 2024. № 1. С. 294–301. https://doi.org/10.32782/pdu.2024.1.41.

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

TIMASHOV V. O.,
orcid.org/0000-0001-8368-8856
Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Professor at the Department
of Administrative, Financial
and Information Law
(State University of Trade and Economics)

KRAVCHENKO V. H.,
orcid.org/0009-0004-9302-9036
PhD in Law,
Senior lecturer at Department
of International Law and Comparative Law
(National University of Life
and Environmental Sciences of Ukraine)

DOROSHENKO A. H.,
orcid.org/0009-0005-3830-1057
2nd year student at the Faculty
of International Trade and Law
(State University of Trade and Economics)

UDC 343. 9
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.41

LEGAL SUPPORT FOR THE DIGITALIZATION OF PUBLIC ADMINISTRATION

The article explores the prospects for the development of electronic governance (E-government) in Ukraine in the context of the digital transformation of public administration, the country's European integration course, and the conditions of martial law. E-government is an important factor in the modernization of the state, as it promotes greater transparency of government, reduces corruption risks, and ensures convenient access for citizens to administrative and social services.

At the center of the study is the development of the Diia platform, which has become one of the most successful examples of digitalization in Europe. The portal and mobile application allow citizens to quickly and conveniently obtain documents, certificates, register businesses, submit applications, and use other government services without the need to visit institutions. Particular attention is paid to new services such as e-Entrepreneur, uResidency, Reserv+, eRecovery, and eVidnovlennia, which have significantly expanded the range of available opportunities for businesses, citizens, and internally displaced persons.

An important aspect is Ukraine's international cooperation in the field of electronic governance. The EU4DigitalUA and DT4UA projects, implemented with the support of the European Union and the Government of Estonia, ensured the modernization of more than 10 state registers, the development of new digital services, and the creation of the Trembita system, which integrated more than 80 state databases and made it possible to shorten service delivery times, avoid duplication of information, and reduce bureaucratic barriers.

The article presents statistical data demonstrating Ukraine's progress in global rankings. According to the UN E-Government Survey 2024, Ukraine ranked 30th in the EGDI index and became first in the world in the e-Participation index (EPART), rising by 56 positions compared to 2022. In addition, for the third year in a row, Ukraine entered the top three leaders of the Open Data Maturity ranking, reaching a 97% open data score. Sociological studies also confirm the high level of citizens' trust in digital services: in 2024, 84% of users evaluated them positively.

At the same time, a number of challenges are highlighted. Technical issues are associated with insufficient Internet coverage in rural areas, outdated infrastructure, and a lack of proper integration between registers. Staffing difficulties include a shortage of qualified IT specialists in the public sector and a low level of digital literacy among some civil servants. A particular threat is posed by cybersecurity risks, which have become more urgent under martial law. Furthermore, Ukrainian legislation often fails to keep pace with the speed of digitalization, creating legal barriers. A socio-psychological factor remains the public's distrust of government and the low digital literacy of older generations.

The article outlines ways to overcome these problems: modernization of infrastructure, expansion of Internet access, integration of registers, training of civil servants through the Diia.Digital Education platform, attracting young IT specialists to the public sector, and expanding digital inclusion programs. In the conditions of war, services for internally displaced persons, the registration of damaged property, and the receipt of compensation via Diia have become particularly important. This demonstrates the high adaptability of digital solutions to crisis conditions.

In conclusion, it is emphasized that electronic governance has become an integral element of state development, ensuring the continuity of administrative processes during wartime and promoting Ukraine's integration into the European digital space. Despite existing difficulties, Ukraine demonstrates significant progress in digitalization and serves as an example for other countries in using modern technologies to strengthen statehood.

Key words: *digitalization, e-government, digital services, Diia, administrative procedures, cybersecurity, digital literacy, full-scale war, societal resilience.*

Тімашов В. О., Кравченко В. Г., Дорошенко А. Г. Правове забезпечення цифровізації публічного адміністрування

У статті досліджуються перспективи розвитку електронного урядування (E-government) в Україні в контексті цифрової трансформації державного управління, євроінтеграційного курсу та умов воєнного стану. Електронне урядування є важливим чинником модернізації держави, сприяє підвищенню прозорості влади, зниженню корупційних ризиків і забезпеченню громадян зручним доступом до адміністративних та соціальних послуг.

У центрі дослідження перебуває розвиток платформи «Дія», яка стала одним із найуспішніших прикладів цифровізації в Європі. Портал та мобільний застосунок надають громадянам можливість швидко та зручно отримувати документи, довідки, реєструвати бізнес, подавати заяви та користуватися іншими державними послугами без необхідності відвідувати установи. Окрему увагу приділено таким новим сервісам, як e-Entrepreneur, uResidency, Reserv+, eRecovery та eVidnovlennia, що значно розширили спектр доступних можливостей для бізнесу, громадян та внутрішньо переміщених осіб.

Важливим аспектом є міжнародна співпраця України у сфері електронного урядування. Проєкти EU4DigitalUA та DT4UA, реалізовані за підтримки Європейського Союзу та уряду Естонії, забезпечили модернізацію понад 10 державних реєстрів, розробку нових цифрових послуг, створення системи «Трембіта»,

яка інтегрувала понад 80 державних баз даних і дала змогу скоротити час надання послуг, уникнути дублювання інформації та знизити бюрократичні бар'єри.

У статті наведено статистичні дані, що свідчать про прогрес України у світових рейтингах. Так, за результатами Огляду електронного урядування ООН 2024 року, Україна посіла 30-те місце у рейтингу EGDI та стала першою у світі за індексом електронної участі (EPART), піднявшись одразу на 56 позицій у порівнянні з 2022 роком. Крім того, наша країна втретє поспіль увійшла до трійки лідерів рейтингу Open Data Maturity, досягнувши показника відкритості даних у 97%. Соціологічні дослідження також підтверджують високий рівень довіри українців до цифрових послуг: у 2024 році 84% користувачів оцінили їх позитивно.

Водночас звертаємо увагу на низку викликів. Технічні проблеми пов'язані з недостатнім інтернет-покриттям у сільських районах, застарілою інфраструктурою та відсутністю належної інтеграції між реєстрами. Кадрові труднощі полягають у браку кваліфікованих ІТ-фахівців у держсекторі та низькому рівні цифрової грамотності частини службовців. Особливу загрозу становлять кібербезпекові ризики, що актуалізувалися в умовах воєнного стану. Крім того, українське законодавство часто не встигає адаптуватися до темпів цифровізації, що створює правові бар'єри. Соціально-психологічним чинником залишається недовіра населення до держави та низька цифрова грамотність людей старшого віку.

У статті окреслено шляхи подолання проблем: модернізація інфраструктури, розширення доступу до Інтернету, інтеграція реєстрів, підвищення кваліфікації держслужбовців через платформу «Дія.Цифрова освіта», залучення молодих ІТ-фахівців у державний сектор, розширення програм цифрової інклюзії. В умовах війни особливого значення набули сервіси для внутрішньо переміщених осіб, реєстрації пошкодженого майна та отримання компенсацій через «Дію». Це свідчить про високу адаптивність цифрових рішень до кризових умов.

У підсумку підкреслюється, що електронне урядування стало невід'ємним елементом розвитку держави, забезпечило безперервність функціонування управлінських процесів під час війни та сприяє інтеграції України до європейського цифрового простору. Незважаючи на існуючі труднощі, Україна демонструє значний поступ у цифровізації та є прикладом для інших країн у використанні сучасних технологій для зміцнення державності.

Ключові слова: *цифровізація, електронне урядування, E-government, цифрові сервіси, Дія, адміністративні процедури, кібербезпека, повномасштабна війна, стійкість суспільства.*

Problem Statement. The development of the E-government in Ukraine is taking place at a rapid pace and has a significant positive impact on public administration, the economy and society. At the same time, the process of digital transformation faces a number of challenges: uneven access to the Internet, outdated technical infrastructure, lack of qualified personnel, cybersecurity threats and legal barriers. These problems complicate the full implementation of modern electronic services and hinder Ukraine's integration into the European digital space.

The purpose. The purpose of the article is to analyze the current state of development of e-government in Ukraine, identify key achievements and challenges in this area, and outline the prospects for further digital transformation of the state in accordance with European standards of openness, transparency, and innovation.

The state of development of the problem. A fairly wide range of scientific works is devoted to the issues of the content and essence of public administration methods, in particular the works of

such scientists as: V.B. Averyanov, O.F. Andriyko, O.M. Bandurka, M.V. Bevzenko, Y.P. Bytyak, V.V. Galunko, E.V. Dodin, R.A. Kalyuzhny, T.O. Kolomoyets, V.M. Marchuk, V.I. Teremetsky, Y.M. Todyka, V.K. Shkarupa, M.G. Shulga, I.P. Yakovlev and others. However, to date, the digitalization of public administration is not a completely completed process, this process is ongoing. The process of optimizing the methodology of public administration is also ongoing. Despite the growing popularity of scientific research on the topic of digital transformation of public administration, issues related to the impact of digitalization of public administration on the renewal and optimization of its methods remain practically unexplored and require study. This indicates the importance of analyzing the methodology of public and government activities in the context of digital transformation of public life.

State of scientific research on the issue. Ukraine is actively developing the "Diia" platform, which is one of the most successful digital initiatives in Europe, which allows us to quickly resolve issues, receive specific, desired public services, and supports the development of small and medium-sized businesses. The government is implementing the "State in a Smartphone" concept, which allows citizens to interact with the government online [1]. Our present reality is extremely complex, so it is worth noting that electronic services have become critically important for ensuring access to administrative, social, humanitarian services and support for internally displaced persons. Digitalization not only simplifies the procedure for providing certain services offered by our state, but at the same time, the development of the E-government meets European standards of openness, transparency, and accountability of government. The E-government reduces the human factor, automates processes, thereby reducing the risk of corruption. The main state body of Ukraine on the E-government issues is the Ministry of Digital Transformation of Ukraine [2].

The European Union is a key partner of Ukraine in the development of digital governance. The EU4DigitalUA and DT4UA projects have modernized more than 10 state registers, developed new services in "Diia" and improved cybersecurity, and implemented the "Trembita" system. The "Trembita" system is the central platform for electronic interaction in Ukraine, which ensures data exchange between state information systems and registers. It is based on the Estonian X-Road technology and serves as the technical foundation for most electronic services, including those provided through the "Diia" application and portal. Thanks to "Trembita", state bodies can receive information from different registers without duplication and the need for paper requests. This allows you to reduce the time for providing services, reduce the bureaucratic burden and reduce corruption risks.

"We are proud to support uResidency, which is another brilliant example of Ukraine's digital excellence. Ukraine continues to push the boundaries of what is possible in the digital sphere, despite the serious challenges caused by Russia's aggressive war. Through our EU4DigitalUA and DT4UA projects, we are honored to further strengthen the Ministry of Digital Affairs' efforts to support Ukraine's economy in these most challenging times," said Katarina Maternova, Ambassador of the European Union to Ukraine [3].

Of particular importance is the principle of "once only" implemented by the system: citizens no longer need to submit the same data to different authorities multiple times. The platform guarantees the protection of personal information, as it is built on modern encryption protocols and meets international security standards.

Trembita was made possible thanks to the support of the European Union and the Estonian government, which facilitated its implementation in Ukraine within the framework of the EU4DigitalUA and DT4UA projects. Today, the system is used to integrate over 80 state registers and is a key element of the digital transformation of the Ukrainian state [4].

DT4UA, with a budget of €17.4 million, financed the launch of over 150 services, including automatic granting of combatant status, the uResidency service, e-Entrepreneur, and Reserv+.

The e-Entrepreneur service is an integrated electronic service in the application and on the "Diia" portal, which provides entrepreneurs with the opportunity to perform most administrative procedures online. Through it, you can register an individual entrepreneur or a limited liability company, change data about an existing business, switch to a simplified taxation system or register

as a VAT payer. Services for opening bank accounts in partner banks, submitting vacancies, registering cash registers and submitting declarations are also available. The main goal of the service is to reduce the time to complete procedures, reduce the bureaucratic burden and increase transparency [5].

According to estimates by the State Tax Service of Ukraine, the time for registering an entrepreneur has been reduced from several days to 15–40 minutes, which significantly increases convenience for business [6].

The uResidency program allows foreign citizens to conduct business in Ukraine remotely. It allows you to register as an entrepreneur, open accounts in Ukrainian banks, and pay taxes online, even without being physically in Ukraine. The tax rate is five percent of income, and the system automatically generates declarations. As of the launch of the program, it was available to citizens of India, Pakistan, Thailand, and Slovenia. The project is being implemented with the support of the European Union in cooperation with the Estonian Academy of e-Government. In the first months, more than two hundred foreigners registered to participate in the program. This opens up new opportunities for Ukraine to attract investment and integrate into the international digital space [7].

The Reserv+ service was created to optimize the mobilization process and provide deferrals. It allows citizens who are entitled to deferral of service to receive it automatically without visiting military centers. For example, automatic extension of deferral is valid for students, postgraduates, doctoral students and people with disabilities, and in the future it is planned to extend it to parents with many children. Thanks to this solution, the need for constant paper procedures disappears and the burden on military registration authorities is reduced. Data is synchronized with state registers, which ensures the relevance of information and minimizes the risk of errors. These initiatives demonstrate Ukraine's desire to integrate into the European digital space and create unified standards for electronic interaction.

According to the results of the latest UN global survey in 2024, which is conducted every two years and assesses the level of e-government development in 193 countries around the world. "United Nations E-Government Survey – Accelerating Digital Transformation for Sustainable Development," Ukraine has significantly improved its position in the global digital governance rankings [8].

In particular, Ukraine became the first in the ranking of electronic participation (E-Participation Index, EPART), rising by 56 positions compared to 2022. And in the ranking of electronic governance (E-Government Development Index, EGDI) it took 30th place, which is 16 positions higher than in 2022 [9].

Ukraine is in the top three of the Open Data Maturity rating for the third time in a row with a data openness rate of 97% [10].

According to a KIIS survey supported by UNDP, in 2024 84% of Ukrainians who use e-government services rate them as "fairly" or "very" positive. For comparison, in 2023 this figure was ≈ 78.5%. [11].

The development of e-government in Ukraine is a progressive direction, but it is accompanied by a number of challenges and problems that require thoughtful solutions. In the process of developing e-government in Ukraine, a number of problems arise, which can be conditionally divided into five main categories.

Technical problems are primarily related to uneven access to the Internet, especially in rural areas and temporarily occupied territories. This significantly limits the population's ability to use digital services. In addition, many government agencies still use outdated infrastructure, which complicates the implementation of modern technologies. Another serious problem is the lack of proper integration between various electronic systems and databases, in particular state registers and services, which leads to duplication of information and inefficiency of administrative procedures.

Staffing problems include a shortage of IT specialists in the public sector, which significantly slows down the process of digital transformation. Many government employees have a low level of

digital literacy, which makes it difficult to implement new technologies. An additional challenge is resistance to change from the older generation of officials, who are accustomed to traditional paper bureaucracy and are distrustful of digital innovations.

Cybersecurity and data protection also face serious challenges. There is a real threat of hacking attacks, especially from an aggressor state, which could have catastrophic consequences for the security of citizens' personal information, including a large-scale attack on the civil registry in 2025. In addition, many electronic systems do not provide an adequate level of protection for personal data, which undermines public trust in digital services. People fear that their data could be lost or used without their consent.

Legal and regulatory barriers are related to the fact that Ukrainian legislation often does not keep up with the pace of digitalization. Many administrative procedures are still not regulated in electronic format, in particular the procedure for appealing decisions made in the online environment. In addition, there is a difficulty in integrating with international electronic services due to differences in legal regulation.

Socio-psychological factors also play an important role. A significant part of the population, especially older people, has a low level of digital literacy, which limits their ability to use electronic services. Mistrust of the state and its initiatives in the digital sphere is also widespread. People fear control by the authorities and possible violations of the confidentiality of personal data. However, an analysis by UNDP together with the Center for Digital Accessibility Competencies showed that the level of accessibility of government websites for people with disabilities is increasing: in 2024, 24 out of 100 executive government websites had a sufficient or high level of basic accessibility, which is 2% more than in 2023 [11].

Technical problems can be solved in several main ways. First, it is necessary to expand access to the Internet, especially in rural areas and remote regions. This is possible through government investments, preferential programs for telecommunications operators, as well as through cooperation with international donors, in particular the World Bank. Infrastructure projects are aimed at modernizing key registries, integrating services, and expanding high-speed Internet coverage. Programs for connecting remote settlements are being implemented in cooperation with international donors and private companies. It is worth noting the creation of an innovation ecosystem: in 2025, the EIT Community Hub Ukraine was opened, which supports startups, the development of STEM education, and digital inclusion. The development of e-democracy is also an important direction – electronic petitions, public consultations, and participatory budgeting have become tools for strengthening citizens' influence on decision-making.

Secondly, it is worth modernizing the technical infrastructure of government bodies, replacing outdated equipment and switching to cloud technologies for data storage. The third step is to create a single digital environment, which involves the integration of all state registers and services through modern APIs and compatible protocols that ensure the exchange of information between institutions.

Regarding personnel issues, the key area is to improve the skills of civil servants by organizing systematic trainings, seminars, online courses and certification programs, in particular on the basis of "Diia.Digital Education". In addition, it is necessary to create attractive working conditions for IT specialists in the public sector: to ensure competitive wages, offer flexible schedules or remote work, and introduce internship opportunities in IT companies. Special attention should be paid to the formation of a digital culture in government bodies, in particular by introducing digital ambassadors – specialists who will help colleagues master digital tools – and support initiatives from management.

Digitalization and the implementation of e-government have become especially important for Ukraine after the start of a full-scale invasion. In wartime, public and private digital services help to maintain the country's vital activities, ensure the security of citizens, and promote economic stability.

One of the key areas is the development of electronic public services. Thanks to the "Diia" platform, citizens can receive documents online, including passports, certificates, driver's licenses, and other important documents. During wartime, this allows avoiding queues at government

institutions, reduces risks to the life and health of citizens, and provides quick access to necessary services even in frontline cities.

Another important aspect is digital financial services. Online banking and government assistance programs allow citizens to receive social benefits, pensions, and humanitarian assistance without having to visit physical branches. This is especially critical during times of movement restrictions due to hostilities.

Digitalization also helps support businesses and the economy. Platforms for e-commerce, online reporting and tax payments help businesses continue to operate even when physical offices are unavailable. Additionally, digital tools allow for military situation monitoring and coordination of humanitarian aid logistics, improving the efficiency of responses to population needs.

Thus, digitalization in the conditions of full-scale war plays the role of a critical tool that ensures the vital activity of the state and the security of citizens. It allows for rapid adaptation to new conditions, preserves the functioning of state and economic processes, and increases the resilience of society in the difficult conditions of wartime.

Development of digital services focused on the modern needs of war and post-war times: automation of the provision of humanitarian support, statuses (combatants, internally displaced persons, etc.), services that help restore documents, housing, property, and saved data after attacks.

In Ukraine, the IDP registration service has been launched through "Diia," which allows people forced to leave their homes due to war to register as internally displaced, receive a certificate, and use state assistance. This can be done using a smartphone, without having to go to government institutions.

"Diia" has updated its service for IDPs so that now you can apply for IDP status and apply for cash assistance for the entire family at once – for yourself, children, partner, or other displaced family members – with one application.

IDP status entitles to monthly targeted housing assistance. Another important change is that internally displaced persons can receive state social services and payments based on e-documents or a certificate from the State Migration Service, even if they have lost their passport or physical document due to the war.

From July 1, 2025, the approach to residence assistance payments to IDPs has changed: now the Pension Fund bodies take over the processing of applications, calculations and decisions on payments. Applications can be submitted via the portal or application "Diia", at the administrative services center or at local authorities [12].

The eVidnovlennia (eRestoration) service is intended for residents whose homes have suffered minor damage – for example, broken windows, doors, and relatively minor defects. The service is simplified and digitalized: using "Diia" you can submit an application with just a few clicks, communities must create special commissions to assess the damage and make a decision.

The government has also approved a single universal digital document confirming damage or destruction of housing. This document is used to enter the register of destroyed or damaged property, which facilitates subsequent receipt of assistance or compensation.

One of the services is the registration of damaged property through "Diia". Citizens can submit a report about damaged or destroyed housing, after which their application is assessed and entered into registries that collect data for further compensation or restoration.

Conclusion. E-government in Ukraine has become an important tool for modernizing public administration and ensuring citizens' access to services, especially in times of war. Thanks to the development of "Diia" and international support, administrative procedures have been simplified, corruption risks reduced, and government transparency increased. Despite technical, personnel, and cybersecurity challenges, Ukraine is demonstrating significant progress in global rankings and is confidently moving toward integration into the European digital space. Thanks to digital reforms, a new culture of interaction between citizens and the state is being formed, based on trust and convenience. Further development of e-government will be a key factor in Ukraine's recovery and European integration. Our successes in the field of e-government already serve as an example for other countries developing digital services.

References:

1. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 р. № 649-р. Офіційний вебпортал уряду України: вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#Text (дата звернення 24.09.2025)
2. Міністерство цифрової трансформації України: вебсайт. URL: https://thedigital.gov.ua/
3. European Union supports the launch of uResidency: foreigners will be able to become Ukrainian e-residents. Delegation of the European Union to Ukraine. Official website of the European Union. URL: https://www.eeas.europa.eu
4. Розріз «Трембіти»: як працюють державні електронні реєстри. Інформаційне агентство ЛІГАБізнесІнформ. 2024. URL: https://projects.liga.net/trembita.com
5. Country of e-Entrepreneurs: All Business Services Online/ Країна е-Підприємців: усі послуги для бізнесу онлайн. Проєкт Міністерства цифрової трансформації України. 2025. URL: https://digitalstate.gov.ua/uk/news/govtech/country-of-e-entrepreneurs-all-business-services-online
6. Е-Підприємець: 10 послуг в одній заяві на порталі Дія. Державна податкова служба. URL: https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/792826.html
7. Звіт про виконання плану роботи Міністерства цифрової трансформації України на 2024 рік. Міністерство цифрової трансформації України: вебсайт. URL: https://cms.thedigital.gov.ua.pdf
8. Суттєво покращили свої позиції. Фонд Східна Європа. 2024. URL: https://eef.org.ua/suttyevo-pokrashhyly-pozytsiyi/
9. Accelerating digital transformation for sustainable development. United nations E-government survey 2024. Department of Economic and Social Affairs. URL: https://desapublications.un.org/sites/default/files/publications/2024-09/%28Print%20version%29%20E-Government%20Survey%202024%201392024.pdf
10. Від е-послуг – до оборонних технологій: Мінцифри назвало головні досягнення 2024 року. 2025. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3943833-vid-eposlug-do-oboronnih-tehnologij-mincifri-predstavilo-golovni-dosagnenna-2024-roku.html
11. Ukrainians' satisfaction with government e-services on the rise, KIIS survey finds. UNDP in Ukraine. 2025. URL: https://www.undp.org/ukraine/press-releases/ukrainians-satisfaction-government-e-services-rise-kiis-survey.com
12. Допомога на проживання для ВПО: куди і як звертатися. Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України. URL: https://www.msp.gov.ua/press-center/news/dopomoha-na-prozhyvannya-dlya-vpo:-kudy-i-yak-zvertatysya
13. Програма допомоги від держави. Єдиний державний вебпортал електронних послуг: вебсайт. URL: https://erecovery.diia.gov.ua/
14. Повідомте про пошкодження або знищення своєї нерухомості внаслідок військової агресії Російської Федерації. Єдиний державний вебпортал електронних послуг: вебсайт. URL: https://diia.gov.ua/services/poshkodzhene-majno

Дата першого надходження рукопису до видання: 11.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

ПАЛАМАРЧУК Д. В.,
orcid.org/0009-0004-5435-8689
аспірант кафедри податкового права
(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

УДК 347.73
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.42

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ОПОДАТКУВАННЯ КОРИСТУВАННЯ НАДРАМИ

У статті здійснено комплексний історико-правовий аналіз становлення та розвитку системи оподаткування користування надрами на українських землях від ранніх форм рентних відносин у середньовіччі до сучасної моделі рентної плати, закріпленої у Податковому кодексі України. Розглянуто дореволюційні передумови, зокрема регалії та гірничі збори у країнах Європи, Берг-привілей 1719 р. у Російській імперії та австрійське гірниче законодавство 1854 р., що регулювало нафтовидобуток у Галичині. Визначено особливості радянського періоду, коли внаслідок націоналізації надр приватне надрокористування було скасовано, а вилучення рентного доходу здійснювалося через централізоване управління державною власністю. Проаналізовано етапи формування податкових механізмів у незалежній Україні: від запровадження у 1990-х роках розрізнених ресурсних платежів до їх уніфікації у 2011 р. у формі рентної плати за користування надрами для видобування та для цілей, не пов'язаних із видобуванням. Висвітлено реформу 2016 р., яка започаткувала децентралізацію рентних надходжень шляхом спрямування частини платежів до місцевих бюджетів, що відповідає європейській практиці та стимулює регіональний розвиток. Наукова новизна роботи полягає у ввстановлені історичної хронології та трансформацій правових підходів до оподаткування надрокористування в Україні, а також у визначенні ключових факторів, що впливали на баланс між фіскальними інтересами держави та економічними стимулами для інвесторів. Доведено, що оптимальна модель оподаткування надрокористування має враховувати як економічні, так і соціальні аспекти, забезпечуючи справедливий розподіл ресурсної ренти між державою, місцевими громадами та надрокористувачами. Отримані результати можуть бути використані при підготовці пропозицій щодо вдосконалення податкового та гірничого законодавства України з урахуванням історичного досвіду та сучасних викликів, у тому числі пов'язаних із воєнним станом та потребами відновлення економіки.

Ключові слова: *надрокористування, рентна плата, історико-правовий аналіз, гірниче законодавство, Податковий кодекс України, децентралізація рентних платежів.*

Palamarchuk D. V. Historical and legal analysis of subsoil use taxation
The article provides a comprehensive historical and legal analysis of the formation and development of the subsoil use taxation system in the Ukrainian territories, from the earliest forms of rent relations to the modern

model of rent payment enshrined in the Tax Code of Ukraine. It examines the pre-revolutionary prerequisites, including regalia and mining fees in European countries, the 1719 Berg Regulation in the Russian Empire, and the Austrian mining legislation of 1854 governing oil production in Galicia. The study identifies the specific features of the Soviet period, when the nationalization of subsoil resources abolished private subsoil use, and rent income was extracted through centralized management of state property. It analyzes the stages of establishing fiscal mechanisms in independent Ukraine: from the introduction of fragmented resource payments in the 1990s to their unification in 2011 into a rent payment for subsoil use for extraction and for purposes not related to extraction. The paper highlights the 2016 reform that initiated the decentralization of rent revenues by allocating part of the payments to local budgets, in line with European practice and encouraging regional development. The scientific novelty lies in identifying the historical continuity and transformations of legal approaches to subsoil use taxation in Ukraine, as well as determining the key factors that influenced the balance between the state's fiscal interests and economic incentives for investors. It is proven that an optimal subsoil use taxation model should consider both economic and social aspects, ensuring a fair distribution of resource rent among the state, local communities, and subsoil users. The results can be used in developing proposals to improve Ukraine's tax and mining legislation, taking into account historical experience and current challenges, including those related to martial law and the needs of economic recovery.

Key words: *subsoil use, rent payment, historical and legal analysis, mining legislation, Tax Code of Ukraine, decentralization of rent payments.*

Вступ. Актуальність дослідження оподаткування користування надрами зумовлена його значенням для формування бюджетних надходжень та забезпечення сталого розвитку видобувної галузі. На сучасному етапі, коли Україна переживає масштабні економічні виклики, питання справедливого та ефективного розподілу ресурсної ренти набуває особливої ваги. Світовий досвід доводить, що податкова модель у сфері надрокористування визначає баланс між інтересами держави, місцевих громад і інвесторів. Водночас національне законодавство сформувалося внаслідок складної історичної еволюції: від дореволюційних гірничих регалій до радянської моделі одержавлення надр та сучасної системи рентної плати, закріпленої у Податковому кодексі України. Наукова проблема полягає в тому, що історичні етапи становлення податкових механізмів у сфері надрокористування досліджувалися переважно фрагментарно, тоді як комплексний історико-правовий аналіз залишається недостатньо здійсненим. Саме це ускладнює вироблення оптимальної моделі для майбутніх реформ.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення історико-правового аналізу становлення та розвитку системи оподаткування користування надрами на українських землях.

Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких завдань: визначити історичні передумови формування рентних відносин у Європі та на українських територіях; Проаналізувати особливості радянської моделі державної власності на надра та механізмів вилучення ренти; Розкрити етапи становлення податкових платежів у незалежній Україні; Оцінити значення реформи децентралізації рентних надходжень та її вплив на регіональний розвиток.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері оподаткування надрокористування.

Предметом дослідження є історико-правові засади формування та розвитку рентної плати за користування надрами.

Методологічну основу становлять історико-правовий метод, що дозволяє простежити еволюцію правових норм у різні історичні періоди, та порівняльно-правовий метод, який дає змогу зіставити український досвід із зарубіжною практикою.

Результати дослідження.

Історичні передумови оподаткування надрокористування.

Традиція стягнення плати за користування надрами має глибоке історичне коріння. Ще в добу середньовіччя та раннього нового часу монархи й землевласники встановлювали особливі побори з видобутку корисних копалин. Наприклад, у багатьох європейських країнах існували *регалії* – виключні права держави на видобуток дорогоцінних металів, що супроводжувалися сплатою частки видобутку до скарбниці у формі роялті (регальних відрахувань) [1]. Отже, фундаментальна ідея природної ренти, яку мають сплачувати надрокористувачі, сформувалася задовго до появи сучасних податкових систем.

На українських землях у складі різних держав також застосовувалися платежі за використання надр. Зокрема, у Російській імперії початку XVIII ст. цар Петро I запровадив Бергпривілей 1719 року, який стимулював розвиток гірничої справи. Цей акт проголосив принцип «гірничої свободи», дозволивши підприємцям, незалежно від стану, розробляти рудні поклади (навіть на чужих землях) і отримувати частину прибутку, натомість власники землі та держава мали право на свою долю видобуткуmining-enc.ru. Таким чином, вже на початку XVIII ст. спостерігаємо поєднання стимулів і фіскальних інтересів: держава звільняла гірників від окремих податків, але водночас закріплювала свою частку в доходах від надр. Надалі, у XIX ст., гірниче законодавство імперії уточнювалося – вводилися ліцензії на розробку копалин, плата за надані права тощо. В українських губерніях Російської імперії діяли ті ж правила, що і в центрі, тому у дореволюційний період плата за користування надрами фактично мала форму казенних зборів з гірничих підприємств, хоча спеціального «податку на надра» як окремого платежу тоді ще не існувало [2].

На західноукраїнських землях, що у XIX столітті входили до складу Австрійської (згодом Австро-Угорської) імперії, питання видобутку корисних копалин, зокрема нафти, регулювалися на підставі імперського законодавства. Важливою віхою стало прийняття 23 травня 1854 року австрійського Гірничого статуту, яким уперше було дозволено приватним особам здійснювати розробку нафтових родовищ. Унаслідок цього у Східній Галичині, зокрема в районі Бориславa, почався стрімкий розвиток нафтового промислу, що базувався на ініціативі приватного сектору, але водночас підлягав регуляції з боку держави. Підприємці сплачували встановлені платежі за користування надрами, дотримувалися вимог щодо техніки безпеки та охорони навколишнього середовища. Хоча конкретні ставки платежів того періоду досліджені недостатньо, наявні історичні джерела свідчать про застосування концесійної системи й формування фіскальних надходжень до бюджету за рахунок швидкого зростання нафтовидобутку в Галичині [3].

Зламною подією, що визначила подальший правовий режим надр на підконтрольних більшовикам територіях, стало встановлення радянської влади внаслідок перевороту 1917 року. Ухвалений II Всеросійським з'їздом Рад «Декрет про землю» скасував приватну власність на землю та оголосив надра, ліси і води виключною державною власністю. На території України ці зміни остаточно закріпилися на початку 1920-х років після утвердження радянського контролю та впровадження централізованої моделі управління природними ресурсами [4].

Націоналізація надр мала ключовий наслідок: приватне надрокористування було заборонено, що, своєю чергою, унеможливило стягнення будь-яких податків або рентних платежів з недержавних суб'єктів. Уся видобувна діяльність здійснювалася винятково державними підприємствами. Таким чином, рентний дохід від надрокористування привласнювався безпосередньо державою через механізми командно-адміністративної економіки, а не шляхом оподаткування. У 1920–1930-х роках фінансові відносини у сфері користування надрами будувалися на основі централізованого планування, нормування собівартості та внутрішньодержавного перерозподілу прибутків державних виробників.

Після запровадження нової економічної політики, на тлі зростання потреб у мінерально-сировинній базі, було скасовано Декрет про надра та прийнято Положення про надра землі й їх розроблення (1923), за яким державним підприємствам та об'єднанням дозволялось

видобування корисних копалин місцевого значення без спеціального дозволу – виключно для власних виробничих потреб. Промисловий видобуток вимагав укладання договору з контролюючим органом строком до 12 років. Водночас неефективність такого регулювання та нормативна фрагментарність, обумовлена регіональними актами союзних республік, зумовили потребу в уніфікації. У результаті 1 січня 1928 року набуло чинності Гірниче положення СРСР, яке закріпило державну власність на надра, порядок їх використання, компетенцію спеціальних гірничих органів, правила укладання договорів надрокористування, землевідведення та подальше землевпорядкування. Особливу роль у розвитку геологорозвідки відіграла постанова РНК СРСР від 2 березня 1937 року, що започаткувала створення Всесоюзного геологічного фонду, який акумулював результати досліджень і використовується дотепер. Проте згодом зазначене положення виявилось недостатнім для стимулювання геологорозвідки, що зумовило поступове запровадження принципу гірничої свободи. Наступним етапом розвитку стала кодифікація гірничого законодавства: 9 липня 1975 року було ухвалено Основи законодавства СРСР і союзних республік про надра, які вперше врегулювали також непрофільне використання надр (наприклад, будівництво підземних споруд). На їх основі 25 червня 1976 року УРСР прийняла власний Кодекс про надра, у межах якого функціонувала система майже півсотні підзаконних актів союзного і республіканського рівнів, що деталізували компетенцію державних органів у сфері надрокористування [5].

Становлення системи оподаткування надрокористування в незалежній Україні.

Із відновленням незалежності у 1991 році Україна зіткнулася з потребою формувати нову правову базу надрокористування і відповідну систему платежів до бюджету. Конституція України 1996 року закріпила, що надра є об'єктом права власності Українського народу, від імені якого права власника здійснюють органи державної влади (ст. 13). Це означало, що держава повинна була встановити механізми отримання плати за видобування корисних копалин як реалізацію суверенного права на природну ренту [6].

Перші кроки у цьому напрямку зроблено вже на початку 1990-х. Було прийнято базовий акт гірничого законодавства – Кодекс України про надра (27 липня 1994 р.), який визначив правові основи користування надрами, включно з обов'язком надрокористувачів сплачувати платежі за користування надрами. Паралельно закладено засади податкової системи: Закон України «Про систему оподаткування» (1991) та інші акти визначили перелік загальнодержавних податків і зборів, серед яких з'явилися й ресурсо-платежі. Зокрема, вже в 1991–1992 рр. були запроваджені такі фіскальні інструменти, як плата за спеціальне використання надр (для видобування корисних копалин), збір за виконані геологорозвідувальні роботи, оплачені з держбюджету, а трохи згодом – рентні платежі за нафту, газ тощо [6]. Це відображало прагнення держави отримувати доходи від різних аспектів надрокористування: і від самого факту видобутку, і як компенсацію за раніше профінансовані геологічні дослідження.

Протягом 1990-х років система платежів за користування надрами формувалася поступово. Спершу плата за надра справлялася за кожен вид корисної копалини згідно зі ставками, встановленими Кабінетом Міністрів. Існували окремі платежі: плата за користування надрами загальнодержавного значення, плата за користування надрами місцевого значення, рентні платежі за видобуток нафти, природного газу і газового конденсату, а також згаданий збір за геологорозвідку. Така роздробленість ускладнювала адміністрування і часто призводила до плутанини у системі оподаткування.

Наприклад, станом на кінець 1990-х років в Україні одночасно діяли: *рентна плата за нафту і газ, що видобуваються в Україні; плата за транзитне транспортування нафти, природного газу, аміаку; платежі за користування надрами; збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок бюджету;* та інші ресурсні збори. Усього Законом «Про систему оподаткування» на 1997 р. було передбачено 19 загальнодержавних податків і зборів, з них значна частина – екологічні та ресурсні платежі. Це відображено у монографічних дослідженнях, де зазначено, що в періоді становлення податкової системи України держава вводила різноманітні нові збори, в тому числі за використання

природних ресурсів, прагнучи наповнити бюджет у складних економічних умовах переходу до ринкових відносин [6].

Проте така громіздка система вимагала упорядкування. Важливим етапом розвитку законодавства стало прийняття у 2010 році Податкового кодексу України. Цей кодифікований акт, що набув чинності з 2011 року, істотно реформував підходи до оподаткування природних ресурсів. Податковим кодексом було уніфіковано різні платежі за надра під єдиним поняттям **рентна плата**. Замість кількох окремих податків і зборів введено комплексну систему рентних платежів з чітким розмежуванням об'єктів і бази оподаткування [5]. Зокрема, Кодекс встановив дві великі категорії: рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин і рентна плата за користування надрами в цілях, не пов'язаних з їх видобуванням.

Для першої категорії (видобування) об'єктом оподаткування визначено обсяг товарної продукції гірничого підприємства – тобто кількість видобутих корисних копалин у вартісному або натуральному вираженні [5]. Таким чином, база оподаткування прив'язана до результату діяльності надрокористувача (видобутку). Ставки рентної плати диференційовані за видами корисних копалин і залежать, серед іншого, від світових цін (для вуглеводнів) чи від особливостей залягання ресурсів.

Для другої категорії (невидобувні цілі) встановлено перелік видів діяльності, що підлягають рентній платі: зберігання нафти і газу в пластах, витримування виноматеріалів у підземних сховищах, вирощування грибів і овочів у підземних спорудах, зберігання матеріалів у надрах тощо [5]. Ставки цієї плати визначаються у фіксованих сумах за одиницю об'єму або площі і покликані компенсувати державі користування геологічним простором надр.

Запровадження Податкового кодексу значно спростило і систематизувало оподаткування надрокористування. Різноманітні платежі 1990-х років були консолідовані, дублюючі збори – скасовані. Зокрема, плата за надра та збір за геологорозвідку інтегровані в рентну плату за видобування; рентна плата за нафту і газ уніфікована з іншими платежами за видобування вуглеводнів. Як зазначають дослідники, кількість загальнодержавних податків і зборів після введення Податкового кодексу скоротилася удвічі (з 28 загальнодержавних і 14 місцевих до 17 загальнодержавних і 5 місцевих), що позитивно вплинуло на адміністрування [6]. Водночас була збережена досить суттєва частка доходів бюджету від рентних платежів, особливо враховуючи високі світові ціни на нафту та газ у 2010-х роках.

У наступні роки законодавство України у сфері рентної плати за користування надрами продовжувало змінюватися, відображаючи прагнення держави підтримати баланс між фіскальними інтересами та розвитком видобувної галузі. Періоди економічних та політичних викликів супроводжувалися підвищенням ставок для збільшення бюджетних надходжень, тоді як у більш сприятливі часи здійснювалося їх зниження з метою стимулювання інвестиційної активності у видобутку.

Значущою реформою стала децентралізація рентних платежів. У 2016 році прийнято Закон України № 1793-VIII, який передбачив спрямування частини рентної плати за видобуток нафти, природного газу та газового конденсату до місцевих бюджетів. Ця норма набула чинності з 1 січня 2018 року. Раніше 100% таких надходжень отримував державний бюджет, тепер же 2% ренти почали надходити до районних бюджетів, 3% – до бюджетів міст республіканського та обласного значення, а також об'єднаних територіальних громад, 2% – до обласних бюджетів і 1% – до бюджетів місцевого самоврядування за місцем видобутку. Метою цього кроку було посилення зацікавленості місцевих громад у розвитку видобувних проєктів та компенсація їм екологічного й інфраструктурного навантаження. Розподіл ренти з надр між центром і регіонами відповідає європейській практиці участі локальних спільнот у вигодах від природних ресурсів. У результаті місцеві бюджети у 2018 році отримали додатково значні кошти (понад 1,6 млрд грн за перший рік), що пішли на соціально-економічний розвиток тих територій, де ведеться видобуток [7; 8].

Отже, за роки незалежності Україна поступово вибудувала комплексну систему оподаткування надрокористування. Вона еволюціонувала від множинних розрізнених зборів

до цілісного механізму рентної плати, інтегрованого в податкову систему. Сучасний правовий режим передбачає, з одного боку, чітко визначені зобов'язання надрокористувачів щодо сплати ренти, а з іншого – використання цих коштів як одного з джерел наповнення бюджету та розвитку громад.

Висновки. Проведений історико-правовий аналіз оподаткування користування надрами дозволяє зробити низку узагальнень. Передусім, оподаткування надрокористування має тривалу історичну традицію – держави різних епох шукали способи вилучення частини доходів від видобутку корисних копалин на користь суспільства. В дореволюційний період це проявлялося у формах роялті та гірничих зборів, закріплених в актах на кшталт Берг-привілею чи австрійських гірничих законів. Радянська модель повністю одержавила надра і замінила податки прямим державним контролем над ресурсами, що ліквідувало сам феномен податкових платежів за надра до початку 1990-х років.

З відновленням незалежності України відбулося повернення до системи оподаткування надрокористування у класичному розумінні. За відносно короткий строк ця система пройшла шлях становлення і зрілості: від запровадження множинних платежів на різні випадки використання надр – до їх уніфікації та кодифікації у Податковому кодексі. Сьогодні правове регулювання рентної плати за користування надрами в Україні відповідає загальноприйнятим підходам: визначено об'єкти, базу і ставки оподаткування для видобування корисних копалин, передбачено окремі платежі за інші види використання геологічного простору. Важливо, що чинна модель оподаткування надрокористувачів балансує фіскальну функцію (наповнення державного бюджету) з стимулюючою (залучення інвестицій у видобуток, підтримка регіонального розвитку). Свідченням тому є новітні зміни – часткове спрямування ренти до місцевих бюджетів, а також гнучке коригування ставок залежно від кон'юнктури (як-от зниження ренти для нових газових свердловин чи тимчасове підвищення для підтримки бюджету у воєнний час).

Історичний досвід оподаткування надр залишається актуальним джерелом уроків для сучасності. Він демонструє, що надміру жорстке фіскальне навантаження може стримувати освоєння ресурсів, тоді як надто ліберальний режим загрожує втратами доходів держави. Відтак, оптимальна система оподаткування надрокористування має враховувати як економічні, так і соціальні аспекти – забезпечуючи справедливий розподіл багатств надр між інвесторами, державою та місцевими громадами. Еволюція правових норм у цій сфері в Україні продовжується, і звернення до історико-правового аналізу сприяє глибшому розумінню напрямів можливого удосконалення законодавства. Збереження наукового фокусу на генезі оподаткування надрокористування допомагає виробити зважені рекомендації для майбутніх реформ, аби використання надр і надалі слугувало інтересам українського народу відповідно до конституційного принципу суверенітету народу над своїми природними багатствами.

Список використаних джерел:

1. Hein J. F., Cecot C. Mineral Royalties: Historical Uses and Justifications. *Duke Environmental Law & Policy Forum*. 2017. Vol. 28, No. 1. P. 1–29. URL: https://scholarship.law.duke.edu (дата звернення: 01.08.2025).

2. Гайко Г., Білецький В. *Гірництво в історії цивілізації*. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. 488 с. ISBN 978-966-518-690-8.

3. Білецький В., Гайко Г., Салуга П. Перші промислові центри нафтовидобутку в Східних Карпатах. *Нафтогазова інженерія*. 2017. № 1. С. 18–28. URL: https://journals.nupp.edu.ua/oge/article/view/281 (дата звернення: 01.08.2025).

4. Кульчицький С. Державосуспільство як фундамент більшовицької системи влади і власності. *Український історичний журнал*. 2024. № 2(575). С. 132–141. URL: https://nasu-periodicals.org.ua (дата звернення: 01.08.2025).

5. Лушпієнко Ю. О. *Адміністративно-правовий режим надрокористування в Україні*: дис. канд. юрид. наук (докт. філософії) за спец. 081 Право. Суми: Сумський держ. ун-т, 2021. 260 с. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua (дата звернення: 01.08.2025).

6. Волощук М. Г., Матьола І. І., Карабін Т. О., Білаш О. В. *Становлення та розвиток податкової системи України*: монографія. Ужгород: Вид-во О. Гаркуші, 2021. 86 с. ISBN 978-617-531-227-8. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua (дата звернення: 01.08.2025).

7. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо зарахування рентної плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату: Закон України від 20 груд. 2016 р. № 1793-VIII. Набрав чинності 1 січ. 2018 р. URL: https://www.epravda.com.ua (дата звернення: 01.08.2025).

8. OECD. *Anti-Corruption Review of the Energy Sector in Ukraine*. Paris: OECD Publishing, 2021. 67 p. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2021/01/anti-corruption-review-of-the-energy-sector-in-ukraine_5e68e14d/030b4cf6-en.pdf (дата звернення: 01.08.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 17.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

ШУЛЬГА Т. М.,
orcid.org/0000-0001-8223-5812
кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри податкового права
(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

ПИСАРЄВ А. Ю.,
orcid.org/0009-0002-8396-5790
студент IV курсу факультету юстиції
(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

ПРИБИЛЬСЬКА С. О.,
orcid.org/0009-0001-5160-3691
студентка IV курсу факультету юстиції
(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

УДК 347.73
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.43

ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРУВАННЯ ТА НАДАННЯ ПІЛЬГ

У статті розглянуто особливості трансформації податкової політики України в умовах воєнного стану, зокрема зміни у податковому законодавстві, механізмах адміністрування та запровадженні податкових пільг. Акцентовано, що податкова політика є ключовим інструментом реалізації фінансової стабільності держави, а її ефективність безпосередньо залежить від узгодженості правового регулювання та гнучкості застосування фіскальних інструментів у кризових умовах. Доведено, що введення нових ставок воєнного збору, підвищення податку на прибуток для банківських установ, а також реформування системи податкової звітності мають подвійний ефект – з одного боку, посилюють бюджетну дисципліну, а з іншого – збільшують навантаження на бізнес та населення.

Проаналізовано проблеми податкового адміністрування. Наголошено, що податково-правовий режим виступає базовим елементом організації фіскальних відносин і має поєднувати імперативність правового регулювання з елементами гнучкості у пільгових режимах оподаткування. Особливу увагу приділено аналізу податкових пільг як інструменту державної підтримки, що поєднує функції стимулювання підприємництва, забезпечення соціальної рівноваги та реалізації стратегічних цілей економічного розвитку. Водночас підкреслено, що надмірне застосування таких преференцій призводить до втрат доходів бюджетів різних рівнів, створює ризики для конкурентного середовища та фінансової безпеки держави.

Зроблено висновок про необхідність комплексного оновлення податкового законодавства з урахуванням сучасних викликів воєнного часу, гармонізації норм Податкового та Бюджетного кодексів, підвищення прозорості

адміністрування та створення ефективного контролю за доцільністю надання податкових пільг. Обґрунтовано, що удосконалення правових механізмів податкового регулювання сприятиме забезпеченню фінансової стабільності, конкурентоспроможності бізнесу та зміцненню економічної безпеки держави.

Ключові слова: *податкова політика, податкова система, податкові пільги, адміністрування ПДВ, податковий режим, воєнний стан.*

Shulga T. M., Pysariev A. Yu., Prybylska S. O. Tax policy of the state in conditions of martial arts

The article examines the features of the transformation of Ukraine's tax policy under martial law, in particular changes in tax legislation, administration mechanisms and the introduction of tax benefits. It is emphasized that tax policy is a key tool for implementing the state's financial stability, and its effectiveness directly depends on the consistency of legal regulation and the flexibility of applying fiscal instruments in crisis conditions. It is proven that the introduction of new military levy rates, an increase in profit tax for banking institutions, as well as reforming the tax reporting system have a double effect – on the one hand, they strengthen budget discipline, and on the other – they increase the burden on business and the population.

The problems of tax administration are analyzed. It is emphasized that the tax and legal regime is a basic element of the organization of fiscal relations and should combine the imperativeness of legal regulation with elements of flexibility in preferential taxation regimes. Particular attention is paid to the analysis of tax benefits as a tool of state support, combining the functions of stimulating entrepreneurship, ensuring social balance and implementing strategic goals of economic development. At the same time, it is emphasized that excessive use of such preferences leads to losses of budget revenues of various levels, creates risks for the competitive environment and financial security of the state.

The conclusion is made about the need for a comprehensive update of tax legislation taking into account modern challenges of wartime, harmonization of the norms of the Tax and Budget Codes, increasing the transparency of administration and creating effective control over the expediency of providing tax benefits. It is substantiated that improving the legal mechanisms of tax regulation will contribute to ensuring financial stability, business competitiveness and strengthening the economic security of the state.

Key words: *tax policy, tax system, tax benefits, VAT administration, tax regime, martial law.*

Вступ. Податкова політика виступає ключовим складником фінансової політики держави, через який реалізується вплив на економічні процеси та соціальний розвиток суспільства. Використовуючи систему податкових інструментів і механізмів, держава спрямовує економічне зростання, формує необхідні фінансові ресурси для виконання своїх функцій і зобов'язань, а також забезпечує належний рівень добробуту громадян, сприяючи стабільності соціально-економічних відносин. Зміст податкової політики полягає у визначенні принципів, правовому врегулюванні та організації процесу встановлення й справляння податків і зборів до централізованих державних фондів, що забезпечують фінансову базу функціонування державного механізму.

Окремі аспекти досліджуваної проблематики вивчали, зокрема, такі фахівці, як: З. С. Варналій, Д. А. Кобильнік, М. П. Кучерявенко, П. В. Мельник, Н. В. Новицька О. А. Підлісна, Д. М. Серебрянський, А. М. Соколовська, Л. Л. Тарангул та інші.

Постановка завдання полягає у визначенні сутності, особливостей та проблем податкового регулювання в Україні в умовах воєнного стану, аналізі законодавчих змін,

спрямованих на підтримку економічної стабільності, та виявленні недоліків у механізмах надання і адміністрування податкових пільг.

Результати дослідження. У період дії воєнного стану в Україні урядом було ініційовано та впроваджено низку суттєвих змін до податкового законодавства, що мали як позитивні, так і негативні наслідки для суб'єктів господарювання різних форм власності та масштабів діяльності. Зокрема, відбулося посилення податкового навантаження на представників малого бізнесу через підвищення ставки воєнного збору, а також на фінансовий сектор, де ставка податку на прибуток для банківських установ була збільшена до 50%. Такий рівень оподаткування є економічно обтяжливим для банків та призвів до погіршення їх фінансової стійкості у 2024 р. Одночасно було внесено зміни до процедур прийняття рішень щодо надання податкових пільг, переходу на спрощену систему оподаткування та розгляду податкових скарг, що свідчить про трансформацію механізмів податкового адміністрування відповідно до умов воєнного часу.

Суттєвими новаціями стали також зміни в адмініструванні податків – було вдосконалено систему комунікацій між Державною податковою службою (далі – ДПС) та платниками податків шляхом активного впровадження відео- та онлайн-консультацій при поданні звітності. З метою спрощення звітного процесу у 2025 р. запроваджено нову уніфіковану форму податкового розрахунку з податку на доходи фізичних осіб (далі – ПДФО) та єдиного соціального внеску (далі – ЄСВ), що об'єднала дані по цих податках у єдиному документі. Крім того, з 01.12.2024 р. підвищено ставку воєнного збору до 5% для працівників і фізичних осіб-підприємців, що зумовило зростання фіскального навантаження на населення та бізнес.

Окремої уваги заслуговує реорганізація ДПС в регіонах та місті Києві, яка призвела до зміни структури податкових органів і територіальної підсудності податкової звітності. Така реорганізація, з одного боку, мала на меті оптимізацію управлінських процесів, а з іншого – ускладнила процедуру подання звітності для окремих платників податків, що вказує на необхідність подальшого вдосконалення системи адміністрування [1, с. 165].

Податково-правовий режим являє собою систему, що поєднує юридичну форму з фактичним змістом податкових відносин, забезпечуючи їх внутрішню узгодженість, стабільність і сталість. Як зазначалось в роботі М. П. Кучерявенка, механізм правового режиму охоплює всі елементи правового регулювання – об'єкти, суб'єкти, їхні права та обов'язки – однак у своїй сутності зорієнтований насамперед на суб'єкта правовідносин. Відтак, податково-правовий режим має виражену суб'єктну спрямованість, адже визначає характер і межі реалізації прав та виконання обов'язків учасників податкових правовідносин у зв'язку з конкретними об'єктами оподаткування. Податково-правовий режим демонструє певний рівень суворості правового впливу на суб'єктивні права та обов'язки, визначаючи умови застосування, надання або відсутності податкових пільг, а також допустимі межі самостійності та активності платників податків. Попри те, що податково-правовий режим є переважно імперативною, жорстко врегульованою конструкцією, у його межах можуть функціонувати й спеціальні, більш гнучкі пільгові режими оподаткування, спрямовані на досягнення певних соціально-економічних цілей [2, с. 223].

Проблематика податкового регулювання в Україні в умовах воєнного стану набуває особливої актуальності, оскільки воєнна агресія та повномасштабне вторгнення росії 24.02.2022 року змусили нашу державу змінити пріоритети економічної політики: замість стимулювання розвитку головним завданням стало збереження економічної стійкості, що, зокрема, передбачає застосування гнучкої податкової політики. В умовах війни функціонування бізнесу та підприємництва є ключовим для наповнення державного бюджету, підтримки платоспроможності населення та забезпечення життєздатності економічної системи. Уряд запровадив низку стимулюючих заходів, що полегшують ведення бізнесу, включно зі спрощеним оподаткуванням та релокаційними механізмами, проте реалізація цих ініціатив виявила ряд проблем, пов'язаних із колізіями у законодавстві та неузгодженістю норм ПК України. Зокрема, одночасне існування спеціальних норм, що надають платникам єдиного

податку I та II груп право не сплачувати податок, та загальної норми, яка передбачає можливість звільнення від податкових зобов'язань лише після доведення неспроможності платником, породжує практичні конфлікти у відносинах бізнесу з місцевими податковими органами. Відповідно призводить до довільного тлумачення податкових зобов'язань, зростання адміністративних конфліктів та необхідності оскарження податкових повідомлень-рішень у судових та адміністративних органах [3, с. 125].

Аналізуючи ЗУ від 12.01.2023 р. № 2876-IX та ЗУ від 21.09.2022 р. № 2618-IX варто виділити проблемним питаннями адміністрування ПДВ та реєстрація податкових накладних у Єдиному реєстрі податкових накладних (далі – ЄРПН). Технічні збої, від'ємні ліміти та незбалансовані строки реєстрації накладних ускладнюють дотримання податкових зобов'язань, створюють ризики застосування штрафних санкцій та потребують втручання законодавця через внесення змін до ПК України [4; 5].

Важливим аспектом є також оподаткування благодійної допомоги та нерухомого майна на територіях бойових дій або тимчасово окупованих. Незважаючи на законодавчі зміни (ЗУ від 15.03.2022 р. № 2120-IX [6], ЗУ від 24.03.2022 р. № 2142-IX [7], ЗУ від 11.04.2023 р. № 3050-IX [8]), практика показує, що платники податків часто залишаються невпевнені у застосуванні пільг через непоінформованість або суперечливість норм, що веде до необхідності судового оскарження та затримок у отриманні податкових преференцій.

Наступне, на що варто звернути увагу – податкові пільги. Відповідно до п. 30.1 ПК України податкова пільга – це звільнення платника податків від обов'язку нараховувати та сплачувати податки або збори, або можливість сплачувати їх у зменшеному розмірі, якщо існують підстави, передбачені п. 30.2 ПК України [9]. Податкові пільги поєднують ознаки державної допомоги, податкового стимулу та преференції, сприяючи розвитку підприємництва, підтримці пріоритетних сфер діяльності й забезпеченню соціальної рівноваги. Вони мають факультативний характер, тобто встановлюються законодавцем відповідно до потреб економічної політики. Їх функції не обмежуються фіскальним аспектом, оскільки вони також стимулюють інвестиційну активність, створення робочих місць і підтримку соціально незахищених верств населення. Водночас надмірне застосування пільг може зменшувати податкові надходження і створювати ризики для фінансової стабільності держави.

Механізм надання податкових пільг охоплює визначення суб'єктів і об'єктів пільгового оподаткування, підстави для їх застосування та процедури контролю за ефективністю використання. Пільги можуть бути постійними або тимчасовими, залежно від економічної ситуації та стратегічних цілей держави.

У сучасній практиці особливе значення мають спеціальні податкові режими, що встановлюють спрощений порядок оподаткування для окремих категорій суб'єктів господарювання з метою стимулювання підприємництва чи розвитку окремих галузей економіки. Система податкових пільг базується на принципах законності, соціальної справедливості, обґрунтованості та балансу інтересів держави і платників податків. Як правовий інститут, податкові пільги мають динамічний характер і постійно змінюються відповідно до соціально-економічних потреб. Тому, вони є ефективним механізмом реалізації державної податкової політики, однак вимагають зваженого застосування та належного контролю для забезпечення стабільності податкової системи [10, с. 215–216].

Проблематика надання податкових пільг в Україні має системний характер і полягає у значних ризиках для податкової та бюджетної безпеки держави. Ще з перших років незалежності законодавець фіксував, що широке застосування пільгового оподаткування здатне створювати втрати доходів як державного, так і місцевих бюджетів, порушуючи принцип збалансованості бюджету. Постанова ВР України від 15.07.1994 р. № 110/94-ВР вимагала, щоб будь-які рішення про надання пільг супроводжувалися пропозиціями щодо джерел поповнення бюджету або скорочення видатків [11].

Разом із тим, відповідно до ст.ст. 12–15 ЗУ від 11.01.2011 р. № 2210-III надання пільг окремим суб'єктам господарювання створює ризики монополізації ринку та спотворення конкуренції, що визнається антиконкурентними діями органів влади та органів місцевого

самоврядування, а положення конкурентного законодавства конкретизують вимоги Конституції України щодо захисту конкуренції та недопущення зловживання монопольним становищем [12].

Суттєвою проблемою є також відсутність ефективного механізму відшкодування втрат доходів бюджетів у нових редакціях Бюджетного кодексу. Якщо попереднє законодавство, а саме ст. 34 ЗУ від 05.12.1990 р. № 512-XII передбачало обов'язкове визначення джерел покриття втрат бюджету при наданні податкових пільг, то чинні нормативні акти, зокрема ст. 60, 78 БК України, не містять таких положень, обмежуючись лише звітністю про надані пільги та втрати доходів.

Висновки. Отже, основною проблематикою податкового регулювання в умовах воєнного стану залишається наявність колізій законодавчих норм Податкового кодексу, що створює правову невизначеність і ускладнює адміністрування податків; технічні та організаційні проблеми функціонування електронних систем адміністрування, що призводять до невчасної реєстрації податкових накладних і нарахування штрафів; тимчасовий характер податкових пільг і стимулюючих заходів, що обмежує їх ефективність поза кризовим періодом; необхідність врегулювання взаємодії центральних та місцевих органів податкового контролю для забезпечення однозначного тлумачення та застосування податкових норм.

Усе вище перелічене вказує на потребу удосконалення законодавчої бази та адміністративних процедур з метою забезпечення стабільності податкової системи, захисту економічних інтересів держави та підтримки бізнесу в умовах воєнного стану. Відтак, існує потреба у комплексному врегулюванні правового та процедурного механізму надання пільг, який би забезпечував баланс між підтримкою економічних суб'єктів і фінансовою безпекою держави.

Список використаних джерел:

1. Баран М. Вдосконалення оподаткування та податкового контролю в Україні у період воєнного стану. *Європейський науковий журнал Економічних та Фінансових інновацій*, 2025. № *1*(15). С. 162–170.

2. Кучерявенко М.П. Податково-правовий режим: процесуальний аспект. *Актуальні проблеми правового регулювання фінансово-кредитних відносин в умовах кризи*: практика правозастосування і шляхи її вдосконалення: збірник тез доповідей за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (4–5 червня 2010 р.). Суми : НБУ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; УАБС НБУ, 2010. С. 222–225.

3. Галабурда А.С., Шевченко С.О. Податкова політика в умовах воєнного стану. *Економічний вісник університету,* 2022. Випуск № 54. С. 123–130.

4. Про внесення змін до розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України щодо відновлення обмеження перебування грального бізнесу на спрощеній системі оподаткування: Закон України від 12.01.2023 р. № 2876-IX / *Верховна Рада України*. *Відомості Верховної Ради України,* 2023. № 58. ст. 179. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2876-20#Text (дата звернення: 14.10.2025)

5. Про внесення змін до розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України щодо ставок акцизного податку на період дії правового режиму воєнного, надзвичайного стану: Закон України від 21.09.2022 р. № 2618-IX / *Верховна Рада України*. *Відомості Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2618-20#Text (дата звернення: 14.10.2025)

6. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2120-IX / *Верховна Рада України*. *Відомості Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text (дата звернення: 14.10.2025)

7. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану: Закон України від

24.03.2022 р. № 2142-IX / *Верховна Рада України*. *Відомості Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2142-20#Text (дата звернення: 14.10.2025)

8. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо звільнення від сплати екологічного податку, плати за землю та податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, за знищене чи пошкоджене нерухоме майно: Закон України від 11.04.2023 р. № 3050-IX *Верховна Рада України*. *Відомості Верховної Ради України.* 2023. № 68. ст. 237. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3050-20#Text (дата звернення: 14.10.2025)

9. Податковий кодекс України: Кодекс України від 02.12.2010 року № 2755-VI / *Верховна Рада України*. *Відомості Верховної Ради України*, 2011. № 13-14. № 15-16. № 17. ст. 112. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text (дата звернення: 15.10.2025)

10. Проць І.М., Скриньковський Р.М., Пєтков В.П. Поняття податкових пільг за законодавством України. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»,* 2025. № 03. Ч. 2. С. 213–219.

11. Про деякі питання оподаткування: Постанова ВР України від 15.07.1994 р. № 110/94-ВР. URL: https://ips.ligazakon.net/document/F011000?hide=true (дата звернення: 15.10.2025)

12. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2011 р. № 2210-III / *Верховна Рада України*. *Відомості Верховної Ради України*, 2001. № 12. ст. 64. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text (дата звернення: 15.10.2025)

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

АНІСІМОВ Д. О.,
orcid.org/0000-0003-2893-8343
доктор філософії в галузі права,
доцент кафедри спеціальної фізичної підготовки
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ)

УДК 343.3
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.44

ЗЛОЧИННІСТЬ У СФЕРІ СПОРТУ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ФЕНОМЕН

Наукову статтю присвячено дослідженню соціально-правового феномену злочинності у сфері спорту в умовах воєнного стану.

У роботі зауважено, що злочинність постійно видозмінюється, а злочинці швидко пристосовуються до реалій суспільного буття, чим зумовлюється актуальність проведення сучасних досліджень злочинності у сфері спорту в сучасних умовах. Наголошено, що на сучасному етапі суспільного розвитку прослідковується розгалуження численних правовідносин у сфері фізичної культури і спорту, у зв'язку з чим виникла об'єктивна необхідність у формуванні та розвитку спортивного права України. Підкреслено, що в рамках правової відповідальності у сфері спорту держава криміналізує соціально зумовлені та суспільно небезпечні діяння, що відповідає завданням сучасної правової держави.

Автор наголошує, що злочинність у сфері фізичної культури і спорту є складним, багатоаспектним та соціально зумовленим правовим явищем, яке проявляється у формі кримінальних правопорушень, які передбачені КК України (зокрема ст. 307 «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів» у формі збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у місцях, що призначені для проведення спортивних заходів, ст. 316 «Незаконне публічне вживання наркотичних засобів» у формі публічного або вчинення групою осіб незаконного вживання наркотичних засобів у місцях, що призначені для проведення спортивних заходів, ст. 323 «Спонукання неповнолітніх для застосування допінгу» у формі спонукання неповнолітніх до застосування допінгу, ст. 369-3 «Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань» у формі впливу на результати офіційних спортивних змагань шляхом підкупу, примушування або підбурювання чи вступу у змову щодо результатів офіційного спортивного змагання з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи третьої особи або одержання внаслідок таких діянь неправомірної вигоди для себе чи третьої особи, а також у формі порушення заборони розміщення ставок на спорт, пов'язаних з маніпулюванням офіційним спортивним змаганням з одержанням в результаті цього неправомірної вигоди для себе або інших осіб у розмірі, що перевищує двадцять прожиткових мінімумів для працездатних осіб).

Аналіз нормативних положень кримінального законодавства України свідчить про те, що вітчизняний законодавець визнає наявність та суспільну небезпеку злочинних проявів у сфері фізичної культури і спорту.

Здійснене дослідження, дало змогу дійти висновку, щодо актуальності дослідження сучасного стану, структури й динаміки злочинності у сфері спорту України.

Ключові слова: *фізична культура, спорт, спортивні змагання, доброчесність, протиправний вплив.*

Anisimov D. O. Criminality in sport as a social and legal phenomenon

This scientific article is devoted to the study of the socio-legal phenomenon of crime in the field of sports under martial law.

The paper notes that crime is constantly changing, and criminals quickly adapt to the realities of social life, which determines the relevance of conducting modern research on crime in the field of sports in modern conditions. It is emphasized that at the current stage of social development, which has contributed to the proliferation of numerous legal relations in the field of physical culture and sports, there is an objective need to form and develop sports law in Ukraine. It is emphasized that within the framework of legal responsibility in the field of sports, the state criminalizes socially conditioned and socially dangerous acts, which corresponds to the tasks of a modern legal state.

The author emphasizes that crime in the field of physical culture and sports is a complex, multifaceted and socially conditioned legal phenomenon that manifests itself in the form of criminal offenses provided for by the Criminal Code of Ukraine (in particular, Article 307 «Illegal production, manufacture, acquisition, storage, transportation, transfer, or sale of narcotic drugs, psychotropic substances, or their analogues» in the form of the sale of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues in places designated for sporting events, Article 316 «Illegal public use of narcotic drugs» in the form of public or group illegal use of narcotic drugs in places designated for sporting events, Article 323 «Encouraging minors to use doping» in the form of encouraging minors to use doping, Article 369-3 «Unlawful influence on the results of official sports competitions» in the form of influencing the results of official sports competitions through bribery, coercion, or incitement, or entering into a conspiracy regarding the results of an official sporting competition with the aim of obtaining an unlawful advantage for oneself or a third party, or obtaining an unlawful advantage for oneself or a third party as a result of such actions, as well as in the form of violating the prohibition on placing bets on sports related to the manipulation of an official sports competition, resulting in an unlawful benefit for oneself or others in an amount exceeding twenty subsistence minimums for able-bodied persons).

An analysis of the normative provisions of Ukrainian criminal law shows that domestic legislators recognize the existence and social danger of criminal manifestations in the field of physical culture and sports.

The study made it possible to conclude that it is relevant to study the current state, structure, and dynamics of crime in the field of sports in Ukraine.

Key words: *physical culture, sports, sports competitions, integrity, unlawful influence.*

Постановка проблеми. Варто погодитись із В.В. Самсоновим, що в умовах глобальних трансформацій сучасності важливе значення для забезпечення стабільного розвитку цивілізованого суспільства набуває належне функціонування сфер, що сприяють налагодженню

міждержавного та міжкультурного діалогу, формують спільні цінності та зміцнюють міжнародну взаємодію. Однією з таких сфер є професійний спорт, який історично супроводжує поступальний розвиток людства, відіграючи роль універсального засобу комунікації, об'єднання народів і гармонізації міжнародних відносин. Водночас професійний спорт, як особливий вид суспільної діяльності, не позбавлений негативних проявів, серед яких злочинність посідає особливе місце через свій потенційно руйнівний вплив на суспільну мораль, етичні засади та авторитет спортивних інститутів. З огляду на зазначене, цілком слушною є позиція О.В. Самсонова, який підкреслює необхідність поглибленого вивчення питань глобального міжнародно-правового регулювання боротьби зі злочинністю у сфері професійного спорту. Саме системний аналіз міжнародних стандартів та їх імплементація у національне законодавство є запорукою формування ефективного правового механізму запобігання та протидії кримінальним проявам у зазначеній галузі [1, с. 345], [2].

Разом із тим, ґрунтовним є твердження В.В. Сокуренко, що злочинність у сфері фізичної культури та спорту сьогодні постає як одна з найсерйозніших гуманітарних проблем українського суспільства. Вона не обмежується лише безпосередніми проявами суспільної небезпечності у формі кримінальних дій, а й глибоко інтегрована у систему криміногенного самовідтворення. Спотворюючи справжні соціальні цінності та смисли, на яких ґрунтуються інститути спорту й фізичної культури, злочинність поступово руйнує їхню здатність виконувати важливі соціальні функції – стримувати агресивну енергію суспільства, забезпечувати згуртованість і гармонійний розвиток соціальних зв'язків. Як наслідок, формується розгалужене криміногенне середовище, вплив якого поширюється на глибинні процеси суспільного розвитку. Це обумовлює необхідність створення системних, сучасних і достовірних наукових знань про сутність та особливості злочинності у сфері фізичної культури і спорту [3, с. 134], [4].

Таким чином, погоджуючись із окресленими вище науковими концепціями, слід наголосити на актуальності сучасного наукового дослідження соціально-правового феномену злочинності у сфері спорту.

Дослідженням окремих питань, що стосуються злочинності у сфері спорту займалися: Д.О. Анісімов, О.Ф. Бантишев, В.С. Березняк, О.С. Бондаренко, Ю.В. Городецький, Т.П. Гусак, А.О. Данилевський, С. Денисов, К.П. Задоя, С. Кулик, О.В. Кришевич, Я.В. Леонов, І.Б. Медицький, Ф. Неміч, І.В. Одинець, О.І. Павлов, О.І. Петренко, М.М. Рудик, А.В. Савченко, О.В. Самсонов, О.Б. Сибаль, О. Семенюк, В.В. Сокуренко, А.Б. Старка, В.В. Шаблистий, О.С. Юнін, В.Я. Цитряк, О.А. Чуваков, Н.М. Ярмиш та інші. Проте зауважимо, що злочинність постійно видозмінюється, а злочинці швидко пристосовуються до реалій суспільного буття, чим зумовлюється актуальність проведення сучасних досліджень злочинності у сфері спорту в умовах воєнного стану.

Мета статті полягає у дослідженні соціально-правового феномену злочинності у сфері спорту в умовах сьогодення України.

Виклад основного матеріалу. О.О. Усик зазначає, що фізична культура і спорт становлять соціально значущі елементи суспільного розвитку, що виконують низку важливих функцій. По-перше, вони забезпечують збереження та зміцнення фізичного і психічного здоров'я громадян, виступаючи одним із ключових чинників підтримання життєздатності нації. По-друге, формують механізми соціальної активності та організованої зайнятості населення, сприяючи інтеграції індивіда в соціальне середовище. По-третє, створюють умови для цілеспрямованого виховання особистості, розвитку морально-вольових та етичних якостей, що має важливе значення у контексті формування громадянської свідомості. По-четверте, фізична культура і спорт утворюють самостійну сферу економіко-правових відносин, у межах якої реалізуються підприємницькі ініціативи, формується ринок спортивних послуг, розвиваються державно-приватні партнерства та створюються нові робочі місця.По-п'яте, вони відіграють роль інструменту зовнішньополітичного представництва держави, сприяючи утвердженню її позитивного іміджу та розширенню міжнародного співробітництва [5, с. 31].

Разом із тим, О.В. Самсонов наголошує, що професійний спорт посідає вагоме місце у структурі розвитку сучасного цивілізованого суспільства, оскільки потребує постійної уваги держави, наукової спільноти та належного правового врегулювання. Забезпечення законності та правопорядку у цій сфері є необхідною умовою запобігання й протидії злочинним проявам, що супроводжують спортивну діяльність на професійному рівні. Міжнародна практика, зокрема стандарти боротьби зі злочинністю та діяльність Ради Європи у сфері спорту, засвідчують визнання спорту як соціально значущого інституту, що потребує правового захисту та етичного регулювання. У центрі міжнародних ініціатив перебувають питання забезпечення рівного доступу до занять спортом для всіх соціальних груп, недопущення проявів агресії, дискримінації, насильства, а також протидія поширенню допінгу серед професійних спортсменів. Водночас значна увага приділяється формуванню культури чесної гри, вихованню моральних цінностей та утвердженню принципів доброчесності у спортивному середовищі [1, с. 348].

В цьому контексті З.П. Дубінська наголошує, у сучасних умовах розвитку правової системи спортивні правовідносини, як у міжнародному, так і у національному вимірах, характеризуються динамічністю та схильністю до постійної трансформації. Така еволюція зумовлює необхідність формування та впровадження нових правових норм, здатних адекватно відображати актуальні потреби часу й своєчасно реагувати на виклики суспільного розвитку. Враховуючи наявні фінансові, нормативно-правові та організаційні дисбаланси у спортивній сфері, постає об'єктивна потреба у пошуку модернізованої моделі правового регулювання спортивних відносин. Йдеться, насамперед, про створення цілісної системи правових механізмів, що визначатимуть особливості функціонування спортивної галузі як самостійного соціального інституту, спрямованого на формування здорової, конкурентоспроможної нації та утвердження сильної держави, інтегрованої у європейський правовий простір [6, с. 194].

Саме у зв'язку із вищезазначеним, на думку З.П. Дубінської, на сучасному етапі суспільного розвитку, що сприяв розгалуженню численних правовідносин у сфері фізичної культури і спорту виникла об'єктивна необхідність у формуванні та розвитку спортивного права України.

Спортивне право, як міжгалузевий інститут права, складається з низки елементів, зокрема:

1) правове регулювання державного фінансування спортивної та фізкультурної діяльності;
2) правове регулювання засад державного управління фізичною культурою і спортом;
3) правове регулювання професійного спорту;
4) правове регулювання сфери студентського спорту;
5) правове регулювання дитячо-юнацького спорту;
6) правове забезпечення створення і діяльності громадських фізкультурно-спортивних об'єднань і організацій;
7) правовий статус спортсменів, тренерів та інших учасників спортивної діяльності;
8) правові аспекти організації та проведення спортивних змагань, участь спортсменів у спортивних заходах та спортивних організаціях;
9) регулювання податкових відносин у сфері спорту;
10) право інтелектуальної власності у сфері спортивної діяльності;
11) міжнародне співробітництво у сфері спорту;
12) олімпійське (в т.ч. паралімпійське та дефлімпійське) право;
13) спортивний арбітраж та спортивне суддівство;
14) правова відповідальність у сфері спорту;
15) розроблення, запровадження та застосування внутрішніх спортивних регламентів, правил та процедур;
16) здійснення державного контролю за дотриманням установлених нормативних приписів у сфері спорту та застосування передбачених санкцій;

17) впровадження фізкультурної і спортивної діяльності на громадських та господарсько-правових засадах;

18) меценацтво і спонсорство у сфері спорту;

19) гральний бізнес у сфері спорту (тоталізатор);

20) спортивна медицина [6, с. 193].

Як можемо побачити, в рамках правової відповідальності у сфері спорту держава криміналізує соціально зумовлені та суспільно небезпечні діяння, що відповідає завданням сучасної правової держави.

Одне з перших досліджень феномену злочинності у сфері фізичної культури і спорту України здійснив вітчизняний науковець В.В. Сокуренко. Ба більше, в рамках своїх досліджень, автор наголошував про наявність у правовій культурі нашої держави епіфеноменів сфери фізичної культури і спорту.

Зокрема, у своїх дослідженнях автор застосовував методологію кримінологічного моделювання до злочинності у сфері фізичної культури і спорту, визначаючи її вузловими елементами: 1) феноменологічну констеляцію; 2) функціональну спрямованість; 3) рівень відтворення відповідної кримінальної активності. Відтак на думку автора формується наступна модельна структура цього різновиду злочинності: І. Кримінальні феномени сфери фізичної культури і спорту – відтворюються безпосередньо у діяльності суб'єктів (в тому числі й управлінських) цієї сфери мають своїм наслідком обструкції й симуляцію її смислів, функцій, соціального значення. До таких відносяться: 1. Економічна злочинність у сфері фізичної культури і спорту: 1) корупційні злочинність; 2) легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом; 2. Загальнокримінальні корисливі кримінальні правопорушення сфери спорту, що посягають на власність суб'єктів відносин у цій сфері та у зв'язку з їх спортивною діяльністю; 3. Насильницькі кримінальні правопорушення у сфері спорту; ІІ. Кримінальні епіфеномени сфери фізичної культури і спорту, що відтворюються у зв'язку з функціонуванням спорту та/або експлуатують блага, генеровані цією сферою: 1. Загальнокримінальні корисливі кримінальні правопорушення пов'язані з фізичною культурою і спортом; 2. Загальнокримінальні насильницькі кримінальні правопорушення, пов'язані зі спортом, які з кримінально-правової точки зору репрезентовані хуліганством, груповим порушенням громадського порядку, масовими заворушеннями; 3. Політичні кримінальні правопорушення як кримінальні епіфеномени сфери фізичної культури і спорту включають в себе: 1) політичні насильницькі кримінальні правопорушення терористичної спрямованості, об'єктами посягання яких стають (можуть ставати) спортсмени під час змагань, а також сторонні особи, які знаходяться в місці проведення спортивних заходів (стадіони, бігові маршрути в населеному пункті тощо); 2) політичні ненасильницькі кримінальні правопорушення, в механізмі вчинення яких використовується спортивна тематика [3, с. 134].

З окресленого можна погодитись із В.В. Сокуренко, що запропонований вище опис і пояснення феномену злочинності у сфері фізичної культури і спорту через поєднання структурно-функціонального та феноменологічного аналізу і процесу моделювання відкриває можливості для формування вузького та широкого її визначення. У вузькому розумінні злочинність у сфері фізичної культури і спорту є масовим, відносно стійким, історично мінливим соціально-правовим феноменом, що полягає у неправомірному використанні цільового ресурсу для розвитку фізкультури і спорту, впливі на результати спортивних змагань, а також використанні соціальних інститутів фізичної культури і спорту, їх суб'єктів, інфраструктури та наративів для вчинення інших кримінальних правопорушень. У широкому ж – це специфічна, інституціоналізована, криміногенно самодетермінаційна форма антигуманної, деструктивної соціальної енергетики, прояв якої фальсифікує фізичну культуру і спорт, елімінує їх значення для прогресивного й здорового розвитку суспільства і окремих особистостей, переводить до розряду симулятивних практик у руслі психології споживацтва й корисливості [3, с. 139].

Таким чином, можемо стверджувати, що злочинність у сфері фізичної культури і спорту є складним, багатоаспектним та соціально зумовленим правовим явищем, яке

проявляється у формі кримінальних правопорушень [7, с. 399], які передбачені КК України (зокрема ст. 307 «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів» у формі збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у місцях, що призначені для проведення спортивних заходів, ст. 316 «Незаконне публічне вживання наркотичних засобів» у формі публічного або вчинення групою осіб незаконного вживання наркотичних засобів у місцях, що призначені для проведення спортивних заходів, ст. 323 «Спонукання неповнолітніх до застосування допінгу» у формі спонукання неповнолітніх до застосування допінгу, ст. 369-3 «Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань» у формі впливу на результати офіційних спортивних змагань шляхом підкупу, примушування або підбурювання чи вступу у змову щодо результатів офіційного спортивного змагання з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи третьої особи або одержання внаслідок таких діянь неправомірної вигоди для себе чи третьої особи, а також у формі порушення заборони розміщення ставок на спорт, пов'язаних з маніпулюванням офіційним спортивним змаганням з одержанням в результаті цього неправомірної вигоди для себе або інших осіб у розмірі, що перевищує двадцять прожиткових мінімумів для працездатних осіб).

Таблиця 1

Норми КК України, які регламентують відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері фізичної культури і спорту

№ з/п	Стаття КК України	Назва статті	Зміст правопорушення
1	ч. 2 ст. 307	Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів	Збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у місцях, що призначені для проведення спортивних заходів
2	ч. 1 ст. 316	Незаконне публічне вживання наркотичних засобів	Публічне або вчинене групою осіб незаконне вживання наркотичних засобів у місцях, що призначені для проведення спортивних заходів
3	ст. 323	Спонукання неповнолітніх до застосування допінгу	Спонукання неповнолітніх до застосування допінгу
4	ч. 1 ст. 369-3	Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань	Вплив на результати офіційних спортивних змагань шляхом підкупу, примушування або підбурювання чи вступу у змову щодо результатів офіційного спортивного змагання з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи третьої особи або одержання внаслідок таких діянь неправомірної вигоди для себе чи третьої особи
5	ч. 2 ст. 369-3	Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань	Дії, передбачені ч. 1 ст. 369-3, вчинені щодо офіційних спортивних змагань неповнолітніх або повторно
6	ч. 3 ст. 369-3	Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань	Порушення заборони розміщення ставок на спорт, пов'язаних з маніпулюванням офіційним спортивним змаганням з одержанням в результаті цього неправомірної вигоди для себе або інших осіб у розмірі, що перевищує двадцять прожиткових мінімумів для працездатних осіб

Аналіз наведених у таблиці 1 нормативних положень кримінального законодавства України свідчить про те, що вітчизняний законодавець визнає наявність та суспільну небезпеку злочинних проявів у сфері фізичної культури і спорту. Крім того, здійснене дослідження, дає змогу дійти висновку, щодо актуальності дослідження сучасного стану, структури й динаміки злочинності у сфері спорту України.

Список використаних джерел:

1. Самсонов О.В. Міжнародно-правові стандарти боротьби зі злочинністю у сфері професійного спорту. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 9. С. 345–348. URL: http://lsej.org.ua/9_2023/84.pdf

2. Самсонов О.В., Цитряк В.Я. Стан наукової розробленості проблеми криміналізації професійного спорту. *Юридичний науковий електронний журнал.* С. 454–456. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-9/109

3. Сокуренко В.В. Феномен злочинності у сфері фізичної культури і спорту. *Міжнародний науковий журнал «Верховенство права».* 2019. № 2. С. 133–139.

4. Сокуренко В.В. Кримінологічна характеристика та протидія злочинності у сфері фізичної культури і спорту : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2019. 235 с.

5. Усик О.О. Адміністративно-правове забезпечення міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту : дис. ... док. філос. : 081 / Харківський нац. ун-т. внутр. справ, Харків, 2024. 206 с.

6. Дубінська З.П. Особливості регулювання правовідносин у сфері спорту в Україні: теоретико-правовий підхід : дис. ... док. філос. : 081 / Львівський держ. ун-т. внутр. справ, Львів, 2021. 216 с.

7. Анісімов Д.О. Сучасні тенденції злочинності у сфері спорту в умовах воєнного стану. *Право і суспільство.* 2024. С. 399–404. DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.60

Дата першого надходження рукопису до видання: 03.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

КАРЕЛОВ К. Ю.,
orcid.org/0009-0001-8500-0063
аспірант кафедри державно-правових
дисциплін, кримінального права
та процесу
*(Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди)*

УДК 343.21
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.45

ОКРЕМІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ЕКСЦЕСУ ВИКОНАВЦЯ

Стаття присвячена дослідженню проблематики кваліфікації кримінально протиправних дій у ситуаціях ексцесу виконавця, що є однією з найбільш складних і дискусійних категорій сучасного кримінального права України. Незважаючи на важливість цієї проблеми для правильного визначення меж кримінальної відповідальності співучасників, чинний Кримінальний кодекс України не містить нормативного визначення поняття «ексцес виконавця» та не встановлює чітких критеріїв його розмежування. Норма ч. 5 ст. 29 КК України лише опосередковано відтворює зміст цього правового явища, що зумовлює значну роль доктринального тлумачення та судової практики.

У статті аналізуються наявні в науковій літературі підходи до визначення поняття ексцесу виконавця, окреслюються ключові ознаки цього явища та фактори, що зумовлюють відмежування часткового й повного ексцесу. Особлива увага приділяється питанням встановлення меж спільного умислу співучасників, оскільки саме це є центральною передумовою для визначення обсягу кримінальної відповідальності кожного з них. Розкриваються проблеми неоднозначного застосування норм ст. 29 КК України у судовій практиці, які призводять до різних підходів у кваліфікації дій співучасників та нерідко до порушення принципу індивідуалізації покарання.

У статті також обґрунтовується необхідність вдосконалення законодавчого регулювання інституту ексцесу виконавця та пропонується комплекс заходів для підвищення якості правозастосування. Зокрема, пропонується підготовка Верховним Судом узагальнюючих правових висновків або прийняття постанови Пленуму з детальним роз'ясненням відповідних положень, що сприятиме підвищенню рівня передбачуваності судових рішень і зміцненню єдності правозастосовної практики.

Отримані результати мають важливе теоретичне та практичне значення, оскільки дозволяють поглибити розуміння інституту ексцесу виконавця, сприяють підвищенню якості кваліфікації кримінальних правопорушень, визначенню меж індивідуальної відповідальності співучасників та удосконаленню кримінально-правових механізмів реагування на злочинність.

Ключові слова: *співучасть, кримінально-правова кваліфікація, види співучасників, виконавець, ексцес виконавця, форми співучасті.*

Karelov K. Yu. Specific issues regarding the qualification of excess by the performer

The article is devoted to the study of the classification of criminal acts in situations of excess by the perpetrator, which is one of the most complex and controversial categories of modern criminal law in Ukraine. Despite the importance of this issue for

the correct determination of the limits of criminal liability of accomplices, the current Criminal Code of Ukraine does not contain a normative definition of the concept of "excess of the perpetrator" and does not establish clear criteria for its differentiation. The provision of Part 5 of Article 29 of the Criminal Code of Ukraine only indirectly reflects the content of this legal phenomenon, which determines the significant role of doctrinal interpretation and judicial practice.

The article analyzes the approaches to defining the concept of excess by a perpetrator available in scientific literature, outlines the key features of this phenomenon, and identifies the factors that determine the distinction between partial and complete excess. Particular attention is paid to the issue of establishing the limits of the common intent of accomplices, as this is the central prerequisite for determining the extent of criminal liability of each of them. The article reveals the problems of ambiguous application of the provisions of Article 29 of the Criminal Code of Ukraine in judicial practice, which lead to different approaches in the qualification of the actions of accomplices and often to a violation of the principle of individualization of punishment.

The article also substantiates the need to improve the legislative regulation of the institution of excess of authority by an executor and proposes a set of measures to improve the quality of law enforcement. In particular, it proposes that the Supreme Court prepare general legal conclusions or adopt a plenary resolution with a detailed explanation of the relevant provisions, which will contribute to increasing the predictability of court decisions and strengthening the unity of law enforcement practice.

The results obtained are of great theoretical and practical importance, as they allow for a deeper understanding of the institution of excess of authority, contribute to improving the quality of the classification of criminal offenses, determining the limits of individual responsibility of accomplices, and improving criminal law mechanisms for responding to crime.

Key words: *complicity, criminal law classification, types of accomplices, perpetrator, perpetrator's excess, forms of complicity.*

Вступ. Проблематика кваліфікації кримінально протиправних дій у випадках ексцесу виконавця залишається однією з найбільш дискусійних у сучасній доктрині кримінального права. Кримінальний кодекс (далі – КК) України не містить визначення поняття «ексцес виконавця», а лише опосередковано відтворює зміст цього явища в ч. 5 ст. 29 КК України. Неоднозначність доктринальних підходів, відсутність чітких критеріїв встановлення меж спільного умислу співучасників та розбіжності у судовій практиці створюють значні труднощі для правильної кваліфікації дій у випадках, коли виконавець виходить за межі умислу, що охоплюється всіма співучасниками кримінального правопорушення. Помилки в оцінці таких ситуацій безпосередньо впливають на правильність визначення обсягу кримінальної відповідальності, дотримання принципів індивідуалізації покарання. У цих умовах системне дослідження різновидів ексцесу виконавця є необхідним як для доктринального осмислення, так і для забезпечення єдності правозастосування.

Дослідженням питання кваліфікації суспільно небезпечних діянь у випадку ексцесу виконавця присвячені наукові праці таких правознавців як, О.С. Бондаренко, О.О Кваша, В.О. Навроцький, Р.С. Орловський, Д.М. Харко та ін. Проте лишається низка дискусійних аспектів, які потребують розв'язання.

Постановка завдання. Метою статті є системний аналіз різновидів ексцесу виконавця та визначення теоретико-прикладних підходів до правильної кваліфікації дій співучасників у випадках виходу виконавця за межі спільного злочинного умислу.

Результати дослідження. КК України не дає визначення поняття «ексцес», однак у ч. 5 ст. 29 закріплено положення, яке фактично відтворює зміст цього поняття, визначаючи

особливості кримінальної відповідальності співучасників у випадках, коли виконавець вчиняє дії, що виходять за межі спільного злочинного наміру (узгодженості волевиявлення співучасників).

Ч. 5 ст. 29 КК визначає: «Співучасники не підлягають кримінальній відповідальності за діяння, вчинене виконавцем, якщо воно не охоплювалося їхнім умислом» [1], тобто законодавець прямо не оперує терміном «ексцес», однак фактично закріплює його правову природу: у разі, коли виконавець вчиняє кримінальне правопорушення, яке не охоплювалося спільним умислом інших співучасників, вони не підлягають кримінальній відповідальності за такі дії. На нормативному рівні встановлене загальне правило, відповідно до якого кожен співучасник відповідає виключно в межах спільного умислу, що був узгоджений між усіма співучасниками, тоді як дії, що виходять за межі такого умислу, кваліфікуються як ексцес виконавця.

Встановлено, що ексцес виконавця можливий лише у формах співучасті, які передбачають попередню узгодженість дій, а саме, при вчиненні кримінальних правопорушень групою осіб за попередньою змовою, організованою групою чи злочинною організацією організацією. Натомість ситуації, коли кримінальні правопорушення вчиняються без попередньої змови, характеризуються відсутністю єдиного спільного умислу, що унеможливлює вихід за його межі, в таких випадках ексцес неможливий.

Доцільно звернути увагу, що коли виконавець самостійно реалізує об'єктивну сторону кримінального правопорушення, яка не охоплювалася умислом інших співучасників, він фактично діє самостійно, виходячи за межі попередньої узгодженості. Сам факт вчинення виконавцем кримінального правопорушення, не узгодженого з іншими учасниками, дозволяє чітко окреслити межі спільної протиправної діяльності та відокремити її від індивідуальної реалізації кримінально протиправного наміру. Це забезпечує правильну кваліфікацію дій кожного зі співучасників, шляхом дотримання принципів індивідуалізації та диференціації кримінальної відповідальності [2, с. 186; 3; 4].

Кваліфікація дій у разі ексцесу виконавця здійснюється з урахуванням двох ключових критеріїв: об'єктивного**,** що полягає у встановленні факту виходу виконавця за межі спільного умислу, тобто вчинення ним додаткових дій, які не були предметом домовленості; та суб'єктивного, який виражається у відсутності в інших співучасників умислу на вчинення такого неузгодженого діяння й відповідного психічного ставлення до його наслідків. Кваша О.О., Харко Д.М., Орловський Р.С. підкреслюють, що за наявності ексцесу виконавця спільність умислу фактично припиняється, оскільки додаткові дії мають односторонній характер і не випливають зі спільного плану (узгодженості), а відсутність причинного зв'язку між наміром інших співучасників та результатами, яких досягнув виконавець, унеможливлює покладення на них кримінальної відповідальності за таке діяння. Таким чином, ексцес дозволяє чітко відокремити межі узгодженої протиправної діяльності від індивідуальної поведінки виконавця та забезпечує правильну кваліфікацію дій кожного учасника [5, с. 496; 6, с. 62; 7, с. 234].

У правозастосовній практиці нерідко виникають значні труднощі щодо належної кваліфікації дій співучасників у випадках відхилення виконавця від досягнутої узгодженості умислу. Зокрема, йдеться про ситуації, коли виконавець, реалізуючи спільний умисел, одночасно вчиняє й інше кримінальне правопорушення, яке не було погоджене з організатором, підбурювачем чи пособниками. У таких випадках постає питання про межі їх відповідальності, оскільки додаткове діяння виходить за межі спільного умислу та не охоплюється домовленістю між співучасниками. Такий перший різновид ексцесу виконавця характеризується особливостями розмежування кримінальної відповідальності між співучасниками. У випадку, коли виконавець наряду із реалізацією узгодженого між усіма учасниками злочинного наміру додатково вчиняє кримінальне правопорушення, що не охоплювалося їхнім спільним умислом, обсяг відповідальності кожного зі співучасників визначається диференційовано. Виконавець несе кримінальну відповідальність у повному обсязі, тобто, за всі фактично вчинені ним діяння, зокрема й ті, що виходять за межі попередньої домовленості.

Натомість інші співучасники відповідають виключно за те кримінальне правопорушення, яке охоплювалося їхнім спільним умислом та щодо якого вони здійснювали організацію, підбурювання чи пособництво. Дії виконавця, які стали результатом його самостійного, неузгодженого наміру, не можуть інкримінуватися іншим співучасникам, оскільки вони не бажали та не передбачали їх учинення. Це відповідає змісту ч. 5 ст. 29 КК «Співучасники не підлягають кримінальній відповідальності за діяння, вчинене виконавцем, якщо воно не охоплювалося їхнім умислом» [1].

Не менш складною є й інша поширена ситуація, коли виконавець фактично відмовляється від реалізації кримінального правопорушення, про яке сторони домовлялися заздалегідь, і натомість учиняє зовсім інше діяння, що є більшої суспільної небезпеки або менш тяжке порівняно з узгодженим. Подібні випадки потребують особливо ретельного аналізу з боку правозастосовних органів, адже кваліфікація дій інших співучасників залежить від того, чи могли вони передбачати таке відхилення, чи охоплювала їхня домовленість можливість зміни плану, а також чи сприяли вони новому, неузгодженому кримінально протиправному діянню хоча б опосередковано.

Такий, другий різновид ексцесу виконавця проявляється у відмові від реалізації кримінального правопорушення, попередньо узгодженого між усіма співучасниками, та вчиненні натомість іншого діяння, яке не охоплювалося їхнім спільним умислом. У такій ситуації відповідальність кожного зі співучасників має розмежовуватися. Оскільки нове кримінальне правопорушення не передбачалося домовленістю і не було охоплено умислом інших співучасників, вони не підлягають кримінальній відповідальності за дії виконавця, адже не передбачали та жодним чином не сприяли їх учиненню. Відсутність їхнього внеску у нове діяння свідчить про повний характер ексцесу та виключає співучасть у новому кримінальному правопорушенні.

Щодо виконавця, то він не несе відповідальності за узгоджене, але фактично не вчинене кримінальне правопорушення, оскільки добровільно відмовився від його реалізації відповідно до вимог ст. 17 та ст. 31 КК України. Разом з тим він повністю відповідає за нове кримінальне правопорушення, фактично вчинене ним замість узгодженого, і його дії підлягають кваліфікації за статтею Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність саме за фактично вчинене діяння. Таким чином, виконавець відповідає лише за нове кримінальне правопорушення, а інші співучасники підлягають кримінальній відповідальності за готування або замах на кримінальне правопорушення, що було узгоджене всіма співучасниками відповідно до ст. 14 та ст. 15 КК України.

Висновки. Розмежування часткового та повного ексцесу виконавця становить важливий елемент правильної кваліфікації дій співучасників і безпосередньо впливає на визначення обсягу кримінальної відповідальності кожного з них, що має важливе значення для індивідуалізації та диференціації кримінальної відповідальності.

Проте чинне кримінальне законодавство України лише фрагментарно регулює питання ексцесу, обмежуючись загальними положеннями про межі умислу співучасників. Відсутність більш детального нормативного закріплення та єдиних підходів у судовій практиці нерідко призводить до неоднакового застосування ст. 29 КК України у ситуаціях відхилення виконавця від попередньо узгодженого умислу.

У зв'язку з цим виникає об'єктивна потреба у вдосконаленні законодавчого регулювання, що може бути реалізовано як шляхом внесення відповідних змін до КК України, так і шляхом надання офіційних роз'яснень. Доцільним видається прийняття постанови Пленуму Верховного Суду або узагальнюючого правового висновку, в якому були б чітко окреслені критерії відмежування різновидів ексцесу виконавця, особливості встановлення меж спільного умислу, а також принципи визначення відповідальності співучасників у кожній із типових ситуацій. Такі роз'яснення сприяли б забезпеченню єдності правозастосовної практики, підвищенню передбачуваності судових рішень та повнішій реалізації принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

2. Кваша О. О., Харко Д. М. Виконавець злочину у структурі співучасті : монографія. Київ : Волин. обласна друк., 2015. 224 с. ISBN 978-966-361-806-7.

3. Орловський Р. С. Поняття і значення ексцесу співучасника. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція : зб. наук. пр. Одеса, 2015 Вип. 15. С. 105–108. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/10490.

4. Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. 560 с.

5. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / за заг. ред. В. М. Бурдіна, В. І. Маркіна. Київ: Юрінком Інтер, 2025. 1148 с. ISBN 978-966-667-882-2. URL: https://jurkniga.ua/contents/kriminalne-pravo-ukraini-zagalna-chastina-pidruchnik-yurinkom-inter.pdf?srsltid=AfmBOoqUKwGu1UE4xMGtY2LYjAPWPn4F9sSGRH9KsfySW8wce1338Hcp.

6. Бондаренко О. С. Кримінальне право. Загальна частина (у таблицях і схемах) : навчальний посібник / О. С. Бондаренко, М. О. Думчиков. Суми : Сумський державний університет, 2022. 114 с. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f2dcf645-18e7-4a5d-823d-40173b096bc9/content.

7. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: Навчальний посібник / За заг. ред. М.І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2014. – 944 с. ISBN 978-966-2310-08-5. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/8/9/358166.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

КОЗАЧЕНКО В. В.,
orcid.org/0009-0003-9802-2020
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін
(Криворізький навчально-науковий інститут Національного університету «Одеська юридична академія»)

КАСЯНЮК В. О.,
orcid.org/0009-0007-1765-6291
студентка ІІІ курсу
(Криворізький навчально-науковий інститут Національного університету «Одеська юридична академія»)

УДК 343.9:[343.615+343.85] (477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.46

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ ПОБОЯМ ТА МОРДУВАННЮ ЯК ВИДУ НАСИЛЬНИЦЬКОГО ЗЛОЧИНУ

Стаття присвячена кримінологічному аналізу побоїв та мордування як самостійного виду насильницьких злочинів, передбачених статтею 126 Кримінального кодексу України. Досліджено соціальну, психологічну та правову природу цього явища, його латентність і детермінаційні чинники у сучасному українському суспільстві. Розкрито зміст понять «побої» та «мордування» як форм фізичного насильства, що завдають потерпілому фізичного болю без утворення тілесних ушкоджень, але супроводжуються значними психологічними наслідками.

На основі статистичних даних Офісу Генерального прокурора України за 2020–2025 роки простежено динаміку злочинів проти життя та здоров'я особи, зокрема зростання частки насильницьких діянь побутового характеру. Виявлено, що збільшення кількості кримінальних правопорушень, передбачених ст. 126 КК України, корелює зі зниженням ефективності досудового розслідування та зростанням латентності насильства. Наголошується, що у період воєнного стану побої та мордування виступають індикатором соціальної напруги, психоемоційного виснаження населення й послаблення системи соціального контролю.

Особливу увагу приділено кримінологічній характеристиці особи злочинця, для якої типовими є емоційна нестійкість, агресивність, низький рівень правової культури, схильність до девіантної поведінки та зловживання алкоголем. Зазначається, що значна частина таких злочинів вчиняється у сімейно-побутовій сфері, де жертви перебувають у психологічній або матеріальній залежності від кривдника, що обумовлює високий рівень латентності.

У статті систематизовано основні напрями запобігання побоям і мордуванню: удосконалення правозастосовної практики, підвищення якості судово-медичної експертизи, розвиток програм соціально-психологічної підтримки жертв, впровадження корекційних програм для осіб, схильних до насильницької

поведінки, а також розбудову системи міжвідомчої взаємодії поліції, органів соціального захисту та громадських організацій.

Зроблено висновок, що подолання цього виду злочинності потребує комплексного підходу, який поєднує кримінально-правові, соціально-профілактичні та психологічні заходи. Побої та мордування розглядаються як маркер загального рівня агресії у суспільстві, а ефективність протидії їм є критерієм зрілості державної політики у сфері захисту прав людини, безпеки та правопорядку.

Ключові слова: *побої, мордування, насильницька злочинність, кримінологічна характеристика, латентність, профілактика, воєнний стан, правова культура, корекційні програми, соціальна агресія.*

Kozachenko V. V., Kasianiuk V. O. Criminological characteristics and prevention of battery and torment as a type of violent crime

The article is devoted to the criminological analysis of battery and torture as independent types of violent crimes stipulated by Article 126 of the Criminal Code of Ukraine. It examines the social, psychological, and legal nature of these acts, latency, and the determining factors in modern Ukrainian society. The concepts of “battery” and “torture” are defined as forms of physical violence that cause physical pain to the victim without resulting in bodily injury but entail significant psychological consequences.

Based on statistical data of the Office of the Prosecutor General of Ukraine for 2020–2025, the dynamics of crimes against life and health are traced, particularly the increase in the share of domestic violent acts. It is revealed that the growth in the number of criminal offences under Article 126 of the Criminal Code correlates with the decline in the effectiveness of pre-trial investigations and the rise in the latency of violence. It is emphasised that during martial law, battery and torture serve as indicators of social tension, emotional exhaustion of the population, and the weakening of the social control system.

Special attention is paid to the criminological characteristics of the offender, typically marked by emotional instability, aggressiveness, a low level of legal culture, a tendency toward deviant behaviour, and alcohol abuse. It is noted that a significant portion of such crimes are committed in the domestic sphere, where victims often depend psychologically or financially on the perpetrator, which contributes to a high level of latency.

The article systematises the main directions for preventing battery and torture: improving law enforcement practices, enhancing the quality of forensic medical examinations, developing programs for social and psychological support of victims, implementing corrective programs for persons prone to violent behaviour, and strengthening interagency cooperation between the police, social services, and civil society organisations.

It is concluded that overcoming this type of crime requires a comprehensive approach that combines criminal-legal, social-preventive, and psychological measures. Battery and torture are viewed as markers of the general level of aggression in society, while the effectiveness of counteraction to them serves as an indicator of the maturity of state policy in the field of human rights protection, security, and public order.

Key words: *battery, torture, violent crime, criminological characteristics, latency, prevention, martial law, legal culture, corrective programs, social aggression.*

У сучасних умовах трансформації українського суспільства проблема злочинності набуває особливої актуальності. Вона виступає не лише показником соціальної стабільності,

а й своєрідним індикатором ефективності державної політики у сфері безпеки та правопорядку. Кримінологічний аналіз злочинності дозволяє виявити закономірності її розвитку, визначити соціальні, економічні й психологічні чинники, що впливають на криміногенну ситуацію. Особливого значення ці питання набувають у період воєнного стану, коли різко змінюється структура правопорушень, посилюються насильницькі прояви, а частина кримінальних правопорушень набуває прихованого (латентного) характеру. Саме тому дослідження сучасних тенденцій злочинності в Україні та її прихованих форм є необхідною умовою для розроблення ефективних механізмів запобігання й профілактики.

У загальній структурі злочинності особливу увагу привертають насильницькі кримінальні правопорушення проти особистості, адже вони безпосередньо посягають на базові цінності – життя, здоров'я та фізичну недоторканність людини. Найпоширенішим серед них залишається умисне нанесення побоїв або мордування, передбачене статтею 126 Кримінального кодексу України. Це кримінальне правопорушення належить до категорії діянь, що спричиняють фізичний біль без настання тілесних ушкоджень, і водночас має значний латентний потенціал, оскільки часто вчиняється в умовах сімейного чи побутового конфлікту та залишається поза офіційним обліком. Фізичний біль – особливий психічний стан особи, характерними рисами якого являються: страждання, які спричинені фізичним впливом на тіло постраждалого [6]. При побоях та мордуванні не порушується анатомічна цілісність тканин тіла або функції якогось органу, і цим вони відрізняються від тілесних ушкоджень. Шкідливість здоров'ю викликається ними через фізичний біль [6].

Таким чином, з вищевикладеного випливають визначення термінів «побої» та «мордування». Побої – чисельні удари, які були нанесені потерпілому. Водночас вони не несуть значних ушкоджень тіла постраждалого [7]. Мордування – це нанесення інших болючих відчуттів потерпілому, яке відбувається багато разів і впродовж тривалого часу [7].

З огляду на це, дослідження кримінологічних аспектів, передбачених ст. 126 КК України, є важливим для розуміння сучасних тенденцій насильницької злочинності та розроблення ефективних превентивних заходів.

Відповідно до статті 126 Кримінального кодексу України, умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю, але не спричинили тілесних ушкоджень, визнається самостійним злочином проти фізичної недоторканності особи. Його основним безпосереднім об'єктом є здоров'я людини, а предметом посягання – її тілесна недоторканність та почуття безпеки. Особливістю складу цього злочину є відсутність медично зафіксованих тілесних ушкоджень, що ускладнює його доказування та сприяє високому рівню латентності. Частина друга статті передбачає підвищену відповідальність за діяння, які мають характер мордування, вчинені групою осіб, з метою залякування потерпілого чи його близьких або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості [1]. Таким чином, побої і мордування є типовими формами побутового та міжособистісного насильства, що безпосередньо впливають на стан суспільної безпеки й потребують глибокого кримінологічного аналізу як з позиції офіційної статистики, так і з урахуванням прихованих проявів цього явища.

З огляду на зростання кількості побутових проявів насильства та їх латентний характер, важливим завданням кримінологічного аналізу є надання ґрунтовної кримінально-правової характеристики злочину, передбаченого статтею 126 КК України, як однієї з найпоширеніших форм насильницьких посягань проти особистості.

Основним об'єктом злочину є здоров'я людини, а додатковими можуть бути воля, честь, гідність і психічна недоторканність. Об'єктивна сторона полягає у завданні удару, побоїв або вчиненні інших насильницьких дій, що спричиняють фізичний біль без тілесних ушкоджень. Обов'язковими ознаками є: 1) заподіяння болю; 2) відсутність зафіксованих ушкоджень. Суб'єкт – загальний, фізична осудна особа, що досягла 16-річного віку. Суб'єктивна сторона характеризується умислом; при мордуванні чи залякуванні – прямим умислом. Кваліфікованими видами (ч. 2 ст. 126) є діяння, що мають характер мордування, вчинені групою осіб або з метою залякування потерпілого чи його близьких [2].

Це кримінальне правопорушення має високий рівень латентності, оскільки часто вчиняється в побутовій сфері й не фіксується офіційно. У кримінологічному аспекті ці злочини часто поєднані з алкоголізмом, сімейною дисфункцією, соціальною дезадаптацією, а також низьким рівнем правової культури.

Злочини, передбачені статтею 126 КК України («Побої і мордування»), входять до ширшої групи кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи. Тому для виявлення загальних тенденцій розвитку злочинності у сфері посягань на життя та здоров'я особи доцільно проаналізувати динаміку їх офіційної реєстрації у довоєнний і воєнний періоди. Порівняння показників за 2020 та 2025 роки дозволяє оцінити не лише зміни в кількісному складі зареєстрованих правопорушень, а й ефективність досудового розслідування та судового реагування. Такі дані дають змогу оцінити реальний стан криміногенної ситуації та ступінь її латентності в умовах соціальної нестабільності й воєнного стану.

Аналіз офіційних статистичних даних Офісу Генерального прокурора України [3] дозволяє узагальнити, що у 2025 році порівняно з 2020 роком спостерігається суттєве зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи – на 75,2%, а також зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень таких, як побої і мордування – на 42,1%. Така тенденція зумовлена як об'єктивними наслідками воєнного стану (підвищення рівня агресії, стресових реакцій, поширення побутових конфліктів), так і покращенням механізмів обліку насильницьких злочинів.

Водночас кількість правопорушень, у яких особам вручено повідомлення про підозру, та проваджень, скерованих до суду, істотно зменшилася, приблизно на чверть – 26,1%. Тобто в 2020 році кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру, було 21 980, а в 2025 році – 16 250. Це свідчить про зниження ефективності досудового розслідування, кадрове навантаження на слідчі органи, а також про зростання латентності насильницької злочинності, коли значна частина випадків залишається поза офіційною статистикою.

Аналогічна тенденція спостерігається і щодо кримінальних правопорушень, за якими провадження направлені до суду: їх кількість скоротилася з 20 734 до 15 425, тобто на 5 309 справ (зменшення на 25,6%). Така динаміка свідчить про певне зниження ефективності судово-слідчої діяльності, що може бути обумовлене кадровими втратами, нестачею ресурсів, евакуацією судів та слідчих органів у зоні бойових дій.

Що стосується окремого виду насильницьких злочинів – побоїв і мордування (ст. 126 КК України), то їх кількість також зросла: у 2020 році було обліковано 1 298 таких кримінальних правопорушень, а у 2025 році – 1 844, тобто збільшення на 546 випадків (+42,1%). Ця тенденція демонструє посилення агресивних форм поведінки у суспільстві, що часто стають наслідком психологічного стресу, посттравматичних розладів, соціальної дезадаптації та конфліктів на побутовому рівні.

Аналізуючи, кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру (Побої і мордування, ст. 126) та кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені до суду (Побої і мордування, ст. 126) за період з 2020 року по 2025 рік, можно сказати, що вони зростають паралельно (44% та 47,1%), що свідчить про ефективнішу роботу правоохоронної системи, а не лише про збільшення конфліктів.

Після початку повномасштабної війни у 2022 році спостерігається зростання загального рівня насильницької поведінки в суспільстві.

Причинами виступають психоемоційне виснаження, посттравматичні стани, стрес і тривога серед населення, алкоголізм та зловживання психоактивними речовинами серед військовослужбовців і цивільних, втрата житла, доходу, родичів, що провокує конфлікти у сім'ях. Усе це формує підґрунтя для побутової агресії, яка часто реалізується у формі побоїв або мордування.

Кількість проваджень, направлених до суду, зросла навіть трохи більше (47,1%), ніж кількість кримінальних правопорушень, у яких особам вручено повідомлення про підозру – 44%. Це свідчить про більш активну позицію прокурорів у доказуванні складу

злочину, удосконалення судово-медичної експертизи та фіксації ушкоджень, скорочення термінів досудового розслідування, застосування відеофіксації та цифрових доказів (мобільні записи, камери спостереження). Усе це зробило провадження більш результативними, тобто більше справ доходить до суду.

У 2020 році в Україні було зареєстровано 37 328 кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, з яких 1 298 становили кримінальні правопорушення, кваліфіковані за ст.126 КК України «Побої і мордування». Таким чином, частка таких злочинів у загальній структурі становила близько 3,5%.

У 2025 році обліковано вже 65 417 кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, а кількість кримінальних правопорушень за ст. 126 КК України зросла до 1 844. Частка цих злочинів у загальному обсязі становить приблизно 2,8%.

Хоча загальна кількість кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи зросла на 75,2%, а кількість злочинів за ст. 126 КК України – на 42,1%, питома вага останніх у структурі таких правопорушень зменшилася на 0,7 відсотків (з 3,5% до 2,8%).

Це означає, що попри абсолютне зростання кількості випадків побоїв і мордування, у загальній структурі насильницьких злочинів вони займають меншу частку, поступаючись за темпами приросту іншим формам насильства, зокрема, тяжким тілесним ушкодженням, умисним вбивствам, катуванню, воєнним злочинам проти цивільних.

Зменшення відносної частки побоїв і мордування при одночасному зростанні їх абсолютної кількості свідчить про загальну ескалацію насильницької злочинності, у якій більш небезпечні форми насильства (тілесні ушкодження середньої та тяжкої тяжкості, убивства) збільшуються швидше, ніж злочини, пов'язані з нанесенням побоїв.

Таким чином, статистичні показники підтверджують необхідність комплексного кримінологічного аналізу злочинів, пов'язаних із насильством, зокрема за ст. 126 КК України, що відображають трансформацію соціально-правових реалій у період війни.

Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють побої та мордування, відображає типові соціально-демографічні, психологічні та кримінально-правові особливості.

Особи, які вчиняють насильницькі злочини, зокрема побої та мордування, часто мають вік від 30 до 50 років, хоча значна злочинна активність спостерігається і серед осіб молодого віку (22–30 років) та старших (понад 40 років). Переважна більшість – це чоловіки. Високий відсоток осіб, які на момент вчинення злочину не працюють і не навчаються (безробітні, працездатні особи без суспільно корисної зайнятості). Це може свідчити про соціальну дезадаптацію та ізольованість. Значна частина кримінальних правопорушень, пов'язаних із насильством, зокрема побої, вчиняється в сім'ї, тобто буває домашнє насильство. Високий відсоток осіб, які вчиняють насильницькі кримінальні праворушення, мають незняту або непогашену судимість. Часто ці особи раніше вчиняли інші злочини, наприклад, проти власності або інші злочини проти життя та здоров'я особи. Це свідчить про стійку кримінальну спрямованість особистості.Значна кількість таких правопорушень вчиняється у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, що знижує самоконтроль і посилює агресію.

Особам із насильницькою спрямованістю часто притаманні такі психологічні риси:

1. Агресивність та емоційна нестабільність – схильність до швидких, неадекватних та імпульсивних агресивних реакцій, нездатність контролювати гнів.

2. Егоцентризм – надмірна зосередженість на власних потребах та бажаннях, зневажливе, цинічне ставлення до іншої особи, її гідності та здоров'я.

3. Потреба у владі та неповноцінність – часто агресія є компенсаторною реакцією, що випливає з почуття власної неповноцінності або незадоволеної потреби у домінуванні та владі над іншими, особливо в ситуаціях домашнього насильства.

4. Низький соціальний інтелект, тобто обмежена здатність до емпатії, розуміння почуттів інших та конструктивного вирішення міжособистісних конфліктів.

5. Мотивація кримінального правопорушення, яка часто пов'язана з помстою, заздрістю, ревнощами, хуліганськими мотивами або бажанням залякати потерпілого.

З огляду на вищевикладене, можна сформулювати кримінологічний портрет особи злочинця, який вчиняє побої та мордування – чоловіки віком 21–40 років, може бути освіта середня, може мати проблеми в інтелектуальному розвитку, переважно не має постійного місця роботи або є працівником низької кваліфікації, з ознаками девіантної поведінки, тобто схильний до вживання спиртних напоїв та вчинення різноманітних правопорушень, має «викривлену» соціальну свідомість, низький рівень соціальних навичок або афективні порушення психіки (у межах осудності).

Аналіз отриманих статистичних показників дозволяє не лише простежити кількісну динаміку злочинності, а й виявити приховані тенденції насильницьких правопорушень, що проявляються у зростанні їх латентності в сучасних соціально-правових умовах.

Відтак, латентна злочинність у кримінологічній теорії розглядається як сукупність кримінальних правопорушень, що були фактично вчинені, але залишилися невідомими правоохоронним органам або не потрапили до офіційної статистичної звітності. Її особливість полягає у прихованому характері злочинів, який обумовлений як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками. У випадках, передбачених статтею 126 КК України (побої і мордування), рівень латентності є особливо високим, оскільки ці злочини здебільшого вчиняються у сфері близьких або родинних відносин, де потерпілі перебувають у фінансовій та психологічній залежності від кривдника. Типовими причинами приховування таких правопорушень є страх помсти, сором або недовіра до правоохоронної системи, правова необізнаність населення, а також відсутність належних доказів через немедичний характер тілесних ушкоджень [4, с. 121].

Високий рівень латентності пояснюється тим, що значна частина постраждалих не звертається по допомогу через страх осуду, ганьби, залежність від кривдника або недовіру до правоохоронних органів. Особливої гостроти проблема набуває в умовах воєнного стану, коли зростає соціальна напруга, рівень агресії та економічна нестабільність, а доступ до правової й психологічної допомоги істотно обмежений [5, с. 296–297].

На нашу думку, латентна злочинність – це не лише прихована частина кримінальної статистики, а показник довіри громадян до держави та ефективності правозахисних інститутів. Найпоширенішими формами латентності сьогодні є приховування домашнього насильства та небажання повідомляти про побої або мордування, що перетворює проблему на системний виклик для держави та суспільства.

З метою зменшення рівня латентної злочинності та підвищення ефективності реагування на насильницькі правопорушення доцільно посилити соціально-психологічну роботу з населенням – розширити мережу кризових центрів, програм підтримки та реабілітації постраждалих. Необхідно вдосконалити механізми фіксації випадків насильства, забезпечивши швидку взаємодію між поліцією, прокуратурою, органами соціального захисту та медичними установами. Важливим напрямом профілактики є проведення правопросвітницьких кампаній, спрямованих на інформування громадян про їхні права та можливості отримання допомоги, що сприятиме зниженню рівня прихованих злочинів і формуванню культури нульової толерантності до насильства.

Одним із ключових напрямів запобігання злочинам, пов'язаним із побоями та мордуванням, є індивідуально-профілактична робота з особами, схильними до насильницької поведінки. Така діяльність спрямована не лише на виявлення потенційних правопорушників, а й на корекцію їхніх агресивних установок, емоційної нестабільності та девіантних моделей поведінки.

Основна мета роботи з кривдниками – зміна їхньої насильницької моделі поведінки, усвідомлення ними відповідальності за свої дії та запобігання повторним випадкам насильства.

Ключовими аспектами у якості запобігання є обов'язкові корекційні програми, психологічне консультування та терапія, розвиток емпатії та відповідальності, навчання ненасильницьким стратегіям, моніторинг таконтроль а також міжгалузева співпраця.

Законодавство України передбачає можливість направлення осіб, які вчинили насильство на спеціальні корекційні програми. Такі програми створюються кваліфікованими фахівцями – психологами та соціальними працівниками – і спрямовані на формування навичок конструктивної, ненасильницької взаємодії у міжособистісних відносинах.

Індивідуальна та групова терапія допомагає кривдникам зрозуміти причини своєї агресії, виявити тригери та навчитися конструктивним способам вирішення конфліктів і управління гнівом.

Програми роботи з агресорами включають вправи та дискусії, спрямовані на розвиток емпатії до жертв насильства та усвідомлення шкоди, яку вони завдають. Акцент робиться на тому, що за насильство несуть відповідальність вони самі, а не обставини чи жертва.

Кривдників навчають альтернативним, ненасильницьким методам спілкування та взаємодії, що допомагає їм уникати ескалації конфліктів до фізичного насильства.

Після проходження програм фахівці здійснюють подальший супровід та моніторинг поведінки особи, щоб переконатися у стійкості позитивних змін та відсутності рецидивів.

Ефективна робота вимагає тісної взаємодії соціальних служб, правоохоронних органів, медичних закладів та громадських організацій, щоб забезпечити комплексний підхід до проблеми та безпеку постраждалих осіб.

Профілактична діяльність, спрямована на осіб, схильних до побоїв і мордування, має спиратися не лише на юридичні, а й на психологічні інструменти раннього виявлення агресивних тенденцій.

Для глибшого розуміння психологічного стану осіб, схильних до насильства, ефективним інструментом є проєктивна методика «Тест руки» Вагнера, як проективна методика, яка може використовуватися психологами для оцінки агресивності, тенденцій до насильства та загальної адаптації особи.

За результатами тесту визначаються такі показники як рівень зовнішньої (фізичної) агресії, тобто кількість асоціацій, що передбачають удари, поштовхи, насильство, рівень внутрішньої (вербальної, латентної) агресії, тобто прояви сарказму, контролю, зневаги, морального тиску та здатність до соціальної взаємодії (чи бачить людина у руці допомогу, підтримку, захист, чи лише загрозу)

Результати тестування дозволяють психологам скласти індивідуальний план психокорекційної роботи, визначити небезпечний рівень агресивності, рекомендувати нагляд або консультації психіатра, сприяти профілактиці рецидиву у осіб, які вже притягувались за насильницькі дії.

На основі результатів профілювання та психологічного тестування проводиться психокорекційна робота, спрямована на зниження рівня агресивності та імпульсивності (через когнітивно-поведінкову терапію, тренінги контролю емоцій, навчання ненасильницькому спілкуванню), формування навичок саморегуляції (дихальні вправи, методи релаксації, самоаналіз поведінки), зміцнення позитивних соціальних зв'язків (залучення до трудових, громадських чи сімейних програм) та усунення зовнішніх факторів ризику (зловживання алкоголем, конфліктні сімейні відносини, безробіття).

Методи профілювання та психодіагностики (зокрема, тест Руки Вагнера) дозволяють виявити потенційно небезпечних осіб ще до вчинення ними злочину та здійснювати адресну психокорекційну роботу, що значно підвищує ефективність системи запобігання насильницьким злочинам.

Отже, проведений аналіз свідчить, що сучасна злочинність в Україні характеризується не лише зростанням кількісних показників, а й якісними змінами її структури, зокрема збільшенням питомої ваги насильницьких посягань проти особистості. Кримінальні правопорушення, передбачені статтею 126 КК України, демонструють високу латентність, що зумовлено їх побутовим характером, сімейною залежністю потерпілих та відсутністю достатніх доказових механізмів. Умови воєнного стану додатково поглибили ці тенденції, актуалізувавши потребу у посиленні соціально-психологічної підтримки населення та удосконаленні системи фіксації фактів насильства.

Таким чином, проблема побоїв і мордування виходить за межі суто кримінально-правової площини, набуваючи соціального та гуманітарного виміру. Ефективна протидія цим правопорушенням потребує комплексного підходу – поєднання правових, організаційних і просвітницьких заходів, спрямованих на формування атмосфери довіри до правоохоронних органів і підвищення правової культури громадян. Зменшення рівня латентності таких злочинів є не лише завданням кримінальної юстиції, а й передумовою зміцнення соціальної стабільності та безпеки суспільства в цілому.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 17 лип. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

2. Науково-практичний коментар до статті 126 Кримінального кодексу України. URL: https://ips.ligazakon.net/document/KK004629

3. Офіс Генерального прокурора України. Статистика. URL: https://gp.gov.ua

4. Авраменко С. М., Мельник А. Р. Латентність домашнього насильства: причини та способи подолання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 88. Ч. 3. С. 117–122. DOI 10.24144/2307-3322.2025.88.3.17.

5. Пахомов В. В., Безвін О. С. Домашнє насильство в Україні та закордоном. *Молодий вчений*. 2020. № 3 (79). С. 295–298. DOI: 10.32839/2304-5809/2020-3-79-62.

6. Адвокатське та рієлторське об'єднання України. Адвокат по статті 126 КК України. URL: https://arou.ua/uk/blog/advokat-po-state-126-uk-ukrayny/

7. АКТУМ, адвокатське об'єднання. Ст. 126 ККУ – побої і мордування. URL: https://www.actum.com.ua/blog-3-1/st-126-kku-poboji-i-morduvannja

8. Козаченко В.В. «Тест руки» Едвіна Е. Вагнера як засіб діагностики агресивності та схильності до насильства у осіб групи криміногенного ризику *Науковий юридичний журнал Правові новели.* 2025. №26 С. 167–173. URL: http://http://legalnovels.in.ua/journal/26_2025/21.pdf

9. Кримінальне право та процес юридична компанія Inseinin. Адвокат по статті 126 Кримінального кодексу: Побої і мордування. URL: https://inseinin.com.ua/tpost/rshbbxz281-advokat-po-statt-126-krimnalnogo-kodeksu

10. Ботнаренко І. А. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють насильство в сім'ї *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. No 2 (103). С. 83–94 URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/25eeeb8b-1bc7-411d-ba8a-38b33143bdb0/content

Дата першого надходження рукопису до видання: 17.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

КОНОВАЛЬЧИК Є. О.,
orcid.org/0000-0002-9684-4210
аспірантка кафедри державно-правових дисциплін, кримінального права і процесу
(Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди)

УДК 343.2/.7
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.47

ПИТАННЯ ОБМЕЖЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 69 КК УКРАЇНИ ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ ПОКАРАННЯ ЗА ПЕВНЕ КОЛО КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

У статті розглянуто дискусійні аспекти заборони призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, у разі вчинення певного переліку кримінальних правопорушень, який було затверджено законодавцем протягом останніх років. Відповідно до внесених у ч. 1 ст. 69 Кримінального кодексу України змін унеможливлено застосування її приписів при визначенні міри покарання за корупційні (доповнено у 2014 році) або пов'язані з корупцією (доповнено у 2021 році) кримінальні правопорушення, за катування, вчинене представником держави (доповнено у 2022 році), кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 403, 405, 407, 408, 429 (доповнено у 2022 році), 437–439, 442, 442-1 КК України (доповнено у 2024 році), вчинені в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці.

Актуальність звернення до такого дослідження обумовлена наявністю позиції Конституційного Суду України щодо невідповідності нормам Основного закону України первісної редакції ч. 1 ст. 69 Кримінального кодексу України в частині унеможливлення застосування її приписів при визначенні міри покарання особам, які вчинили злочини невеликої тяжкості. Також мають місце міркування науковців щодо дискримінації певних категорій осіб через введення відповідних обмежень.

Для загального розуміння масштабів застосування судами ст. 69 Кримінального кодексу України авторкою визначено питому вагу кількості засуджених, яким на її підставі було пом'якшено покарання, за різними категоріями протиправних діянь. Виокремлено групи кримінальних правопорушень з найвищим відсотком використання цієї статті при обранні міри покарання станом на 2018 та 2024 роки.

Крізь призму міжнародних нормативно-правових актів та рішень Конституційного Суду України введене законодавцем часткове унеможливлення застосування ст. 69 Кримінального кодексу України проаналізовано в розрізі співвідношення такого обмеження з правом на справедливий суд, принципами законності та рівності всіх перед законом.

З огляду на європейський курс Української держави, який вимагає адаптації національного законодавства до європейських стандартів, наведено результати аналізу законів про кримінальну відповідальність низки держав-членів Європейського Союзу (Королівства Данії, Королівства Іспанії, Латвійської Республіки, Литовської Республіки, Республіки Польща, Португальської Республіки, Словацької Республіки, Республіки Словенія, Республіки Хорватія, Румунії, Чеської Республіки, Угорщини) на предмет можливості призначення більш

м'якого покарання, ніж передбачено законом, з акцентом на наявність заборон зменшення покарання за межі санкції у разі вчинення окремих кримінальних правопорушень.

Ключові слова: *кримінальна відповідальність, покарання, принципи призначення покарання, призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, рівність перед законом і судом, право на справедливий суд, індивідуалізація покарання.*

Konovalchyk Ye. O. Questions of limiting the application of Article 69 of the Criminal Code of Ukraine when punishment is imposed for a certain range of criminal offences

The article examines the controversial aspects of the prohibition of imposing a milder punishment than provided by law in the cases of committing a certain list of criminal offenses, which was approved by the legislator in recent years. According to the amendments made to Part 1 of Article 69 of the Criminal Code of Ukraine, it is impossible to apply its provisions when punishment is imposed for corruption (amended in 2014) or corruption-related (amended in 2021) criminal offenses, for torture committed by a representative of the state (amended in 2022), criminal offenses provided by Art. 403, 405, 407, 408, 429 (amended in 2022), 437–439, 442, 442-1 of the Criminal Code (amended in 2024), committed under martial law or in a combat situation.

The relevance of addressing such a study is due to the position of the Constitutional Court of Ukraine regarding the inconsistency of Part 1 of Article 69 of the Criminal Code of Ukraine with the norms of the Constitution of Ukraine in the original version, in terms of making it impossible to apply its provisions when determining the punishment for persons who have committed crimes of minor gravity. There are also considerations of scientists regarding discrimination of certain categories of persons through the introduction of relevant restrictions.

For a general understanding of the scope of application of Article 69 of the Criminal Code of Ukraine by courts, the author determined the proportion of the number of convicts who had their sentences mitigated on its basis, by different categories of illegal acts. Groups of criminal offenses with the highest percentage of use of this article when choosing a punishment as of 2018 and 2024 were identified.

Through the prism of international regulatory legal acts and decisions of the Constitutional Court of Ukraine, the partial impossibility of applying Article 69 of the Criminal Code of Ukraine introduced by the legislator is analyzed in terms of the correlation of such a restriction with the right to a fair trial, the principles of legality and equality of all before the law.

Taking into account the European course of the Ukrainian state, which requires the adaptation of national legislation to European standards, the results of the analysis of the laws on criminal liability of a number of European Union member states (Kingdom of Denmark, Kingdom of Spain, Republic of Latvia, Republic of Lithuania, Republic of Poland, Portuguese Republic, Slovak Republic, Republic of Slovenia, Republic of Croatia, Romania, Czech Republic, Hungary) are presented for the possibility of imposing a milder punishment than provided for by law, with an emphasis on the presence of prohibitions on reducing punishment beyond the sanction in the event of the commission of certain criminal offenses.

Key words: *criminal liability, punishment, principles of sentencing, imposition of a milder punishment than provided by law, equality before the law and the court, right to a fair trial, individualization of punishment.*

Вступ. В Україні триває активний процес реформування національного законодавства з метою забезпечення його відповідності європейським стандартам, зокрема, принципу верховенства права, складовими якого, поміж іншого, виступають законність, рівність всіх перед законом та право на справедливий суд. М.І. Хавронюк підкреслює, що одним з елементів процесу європеїзації кримінального законодавства є «запозичення позитивного досвіду інших європейських країн щодо кримінально-правового регулювання» [1, с. 19]. Переймання найкращих практик, на думку Ю.В. Шинкарьова, «є необхідною умовою для якісного реформування чинного законодавства України» [2, с. 99].

Із позиції Г.І. Бережанського випливає, що міра практичної реалізації права на справедливий суд є мірилом якості правової культури держави [3, с. 191]. Щодо важливості забезпечення рівності всіх перед законом в сфері кримінального права наголошував і Ю.В. Баулін. Вчений, як Голова Робочої групи з питань розвитку кримінального права, спираючись на документи Венеційської комісії, серед складників принципу верховенства права виокремлює, зокрема, наступні: законність, недискримінацію та рівність перед кримінальним законом [4, с. 2–4].

Приписами ст. 69 Кримінального кодексу України (далі по тексту – КК України) [5] законодавець наділяє суди дискреційними повноваженнями щодо можливості призначати більш м'яке покарання, ніж передбачено законом. Редакція даної статті з моменту прийняття чинного закону про кримінальну відповідальність декілька разів зазнавала змін, якими унеможливлювалося застосування її норм за певне коло кримінальних правопорушень.

Разом з тим, ще у 2004 році Рішенням Конституційного Суду України від 02 листопада 2004 року № 15-рп/2004 [6] саме через порушення гарантованого Основним законом України принципу рівності всіх громадян перед законом ч. 1 ст. 69 КК України в частині заборони застосування її приписів під час визначення міри покарання особам, які вчинили злочини невеликої тяжкості, було визнано такою, що не відповідає Конституції України.

Незважаючи на це, протягом останніх років в декілька етапів знову було внесено обмеження щодо застосування ст. 69 КК України при призначенні покарання за корупційні [7] або пов'язані з корупцією [8] кримінальні правопорушення, за катування, вчинене представником держави [9], кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 403, 405, 407, 408, 429, [10], 437–439, 442, 442-1 КК [11], вчинені в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці.

Аналізуючи впроваджені зміни стосовно визначення міри покарання за кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 403, 405, 407, 408, 429 КК України, М.І. Хавронюк висловився, що «йдеться про дискримінацію військовослужбовців», оскільки таке положення суперечить принципу рівності всіх перед законом та судом, який закріплено у Конституції України та міжнародних нормативно-правових актах [12].

Ураховуючи наявність позиції Конституційного Суду щодо порушення принципу рівності всіх перед законом забороною застосування ст. 69 КК України в певних випадках та в супереч цьому систематичне розширення переліку таких обставин, у ракурсі європеїзації національного законодавства є обґрунтована потреба у зверненні до детального аналізу міжнародних стандартів та Кримінальних кодексів держав-членів Європейського Союзу на предмет встановлення спеціальних обмежень щодо призначення покарання більш м'якого, ніж передбачено законом, за певне коло кримінальних правопорушень.

Постановка завдання. Авторкою планується охоплення таких цілей: 1) провести загальний огляд судової практики стосовно застосування ст. 69 КК України при призначені покарання за вчинення кримінальних правопорушень окремих категорій; 2) дослідити положення міжнародних стандартів та національних нормативно-правових актів щодо можливості встановлення обмеження на застосування ст. 69 КК України при призначені покарання за певне коло кримінальних правопорушень; 3) проаналізувати Кримінальні кодекси держав-членів Європейського Союзу стосовно наявності заборони призначати більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, за окремі протиправні діяння.

Результати дослідження. На наше переконання, слід розпочати зі звернення до статистичних даних, оприлюднених на офіційному сайті Державної судової адміністрації

України, які наочно відображають динаміку застосування ст. 69 КК України при призначені покарання засудженим особам.

У 2018 році найвища питома вага визначення міри покарання на підставі ст. 69 КК України спостерігалася за такими групами кримінальних правопорушень (відповідно до розділів Особливої частини КК України): 1) 12,2% – Розділ 16 «Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислюваних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку», 2) 10,1% – Розділ 19 «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)», 3) 10% – Розділ 20 «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку», 4) 8% – Розділ 1 «Злочини проти основ національної безпеки України», 5) 4,9% – Розділ 14 «Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації». У той же час, найбільш численними категоріями за кількістю осіб, щодо яких судові рішення протягом 2018 року набули законної сили, є інші групи, для яких характерна менша питома вага застосування ст. 69 КК України: 1) 40 620 осіб (2,1%) – Розділ 6 «Кримінальні правопорушення проти власності», 2) 10 145 осіб (3,4%) – Розділ 13 «Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотиків засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення», 3) 5 256 осіб (1,3%) – Розділ 2 «Кримінальні правопорушення та здоров'я особи» [13].

У 2024 році категоріями кримінальних правопорушень з найвищім відсотком призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, були : 1) 39,2% – Розділ 19 «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби», 2) 11,2% – Розділ 14 «Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації», 3) 10,7% – Розділ 16 «Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислюваних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку», 4) 9,85 – Розділ 7 «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності», 5) 8,8% – Розділ 11 «Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту». Вбачається певна зміна розподілу питомої ваги за категоріями, з суттєвим збільшенням відсотку визначення міри покарання на підставі ст. 69 КК України за Розділом 19 Особливої частини КК України. Одночасно найчисленнішими за кількістю осіб, щодо яких судові рішення набули чинності протягом 2024 року, категоріями залишаються ті ж самі, але з іншою питомою вагою застосування ст. 69 КК України: 1) 17 033 осіб (5,4%) – за Розділом 6 «Кримінальні правопорушення проти власності», 2) 12 330 осіб (2,8%) – за Розділом 13 «Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотиків засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення», 3) 10 891 осіб (0,6%) – за Розділ 2 «Кримінальні правопорушення та здоров'я особи» [14].

Продовжимо наше дослідження аналізом міжнародних та національних нормативно-правових актів в ракурсі таких принципів права як рівність всіх перед законом, право на справедливий суд та законність.

Рівність всіх перед законом. Цей принцип є важливою складовою верховенства права та закріплений у міжнародних та національних нормативно-правових актах. Так, ст. 7 Загальної декларації прав людини проголошено, що «всі люди рівні перед законом» [15]. Ст. 26 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права також забезпечується рівність всіх людей перед законом та встановлюється заборона дискримінації за будь-якою ознакою [16]. Відповідно до ч. 1 ст. 1 Протоколу №12 від 04 листопада 2000 року до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, «здійснення будь-якого передбаченого законом права забезпечується без дискримінації за будь-якою ознакою» [17].

Аналізуючи положення Основного закону України вбачаємо наступне. Ст. 21 Конституції України проголошено рівність усіх людей у своїх правах, ст. 24 – гарантує рівність громадян перед законом. П. 2 ч. 2 ст. 129 Конституції України серед основних засад судочинства закріплено «рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом» [18]. Також

принцип рівності всіх перед законом і судом нормативно відображено у ст. 9 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [19].

Конституційний Суд України в абзацах 15,16 пп. 2.1 п. 2 мотивувальної частини свого Рішення від 25 квітня 2019 року № 1-р(II)/2019 підкреслює, що «рівність та недопустимість дискримінації особи є конституційними принципами національної правової системи України, а також фундаментальними цінностями світового співтовариства, на чому наголошено у міжнародних правових актах з питань захисту прав і свобод людини і громадянина» [20].

На думку Конституційного Суду України, викладену в абзацах 3, 4 п. 3 мотивувальної частини Рішення від 12 липня 2019 року №5-р(I)/2019, рівність всіх людей означає «потрібність забезпечення їм рівних юридичних можливостей як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод» [21].

У вже згадуваному рішенні Конституційного Суду України від 02 листопада 2004 року №15-рп/2004 у справі про призначення судом більш м'якого покарання в абзаці 1 пп. 4.2 п. 4 мотивувальної частини стверджується, що «принцип рівності всіх громадян перед законом – конституційна гарантія правового статусу особи, що поширюється, зокрема, на призначення кримінального покарання. Притягнення особи, яка вчинила злочин, до кримінальної відповідальності не лише означає рівність усіх осіб перед законом, а й передбачає встановлення в законі єдиних засад застосування такої відповідальності [6]. Тому виокремлення осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, перелічені у ч. 1 ст. 69 КК України в редакції, чинній станом на момент написання даної статті, можливо оцінити як порушення принципу рівності.

Право на справедливий суд. Ст. 10 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права закріплено, що «кожна людина, для визначення її прав і обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення, має право, на основі повної рівності, на те, щоб її справа була розглянута прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом» [16]. Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод у ст. 6 закріплено право кожної особи «на справедливий і публічний розгляд його справи …. незалежним і безстороннім судом» [22].

Право на справедливий суд, відповідно до ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачає, що «кожному гарантується захист його прав, свобод і інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом» [19].

Конституційний Суд України дає роз'яснення категорії «справедливість» у рішенні від 02 листопада 2004 року №15-рп/2004. Зокрема, у абзацах 4, 5 пп. 4.1 п. 4 мотивувальної частини зазначено: «Окремим виявом справедливості є питання відповідності покарання вчиненому злочину; категорія справедливості передбачає, що покарання за злочин повинно бути домірним злочину. … покарання має перебувати у справедливому співвідношенні із тяжкістю та обставинами скоєного і особою винного. Адекватність покарання ступеню тяжкості злочину випливає з принципу правової держави, із суті конституційних прав та свобод людини і громадянина, зокрема права на свободу, які не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України» [6].

В абзаці 6 п. 5 мотивувальної частини вищезазначеного рішення викладено позицію Конституційного Суду України, відповідно до якої «встановлення законодавцем недиференційованого покарання та неможливість його зниження не дозволяє застосувати покарання … з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого злочину, розміру заподіяних збитків, форми вини і мотивів злочину, майнового стану підсудного та інших істотних обставин, що є порушенням принципу справедливості покарання, його індивідуалізації та домірності» [6].

Юридична відповідальність особи, згідно ч. 2 ст. 61 Конституції України, має індивідуальний характер. Ст. 69 КК України є одним із засобів практичної реалізації даного принципу, за допомогою якого за наявності підстав суд може визначити ту міру покарання, що буде необхідною та достатньою саме для конкретного обвинуваченого. Обмеження же її застосування до осіб, які вчинили певні кримінальні правопорушення, припустимо розглянути як порушення права на справедливий суд.

Законність. Нами раніше вже підіймалося питання обмеження права підсудного на справедливий суд та принципу індивідуалізації юридичної відповідальності в ракурсі заборони звуження існуючих прав при прийнятті нових законів [23]. Вважаємо за доцільне зупинитися більш детально на цьому аспекті. Відповідно ст. 8 Конституції України у державі діє принцип верховенства права, «закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції і повинні відповідати їй». В силу приписів ст. 9 Конституції України міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, складають частину національного законодавства [18].

Ч. 3 ст. 22 Конституції України закріплено заборону «звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод» при прийнятті нових законів чи внесенні змін до чинних нормативно-правових актів [18].

Конституційний Суд України у абзаці 6 п. 4 мотивувальної частини Рішення від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005 роз'яснює, що під звуженням змісту прав і свобод розуміється «зменшення ознак, змістовних характеристик можливостей людини, які відображаються відповідними правами та свободами, тобто якісних характеристик права», а звуження обсягу прав і свобод означає «зменшення кола суб'єктів, … розміру або кількості благ чи будь-яких інших кількісно вимірюваних показників використання прав і свобод, тобто їх кількісної характеристики» [24].

В абзаці 4 пп. 5.2 п. 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 зазначено, що «скасування конституційних прав і свобод – це їх офіційна (юридична або фактична) ліквідація, а звуження змісту прав і свобод є їх обмеженням» [25].

Враховуючи викладене, дозволимо собі зробити припущення, що внесення змін, якими унеможливлюється визначення міри покарання із застосуванням ст. 69 КК України за вчинення окремих кримінальних правопорушень, може трактуватися як звуження прав.

Перейдемо до розвідки європейського досвіду з поставленого питання. Враховуючи об'єктивну неможливість у рамках статті провести ґрунтовну розвідку законів про кримінальну відповідальність усіх держав, які є членами Європейського Союзу, наразі обмежимося аналізом Кримінальних кодексів дванадцяти країн.

Із загального проаналізованого масиву норм, констатуємо, що всі дванадцять законів про кримінальну відповідальність за наявності передбачених ними підстав наділяють суди дискреційними повноваженнями щодо призначення більш м'якого покарання, ніж встановлено відповідною санкцією за вчинення конкретного протиправного діяння. І лише законодавцями двох держав запроваджено обмеження такого пом'якшення покарання за окремі кримінальні правопорушення.

Спочатку звернемося до Кримінальних кодексів, які не містять таких застережень.

Так, відповідно до приписів параграфу 83 Кримінального Кодексу Королівства Данії [26] з урахуванням інформації про обставини правопорушення та особу правопорушника покарання може бути зменшено, нижче встановленого розміру. Кримінальним Кодексом Королівства Іспанії передбачено призначення більш м'якого покарання, ніж встановлено конкретними санкціями. Межі пом'якшення по-різному визначено в залежності від форми вини (умислу чи необережності) [27]. Кримінальним кодексом Литовської Республіки наділено суд правом з врахуванням усіх обставин справи призначити більш м'яке покарання, ніж передбачено відповідною санкцією за вчинення конкретного діяння (ст. 62 КК). Також такою можливістю наділено суд у разі, якщо передбачений санкцією розмір покарання буде надмірно суворим у конкретному випадку (ст. 54 КК) [28]. У ст. 60 Кримінального Кодексу Республіки Польща закріплено дискреційні повноваження суду щодо можливості застосування надзвичайного пом'якшення покарання за наявності передбачених законом підстав [29]. В силу приписів ст. 72 Кримінального кодексу Португальської Республіки суд, оцінивши обставини вчинення кримінального правопорушення, ті, які існували до цього моменту й опісля, за наявності підстав може послабити покарання [30]. Згідно ст. 39 Кримінального кодексу Словацької Республіки суд має повноваження щодо виключного зменшення

покарання у виді позбавлення волі, зокрема у разі, якщо визначений санкцією термін буде над міру суворим [31]. Ст. 50 Кримінального Кодексу Республіки Словенія уповноважує суд може призначити більш м'яке покарання, якщо є особливо пом'якшуючи обставини або пряма вказівка закону [32]. Кримінальним кодексом Республіки Хорватія передбачено можливість зменшити міру покарання, встановлену санкцією у випадках, унормованих ст. 48 (вказівка закону, спеціальні пом'якшуючи обставини, угода між прокурором та обвинуваченим) [33]. Відповідно до приписів ст. 58 Кримінального кодексу Чеської Республіки суд у визначених межах може призначити пом'якшити покарання в виді позбавлення волі шляхом зменшення терміну за межі санкції [34]. Кримінальний кодекс Угорщини закріплює дискреційні повноваження суду згідно ч. 1 ст. 82 призначити більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, якщо встановлене санкцією покарання відносно конкретного обвинуваченого буде надзвичайно суворим [35].

При наділенні суду загальною можливістю призначати більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, законодавцями Латвійської Республіки та Румунії введено обмеження щодо такого пом'якшення за певними категоріями кримінальних правопорушень. Згідно норм ст. 49 Кримінального кодексу Латвійської Республіки суд уповноважений призначати менше покарання, ніж передбачено законом, за наявності за обставин, які пом'якшують відповідальність, та з урахуванням особи правопорушника. Проте законодавцем унеможливлено зменшувати встановлену санкцією міру при призначенні покарання за наступних умов: 1) діяння має наслідки в виді загибелі потерпілої особи, спричинення тяжких тілесних ушкоджень одній особі, менш тяжких ушкоджень декільком потерпілим, 2) діяння пов'язане з погрозою насильством або його реальним застосуванням, 3) діяння пов'язане з незаконним обігом наркотичних засобів чи психотропних речовин, 4) діяння вчинене організованою групою [36]. Відповідно до ст. 75 Кримінального кодексу Румунії за наявності пом'якшуючих обставин дискреції суду дозволяють визначити міру покарання, більш м'яку аніж закріплено у відповідній санкції. При цьому законодавцем заборонено застосування такого пом'якшення за низку кримінально караних діянь, зокрема проти особи, національної безпеки, боєздатності збройних сил, геноциду, злочинів проти людяності, корупційних та пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень, відмивання грошових коштів, проти громадської безпеки тощо [37].

Висновки. Виходячи з наведених статистичних даних щодо найбільш розповсюджених категорій, за якими засуджують осіб, розмірів питомої ваги застосування ст. 69 КК України за групами протиправних діянь, ураховуючи передбачену ст. 12 КК України градацію кримінальних правопорушень за ступенем тяжкості та проголошення ст. 3 Конституції України найвищими соціальними цінностями життя та здоров'я людини, її безпеки та недоторканості, постає питання підстав обумовленості вибору законодавцем такого кола протиправних діянь, за які ним унеможливлюється призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом.

Із огляду на наведені позиції Конституційного Суду України постає питання відповідності Основному закону України внесених обмежень щодо застосування ст. 69 КК України при призначенні покарання за корупційні або пов'язані з корупцією кримінальні правопорушення, за катування, вчинене представником держави, кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 403, 405, 407, 408, 429, 437–439, 442, 442-1 КК України, вчинені в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці.

Проаналізовані міжнародні стандарти підтверджують необхідність забезпечення при визначенні міри покарання принципів законності, справедливості та рівності всіх перед законом. Між тим, враховуючи встановлені в Кримінальних кодексах окремих держав-членів Європейського Союзу заборони призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, у разі вчинення окремих кримінальних правопорушень, вважаємо за необхідне продовжити подальший аналіз європейських стандартів та законів про кримінальну відповідальність за окресленою темою.

Список використаних джерел:

1. Хавронюк М.І. Європеїзація кримінального права: про що йдеться? *Європеїзація кримінального права України* : матеріали міжнар. наук. конф., що відбулася 19 груд. 2024р. [редкол.: Ю. А. Пономаренко (голова) та ін.] ; Коміс. з питань прав. реформи при Президентові України [та ін.]. – Харків : Право, 2025. С. 15–21.

2. Шинкарьов Ю.В. Порівняльно-правовий аналіз спеціальних засад призначення покарання за законодавством України та Федеративної Республіки Німеччина. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «ПРАВО»*. 2021. № 33. С. 98–104. https://doi.org/10.34142/23121661.2021.33.12/

3. Бережанський Г.І. Особливості розуміння права на справедливий суд. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. №3. С. 191–196.

4. Баулін Ю.В. Верховенство права у кримінально-правовому вимірі. Новий Кримінальний Кодекс. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/07/27/baulin-yu-v-verhovenstvo-prava-u-kryminalno-pravovomu-vymiri.pdf (дата звернення: 25.11.2025).

5. Кримінальний Кодекс України : Закон України №2341-III від 05 квітня 2001 року. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2001, №25-26, ст. 131.

6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02 листопада 2004 року №15-рп/2004 (справа № 1-33/2004). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text (дата звернення: 25.11.2025)

7. Про Національне антикорупційне бюро України. Закон України № 1698-VII від 14 жовтня 2014 р. *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2014, № 47, ст. 2051

8. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Закон України № 1576-IX від 29 червня 2021 р. *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2021, № 35, ст. 299.

9. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за катування. Закон України № 2812-IX від 01 грудня 2022 р. *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2023, №51, ст. 128.

10. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи бойовій обстановці. Закон України №2839-IX від 13 грудня 2022 р. *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2023, №56, ст. 165.

11. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього. Закон України №4012-IX від 09 жовтня 2024 р. *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2025, №10, ст. 27.

12. Хавронюк М.І. Посилення кримінальної відповідальності військовослужбовців. Про суперечності нового закону. Центр політико-правових реформ. URL: https://pravo.org.ua/blogs/posylennya-kryminalnoyi-vidpovidalnosti-vijskovosluzhbovtsiv-pro-superechnosti-novogo-zakonu/ (дата звернення: 25.11.2025).

13. Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2018 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2018 (дата звернення: 25.11.2025).

14. Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2024 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2024 (дата звернення: 25.11.2025).

15. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 25.11.2025).

16. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 25.11.2025).

17. Протокол №12 від 04 листопада 2000 року до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_537#Text (дата звернення: 25.11.2025).

18. Конституція України : Закон України № 254к/96-ВР від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, №30, ст. 141.

19. Про судоустрій і статус суддів : Закон України № 1402-VIII від 02 червня 2016 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2016, №31, ст. 545.

20. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ч. 3 ст. 59 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 25 квітня 2019 року № 1-р(II)/2019 (справа № 3-14/2019). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-19#Text (дата звернення: 25.11.2025).

21. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) пунктів 2, 3 розділів II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження контрактної форми у сфері культури та конкурсної процедури призначення керівників державних та комунальних закладів культури» від 12 липня 2019 року №5-р(I)/2019 (справа № 3-243/2018). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va05p710-19#Text (дата звернення: 25.11.2025).

22. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 25.11.2025).

23. Коновальчик Є.О. Інститут призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом: минуле, сьогодення, майбутнє. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету Г.С. Сковороди. Право.* Харків, 2022. № 35. С. 53–61. https://doi.org/10.34142/23121661.2022.35.08/.

24. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого пункту 13 розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та офіційного тлумачення частини третьої статті 11 Закону України «Про статус суддів» (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання) від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005 (справа № 1-21/2005). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-05#Text (дата звернення: 25.11.2025).

25. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 (справа № 1-17/2005). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text (дата звернення: 25.11.2025).

26. Criminal Code of the Kingdom of Denmark. URL: https://bit.ly/3v0eLb1 (дата звернення: 25.11.2025).

27. Criminal Code of the Kingdom of Spain. URL: https://bit.ly/3j9vE0h (дата звернення: 25.11.2025).

28. Criminal Code of the Republic of Lithuania. URL: https://bit.ly/3Wbvbcu (дата звернення: 25.11.2025).

29. Criminal Code of the Republic of Poland. URL: https://bit.ly/3G3jW02 (дата звернення: 25.11.2025).

30. Criminal Code of the Portuguese Republic. URL: https://bit.ly/3HNzK8I (дата звернення: 25.11.2025).

31. Criminal Code of the Slovak Republic. URL: https://bit.ly/3WwUZ2O (дата звернення: 25.11.2025).

32. Criminal Code of the Republic of Slovenia. URL: https://bit.ly/3W1LM2t (дата звернення: 25.11.2025).
33. Criminal Code of the Republic of Croatia. URL: https://bit.ly/3BMuxKB (дата звернення: 25.11.2025).
34. Criminal Code of the Czech Republic. URL: https://bit.ly/3HR8ZA6 (дата звернення: 25.11.2025).
35. Criminal Code of Hungary. URL: https://bit.ly/3PENG6X (дата звернення: 25.11.2025).
36. Criminal Code of the Republic of Latvia. URL: https://bit.ly/3FDfvIc (дата звернення: 25.11.2025).
37. Criminal Code of Romania. URL: https://bit.ly/3hDydXW (дата звернення: 25.11.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

МИХАЙЛЕНКО О. О.,
orcid.org/0009-0007-2699-7901
аспірант кафедри правоохоронної
та антикорупційної діяльності
*(Навчально-науковий інститут
права імені князя Володимира
Великого Приватного акціонерного
товариства «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління
персоналом»)*

УДК 343.97
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.48

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ У СФЕРІ ОСВІТИ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

В статті досліджується теоретичні та практичні питання з проблем правозастосування за колаборацію діяльність у сфері освіти. Вказано, що відповідно до статті 111-1 КК України, колаборацію діяльність – це співпраця громадян держави з ворогом для забезпечення його інтересів та завдання шкоди власній державі. Встановлено, що впровадження стандартів освіти держави-агресора є одним із видів такої діяльності, який карається за частиною 3 статті 111-1 КК України. Вказується на потребу у розмежуванні кваліфікації за частиною 3 ст. 111-1 Кримінального кодексу України яке стосується переважно директорів, заступників та вчителів, чия колаборацію діяльність обмежена функціонуванням самого закладу освіти та впровадженням освітніх стандартів за частиною 5 статті 111-1 Кримінального кодексу України яке стосується осіб, які обіймали посади в органах управління освітою (наприклад, у районному відділі освіти) окупаційної адміністрації. Здійснено аналіз окремих судових рішень за колаборацію діяльність у сфері освіти за 2025 рік. Серед проблем правозастосування за частиною 3 статті 111-1 Кримінального кодексу України підтриманою наукову позицію в контексті недоцільності включення до санкції ч. 3 ст. 111-1 цього кодексу такого виду покарання як виправні роботи. Наведено позицію Касаційного кримінального суду Верховного Суду який визначив критерії караності колаборацію діяльності, яка полягала в обійманні посади, що передбачає впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти у період воєнного стану (постанова від 29 січня 2024 року у справі № 183/184/23). В цій постанові Верховного суду вказується, що тяжкість покарання у досліджуваній кримінальній справі не відповідає загальним засадам призначення покарання, принципам законності, справедливості, обґрунтованості та індивідуалізації покарання й не сприятиме виправленню засудженої та запобіганню вчиненню нових правопорушень. З'ясовано, що у 2025 році за колаборацію діяльність у сфері освіти суди послідовно призначають реальне позбавлення волі (як правило, до 3 років) у поєднанні з максимально суворим заборонним додатковим покаранням. Таким покаранням є максимальне позбавлення права обіймати державні посади (до 15 років), що є суттєвою мірою захисту сфери освіти від ідеологічного впливу держави-агресора.

Ключові слова: *колаборацію діяльність, сфера освіти, злочини проти основ національної безпеки України, кримінальна відповідальність, ознаки, кваліфікація.*

Mykhailenko O. O. Criminal liability for collaborative activities in the field of education: law enforcement issues

The article examines the challenges law enforcement faces in collaborative activities in the field of education. It is indicated that, according to Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, collaborative activities are the cooperation of citizens of a state with the enemy to ensure the enemy's interests and cause harm to one's own state.It has been established that the implementation of educational standards of the aggressor state is one of the types of such activity, which is punishable under Part 3 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine. The need to distinguish between qualifications under Part 3 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, which mainly concerns directors, deputies and teachers, whose collaborative activities are limited to the functioning of the educational institution itself and the implementation of educational standards, and qualifications under Part 5 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, which concerns persons who held positions in education management bodies (for example, in the district education department) of the occupation administration, is indicated. An analysis of individual court decisions for collaborative activities in the field of education for 2025 was carried out. Among the problems of law enforcement under Part 3 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, the scientific position is supported in the context of the inexpediency of including such a type of punishment as correctional labor in the sanction of Part 3 of Article 111-1 of this Code. The position of the Cassation Criminal Court of the Supreme Court, which determined the criteria for the punishment of collaboration activities, which consisted in holding a position that involves the implementation of educational standards of the aggressor state in educational institutions during martial law, is presented (resolution of January 29, 2024, in case No. 183/184/23). This Supreme Court ruling indicates that the severity of the punishment in the criminal case under investigation does not comply with the general principles of sentencing, the principles of legality, justice, reasonableness, and individualization of punishment, and will not contribute to the correction of the convicted person and the prevention of new offenses. It was found that in 2025, for collaborative activities in the field of education, courts consistently impose real (albeit in absentia) imprisonment (usually up to 3 years) in combination with the most severe prohibitive additional punishment. Such a punishment is the maximum deprivation of the right to hold public office (up to 15 years), which is a significant measure of protecting the education sector from the ideological influence of the aggressor state.

Key words: *collaborative activities, education, crimes against the foundations of national security of Ukraine, criminal liability, signs, qualifications.*

Вступ. Одним із найнебезпечнішим посяганням на суспільні відносини у сфері національної безпеки є злочини проти основ національної безпеки, серед яких є злочини за колаборaційну діяльність у сфері освіти. Станом на 13 вересня 2023 р. Єдиний державний реєстр судових рішень містив інформацію про 15 обвинувальних вироків за вчинення дій громадянами України, спрямованих на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти на тимчасово окупованих територіях. У квітні 2024 р. Служба безпеки України передала до суду матеріали справи щодо 11 обвинувачених у колаборaціонізмі освітян з Луганської області [1]. Треба зазначити, що проблеми правозастосування у сфері кримінальної відповідальності за колаборaційну діяльність у сфері освіти виникають через недостатню чіткість кримінального законодавства, що ускладнює кваліфікацію таких злочинів та розмежування різних їх видів.

Постановка завдання. Потребують уточнення як санкцій так і перелік заборонених дій, з метою забезпечення ефективного застосування кримінальної відповідальності

за частиною 3 статті 111-1 Кримінального кодексу України. Вищенаведене вказує на актуальність вибраної тематики статі. Дослідження проблем застосування кримінальної відповідальності за колаборацію діяльність досліджувували науковці як В.Я. Тацій, В.І. Борисов, Б.М. Головкін, О.В. Гончарук [2], М.І. Голінка [3], Є.О. Письменський, О.М. Хавронюк, Ю.О. Пундор, В.В. Аніщук, В.В. Кузнецов, М.В. Сийплокі, А.І. Лігун, І. Вигівський, О. Герасимчук та ін. Окремі науковці звернули увагу кримінально-правовий аналіз колаборацію діяльності у сфері освіти. Так, А.В., Лапкін, Д.П. Євтєєва досліджувала кримінально-правову оцінку дій вчителів (викладачів) за викладання на окупованих територіях [4]. О.В. Зайцев звернув увагу на кваліфікації дій, спрямованих на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти [5] та ін. В юридичній літературі з кримінального права підвищений інтерес до вивченню цієї форми колаборацію діяльності, однак позиції експертів суттєво різняться, що підкреслює актуальність вибору цієї теми.

В звязку із вищенаведеним **метою статті** з'ясування проблем правозастосування за колаборацію діяльність у сфері освіти, підстав кваліфікації таких діянь, особливості кримінальної відповідальності у цій сфері.

Результати дослідження. Що стосується дій громадян України, спрямованих на впровадження стандартів освіти держави-агресора (російської федерації) у закладах освіти незалежно від типів та форм власності [6] то суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, характеризується обов'язковою ознакою – метою, яка полягає у сприянні здійсненню збройної агресії проти України, встановленні та утвердженні тимчасової окупації частини території України, уникненні відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України [6]. Суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 111-1 Кримінального кодексу, може бути лише громадянин України.

Потрібно вказати, що здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України (ч. 3 ст. 111-1 КК України) потрібно відрізняти від публічних закликів до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту (ст. 436 КК України). Якщо діяння, передбачені ч. 3 ст. 111-1 КК України, спрямовані на пропаганду серед молоді схвалення та виправдання дій агресора, то діяння, передбачені ст. 436 КК України, – на залучення молоді та громадян інших поколінь до ведення війни [6].

Є.О. Письменський стверджує, що «діяльністю у сфері освіти слід розуміти діяльність, здійснювану працівниками закладів освіти з організації, забезпечення та реалізації освітнього процесу, суть якого насамперед становить передача, засвоєння, примноження і використання знань, умінь та інших компетенцій в осіб, які навчаються. На думку автора, колабораційна діяльність у сфері освіти, зі свого боку, передбачає умисну участь громадянина України у здійсненні зазначеної діяльності на окупованій території на догоду державі-агресору, що характеризується як підривна проти України» [7, с. 50]. З цією позицією слід погодитись.

Зазначимо, що окремі дослідники виступили із критикою криміналізації дій громадян України спрямованих на впровадження освітніх стандартів держави-агресора у навчальних закладах. Так, В.В. Кузнецов та М.В. Сийплокі, вважають що ця форма колаборацію діяльності розширено тлумачитися в судовій практиці, а такою «невиваженою криміналізацією цієї форми створюються умови для несприйняття держави громадянами, які опинилися в скрутних умовах на захоплених територіях». У підсумку це «призведе або до вибіркового правосуддя, або до незастосування цієї форми взагалі». Тому автори пропопують виключення цієї форми злочину з ч. 3 ст. 111-1 КК України [8, с. 385, 387].

Однак, О.В. Зайцев не підтримує такий підхід та вказує, що судова практика пішла шляхом визнання винними за такі дії саме службових осіб в галузі освіти, які прийняли/виконали рішення про перехід на стандарт освіти держави-агресора, зокрема, виключення державних стандартів та освітніх програм України; запровадження викладання російською мовою; забезпечення бібліотечного фонду підручниками за освітньою програмою рф, які

відповідно до змісту та довідкових відомостей, зазначених у них, відповідають стандартам освіти держави-агресора тощо [5, с. 71].

Потребує розмежування кваліфікації за кримінальну відповідальність за частиною 3 ст. 111-1 Кримінального кодексу України та за частиною 5 ст. 111-1 КК України що стосується осіб, які обіймали посади в органах управління освітою. Так, міра покарання за колабораційну діяльність директорів, заступників та вчителів за ч. 3 ст. 111-1 Кримінального кодексу України залежить від ступеня їхньої участі в окупаційній системі освіти. Діяльність, що обмежується функціонуванням закладу освіти та впровадженням стандартів, може бути кваліфікована як «колабораційна діяльність у сфері освіти», тоді як приклад з «керівником відділу освіти» демонструє вищу ступінь колаборації – організаційно-розпорядчі функції в окупаційному органі влади [1]. Цей судовий приклад демонструє, що ключовими для кваліфікації є рівень управління, рівень участі в окупаційній адміністрації та пропагандистська діяльність.

Наведемо обставини вироку Херсонського міського суду Херсонської області від 10 червня 2025 року у справі № 22024230000000249 у якій було заочно (in absentia) визнано винною громадянку України Особа_5, депутата місцевої ради та колишнього директора українського ліцею. Її звинувачено у вчиненні злочинів проти основ національної безпеки, а саме у колабораційній діяльності (ч. 3 ст. 111-1 КК України) та пособництві державі-агресору (ч. 1 ст. 111-2 КК України) [9]. Судом було встановлено, що обвинувачена, перебуваючи на тимчасово окупованій території, у липні 2022 року добровільно погодилася очолити незаконно створений окупаційною владою освітній заклад («Новотроицкая школа № 1») на базі українського ліцею. Перебуваючи на цій посаді, вона активно впроваджувала стандарти освіти рф, організувала перехід на російську мову навчання, забезпечувала постачання російських підручників, скеровувала вчителів на «курси підвищення кваліфікації» до окупованого Криму та агітувала учнів до вступу до російської мілітарної організації «Юнармія». Оскільки обвинувачена переховується на окупованій території, розгляд справи здійснювався за процедурою спеціального судового провадження. Отже, суд, проаналізувавши надані стороною обвинувачення докази (показання свідків-колег, протоколи огляду російських держреєстрів та Telegram-каналів, висновки портретної експертизи), визнав їх достатніми та такими, що доводять вину Особа_5. Дії обвинуваченої було кваліфіковано за двома статтями: її робота з організації навчального процесу за програмами рф підпадає під частину 3 статті 111-1 КК України, а ширша діяльність (підтримка рішень окупаційної адміністрації, керівництво незаконно створеною установою) – під частину 1 статті 111-2 КК України. Призначаючи покарання, суд врахував обтяжуючу обставину (ст. 67 КК України) – вчинення злочину в умовах воєнного стану. Остаточне покарання у виді 12 років позбавлення волі (з 15-річною забороною обіймати посади та конфіскацією) було визначено шляхом поглинання менш суворого покарання більш суворим, відповідно до статті 70 КК України [9].

В іншій справі обвинувачена громадянка України добровільно обійняла керівну посаду в освітньому закладі, створеному окупаційною владою рф. Дії було кваліфіковано за ч. 3 ст. 111-1 КК України як впровадження стандартів освіти держави-агресора. Обвинувачена здійснювала організаційно-розпорядчі функції (прийом на роботу персоналу, складання розкладу) та забезпечення переходу навчального закладу на російські навчальні програми та методики [10].

У іншій справі відповідно до вироку суду, громадянин Ж. добровільно зайняв посаду так званого «директора державної загальноосвітньої установи середньої професійної освіти луганської народної республіки. Обвинувачений спланував, підготував, організував освітній процес в освітній установі відповідно до «закону про освіту» так званої «луганської народної республіки», здійснив видачу дипломів про середню професійну освіту, проводив пропаганду у вказаному закладі освіти з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України. Його дії кваліфіковано як впровадження стандартів освіти держави-агресора.

Призначено покарання у вигляді позбавлення волі та максимальний термін позбавлення права обіймати посади (15 років) [11].

У вироку Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 29.05.2025 р. (справа № 127755809 від 29.05.2025) року. Суб'єкт злочину громадянин України, який вчиняв колаборацію діяльність на тимчасово окупованній території, та переховувався та був затриманий на підконтрольній території. Обвинувачений громадянин України вчиняв заходи у сфері освіти що виправдовують правомірною збройну агресію рф. Доведено спеціальної мети цього злочину – сприяння окупації державою агресором [12]. Отже, у 2025 році за колаборацію діяльність у сфері освіти суди послідовно призначають реальне (хоча й заочне) позбавлення волі (як правило, до 3 років) у поєднанні з максимально суворим заборонним додатковим покаранням. Таким покаранням є максимальне позбавлення права обіймати державні посади (до 15 років), що є суттєвою мірою захисту сфери освіти від ідеологічного впливу держави-агресора.

Аналіз слідчої та судової практики за колаборацію діяльність у сфері освіти викликає занепокоєння з точки зору суспільної небезпеки діяння та пропорційності покарання. Відповідно до статей 50 та 65 Кримінального кодексу України, особа, яка вчинила злочин, повинна бути піддана покаранню, необхідному і достатньому для її виправлення та запобігання вчиненню нових правопорушень [6]. Покарання за колаборацію діяльність у сфері освіти має відповідати принципам законності, обґрунтованості, справедливості, пропорційності та індивідуальності. Приміром, доцільно навести позицію Верховного Суду який визначив критерії караності колаборацію діяльності, яка полягала в обійманні посади, що передбачає впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти у період воєнного стану. Так, у Постанові Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29 січня 2024 року у справі № 183/184/23 (провадження № 51-5942км23) [13] було скасовано вирок апеляційного суду. Касаційний суд зазначив, що оскільки засуджена вчинила злочин проти основ національної безпеки України, що становить велику суспільну небезпеку, здійснювала дії, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти у період воєнного стану, то призначене їй основне покарання у виді арешту за вчинене кримінальне правопорушення, передбачене ч. 3 ст. 111-1 Кримінального кодексу України України, не відповідає загальним засадам призначення покарання, принципам законності, справедливості, обґрунтованості та індивідуалізації покарання й не сприятиме виправленню засудженої та запобіганню вчиненню нових правопорушень.

Дискусійним є підхід дослідників щодо визначення додаткового об'єкту злочину за ч. 3 ст. 111-1 Кримінального кодексу України України. Так, О. Кравчук та М. Бондаренко вивчаючи кримінально-правову характеристику колаборацію діяльності у закладах освіти та до визначення додаткового об'єкту злочину за ч. 3 ст. 111-1 Кримінального кодексу України (у формі впровадження стандартів освіти держави-агресора) відносять конституційне право на освіту, що гарантоване кожному ст. 53 Конституції України [14]. Однак, на думку Т.Ю. Ясниської, яка заперечує такий підхід, та надає пояснення що при вчиненні діянь, передбачених ч. 3 ст. 111-1 Кримінального кодексу України України заклади освіти функціонують, а діти та молодь відвідують їх, тому саме право на освіту не порушується. Однак, під час освітнього процесу подається викривлена інформація. Крім того, авторка при визначені додаткового факультативного об'єкта, вказує також, що ним можуть виступати суспільні відносини, яким не завжди завдається шкода. І наводить приклад, що додатковим факультативним об'єктом у ч. 3 ст. 111-1 КК може бути нормальний розвиток неповнолітніх [15, с. 94].

Вкажімо, що за діяння, згідно з ч. 3 ст. 111-1 Кримінального кодексу України, караються виправними роботами на строк до 2 років або арештом на строк до 6 місяців, або позбавленням волі на строк до 3 років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років [6]. З точки зору О.П. Рябчинської, проблемним рішенням законодавця є включення до санкції ч. 3 ст. 111-1 Кримінального кодексу України такого виду покарання як виправні роботи. Призначення цього виду

покарання освітянам (педагогам) на думку дослідниці, які пропагували збройну агресію, виправдовували її, пропагували антиукраїнську ідеологію в середовищі підростаючого покоління є як мінімум недоцільним. Автор вважає що цей вид покарання також неможливо призначити й тим особам, які залучаються окупантами до освітнього процесу, але не мають ані педагогічної освіти, ані відповідного досвіду [16, с. 73].

Висновки. Встановлено, що за впровадження стандартів освіти держави-агресора (частина 3 статті 111-1 Кримінального кодексу України) передбачає покарання виправними роботами на строк до 2 років або арештом на строк до 6 місяців, або позбавленням волі на строк до 3 років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років. З'ясовано що покарання виправними роботами частина 3 статті 111-1 Кримінального кодексу України є недоцільними. Вказано, що міра покарання за колабораційну діяльність директорів, заступників та вчителів за ч. 3 ст. 111-1 Кримінального кодексу України залежить від ступеня їхньої участі в окупаційній системі освіти. Діяльність, що обмежується функціонуванням закладу освіти та впровадженням стандартів, може бути кваліфікована як «колабораційна діяльність у сфері освіти», тоді як приклад з «керівником відділу освіти» демонструє вищу ступінь колаборації – організаційно-розпорядчі функції в окупаційному органі влади. За аналізом окремих судових справ у 2025 році за колабораційну діяльність у сфері освіти з'ясовано, що суди послідовно призначають реальне позбавлення волі (як правило, до 3 років) у поєднанні з максимально суворим забороннім додатковим покаранням. Таким покаранням є максимальне позбавлення права обіймати державні посади (до 15 років), що є суттєвою мірою захисту сфери освіти від ідеологічного впливу держави-агресора.

Список використаних джерел:

1. Директорка" школи на окупованій Луганщині отримала три роки ув'язнення за колабораціонізм. URL. https://imi.org.ua/news/dyrektorka-shkoly-na-okupovanij-luganshhyni-otrymala-try-roky-uv-yaznennya-za-kolaboratsionizm-i61310 (дата звернення: 05.11.2025)

2. Гончарук О. В., Стрельбіцька, Л. Я., Голота Н. П. Колабораційна діяльність: проблеми законодавства і практики застосування. *Юрид. наук. електрон. журн.* 2023. № 11. С. 452–455. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-11/110.

3. Голінка М. І. Стаття 111-1 КК України (колабораційна діяльність) та суміжні їй явища: проблеми законодавчого регулювання. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2023. Вип. 36. С. 251–258. DOI: http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7807937

4. Лапкін А. В., Євтєєва Д. П. Кримінально-правова оцінка дій вчителів (викладачів) за викладання на окупованих територіях. *Право та державне управління*. 2022. № 4. С. 122–129. DOI: https://doi.org/10.32840/pdu.2022.4.17

5. Зайцев О.В. Щодо кваліфікації дій, спрямованих на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти (ч. 3 ст. 111-1 КК України). Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій : матеріали наук.-практ. круглого столу, м. Харків, 6 жовт. 2023 р. – Одеса, 2023. С. 67–71. URL: https://dspace.nlu.edu.ua//jspui/handle/123456789/1988 (дата звернення: 02.11.2025)

6. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 11.11.2025)

7. Письменський Є.О. Колабораційна діяльність у сфері освіти: проблеми тлумачення та вдосконалення кримінального закону. *Право України.* 2022. № 11. С. 49–59. DOI: 10.33498/louu-2022-11-049

8. Кузнецов В.В., Сийплокі М.В Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2022. Вип. 70. С. 381–388. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.61

9. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 10 червня 2025 року у справі № 22024230000000249. https://reyestr.court.gov.ua/Review/128078177 (дата звернення: 05.11.2025)

10. Вирок Вільнянського районного суду Запорізької області від 29.04.2025. URL.: https://vl.zp.court.gov.ua/sud0805/pres-centr/novunu/1801038/ (дата звернення: 05.11.2025)

11. Вирок Васильківського районного суду Дніпропетровської області від 17.03.2025 року. URL.: https://vs.dp.court.gov.ua/sud0405/pres-centr/general/1774807/ (дата звернення: 01.11.2025)

12. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 29.05.2025 р. (справа №127755809) URL.: https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/127755809/(дата звернення: 08.11.2025)

13. Постанова ККС ВС від 29 січня 2024 року у справі № 183/184/23 (провадження № 51-5942км23). URL.: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116705036.(дата звернення: 03.11.2025)

14. Кравчук О., Бондаренко М. Колабораціонізм в освіті: аналіз рішень судів щодо впровадження стандартів держави-агресора. Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/kolaboratsionizm-v-osviti-analizrishen-sudiv-shcho-do-vprovadzhennia-standartiv-derzhavy-ahresora// (дата звернення: 03.11.2025)

15. Яснинська Т.Ю. Об'єкт колабораційної діяльності. *Юридичний бюлетень*. 2023. Вип. 31. С. 87–97. DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.31.12

16. Рябчинська О.П. Заходи кримінально-правового характеру за колабораційну діяльність: реалії та перспективи. Кримінальне право України перед викликами сучасності і майбуття: яким воно є і яким йому бути: матер. міжнар. наук. конференції, м. Харків, 21–22 жовт. 2022 р./редкол.: В.Я. Тацій, Ю.А. Пономаренко, Ю.В. Баулін та ін. Харків: Право, 2022. С. 72–75. https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2023/02 (дата звернення: 06.11.2025)

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

МОРОЗ Ю. А.,
orcid.org/0000-0003-3873-9751
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права
та процесу
(Державний податковий університет)

УДК 342.5 346.6
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.49

СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ

У статті здійснено комплексний аналіз стану та сучасних тенденцій кримінальних правопорушень у сфері оподаткування в Україні. На основі узагальнення чинного кримінального законодавства, офіційних статистичних даних та актуальних наукових досліджень визначено особливості правової природи кримінальних правопорушень, передбачених ст. 212 Кримінального кодексу України, а також інших пов'язаних складів кримінальних правопорушень, що здійснюються у сфері справляння податків і зборів.

Значну увагу приділено проблемі високого рівня латентності податкових кримінальних правопорушень, зумовленої складністю виявлення та доведення таких правопорушень, а також обмеженими можливостями правоохоронних органів щодо аналітичного супроводу фінансово-економічних розслідувань. Розкрито ключові чинники, що обумовлюють зростання криміногенної активності у сфері оподаткування: економічна нестабільність, тінізація ринку, недосконаліть податкової політики, недостатній рівень цифровізації контролюючих органів, а також недоліки кримінально-правового регулювання відповідальності за ухилення від сплати податків.

Окреслено, що кримінологічна характеристика кримінальних правопорушень у сфері оподаткування становить особливу науково-практичну категорію, яка включає кількісні та якісні показники, детермінанти та характеристики особи-злочинця щодо кримінальних правопорушень пов'язаних зі встановленим нормативно-правовим порядком справляння податків і зборів й виступає інструментом наукового аналізу, який забезпечує моніторинг податкової сфери; нейтралізацію, мінімізацію, послаблення негативного впливу криміногенних чинників й соціальних наслідків їх поширення для фінансової системи держави; розробку й прийняття уповноваженими суб'єктами правових і регуляторних рішень на різних кримінологічних рівнях запобігання.

Ключові слова: *стан та тенденції, кримінальні правопорушення, кримінологічна характеристика, оподаткування, податки, податкові правопорушення, економічна злочинність, податкова система, бюджет.*

Moroz Yu. A. Status and trends of criminal offences in the sphere of taxation

The article provides a comprehensive analysis of the status and current trends of criminal offenses in the sphere of taxation in Ukraine. Based on a generalization of the current criminal legislation, official statistical data and current scientific research, the features of the legal nature of criminal offenses provided for in Article 212 of the Criminal Code of Ukraine, as well as other related criminal offenses committed in the sphere of tax and fee collection, are determined.

Considerable attention is paid to the problem of the high level of latency of tax criminal offenses, due to the complexity of detecting and proving such offenses, as well as the limited capabilities of law enforcement agencies to analytically support financial and economic investigations.The key factors that determine the growth of criminogenic activity in the field of taxation are revealed: economic instability, shadowing of the market, imperfection of tax policy, insufficient level of digitalization of regulatory authorities, as well as shortcomings of criminal law regulation of liability for tax evasion.

It is outlined that the criminological characteristics of criminal offenses in the field of taxation constitute a special scientific and practical category, which includes quantitative and qualitative indicators, determinants and characteristics of the criminal person in relation to criminal offenses related to the established regulatory and legal procedure for collecting taxes and fees and acts as a tool of scientific analysis that ensures monitoring of the tax sphere; neutralization, minimization, weakening of the negative impact of criminogenic factors and the social consequences of their spread for the financial system of the state; development and adoption by authorized entities of legal and regulatory decisions at various criminological levels of prevention.

Key words: *state and trends, criminal offenses, criminological characteristics, taxation, taxes, tax offenses, economic crime, tax system, budget.*

Постановка проблеми. Система оподаткування України виконує фундаментальну роль у забезпеченні економічної, соціальної та оборонної стабільності держави. Проте саме ця сфера залишається однією з найбільш уразливих до криміногенного впливу. Ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів спричиняє значні втрати державного бюджету, підриває фінансову безпеку та створює нерівні умови для суб'єктів господарювання.

Незважаючи на наявність розвиненої нормативної бази, практика виявлення та розслідування кримінальних правопорушень у сфері оподаткування характеризується низкою системних проблем: високим рівнем латентності, зумовленим складністю виявлення економічних схем та використанням новітніх цифрових інструментів; недосконалістю кримінально-правового регулювання, зокрема нечіткістю ознак складу злочину, передбаченого ст. 212 КК України; складністю доказування умислу на ухилення, що потребує комплексних фінансово-економічних експертиз; обмеженою ефективністю роботи правоохоронних органів, пов'язаною з недостатнім рівнем координації та аналітичних можливостей; поширенням транснаціональних схем, спрямованих на виведення доходів з-під української юрисдикції.

У сучасних умовах, коли держава перебуває під тиском воєнних та економічних викликів, ефективність протидії податковим кримінальним правопорушенням набуває особливої актуальності. Виявлення реальних тенденцій і закономірностей у сфері податкової злочинності є необхідною передумовою для формування дієвих механізмів її попередження та мінімізації збитків держави. Отже, проблема дослідження полягає у визначенні реального стану, специфіки та динаміки кримінальних правопорушень у сфері оподаткування, виявленні ключових чинників їх поширення та формуванні науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення кримінально-правового та кримінологічного забезпечення протидії таким правопорушенням.

Мета дослідження. Метою дослідження є комплексний аналіз стану, динаміки та сучасних тенденцій кримінальних правопорушень у сфері оподаткування в Україні, а також виявлення чинників їх поширення й визначення напрямів удосконалення кримінально-правових, організаційних та кримінологічних механізмів протидії таким правопорушенням**.**

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання теоретичного обґрунтування дослідження стану та тенденцій кримінальних правопорушень у сфері оподаткування висвітлено у працях таких науковців, як: С.О. Баранов,

В.М. Бесчастний, В.М. Геєць, Б.М. Головкін, О.М. Джужа, А.П. Закалюк, О.Г. Кальман, О.В. Клименко, В.В. Лисенко, Є.А. Старинець, Д.М. Тичина, Т.Л. Томнюк та інші.

Виклад основного матеріалу. Кримінологія як міждисциплінарна юридична наука характеризується інтеграцією методів правових, соціологічних, психологічних, економічних і статистичних досліджень, що забезпечує комплексне пізнання злочинності як складного соціально-правового феномену. Її методологічна основа передбачає поєднання емпіричного аналізу злочинної поведінки з теоретичним осмисленням причин, умов і закономірностей її прояву. Такий підхід дозволяє не лише описувати й пояснювати злочинність, а й розробляти науково обґрунтовані моделі прогнозування її динаміки та системи запобіжних заходів, спрямованих на зниження рівня криміналізації суспільства.

У сучасній науковій традиції загальновизнаним є положення, що кримінологічна характеристика – це систематизована сукупність науково обґрунтованих відомостей про стан, структуру, динаміку та закономірності злочинності, а також про її соціально-психологічні детермінанти, типові способи вчинення кримінальних правопорушень, мотиваційні установки правопорушників і персональні особливості суб'єктів злочину. За визначенням О.М. Джужі, кримінологічна характеристика становить комплекс емпіричних і теоретичних даних, що дозволяють ефективно організовувати систему запобігання й протидії злочинності, забезпечуючи її наукове прогнозування та адаптацію до соціальних трансформацій [1, с. 154–155].

На думку Д.М. Тичини, зміст кримінологічної характеристики розкривається через визначення системи ознак, які у взаємозв'язку формують її структуру. До таких ознак належать: кримінологічно значущі властивості правопорушення (об'єкт, предмет, спосіб, мотив, наслідки); дані, що комплексно пояснюють кримінологічну ситуацію, у якій відбувається вчинення певного типу злочинів; характеристики діяльності щодо їх запобігання, які зумовлюють ефективність превентивних механізмів. Така систематизація дозволяє розглядати кримінологічну характеристику як структурно-функціональну модель, що поєднує дескриптивний, пояснювальний і прогностичний компоненти [2, с. 107–108].

Створення ефективної системи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері оподаткування в Україні є неможливим без глибокого кримінологічного аналізу та використання достовірних емпіричних даних про їх сучасний стан, тенденції й закономірності розвитку. Такий аналітичний базис має подвійне значення – теоретичне, оскільки формує наукове підґрунтя для розуміння детермінацій злочинної поведінки у податковій сфері, і прикладне, адже забезпечує розроблення обґрунтованої державної політики фінансової безпеки та фіскальної стабільності [3, с. 47]. У цьому контексті кримінологічне дослідження податкових кримінальних правопорушень набуває особливої актуальності, оскільки їх наслідки безпосередньо впливають на макроекономічну рівновагу, бюджетну дисципліну та інвестиційний клімат держави.

Науковці підкреслюють, що злочинність у сфері оподаткування як соціально-правове явище характеризується системою взаємопов'язаних кількісних і якісних показників, серед яких провідними є рівень, коефіцієнт, структура, динаміка, географія, інтенсивність і «ціна» злочинності. Сукупність цих характеристик дозволяє визначати стан податкової злочинності на певному етапі суспільного розвитку – категорію, що, за визначенням Б.М. Головкіна, відображає обсяг і специфіку кримінальної активності у межах конкретної території, з урахуванням кількості вчинених податкових кримінальних правопорушень і осіб, які їх учинили [4, с. 165–166].

Структура злочинності у сфері оподаткування відображає внутрішній склад і співвідношення між окремими видами податкових правопорушень, зокрема ухиленням від сплати ПДВ, податку на прибуток, єдиного соціального внеску, а також злочинами, пов'язаними з фіктивним підприємництвом, завищенням податкового кредиту, створенням конвертаційних центрів і легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом. У структурі податкової злочинності особливе місце займають організовані форми протиправної діяльності, що

передбачають злагоджену участь посадових осіб підприємств, бухгалтерів, податкових консультантів і державних службовців контролюючих органів.

Не менш важливою є категорія динаміки податкової злочинності, яка відображає зміни рівня, структури, масштабів і способів ухилення від оподаткування у часовій перспективі. Основними індикаторами динаміки виступають темпи зростання або зменшення кількості кримінальних правопорушень порівняно з базовим періодом, зміна їх якісного складу (перехід від індивідуальних до групових чи транснаціональних схем), а також еволюція способів злочинної діяльності. Для податкової злочинності характерні циклічні коливання динаміки, пов'язані з економічними кризами, податковими реформами, змінами у валютному та митному регулюванні, а також удосконаленням системи електронного адміністрування податків [5, с. 153–154].

Таким чином, дослідження стану, тенденцій і закономірностей кримінальних правопорушень у сфері оподаткування передбачає отримання всебічної, достовірної та об'єктивної інформації про їх рівень, структуру, динаміку, географічне поширення та латентність. Комплексне пізнання цих характеристик дає змогу не лише виявити реальні ризики, масштаби та специфіку кримінальних проявів у податковій сфері, а й простежити внутрішні закономірності їх формування та розвитку, що визначають криміногенний потенціал системи оподаткування. Сукупність таких знань створює наукове підґрунтя для розроблення ефективних законодавчих, організаційно-правових, фінансово-економічних, аналітичних та правозастосовних заходів, спрямованих на запобігання та мінімізацію кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), легалізацією доходів і зловживанням податковими пільгами та іншими кримінальними протиправними діяннями.

Такий підхід повністю узгоджується зі стратегічними завданнями державної політики у сфері протидії економічній та фінансовій злочинності, оскільки саме науково обґрунтований кримінологічний аналіз дозволяє сформувати систему раннього виявлення податкових ризиків, ідентифікувати вразливі ланки у механізмах податкового адміністрування та контролю, а також виробити комплекс профілактичних, аналітичних і управлінських рішень, спрямованих на підвищення прозорості, доброчесності та підзвітності у сфері справляння податків [6, с. 196–197].

У результаті, кримінологічне дослідження податкових правопорушень набуває не лише діагностичного, а й прогностичного значення, оскільки забезпечує можливість своєчасного реагування на зміни у податковому середовищі, виявлення системних загроз для фіскальної стабільності держави та формування ефективних механізмів її фінансової безпеки.

Відтак, варто наголосити, що *кримінологічна характеристика кримінальних правопорушень у сфері оподаткування становить особливу науково-практичну категорію, яка включає кількісні та якісні показники, детермінанти та характеристики особи-злочинця щодо кримінальних правопорушень пов'язаних зі встановленим нормативно-правовим порядком справляння податків і зборів й виступає інструментом наукового аналізу, який забезпечує моніторинг податкової сфери; нейтралізацію, мінімізацію, послаблення негативного впливу криміногенних чинників й соціальних наслідків їх поширення для фінансової системи держави; розробку й прийняття уповноваженими суб'єктами правових і регуляторних рішень на різних кримінологічних рівнях запобігання.*

Саме через призму кримінологічної характеристики стає можливим виявлення реальних тенденцій еволюції податкової злочинності, зокрема: зростання кількості організованих схем ухилення від оподаткування, збільшення питомої ваги кіберфінансових злочинів, участі посадових осіб фіскальних органів у протиправній діяльності, а також корупційних зв'язків між представниками бізнесу та контролюючими структурами. Такі процеси становлять серйозну загрозу фінансовій безпеці держави, підривають довіру до податкової системи та негативно впливають на інвестиційний імідж України на міжнародному рівні [7, с. 209–210].

Як слушно зазначав А.Г. Кальман, рівень злочинності у сфері економіки протягом усього XX ст. неухильно зростав у більшості країн світу, незалежно від рівня їх економічного

розвитку. У сучасних умовах ця тенденція набула транснаціонального характеру, виходячи за межі національних економік і становлячи реальну загрозу фінансовій та національній безпеці держав. З 2022 р. економічна злочинність набула нових якісних характеристик, пов'язаних із трансформацією господарських відносин, військово-економічною мобілізацією та зміною пріоритетів бюджетного фінансування. У цей час податкова система держави зазнала безпрецедентного навантаження, а збереження її стабільності стало критично важливим чинником національної безпеки. Тому аналіз динаміки податкової злочинності безпосередньо пов'язаний із проблемами забезпечення сталого розвитку економіки [8, с. 109–110].

Повномасштабна збройна агресія на початку 2022 р., спричинила не лише тимчасову окупацію частини територій, значні людські та матеріальні втрати, руйнування виробничої та соціальної інфраструктури, але й глибокі трансформаційні процеси у сфері податкової, фінансової та бюджетної безпеки держави. Одним із найбільш відчутних наслідків цих процесів стало загострення криміногенної ситуації у фіскальній сфері, активізація тіньової економіки, поширення схем ухилення від сплати податків, легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, і, як наслідок, зростання рівня кримінальних правопорушень у сфері оподаткування.

Так, у 2022 р. питома вага кримінальних правопорушень економічного спрямування у структурі загальної злочинності України становила лише 0,4% (1054 кримінальних правопорушення) [9]. Формально цей показник можна розцінювати як статистично незначний, однак його латентна небезпечність є надзвичайно високою. В умовах воєнного стану будь-які суспільно небезпечні посягання на об'єкти правової охорони у сфері економіки – а саме тіньові, фіктивні або незаконні схеми фінансово-господарської діяльності – становлять пряму загрозу національній безпеці, підривають бюджетну стабільність, систему державних фінансів і довіру до інститутів влади.

У 2023 р. питома вага кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності зросла до 0,6% (4840 злочинів), що свідчить про розширення латентних процесів і зростання впливу тіньового сектору на економічні відносини. Така тенденція демонструє не лише збільшення масштабів протиправних дій у господарській сфері, а й системну нездатність правоохоронних органів ефективно стримувати економічну злочинність, що посилює кримінальзацію ділового середовища та формує нові ризики для державних фінансів [10].

Інші кримінологічно значущі показники економічної злочинності за цей період свідчать про тенденцію до її структурного ускладнення: а) на 36% зросла кількість кримінальних проваджень, які перебували на розгляді судів усіх інстанцій (1245144 провадження); б) на 41% збільшилася кількість розглянутих судами кримінальних проваджень (1099); в) на 39% зросло число судових рішень щодо завершених кримінальних проваджень; г) на 38% збільшилась кількість обвинувальних і виправдувальних вироків; ґ) на 21% зросла кількість осіб, визнаних потерпілими від економічних злочинів; д) матеріальна та моральна шкода завдана 30,3 тис. потерпілих осіб (у 2022 р. – 25,6 тис.) становила близько 966 млн грн, що суттєво вплинуло на фінансову стабільність і рівень захищеності економічних інтересів держави; е) на 13% збільшилась кількість кримінальних проваджень, розглянутих місцевими судами (380 тис. у 2023 р. проти 336 тис. у 2022 р.); є) понад 2–3 роки розглядалися 4,3 тис. справ, а понад 3 роки – 5,7 тис. справ, що на 29% перевищує показник попереднього року; ж) інші кримінологічні відомості підтверджують необхідність посилення ефективності запобіжної діяльності як на рівні загальносоціальних суб'єктів (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України), так і спеціально-кримінологічних інституцій – Національної поліції, прокуратури, НАБУ, САП, БЕБ та інших правоохоронних органів [10].

Проведений аналіз показує, що у 2024 р. суттєвих змін у кримінологічно значущих показниках економічної злочинності не відбулося, проте її якісна структура зазнала ускладнення. Зокрема, за результатами аналізу: питома вага економічних кримінальних правопорушень залишалась на рівні до 1% у загальній структурі злочинності, що не відповідає дійсності через високий рівень латентності, адже щороку правоохоронні органи викривають

тривало діючі злочинні схеми економічного спрямування, що мали системний характер; на 4% зросла кількість кримінальних проваджень, переданих до суду, у порівнянні з 2023 р., та на 47% порівняно з 2022–2024 рр.; кількість розглянутих судами справ зросла на 4% проти 2023 р., що свідчить про активізацію злочинної діяльності у господарській сфері, а також про невідповідність між даними Єдиного реєстру досудових розслідувань і Єдиного державного реєстру судових рішень, що підтверджує значний рівень латентної злочинності; на 8% зменшилась кількість ухвалених вироків; економічні злочини становили 1,1 тис. справ (1%) від усіх розглянутих судових проваджень; кількість потерпілих осіб зменшилась на 12%, однак сукупна шкода зросла до 1,2 млрд грн, що підтверджує зростання вартості економічної злочинності та її негативний вплив на сталий розвиток економіки в умовах воєнного стану [11].

Узагальнення отриманих даних дозволяє констатувати, що аналогічні тенденції зберігалися і в 2025 р., що свідчить про стійкість та системність економічної злочинності, її адаптивність до змінних умов господарювання, а також про необхідність визнання запобігання злочинності у сфері економіки пріоритетним напрямом державної політики України. Це особливо важливо як у контексті воєнного стану, так і в умовах післявоєнного відновлення, коли стабільність економіки визначатиме здатність держави до соціально-економічного відродження та інтеграції у європейський правовий простір.

В сучасних економічних умовах відбувається явне зростання рівня злочинності у сфері оподаткування, що становить серйозну загрозу економічній безпеці держави та суспільству в цілому. Незважаючи на постійне вдосконалення податкового законодавства та механізмів контролю, масштаби ухилення від сплати податків, використання схем мінімізації податкових зобов'язань та інших протиправних дій у цій сфері продовжують залишатися високими. Значні бюджетні втрати від податкових кримінальних правопорушень, поява новітніх схем ухилення від оподаткування разом з недостатньою ефективністю існуючих механізмів протидії прямо впливають на необхідність розробки сучасних підходів до профілактики кримінальних правопорушень. Так, за оцінками міжнародних організацій, рівень тінізації економіки України залишається стабільно високим – до 50% ВВП. Попри виявлення щорічно близько 40 тис. економічних кримінальних правопорушень упродовж 2015–2024 рр., з яких значну частку становлять кримінальні правопорушення проти власності (52%), у сфері господарської діяльності (25%) та службові зловживання (23%), залишається стійка тенденція зростання кількості тяжких і особливо тяжких податкових злочинів, зокрема ухилення від сплати податків у великих розмірах [12].

Водночас відбувається суттєве зменшення:

– на 41% – кількості задокументованих організованих груп і злочинних організацій, що діяли у сфері податкових правопорушень;

– на 29% – кількості завершених кримінальних проваджень за фактами ухилення від сплати податків;

– на 53% – випадків викриття міжрегіональних злочинних угруповань, що здійснювали фінансові махінації;

– на 48% – угруповань із транскордонними схемами ухилення від оподаткування.

Такі показники вказують на послаблення оперативно-розшукової активності органів кримінальної юстиції, а також на низьку ефективність інституційних механізмів фінансового контролю та аналітичного супроводу розслідувань у податковій сфері.

Висновки. Кримінологічна характеристика кримінальних правопорушень у сфері оподаткування становить особливу науково-практичну категорію, яка включає кількісні та якісні показники, детермінанти та характеристики особи-злочинця щодо кримінальних правопорушень пов'язаних зі встановленим нормативно-правовим порядком справляння податків і зборів й виступає інструментом наукового аналізу, який забезпечує моніторинг податкової сфери; нейтралізацію, мінімізацію, послаблення негативного впливу криміногенних чинників й соціальних наслідків їх поширення для фінансової системи держави; розробку

й прийняття уповноваженими суб'єктами правових і регуляторних рішень на різних кримінологічних рівнях запобігання.

Підводячи підсумки слід зазначити, що в умовах масштабного перерозподілу фінансових потоків, воєнних закупівель і державних грантів підвищуються ризики ухилення від оподаткування, нецільового використання бюджетних ресурсів та корупційних схем, що підтверджує трансформацію податкової злочинності у більш небезпечну, системно організовану форму. Таким чином, стан і тенденції кримінальних правопорушень у сфері оподаткування сьогодні визначаються поєднанням високого рівня латентності, зростанням збитковості, розширенням тіньових фінансових практик і зниженням ефективності державного фінансового контролю. Це зумовлює потребу в оновленні національної стратегії запобігання податковій злочинності, побудованій на інтеграції аналітичних, інформаційних та правоохоронних ресурсів держави.

Список використаних джерел:

1. Профілактика злочинів: підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. К.: Атіка, 2011. 720 с.

2. Тичина Д. М. Запобігання домашньому насильству в Україні : монографія. К. : «Видавництво Людмила», 2023. 612 с.

3. Мороз Ю. А. Кримінологічна характеристика злочинності у сфері оподаткування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2025. № 2. С. 46–50.

4. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання: монографія. Х.: Право, 2011. 440 с.

5. Кримінологія: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Х.: Право, 2014. 440 с.

6. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн.: К.: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

7. Бесчастний В. М. Кримінологічний аналіз стану злочинності в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 207–213.

8. Кальман О. Г. Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми. Х. : Гімназія, 2003. 352 с.

9. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html

10. Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2023 році. *Судова влада України*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Analiz_statistika_kriminal_2023.pdf

11. Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2024 році. *Судова влада України*. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/Analyz_zdijsnenna_pravosydda_2024.pdf

12. Рівень тіньової економіки в Україні становить 50% – експерт. *I-UA.tv*. URL: https://i-ua.tv/news/44267-riven-tinovoi-ekonomiky-v-ukraini-stanovyt- 50protsent-ekspert

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

ПАВЛЕНКО Т. А.,
orcid.org/0000-0002-6019-1086
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових
дисциплін, кримінального права
та процесу
*(Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди)*

ПЛОТНІКОВА А. В.,
orcid.org/0000-0003-0652-7316
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових
дисциплін, кримінального права
та процесу
*(Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди)*

УДК 343.234
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.50

ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ БІЛЬШ М'ЯКОГО ПОКАРАННЯ, НІЖ ПЕРЕДБАЧЕНО ЗАКОНОМ, У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ НА ПІДСТАВІ УГОД

У науковій статті досліджуються особливості та проблемні питання призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом у кримінальних провадженнях на підставі угод. Такими угодами, відповідно до чинного законодавства є угода про визнання винуватості або угода про примирення.

При вивченні судової практики було встановлено, що суди призначаючи покарання на підставі угод, допускають можливість призначення сторонам угоди, відповідно до ст. 69 Кримінального кодексу (далі – КК), більш м'якого покарання, ніж передбачене законом. Визначено, що на думку більшості науковців, такий підхід сприяє більш швидкому розгляду справ, тим самим зменшує навантаження на суди.

Проаналізовано проблему недотримання засад кримінального права під час призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, у межах кримінального провадження, що здійснюється на підставі угоди. Установлено, що чинний механізм узгодження покарання нерідко створює ризик фактичного нівелювання принципів законності, справедливості та пропорційності, оскільки допускає істотне відхилення від установлених законодавцем меж санкції. З огляду на це доцільним видається формування ефективної системи нормативних запобіжників, спрямованих на недопущення надмірного пом'якшення покарання.

Обґрунтовується потреба у запровадженні чіткого та дієвого механізму визначення нижньої межі покарання, який би справді функціонував у практиці правозастосування та застосовувався також у випадках укладення угод у кримінальному провадженні, коли суд призначає покарання із використанням положень ст. 69 КК України. Такий механізм має забезпечувати збалансованість між диспозитивністю процедури укладення угоди та вимогами

кримінально-правових принципів, а також гарантувати, що пом'якшення покарання не виходитиме за межі допустимого з огляду на ступінь тяжкості вчиненого діяння, форму вини та обставини справи.

Запровадження відповідних обмежень сприятиме зменшенню практики надмірно м'яких покарань, посиленню правової визначеності, уніфікації підходів до призначення покарання при укладанні угоди та забезпеченню реалізації принципу невідворотності покарання при одночасному збереженні стимулюючої функції домовленостей у кримінальному провадженні.

Ключові слова: *кримінальне правопорушення, покарання, призначення покарання, принципи призначення покарання, призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, призначення покарання нижче від найнижчої межі, кримінальне провадження на підставі угод, угода про визнання винуватості.*

Pavlenko T. A., Plotnikova A. V. Features of assigning a lesser punishment than provided for by law in criminal proceedings based on agreements

This scientific article examines the peculiarities and problematic issues of imposing a more lenient punishment than that provided for by law in criminal proceedings based on agreements. According to the current legislation, such agreements are plea agreements or reconciliation agreements.

A study of judicial practice has established that when imposing penalties on the basis of agreements, courts allow for the possibility of imposing a more lenient penalty than that provided for by law on the parties to the agreement, in accordance with Article 69 of the Criminal Code (hereinafter referred to as the CC). It has been determined that, in the opinion of most scholars, this approach contributes to faster case processing, thereby reducing the burden on the courts.

The problem of non-compliance with the principles of criminal law when imposing a lighter punishment than that provided for by law in criminal proceedings conducted on the basis of an agreement has been analyzed. It has been established that the current mechanism for agreeing on punishment often creates the risk of effectively nullifying the principles of legality, fairness, and proportionality, as it allows for significant deviations from the limits of sanctions established by the legislator. In view of this, it seems expedient to develop an effective system of regulatory safeguards aimed at preventing excessive mitigation of punishment.

There is a need to introduce a clear and effective mechanism for determining the lower limit of punishment, which would actually function in law enforcement practice and would also be applied in cases of plea bargaining in criminal proceedings, when the court imposes punishment using the provisions of Article 69 of the Criminal Code of Ukraine. Such a mechanism should ensure a balance between the dispositive nature of the plea bargaining procedure and the requirements of criminal law principles, as well as guarantee that the mitigation of punishment does not go beyond what is permissible in view of the severity of the offense, the form of guilt, and the circumstances of the case.

The introduction of appropriate restrictions will help to reduce the practice of excessively lenient punishments, strengthen legal certainty, unify approaches to sentencing when concluding agreements, and ensure the implementation of the principle of inevitability of punishment while preserving the incentive function of agreements in criminal proceedings.

Key words: *criminal offense, punishment, sentencing, principles of sentencing, imposing a lighter punishment than that provided for by law, imposing a punishment below the minimum limit, criminal proceedings based on agreements, plea bargain.*

Вступ. Одним з найважливіших етапів застосування норм закону про кримінальну відповідальність до особи, яка вчинила конкретне кримінальне правопорушення, є призначення покарання. З початком функціонування інституту провадження на підставі угод (про примирення та визнання вини) одним із загальних принципів призначення покарання законодавець визнав правило, що стосується судової діяльності при обранні міри покарання у разі затвердження судовим вироком угоди про примирення або угоди про визнання вини особи. Згідно з міжнародною практикою, однією з причин укладення угоди є те, що за таких обставин особа може розраховувати на призначення більш м'якого покарання, порівняно з тим, яке могло б бути призначено за результатом «звичайного» кримінального провадження.

З урахуванням положень Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України, а також судової практики при укладенні угод допускається погодження звільнення особи від відбування покарання з випробуванням, а також призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено кримінальним законодавством. Варто зазначити, що через недосконале регулювання окреслених питань деякі їх аспекти досі залишаються дискусійними.

Питанням вивчення особливостей призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, у кримінальних провадженнях на підставі угод присвячено праці науковців, зокрема у роботах Д. О. Большакової А. А. Вознюк, В. Д. Гвоздецького, Д. Є. Крикливець, А. О. Ляш, А. С. Макаренко, О. П. Рябчинської та інших науковців. Проте, залишається низка дискусійних питань як на рівні теорії так і при застосуванні норм на практиці. Насамперед постає питання щодо того, чи вірним є те, що сторонам угоди (про примирення або про визнання вини) відповідно до ст. 69 КК України може бути призначене більш м'яке покарання, ніж передбачене законом.

Постановка завдання. Проаналізувати потребу у запровадженні механізму обмеження нижньої межі покарання при укладенні угод у кримінальному провадженні; дослідити особливості вибору виду й розміру покарання в межах альтернативних санкцій КК України; визначити тенденції судової практики щодо призначення більш м'яких покарань при укладенні угод.

Результати дослідження. Відповідно до Закону України від 13.04.2012 № 4652-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» ст. 65 КК України доповнена частиною п'ятою такого змісту: «У випадку затвердження вироком угоди про примирення або про визнання вини суд призначає покарання, узгоджене сторонами угоди». Стаття 75 КК України була доповнена частиною вказаного змісту: «2. Суд приймає рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням у випадку затвердження угоди про примирення або про визнання вини, якщо сторонами угоди узгоджено покарання у вигляді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, позбавлення волі на строк не більше п'яти років, а також узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням» [4].

У зв'язку з впровадженням вищезазначених норм виникло багато питань прикладного характеру, вирішення яких не виявляє єдності поглядів у колах науковців і викликає складнощі у практиці при застосуванні норм.

О. Рябчинська та Д. Большакова зазначають: «…особам, які вчинили корупційне кримінальне правопорушення або кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, може бути пом'якшене основне покарання на підставі ст. 69-2 КК України» [9, с. 148]. Зазначена стаття закріплює норму, що регулює питання більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, у випадках укладання угоди про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією. Аналізуючи норми статей 69 та 69-2 КК України О. Рябчинська та Д. Большакова вказують: «На відміну від пом'якшення покарання на підставі ст. 69 КК України, щодо вказаної категорії осіб пом'якшення покарання може бути здійснено лише в один спосіб – призначення покарання нижче від найнижчої межі, передбаченої в санкції статті (частини статті) Особливої частини, але не нижче від найнижчої межі, встановленої цим Кодексом. При визначенні мінімального розміру штрафу сторони

угоди мають ураховувати не приписи ст. 69 КК, а виходити з загальних засад призначення покарання та змісту припису ч. 1 ст. 69-2 КК щодо обмеження у пом'якшенні покарання шляхом призначення його не нижче від найнижчої межі, встановленої цим Кодексом» [8, с. 148].

Схожої думки дотримується Д. Крикливець, зауважуючи, що «Передбачена ч. 1 ст. 69-2 КК України спеціальна засада призначення покарання фактично є спеціальною нормою щодо призначення покарання на підставі угоди про примирення або про визнання винуватості (ч. 5 ст. 65 КК України). Це зумовлено тим, що ч. 1 ст. 69-2 КК України може застосовуватися лише у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, натомість у ч. 5 ст. 65 КК України не встановлено категорій кримінальних проваджень, у яких може призначатися покарання на підставі угод, а тому потрібно керуватися положеннями ч.ч. 3 та 4 ст. 469 КПК України, у яких визначено ці категорії проваджень» [5, с. 610].

Як угоди про визнання винуватості, так і угоди про примирення мають обмежену сферу дії, оскільки можуть бути укладені лише у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, вичерпний перелік яких регулюється кримінальним законодавством. Цей вид призначення покарання за своєю правовою природою передбачає, що особа, визнає свою вину у вчиненні кримінального правопорушення (у разі укладення угоди про визнання винуватості) та визнає власну вину, й відшкодовує завдану шкоду потерпілій особі (у разі укладення угоди про примирення). Особа, що вчинила кримінальне правопорушення укладаючи відповідну угоду заздалегідь знає, яке покарання відбуватиме, за обвинувальним вироком.

Як зазначає А. Вознюк, «укладення угоди про визнання вини передбачає призначення узгодженого покарання. Це означає, що сторони такої угоди узгоджують передусім вид і міру покарання» [1, с. 23]. Підтримуючи зазначену думку, В. Гвоздецький та А. Ляш зазначають, що «…підписуючи угоду про примирення, сторони фактично погоджуються на певні, визначені законом обмеження свого права на оскарження вироку в апеляційному і касаційному порядку» [3, с. 16].

Серед науковців у галузі кримінального права та процесу жваво обговорюється питання щодо того, чи вірним є те, що сторонам угоди відповідно до ст. 69 КК може бути призначене більш м'яке покарання, ніж передбачене законом.

Вижницький районний суд Чернівецької області 08 вересня 2022 року у справі № 713/1487/22 виніс вирок, в якому зазначив, що обвинувачений під час дії воєнного стану на всій території України, запровадженого указом Президента України від 24.02.2022 року № 64/2022, вчинив кримінальне правопорушення, а саме, таємне викрадення чужого майна (крадіжка) вчинена в умовах воєнного стану, що передбачена ст. 185 ч. 4 КК України. Процесуальний керівник у даному кримінальному провадженні та обвинувачений дійшли згоди щодо укладення угоди про визнання винуватості. Під час проведення судового засідання учасники процесу просили затвердити дану угоду, згідно якої обвинувачений визнав свою вину, щиро розкаявся та активно сприяв органу досудового розслідування у встановленні обставин кримінального правопорушення, враховуючи відсутність претензій з боку потерпілого, також вказано обставини що характеризують особу винного, а саме те, що він позитивно характеризувався за місцем проживання, раніше не притягувався до кримінальної відповідальності, з урахуванням того, що на даний час в Україні діє воєнний стан та під час судового розгляду вказаного кримінального провадження обвинувачений перерахував на рахунок 1000 грн. допомоги Українській Армії.

Суд визнав перераховані обставини такими, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та прийшов до висновку про можливість затвердження угоди про визнання винуватості, постановивши відносно обвинуваченого обвинувальний вирок та призначивши йому узгоджену сторонами міру покарання. При цьому суд застосував положення ст. 69 КК України, що дозволило перейти до більш м'якого виду покарання, ніж передбачено санкцією статті [2].

Таким чином, суд визнав можливим затвердити угоду про визнання винуватості та постановив обвинувальний вирок із призначенням погодженого покарання.

Тим самим, судова практика та праворозʼяснюючі акти судової влади допускають можливість призначення сторонам угоди, відповідно до ст. 69, КК більш мʼякого покарання, ніж передбачене законом. Така позиція підтримується і в юридичній науці. Не заперечуючи існування правових підстав для такої позиції, необхідно враховувати два аспекти.

По-перше, варто зазначити, що обовʼязкова правова підстава застосування ст. 69 КК України полягає в наявності кількох помʼякшуючих обставин, які водночас істотно знижують ступінь тяжкості правопорушення. Результати аналізу судової практики свідчать про те, що проблема визначення того, що певна обставина не лише помʼякшує, а й одночасно є такою, що суттєво знижує ступінь тяжкості кримінального правопорушення, має системний характер у судовій практиці. Це виражається в тому, що в умовах фактичної відсутності визначених законом підстав, особі призначається більш мʼяке покарання ніж передбачено законом. Зрозумілим є те, що в більшості випадків існує висока ймовірність того, що сторони угод (в одному випадку прокурор і підозрюваний або обвинувачений, в іншому випадку потерпілий і підозрюваний або обвинувачений) намагатимуться укладати відповідну угоду із застосуванням ст. 69 КК України, не буде дотримано ті вимоги щодо наявності обставин, які істотно знижують ступінь тяжкості злочину, а не лише помʼякшуючих обставин.

По-друге, аналіз судової практики вкотре показує те, що у практиці призначення покарань із застосуванням ст. 69 КК України, досить гостро та чітко помітна законодавча прогалина, а саме те, що КК України не передбачає нижчої межі покарання, яку суд може взяти до уваги, під час обрання міри покарання із застосовуванням ст. 69 КК України. Як наслідок, покарання, що призначається з застосуванням даного правового механізму, є на декілька ступенів нижчим від найменш суворого виду покарання, передбаченого в санкції статті КК України. За таких обставин втрачається вся сутність системи конструкції санкцій статей КК України і фактично нівелюються вимоги щодо врахування тяжкості кримінального правопорушення при призначенні покарання, оскільки надмірне помʼякшення покарання порушує принципи пропорційності між кримінальним правопорушенням і покаранням. Як справедливо зазначає А. Макаренко, у випадку «зловживання» сторонами угоди положеннями ст. 69 КК, тобто у разі узгодження ними покарання, яке за своїм видом та/або розміром не відповідає характеру, тяжкості вчиненого діяння та особі винного, суд має визнати умови цієї угоди такими, що не відповідають інтересам суспільства, та відмовити в її затвердженні [7, с. 96].

Висновки. Отже, з огляду на вищевказане, для того щоб не ігнорувати встановлені принципи кримінального права при призначенні більш мʼякого покарання ніж передбачено законом у кримінальному провадженні на підставі угод, доцільно запровадити ефективний механізм обмеження нижньої межі покарання, що буде діяти і застосовуватись також, за умови узгодження сторонами покарання із застосуванням ст. 69 КК України. Проте, крім питання реалізації окремих правових механізмів при призначенні покарання на підставі угод, постає також питання вибору виду та розміру покарання в рамках санкції частини та статті Особливої частини КК України. Особливо це стосується випадків, коли законом передбачено кілька альтернативних ознак обʼєктивної сторони і водночас декілька альтернативних видів покарання, що можуть бути призначені особі що вчинила кримінальне правопорушення. Для української судової практики характерна тенденція до призначення покарань ближче до нижньої межі відповідної санкції за відсутності обтяжуючих обставин. Цю тенденцію можна спостерігати і в контексті призначення покарань на підставі угод, оскільки, як зазначалося раніше, даний вид кримінального провадження в основному спрямований на вибір більш мʼяких видів покарання із тих, що передбачені санкцією відповідної статті КК України.

Список використаних джерел:

1. Вознюк А.А. Призначення покарання, узгодженого сторонами угоди, учасникам злочинних об'єднань (ст. 255, 257, 258-3 , 260 КК України). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. № 2 (107). 2018 С. 20–30.

2. Вирок Вижницького районного суду Чернівецької області від 08 вересня 2022 р. Справа № 713/1487/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106086550.

3. Гвоздецький В. Д., Ляш А. О. Угода про примирення у кримінальному провадженні: деякі питання правового регулювання та практичного вирішення. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право».* 2020. № 1(21). С. 1–24. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n1/20hvdtpv.pdf.

4. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4652-17#Text

5. Крикливець Д. Є. Призначення покарання за правилами статті 692 КК України: характеристика правил та питання пеналізації. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». Випуск № 01.* 2025. С. 608–614. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.101.

6. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

7. Макаренко А.С. Проблеми призначення покарання за наявності угод про примирення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право. Випуск 32. Том 3*. 2015. С. 94–98.

8. Рябчинська О.П., Большакова Д.О. Особливості пом'якшення покарання особам, які вчинили корупційні кримінальні правопорушення, при укладенні угоди про визнання винуватості. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО. Випуск 90: частина 4.* 2025. С. 142–150. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.4.19.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

ПОПОВИЧ О. В.,
orcid.org/0000-0002-6778-4714
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальнотеоретичної
юриспруденції та прав людини
*(Чернівецький навчально-науковий
юридичний інститут Національного
університету «Одеська юридична
академія»)*

ГЛЕВЧУК В. М.,
orcid.org/0009-0006-8445-8757
студентка І курсу магістратури
*(Чернівецький навчально-науковий
юридичний інститут Національного
університету «Одеська юридична
академія»)*

УДК 343.35:343.9:340.12
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.51

НЕПРАВОМІРНА ВИГОДА ЯК КОНСТИТУТИВНА ОЗНАКА СКЛАДУ КОРУПЦІЙНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

У статті здійснено комплексний аналіз неправомірної вигоди як конститутивної ознаки складу корупційного кримінального правопорушення. Обґрунтовується, що ефективність кримінально-правової протидії корупції безпосередньо залежить від точності визначення предмета посягання, який у сучасних умовах виходить за межі традиційної матеріальної форми і охоплює значно ширший спектр благ, здатних впливати на службову поведінку. Дослідження присвячене розкриттю юридичної природи неправомірної вигоди, аналізу її матеріальних і нематеріальних форм, а також з'ясуванню критеріїв її відмежування від правомірних заохочень і подарунків.

Доводиться, що заміна терміна «хабар» на конструкцію «неправомірної вигоди» відображає концептуальний зсув у кримінально-правовому регулюванні, зумовлений вимогами міжнародних антикорупційних актів і потребою врахування нових механізмів впливу на службову діяльність. Показано, що матеріалістичний підхід, властивий попередній моделі криміналізації, є недостатнім для охоплення сучасних форм корупції, значна частина яких реалізується через нематеріальні або соціально опосередковані стимули.

Особливу увагу приділено проблемам правозастосування, пов'язаним із доведенням нематеріальної вигоди та визначенням її кримінально значимих характеристик. Констатується, що домінування кількісного критерію («розмір» вигоди) не узгоджується з якісною природою багатьох проявів корупційного впливу, що потребує нормативного перегляду та посилення функціонального підходу. Аргументується, що в основі кваліфікації мають перебувати не вартість блага, а характер дій службової особи, спрямованість впливу та зв'язок із виконанням її владних повноважень.

Окремо розглядається феномен цифрових активів як нової форми неправомірної вигоди, що поєднує нематеріальний характер із наявністю ринкової

вартості та високим корупційним потенціалом. Підкреслюється необхідність нормативного уточнення моменту отримання вигоди у цифровому середовищі та запровадження спеціальних підходів до її кримінально-правової оцінки.

Зроблено висновок, що сучасна доктрина та судова практика поступово переходять до змістовно-функціональної моделі оцінки корупційних діянь, у межах якої визначальним є не форма вигоди, а її вплив на зміст, характер і спрямованість службових рішень. Такий підхід забезпечує узгодженість кримінально-правового регулювання з міжнародними стандартами та дозволяє адекватно реагувати на нові форми корупційних проявів.

Ключові слова: *неправомірна вигода, корупційне кримінальне правопорушення, нематеріальна вигода, кримінально-правова кваліфікація, службова особа, цифрові активи, кримінально-правова оцінка, корупційні ризики, склад кримінального правопорушення, ознаки складу кримінального правопорушення.*

Popovych O. V., Hlevchuk V. M. Undue advantage as a constitutive element of the corpus delicti of corruption-related criminal offenses

The article provides a comprehensive analysis of undue advantage as a constitutive element of the corpus delicti of corruption-related criminal offenses. It is substantiated that the effectiveness of criminal-law counteraction to corruption directly depends on the accuracy of defining the object of encroachment, which under modern conditions extends beyond the traditional material form and encompasses a much broader range of benefits capable of influencing the official conduct. The study focuses on revealing the legal nature of undue advantage, examining its material and intangible forms, and identifying the criteria for distinguishing it from lawful incentives and gifts.

It is argued that the replacement of the term “bribe” with the concept of “undue advantage” reflects a conceptual shift in criminal-law regulation, driven by the requirements of international anti-corruption instruments and the need to account for new mechanisms of influence on official activity. The analysis demonstrates that the materialistic approach characteristic of the previous criminalization model is insufficient to cover contemporary forms of corruption, many of which are manifested through intangible or socially mediated stimuli.

Particular attention is paid to the challenges of legal application associated with proving intangible advantages and determining their criminally relevant characteristics. It is noted that the dominance of the quantitative criterion (“amount” of advantage) does not correspond to the qualitative nature of many manifestations of corrupt influence, which necessitates regulatory revision and the strengthening of a functional approach. The article argues that the basis for qualification should lie not in the value of the benefit, but in the nature of the official’s actions, the direction of influence, and the connection to the exercise of public authority.

The phenomenon of digital assets is examined as a new form of undue advantage that combines an intangible nature with market value and significant corruption potential. The need for legislative clarification of the moment of receipt of such advantages in the digital environment and the development of specific approaches to their criminal-law assessment is emphasized.

The study concludes that modern doctrine and judicial practice are gradually shifting toward a substantive and functional model of assessing corruption-related conduct, wherein the decisive element is not the form of the advantage but its impact on the content, nature, and direction of official decision-making. Such an approach ensures alignment of criminal-law regulation with international standards and enables an adequate response to new forms of corruption.

Key words: *undue advantage, corruption-related criminal offense, intangible benefit, criminal-law qualification, official (public official), digital assets, criminal-law assessment, corruption risks, elements of a criminal offense, features (characteristics) of the elements of a criminal offense.*

Вступ. Корупційні кримінальні правопорушення становлять один із найнебезпечніших та найбільш деструктивних проявів девіантної поведінки у сфері публічної влади, оскільки їх вчинення підриває довіру до державних інституцій, спотворює механізми реалізації владних повноважень та порушує засади справедливості й рівності перед законом. Ефективність протидії таким посяганням безпосередньо залежить від коректності кримінально-правової кваліфікації, ключовим елементом якої є встановлення предмета посягання – неправомірної вигоди, що має характер визначальної, конститутивної ознаки складу корупційного кримінального правопорушення.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває правильне розуміння сутності неправомірної вигоди як феномену, здатного багатоаспектно впливати на службову діяльність.

Незважаючи на існування легального визначення неправомірної вигоди (зокрема у ст. 368 Кримінального кодексу України (далі – КК України) [1] та ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» [2]), її зміст, межі та критерії відмежування від правомірних форм заохочення залишаються дискусійними у доктрині кримінального права. Додаткові труднощі зумовлені багатогранністю проявів неправомірної вигоди – матеріальних і нематеріальних, прямих і опосередкованих, що ускладнює доведення факту її існування, встановлення способу надання та визначення розміру. Власне ця багатовимірність детермінує методологічну складність визначення неправомірної вигоди й потребує поглибленого аналізу критеріїв її кримінально-правової ідентифікації.

Наявні розбіжності у підходах до тлумачення цієї ознаки в судовій практиці спричиняють істотні проблеми правозастосування, що може призводити як до необґрунтованого притягнення осіб до кримінальної відповідальності, так і до безпідставного її уникнення. Таким чином, актуалізується потреба в поглибленому теоретико-прикладному осмисленні неправомірної вигоди як конститутивної ознаки складу корупційного кримінального правопорушення, уточненні її сутнісних характеристик і виробленні єдиних, узгоджених підходів до її правового визначення. Особливої уваги потребує аналіз функціональної спрямованості вигоди, що дозволяє оцінити не лише її форму, а й вплив на характер реалізації компетенцій службовою особою.

Постановка завдання. Метою дослідження є послідовний і всебічний аналіз неправомірної вигоди як обов'язкової ознаки складу корупційного кримінального правопорушення, з'ясування її юридичної природи, основних форм прояву та критеріїв відмежування від правомірних благ і заохочень. У межах поставленої мети увага зосереджується на уточненні змісту предмета корупційних кримінальних правопорушень, виявленні типових труднощів тлумачення та кваліфікації діянь, пов'язаних із одержанням чи наданням неправомірної вигоди.

При цьому для забезпечення цілісності дослідження важливо розкрити внутрішній зв'язок між нормативною дефініцією та її практичним проявом, що неможливо без урахування матеріальних, нематеріальних і змішаних форм неправомірної вигоди.

Дослідження також передбачає узагальнення існуючих доктринальних підходів, співвіднесення їх із чинним законодавством та практикою його застосування, а також формування практично орієнтованих пропозицій, спрямованих на підвищення ефективності протидії корупційним кримінальним правопорушенням.

Така постановка завдання дозволяє сформувати інтегровану модель розуміння неправомірної вигоди, що забезпечує єдність теоретичної та практичної площин.

Стан опрацювання проблематики. Питання кримінально-правової характеристики корупційних кримінальних правопорушень та природи неправомірної вигоди перебувають у фокусі наукової уваги багатьох дослідників. У працях С. Р. Тагієва, О. А. Пушкаря, О. С. Бондаренка, В. А. Дюрдя, М. Б. Желика, О. М. Таркана, Ю. О. Чернега, О. О. Дудорова,

П. П. Андрушка, К. П. Задоя, В. М. Киричка, М. І. Мельника, В. І. Тютюгіної, М. І. Хавронюка, Н. М. Ярмиш, І. Я. Мікші, Ю. Ю. Сивопляса та інших ґрунтовно розроблено питання сутності, видів і ознак корупційних кримінальних правопорушень, визначення службових осіб, механізмів одержання неправомірної вигоди, а також меж кримінальної відповідальності.

Водночас аналіз наукових позицій свідчить про фрагментарність та неоднорідність підходів, що ускладнює вироблення єдиного, доктринального уявлення про категорію неправомірної вигоди як конститутивну ознаку складу корупційного кримінального правопорушення.

Водночас відсутність єдності у тлумаченні поняття неправомірної вигоди, а також невизначеність критеріїв її кваліфікації у різних складах корупційних кримінальних правопорушень зумовлюють наукову й практичну потребу подальших досліджень. Саме ці аспекти обумовлюють актуальність обраної теми й необхідність її поглибленого аналізу у межах сучасної доктрини кримінального права України.

У цьому контексті особливо важливим постає узагальнення доктринальних підходів через їх співвіднесення з еволюцією законодавчої термінології та зміною міжнародних стандартів у зазначеній сфері.

Результати дослідження. Трансформація понятійного апарату корупційного законодавства України, яка відбувалася протягом останніх десятиліть, відображає глибинні зміни у підходах держави до криміналізації корупційних проявів. Цей процес не був суто термінологічним оновленням, а становив системне переосмислення теоретичних засад кримінально-правової оцінки корупційних діянь, що зумовило необхідність перегляду традиційних підходів.

Заміна категорії «хабар», що тривалий час функціонував у межах радянської та пострадянської кримінально-правової парадигми, конструкцією «неправомірної вигоди» засвідчила не лише потребу в модернізації термінології, а й переорієнтацію законодавця на стандарти, закріплені міжнародними антикорупційними актами. На доктринальному рівні відповідна еволюція була зумовлена усвідомленням методологічної обмеженості матеріалістичного, вузького тлумачення предмета корупційного кримінального правопорушення, яке неспроможне охопити сучасні форми неправомірного впливу на службову діяльність.

Категорія «хабар» традиційно обмежувалася матеріальними благами, що передаються із корисливою метою, водночас не охоплюючи численних нематеріальних форм впливу, що мають не менший корупційний потенціал. Такий підхід істотно суперечив вимогам Кримінальної конвенції Ради Європи 1999 р. [3], Конвенції ООН проти корупції 2003 р. [4] та рекомендаціям GRECO, в яких корупційна поведінка трактується крізь призму її здатності впливати на об'єктивність, неупередженість і законність функціонування публічної служби. Саме ця обставина зумовила запровадження в українське законодавство конструкції «неправомірної вигоди», яка була нормативно закріплена у 2013 році та змінила парадигму кримінально-правового розуміння корупційного впливу. Фактично законодавець визнав, що корупційна мотивація може формуватися через будь-які блага, здатні трансформувати службову поведінку, незалежно від їх матеріального характеру.

У цьому контексті показовими є й спостереження практикуючих юристів, зроблені вже після законодавчих змін 2013 року: зокрема, Мікша І. Я. звертав увагу на те, що судова практика певний час тлумачила поняття «неправомірної вигоди» надто звужено, інколи не охоплюючи випадків отримання вигоди нематеріального характеру, що створювало ризики формування хибного уявлення про допустимість таких дій [5, с. 161–162]. Саме такі проблемні аспекти правозастосування додатково підтвердили необхідність переосмислення. З огляду на це очевидним стало, що доктринальна й правозастосовна площини мають бути узгоджені шляхом переорієнтації правової оцінки з матеріального критерію на функціональний.

Подальший розвиток науки кримінального права свідчить, що зміна понятійної бази не була суто номінативною. Сивопляс Й. обґрунтовано підкреслює, що заміна терміну «хабар» на «неправомірну вигоду» відображає концептуальну зміну розуміння предмета корупційного злочину, оскільки нове поняття охоплює як матеріальні (кошти, майно, майнові

права), так і нематеріальні блага (пільги, переваги, послуги, інші нематеріальні активи), на відміну від традиційного «хабаря», який мав виключно матеріальний характер [6, с. 197]. У цьому контексті ключовим є розуміння того, що «вигода» функціонує як нормативно-оціночна категорія, яка відображає не лише зміст отриманого блага, а насамперед його вплив на об'єктивність та неупередженість службових рішень.

Зміст категорії «неправомірної вигоди» не може бути зведений до механічного розширення переліку можливих благ, що можуть передаватися або одержуватися службовою особою. Кримінально-правове вчення розглядає її як багаторівневий феномен, що поєднує у собі матеріальні й нематеріальні компоненти та характеризується функціональною спрямованістю на викривлення службової діяльності. Ключовим у цьому сенсі є відхід від матеріалістичної моделі визначення предмета корупційного криминалного правопорушення до моделі функціональної, у центрі якої перебуває не форма вигоди, а її вплив на зміст, характер або результати службових рішень. Таким чином, у центрі кримінально-правової оцінки опиняється не економічна цінність вигоди, а її поведінковий ефект, що дозволяє виявити навіть ті прояви корупційного впливу, які не мають матеріального еквівалента.

У теоретичному вимірі категорія «вигода» розглядається як позитивний результат, перевага або полегшення, що створює для суб'єкта сприятливіші умови порівняно з іншими учасниками правовідносин, що включає у себе як матеріальні активи, так і переваги соціального, організаційного, інформаційного або процедурного характеру. У сфері антикорупційного регулювання поняття вигоди трактується максимально широко: будь-який благовимірний вплив, здатний схилити службову особу до певної поведінки, розглядається як потенційно корупційний, незалежно від того, чи має він майнове вираження [7, с. 296]. Така інтерпретація дає змогу охопити ті форми корупційного впливу, які набувають нематеріального, символічного або соціально опосередкованого характеру. Через це вигода постає не стільки матеріальним об'єктом, скільки юридичним маркером, що дозволяє фіксувати приховані або непрямі способи впливу на службові рішення.

Закон України «Про запобігання корупції» [2] закріплює дефініцію «неправомірної вигоди» як комплексної правової конструкції, до якої належать кошти, майно, пільги, привілеї, послуги та інші блага, одержані без законного підґрунтя. Визначальною ознакою виступає не форма блага, а його здатність створювати залежність чи впливати на прийняття рішень службовою особою. Саме у цій ознаці проходить межа між неправомірною вигодою та таким правовим явищем, як «подарунок»: останній не передбачає очікування дії у відповідь, тоді як неправомірна вигода завжди передбачає корисливу зустрічність, що формує корупційну мотивацію.

Отже, правова природа неправомірної вигоди полягає у трансформації службової поведінки під впливом приватного інтересу. Її суспільна небезпека полягає не у факті передачі певного блага, а у викривленні механізму прийняття рішень, що порушує належну неупередженість та підриває публічну службу.

Матеріальна форма неправомірної вигоди, що включає грошові кошти, речі, майнові права, активи чи платні послуги, є найбільш очевидною й піддається точній кількісній оцінці. Саме тому законодавець запроваджує порогові показники для її кваліфікації (значний, великий, особливо великий розмір), що дозволяє диференціювати кримінальну відповідальність та встановити пропорційний зв'язок між обсягом неправомірного впливу та ступенем суспільної небезпеки діяння. Матеріальний вимір є лише частиною змісту неправомірної вигоди. І хоча саме він отримав найповніше нормативне закріплення, динаміка соціальних і технологічних змін у сфері корупції зумовлює втрату ним домінуючого значення.

Набагато менш очевидною, але не менш суспільно небезпечною є нематеріальна форма неправомірної вигоди. Саме вона, відповідно до сучасних досліджень, становить значну частину латентних корупційних діянь. Віднесення до нематеріальної форми таких благ, як сприяння у кар'єрному рості, забезпечення участі у конкурсних чи тендерних процедурах на преференційних умовах, уникнення юридичної відповідальності, доступ до інформаційних

ресурсів, неформальне лобіювання чи репутаційні бонуси, зумовлене їхньою здатністю формувати не менший корупційний ефект, ніж матеріальні вигоди. Судова практика підтверджує, що нематеріальна вигода може становити предмет кримінального правопорушення, однак її доказування є значно складнішим через відсутність матеріальних слідів, прихований характер надання та одержання, а також залежність від суб'єктивних оцінок. Така форма вигоди потребує значно складніших методів доказування, що зумовлює необхідність розроблення криміналістичних алгоритмів, орієнтованих на виявлення поведінкових і мотиваційних ознак корупційного впливу.

Попри прогресивність інституціоналізації категорії «неправомірна вигода» у кримінальному законодавстві України, слід констатувати наявність дисбалансу між якісною природою нематеріальної вигоди та кількісними критеріями її кримінально-правової кваліфікації. Зважаючи на те, що диференціація кримінальної відповідальності здійснюється залежно від розміру неправомірної вигоди (значний, великий, особливо великий), формується так звана «пастка оцінки»: нематеріальні блага, такі як позитивне висвітлення у ЗМІ, сприяння кар'єрному просуванню чи умисне невжиття заходів реагування – не піддаються точній грошовій оцінці. Таким чином, застосування суто вартісного (математичного) критерію до оцінки нематеріальної неправомірної вигоди є методологічно хибною. У науковому сенсі ця проблема свідчить про розрив між якісною природою нематеріальних форм вигоди та кількісною логікою кримінально-правової диференціації, що вимагає нормативного коригування.

Важливими кроками на шляху до удосконалення нормативно-правового регулювання неправомірної вимоги як конститутивної ознаки корупційних кримінальних правопорушень є уточнення законодавчих підходів до її нематеріальних форм, які не піддаються точній грошовій оцінці, оскільки кваліфікуючою ознакою має виступати не «розмір», а «характер вчинюваних дій» або «статус службової особи», що відображає реальний вплив на об'єкт охорони. Така реконструкція критеріїв дозволила б уніфікувати підходи до оцінки традиційних і нетрадиційних форм вигоди, забезпечивши більш адекватне охоплення корупційних механізмів.

Крім того, розвиваючи концепцію трансформації предмета корупційного кримінального правопорушення, слід констатувати необхідність виходу за межі традиційної дихотомії «матеріальне/нематеріальне» та виокремлення окремої категорії – цифрових активів. Криптовалюти, NFT-токени, доступ до закритих цифрових ресурсів формально належать до нематеріальних благ, однак характеризуються чіткою ринковою вартістю, високою ліквідністю та здатністю до швидкої конвертації. У сучасному цифровому середовищі такі активи дедалі частіше використовуються у корупційних схемах, що вимагає нормативного переосмислення їх статусу з урахуванням їх «гібридної» правової природи.

Ігнорування специфіки віртуальних активів формує правозастосовну прогалину, яка уможливлює уникнення відповідальності за корупційні дії у цифровому середовищі. У цьому контексті поняття «неправомірна вигода» потребує додаткової нормативної конкретизації, зокрема щодо моменту завершення складу корупційного кримінального правопорушення при передачі криптоактивів. З погляду кримінального права це питання має принципове значення, оскільки момент отримання цифрової вигоди не завжди збігається із моментом набуття фактичного контролю над матеріальним активом.

У складі злочинів, передбачених статтями 368, 368-3 та 368-4 КК України [1], неправомірна вигода виступає системоутворюючим елементом, який визначає об'єктивну сторону відповідних діянь. При цьому розмежування між зазначеними складами здійснюється за критерієм суб'єкта: службова особа юридичної особи публічного права, службова особа юридичної особи приватного права чи особа, яка надає публічні послуги. Незмінним залишається функціональний зв'язок між вигодою і службовою діяльністю: саме він визначає наявність корупційного інтересу та протиправності поведінки. Цей зв'язок може набувати як прямого характеру (очікуване вчинення певної дії), так і опосередкованого (формування лояльності, толерування порушень тощо). Таким чином, функціональна природа вигоди

дозволяє говорити про неї як про універсальний маркер корупційності незалежно від формально-правового статусу суб'єкта.

Сучасна судова практика відіграє важливу роль у конкретизації ознак неправомірної вигоди. Правові позиції Верховного Суду демонструють тенденцію до розширеного тлумачення корупційних проявів, орієнтованого не стільки на формальну природу вигоди, скільки її вплив на зміст службових рішень. У справі № 404/8115/20 [8] колегія суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду (далі – ККС ВС) сформулювала важливий висновок щодо вимагання неправомірної вигоди: усвідомлення надавачем корупційного характеру дії є необхідною передумовою для кваліфікації вимагання; за його відсутності поведінка службової особи може бути неправомірною, але не охоплюється ознакою вимагання. В іншому рішенні – постанові Об'єднаної палати ККС ВС від 10.02.2025 у справі № 757/11969/18-к [9] – підкреслено, що відповідальність за зловживання владою (ст. 364 КК України) не залежить від того, чи була третя особа, в інтересах якої діяла службова особа, обізнана або причетна до отримання неправомірної вигоди. Такий підхід відображає концептуальний зсув: центром кримінально-правової оцінки стає порушення публічного інтересу, а не характер домовленостей між суб'єктами. Це засвідчує поступове утвердження змістовно-функціональної моделі оцінки корупційних діянь, що є значним кроком у напрямі доктринальної узгодженості та передбачуваності правозастосування.

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна стверджувати, що еволюція категорії «неправомірна вигода» від традиційно матеріалістичного розуміння до сучасної функціонально-змістовної моделі стала принциповим зрушенням у розвитку вітчизняного кримінального права. Така трансформація забезпечила здатність правового регулювання охоплювати як матеріальні, так і нематеріальні, опосередковані та цифрові форми корупційного впливу, що відповідає міжнародним стандартам і реальним механізмам формування корупційних залежностей.

Визначальним для характеристики неправомірної вигоди постає не стільки вид чи вартість отриманого блага, скільки його вплив на зміст, характер і спрямованість службових рішень. Саме поведінковий та функціональний критерії дозволяють адекватно ідентифікувати корупційний інтерес у ситуації, коли неправомірний вплив не має грошового еквівалента і проявляється у прихованих або опосередкованих формах. Виявлений дисбаланс між якісною природою нематеріальної вигоди та кількісною логікою кримінально-правової диференціації засвідчує необхідність подальшого вдосконалення підходів до кваліфікації та перегляду відповідних критеріїв.

Поступове утвердження змістовно-функціональної моделі оцінки корупційних діянь, у межах якої центром кримінально-правової реакції виступає порушення публічного інтересу та спотворення механізмів реалізації владних повноважень, незалежно від форми чи матеріального виміру вигоди. свідчить про послідовне зближення правозастосовної практики з сучасними доктринальними орієнтирами.

У підсумку категорія «неправомірна вигода» повинна розглядатися як динамічна кримінально-правова конструкція, ефективність якої залежить від здатності законодавства та правозастосовних органів своєчасно реагувати на нові форми корупційних проявів, зумовлені розвитком технологій і зміною соціальних процесів. Подальше удосконалення цієї конструкції, уніфікація критеріїв її оцінки та поглиблення функціонального підходу становлять перспективні напрями розвитку антикорупційної доктрини й практики.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131. URL: https://surl.li/bxolkc (дата звернення 18.11.2025 р.).

2. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056. URL: https://surl.li/lybqbo (дата звернення 25.11.2025 р.).

3. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) : підписана 27.01.1999 р. ; ратифікована Україною 18.10.2006 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 47-48. Ст. 497. URL: https://surl.li/kmolas (дата звернення 25.11.2025 р.).

4. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції : підписана 31.10.2003 р. ; ратифікована Україною 18.10.2006 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 49. Ст. 496. URL: https://surl.li/zjapnx (дата звернення 25.11.2025 р.).

5. Мікша Я. І. Предмет злочину складів злочинів прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди (ч. 1 ст. 368 та ч. 2 ст. 368 КК України). *Закарпатські правові читання* : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених та студентів (25–27 квітня 2014 року., м. Ужгород) / за заг. ред. В.І. Смоланки, М.В. Оніщука, Я.В. Лазура, О.Я. Рогача, І.М. Полюжина; відп. за вип.: Я.В. Лазур, І.М. Полюжин. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2014. Т. 3. С. 158–164.

6. Сивопляс Є. Неправомірна вигода як предмет корупційних злочинів в КК України». *KELM (Knowledge, Education, Law, and Management).* 2016. № 13. С. 195–207.

7. Колб О.Г., Пушкар О.А., Свобода Іво. Сучасні доктринальні підходи, що стосуються кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 2. С. 294–297.

8. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 15.10.2024 у справі № 404/8115/20 (провадження № 51-3116км24). URL: https://surl.li/hnvilc (дата звернення 25.11.2025 р.).

9. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 10.02.2025 у справі № 757/11969/18-к. URL: https://salo.li/0b628ba (дата звернення 25.11.2025 р.).

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

РУДАВІН А. Є.,
orcid.org/0009-0008-2290-8534
аспірант кафедри оперативно-розшукової діяльності
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.985:343.35
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.52

ВІЙСЬКОВІ СЛУЖБОВІ ОСОБИ ЯК НОСІЇ ОПЕРАТИВНО ЗНАЧУЩОЇ ПОВЕДІНКИ У ПРОЦЕСІ ВЧИНЕННЯ КОРИСЛИВИХ ЗЛОЧИНІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті зауважено, що перелік елементів, необхідних для надання оперативно-розшукової характеристики певних злочинів, за відсутності у Кримінальному кодексі України конкретних норм зумовлює необхідність вивчення поведінкових характеристик військових службових осіб на підставі вже виявлених фактів злочинів, вчинюваних у певній формі, і надання на основі аналізу й узагальнення їх характеристики, а також визначення можливості кваліфікації зазначених злочинних дій за певними статтями КК України. Такий підхід обумовлює виокремлення такого елементу оперативно-розшукової характеристики, як особи – носії оперативно значущої поведінки. Метою статті є визначення критеріїв виокремлення військових службових осіб як носіїв оперативно значущої поведінки у процесі вчинення корисливих військових злочинів. Доведено, що, з огляду на специфіку військового середовища, можна класифікувати низку параметрів для визначення носіїв оперативно значущої поведінки, а саме: позиціонування осіб – носіїв оперативно значущої поведінки як можливих суб'єктів злочинів; позиціонування осіб – носіїв оперативно значущої поведінки як можливих спеціальних суб'єктів зазначених злочинів; посада військової службової особи як носія оперативно значущої поведінки; роль особи під час вчення злочину. Зроблено висновок, що військовослужбовці є специфічними суб'єктами, оскільки підпорядковуються у своїй діяльності іншим нормативним актами, ніж пересічні громадяни. Компетенційні функції військових службових осіб ще більше посилюють таку специфічність, а виконання таких функцій в умовах бойових дій, військового стану загалом зумовлює виокремлення такого елементу оперативно-розшукової характеристики зазначених злочинів, як особи – носії оперативно значущої поведінки. Для зазначеної категорії осіб особливістю як носія оперативно значущої поведінки є: військова спеціалізація; службові повноваження; досвід професійної діяльності.

Ключові слова: *воєнний стан, вчення корисливих злочинів, військові службові особи, носії оперативно значущої поведінки.*

Rudavin A. Ye. Military officials as carriers of operationally significant behavior in the process of teaching mercenary crimes under martial law

The article determines that the list of elements necessary for providing operational-detective characteristics of certain crimes, in the absence of specific norms in the Criminal Code of Ukraine, necessitates the study of behavioral characteristics of military officials on the basis of already identified facts of crimes committed in a certain form and providing, based on analysis and generalization, their characteristics, as well as determining the possibility of qualifying the specified

criminal acts under certain articles of the Criminal Code of Ukraine. This approach determines the definition of such an element of operational-detective characteristics as persons – carriers of operationally significant behavior. The purpose of the article is to determine the criteria for classifying military officials as carriers of operationally significant behavior during the commission of mercenary war crimes. It is proven that, considering the specifics of the military environment, it is possible to identify a number of parameters for determining carriers of operationally significant behavior, such as: positioning of persons – carriers of operationally significant behavior as possible subjects of crimes; positioning of persons – carriers of operationally significant behavior as possible special subjects of the specified crimes; position of a military official as a carrier of operationally significant behavior; role of the person during the commission of the crime. It is concluded that military personnel are specific subjects, since they are subject to other regulatory acts in their activities than ordinary citizens. The competence functions of military officials further enhance this specificity, and the performance of such functions in conditions of combat operations, military state in general determines the isolation of such an element of the operational-detective characteristics of the specified crimes as persons – carriers of operationally significant behavior. For the specified category of persons, the feature as a carrier of operationally significant behavior is: military specialization; official authority; experience of professional activity.

Key words: *martial law, doctrine of mercenary crimes, military officials, carriers of operationally significant behavior.*

Вступ. Розробка будь-якої окремої методики з розслідування злочинів спирається на конкретний масив інформації, виокремленої із загальної маси шляхом узагальнення й аналізу за спеціально розробленою системою. Це слід вважати виправданим і логічним. Зокрема у криміналістиці описування цього базису являє собою таку наукову криміналістичну категорію як криміналістична характеристика певного виду злочинів [1, с. 441]. Але криміналістична теорія розглядає параметри характеристики злочинів виключно з потреб слідчого, який отримує у процесі досудового розслідування інформацію з відкритих джерел, реєструє кримінальне провадження вже маючи можливість кваліфікації злочинних дій (у тому числі і інформацію про особу підозрюваного). З іншого ракурсу виглядає ситуація для оперативних працівників, оскільки до їх завдань відноситься як виявлення ознак певних злочинних дій (які тільки надають можливість попередньої кваліфікації) так і визначення особи яка за своїми пошуковими характеристиками готується або вчинює певний злочин. Зазначену інформацію надає оперативно-розшукова характеристика. Оперативно-розшукова характеристика визначається як сукупність значимих ознак, що характеризують обставини протиправної діяльності та передумови вчинення злочинів із позицій теорії оперативно-розшукової діяльності. Для надання оперативно – розшукової характеристики корисливих злочинів вчинених військовими службовими особами під час воєнного стану необхідно виокремити групу злочинних посягань, які об'єднуються за певним параметрами аналіз яких дозволяє стверджувати – що це – саме корисливі злочини вчинювані військовими службовими особами під час воєнного стану, а потім виокремити характерні ознаки видів цих злочинних посягань. Необхідно також врахувати, що для оперативно – розшукової характеристики не існує сталого переліку елементів. Такий перелік обумовлюється формою злочинних посягань та необхідністю визначення для оперативних працівників певних параметрів ряду злочинних дій, які відносяться до категорії корисливих злочинів вчинюваних військовими службовими особами під час воєнного стану. Що стосується переліку необхідних для надання оперативно-розшукової характеристики зазначених злочинів елементів, то на нашу думку відсутність у КК України конкретних норм обумовлює необхідність вивчення поведінкових характеристик військових службових осіб на підставі вже виявлених фактів злочинів, вчинюваних у певній формі і надання на підставі аналізу та узагальнення

їх характеристику, а також та визначення можливості кваліфікації зазначених злочинних дій за певним статтями КК України. Такий підхід обумовлює виокремлення такого елементу оперативно-розшукової характеристики – як особи – носії оперативно значущої поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ряд науковців характеризували військових злочинців [2, с. 26], інші – надаючи криміналістичну характеристику злочинів, вчинюваних військовослужбовцями, розглядали особу злочинця як елемент їх криміналістичної характеристика [3, с. 676–678], кримінологічну характеристику військових злочинів [4, с. 109–117], але їх наукові надбання не стосувалися виокремлення такого елементу оперативно-розшукової характеристики як носії оперативно значущої поведінки у процесі вчення корисливих злочинів в умовах воєнного стану.

Постановка завдання. Метою статті є визначення критеріїв виокремлення військових службових осіб як носіїв оперативно значущої поведінки у процесі вчинення корисливих військових злочинів.

Результати дослідження. Кожний елемент оперативно-розшукової характеристики пов'язаний з іншими як прямо, так і опосередковано, що визначає характер зв'язків між ними залежно від рівня та обсягу завдання, яке вирішується оперативним працівником. Наприклад, у будь-якому випадку можна простежити зв'язок між елементами «форми оперативно значущої поведінки» та «носії оперативно значущої поведінки», який виражається у тому, що лише певні категорії військових службових осіб можуть використовувати певний спосіб вилучення військового майна та коштів, призначених на військові потреби.

Враховуючи специфіку військового середовища ми визначаємо ряд параметрів для визначення носіїв оперативно значущої поведінки.

Перший параметр – позиціонування осіб – носіїв оперативно значущої поведінки як можливих суб'єктів злочинів. Оскільки мова їде саме про військові злочини, то суб'єкт є спеціальним і зазначений безпосередньо у нормах КК України. Але разом з тим, необхідно враховувати і інші нормативно-правові акти, до яких фактично необхідно звертатися з метою позиціонування конкретної особи як носія оперативно значущої поведінки. Згідно із ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», військовослужбовець – це особа, яка проходить військову службу. У ст. 2 Закону вказується, що військова служба – це державна служба специфічного характеру, що відображається у професійній роботі придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаній із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності [5]. Оскільки до суб'єктів зазначених злочинів відносяться окрім «військовослужбовців» також «військовозобов'язані» та «резервісти», то зміст цих термінів необхідно визначати з врахуванням ст. 1 Закону України [5], згідно з положеннями якої під ними відповідно слід розуміти наступне: особи, які проходять військову службу; особи, які перебувають у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави; особи, які проходять службу у військовому резерві Збройних Сил України, інших військових формувань і призначені для їх комплектування у мирний час та в особливий період [5]. Також суб'єктами військових злочинів можуть бути військовослужбовці Збройних Сил України та інших військових формувань, які: відряджені до державних органів, підприємств, установ, організацій [5]. Указом Президента України затверджено Перелік посад, що заміщуються військовослужбовцями Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення у державних органах, на підприємствах, в установах, організаціях, а також державних та комунальних навчальних закладах, та граничних військових звань за цими посадами [6]. Таким чином можна зробити висновок, що до носіїв оперативно значущої поведінки також відносяться службовці інших військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення. Тобто указується не тільки статус фізичної особи, яка виступає суб'єктом у даній категорії злочинів, а й наводиться, хоча й невичерпний, перелік формувань, де військовослужбовець, проходячи військову службу, скоює протиправні діяння [2, с. 97].

Формально таким носіями можуть бути службовці СБУ, ДПСУ, НГУ та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, поліцейські поліції особливого призначення НПУ (які під час дії воєнного стану залучені до безпосередньої участі у бойових діях) [7].

Другий параметр – позиціонування осіб – носіїв оперативно значущої поведінки як можливих спеціальних суб'єктів зазначених злочинів. Оскільки своє реальне втілення влада та управління знаходиться не в абстрактних інститутах, а в окремих індивідах – носіях службових повноважень, положення цих осіб подвійно. З одного боку, це звичайні люди з своїми інтересами, колами спілкування, відносинами, органічно включеними в систему горизонтальних суспільних зв'язків. Їх службові повноваження – це, по суті, звичайні трудові функції у сфері влади та управління. У цьому, чисто теоретичному сенсі, вони нічим не відрізняються від інших осіб. З іншого боку, вони втілюють суспільно визнаний інститут і його авторитет, що ставить їх в особливе соціальне і частково правове положення. З цього боку зазначені особи становлять оперативний інтерес (з точки зору їх можливостей щодо вчинення службових військових злочинів) для оперативних працівників, оскільки внаслідок користування своїми повноваженнями зазначеними особами з'являється набагато більше можливостей вчинювати корисливі злочини.

Що стосується цього параметру то це означає, що носієм оперативно значущої поведінки є військова службова особа, а саме: військові начальники, а також інші військовослужбовці, які обіймають постійно чи тимчасово посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним дорученням повноважного командування (п.1 примітки до ст. 425 КК України) [7]. Організаційно-розпорядчі обов'язки стосовно військових службових осіб полягають у командуванні (керівництві, управлінні) особовим складом, яке проявляється у можливості віддавати накази і розпорядження по військовій службі, в організації роботи по підтриманню бойової і мобілізаційної готовності підрозділів і військових частин, установ і організацій, у безпосередньому керівництві бойовою підготовкою підлеглих тощо. Адміністративно-господарські обов'язки військових службових осіб проявляються головним чином у розпорядженні матеріальними і фінансовими ресурсами (військовим майном, грошима і іншими матеріальними цінностями), саме: розпорядження матеріальними цінностями, облік і контроль над їх витрачанням, організацією відправлення, отримання і відправки матеріальних цінностей, отримання і видача грошових коштів з оформленням відповідних документів, облік виконаної роботи і нарахування винагороди за працю тощо.

Слід зазначити, що поняття службових осіб як суб'єктів злочинів, передбачених ст. 364 КК, визначено законодавцем у примітці до цієї статті. Тоді як поняття військових службових осіб зазначено у п. 1 примітки до ст. 425 КК. Аналіз цих визначень дає підстави констатувати, що за змістом вони різняться, перш за все, в тому, що п. 1 примітки до ст. 364 КК наділяє службових осіб функціями представників влади, що відсутнє у п. 1 примітки до ст. 425 КК. Разом з тим військові службові особи здійснюють функції представників влади, тому ця ситуація потребує і додаткового аналізу і розгляду законодавцями [8, с. 322]. Разом з тим, виникає парадоксальна ситуація. Оскільки Статтями 29, 31 Статуту передбачено, що за своїм службовим становищем і військовим званням військовослужбовці можуть бути начальниками або підлеглими стосовно інших військовослужбовців. Начальники, яким військовослужбовці підпорядковані за службою, у тому числі і тимчасово, є прямими начальниками для цих військовослужбовців. Найближчий до підлеглого прямий начальник є безпосереднім начальником [9]. Таким чином, будь який військовослужбовець, який має у підпорядкуванні хоча б одного підлеглого є його фактичним командиром і начальником а отже – військовою службовою особою. Така ситуація дещо схожа з правовим становищем поліцейських, які, навіть не будучі начальниками все одно відносяться до представників влади, а відповідно є службовою особою. А військовослужбовці не є представниками влади, але оскільки мають організаційно-розпорядчі обов'язки відносно хоча б одного

підлеглого, які виникають внаслідок субординаційного підпорядкування і можуть виконувати ці обов'язки за усним розпорядженням (наприклад у групі з двох військовослужбовців призначається старший – тобто командир) – то відповідно вони є службовим особами, але відносно конкретних осіб і конкретних повноважень. Це обумовлює необхідність у кожному конкретному випадку встановлювати факт наявності службових обов'язків, порядок їх виникнення і предмет їх реалізації.

Третій параметр – посада військової службової особи як носія оперативно значущої поведінки. Саме посада обумовлює можливість вчинення корисливого злочину у певній формі, оскільки надає певну компетенція та повноваження для розпорядження військовим майном або коштами. Головною ознакою, яка відрізняє військову службову особу є саме його спеціальний статус, оскільки службові особи військових підрозділів, входять до категорії начальників або командирів і злочин вчиняють у військовій сфері. Науковці зазначають,що для військових, які вчиняють корисливі злочини, властивий високий рівень професійної освіти (тилова або фінансово-економічна). Вивчивши особові справи військових, які були притягнуті до кримінальної відповідальності за привласнення, заволодіння військовим майном шляхом зловживання службовим становищем, можна сказати, що офіцери з вищою освітою становлять 87%, сержанти та прапорщики з середньою спеціальною та професійною освітою – 13% [10, с. 62].

Слід зазначити, що відмітною рисою є власне спеціальні знання, які військова службова особа може використати для ухилення від відповідальності та маскування факту вилучення військового майна, тобто ця риса має значення не просто для оцінювання рівня професійного досвіду службової особи, яка виконує обов'язки у сфері виконання військових завдань, а саме погляду прогнозування можливої оперативно значущої поведінки носія поведінки під час вчинення злочину. Специфіка особистісних характеристик зазначених осіб, обумовлена такими факторами: зазначений вид злочинів відрізняється вузькою спрямованістю, у зв'язку з чим особи мають специфічні знання, впевненість у собі, досвід (оскільки брали участь у бойових діях, антитерористичних операціях тощо), особи мають відповідну професійну підготовку у своїй сфері діяльності і тому вони можуть обґрунтувати правомочність своїх дій, посилаючись на нормативну базу, директиву, наказ, посадові інструкції, конкретні випадки або практику, що сформувалася [10, с. 163]

Тому для цієї категорії осіб особливістю як носія оперативно значущої поведінки є: військова спеціалізація; службові повноваження; досвід професійної діяльності.

Четвертий критерій – це роль особи під час вчення злочину. Ми навмисне виокремлюємо такий критерій, оскільки воєнний стан та ситуація бойових дій, можливість використовувати кошти, що виділені на військові потреби на свій розсуд обумовлюють можливість використання військовими службовими особами – сторонніх («цивільних») осіб, які формально не займають посади і не є службовими особами, але без їх участі неможливо досягнути бажаного злочинного результату – отримати вигоду від злочинних дій з військовим майном.

Тому до носіїв оперативно значущої поведінки з точки зору зазначеного критерію ми відносимо наступні категорії осіб:

– особи, які уповноважені надавати права на використання та/або безпосередньо використовують кошти за відповідними напрямами військових потреб (головні розпорядники; розпорядники нижчого рівня; командири військових частин, які мають право одержувати та розпоряджатися коштами; головні бухгалтери; керівники фінансово-економічних підрозділів; керівники структурних підрозділів, службові особи тилових підрозділів, військової логістики, речового забезпечення тощо);

– суб'єкти, що здійснюють контроль за надходженням та/або використанням коштів на військові потреби (наприклад, працівники Департаменту внутрішнього аудиту МО України, Департаменту ресурсного забезпечення; ДП МО України «Державного оператору тилу» Агенції оборонних закупівель тощо, Рахункової палати, Державної податкової служби);

– посадові особи підприємства приватної форми власності (які діють у співучасті з військовими службовими особами – посадовими особами об'єкта фінансування військової сфери), спеціалісти з бухгалтерського обліку (зареєстровані як підприємець, який здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи), інші спеціалісти, до функцій яких відноситься здійснення обігу коштів, призначених на військові потреби;

– волонтери (працівники волонтерських організацій), благодійні фонди, які надають допомогу військовим підрозділам.

Таким чином нами виокремлено основні елементи оперативно-розшукової характеристики корисливих злочинів вчинених військовими службовими особами під час воєнного стану.

Висновки. Військовослужбовці є специфічними суб'єктами, оскільки підпорядковуються у своїй діяльності іншим нормативним актами ніж пересічні громадяни. Компетаційні функції військових службових осіб ще більше посилюють таку специфічність, а виконання таких функцій в умовах бойових дій, військового стану і обумовлює виокремлення такого елементу оперативно-розшукової характеристики зазначених злочинів як особи – носії оперативно значущої поведінки. Для зазначеної категорії осіб особливістю як носія оперативно значущої поведінки є: військова спеціалізація; службові повноваження; досвід професійної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Голубокий Т. С. Окремі питання протидії злочинам у сфері оборонних закупівель. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи в умовах воєнного стану* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 3 лип. 2024 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 439–443.

2. Бершов Г. Є. Теоретико-правові та праксеологічні основи використання спеціальних знань при розслідуванні військових злочинів : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2024. 410 с.

3. Дем'яновський В. В. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики заволодіння військовим майном через шахрайство, вчинене військовою службовою особою. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 11. С. 676–678. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/202111/170

4. Колодяжний М. Г. Кримінологічна характеристика військових злочинів в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю.* 2016. Вип. 26. С. 109–117.

5. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2232-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223212#Text (дата звернення: 22.12.2025)

6. Про Перелік посад, що заміщуються військовослужбовцями Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення у державних органах, на підприємствах, в установах, організаціях, а також державних та комунальних навчальних закладах, та граничних військових звань за цими посадами : Указ Президента України від 3 трав. 2017 р. № 126/2017. *Офіційний вісник України.* 2017. № 38. Ст. 1190.

7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 25–26. Ст. 131.

8. Карпенко М. І. Актуальні питання кримінальної відповідальності за військові кримінальні правопорушення та їх запобігання потребують невідкладного позитивного вирішення. *Military offences and war crimes: background, theory and practice* : Collective monograph / Ed. by V. M. Stratonov. Riga : Baltija Publishing, 2023. С. 316–343. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-14

9. Про статут внутрішньої Збройних Сил України : Закон України від 24 берез. 1999 р. № 548-XIV. *Відомості Верховної Ради України.* 1999. № 22–23. Ст. 194.

10. Дем’яновський В. В. Основи методики розслідування привласнення, заволодіння військовим майном шляхом зловживання службовим становищем, вчиненого військовою службовою особою : дис. … д-ра філософії : 081 «Право». Львів, 2024. 263 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

ТКАЧЕНКО А. О.,
orcid.org/0009-0001-5237-9660
Голова
(Асамблея правників України),
викладач кафедри права
(Дніпровський гуманітарний університет)

УДК 343.23
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.53

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ

Стаття присвячена дослідженню актуальних проблем кримінально-правової охорони статевої свободи та статевої недоторканості дітей в Україні, зокрема в умовах зростання рівня сексуального насильства та високої латентності таких злочинів. Актуальність теми зумовлена не лише масштабністю поширення сексуальних посягань на дітей у світі, але й глибокими соціальними наслідками цього явища, що формує так званий «криміногенний цикл» victim to victimizer. Аналіз емпіричних даних, зокрема досліджень американських науковців та результатів загальнонаціонального опитування, свідчить про значну кількість неповнолітніх, які стали жертвами сексуального насильства, а також про надзвичайно високий рівень прихованості цих злочинів. Такі тенденції засвідчують критичну необхідність посилення кримінально-правового захисту дітей та вдосконалення механізмів правового реагування держави.

У статті розкрито нормативно-правовий зміст понять «зґвалтування», «насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом», «розбещення неповнолітніх», «статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості» відповідно до Кримінального кодексу України та Постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 5. Надано кримінально-правову характеристику кваліфікуючих ознак злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, з урахуванням чіткого нормативного розмежування малолітніх та неповнолітніх потерпілих. Окреслено проблемні аспекти визначення статевої зрілості, що має ключове значення для застосування ст. 155 Кримінального кодексу України.

Окрема увага приділена кримінально-правовій новелі, представленій в положеннях ст. 156-1 Кримінального кодексу України, яка встановлює відповідальність за домагання дитини для сексуальних цілей. У дослідженні проаналізовано її структуру, об'єктивну та суб'єктивну сторони, суб'єктний склад, а також дискусійні моменти, пов'язані з невизначеністю понять «домагання» та «сексуальні цілі», що створює ризики неоднозначного тлумачення та правозастосування. Показано необхідність подальшого нормативного уточнення відповідних категорій для забезпечення ефективності кримінально-правового регулювання у цифрову епоху.

Ключові слова: *кримінально-правова охорона дитинства, статева свобода, статева недоторканість дітей, кримінально-правова характеристика, охорона дитинства кримінально-правовими засобами.*

Tkachenko A. O. Criminal law protection of children's sexual freedom and sexual integrity

The article examines the current challenges of the criminal law protection of children's sexual freedom and sexual integrity in Ukraine, particularly in the context of the rising incidence of sexual violence and the high latency of such offences. The relevance of the topic is determined not only by the global scale of sexual exploitation of children but also by the profound social consequences of this phenomenon, which foster the emergence of the so-called "victim-to-victimizer" criminogenic cycle. An analysis of empirical data, including studies conducted by American scholars and a nationwide Ukrainian survey, indicates a significant proportion of minors who have experienced sexual violence as well as an exceptionally high level of underreporting. These findings underscore the urgent need to strengthen the criminal law protection of children and to enhance state mechanisms of legal response.

The article clarifies the legal content of the concepts of "rape," "forcible satisfaction of sexual desire by unnatural means," "corruption of minors," and "sexual intercourse with a person who has not reached sexual maturity" as defined by the Criminal Code of Ukraine and the Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine No. 5 of 30 May 2008. A detailed criminal law analysis of the qualifying elements of offences against a child's sexual freedom and sexual integrity is provided, taking into account the statutory distinction between minor and juvenile victims. The study also highlights problematic aspects of determining sexual maturity, a category that is crucial for the application of Article 155 of the Criminal Code of Ukraine.

Special attention is devoted to the criminal law novelties introduced by Article 156-1 of the Criminal Code of Ukraine, which establishes liability for child grooming for sexual purposes. The article analyses the structure of this provision, its objective and subjective elements, the characteristics of the offender, as well as a number of contentious issues arising from the lack of clear definitions of "grooming" and "sexual purposes," which creates risks of ambiguous interpretation and inconsistent enforcement. The study demonstrates the need for further legislative clarification of these terms to ensure the effectiveness of criminal law regulation in the digital era.

Key words: *criminal-legal protection of childhood, sexual freedom, sexual integrity of children, criminal-legal characteristics, protection of childhood by criminal-legal means.*

Постановка проблеми. В умовах сучасних суспільних трансформацій та зростання рівня насильницьких посягань особливої актуальності набуває забезпечення ефективного кримінально-правового захисту дітей як найбільш вразливої соціальної групи. Одним із найнебезпечніших явищ, що суттєво впливає на фізичний, психічний та моральний розвиток неповнолітніх, є сексуальне насильство та інші злочини проти статевої свободи і статевої недоторканості дітей. Масштабність поширення таких посягань, їхній високий рівень латентності та складність документування створюють серйозні загрози для безпеки дитини і суспільства загалом.

Динаміка сексуальних злочинів щодо дітей протягом останніх років свідчить про зростання кількості кримінальних правопорушень, пов'язаних зі зґвалтуваннями, насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом, статевими зносинами з особами, які не досягли статевої зрілості, та розбещенням неповнолітніх. Значного погіршення зазнають суспільні відносини, що забезпечують реалізацію фундаментальних прав дитини на гідність, фізичну та психічну недоторканість, свободу від насильства. Соціологічні та кримінологічні дослідження підтверджують рекордні показники латентності таких злочинів, що ускладнює їх виявлення, розслідування та відповідно – попередження.

Аналіз сучасного стану системи кримінально-правової охорони статевої свободи та статевої недоторканості дітей засвідчує, що чинні заходи правового регулювання та правозастосування є недостатніми в деякій мірі та не повністю відповідають сучасним формам сексуальної експлуатації неповнолітніх, зокрема у цифровому середовищі. У зв'язку з цим виникає об'єктивна потреба у розробленні цілісної, науково обґрунтованої системи протидії сексуальним посяганням на дітей, яка має спиратися на комплексні кримінально-правові та кримінологічні дослідження, міжнародні стандарти та кращі практики захисту прав дитини.

Аналіз наукових джерел свідчить, що питання кримінально-правового захисту статевої свободи та статевої недоторканості дітей посідає помітне місце у вітчизняній кримінально-правовій та кримінологічній думці. Різні аспекти цієї проблематики досліджували такі науковці, як Х. В. Герелюк, А. О. Джужа, В. І. Женунтій, П. А. Зеленяк, О. О. Курінна, Ю. О. Левченко, О. В. Письменська, О. О. Світличний, О. В. Сав'юк, П. В. Хряпінський, С. В. Чмут, Н. С. Юзікова та ін. Їхні праці охоплюють широке коло питань: від аналізу складів злочинів проти статевої свободи неповнолітніх до осмислення сучасних форм сексуальної експлуатації та особливостей криміналізації відповідних діянь.

Наукові напрацювання зазначених авторів створюють важливе методологічне підґрунтя для подальшого дослідження цієї сфери, сприяють виявленню прогалин у чинному законодавстві та формують основу для удосконалення механізмів протидії сексуальному насильству щодо дітей.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сучасного стану кримінально-правової охорони статевої свободи та статевої недоторканості дітей в Україні.

Результати дослідження. Насильство над дітьми – глобальна проблема, яка призводить до тяжких соціальних наслідків, у вигляді соціально-дезадаптованих, психологічно та психічно хворих особистостей, з низькими загальнолюдськими цінностями, які не зможуть будувати здоровий інститут сім'ї, бути хорошими батьками, а головне – жорстокість породжує жорстокість. Американські науковці, дослідивши 747 осіб, які вчинили сексуальні злочини, установили, що 76% із них у дитинстві самі зазнали сексуального насильства. Тобто можна констатувати спадкоємність поведінки (зворотна реакція). Таким чином, утворюється кримінальне коло, або так званий криміногенний цикл victim to victimizer [1, с. 176].

У Постанові Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 5 «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» наведено визначення поняття згвалтування – це природні статеві зносини між особами різної статі всупереч або з ігноруванням волі потерпілої особи із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи [2].

Згвалтування – найбільш тяжкий, небезпечний і поширений злочин проти статевої свободи та статевої недоторканності. Воно грубо принижує гідність особи, посягає на статеву свободу, а якщо потерпіла особа є малолітньою або не досягла віку статевої зрілості, – на її статеву недоторканість і може завдати значної шкоди здоров'ю людини і заподіяти їй глибоку моральну травму [2].

У кримінально-правовій доктрині та законодавстві чітко розмежовується статус неповнолітніх і малолітніх потерпілих у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості. Відтак, особливо кваліфікуючими ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ст. 152 Кримінального кодексу України (далі – КК України) є, зокрема, вчинення згвалтування неповнолітньої або малолітньої особи, що обумовлює підвищену суспільну небезпеку діяння. Водночас, відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 5 «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» неповнолітніми потерпілими від згвалтування або насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом слід вважати осіб віком від 14 до 18 років, малолітніми – осіб, яким на момент злочину не виповнилося 14 років [2].

У 2021 році Центр гідності дитини Українського католицького університету презентував дослідження «Сексуальне насилля в Україні: від усвідомлення до захисту». Проєкт виконала дослідницька агенція Fama у співпраці з Центром. Загалом було опитано 1600 респондентів віком від 16 до 55 років. Географічне охоплення – вся територія України. Похибка репрезентативності вибірки з довірчою ймовірністю 0,954 не перевищує 2,5%. Дослідження на тему сексуального насильства в Україні проведено вперше. Оприлюднені цифри говорять про масштабність проблеми у суспільстві. Адже: 23% українців зазначили, що пережили сексуальне насильство та домагання в дитинстві;

• 4% українців відповіли, що пережили зґвалтування ще до 18 років;

• 43% жертв нікому не сказали про те, що трапилось;

• 42% українців вперше дізнались про секс від друзів, а 17% – від батьків;

• 62% українців вважають, що сексуальне насилля вчиняють незнайомці, а насправді у 85% випадків дітям причиняють кривду дорослі знайомі [3].

Водночас, аналізуючи результати опитування, видатні вітчизняні вчені Василевич В.В. та Левченко Ю.О. підкреслюють, що серед усіх проблемних аспектів, виявлених у дослідженні, слід відзначити особливо тривожну тенденцію: 43% жертв нікому не сказали про те, що трапилось. Дослідники стверджують, що злочини сексуального характеру щодо дітей мають глибоко латентний характер. Високу прихованість таких діянь зумовлює низка факторів, серед яких невпевненість значної частини суспільства у спроможності державних інституцій забезпечити належний захист прав і інтересів жертв, а також притягнути до кримінальної відповідальності винних, особливо якщо вони мають високий соціальний статус або значні матеріальні ресурси. Значну роль відіграє і стигматизація цих злочинів, що призводить до того, що потерпілі рідко звертаються до правоохоронних органів або роблять це запізно, коли частина доказів вже втрачена. У випадку дітей додатковим чинником є страх, сором і невпевненість у підтримці з боку дорослих, що в свою чергу ще більше ускладнює своєчасне виявлення та документування сексуального насильства [4, с. 150–154].

Разом з тим, у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 5 «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» поміж іншого наведено визначення поняття насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153 КК України) – виключає природний статевий акт і може полягати у вчиненні акту мужолозтва, лесбійства, а також в інших діях сексуального характеру, спрямованих на задоволення статевої пристрасті суб'єкта злочину (чоловіка або жінки) неприродним способом, із застосуванням фізичного насильства, погрозою його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи [2]. Особливо кваліфікуючими ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ст. 153 КК України є, зокрема, вчинення насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом стосовно неповнолітньої або малолітньої особи, що підвищує суспільну небезпеку діяння. Таке посягання не лише порушує право дитини на недоторканість особи та захист її гідності, а й створює серйозну загрозу її фізичному, психічному та моральному розвитку. Наявність цієї кваліфікуючої ознаки обумовлює застосування суворіших кримінально-правових санкцій, підкреслюючи пріоритет захисту прав і законних інтересів дітей у системі кримінального права України.

В ході дослідження кримінально-правової охорони статевої недоторканості дітей в Україні, вітчизняні вчені Женунтій В.І. та Зеленяк П.А. звертають увагу на необхідності реконструювання ст. 154 КК України «Примушування до вступу в статевий зв'язок», доповнивши таким кваліфікованим складом злочину, як примушування неповнолітньої особи до вступу в статевий зв'язок (підставою для такої пропозиції виступає необхідність забезпечення кримінально-правовими заходами реалізації особою свого права на працю з досягненням шістнадцятирічного віку). Нинішню ж другу частину цієї статті пропонується вважати третьою, тобто вчинення дій, передбачених частинами першою або другою цієї статті, поєднані з погрозою знищення, пошкодження або вилучення майна тощо, визнати особливо кваліфікованим складом злочину [5, с. 209].

Досліджуючи систему кримінально-правової охорони дитинства зазначаємо, що ст. 155 КК України передбачає кримінальну відповідальність за статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості. Так, відповідно виникає необхідність визначення поняття статевої зрілості та його вікові межі. Статева зрілість – це такий фізіологічний стан організму людини, досягнення якого дозволяє її належним чином і без шкідливих наслідків для здоров'я виконувати репродуктивну функцію. Водночас, відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 5 «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи», статева зрілість – це фізіологічний стан організму людини, який характеризується здатністю до повного виконання статевих функцій. За змістом Правил проведення судово-медичних експертиз (обстежень) з приводу статевих станів у бюро судово-медичної експертизи, затвердженого Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 року № 6, особи як жіночої, так і чоловічої статі віком до 14 років вважаються такими, що не досягли статевої зрілості. Встановлення статевої зрілості проводиться щодо осіб віком із 14 до 18 років. Основний безпосередній об'єкт злочину – статева недоторканість особи, яка забезпечує нормальний фізичний, психічний і соціальний розвиток неповнолітніх. Додатковим безпосереднім об'єктом злочину може виступати здоров'я особи. Об'єктивна сторона злочину полягає у діянні – вчиненні статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості. Кримінальна відповідальність за ст. 155 КК України настає як за одиничний статевий акт з особою, яка не досягла статевої зрілості, так і за більш-менш тривалі стосунки, які навіть можуть мати форму фактичного шлюбу. Суб'єктом злочину може бути особа чоловічої або жіночої статі, якій виповнилося 16 років. Оскільки у ст. 155 КК України йдеться про природний гетеросексуальний акт, стать винного завжди протилежна статі потерпілої особи. У ч. 2 ст. 155 КК України передбачений спеціальний суб'єкт злочину – батько, мати, вітчим, мачуха, опікун чи піклувальник, а також особа, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього. Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, тобто суб'єкт усвідомлює, що потерпіла особа не досягла статевої зрілості і бажає вступити з нею у статеві зносини. Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 155 КК України) визнаються: вчинення його батьком, матір'ю, вітчимом, мачухою, опікуном чи піклувальником, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього; спричинення ним безплідності чи інших тяжких наслідків [6, с. 369–371].

За даними вітчизняних вчених, потерпілі від статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості, за статтю та віком розподілилися так: особи жіночої статі становили 72,2%, серед них віком до 11 років – 23 особи (15,0%), до 14 років – 45 осіб (39,1%), до 16 років – 15 осіб (13,0%); особи чоловічої статі – 27,8%, серед них віком до 11 років – 11 осіб (9,6%), до 14 років – 14 осіб (12,2%), до 16 років – 7 осіб (6,1%). Отже, серед дівчат малолітніми були більше половини потерпілих 68 осіб (54,1%), а серед хлопців майже чверть – 25 осіб (21,8%) [7, с. 87].

Видатні вітчизняні вчені Хряпінський П.В. та Світличний О.О. в ході дослідження судової практики встановили, що потерпілі від розбещення неповнолітніх за віком розподілилися так: малолітніми були 179 осіб або 75,8% від загальної кількості потерпілих, не досягли шістнадцятирічного віку 67 осіб або 24,2% осіб [8, с. 254; 9, с. 172].

Поряд з тим, ст. 156 КК України встановлює кримінальну відповідальність за розбещення неповнолітніх. Визначається, що родовим об'єктом для розбещення неповнолітніх, з огляду на те, що відповідну заборону містить розділ IV Особливої частини КК України, є статева свобода та статева недоторканість особи. Основним безпосереднім об'єктом розбещення неповнолітніх є нормальний статевий (сексуальний) розвиток неповнолітніх осіб, а додатковим (обов'язковим) – їхня статева недоторканість [10, с. 89]. З об'єктивної сторони злочин виражається у вчинені розпусних дій, а саме дій сексуального характеру, здатних викликати фізичне і моральне (інтелектуальне) розбещення неповнолітніх. В даному випадку доцільним є розмежування наступних підтипів об'єктивної сторони злочину, зокрема фізичне та інтелектуальне розбещення. Фізичне розбещення полягає в тому, що

винний вчиняє оголення власних статевих органів або потерпілої особи, непристойні доторкання до статевих органів, які викликають статеве збудження, навчання статевим збоченням, імітацію статевого акту, схиляння або примушування потерпілих до вчинення певних сексуальних дій між собою, статевих зносин, акт онанізму у присутності потерпілої особи тощо. Диспозицією ст. 156 КК України охоплюється також задоволення статевої пристрасті винного неприродним способом, якщо при цьому щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, не застосовується фізичне чи психічне насильство та не використовується її безпорадний стан. Водночас, інтелектуальне розбещення полягає в цинічних розмовах з потерпілим на сексуальні теми, розповідання відвертих, натуралістичних сексуальних історій, фотографуванні потерпілих у різних сексуальних позах, демонстрації порнографічних предметів, ознайомленні потерпілої особи з порнографічними зображеннями, відеофільмами тощо. Зважаючи на характеристику інтелектуального розбещення як складової об'єктивної сторони злочину, варто зауважити, що використання в ході вчинення розпусних дій творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами ст. ст. 156 і 301 КК України. Розбещення неповнолітніх є закінченим злочином з моменту вчинення розпусних дій (формальний склад злочину) [6, с. 371–373]. Суб'єктом розбещення неповнолітніх пропонується вважати особу, яка має належний рівень розвитку психіки (медичний критерій), що уможливлює: 1) усвідомлення фактичного змісту вчинюваних розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, 2) усвідомлення суспільної небезпеки таких дій, що здатні зашкодити нормальному статевому (сексуальному) розвитку потерпілого; 3) здатність керувати своїми діями, які пов'язані з відповідним впливом на особу, яка не досягла шістнадцятирічного віку (юридичний критерій). У науковій літературі обґрунтовується, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 156 КК України, визнається особа, яка досягла віку повноліття. Таким чином, загальний суб'єкт кримінального правопорушення у даному випадку має обмеження за віковим критерієм. Сам факт досягнення повноліття виступає додатковою спеціальною ознакою, яка визначає особу винного.

Отже, розбещувальні дії щодо неповнолітньої особи можуть бути вчинені лише повнолітнім суб'єктом. Водночас, законодавець передбачає, що у випадку розбещення малолітньої особи кримінальна відповідальність може наставати вже з шістнадцятирічного віку, що відображає підвищений рівень суспільної небезпеки даного злочину. Суб'єктивна сторона складу злочину характеризується наявністю єдиної обов'язкової ознаки – умисної форми вини. При цьому, характер вчинюваних дій виключає можливість необережного ставлення винного до наслідків. Отже, розбещення неповнолітніх може бути реалізоване виключно з прямим умислом, коли особа усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачає їх можливі наслідки та бажає їх настання [11, с. 119–124].

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції)» чинний КК України доповнено ст. 156-1, яка встановлює кримінальну відповідальність за домагання дитини для сексуальних цілей [12].

Відповідно до ч. 1 ст. 156-1 КК України кримінальну відповідальність встановлено за пропозицію зустрічі, зроблену повнолітньою особою неповнолітньому (у тому числі із використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій), з метою вчинення будь-яких дій сексуального характеру чи розпусних дій. Важливою умовою кваліфікації таких дій є те, що після здійснення пропозиції особа вчинила хоча б одну дію, спрямовану на реалізацію зазначеної зустрічі. Водночас, ч. 2 ст. 156-1 КК України передбачає посилену кримінальну відповідальність за аналогічні діяння, але вчинені з метою втягнення дитини у виготовлення дитячої порнографії. Таким чином, законодавець виокремлює два самостійні різновиди суспільно небезпечної поведінки, об'єднані спільною метою – використання дитини для сексуальних цілей, але розмежовані за характером посягання. Приміткою до статті визначено, що під «зустріччю» слід розуміти не лише фізичний контакт у реальному

середовищі, а й взаємодію, проведення якої передбачає використання сучасних інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій. Таке уточнення демонструє врахування законодавцем сучасних форм вчинення сексуальних злочинів щодо дітей, що особливо актуально в умовах поширення цифрових комунікацій та соціальних мереж. Вітчизняна дослідниця Юзікова Н.С. впевнена, що притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності посилить кримінально-правовий захист дітей від сексуального насильства та експлуатації, передусім у мережі інтернет, і як наслідок, призведе до формування практики застосування закону про кримінальну відповідальність відповідно до міжнародних зобов'язань за Ланцаротською конвенцією [13, с. 226].

Аналізуючи конструкцію кримінально-правової новели, закріпленої у ст. 156-1 КК України, Сав'юк О.В. та Герелюк Х.В. акцентують увагу на низці дискусійних моментів, що потребують більш чіткого законодавчого врегулювання. Дослідники зазначають, що не все у цій нормі є однозначним, як може здатися на перший погляд. По-перше, законодавець не визначає чіткого поняття «домагання» та «сексуальні цілі», що створює труднощі у правозастосуванні та дозволяє лише здогадуватися про зміст даних категорій. По-друге, термін «домагання» у статті фактично зводиться лише до «пропозиції зустрічі», однак залишається відкритим питання, яким чином у такому випадку кваліфікувати та доводити саме наявність «сексуальних цілей». По-третє, у диспозиції норми законодавець фіксує лише «пропозицію зустрічі» як об'єктивну сторону кримінального правопорушення, однак безпосередня «зустріч» не передбачається як складова частина діяння, що може створювати колізії у практичному застосуванні. Крім того, окремої уваги заслуговує суб'єктний склад злочину. Законодавець визначає суб'єктом лише повнолітню особу, однак виникає питання: чи справді неповнолітній у віці від шістнадцяти років не може бути виконавцем цього діяння щодо малолітньої особи? Така прогалина у нормі потенційно звужує коло можливих суб'єктів і потребує додаткового осмислення [14, с. 187–190].

Висновки. Проведений аналіз свідчить, що інститут кримінально-правової охорони статевої свободи та статевої недоторканості дітей в Україні загалом відповідає міжнародним стандартам, однак потребує подальшого вдосконалення. Високий рівень латентності сексуальних злочинів, складність доказування, недоліки у визначенні складів злочинів та нечіткість окремих понять створюють істотні бар'єри для ефективного захисту неповнолітніх. Це зумовлює необхідність оновлення законодавства, усунення колізій та вироблення єдиних підходів до їх правозастосування.

Разом з тим дослідження показало, що охорона статевої недоторканості дітей є лише одним із напрямів кримінально-правового захисту дитинства, який потребує посилення. Не менш важливими залишаються актуальні питання забезпечення безпеки дитини у сфері охорони життя та здоров'я, а також захисту її волі, честі та гідності від злочинних посягань. Саме ці напрями формують комплексний підхід до охорони дитинства та потребують окремих ґрунтовних кримінально-правових досліджень із використанням сучасних надбань правничої науки.

Проведене дослідження створює підґрунтя для подальших наукових напрацювань, зокрема щодо кримінологічного аналізу та удосконалення механізмів запобігання злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей.

Список використаних джерел:

1. Джужа А. О. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання злочинам проти статевої недоторканості дитини: монографія. Київ, 2013. 193 с.

2. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08. (Дата звернення: 21.11.2025).

3. Сексуальне насилля в Україні: від усвідомлення до захисту. Інформаційно-ресурсний центр «Дитинство без насильства». URL: https://rescentre.org.ua/statystychni-dani-ta-

doslidzhennia/seksualne-nasyllia-v-ukraini-vid-usvidomlennia-do-zakhystu. (Дата звернення: 21.11.2025).

4. Василевич В.В., Левченко Ю.О. Сексуальне насильство щодо дитини: латентність та шляхи подолання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право.* 2023. № 79. Том 2. – С. 149–154.

5. Женунтій В.І., Зеленяк П.А. Кримінально – правова охорона статевої недоторканості дітей в Україні. *Право і суспільство.* 2018. № 3. С. 206–213.

6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Грищук, А.В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернєя. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

7. Хряпінський П.В., Чмут С.В. Кримінальна відповідальність за статеві злочини з особою, яка не досягла статевої зрілості: монографія. Запоріжжя: ЗНУ-Альянс, 2011. 184 с.

8. Хряпінський П.В., Світличний О.О. Кримінальна відповідальність за розбещення неповнолітніх: монографія. Дніпропетровськ: НГУ, 2014. 265 с.

9. Хряпінський П.В., Світличний О.О. Обставини, що посилюють кримінальну відповідальність за розбещення неповнолітніх: сучасний стан та перспективи вдосконалення. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2018. № 3. С. 171–175.

10. Письменська О.В. Розбещення неповнолітніх: склад злочину та кримінально-правові засоби реагування: дис… док. філ.: 081 Право. Кропивницький, 2025. 211 с.

11. Письменська О.В. Суб'єктивні ознаки розбещення неповнолітніх: дискусійні питання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2023. Випуск 75: частина 2. С. 119–124.

12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції): Закон України від 18 лютого 2021 року № 1256-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1256-20. (Дата звернення: 22.11.2025).

13. Юзікова Н.С., Курінна О.О. Особливості кримінальної відповідальності за сексуальне насильство щодо дітей: теоретичні та практичні аспекти. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2024. № 6. С. 221–227.

14. Сав'юк О.В., Герелюк Х.В. Кримінальна відповідальність за домагання дитини для сексуальних цілей в Україні. *Актуальні проблеми кримінального права:* матеріали XII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 23 листопада 2023 р.). Київ : НАВС, 2023. С. 187–190.

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

ФАКАС І. Б.,
orcid.org/0000-0002-4408-7668
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного,
господарського права та приватно-
правових дисциплін
*(Чернівецький навчально-науковий
юридичний інститут Національного
університету «Одеська юридична
академія»)*

ПОПОВИЧ О. В.,
orcid.org/0000-0002-6778-4714
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальнотеоретичної
юриспруденції та прав людини
*(Чернівецький навчально-науковий
юридичний інститут Національного
університету «Одеська юридична
академія»)*

ВЕСЕЛИЙ В. С.,
orcid.org/0000-0002-0315-641X
доктор філософії,
доцент кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
*(Чернівецький навчально-науковий
юридичний інститут Національного
університету «Одеська юридична
академія»)*

УДК 347.9:343.9
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.54

ВИКОРИСТАННЯ ІНСТИТУТІВ МІЖНАРОДНОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ У ПРОТИДІЇ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

У статті досліджено правову природу та практичне значення інститутів міжнародного цивільного процесу як інструментів протидії транснаціональній злочинності. Автори обґрунтовують тезу, що ефективна боротьба з міжнародною злочинністю вимагає не лише кримінально-правових, а й цивільно-процесуальних механізмів, які забезпечують комплексний підхід до захисту прав потерпілих та повернення незаконно виведених активів. Доведено, що сучасні форми злочинної діяльності мають транснаціональний характер і виходять за межі юрисдикційних кордонів держав та потребують розвитку системи міжнародного судового співробітництва.

Висвітлено теоретичні засади взаємодії кримінально-правових і цивільно-процесуальних інститутів, визначено місце міжнародного цивільного судочинства у формуванні механізмів доказування. Проаналізовано ключові

міжнародні договори, що регулюють процедури співпраці держав у цивільних справах з іноземним елементом, зокрема Гаазькі конвенції 1965 і 1970 років, а також Конвенцію ООН проти корупції 2003 року. Розкрито механізми реалізації міжнародної правової допомоги відповідно до Цивільного процесуального кодексу України, які забезпечують виконання судових доручень, допит свідків, отримання доказів і вручення процесуальних документів на території іноземних держав. Наведено приклади застосування цих норм у практиці українських судів, зокрема у справах, пов'язаних з відмиванням доходів та фінансовими злочинами, що підтверджує їхню дієвість у міжнародній юрисдикційній взаємодії.

Особливу увагу приділено питанню повернення активів, здобутих злочинним шляхом, та ролі міжнародних цивільно-правових процедур у забезпеченні ефективного управління арештованим майном через механізми співробітництва з іноземними юрисдикціями. Зроблено висновок, що поєднання інструментів кримінального права та міжнародного цивільного процесу формує цілісну концепцію боротьби з транснаціональною злочинністю, яка охоплює як притягнення винних до відповідальності, так і відновлення порушених прав потерпілих. Автори обґрунтовують необхідність удосконалення національного законодавства України у сфері міжнародної правової допомоги, розширення договірної бази та запровадження електронних систем обміну процесуальними документами для підвищення ефективності судового співробітництва.

Ключові слова: *міжнародний цивільний процес, транснаціональна злочинність, визнання та виконання рішень іноземних судів, відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, міжнародна правова безпека, правоохоронні органи, судове доручення.*

Fakas I. B., Popovych O. V., Veselyi V. S. Use of international civil procedure institutions to combat transnational crime

The article examines the legal nature and practical significance of the institutions of international civil procedure as instruments for combating transnational crime. The authors substantiate the thesis that effective counteraction to international criminal activity requires not only criminal-law but also civil-procedural mechanisms, which ensure a comprehensive approach to protecting the rights of victims and returning unlawfully transferred assets. It is demonstrated that modern forms of criminal activity are transnational in nature, extending beyond the jurisdictional boundaries of states and necessitating the development of a system of international judicial cooperation.

Theoretical foundations of the interaction between criminal-law and civil-procedural institutions are highlighted, and the role of international civil justice in forming mechanisms of evidence-gathering is defined. The article analyzes key international treaties governing cooperation procedures between states in civil matters with a foreign element, in particular the 1965 and 1970 Hague Conventions and the 2003 United Nations Convention against Corruption. It reveals the mechanisms for implementing international legal assistance under the Civil Procedure Code of Ukraine, which ensure the execution of judicial requests, the examination of witnesses, the collection of evidence, and the service of procedural documents in foreign jurisdictions. Examples of the application of these norms in Ukrainian judicial practice are provided, particularly in cases involving money laundering and financial crimes, which confirm their effectiveness in international jurisdictional cooperation.

Special attention is devoted to the issue of asset recovery and the role of international civil-law procedures in ensuring the effective management of seized property through mechanisms of cooperation with foreign jurisdictions. The study concludes that the combination of criminal-law and international civil-procedural instruments forms a holistic concept of combating transnational crime, encompassing both the prosecution of offenders and the restoration of victims' rights. The authors emphasize the need to improve Ukraine's national legislation in the field of international legal assistance, expand its treaty framework, and introduce electronic systems for the exchange of procedural documents to enhance the efficiency of judicial cooperation.

Key words: *international civil procedure, transnational crime, recognition and enforcement of foreign court judgments, money laundering, international legal security, law enforcement agencies, judicial request.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації проблема протидії транснаціональній злочинності набуває особливої ваги, оскільки злочинна діяльність дедалі частіше виходить за межі національних кордонів, використовуючи відмінності у правових системах, економічних режимах та юрисдикційних механізмах різних держав. Розвиток цифрових технологій, міжнародних фінансових ринків і засобів комунікації створив умови для появи нових форм злочинності – кіберзлочинів, торгівлі людьми, незаконного обігу зброї, відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, які неможливо ефективно подолати в межах лише національних правових інструментів. Це обумовлює потребу у комплексному підході, що передбачає не лише кримінальне переслідування правопорушників, а й застосування механізмів міжнародного цивільного процесу, які забезпечують правову взаємодію між державами, приватними особами та інституціями.

Стан дослідження теми. Проблематика міжнародного співробітництва у сфері протидії злочинності розглядалася переважно у площині кримінально-правових механізмів. Так, М.І. Мельник, В.І. Борисов, І.І. Васильковський досліджували питання координації правоохоронних органів та міжнародної взаємодії у розслідуванні транснаціональних злочинів, зокрема кіберзлочинності та відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом. У працях О.В. Старченка та О.І. Мартиненка акцентується увага на значенні міжнародної співпраці в межах кримінального процесу, тоді як цивільно-процесуальний аспект залишається поза системним аналізом.

Метою статті є комплексний аналіз правової природи та практичного значення інститутів міжнародного цивільного процесу у системі протидії транснаціональній злочинності, визначення їх ролі у забезпеченні взаємодії між державами у сфері правосуддя, а також з'ясування можливостей удосконалення національного законодавства України відповідно до міжнародних стандартів у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Ефективна боротьба з транснаціональною злочинністю вимагає узгодженого функціонування кримінально-правових і цивільно-процесуальних інститутів, оскільки лише їх поєднання дозволяє досягти повного відновлення порушених прав і законних інтересів потерпілих. У цьому контексті саме інститути міжнародного цивільного судочинства відіграють ключову роль, адже вони створюють правову основу для співпраці держав у питаннях збирання та допустимості доказів, визнання і виконання іноземних судових рішень, відшкодування шкоди, завданої злочинними діяннями, а також повернення активів, здобутих протиправним шляхом. Завдяки їм стає можливою реалізація принципів справедливості, правової визначеності та взаємного визнання юрисдикцій, що є необхідними умовами сучасної міжнародної правової системи.

Застосування норм міжнародного цивільного процесу у правоохоронній діяльності проявляється передусім у сфері взаємної правової допомоги між державами, що забезпечує обмін процесуальними документами, отримання доказів, допит свідків, виконання судових рішень та інших процесуальних дій за межами національної юрисдикції. Саме такі

механізми є правовою основою для ефективної взаємодії між компетентними органами різних країн під час розслідування кримінальних проваджень із міжнародним елементом. Особливого значення це набуває у справах, пов'язаних із економічними злочинами, відмиванням коштів, корупційними діяннями, кіберзлочинністю, де докази, учасники процесу чи активи часто знаходяться на території кількох держав. Як зазначено у річному звіті Національної поліції України, протягом 2023 року спільно з представниками правоохоронних органів іноземних держав проведено 17 міжнародних спеціальних операцій, у результаті яких нейтралізовано діяльність кількох хакерських угруповань, що діяли на території різних країн світу [1].

Забезпечення належної реалізації зазначених механізмів стає можливим завдяки міжнародним договорам, насамперед Гаазьким конвенціям, які унормували процедури цивільного судочинства з іноземним елементом.

Положення Гаазьких конвенцій 1965 та 1970 років є наріжним каменем міжнародного цивільного процесу, оскільки вони встановлюють загальновизнані процедури для вручення судових документів за кордоном, збирання доказів, допиту осіб та виконання рішень іноземних судів. Наприклад, Конвенція 1965 року [2] передбачає механізм централізованої передачі документів через уповноважені органи, що гарантує правову визначеність та дотримання принципу змагальності. А Конвенція 1970 року [3] закріплює правила виконання судових доручень щодо отримання доказів, що забезпечує їх допустимість у національних провадженнях.

Такі міжнародні стандарти створюють основу для формування ефективних національних механізмів правової співпраці між державами. Україна, як учасниця зазначених конвенцій, імплементувала їх положення у своє процесуальне законодавство, що дозволяє забезпечити належне виконання іноземних судових доручень та рішень на своїй території. Реалізація цих норм здійснюється, зокрема, через процедуру, передбачену статтею 500 Цивільного процесуального кодексу України [4], яка регламентує порядок надання міжнародної правової допомоги у цивільних справах. Згідно з цією нормою, іноземні суди можуть звертатися до українських судів із проханням про вчинення окремих процесуальних дій – таких як допит свідків, проведення експертиз, витребування чи огляд доказів, вручення документів тощо.

Такі доручення надходять до Міністерства юстиції України або безпосередньо до суду, якщо це передбачено міжнародним договором, ратифікованим Україною. Міністерство юстиції, у свою чергу, передає доручення до компетентного суду для його виконання у порядку, встановленому національним законодавством. Суд розглядає отримане доручення без виклику сторін, якщо інше не зазначено в самому дорученні або не випливає з його змісту.

Важливо, що виконання судових доручень здійснюється з урахуванням принципу взаємності – тобто за умови, що іноземна держава також забезпечує виконання аналогічних доручень українських судів. Такий підхід гарантує баланс у міжнародній співпраці та захист процесуальних прав учасників.

Практичне застосування цих механізмів відіграє особливу роль у протидії транснаціональним злочинам, коли докази, свідки чи активи розташовані за межами юрисдикції України. Прикладом є виконання в Україні судового доручення суду Федеративної Республіки Німеччина у справі про відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом (2021 р.). Український суд забезпечив допит свідка та вручення процесуальних документів особам, залученим до міжнародної схеми переведення коштів через офшорні компанії. Виконання цього доручення дало змогу німецькій стороні отримати докази для притягнення організаторів злочинної схеми до відповідальності [5].

Такі приклади підтверджують, що застосування статті 500 ЦПК України [4] у взаємодії з міжнародними конвенціями створює реальні інструменти для ефективного розслідування та притягнення до відповідальності осіб, причетних до транснаціональних фінансових злочинів, а також сприяє поверненню незаконно виведених активів до державного бюджету.

Підсумовуючи викладене вище, слід зазначити, що положення Гаазьких конвенцій та статті 500 ЦПК України [4] утворюють цілісну систему міжнародної правової взаємодії, яка забезпечує ефективне здійснення правосуддя у справах із транснаціональним елементом. Їх практичне застосування сприяє не лише належному виконанню судових доручень іноземних судів, а й підвищенню довіри між державами у сфері правосуддя. Використання таких механізмів дозволяє Україні активно долучатися до глобальної боротьби з економічними та фінансовими злочинами, забезпечуючи реальне повернення незаконно здобутих активів і відновлення порушених прав потерпілих. У результаті міжнародний цивільний процес постає важливим елементом зміцнення верховенства права та міжнародної правової безпеки.

Завдяки використанню норм міжнародного цивільного процесу у правоохоронній практиці створюються передумови для формування єдиного правового простору доказування, у межах якого національні правоохоронні органи можуть ефективно співпрацювати із зарубіжними партнерами, не порушуючи принципів суверенітету та верховенства права. Саме така співпраця забезпечує результативність розслідувань і сприяє зміцненню міжнародної довіри у сфері кримінальної юстиції.

Важливим напрямом є також застосування інститутів міжнародного цивільного процесу при поверненні незаконно виведених активів та компенсації шкоди потерпілим від злочинів, що безпосередньо пов'язано із забезпеченням принципу невідворотності юридичної відповідальності та відновлення порушених прав.

Як зазначено у Звіті Національного агентства з питань виявлення, розшуку та управління активами (АРМА) за 2023 рік, через механізми міжнародного співробітництва Україна наклала арешт на корпоративні права у низці країн Європейського Союзу та отримала доступ до управління арештованими активами загальною вартістю понад 1,4 млрд грн [6].

У сучасній практиці правоохоронної діяльності цивільно-процесуальні інструменти стають невід'ємним елементом боротьби з економічною та фінансовою злочинністю, адже саме вони дозволяють реалізувати механізми арешту, заморожування, конфіскації та повернення активів, які були незаконно переміщені за кордон чи набуті злочинним шляхом.

У цьому контексті важливу роль відіграють норми міжнародних договорів і конвенцій, зокрема Конвенції ООН проти корупції 2003 року [7], яка вперше на універсальному рівні закріпила обов'язок держав співпрацювати у сфері повернення активів (asset recovery). Такі положення передбачають можливість звернення до цивільних процедур для забезпечення повернення майна, навіть у випадках, коли неможливо здійснити кримінальне переслідування особи через відсутність юрисдикції або доказів. Подібні механізми передбачені й у документах Ради Європи, зокрема у Конвенції про відмивання, пошук, арешт і конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, яка встановлює правові основи міжнародного співробітництва у цивільно-правовій сфері.

Визнання та виконання рішень іноземних судів у цивільних справах має особливе значення для забезпечення справедливості, оскільки дозволяє потерпілим отримати реальну компенсацію за межами держави, де було вчинено злочин, а правоохоронним органам – забезпечити дієве стягнення та повернення незаконно здобутого майна. У таких процедурах ключовим є баланс між національним суверенітетом, правом власності та міжнародними зобов'язаннями держав.

Міжнародні стандарти, вироблені Організацією Об'єднаних Націй, Радою Європи та Європейським судом з прав людини, формують єдину концепцію верховенства права та міжнародної справедливості, яка ґрунтується на принципах добросовісності, правової визначеності та взаємного визнання рішень. ЄСПЛ у своїй практиці неодноразово підкреслював, що ефективне виконання судових рішень, у тому числі іноземних, є складовою права на справедливий суд, закріпленого у статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Отже, міжнародний цивільний процес у цій площині виступає практичним інструментом відновлення справедливості – він не лише доповнює кримінально-правові заходи, а й забезпечує реальне економічне покарання злочинців, повернення суспільству незаконно здобутих ресурсів і відновлення довіри до системи міжнародного правосуддя.

Поєднання інструментів кримінального права і міжнародного цивільного процесу дозволяє сформувати комплексну, багаторівневу систему протидії транснаціональним злочинам, у межах якої правосуддя набуває не лише карального, а й відновного змісту. Така взаємодія сприяє досягненню подвійної мети: забезпеченню невідворотності покарання для правопорушників і реальному відшкодуванню збитків потерпілим, що відображає сучасну тенденцію розвитку правових систем до гуманізації та балансування між репресивною і відновною функціями.

Кримінальне право забезпечує юридичну відповідальність і притягнення винних до покарання, тоді як інструменти міжнародного цивільного процесу створюють умови для відновлення економічної справедливості, повернення активів, компенсації завданої шкоди та реалізації прав осіб, які постраждали від злочинних діянь. У поєднанні ці два напрями формують систему взаємного доповнення, коли кримінально-правові заходи гарантують публічний інтерес держави, а цивільно-процесуальні – приватні права та законні інтереси громадян і юридичних осіб.

Така синергія кримінально-правових і цивільно-процесуальних інструментів відкриває нові можливості для розвитку національної правоохоронної системи України, зокрема у сфері міжнародної правової допомоги, боротьби з фінансовими злочинами, кіберзагрозами та корупцією. Завдяки цьому Україна послідовно інтегрується у світовий правовий простір, набуваючи статусу надійного партнера у сфері міжнародної правоохоронної співпраці. Реалізація міжнародних зобов'язань, участь у глобальних ініціативах із повернення активів, боротьби з відмиванням коштів і фінансуванням тероризму не лише підвищує рівень міжнародного правопорядку, а й зміцнює довіру до української системи правосуддя. У цьому контексті взаємодія кримінального права та міжнародного цивільного процесу постає як ключовий чинник формування нової парадигми міжнародної безпеки, що ґрунтується на співпраці, справедливості та відповідальності.

Висновки. Інститути міжнародного цивільного процесу відіграють важливу роль у системі протидії транснаціональній злочинності, забезпечуючи ефективну взаємодію між державами у питаннях виконання судових рішень, отримання доказів та повернення активів, здобутих злочинним шляхом. З метою підвищення ефективності використання цих інститутів доцільно: по-перше, удосконалити національне процесуальне законодавство України шляхом конкретизації процедур міжнародної правової допомоги у цивільних справах; по-друге, розширити договірну базу держави через приєднання до новітніх міжнародних конвенцій, що регулюють визнання та виконання іноземних судових рішень; по-третє, запровадити електронні механізми обміну процесуальними документами між судами України та іноземними юрисдикціями для підвищення оперативності та прозорості правової співпраці.

Список використаних джерел:

1. Річний звіт про діяльність Національної поліції України, 2023. URL: https://npu.gov.ua/diyalnist/zvitnist/richni-zviti/ (дата звернення: 19 жовтня 2025).

2. Конвенція про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах від 15 листопада 1965 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_890/stru/ (дата звернення: 18 жовтня 2025).

3. Конвенція про отримання за кордоном доказів у цивільних або комерційних справах від 18.03.1970. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_922#Text/ (дата звернення: 18 жовтня 2025).

4. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.

5. Вирок у кримінальній справі № 753/20152/21 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/100573621 (дата звернення: 19 жовтня 2025).

6. Звіт про діяльність Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (АРМА). за 2023 рік. Київ, 2024. URL: https://arma.gov.ua/files/general/2024/04/12/20240412190505-61.pdf. (дата звернення: 19 жовтня 2025).

7. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 31.10.2003 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16. (дата звернення: 19 жовтня 2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 03.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

ШМОРГУН В. О.,
orcid.org/0009-0004-0571-3410
аспірант кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
(Міжнародний гуманітарний університет)

УДК 343.85
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.55

ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІД ПОКАРАННЯ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ У ВИДІ НАПРАВЛЕННЯ ДО СПЕЦІАЛЬНОЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОЇ УСТАНОВИ ДЛЯ ДІТЕЙ І ПІДЛІТКІВ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

У статті досліджується здатність примусового заходу виховного характеру у виді направлення неповнолітнього, який звільнений від покарання, до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків забезпечити виправлення неповнолітнього, його подальшу ресоціалізацію та запобігання вчиненню ним нових кримінальних правопорушень.

Примусові заходи виховного характеру, що застосовуються до неповнолітніх, які вчинили кримінальний проступок або нетяжкий злочин, та звільняються судом від покарання, спрямовані на досягнення гуманної мети – виправлення, перевиховання, ресоціалізацію неповнолітніх та попередження (запобігання) вчиненню ними нових кримінальних правопорушень.

Застосований примусовий захід виховного характеру, з урахуванням особи неповнолітнього, умов його виховання та потреб, може сприяти реальному вихованню неповнолітнього та попередженню вчинення ним нових кримінальних правопорушень.

Вперше застосування примусового заходу виховного характеру у виді направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років, було передбачено КК України від 28.12.1960. Вказане положення перейшло і до КК України від 05.04.2001. Тобто можливість застосування вказаного примусового заходу виховного характеру у разі звільнення неповнолітнього від покарання існує вже протягом майже 65 років.

В той же час Україна має на меті привести національне законодавство до міжнародних стандартів. Ратифікована Україною 27 лютого 1991 року Конвенції ООН про права дитини передбачає право кожної дитини, яка визнається винною у порушенні кримінального законодавства, на таке поводження, яке у подальшому сприяє її реінтеграції та виконанню нею корисної ролі в суспільстві.

У статті проаналізований один із найтяжчих примусових заходів виховного характеру, який застосовується до неповнолітніх, які вийшли з-під контролю батьків чи осіб, які їх заміняють, не піддаються виховному впливу та не можуть бути виправлені шляхом застосування інших примусових заходів виховного характеру, – направлення до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків. Досліджено здатність вказаного примусового заходу забезпечити інтереси неповнолітнього, який вчинив кримінальне правопорушення, шляхом одержання не тільки належної освіти та набуття професії, за якою можливе працевлаштування, а й виховання, соціальної, психологічної допомоги, подальшої

можливості адаптуватися до реалій життя та запобігання вчиненню ним нових кримінальних правопорушень.

Звернуто увагу на фактичне незастосування судами останнім часом вказаного примусового заходу виховного характеру, а заміну його на кілька інших примусових заходів виховного характеру.

Вказано на проблеми фінансового, організаційного, кадрового та іншого характеру у діяльності існуючих школи та професійного училища соціальної реабілітації в умовах сьогодення, а також, що спеціальні навчально-виховні установи для дітей і підлітків за своєю суттю є закладами «закритого типу», не відповідають моделі, за якою діють подібні заклади в Європі, та стандартам, що мають застосовуватися для соціальної, реабілітаційної і психологічної допомоги неповнолітнім, які вчинили кримінальні правопорушення.

Запропоновано виключити такий примусовий захід виховного характеру як направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення з переліку примусових заходів, які можуть бути застосовані у разі звільнення неповнолітнього від покарання, через його неефективність, та покласти функції щодо здійснення соціальної реабілітації таких неповнолітніх та їх ресоціалізації на інші органи.

Ключові слова: *звільнення від покарання, неповнолітні, примусові заходи виховного характеру, спеціальна навчально-виховна установа, кримінальне право.*

Shmorhun V. O. Exemption of minors from punishment with the application of compulsory educational measures in the form of referral to a special educational institution for children and adolescents: legal regulation and implementation issues

Compulsory educational measures applied to minors who have committed a criminal offense or a minor crime and are exempted from punishment by the court are aimed at achieving a humane goal – correction, re-education, the resocialization of minors, and the prevention (avoidance) of them committing new criminal offenses.

The compulsory educational measure applied, taking into account the personality of the minor, the conditions of his or her upbringing, and his or her needs, can contribute to the actual education of the minor and the prevention of him or her committing new criminal offenses.

The first application of a compulsory educational measure in the form of sending a minor to a special educational institution for children and adolescents for rehabilitation, but for a period not exceeding three years, was provided for by the Criminal Code of Ukraine of December 28, 1960. This provision was carried over to the Criminal Code of Ukraine of 5 April 2001. In other words, the possibility of applying this compulsory educational measure in the event of a minor's release from punishment has existed for almost 65 years.

At the same time, Ukraine aims to bring its national legislation into line with international standards. The UN Convention on the Rights of the Child, ratified by Ukraine on February 27, 1991, provides for the right of every child found guilty of violating criminal law to be treated in a manner that promotes their reintegration and enables them to play a useful role in society.

The article analyzes one of the most severe coercive measures of an educational nature applied to minors who are out of control of their parents or guardians, are not amenable to educational influence, and cannot be corrected by other coercive measures of an educational nature – placement in a special educational institution for children and adolescents. The article examines the ability of this coercive measure to

protect the interests of minors who have committed criminal offenses by providing them not only with a proper education and a profession that will enable them to find employment, but also with upbringing, social and psychological assistance, further opportunity to adapt to the realities of life and prevent them from committing new criminal offenses.

Attention was drawn to the fact that courts have recently not applied the aforementioned compulsory educational measure, replacing it with several other compulsory educational measures .

It points out financial, organizational, staffing, and other problems in the activities of existing schools and vocational schools for social rehabilitation in today's conditions, as well as the fact that special educational institutions for children and adolescents are essentially "closed-type" institutions do not correspond to the model according to which similar institutions operate in Europe, and to the standards that should be applied for social, rehabilitation, and psychological assistance to minors who have committed criminal offenses.

It is proposed to exclude such a coercive measure of an educational nature as sending a minor to a special educational institution for children and adolescents for his or her correction from the list of coercive measures that may be applied in the event of a minor's release from punishment due to its ineffectiveness, and to assign the functions of social rehabilitation and resocialization of such minors to other bodies.

Key words: *exemption from punishment, minors, compulsory educational measures, special educational institution, criminal law.*

Вступ. Приведення законодавства України до міжнародних стандартів щодо забезпечення прав неповнолітніх у кримінальному провадженні свідчить про необхідність перегляду примусових заходів виховного характеру, які можуть бути застосовані судом до неповнолітніх при звільненні від покарання на підставі ст. 105 КК України. В умовах сьогодення застосування примусового заходу виховного характеру у виді направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років, є застарілим, не сприяє вихованню неповнолітніх, їх ресоціалізації та не забезпечує запобігання вчиненню неповнолітніми у подальшому кримінальних правопорушень. Проблемні питання застосування вказаного виду примусового заходу виховного характеру досліджували В.М. Бурдін, Н.В. Заварова, О.І. Саско, Т.І. Пономарьова, К.В. Юртаєва, О.О. Ямкова та інші науковці. Проте комплексне дослідження теоретичного аспекту та практичного застосування в сучасних умовах примусового заходу виховного характеру у виді направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків не проводилося.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз практики застосування в умовах сьогодення примусового заходу виховного характеру у виді направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків, доцільність застосування вказаного примусового заходу виховного характеру, його здатність забезпечити подальше повернення неповнолітнього до повноцінного життя у суспільстві та запобігання вчиненню ним нових кримінальних правопорушень.

Результати дослідження. Статтею 40 Конвенції ООН про права дитини наголошено, що держави-учасниці визнають право кожної дитини, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство, звинувачується або визнається винною в його порушенні, на таке поводження, що сприяє розвиткові у дитини почуття гідності і значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших та при якому враховуються вік дитини і бажаність сприяння її реінтеграції та виконання нею корисної ролі в суспільстві [1].

Крім того, ст. 17 Мінімальних стандартних правил, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»), які мають для України рекомендаційний

характер, але застосовуються з метою імплементації міжнародних стандартів до національного законодавства України, визначені принципи, якими повинен керуватися компетентний державний орган, обираючи заходи впливу щодо неповнолітнього. До таких принципів, належать: а) заходи впливу завжди повинні бути співмірними не тільки з обставинами і тяжкістю правопорушення, але й з положенням і потребами суспільства; б) рішення про обмеження особистої свободи неповнолітнього повинно прийматися тільки після ретельного розгляду цього питання та по можливості, повинно бути зведено до мінімуму; в) неповнолітнього правопорушника не треба позбавляти особистої свободи, якщо він не визнаний винним у вчиненні серйозного діяння, поєднаного з насильством проти іншої особи, або в неодноразовому вчиненні інших серйозних правопорушень, а також при відсутності іншого відповідного заходу впливу; г) при розгляді справ неповнолітніх питання про їх благополуччя повинно бути визначним фактором [2].

Діючим законодавством України, зокрема, п. 5 ч. 2 ст. 105 КК України, передбачена можливість застосування до неповнолітнього, який звільнений від покарання, примусових заходів виховного характеру у виді направлення до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років [3].

При цьому КК України не конкретизовано, до яких саме неповнолітніх, які вчинили кримінальний проступок або нетяжкий злочин та які судом звільняються від покарання, може бути застосований найтяжчий примусовий захід виховного характеру, та чому до вказаних осіб недоцільно застосовувати інші примусові заходи виховного характеру.

Допомогу судам у вирішенні вказаного питання надає Пленум Верховного Суду України, який п. 9 своєї постанови «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15.05.2006 № 2 роз'яснив судам, що до спеціальних навчально-виховних установ відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 105 КК України направляють неповнолітніх, котрі вийшли з-під контролю батьків чи осіб, які їх заміняють, не піддаються виховному впливу та не можуть бути виправлені шляхом застосування інших примусових заходів виховного характеру [4].

Згідно з п. 5 ч. 2 ст. 105 КК України умови перебування неповнолітніх в цих установах та порядок їх залишення визначаються законом.

Слід зазначити, що порядок застосування вказаного примусового заходу виховного характеру є найбільш врегульований нормами діючого законодавства України. Так, постановою КМУ від 03.10.1993 № 859 затверджені Положення про школу соціальної реабілітації та Положення про професійне училище соціальної реабілітації [5].

Пунктом 1 Положення про школу соціальної реабілітації передбачено, що школа соціальної реабілітації є державним закладом освіти для дітей, які потребують особливих умов виховання, що належить до сфери управління Міністерства освіти та науки України, а п. 1 Положення про професійне училище соціальної реабілітації визначено, що професійне училище соціальної реабілітації є державним закладом професійної освіти для дітей, які потребують особливих умов виховання, що належить до сфери управління Міністерства освіти та науки України.

З наведеного слідує, що вищевказані спеціальні навчально-виховні установи для дітей і підлітків не належать до установ кримінально-виконавчої служби.

З вищевказаних нормативно-правових актів також вбачається, що зазначені заклади у своїй діяльності керується Конвенцією ООН Про права дитини, Конституцією України, Законами України «Про загальну середню освіту», «Про освіту», «Про професійну освіту», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», іншими нормативно-правовими актами, Положеннями про вказані заклади та власними статутами.

Незважаючи на те, що мета застосування примусових заходів виховного характеру не наведена у КК України, вона визначена у постанові Верховного Суду від 09.10.2023 у справі № 233/2288/22, у якій вказано, що основним принципом, яким повинен керуватися суд під час обрання виду примусових заходів виховного характеру неповнолітньому, є забезпечення якнайкращих інтересів дитини. Метою застосування примусових заходів виховного

характеру є забезпечення інтересів неповнолітнього, які полягають в одержанні не тільки належного виховання, а й освіти, лікування, соціальної, психологічної допомоги, захисту від жорстокого поводження, насильства та експлуатації, а також у наявності можливості адаптуватися до реалій суспільного життя, підвищити загальноосвітній і культурний рівень, набути професії та працевлаштуватися [6].

Наведена у вищевказаній постанові Верховного Суду мета застосування примусових заходів виховного характеру вказана також у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15.05.2006 № 2 [3].

Проте, в інформаційному листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.01.2017 «Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх», зазначено, що суд, приймаючи рішення про звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням заходів виховного характеру постановляє вирок, яким визнає обвинуваченого винуватим у вчиненому злочині (кримінальному правопорушенні) та, керуючись ст. 105 КК України, звільняє його від покарання без визначення його виду і розміру та застосовує примусові заходи виховного характеру [7].

У постанові від 10.06.2020 у справі № 161/7253/18 Верховний Суд також зазначив, що такий вид звільнення від покарання (із застосуванням примусових заходів виховного характеру), як одна з форм реалізації кримінально-правового реагування, визначений у ч. 1 ст. 105 КК України, при визнанні особи винною у вчиненні злочину надає можливість засудження цієї особи без призначення покарання, тобто дозволяє відмовитись від призначення конкретного заходу примусу за наявності певних, передбачених законом, на те підстав. У такому випадку суд, постановивши обвинувальний вирок, у самому вироку зазначає, що покарання особі не призначається, тобто суд постановляє обвинувальний вирок без призначення покарання або засуджує без покарання [8].

Оскільки неповнолітні вироком суду визнаються винними у вчиненні кримінальних правопорушень, але звільняються від покарання, то, на нашу думку, метою застосування примусових заходів виховного характеру має бути не лише забезпечення належного виховання, освіти, лікування, соціальної та психологічної допомоги неповнолітнім, а і ресоціалізація неповнолітніх після закінчення терміну дії застосованих до них примусових заходів виховного характеру та запобігання вчиненню неповнолітніми нових кримінальних правопорушень.

Частиною 2 ст. 1 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» передбачено, що здійснення соціального захисту дітей і профілактики серед них правопорушень покладається в межах визначеної компетенції на школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти [9].

Відповідно до ч. 2 ст. 8 вищевказаного Закону основними завданнями загальноосвітніх шкіл і професійних училищ соціальної реабілітації є створення належних умов для життя, навчання і виховання учнів, підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівня, професійної підготовки, розвитку індивідуальних здібностей і нахилів, забезпечення необхідної медичної допомоги; забезпечення соціальної реабілітації учнів, їх правового виховання та соціального захисту в умовах постійного педагогічного режиму.

Пунктом 5 Положення про школу соціальної реабілітації визначено, що школа створює належні умови для життя, навчання і виховання учнів (вихованців), підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівня, розвитку індивідуальних здібностей і нахилів, забезпечення необхідної медичної допомоги; забезпечення соціальної реабілітації учнів, їх правового виховання та соціального захисту в умовах постійного педагогічного режиму. Згідно п. 3 Положення про професійне училище соціальної реабілітації головним завданням училища є забезпечення захисту прав дітей, які потребують особливих умов виховання, на професійну освіту, оволодіння робітничими професіями, спеціальностями, кваліфікацією відповідно до їх інтересів, здібностей, стану здоров'я.

При цьому п. 42 Положення про школу соціальної реабілітації передбачено, що після відрахування учня (вихованця) із школи за місцем постійного проживання відповідними службами створюються належні умови для подальшого життя, організації навчання, влаштування на роботу.

Також ч.ч. 8, 9 ст. 8 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» визначено, що діти, звільнені із загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації, направляються директором школи до батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників), а ті, які не мають батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників), – до відповідних навчально-виховних закладів загального типу. Діти, звільнені з професійних училищ соціальної реабілітації, направляються директором училища, як правило, за місцем проживання для працевлаштування за набутою спеціальністю, а в окремих випадках – до іншої місцевості за умови письмового підтвердження відповідної служби у справах дітей або державної служби зайнятості про можливість працевлаштування та забезпечення житлом дитини у цій місцевості.

З наведеного слідує, що школи соціальної реабілітації та професійне училище соціальної реабілітації не ставлять своєю метою після звільнення з вказаних закладів освіти подальшу ресоціалізацію неповнолітніх та попередження (профілактику) вчинення ними нових кримінальних правопорушень, тому ми не поділяємо точку зору К.Ю. Мураненко, що суб'єктом профілактики правопорушень серед дітей є загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації [10, с. 131].

Як вбачається з Положення про школу соціальної реабілітації у вказаному закладі забезпечується особливий педагогічний режим, умови виховання та утримання дітей, що визначаються: спеціальним режимом дня та системою навчально-виховної роботи; постійним наглядом та педагогічним контролем за ними; обмеженням можливості вільного виходу учнів за межі території школи без супроводу спеціально уповноважених осіб у порядку, встановленому Міністерством освіти та науки України (п. 6).

Аналогічні норми містить і Положення про професійне училище соціальної реабілітації (п. 7).

При цьому відвідування учнів (вихованців) батьками або особами, які їх замінюють, іншими родичами допускається з дозволу директора школи або особи, яка його замінює (п. 24); витрачання грошей допускається з дозволу та під контролем адміністрації школи (п. 25); адміністрація школи має право проводити особистий огляд учня, його речей, а також посилок, бандеролей, передач, спальних та інших приміщень з наступним складенням протоколу (п. 26); доставлення учнів (вихованців) до школи здійснюється в установленому порядку через приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції, таким же є порядок повернення учнів (вихованців) у разі самовільного залишення ними школи (п. 30); під час зарахування учнів (вихованців) до школи їх особисті речі підлягають ретельному огляду (п. 32); батькам, або особам, які їх замінюють, надсилається інформація про правила листування, отримання посилок, передач, бандеролей, побачень із зазначенням місцезнаходження школи (п. 35); у разі самовільного залишення учнем (вихованцем) школи адміністрація закладу терміново вживає заходів до його розшуку та повернення (п. 38); територія школи повинна мати огорожу, що не допускає вільного виходу учнів за її межі чи вільного входу сторонніх та контролюється службою режиму (п. 52).

Вказані обмеження щодо учнів (вихованців) передбачені також Положенням про професійне училище соціальної реабілітації.

Крім того на учнів (вихованців) училища соціальної реабілітації можуть бути накладені дисциплінарні стягнення, встановлені статутом училища та правилами внутрішнього трудового розпорядку (п. 25).

Додатком до Положення про школу соціальної реабілітації та Положення про професійне училище соціальної реабілітації, затв. постановою КМУ від 03.10.1993 № 859, передбачений перелік предметів, виробів і речей, пересилання і збереження яких заборонено учням (вихованцям) школи та учням (вихованцям) училищ, до яких належать, зокрема, прикраси,

оптичні прилади (крім окулярів), духи, одеколони, будь-яка радіоапаратура, друкарські машинки, розмножувальні апарати, фарби, туш, копіювальний папір, музичні інструменти, мобільні телефони.

З урахуванням наведеного Т.І. Пономарьова вважає, що вказаний примусовий захід виховного характеру є лише привілейованим покаранням, але не звільненням від нього [11, с. 202].

В.М. Бурдін також доводить, що направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи з самого початку створення таких установ розглядалося як своєрідний вид позбавлення волі. Таке направлення неповнолітніх до спеціальних навчально-виховних установ аналогічно розглядається і окремими зарубіжними законодавцями. Вказане розуміння цього заходу впливу прямо випливає і з «Правил ООН, які стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі» [12, с. 11].

В той же час, відповідно до п. 19 Мінімальних стандартних правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, поміщення неповнолітнього до будь-якої виправної установи завжди має бути крайньою мірою, яка застосовується протягом мінімально необхідного строку.

На думку О.І. Саско даний примусовий захід не в повній мірі може відповідати змісту мети, з якою неповнолітній звільняється від покарання. Суть звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням заходу виховного характеру полягає у наданні судом можливості виправитися власними силами, самостійно зробити висновок щодо злочинності своєї поведінки та обсягу тієї шкоди, яку було завдано неправомірними діями [13, с. 177].

О.О. Ямкова вказувала, що примусові заходи виховного характеру носять державно-примусовий характер та пов’язані з певними обмеженнями і позбавленнями для особи, до якої застосовуються [14, с. 2]. Як зазначає К.В. Юртаєва, відповідно до такої позиції державний апарат протиставляв себе та суспільство в цілому неповнолітньому, що вступив у конфлікт з законом, і хоча примусові заходи виховного характеру за своїм змістом і сутністю вважалися більш м’якими порівняно з кримінальним покаранням, вони й досі зберігають своє переважно репресивне спрямування [15, с. 200].

Пунктом 12 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15.05.2006 № 2 передбачено, що при направленні неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи мають бути зазначені тип цієї установи (загальноосвітня школа соціальної реабілітації чи професійне училище соціальної реабілітації – залежно від віку неповнолітнього та його загальноосвітньої підготовки) і строк його тримання там, який суд визначає відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 105 КК України, враховуючи при цьому необхідність завершення учнем навчального року в школі чи професійної підготовки в училищі. Зазначати конкретну школу або училище та місце їх знаходження не потрібно, оскільки це питання вирішує відповідний орган освіти. Виняток можливий у випадку, коли необхідно убезпечити неповнолітнього від негативного впливу з боку батьків або осіб, які можуть схилити його до вчинення нових злочинів, і тому його доцільно направити до навчально-виховної установи, що знаходиться в іншій області (регіоні).

Аналіз вироків суду, які містяться у Єдиному державному реєстрі судових рішень за 2025 рік, та якими неповнолітні були звільнені від покарання на підставі ст. 105 КК України, свідчить про те, що станом на 01.11.2025 жоден неповнолітній не був звільнений від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру у виді направлення до школи соціальної реабілітації чи професійного училища соціальної реабілітації.

Відповідно до додатків № 1 та № 2 до постанови КМУ від 13.10.1993 № 859 до мережі шкіл соціальної реабілітації належить Комишуваська школа соціальної реабілітації Міністерства освіти і науки України, а до професійних училищ соціальної реабілітації – Макіївське професійне училище соціальної реабілітації.

Проте ефективність діяльності відповідних закладів викликає сумнів.

У Звіті за результатами експертного обговорення питання реформування закладів соціальної реабілітації дітей, проведеного ще 24.06.2019 Міністерством юстиції України за участі Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх, представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні та платформи прав людини, усі учасники заходу визнали наявність істотних проблем фінансового, організаційного, кадрового та іншого характеру у діяльності діючих школи та професійного училища соціальної реабілітації. Так, було вказано, що незважаючи на значне скорочення кількості закладів соціальної реабілітації для дітей-правопорушників, щодо яких застосовано примусові заходи виховного характеру, на даний час кількість поміщених до діючих двох закладів дітей не виправдовує зусилля на їх утримання. Так, у Комишуваській школі та Макіївському училищі утримується по 10 дітей, направлених на строк від 1 до 3 років, при значній штатній чисельності персоналу (до 60 осіб), фінансових затратах 5–6 млн. грн на рік для забезпечення мінімальних потреб на утримання відповідної категорії дітей-правопорушників. Водночас більш вагомим завданням є соціальна реабілітація. Визначено, що ці заклади освіти за своєю суттю є закладами «закритого типу», вони не повною мірою відповідають моделі, за якою діють подібні заклади в Європі, та тим стандартам, які мають застосовуватися для соціальної, реабілітаційної і психологічної допомоги дітям та підліткам, які вчинили правопорушення та злочини, вживали наркотики, алкоголь, ухилялися від навчання, є схильними до асоціальних вчинків [16, с. 5, 7].

Проте вищевказані заклади продовжують діяти і на даний час.

Тенденцію щодо зменшення учнів (вихованців) школи та професійного училища соціальної реабілітації Міністерство освіти та науки України пояснює тим, що, відповідно до закону «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх», тепер в такі заклади діти направляються за рішенням суду, що і спричинило різке скорочення кількості дітей в подібних установах.

Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 14.08.2024 № 1133 змінено найменування Макіївського професійного училища соціальної реабілітації ім. А.С. Макаренка на Центральноукраїнське професійне училище соціальної реабілітації [17]. Проте відповідні зміни до постанови КМУ від 13.10.1993 № 859 не внесено.

Наказом Міністерства освіти та науки України від 02.01.2025 № 4 затверджений Статут Центральноукраїнського професійного училища соціальної реабілітації [18].

Слід також зазначити, що вихованці Комишуваської школи соціальної реабілітації на підставі наказу Міністерства освіти та науки України від 05.03.2022 № 234 евакуйовані до Макіївського професійного училища соціальної реабілітації імені А.С. Макаренка [19].

Т.І. Пономарьова зазначає, що прогресивна кримінологія виступає за переважне використання заходів, що не передбачають тримання неповнолітніх у виправних установах. Адже негативні наслідки цього заходу пов'язані з позбавленням волі, з ізоляцією від суспільства, відображаються на неповнолітніх більшою мірою, ніж на дорослому, оскільки зачіпають неповнолітнього на початковій стадії розвитку його особистості. Крім того, фактично перевага повинна надаватися «відкритим» установам перед «закритими». Позиція законодавців з приводу поміщення підлітка до спеціальної установи дає підставу думати про існування нормативної фікції, звичайної підміни понять, наприклад, виховної колонії на навчально-виховний заклад. І в одному, і в іншому випадку, до неповнолітнього будуть висуватися певні вимоги, викликані встановленим у закладі режимом, які той матиме виконувати, а його права та свободи будуть обмеженими [11, с. 201].

Ще у 2021 році Кабінет Міністрів України схвалив проект Закону «Про юстицію, дружню до дитини», згідно з яким пропонується ліквідувати загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації. Відповідно до законопроекту, покласти функції щодо здійснення соціальної реабілітації дітей у конфлікті та у контакті із законом пропонується на центри соціально-психологічної реабілітації дітей. На думку розробників вказаного законопроекту, він допоможе наблизити юстицію щодо дітей до міжнародних стандартів [20].

Слід також зазначити, що розпорядженням КМУ від 14.07.2025 № 708-р схвалено Національну стратегію захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року та затверджено операційний план заходів з її реалізації у 2025–2028 роках. Визначено, що метою вказаної Стратегії є забезпечення захисту прав кожної дитини, яка стикається із системою правосуддя, запровадження ефективної системи правосуддя, дружнього до дитини, відповідно до міжнародних стандартів, рекомендацій Комітету ООН із захисту прав дитини і пріоритетів Ради Європи з прав дитини, а до очікуваних результатів реалізації Стратегії віднесено також імплементація міжнародних стандартів дружнього до дитини правосуддя в національне законодавство та практику його застосування; впровадження системного підходу щодо проведення профілактичної роботи з дітьми та організації соціально-виховної роботи з неповнолітніми для забезпечення їх ресоціалізації та реабілітації [21].

На нашу думку реалізація вказаної Стратегії передбачає внесення змін до КК України та виключення із переліку примусових заходів виховного характеру, які можуть бути застосовані до неповнолітніх, таких примусових заходів як направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, а також, відповідно, ліквідацію школи соціальної реабілітації та професійного училища соціальної реабілітації як таких, що не відповідають міжнародним стандартам правосуддя, дружнього до дитини, не сприяють адаптації правосуддя до потреб дітей, не запобігають повторному травмуванню дітей та їх повторній віктимізації.

Висновки. З урахуванням судової практики щодо звільнення неповнолітніх від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру у виді направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, необхідності впровадження міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у національне законодавство України та практику його застосування, вважаємо за доцільне внести відповідні зміни до КК України та виключити вказаний захід з переліку видів примусових заходів, які можуть бути застосовані у разі звільнення неповнолітнього від покарання як такий, що не відповідає умовам сьогодення, не спроможний забезпечити свідоме відновлення неповнолітнього в соціальному статусі повноправного члена суспільства та запобігання вчиненню ним нових кримінальних правопорушень.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про права дитини: прийнята 44-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН 20 листопада 1989 р. База даних «*Законодавство України*». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 20.11.2025).

2. Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються судочинства неповнолітніх («Пекінські правила», 1995 року): Збірник міжнародних документів та нормативно-правових актів України з питань соціально-правового захисту дітей, частина 1. Київ : Логос, 2001. 595 с.

3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 20.11.2025).

4. Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 р. № 2. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-06 (дата звернення: 20.11.2025).

5. Про організацію діяльності спеціальних закладів освіти для дітей і підлітків, які потребують особливих умов виховання : постанова КМУ від 13 жовтня 1993 р. № 859. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/859-93-%D0%BF#Text (дата звернення: 20.11.2025).

6. Постанова Верховного Суду від 09 жовтня 2023 р. у справі № 233/2288/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114228604 (дата звернення: 20.11.2025).

7. Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх : Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16 січня 2017 р. URL: https://zib.com.ua/ua/print/127476-list_vssu_vid_16012017_223-6604-17_pro_praktiku_zdiysnennya_.html (дата звернення: 20.11.2025).

8. Постанова Верховного Суду від 10 червня 2020 р. у справі № 161/7253/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89977675 (дата звернення: 20.11.2025).

9. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 20.11.2025).

10. Мураненко К.Ю. Суб'єкти профілактики правопорушень неповнолітніх. Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка. 2019. Том X.: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. Випуск 33. С. 125–137. URL: http://appsychology.org.ua/data/jrn/v10/i33/14.pdf. (дата звернення: 20.11.2025).

11. Пономарьова Т.І. Застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх: проблемні питання та шляхи їх вирішення. *Вісник* кримінологічної асоціації України, 2014, № 7, С. 195-203. URL: https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/36631974/%D0%92%D1%96%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA_7-libre.pdf?1423903057=&response-content-disposition=inline%3B+filename%3D36631974.pdf&Expires=1763916364&Signature=UsRnG3h3jEsoLez97RaOj55oVMcFhlglw10~yOKyhVjSmgjR56hSHFZYpMPGt2pfw~KFcsbYlk7LI2LYx8y1Z5xAdqRlOtchUTAEOLZddqAC1YkdY8YHigFW~~jd5CkSWFJvKP18YHlX6f~us2xx0OHkc5-oFiRuirrB91Mu~gvEyEGmkYUlP82Mpe86VEpBfXhtwy2gODAHzaqssrU4iekAp8ghiWqgdZjWDCfi3LdJytnBTRBZImx43DWT0yAXmVDOQEigj~vJplPfkaBcacsMs2w7jLUwsd6s8C-A4zPnp1s0VohpbLaHfrYlrrVWdYgEvqPzBpsZeRrwGa-6Og__&Key-Pair-Id=APKAJLOHF5GGSLRBV4ZA#page=195 (дата звернення: 20.11.2025).

12. Бурдін В.М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2002. 19 с.

13. Саско О.І. Дискусійні аспекти ефективного застосування примусових заходів виховного характеру. Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління, (3(9), 170–179. DOI**:** https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-3(9)-170-179.

14. Ямкова О.О. Примусові заходи виховного характеру: правова природа і види : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2004. 20 с. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/50594985.pdf (дата звернення: 20.11.2025).

15. Юртаєва К.В. Напрями реформування інституту примусових заходів виховного характеру в кримінальному законодавстві України. Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття. Харків, 2019. С. 199–202. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20191210/article/view/yurtaieva/pdf (дата звернення: 20.11.2025).

16. Звіт за результатами експертного обговорення питання реформування закладів соціальної реабілітації дітей в Міністерстві юстиції України від 24 червня 2019 року. URL: https://www.ppl.org.ua/wp-content/uploads/2020/01/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82-%D0%BF%D0%BE-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%BC-%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C-%D0%BD%D0%BE%D1%97-%D1%80%D0%B5%D0%B0%D0%B1%D1%96%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97.pdf (дата звернення: 20.11.2025).

17. Про зміну найменування Макіївського професійного училища соціальної реабілітації ім. А.С. Макаренка : наказ Міністерства освіти і науки України від 14 серпня 2024 р. № 1133. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MUS40068 (дата звернення: 20.11.2025).

18. Про затвердження Статуту Центральноукраїнського професійного училища соціальної реабілітації : наказ Міністерства освіти та науки України від 02 січня 2025 р. № 4. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/uploads/public/677/d46/cb1/677d46cb1f875465825948.pdf (дата звернення: 20.11.2025).

19. Про евакуацію вихованців Комишуваської школи соціальної реабілітації : наказ Міністерства освіти та науки України від 05 березня 2022 р. № 234. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/uploads/public/661/693/c00/661693c0006d1699265873.pdf (дата звернення: 20.11.2025).

20. Про юстицію, дружню до дитини : проект Закону від 04 червня 2021 р. № 5617. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72137 (дата звернення: 20.11.2025).

21. Про схвалення Національної стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2028 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 липня 2025 р. № 708-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/708-2025-%D1%80#Text (дата звернення: 20.11.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

ЮЩИК О. І.,
orcid.org/0000-0003-1371-3379
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
(Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича)

ПРОДАН Т. В.,
orcid.org/0000-0001-6347-0606
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
(Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича)

УДК 347.9
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.56

ТЕРОРИЗМ ЯК ЗАГРОЗА МІЖНАРОДНІЙ БЕЗПЕЦІ

У статті проаналізовано основні аспекти тероризму як міжнародної проблеми. Розкрито поняття «тероризму», яке визначено у міжнародних конвенціях. Визначено правову основу боротьби з тероризмом. Проаналізовано статистичні дані Офісу Генерального прокурора протягом 2022–2024 років та зроблено висновок, що рівень кримінальних правопорушень у сфері тероризму знизився з 287 до 130 зареєстрованих кримінальних правопорушень. Проаналізовано глобальний індекс тероризму серед країн світу за їхньою терористичною активністю та визначено, що у 2024 році перше місце посіла країна Буркіна-Фасо з оцінкою 8,58 балів. Досліджено міжнародне антитерористичне законодавство в історичному ракурсі. Встановлено, що положення міжнародних та європейських конвенцій часто недостатньо детально регламентують співпрацю держав, визначення термінів, строки дії угод та механізми реалізації. Зазначено, що міжнародні договори та меморандуми у сфері протидії тероризму повинні чітко визначати порядок співробітництва, обмін інформацією, питання екстрадиції терористів та проведення спільних антитерористичних операцій. Обґрунтовано, що важливим є створення єдиної антитерористичної конвенції, яка б регламентувала протидію тероризму. Встановлено, що основним суб'єктом у системі протидії тероризму в Україні є Антитерористичний центр при Службі безпеки України. Досліджено роль міжнародних організацій у протидії тероризму. Визначено, що ключовими організаціями у сфері протидії терористичним проявам є: Інтерпол, Європол, Європейський антитерористичний центр (ECTC), «The Financial Action Task Force» (FATF). Охарактеризовано програми та проєкти, які створюються для протидії тероризму: «Tech Against Terrorism» (TAT), «The Counter-Terrorism Information Exchange and Criminal Justice Responses project» (CT INFLOW). Зроблено висновок, що міжнародні організації відіграють важливу роль у протидії тероризму. Проте, незважаючи на існування міжнародних організацій та механізмів співпраці між державами у сфері боротьби з тероризмом, ефективна протидія цьому явищу залишається гострою глобальною проблемою.

Ключові слова: *тероризм, протидія тероризму, антитерористичне законодавство, стан тероризму, суб'єкти протидії тероризму.*

Yushchyk O. I., Prodan T. V. Terrorism as a threat to international security

The article analyzes the main aspects of terrorism as an international problem. It reveals the concept of "terrorism" as defined in international conventions. The legal basis for combating terrorism is identified. Statistical data from the Office of the Prosecutor General for 2022–2024 are analyzed, and it is concluded that the level of criminal offenses in the field of terrorism has decreased from 287 to 130 registered criminal offenses. The global terrorism index among countries of the world was analyzed according to their terrorist activity, and it was determined that in 2024, Burkina Faso ranked first with a score of 8.58 points. International anti-terrorism legislation has been studied from a historical perspective. It has been established that the provisions of international and European conventions often do not regulate cooperation between states, the definition of terms, the duration of agreements, and implementation mechanisms in sufficient detail. It is noted that international treaties and memoranda in the field of counterterrorism must clearly define the procedure for cooperation, exchange of information, issues of extradition of terrorists, and joint counterterrorism operations. It is justified that it is important to create a single anti-terrorism convention that would regulate counter-terrorism. It has been established that the main entity in the counter-terrorism system in Ukraine is the Anti-Terrorism Center under the Security Service of Ukraine. The role of international organizations in countering terrorism has been studied. It has been determined that the key organizations in the field of countering terrorist activities are: Interpol, Europol, The European Counter Terrorism Centre (ECTC), and The Financial Action Task Force (FATF). Programs and projects created to counter terrorism are described: Tech Against Terrorism (TAT) and The Counter-Terrorism Information Exchange and Criminal Justice Responses project (CT INFLOW). It is concluded that international organizations play an important role in countering terrorism. However, despite the existence of international organizations and mechanisms for cooperation between states in the field of combating terrorism, effective counteraction to this phenomenon remains an acute global problem.

Key words: *terrorism, countering terrorism, anti-terrorism legislation, state of terrorism, subjects of countering terrorism.*

Вступ. Тероризм як загроза міжнародній безпеці є однією із найактуальніших проблем сучасного світу, що має глобальний характер, загрожуючи політичною дестабілізацією, загрозою цивільному населенню, економічним наслідкам та інформаційній війні. Тероризм у різних проявах перетворився на одну з найнебезпечніших соціально-негативних проблем людства, яка за своїми масштабами та наслідками увійшла в XXI ст. Тероризм є питанням не лише внутрішньої безпеки держави, але і глобальної загрози, яка потребує спільних зусиль для зміцнення міжнародної співпраці та протидії на всіх рівнях. Тому тероризм вийшов за межі внутрішньодержавного явища і став проблемою міжнародного рівня.

Проблеми тероризму як загрози міжнародній безпеці досліджували вчені-науковці різних галузей та наукових напрямків, зокрема О.М. Бандурка, М.П. Гребін, Ю.В. Дубок, О.І. Галинський, Б.М. Ємельянов, В.В. Животов, А.Т. Комзюк, В.В. Конопльов, О.В. Копан, А.Р. Кривчун, С.О. Кузніченко, І.О. Кіріченко, О.В. Негодченко, Ю.Б. Оболенський, В.Л. Регульський, Т.В. Смачило, О.Н. Ярмиша та ін.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження тероризму, як загрози міжнародній безпеці, аналіз державних і міжнародних заходів, які спрямовані на запобігання терористичним актам, вирішення питань розробки єдиної міжнародної системи протидії тероризму, що є пріоритетним напрямом у сфері національної та міжнародної безпеки.

Результати дослідження. Для забезпечення протидії тероризму у світі необхідно створити єдину міжнародну систему, яка повинна включати міжнародно-правові акти, які б чітко регулювали діяльність національних, міжнародних та європейських організацій, які

протидіють тероризму та визначають спрямування розвитку загальнонаціонального антитерористичного законодавства.

На сьогодні комплекс заходів із протидії тероризму регулюється національним законодавством кожної держави. Водночас безперечно, що врегулювання питань у цій сфері має забезпечуватись відповідно до норм міжнародного права та з огляду на передовий досвід зарубіжних країн у протидії терористичним загрозам. Правовим напрямком протидії тероризму є законодавче урегулювання питань, що визначають тероризм як злочин та передбачається відповідальність за терористичну діяльність.

Правову основу боротьби з тероризмом становлять: «Конституція України, Кримінальний кодекс України, Закон України «Про боротьбу з тероризмом», інші закони України, Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом (1977 р.), Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом (1997 р.), Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму (1999 р.) інші міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, резолюції Ради Безпеки ООН та інших міжнародних безпекових організацій, укази і розпорядження Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, а також інші нормативно-правові акти, що приймаються на виконання законів України» [13].

Генезис явища тероризму свідчить про його значну трансформацію: «змінюються форми здійснення терористичних актів, відбувається зсув у полі цільового впливу терористів, змінюються методи їх діяльності, особливості організаційного будівництва та ін. Тероризм також має багато спільного з іншими формами соціального протесту і насильства – агресією, збройною боротьбою, військовими конфліктами різного ступеня інтенсивності, партизанськими діями, диверсіями тощо. Тому цілком зрозуміла велика кількість визначень, запропонованих у термінології. У сучасній науковій літературі існує понад ста визначень тероризму. Хоча на рівні ООН на сьогоднішній день не досягнуто жодної домовленості про визначення цього поняття» [14].

Відповідно прийнятий 20 березня 2003 року Закон України «Про боротьбу з тероризмом» визначає термін «тероризм» на національному законодавчому рівні, як «суспільно небезпечну діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей» [13].

Крім того в цьому ж Законі визначено поняття «міжнародний тероризм – здійснювані у світовому чи регіональному масштабі терористичними організаціями, угрупованнями, у тому числі за підтримки державних органів окремих держав, з метою досягнення певних цілей суспільно небезпечні насильницькі діяння, пов'язані з викраденням, захопленням, вбивством ні в чому не винних людей чи загрозою їх життю і здоров'ю, зруйнуванням чи загрозою зруйнування важливих народногосподарських об'єктів, систем життєзабезпечення, комунікацій, застосуванням чи загрозою застосування ядерної, хімічної, біологічної та іншої зброї масового ураження» [13].

Саме за масштабами дії тероризм поділяється на внутрішньодержавний і транснаціональний (міжнародний). «Внутрішньодержавний тероризм пов'язаний з діяльністю як державних структур з придушення інакомислення за допомогою превентивного насильства й насадження страху в суспільстві, так і боротьбою опозиційних сил проти чинного режиму, що має на меті зміну економічного або політичного устрою власної країни. Внутрішньодержавний тероризм характерний лише для якоїсь окремо взятої країни і не виходить за її територіальні межі. Міжнародний тероризм визначається як тероризм, що зачіпає своїми терористичними актами громадян і територію більш ніж однієї країни» [14].

Кримінальне законодавство передбачає низку складів кримінальних правопорушень (ст.ст. 258–258-6 КК України), які передбачають відповідальність за діяння пов'язані з терористичним актом. Зокрема відповідно до ст. 258 КК України «терористичним актом є застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя

чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, міжнародними організаціями, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста)» [10].

З огляду на статистичні дані Генеральної прокуратури України протягом 2022–2024 років кількість кримінальних правопорушень у сфері тероризму суттєво зменшилася. Зокрема, протягом аналізованого періоду рівень кримінальних правопорушень у сфері тероризму знизився з 287 до 130 зареєстрованих кримінальних правопорушень [8], що на 54,7% менше порівняно з показником 2022 року. Загалом, це вказує на позитивну тенденцію, а саме зниження даних кримінальних правопорушень на 30,5% порівняно з 2023 роком та – на 35% порівняно з 2022 роком, кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень (табл. 1) [8].

Що стосується кримінальних правопорушень у сфері тероризму на міжнародній арені, то варто зазначити, що відповідно до статистичних даних Statista у 2023 році було зареєстровано 7382 терористичних атак [3]. З них перше місце за кількістю терористичних атак посідає Сирія, включаючи 1405 атак, на другому місці – Пакистан (695 атак), а на третьому – Ізраїль (665 атак) (рис. 1). Слід зазначити, що у 2023 році найбільшу кількість терористичних атак здійснила Ісламська держава в Іраку та Сирії. Третє місце посіло відділення Ісламської держави в Демократичній Республіці Конго – ІДІЛ-ДРК.

Аналізуючи глобальний індекс тероризму, який складається Інститутом економіки та миру й щорічно визначає країни світу за їхньою терористичною активністю, простежуємо, що у 2024 році перше місце посіла країна Буркіна-Фасо. Так, дана країна в глобальному

Таблиця 1

Рівень та динаміка кримінальних правопорушень у сфері тероризму в Україні за 2022–2024 рр.

Роки	2022	2023	2024
Всього зареєстровано кримінальних правопорушень у сфері тероризму	287	187	130
Динаміка кримінальних правопорушень у сфері тероризму у % до попереднього року	–	– 35%	– 30,5%

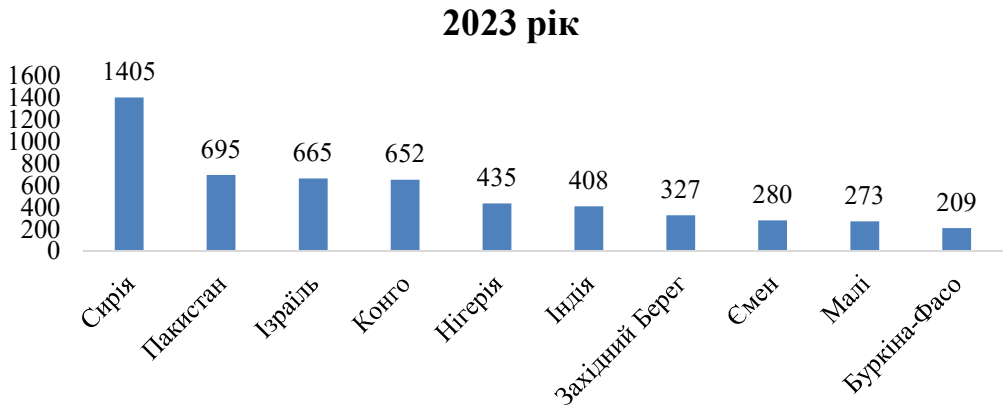

Рис. 1. Кількість терористичних атак у 2023 році за країнами

індексі тероризму отримала оцінку 8,58 балів, що робить її країною, яка найбільше постраждала від тероризму на Землі. На другому місці – Пакистан (8,37), а на третьому місці – Сирія (8,01) [3] (рис. 2).

Враховуючи вищезазначене, питання протидії тероризму як на конвенційному рівні, так і спеціально кримінологічному рівні є особливо актуальним, оскільки потребує вживання ефективних заходів для зменшення проявів цього негативного явища.

Досліджуючи міжнародне антитерористичне законодавство слід зазначити, що воно має давню історію. Починаючи з 1920–1930 років почали проводитись міжнародні конференції з питань боротьби з тероризмом. Перша конференція відбулася у Варшаві в 1927 році, друга – 1928 р. у Римі, третя – 1930 р. у Брюсселі, четверта – 1931 р. у Парижі, п'ята – 1933 р. у Мадриді, шоста – у 1935 р. у Копенгагені. Пізніше 16 листопада 1937 р. у Женеві на Міжнародній конференції було прийнято конвенцію «Про запобігання злочинів політичного характеру, визначених як акти політичного тероризму, і про встановлення покарання за них». Вказана конвенція не набула чинності і не ратифікувалась країнами, але була важливою при обговоренні проблем тероризму.

Після Другої світової війни перед світом постало завдання розроблення міжнародного законодавства в сфері протидії тероризму. У 1972 році Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй розглядала питання засобів, спрямованих на припинення тероризму та інших форм насильства, які загрожують життю невинних людей, призводять до їх загибелі або становлять небезпеку основам свободи. За результатами цього розгляду була прийнята Резолюція № 3034. Відповідно до пункту 9 цієї резолюції у 1973 році було засновано Спеціальний комітет з питань міжнародного тероризму, який мав на меті координацію міжнародних заходів з протидії терористичним актам. Важливим кроком у боротьбі з міжнародним тероризмом стало прийняття у 1977 році Європейської конвенції про боротьбу з тероризмом, яка закріпила правові засади співпраці держав у протидії терористичним діям та встановила відповідальність за терористичні акти на міжнародному рівні [9].

18 грудня 1979 року Генеральна Асамблея ООН прийняла Міжнародну конвенцію по боротьбі із захопленням заручників [12].

Міжнародна конвенція по боротьбі з бомбовим тероризмом, яка була прийнята 15 грудня 1997 року визначила, що «діяння з використанням вибухових пристроїв, що належать до злочинів терористичного характеру» [11]. В статті 2 зазначено, що «будь-яка особа скоює злочин за змістом цієї Конвенції, якщо вона незаконно й умисно доставляє, розміщує, призводить у дію або підриває вибуховий чи інший смертоносний пристрій у межах місць громадського користування, державного або урядового об'єкту, об'єкту системи

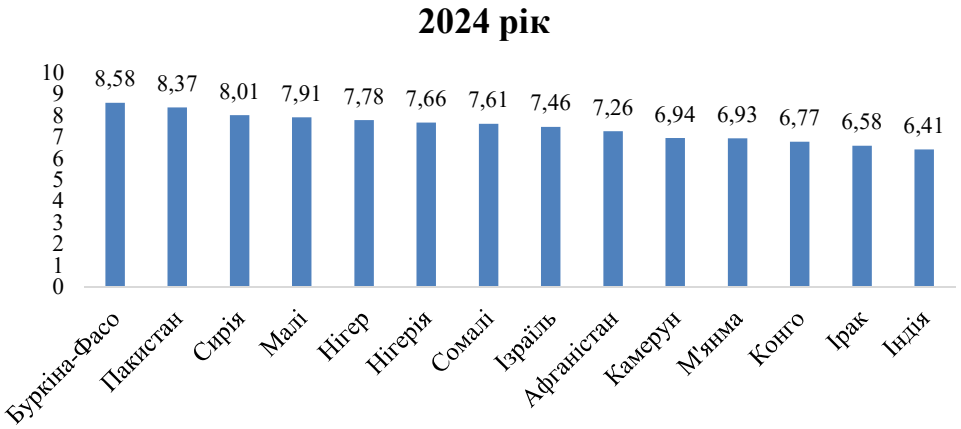

Рис. 2. Глобальний індекс тероризму 2024 року

громадського транспорту або об'єкту інфраструктури, таким чином, що спрямовано проти них з наміром: завдання смерті або тяжкого каліцтва; вчинити значне руйнування такого місця, об'єкта або системи, коли таке руйнування спричиняє або може спричинити великі економічні збитки» [11].

Аналіз міжнародних та європейських конвенцій показує, що їхні положення часто недостатньо детально регламентують співпрацю держав, визначення термінів, строки дії угод та механізми реалізації. Тому міжнародні договори та меморандуми у сфері протидії тероризму повинні чітко визначати порядок співробітництва, обміну інформацією, екстрадиції терористів та проведення спільних антитерористичних операцій.

Також необхідно зазначити, що в світовій практиці є важливим створення єдиної антитерористичної конвенції, яка б регламентувала протидію тероризму, оскільки існують розбіжності між внутрішньодержавним законодавством в різних країнах та міжнародно-правовими актами. Крім того, кожна держава по-різному відчуває загрозу тероризму, який має різні об'єкти посягання, тому на законодавчому рівні формулює правову систему керуючись національними інтересами.

На спеціально-кримінологічному рівні протидію у сфері тероризму здійснюють суб'єкти, для яких боротьба з тероризмом є основною функцією, зокрема: Служба безпеки України, Міністерство оборони України, Міністерство внутрішніх справ України, Державна прикордонна служба, Управління державної охорони, Державна кримінально-виконавча служба, Державна служба з надзвичайних ситуацій, Національна гвардія, Національна поліція, Збройні Сили України. Основним суб'єктом у системі протидії тероризму є Антитерористичний центр при Службі безпеки України [7].

Одним із ключових способів боротьби з тероризмом є діяльність міжнародних організацій, спрямована на запобігання та нейтралізацію терористичних загроз у всіх їх проявах. Однією з таких організацій є Інтерпол, який координує міжнародне співробітництво правоохоронних органів, забезпечує обмін інформацією, розслідування та розшукову діяльність у сфері боротьби з тероризмом.. За допомогою Інтерполу правоохоронні органи різних країн світу можуть здійснювати обмін розвідувальною інформацією та повідомленнями щодо транснаціональних терористичних мереж, що краще дає зрозуміти про їхні методи, мотиви та фінансування, а також виявляти та затримувати підозрюваних. Відповідно Інтерпол з метою протидії тероризму запроваджує механізми запобігання та реагування, які скоординовані між відповідними відомствами, включаючи поліцію, митницю, прикордонний контроль, фахівців охорони здоров'я, військових, розвідувальні служби та фахівців з управління навколишнім середовищем. Інтерпол для досягнення своєї мети здійснює свою діяльність через такі способи як: обмін інформацією та аналіз розвідувальних даних; нарощування потенціалу та навчання; оперативну підтримку [2].

Іншою не менш потужною організацією у протидії тероризму є Європол. Зусилля Європолу у боротьбі з тероризмом координуються Європейським антитерористичним центром (далі – ЕСТС), який офіційно розпочав свою діяльність 1 січня 2016 року. ЕСТС виконує роль інформаційного центру Європолу з питань протидії тероризму, забезпечуючи обмін інформацією та розвідувальними даними між правоохоронними органами країн ЄС та за їх межами. ЕСТС звіряє оперативні дані в реальному часі з даними, які вже має Європол, швидко виявляючи зачіпки, а також аналізує всі доступні деталі розслідування для створення цілісної картини діяльності терористичної мережі [1].

Основним завданням ЕСТС є надання індивідуальної оперативної підтримки країнам ЄС з питань протидії тероризму. Для виконання цього завдання ЕСТС розробив чотириступеневий підхід:

– сприяння обміну інформацією та транскордонному співробітництву;

– ефективна оперативна підтримка, координація дій під час розслідувань у країнах ЄС;

– підтримка оперативного аналізу терористичної діяльності під час онлайн-розслідувань;

– централізовані можливості для стратегічної підтримки [1].

Ще однією досить важливою організацією у протидії тероризму є «The Financial Action Task Force» (далі – FATF). Вона очолює глобальні дії щодо боротьби з відмиванням коштів, фінансуванням тероризму та фінансуванням розповсюдження зброї масового ураження [6].

FATF досліджує способи відмивання коштів та фінансування тероризму, сприяє впровадженню міжнародних стандартів для зниження ризиків та оцінює ефективність заходів, які вживають країни. Організація регулярно публікує звіти, що підвищують обізнаність щодо новітніх методів відмивання коштів, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового ураження, щоб уряди та приватний сектор могли вчасно вжити належних заходів у відповідь на ці загрози [6].

Також цікавими є програми та проєкти, які створюються для протидії тероризму. Зокрема, однією із таких програм є «Tech Against Terrorism» (далі – TAT), яку підтримує Управління ООН з боротьби з тероризмом. TAT об'єднує міждисциплінарну команду фахівців з питань антитерористичної політики, аналітиків з відкритих джерел, розробників та спеціалістів з обробки даних. Завдяки широкому спектру знань команда TAT надає всебічну підтримку глобальній технологічній галузі, допомагаючи ефективно й точно виявляти терористичні загрози [4].

Учасники цієї програми співпрацюють із системою ООН задля вдосконалення глобальних та правозахисних заходів реагування на використання мережі Інтернет терористами. Крім того, TAT співпрацює з міжнародними організаціями, а також з урядами Великої Британії, Іспанії, Швейцарії, Нідерландів, Республіки Корея та Канади.

TAT прагне забезпечити технологічні компанії та уряди можливостями та заходами запобігання щодо онлайн-терористичних загроз. Їхня робота зосереджена на розвідці загроз, технічних інноваціях та консультаціях з питань політики [4].

Іншим проєктом у сфері протидії тероризму є «The Counter-Terrorism Information Exchange and Criminal Justice Responses project» (далі – CT INFLOW), який спрямований на підтримку країни-партнерів у їхніх зусиллях щодо запобігання та припинення діяльності терористичних мереж і вербувальників, протидії фінансуванню тероризму та притягнення терористів до відповідальності [5].

CT INFLOW адаптує свої результати відповідно до пріоритетів правоохоронних та інших відповідних структур, зокрема суддів, прокурорів, поліції, служб безпеки та інших міжнародних організацій у країнах-бенефіціарах. Він охоплює пріоритетні сфери кримінального правосуддя у боротьбі з тероризмом, зокрема сприяє міжнародному співробітництву, обміну інформацією та ефективному реагуванню в межах кримінального правосуддя – як у самих країнах-партнерах, так і між ними та міжнародними організаціями [5].

Висновки. Тероризм як явище, а також як глобальна об'єктивна дійсність, дедалі більше стає серйозною загрозою для життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави як в Україні, так і у світовому масштабі. Аналіз міжнародних антитерористичних правових актів свідчить про їхню неповноту та недостатню системність, що зумовлює необхідність подальшого вдосконалення міжнародного правового регулювання у цій сфері. З огляду на це, першочерговим завданням є розробка та прийняття єдиної конвенції з протидії тероризму, метою якої має стати підвищення ефективності внутрішньодержавних механізмів боротьби з міжнародним тероризмом. Незважаючи на існування міжнародних організацій та механізмів співпраці між державами у сфері боротьби з тероризмом, ефективна протидія цьому явищу залишається гострою глобальною проблемою. У зв'язку з цим надалі необхідно продовжувати роботу над розробленням ефективних механізмів запобігання та протидії терористичним загрозам.

Список використаних джерел:

1. EUROPOL. URL: https://www.europol.europa.eu/about-europol/european-counter-terrorism-centre-ectc (дата звернення: 11.05.2025 р.)

2. INTERPOL. URL: https://www.interpol.int/Crimes/Terrorism (дата звернення: 11.05.2025 р.)

3. Statista. Terrorism: Facts and statistics. URL: https://www.statista.com/topics/2267/terrorism/#topicOverview (дата звернення: 11.05.2025 р.)

4. Tech Against Terrorism. URL: https://techagainstterrorism.org/about (дата звернення: 12.05.2025 р.)

5. The Counter-Terrorism Information Exchange and Criminal Justice Responses project. URL: https://www.cepol.europa.eu/international-cooperation/ct-inflow (дата звернення: 11.05.2025 р.)

6. The Financial Action Task Force. URL: https://www.fatf-gafi.org/en/the-fatf/what-we-do.html (дата звернення: 11.05.2025 р.)

7. Антитерористичний центр при Службі безпеки України. URL: https://ssu.gov.ua/antyterorystychnyi-tsentr-pry-ssu (дата звернення: 10.05.2025 р.)

8. Генеральна прокуратура України. URL: https://new.gp.gov.ua/ua/posts/statistika (дата звернення: 10.05.2025 р.)

9. Конвенція Ради Європи «Про боротьбу з тероризмом» від 27 січня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_331#Text (дата звернення: 12.05.2025 р.)

10. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 10.05.2025)

11. Міжнародна конвенція ООН «Про боротьбу з бомбовим тероризмом» від 15 грудня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_374#Text (дата звернення: 10.05.2025 р.)

12. Міжнародна конвенція ООН «Про боротьбу із захопленням заручників» від 17 грудня 1979 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_087 (дата звернення: 10.05.2025 р.)

13. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20 березня 2003 № 638-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15 (дата звернення: 10.05.2025 р.)

14. Требін М.П. Тероризм як загроза міжнародній безпеці в XXI столітті. *Сучасна гуманітаристика: актуальні питання та перспективи розвитку* : монографія. Аналіт. центр сучас. гуманітаристики. Харків : Право, 2025. С. 83–223.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

ЖИВОТОВСЬКА С. М.,
orcid.org/0009-0004-6325-2974
аспірант наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.1+343.352+343.98(4)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.57

ПОВНОВАЖЕННЯ КЕРІВНИКІВ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ОРГАНІВ У КРАЇНАХ ЄС: КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ РОЗСЛІДУВАННЯМ

У статті здійснено комплексне дослідження кримінально-процесуальних повноважень керівників антикорупційних органів у країнах Європейського Союзу, зокрема Франції, Румунії та Литви. Актуальність теми зумовлена необхідністю удосконалення правового механізму управління розслідуванням корупційних злочинів в Україні, з урахуванням найкращих європейських практик. Звертається увага на різні моделі розмежування процесуальних і адміністративних функцій, рівень незалежності керівників антикорупційних структур, а також їх взаємодію з органами прокуратури. Проаналізовано французьку модель, в якій керівник антикорупційного підрозділу (OCLCIFF) виконує переважно координаційні функції, а процесуальне керівництво належить фінансовій прокуратурі (PNF). Румунська модель, представлена діяльністю Національного антикорупційного директорату (DNA), є прикладом централізованої системи, де керівник виконує як адміністративні, так і процесуальні повноваження, маючи статус прокурора. Литовська Служба спеціальних розслідувань (STT) характеризується інституційною незалежністю, водночас процесуальні рішення залишаються у віданні Генеральної прокуратури. У результаті порівняльного аналізу виявлено, що всі три моделі забезпечують ефективність боротьби з корупцією завдяки чіткому нормативному регулюванню, функціональному розмежуванню повноважень та належному процесуальному контролю. Зроблено висновок про можливість адаптації окремих елементів європейського досвіду до української правової системи з метою підвищення ефективності діяльності Національного антикорупційного бюро України. Запропоновано напрями вдосконалення взаємодії між НАБУ і Спеціалізованою антикорупційною прокуратурою, а також нормативного закріплення управлінських повноважень керівників антикорупційних підрозділів у кримінальному процесі.

Ключові слова: *антикорупційний орган, кримінальний процес, керівник розслідування, процесуальні повноваження, прокуратура, Європейський Союз, НАБУ, управління досудовим розслідуванням, антикорупційна стратегія.*

Zhyvotovska S. M. Powers of the heads of anti-corruption agencies in EU countries: criminal procedural aspects of investigation management

The article presents a comprehensive study of the criminal procedural powers of the heads of anti-corruption agencies in European Union countries, specifically France, Romania, and Lithuania. The relevance of the topic is driven by the need to

improve the legal mechanisms for managing the investigation of corruption-related crimes in Ukraine, taking into account the best European practices. Particular attention is paid to different models of dividing procedural and administrative functions, the degree of independence of anti-corruption agency heads, and their interaction with prosecutorial authorities. The French model is analyzed, where the head of the anti-corruption unit (OCLCIFF) performs mainly coordination functions, while procedural leadership belongs to the financial prosecution service (PNF). The Romanian model, represented by the National Anticorruption Directorate (DNA), exemplifies a centralized system in which the head exercises both administrative and procedural powers, holding the status of a prosecutor. Lithuania's Special Investigation Service (STT) is characterized by institutional independence, whereas all procedural decisions fall within the competence of the General Prosecutor's Office. The comparative analysis shows that all three models ensure the effectiveness of anti-corruption efforts due to clear legal regulation, functional division of powers, and appropriate procedural oversight. The study concludes that certain elements of the European experience can be adapted to the Ukrainian legal system to enhance the effectiveness of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine (NABU). Suggestions are made for improving cooperation between NABU and the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office, as well as for legally defining the management powers of heads of anti-corruption units within criminal proceedings.

Key words: *anti-corruption agency, criminal procedure, head of investigation, procedural powers, prosecution, European Union, NABU, pre-trial investigation management, anti-corruption strategy.*

Вступ. У сучасному світі корупція залишається однією з ключових загроз демократичному правопорядку, економічному розвитку та довірі громадян до публічної влади. У відповідь на ці виклики більшість країн Європейського Союзу створили спеціалізовані антикорупційні органи, покликані забезпечити ефективне розслідування корупційних злочинів, зокрема у вищих ешелонах влади. Особливе місце в структурі таких органів посідає керівник, який не лише здійснює організаційне управління, а й, залежно від моделі, реалізує окремі або комплексні процесуальні повноваження у межах кримінального провадження.

Роль керівника антикорупційного органу в системі кримінального правосуддя різниться від країни до країни: в одних державах (як-от Румунія) він має статус прокурора і безпосередньо здійснює процесуальне керівництво розслідуванням, в інших (наприклад, у Литві) – виконує координаційну або адміністративну функцію. Така варіативність обумовлена як правовими традиціями держав, так і специфікою організації прокурорського нагляду та досудового розслідування.

Вивчення зарубіжного досвіду діяльності керівників антикорупційних органів є надзвичайно актуальним для України, яка перебуває на шляху формування ефективної антикорупційної інфраструктури. Зокрема, постає потреба у порівняльно-правовому аналізі іноземних моделей реалізації керівних процесуальних функцій, що дозволяє не лише ідентифікувати їх переваги, а й адаптувати окремі елементи до національного законодавства з метою підвищення ефективності розслідування корупційних злочинів.

Порівняльне вивчення правових моделей дає змогу виявити як ефективні інструменти управління досудовим розслідуванням, так і можливі ризики надмірної концентрації повноважень або недостатньої незалежності. Особливої уваги заслуговують практики тих держав ЄС, де антикорупційні органи продемонстрували високу результативність у боротьбі з корупцією на найвищих щаблях влади. У цьому контексті важливо розглянути приклади Франції, Румунії та Литви, де були сформовані відмінні, але дієві інституційні підходи. Аналіз цих моделей дозволяє виокремити ключові елементи ефективного процесуального управління антикорупційними розслідуваннями.

У вітчизняному науковому дискурсі окремі аспекти цієї проблематики досліджували Р. Войтюк (2019) [1], П. Корнієць (2021) [2], І. Кушпіт (2021) [3], які аналізували правовий статус, повноваження та відповідальність детективів НАБУ і роль прокуратури у цьому процесі. Значний практичний і аналітичний внесок також зробили А. Ситник, Н. Холодницький, а також експерти Центру протидії корупції – зокрема О. Щербан (Щорічні аналітичні звіти). Їхні напрацювання окреслили проблеми нормативного розмежування повноважень, забезпечення інституційної незалежності та ефективності антикорупційного розслідування в Україні. Водночас питання порівняння української моделі з відповідними європейськими підходами залишається недостатньо висвітленим у правничій літературі, що й зумовлює подальшу потребу в його комплексному вивченні.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення аналізу кримінально-процесуальних повноважень керівників антикорупційних органів у країнах Європейського Союзу з акцентом на їх роль у здійсненні управління досудовим розслідуванням, а також визначення можливостей адаптації зарубіжного досвіду до української правозастосовної практики.

Результати дослідження. Модель організації антикорупційної діяльності у Франції є прикладом тісної взаємодії між спеціалізованими слідчими підрозділами та органами прокуратури. У 2013 році, внаслідок реформи антикорупційної політики, було створено дві ключові структури:

1. Центральне управління з протидії корупції, фінансовим та податковим правопорушенням (OCLCIFF);
2. Національну фінансову прокуратуру (Parquet National Financier, PNF).

Ці дві інституції функціонують у тісному зв'язку та мають чітко розмежовані повноваження. З одного боку, OCLCIFF є спеціалізованим підрозділом поліції (підпорядкованим Міністерству внутрішніх справ), до функцій якого належать оперативно-розшукова діяльність, аналітична обробка фінансових даних, підготовка та реалізація заходів слідчого характеру. З іншого боку, саме PNF здійснює повний процесуальний контроль за кримінальними провадженнями щодо складних економічних злочинів, зокрема корупційних схем, що стосуються високопосадовців, транснаціональних компаній і банківських установ [4].

Керівник OCLCIFF, як правило, є високопоставленим офіцером поліції. Він організовує роботу підрозділу, розподіляє обов'язки між оперативниками, забезпечує технічне та кадрове функціонування органу. Проте, що принципово важливо, не має власного процесуального статусу у кримінальному процесі. Усі процесуальні рішення – щодо початку розслідування, проведення обшуків, доступу до банківської інформації, міжнародного співробітництва тощо – ухвалюються виключно прокурорами PNF.

У процесуальному плані саме прокурор PNF:

– відкриває досудове розслідування з підстав, передбаченими французьким Кримінально-процесуальним кодексом;

– затверджує план розслідування;

– формує оперативно-слідчі групи, до яких включає співробітників OCLCIFF;

– надає санкції на окремі слідчі дії;

– приймає рішення щодо пред'явлення обвинувачення або передачі справи до суду.

Таким чином, керівник антикорупційного органу у Франції виконує переважно координаційно-адміністративну функцію, не втручаючись у процесуальні аспекти кримінального провадження. Така модель є характерною для системи континентального (романо-германського) права, в якій ключова роль у досудовому процесі традиційно належить прокуратурі.

Окремої уваги заслуговує взаємодія між OCLCIFF і PNF. Вона регламентується спеціальними міжвідомчими угодами, у яких закріплено стандарти комунікації, строки звітування, порядок подання матеріалів та критерії оцінки ефективності. Така система забезпечує одночасно оперативність розслідування, процесуальну законність і інституційну підзвітність, мінімізуючи ризики зловживань[5].

Загалом, французька модель свідчить про те, що ефективна антикорупційна діяльність можлива й за умови обмеженого процесуального впливу керівника антикорупційного

органу, якщо останній функціонує у тісній і збалансованій співпраці з прокуратурою, яка виконує функції централізованого процесуального координатора. Такий підхід може бути релевантним для вдосконалення моделі взаємодії НАБУ та САП в Україні.

Антикорупційна система Румунії вважається однією з найбільш структуровано-ефективних у Центральній і Східній Європі. Її ядром є Національний антикорупційний директорат (Direcția Națională Anticorupție, DNA), створений у 2002 році як підрозділ Генеральної прокуратури при Високому касаційному суді Румунії. Його основне завдання – розслідування корупційних злочинів, що вчиняються посадовими особами найвищого рівня, включаючи міністрів, парламентарів, суддів і прокурорів [6].

Головною особливістю моделі є те, що керівник DNA – це прокурор, який одночасно є керівником органу і здійснює пряме процесуальне керівництво. Такий подвійний статус забезпечує високу оперативність ухвалення рішень і дозволяє зосередити процесуальні, адміністративні та організаційні повноваження в одних руках. Це істотно відрізняє румунську модель від французької, де існує чітке розмежування функцій між слідством та прокурором.

До ключових повноважень керівника DNA належать:

– організація та безпосереднє керівництво групами прокурорів і поліцейських-детективів;

– визначення пріоритетів розслідувань;

– затвердження планів дій і матеріалів досудового розслідування;

– погодження заходів забезпечення кримінального провадження (арешти, обшуки, тимчасовий доступ до речей і документів);

– участь у формуванні обвинувачення та представництво інтересів обвинувачення в суді.

Процесуальне керівництво в рамках DNA здійснюється незалежно від інших органів прокуратури. Більше того, відповідно до румунського законодавства, справи, розслідувані DNA, не підлягають втручанню з боку керівництва Генеральної прокуратури, що гарантує високий рівень інституційної незалежності.

Ця модель зазнавала політичного тиску – особливо у період активного притягнення до відповідальності високопосадовців. Однак саме така централізована структура, з сильним, процесуально активним керівником, сприяла високим результатам: за даними Єврокомісії, протягом 2013–2017 рр. DNA передало до суду сотні справ щодо чиновників найвищого рівня, з високим відсотком обвинувальних вироків.

З огляду на це, румунська модель є яскравим прикладом того, як поєднання функцій прокурора і керівника антикорупційного органу може сприяти ефективному розслідуванню складних корупційних злочинів за умови належних правових гарантій незалежності.

У Литовській Республіці головним антикорупційним органом є Служба спеціальних розслідувань (Specialiųjų tyrimų tarnyba, STT). На відміну від моделей Франції та Румунії, у Литві обрано шлях організаційної автономії слідчого органу при збереженні процесуального керівництва з боку прокуратури.

Керівник STT – директор служби – призначається Президентом Литви за погодженням з парламентом (Сеймом). Він має широкі адміністративні повноваження, у тому числі:

– організація діяльності підрозділів Служби;

– визначення стратегічних пріоритетів;

– координація оперативно-розшукових і профілактичних заходів;

– представництво установи на національному й міжнародному рівнях [7].

Однак, на відміну від керівника DNA у Румунії, директор STT не має процесуального статусу прокурора чи слідчого. Усі процесуальні рішення (реєстрація проваджень, санкції на обшуки, вручення підозри тощо) ухвалюються виключно прокурорами Генеральної прокуратури Литви.

У цьому контексті модель STT має такі особливості:

– чітке розмежування повноважень між оперативною та процесуальною сферами;

– забезпечення інституційної незалежності антикорупційного органу від виконавчої влади;

– конституційно гарантований статус STT як окремої служби, що має право розслідувати злочини, пов'язані з корупцією, зловживанням владою та інші службові правопорушення.

STT функціонує у тісній співпраці з Генеральною прокуратурою: прокурор залучається на початковому етапі досудового розслідування та виконує функції контролю за законністю й обґрунтованістю дій працівників служби.

Литовська модель демонструє ефективність поділу адміністративного управління та процесуального керівництва, що дозволяє уникнути надмірної концентрації повноважень та забезпечити баланс між незалежністю антикорупційного органу і контролем за дотриманням прав людини в кримінальному провадженні.

Висновки. Отже, аналіз кримінально-процесуальних повноважень керівників антикорупційних органів у країнах Європейського Союзу (на прикладі Франції, Румунії та Литви) свідчить про існування різних моделей організації управління розслідуванням, кожна з яких має свої сильні сторони та потенційні виклики.

Французька модель характеризується чітким розмежуванням функцій між антикорупційним слідчим підрозділом (OCLCIFF) та прокуратурою (PNF), де вся процесуальна відповідальність покладається на прокурора. Керівник антикорупційного підрозділу, будучи адміністративною фігурою, виконує функції організаційного менеджменту, не втручаючись у процесуальні аспекти. Такий підхід дозволяє забезпечити законність і підконтрольність слідчих дій, але потребує чітко налагодженої взаємодії між структурними ланками.

У Румунії, навпаки, реалізується централізована прокурорська модель, у межах якої керівник антикорупційного директорату (DNA) одночасно є процесуальним керівником. Поєднання організаційних і процесуальних повноважень у одній посадовій особі сприяє оперативності та злагодженості дій, однак вимагає високого рівня незалежності, професійності та законодавчого балансу для запобігання зловживанням владою.

Литовська модель, у свою чергу, базується на поділі функцій: Служба спеціальних розслідувань (STT) є організаційно незалежною, але не має процесуальної автономії – вона діє у тісній співпраці з прокуратурою, яка здійснює процесуальне керівництво. Така структура забезпечує інституційну незалежність антикорупційного органу, залишаючи процесуальні рішення в компетенції органів прокуратури, що узгоджується з принципами змагальності та контролю в кримінальному процесі.

Усі три моделі демонструють різні способи реалізації ключової ідеї – забезпечення ефективного, професійного та незалежного антикорупційного розслідування в межах кримінального провадження. Вони мають спільні риси: спеціалізацію, взаємодію з прокуратурою, нормативне закріплення незалежності, підзвітність та контроль.

Для України, яка продовжує формувати та вдосконалювати власну антикорупційну систему, зазначені підходи є надзвичайно цінними. Зокрема, досвід Румунії може бути корисним з точки зору ефективного управління антикорупційними справами в режимі «єдиного центру рішень»; французький підхід – у питанні збалансування повноважень та запобігання конфлікту інтересів; литовський варіант – у контексті забезпечення інституційної незалежності при збереженні прокурорського процесуального контролю.

Список використаних джерел:

1. Войтюк Р. В. Детектив Національного антикорупційного бюро України як суб'єкт кримінальних процесуальних правовідносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 227 с.

2. Корнієць П. Ю. Інституційна роль органів прокуратури в запобіганні та протидії корупції в НАБУ: розмежування повноважень і шляхи вдосконалення. *Вісник* Харківського національного університету внутрішніх справ. 2021. № 4 (95). С. 111–120. URL: https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/16109 (дата звернення: 02.12.2025).

3. Кушпіт І. Гарантії діяльності та відповідальність детектива НАБУ. Право.ua. 2021. № 3. С. 92–96. URL: https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2021/09/92-_Kushpit.pdf (дата звернення: 02.12.2025).

4. Office central de lutte contre la corruption et les infractions financières et fiscales (OCLCIFF). *Wikipédia* [site]. URL: https://fr.wikipedia.org/wiki/Office_central_de_lutte_contre_la_corruption_et_les_infractions_financi%C3%A8res_et_fiscales (дата звернення: 02.12.2025).

5. Parquet national financier (PNF). *Wikipédia* [site]. URL: https://fr.wikipedia.org/wiki/Parquet_national_financier (дата звернення: 02.12.2025).

6. OSCE. Best Practices in Combating Corruption / Organization for Security and Co-operation in Europe. Vienna : OSCE Publishing, 2005. 65 p. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/9/a/13738.pdf (дата звернення: 02.12.2025).

7. Transparency International. *Corruption Perceptions Index 2024: Lithuania*. 2025. URL: https://www.transparency.org/en/cpi/2024 (дата звернення: 02.12.2025).

8. Центр протидії корупції. Щорічні аналітичні звіти про діяльність НАБУ та САП. URL: https://antac.org.ua (дата звернення: 02.12.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

КОРЕНСЬКОЙ С. А.,
orcid.org/0009-0003-5381-8316
аспірант кафедри кримінального
процесу та криміналістики
*(Донецький державний університет
внутрішніх справ)*

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.58

ПОНЯТТЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИХ ПРИГОД

Стаття присвячена визначенню поняття ефективності досудового розслідування дорожньо-транспортних пригод як самостійної кримінальної процесуальної категорії. Обґрунтовано, що специфіка розслідування дорожньо-транспортних пригод зумовлена особливостями організаційних і техніко-криміналістичних основ. Вказано, що відсутність у науці дефініції ефективності досудового розслідування дорожньо-транспортних пригод призводить до її формального розуміння крізь призму загальних уявлень про результативність кримінального провадження. Звернуто увагу, що для вироблення науково обґрунтованого поняття необхідним є виділення системи критеріїв, які відображають істотні ознаки досліджуваного поняття. Доведено, що ключовими критеріями ефективності є законність, правомірність, швидкість, пізнавальна спрямованість та досягнення мети щодо викриття винної особи або встановлення її невинуватості. Констатовано, що досудове розслідування дорожньо-транспортних пригод спирається на загальні засади пізнавальної діяльності, однак здійснюється в чітко визначених кримінальним процесуальним законом межах та із застосуванням процесуальних засобів пізнання. Проаналізовано судову практику щодо впливу порушення принципів законності, правомірності та розумності строків на результативність досудового слідства. Звернуто увагу, що ЄСПЛ послідовно наголошує на необхідності дотримання засад законності та верховенства права, достатньої швидкості та здатності розслідування досягати своєї мети щодо притягнення винуватої особи до кримінальної відповідальності. Вказано, що запропоновані критерії до оцінки ефективності досудового розслідування дорожньо-транспортних пригод узгоджується із завданнями кримінального провадження. Підсумовано, що під ефективністю досудового розслідування дорожньо-транспортних пригод варто розуміти здатність досудового розслідування у законний та правомірний спосіб, шляхом проведення доказової (пізнавальної) діяльності, за мінімальний проміжок часу досягнути мети щодо викриття винної особи у вчиненні кримінального правопорушення внаслідок дорожньо-транспортної пригоди.

Ключові слова: *ефективність досудового розслідування, дорожньо-транспортна пригода, кримінальне провадження, критерії ефективності, законність.*

Korenskoy S. A. The concept of effectiveness of pre-trial investigation of road traffic accidents

The article is devoted to defining the concept of the effectiveness of pre-trial investigation of road traffic accidents as an independent criminal procedural category. It is argued that the specificity of traffic accident investigations is determined by

the peculiarities of organizational and technical-criminalistic foundations. It is noted that the absence of a definition of the effectiveness of pre-trial investigations of traffic accidents in science leads to its formal understanding through the prism of general ideas about the effectiveness of criminal proceedings. Attention is drawn to the fact that in order to develop a scientifically sound concept, it is necessary to identify a system of criteria that reflect the essential features of the concept under study. It is proven that the key criteria for effectiveness are legality, legitimacy, speed, cognitive orientation, and the achievement of the goal of exposing the guilty person or establishing their innocence. It is stated that the pre-trial investigation of traffic accidents is based on the general principles of cognitive activity, but is carried out within the limits clearly defined by criminal procedural law and with the use of procedural means of cognition. The court practice regarding the impact of violations of the principles of legality, legitimacy, and reasonable time limits on the effectiveness of pre-trial investigations has been analyzed. It is noted that the ECHR consistently emphasizes the need to comply with the principles of legality and the rule of law, sufficient speed, and the ability of the investigation to achieve its goal of bringing the guilty person to criminal responsibility. It is stated that the proposed criteria for assessing the effectiveness of pre-trial investigations of road traffic accidents are consistent with the objectives of criminal proceedings. It is concluded that the effectiveness of pre-trial investigations of road traffic accidents should be understood as the ability of pre-trial investigations to lawfully and legitimately, through evidence-gathering (investigative) activities, to achieve the goal of exposing the person guilty of committing a criminal offense as a result of a traffic accident in the minimum amount of time.

Key words: *effectiveness of pre-trial investigation, traffic accident, criminal proceedings, effectiveness criteria, legality.*

Вступ. Незважаючи на наявність значної кількості наукових досліджень, присвячених окремим проблемам тлумачення ефективності досудового розслідування, у вітчизняній кримінальній процесуальній доктрині питання визначення поняття ефективності досудового розслідування дорожньо-транспортних пригод залишається малодослідженим. Зокрема у роботах таких вчених як О. В. Калінніков, Т. В. Корчева, Т. О. Лоскутов, Ю. В. Стеценко, О. О. Торбас, О. М. Федорів та інших, головним чином увага зосереджена на виокремленні загальних ознак ефективності досудового розслідування у кримінальному провадженні. Натомість, особливості кримінальних правопорушень, вчинених у сфері безпеки дорожнього руху, наділяють досудове розслідування дорожньо-транспортних пригод низкою специфічних рис, необхідних для здійснення оцінки його ефективності, що зумовлює нагальну потребу проведення окремого наукового аналізу й обґрунтування зазначеного питання.

Постановка завдання. Метою статті є вирішення комплексного наукового завдання, пов'язаного з визначенням поняття ефективності досудового розслідування дорожньо-транспортних пригод. Досягнення цієї мети передбачає здійснення глибинного аналізу доктринальних положень щодо ефективності досудового розслідування загалом, з'ясування особливостей досудового розслідування дорожньо-транспортних пригод, виокремлення критеріїв його ефективності, та на цій основі формулювання цілісної дефініції досліджуваного поняття, що відображатиме його сутність, зміст і призначення в системі кримінального провадження.

Результати дослідження. Досудовому розслідуванню дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП) притаманна низка специфічних рис, які випливають зі особливостей вчинення відповідних кримінальних правопорушень, зокрема динамічності елементів дорожньої обстановки, зміни сигналів регулювання руху, інтенсивності руху автомобілів, умов формування слідової картини, швидкості отримання первинних відомостей тощо [1, с. 37].

Разом з тим, ДТП є складною і динамічною системою, що розвивається через взаємодію різних об'єктів між собою (транспортних засобів, предметів дорожньої обстановки, водіїв, пішоходів та ін.), внаслідок чого виникають нетипові для інших кримінальних правопорушень сліди [2, с. 381]. Тому для досягнення ефективності цього виду проваджень вирішального значення набувають як організаційні, так і правові засади техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування [3, с. 101; 4, с. 3; 5, с. 365]. Саме вони визначають виняткову спрямованість пізнавальної діяльності в процесі досудового слідства ДТП.

Власне специфіка досудового розслідування ДТП постає вже на початковому етапі, а його ефективність значною мірою зумовлюється своєчасністю реагування та оперативністю проведення першочергових слідчих (розшукових) дій [6, с. 39]. Водночас, як слушно зауважує В. Ю. Крупєй, характерним для досудового розслідування ДТП є надзвичайна залежність від дій патрульних поліцейських, які першими прибувають на місце події та вживають заходів щодо здійснення дослідчої перевірки, результати якої формують підґрунтя для подальшого проведення процесуальних дій. Патрульні поліцейські фіксують розташування транспортних засобів, надають допомогу потерпілим, організовують охорону місця події, з'ясовують обставини та відомості про учасників ДТП, визначають обсяг первинних слідів і формують перше розуміння про механізм вчинення ДТП [7, с. 248].

Загалом, особливості досудового розслідування ДТП у своїй сукупності формують стратегічний напрям для забезпечення його ефективності. Але доволі проблематичним залишається змістовне наповнення цього поняття, оскільки дефініція ефективності досудового розслідування ДТП не є предметом широкого наукового осмислення. Внаслідок цього може виникати різнобічне тлумачення досліджуваного поняття, тому що ефективність кримінального провадження здебільшого розглядається у формально-узагальненому вимірі, без урахування істотних ознак, притаманних конкретному виду кримінального правопорушення. Відтак відсутність наукового обґрунтування дефініції створює прогалину між загальними уявленнями про ефективність кримінального провадження та реальними потребами практики розслідування ДТП. Подібні обставини актуалізують необхідність формування цілісного підходу до визначення поняття ефективності досудового розслідування дорожньо-транспортних пригод, яке б відображало його спрямованість і практичне значення.

Власне ефективність традиційно тлумачиться як відповідність між поставленими цілями та фактично отриманими результатами, а також як досягнення потрібних наслідків. Ефективність виступає в ролі якісної категорії, що пов'язана з відношенням отриманого результату до затрат [8, с. 219; 9, с. 19]. Разом з тим деякі дослідження констатують наявність обов'язкових критеріїв, що забезпечують оцінку досягнення ефективності будь-якого виду діяльності, зокрема дієвість, оперативність (швидкість), економність, оптимальність використання ресурсів тощо. В загальному вигляді ефективність оцінюється крізь призму результативності діяльності та системи її показників, що дозволяють порівняти очікуваний результат із досягнутим [10, с. 61–64; 11, с. 474–475]. Подібні уявлення про ефективність певною мірою стали основою й для визначення поняття ефективності кримінального провадження у вітчизняній науці кримінального процесу. Проте суто загальнотеоретичні погляди не здатні відобразити низку істотних ознак, характерних виключно для розслідування ДТП, таких як раптовість, висока динамічність, різноманіття механізмів утворення слідів та інших. Ця сукупність відмінних рис формує зміст пізнавальної діяльності слідчого та визначає її обсяг і спрямування. Тому для наукового формулювання поняття ефективності досудового розслідування ДТП недостатньо апелювати лише до загальнофілософських уявлень, оскільки необхідним є диференційований аналіз природи кримінального провадження у справах про вчинення ДТП.

Таким чином, в межах сучасних наукових напрацювань, основна увага зосереджена на організаційній структурі, техніко-криміналістичному забезпеченні та тактичних прийомах початкового етапу досудового розслідування ДТП. Проте критерії ефективності такого розслідування залишаються осторонь наукової дискусії, адже у більшості випадків дослідники керуються загальним розумінням ефективності досудового розслідування як універсальної

категорії, без її адаптації до умов вчинення кримінальних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху, що унеможливлює формування цілісного розуміння досліджуваного поняття. Водночас для формулювання наукової дефініції ключовим є не лише описовий підхід, а насамперед чітке виокремлення критеріїв, без яких поняття втрачає свій внутрішній зміст, структуру та логічну завершеність. Дефініція, яка не ґрунтується на встановлених наукою ознаках, є поверховою, оскільки не дозволяє відмежувати його від суміжних понять. Саме тому у процесі побудови визначення потрібно керуватись усталеними науковими рекомендаціями щодо структури та логічної коректності термінів.

Загальновизнаним є підхід, відповідно до якого визначення повинно охоплювати сукупність ознак, необхідних і водночас достатніх для вказівки на певне явище [12, с. 296]. Йдеться про те, що дефініція має не лише називати явище, але й відображати ті істотні особливості, що є притаманними саме цьому предмету. Відтак до визначення повинні бути включені видові відмінності, які відрізняють досліджуване явище від інших, близьких за змістом [13, с. 160]. Інакше кажучи, визначення повинно розкривати зміст поняття через його сутнісні, об'єктивно притаманні характеристики, а не загальні риси. Вимоги такого формально-логічного порядку узгоджуються із положеннями ДСТУ 3966:2009 щодо термінологічної роботи, відповідно до якого формулювання термінів має передавати їх сутність через вираження істотних ознак. В стандарті наголошено, що визначення не повинно бути надмірно широким або надто вузьким, а має відображати об'єктивний зміст в тій повноті, яка дозволяє віднести його до відповідної наукової системи понять [14, с. 18]. Це означає, що при формулюванні дефініції «ефективність досудового розслідування дорожньо-транспортних пригод» неприпустимо обмежуватись універсальними підходами до розуміння результативності діяльності.

Враховуючи зазначене та з огляду на специфіку кримінальних правопорушень, пов'язаних з ДТП, потрібно перейти до виокремлення істотних критеріїв, покладених в основу визначення досліджуваного поняття. Зокрема доцільно виокремити такі критерії ефективності досудового розслідування дорожньо-транспортних пригод, як:

1. Законність.

Першим критерієм ефективності досудового розслідування ДТП є законність, що відповідає однойменній засаді кримінального провадження (ст. 9 КПК України). У контексті розслідування ДТП законність набуває особливого значення, оскільки допущені процесуальні порушення вже на початковому етапі майже завжди призводять до втрати доказів та унеможливлюють досягнення мети досудового слідства. Разом з тим, законність, за розумінням В. С. Зеленецького та Л. М. Лобойко, означає відповідність усіх процесуальних дій передбаченій законом формі, тобто послідовному дотриманню встановленого кримінальним процесуальним законом порядку. Ступінь відповідності діяльності органів досудового розслідування цій процесуальній формі є тим об'єктивним критерієм, що дозволяє робити висновок про ефективність або, навпаки, неефективність кримінального провадження. Ефективність кримінальної процесуальної діяльності безпосередньо залежить від того, наскільки правильно й у повній відповідності до закону застосовуються наявні процесуальні засоби. В такому випадку, чим досконаліший обраний засіб досягнення мети та чим правильніше він застосований, тим більш ефективною є кримінальна процесуальна діяльність [15, с. 194].

Вказівки на критерій законності при визначенні ефективності досудового розслідування не є поодинокими й у межах судової практики. Наприклад, у Постанові Верховного Суду від 24 травня 2021 року (справа № 640/5023/19) наголошено, що здійснення досудового розслідування має відповідати принципу законності, а, отже, забезпечувати неухильне виконання положень кримінального процесуального законодавства. Будь-які процесуальні дії, проведені з порушенням визначених законом процедур, не можуть сприяти досягненню ефективності кримінального провадження внаслідок подальшого визнання доказів недопустимими. Тому розслідування повинно бути не лише фактично результативним, але й проводитись у спосіб, цілком сумісним із вимогами чинного законодавства [16]. Як справедливо зауважує О. В. Калінніков, ЄСПЛ при оцінки ефективності досудового розслідування

також звертає увагу саме на критерій законності. Як правило, ЄСПЛ констатує, що досудове розслідування має відбуватись у повній відповідності до засади законності, забезпечуючи ефективне виконання органами досудового розслідування положень національного законодавства [17, с. 89].

2. Правомірність.

Наступним критерієм ефективності досудового розслідування ДТП варто визнати його правомірність. Цей критерій тісно пов'язаний з принципом верховенства права та спрямований на забезпечення реального захисту прав і свобод людини у кримінальному провадженні. На відміну від законності, що полягає у формальній відповідності дій вимогам кримінального процесуального закону, правомірність охоплює більш змістовний аспект, вбачаючи відповідність застосованих процесуальних засобів стандартам верховенства права, у тому числі принципу заборони свавільного втручання у права людини. Безумовним є той факт, що під час досудового розслідування ДТП можуть порушуватися права і свободи особи, але лише відповідність кримінальної процесуальної діяльності сторони обвинувачення принципу верховенства права визначатиме, чи будуть отримані докази допустимими, а прийняті рішення – правомірними. Зокрема ЄСПЛ послідовно підкреслює, що застосовуваний закон має бути «якісним», тобто максимально сприятливим для обмеження необґрунтованого і непропорційного втручання держави в охоронювані права та свободи людини. ЄСПЛ наголошує, що закон, який дозволяє втручання у права людини, має бути доступним, передбачуваним і достатньо чітким, щоб визначати межі дискреції органів влади та порядок її реалізації. Тому правомірними можуть вважатися лише ті дії, які не тільки формально відповідають законодавству, а й передбачені ясно й недвозначно, забезпечуючи особі належний захист від свавілля [18; 19].

У контексті розслідування ДТП проблема правомірності може проявлятися у випадках необґрунтованого, незаконного та свавільного обмеження свободи особи. Яскравим прикладом є ситуації, коли слідчий затримує особу за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 286 КК України, санкція якого не передбачає покарання у вигляді позбавлення волі. В такому разі застосування затримання відбувається неправомірно, оскільки згідно з ч. 1 ст. 208 КПК України затримання можливе лише у випадку вчинення злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі. Крім того, навіть у разі доведення вини особи, суд в межах санкції статті не зміг би призначити покарання у вигляді позбавлення волі, тоді як слідчий позбавив людину свободи шляхом процесуального затримання [20, с. 181]. Фактично у зазначеній ситуації слідчий у досудовому кримінальному провадженні обмежив право людини на свободу і особисту недоторканність, порушивши засаду верховенства права. Така ситуація свідчить про невідповідність між цілями досудового слідства та застосованим процесуальним засобом, що є прямим проявом неправомірності. Таким чином, правомірність виступає тим критерієм ефективності досудового розслідування ДТП, який забезпечує необхідну рівновагу між потребами досудового слідства та захистом основоположних прав і свобод людини й унеможливлює свавільні дії з боку сторони обвинувачення.

3. Пізнавальна спрямованість.

Іншим важливим критерієм ефективності досудового розслідування ДТП є пізнавальна спрямованість кримінальної процесуальної діяльності. Цей критерій відображає зміст кримінального провадження, оскільки дії слідчого у досудовому кримінальному проваджені передбачають всебічне пізнання обставин вчиненого кримінального правопорушення [21, с. 129]. Під час реалізації пізнавальної функції слідчий повинен встановити подію кримінального правопорушення, а потім ідентифікувати особу, причетну до його вчинення [22, с. 29]. Крім того, для встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідно використовувати передбачені кримінальним процесуальним законом процесуальні засоби пізнавальної діяльності, серед яких першість відведено слідчим (розшуковим) діям [23, с. 562]. Проте важливо наголосити, що досудове розслідування ДТП, хоча і спирається на загальні засади гносеології та має виражену пізнавальну спрямованість,

водночас залишається діяльністю унормованою положеннями чинного кримінального процесуального законодавства. Спрямованість процесуальних засобів пізнання на реконструкцію події кримінального правопорушення або його окремих обставин фактично становить сутність пізнавальної діяльності органів досудового розслідування та визначає його спрямованість [24, с. 208]. Зокрема у справах про ДТП пізнавальна спрямованість відображено у встановленні механізму зіткнення, швидкості руху транспортних засобів, траєкторії переміщення, технічного стану автомобілів, поведінки учасників дорожнього руху, причин та наслідків події тощо. Тому пізнавальна спрямованість має фундаментальне значення для оцінки ефективності досудового розслідування ДТП, оскільки без встановлення обставин події кримінального правопорушення та особи винного неможливо реалізувати жодну іншу функцію кримінального провадження.

4. Швидкість.

Враховуючи значення початкового етапу для розслідування ДТП, провідного значення серед критеріїв ефективності набуває його швидкість. На думку О. А. Сопронюка, під час проведення процесуальних дій і прийняття процесуальних рішень завжди необхідно зважати на оптимальні витрати часу та зусиль, спрямованих на це. В протилежному випадку, говорити про ефективність досудового розслідування неможливо, оскільки надмірна тривалість слідства ускладнює весь процес доказування [25, с. 128–129]. З урахуванням специфіки розслідування ДТП особливо актуальним вбачається зауваження Т. О. Лоскутова, що починаючи зі зволікань ще при внесенні відомостей до ЄРДР, виникають серйозні перешкоди у застосовуванні всіх необхідних процесуальних засобів доказування на початковому етапі слідства [26, с. 84]. Подібна затримка в процесі розслідування ДТП може виявитись критичною, адже сліди швидко знищуються, а обстановка місця події змінюється, призводячи до втрати слідів. Тому допущення затримок не сприяє швидкості розслідування, а інколи, унеможливлюють ретельність та повноту проведення досудового слідства, що є прямою протилежністю його ефективності.

Проблемі забезпечення швидкого розслідування присвячено чималу увагу в судовій практиці, як вітчизняній, так і в межах рішень ЄСПЛ. Зокрема, в Окремій постанові Сосницького районного суду Чернігівської області від 16.07.2012 року (справа № 2520/664/2012) судом вказано на існування фактів про неефективність та надмірну тривалість досудового слідства. Під час розгляду кримінального провадження за обвинуваченням особи у вчиненні кримінального правопорушення, кваліфікованого за ч. 1 ст. 286 КК України, встановлено, що органом досудового розслідування допущена нічим не обґрунтована тяганина, яка не може бути узгоджена із завданнями кримінального провадження в частині забезпечення швидкого та повного розслідування (ст. 2 КПК України), що, зрештою, свідчить про порушення вимог дотримання засади розумності строків [27].

Подібні висновки містяться й у рішеннях ЄСПЛ [28, с. 49]. Наприклад, в межах рішень «Šilih v. Slovenia» та «Padura v. Ukraine» Суд підкреслює, що ефективність розслідування передбачає обов'язкову вимогу щодо оперативності та розумної швидкості. Навіть за наявності об'єктивних труднощів органи влади зобов'язані демонструвати своєчасну та реактивну позицію, оскільки зволікання ставить під сумнів здатність держави виконувати завдання кримінального провадження. Разом з тим, зволікання або бездіяльність органів досудового розслідування, незалежно від причин, істотно зменшують перспективи подальшого забезпечення ефективності розслідування [29; 30].

Варто відзначити, що критерій швидкості у розслідуванні ДТП є не просто формальним показником дотримання процесуальних строків, а стратегічною умовою збереження доказової бази, забезпечення об'єктивності та неперервності процесуальної діяльності. Невиправдані затримки, несвоєчасне реагування та бездіяльність органів досудового розслідування знижують якість доказування та не призводять до досягнення мети кримінального провадження, роблячи його неефективним.

5. Досягнення мети.

Останнім, проте не менш важливим критерієм ефективності досудового розслідування ДТП, потрібно виокремити досягнення його мети, що полягає у викритті винної особи у вчиненні кримінального правопорушення або встановленні її невинуватості. Хоча, як зауважують деякі науковці, за відсутності сталих критеріїв ефективності досудового розслідування, необхідно також зважати й на відсутність критеріїв його неефективності, однак не можна не погодитись з тезою, що в будь-якому випадку без досягнення передбачуваної мети неможливо говорити про результативність досудового слідства [31, с. 128]. Це пов'язано з тим, що досягнення мети досудового розслідування відображає кінцевий результат пізнавальної діяльності й узагальнює спрямованість попередніх критеріїв. Але якщо під час здійснення пізнання не вдається встановити особу, що вчинила кримінальне правопорушення, тоді слідчий повинен повернутися до виконання кримінально-процесуальної функції, продовжуючи використання процесуальних засобів пізнання .

Крім того, при оцінці ефективності розслідування ДТП важливо зважати на загальні завдання кримінального провадження. Зокрема відповідно до ст. 2 КПК України серед іншого передбачено вимоги щодо захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, а також притягнення винного до відповідальності та недопущення обвинувачення чи засудження невинуватих осіб [32]. Про потребу у досягненні зазначених цілей свідчить й практика ЄСПЛ. Наприклад, у рішенні ЄСПЛ «Nachova and Others v. Bulgaria» підкреслено, що ефективне розслідування має прагнути до встановлення і покарання винних осіб. Крім того Судом вказано, що метою розслідування не може бути формальна діяльність або створення видимості слідства. Воно повинно реально прагнути до встановлення всіх обставин кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила [33]. Іншим прикладом може слугувати рішення «Oğur v. Turkey», в якому ЄСПЛ дійшов висновку, що розслідування має призводити до встановлення та покарання винних, інакше розслідування у справі не можна вважати здійсненим ефективно [34].

Підсумовуючи викладене, доречно наголосити, що формування науково обґрунтованого розуміння поняття ефективності досудового розслідування дорожньо-транспортних пригод можливе лише за умови охоплення всіх розглянутих критеріїв. Законність, правомірність, швидкість, пізнавальна спрямованість та досягнення мети є взаємопов'язаними елементами, які у своїй сукупності визначають якість і результативність діяльності органів досудового розслідування. Інтеграція цих критеріїв дозволяє оптимізувати пізнавальний процес, забезпечити повноту та достовірність встановлення фактичних обставин ДТП, забезпечивши належне виконання завдань кримінального провадження.

Висновки. Ефективність досудового розслідування дорожньо-транспортної пригоди – це здатність досудового розслідування у законний та правомірний спосіб, шляхом проведення доказової (пізнавальної) діяльності, за мінімальний проміжок часу досягнути мети щодо викриття винної особи у вчиненні кримінального правопорушення внаслідок дорожньо-транспортної пригоди.

Список використаних джерел:

1. Коломієць В. В. Методика розслідування порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами: дис. … д-ра філософії. Кропивницький. 2024. 218 с.

2. Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А. та ін. Криміналістика: підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2008. 464 с.

3. Карпенко Д. О. Організаційні та правові основи техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування дорожньо-транспортних пригод. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2015. № 3(9). Т. 3. С. 98–101.

4. Карпенко Д. О. Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням правил безпеки руху або експлуатації транспорту: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Харків. 2017. 23 с.

5. Бондарчук А. С. Криміналістичне забезпечення доказування у кримінальному провадженні: поняття та ознаки. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 2. С. 364–368. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.63

6. Дячук В. І. Особливості розслідування дорожньо-транспортних пригод. *Сучасна юридична наука в євроінтеграційному процесі: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (19 лютого 2014 р.).* Тернопіль. 2014. С. 37–41.

7. Крупєй В. Ю. Особливості початку досудового розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 2(23). Т. 4. С. 247–252.

8. Nábrádi, András, Károly Pető, Ildikó Dékán Tamásné Orbán. Analysis of efficiency indicators. 2009. P. 218–222.

9. Опейда Л. М. Від праксеології до технологій ефективної діяльності. *Соціологічні студії*. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 2014. № 2 (5). С. 18–23.

10. Gasparski W. Comments on the concept of efficiency. In: Praxiological Studies: Polish Contributions to the Science of Efficient Action. Dordrecht: Springer Netherlands, 1983. P. 61–83.

11. Margolis, S. E. Two definitions of efficiency in law and economics. The Journal of Legal Studies. 1987. № 16(2). P. 471–482.

12. Грегуль Г. Вимоги до юридичних термінів. *Видавництво Львівської політехніки.* 2008. № 620. С. 294–297.

13. Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., & Podsakoff, N. P. Recommendations for Creating Better Concept Definitions in the Organizational, Behavioral, and Social Sciences. *Organizational Research Methods.* 2016. № 19(2). P. 159–203. DOI: https://doi.org/10.1177/1094428115624965

14. ДСТУ 3966:2009. Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять. [На заміну ДСТУ 3966-2000]. Вид. офіц. Київ, 2010. 34 с.

15. Зеленецький В. С., Лобойко Л. М. Критерії оцінки ефективності діяльності органів кримінального переслідування. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 2. С. 185–196.

16. Постанова Верховного Суду від 24.05.2021 р. Справа № 640/5023/19. Провадження № 51-2917кмо20. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97286253 (дата звернення: 27.11.2025).

17. Калінніков О. В. Ефективність досудового розслідування. *Universities and schools: methods of distance learning Proceedings of the XXV International Scientific and Practical Conference (Boston, USA June 25–28, 2024)*. США. 2024. С. 87–92.

18. Case of Shchokin v. Ukraine. № 23759/03 and 37943/06. 14.10.2010. URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-100944%22]} (дата звернення: 27.11.2025).

19. Case of Malone v. The United Kingdom. № 8691/79. 02.08.1984. URL: https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:[%22001-57533%22]} (дата звернення: 27.11.2025).

20. Лоскутов Т. О. Предмет правового регулювання у кримінальному процесі: дис. … д-ра юрид. наук. Київ. 2016. 445 с.

21. Барган С. С. Пізнавальна діяльність слідчого: криміналістичний та процесуальний аспекти: дис. … докт. філософії: Кропивницький, 2024. 258 с.

22. Лоскутов Т. О. Кримінальне переслідування, здійснюване слідчим: монографія. Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2011. 164 с.

23. Барган С. С. Проблеми нормативного регулювання процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 1. С. 560–565. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.98

24. Барган С. С. Вимоги до реалізації окремих процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого. *Право і суспільство*. 2024. № 1. Т. 1. С. 207–211. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.31

25. Сопронюк О. А. Кримінальні процесуальні санкції: дис. … канд. юрид. наук. Львів, 2020. 226 с.

26. Лоскутов Т. О. Предмет регулювання кримінального процесуального права: монографія. Київ: Юридичний світ, 2016. 416 с.

27. Окрема постанова Сосницького районного суду Чернігівської області від 16.07.2012 року. Справа № 2520/664/2012. Провадження № 1/2520/57/12. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/25289054 (дата звернення: 27.11.2025).

28. Бортун М. Забезпечення ефективності досудового розслідування в умовах сьогодення. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2018. № 2(54). С. 46–57.

29. Case of Šilih v. Slovenia. № 71463/01. 09.04.2009. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-92142%22]} (дата звернення: 27.11.2025).

30. Case of Padura v. Ukraine. № 48229/10. 11.12.2014. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-148631%22]} (дата звернення: 27.11.2025).

31. Стеценко Ю. В. Ефективне досудове розслідування: зміст поняття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2018. Вип. 49. Т. 2. С. 126–129.

32. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Голос України*. 2012. №№ 90-91. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print#n2001 (дата звернення: 27.11.2025).

33. Case of Nachova and Others v. Bulgaria. № 43577/98 and 43579/98. 06.07.2005. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-69630%22]} (дата звернення: 27.11.2025).

34. Case of Oğur v. Turkey. № 21594/93. 20.05.1999. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-58251%22]} (дата звернення: 27.11.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

ЦИМБАЛ П. В.,
orcid.org/0000-0002-7244-4669
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри права
(Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет»)

КУЗЬМЕНКО О. В.,
orcid.org/0000-0002-6117-523X
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права
(Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет»)

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.59

ЕЛЕКТРОННІ ДОКАЗИ ЯК ОБ'ЄКТ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В ПРОВАДЖЕННЯХ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ВІРТУАЛЬНИМИ АКТИВАМИ

У статті проаналізовано електронні докази як об'єкт судової експертизи в провадженнях, пов'язаних з віртуальними активами. Узагальнено, що досліджуючи електронні докази, слід мати на увазі певну інформацію (фактичні дані), отриману в передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України порядку, яка існує в електронній (цифровій) формі, зафіксована на відповідних електронних носіях, сприймається за допомогою технічних засобів та використовується для встановлення обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні.

Зроблено висновок, що в розрізі досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з віртуальними активами, електронні докази становлять окрему та самостійну категорію доказів, однак їх правовий режим у національному законодавстві залишається фрагментарним і не має належного рівня деталізації. На практиці це зумовлює виникнення низки проблем, пов'язаних із їхнім збиранням, перевіркою та оцінкою.

Серед основних викликів, що постають у процесі використання електронних доказів, можна виділити: перевірку автентичності, оцінку допустимості та забезпечення цілісності.

Зазначено, що необхідність призначення судової експертизи операцій із цифровими активами може зумовлюватися різними обставинами. Зокрема, йдеться про випадки несанкціонованого доступу до електронного гаманця чи акаунта на криптовалютній біржі, коли відбувається викрадення певної кількості криптовалюти шляхом її переказу на реквізити зловмисника або інші пов'язані адреси.

Крім того, за допомогою судово-експертного дослідження можливо також розв'язувати питання, пов'язані з відображенням криптовалютних активів у деклараціях осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а також із правильністю їх обліку у фінансовій та бухгалтерській звітності. Подібна практика поступово набуває поширення, що свідчить про подальше зростання значення судової експертизи у встановленні достовірності даних щодо володіння та обігу віртуальних активів.

Встановлено, що під час проведення судових економічних експертиз можливо застосувати методику, передбачену для проведення експертиз із фінансовими активами, оскільки їх економічна сутність часто схожа, зокрема, якщо говорити про криптовалюту. Однак, більш доцільно було б розробити та запровадити власну методику для кожної судової експертизи, пов'язаної з дослідженням віртуальних активів.

Ключові слова: *електронні докази, віртуальні активи, криптовалюта, судова експертиза, об'єкт судової експертизи, кримінальне провадження.*

Tsymbal P. V., Kuzmenko O. V. Electronic evidence as an object of forensic examination in proceedings related to virtual assets

The article analyzes electronic evidence as an object of forensic examination in proceedings related to virtual assets. It is summarized that when examining electronic evidence, one should bear in mind certain information (factual data) obtained in the manner prescribed by the Criminal Procedure Code of Ukraine, which exists in electronic (digital) form, is recorded on appropriate electronic media, is perceived using technical means and is used to establish circumstances that are subject to proof in criminal proceedings.

It is concluded that in the context of pre-trial investigation of criminal offenses related to virtual assets, electronic evidence constitutes a separate and independent category of evidence, however, their legal regime in national legislation remains fragmentary and does not have the proper level of detail. In practice, this leads to the emergence of a number of problems related to their collection, verification and evaluation.

Among the main challenges that arise in the process of using electronic evidence, we can highlight: verification of authenticity, assessment of admissibility and ensuring integrity.

It is noted that the need to appoint a forensic examination of transactions with digital assets may be due to various circumstances. In particular, these are cases of unauthorized access to an electronic wallet or account on a cryptocurrency exchange, when a certain amount of cryptocurrency is stolen by transferring it to the details of the attacker or other related addresses.

In addition, with the help of forensic examination, it is also possible to resolve issues related to the reflection of cryptocurrency assets in the declarations of persons authorized to perform state or local government functions, as well as the correctness of their accounting in financial and accounting statements. Such a practice is gradually becoming widespread, which indicates a further increase in the importance of forensic examination in establishing the reliability of data on the ownership and circulation of virtual assets.

It has been established that when conducting forensic economic examinations, it is possible to apply the methodology provided for conducting examinations with financial assets, since their economic essence is often similar, in particular, when talking about cryptocurrency. However, it would be more expedient to develop and implement its own methodology for each forensic examination related to the study of virtual assets.

Key words: *electronic evidence, virtual assets, cryptocurrency, forensic examination, object of forensic examination, criminal proceedings.*

Вступ. Активний розвиток цифрових технологій і поширення віртуальних активів призвели до появи нових форм суспільних відносин, у тому числі кримінально значущих. Криптовалюти, токени, NFT та інші різновиди цифрових активів стали не лише інструментами фінансової діяльності, а й об'єктами злочинних посягань – шахрайства, вимагання,

легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму тощо. У зв'язку з цим зростає роль електронних доказів, що відображають цифрові сліди таких правопорушень, у процесі досудового розслідування й судового розгляду.

Попри те, що інститут електронних доказів уже закріплений у кримінальному процесуальному законодавстві, питання їх дослідження в межах судової експертизи залишаються малорозробленими. Особливо це стосується електронних доказів, пов'язаних із віртуальними активами, які мають децентралізовану природу, зберігаються у розподілених реєстрах (блокчейнах) і не мають матеріального носія.

Наявні прогалини у законодавстві та відсутність уніфікованих методик судово-експертного дослідження таких доказів ускладнюють ідентифікацію, фіксацію, збереження та оцінку інформації, отриманої з криптоплатформ, бірж чи електронних гаманців. У практиці експертних установ та правоохоронних органів виникають складнощі з визначенням процесуального статусу цих об'єктів, способів їх вилучення, забезпечення автентичності та цілісності цифрових даних.

Таким чином, постає науково-практична проблема визначення електронних доказів як об'єкта судової експертизи у кримінальних провадженнях, що пов'язані з віртуальними активами, а також розроблення методологічних підходів до їх експертного дослідження.

Проблематика електронних доказів і судово-експертного забезпечення цифрових розслідувань досліджувалася рядом українських та зарубіжних науковців, серед яких: J. Brenner, D. Casey, M. Gercke, О. Дмитрієва, О. Дудоров, О. Іванова, В. Козій, О. Костенко, К. Максимова, М. Погорецький, В. Яроцький та інші. Однак, попри наявність окремих наукових праць, комплексне осмислення електронних доказів як об'єкта судової експертизи саме у справах, що стосуються віртуальних активів, наразі відсутнє. Це свідчить про наукову й практичну новизну обраної теми.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування особливостей правового статусу електронних доказів, зокрема і як об'єкта судової експертизи у справах, пов'язаних із віртуальними активами, а також формулювання пропозицій щодо подальшого вдосконалення методики їх дослідження. Для досягнення цієї мети необхідно охарактеризувати поняття та ознаки електронних доказів у кримінальному процесі, визначити специфіку електронних доказів, пов'язаних із віртуальними активами, а також окреслити напрями вдосконалення процесуального регулювання та методичного забезпечення судово-експертної діяльності у цій сфері.

Результати дослідження. Проблематика дослідження електронних доказів у кримінальному провадженні, а також суміжних із ними категорій, привертає значну увагу представників як кримінального процесуального, так і криміналістичного напрямів науки. Водночас слід зауважити, що більшість наукових напрацювань зосереджена насамперед на пошуку **найбільш коректного та змістовно точного терміну** для позначення середовища, у якому існує та функціонує інформація.

Саме томі цілком зрозумілою і логічною є відсутність єдиного науковго визначення поняття «електронні докази». Так, наприклад, Д. О. Алєксєєва-Процюк та О. М. Брисковська електронними доказами вважають фактичні дані, які зберігаються в електронному вигляді на будь-яких типах електронних носіїв та в електронних засобах та які після обробки спеціальними технічними засобами та програмним забезпеченням стають доступними для сприйняття людиною [1, с. 250].

А. В. Скрипник цифровий доказ пропонує розглядати як: а) цифрову інформацію, почерпнуту шляхом відтворення з використанням технічних засобів змісту файлу, збережуваного на носії цифрових даних (теоретичне визначення); б) цифрову інформацію, отриману в передбаченому КПК України порядку, на підставі якої дізнавач, слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню (нормативне визначення) [2, с. 102].

В. М. Фігурський, в свою чергу, пропонує розглядати їх як докази в електронній формі, під якими розуміє інформацію, створену, оброблену, збережену або передану за допомогою аналогових чи цифрових сигналів, що має значення для кримінального провадження [3, с. 99].

Узагальнюючи наведені підходи, можна зробити висновок, що досліджуючи електронні докази, слід мати на увазі певну інформацію (фактичні дані), отриману в передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України порядку, яка існує в електронній (цифровій) формі, зафіксована на відповідних електронних носіях, сприймається за допомогою технічних засобів та використовується для встановлення обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні.

Слід також зазначити, що електронні докази, як і будь-яке інше явище, мають певні ознаки, серед яких є не лише загальні, а й специфічні та властиві лише їм. Так, наприклад, Д. О. Алєксєєва-Процюк та О. М. Брисковська виділяють такі загальні ознаки електронних доказів, як те, що вони: 1) існують у нематеріальному вигляді; 2) можуть бути створені як людиною, так і бути результатом функціонування інформаційної системи; 3) не можуть існувати поза межами технічного носія або каналу зв'язку; 4) не мають нерозривного зв'язку з матеріальним носієм; 5) вільно переміщуються в електронній мережі без технічного носія; 6) їх не можна безпосередньо сприймати та досліджувати, тільки за допомогою технічних засобів і програмного забезпечення; 7) потребують специфічного порядку збирання, перевірки й оцінки; 8) мають здатність до дубляжу, тобто копіювання або переміщення на інший носій без втрати своїх характеристик; можливість дистанційного внесення змін до них та їх знищення [1, с. 252].

Проте В. М. Фігурський, на противагу попередній думці, підкреслює, що доказам в електронній формі властиві й певні унікальні ознаки, які відрізняють їх від інших джерел доказів та зумовлені їх природою: 1) їх творцем є як людина, так і комп'ютерна система; 2) мають нематеріальний вираз, що дає їм можливість зберігатися на відповідному носії чи кількох носіях одночасно, проте без нероздільному зв'язку з ними або перебувати у цифровому середовищі; 3) підлягають сприйняттю лише завдяки використанню спеціальних технічних засобів і програмного забезпечення; 4) можуть зберігатися без змін упродовж тривалого часу, бути скопійовані чи переслані, не зазнаючи коригування їх змісту, та не мають обмежень у кількості разів використання; 5) піддатливі до маніпуляцій та знищення; 6) копії деяких доказів в електронній формі (документів) за наявності обов'язкових реквізитів (зокрема, електронного підпису) прирівнюються до оригіналу та можуть використовуватися у кількох справах одночасно [3, с. 100].

На нашу думку, такі висновків зазначених науковців, дозволяють в подальшому погодитись з О. І. Марочкіним, який класифікував електронні докази за їх сутнісними ознаками: 1) за статусом електронні докази можна поділити на оригінали, дублікати та копії; 2) за ступенем захисту електронні докази можна поділити на об'єкти із загальним доступом та об'єкти, доступ до яких обмежується; 3) за місцем розташування електронні докази можна поділити на ті, що розташовані на комп'ютері, смартфоні, планшеті, у інтернет-просторі тощо; 4) за формою електронні докази можна поділити на файли, що містять відеозапис, аудіозапис, фото, текст, графічні зображення, інформацію в іншому вигляді тощо; 5) за процедурою створення електронні докази можна поділити на ті, що створені людиною, а також ті, що утворені внаслідок виконання технічним приладом закладених алгоритмів; 6) за наявністю змін у електронних доказах можна виділити ті, які існують у первинному вигляді та ті, до яких вносилися зміни; 7) за змістом даних у електронних доказах можна виділити основні та метадані [4, с. 113].

Крім того, у міжнародній практиці використовуються різні механізми для перевірки таких доказів. На думку В. В. Петрика, до найпоширеніших методів підтвердження їхньої достовірності належать:

• метадані – приховані характеристики файлу (дата створення, автор, місце збереження тощо), які дозволяють відстежити його зміни;

• криптографічні методи – застосування цифрових підписів, хеш-функцій, електронних сертифікатів для забезпечення автентичності даних;

• цифрова експертиза – комплекс технічних заходів для аналізу електронних доказів, включаючи відновлення видалених файлів, аналіз мережевого трафіку та ідентифікацію авторства [5, с. 121].

Отже, можемо зробити висновок, що в розрізі досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з віртуальними активами, електронні докази становлять окрему та самостійну категорію доказів, однак їх правовий режим у національному законодавстві залишається фрагментарним і не має належного рівня деталізації. На практиці це зумовлює виникнення низки проблем, пов'язаних із їхнім збиранням, перевіркою та оцінкою.

Серед основних викликів, що постають у процесі використання електронних доказів, слід виділити такі:

1) перевірка автентичності, тобто необхідність упевнено встановити, що електронний об'єкт не був змінений чи модифікований від моменту його створення або вилучення;

2) оцінка допустимості, яка передбачає підтвердження законності способу отримання доказу та дотримання прав особи під час цієї процедури;

3) забезпечення цілісності, що полягає у збереженні незмінності, повноти й достовірності цифрових даних протягом усього процесу їх фіксації, передавання та дослідження у кримінальному провадженні.

Слід також акцентувати увагу на тому, що саме невизначеність правових норм, зокрема відсутність чітких стандартів щодо порядку збору та перевірки електронних доказів, призводить до того, що в ряді випадків докази можуть бути відхилені судами через недотримання процесуальних вимог. Наприклад, у разі відсутності належної документації щодо способу отримання доказів, суд може ухвалити рішення про їхню неприпустимість.

Важливим є і міжнародний аспект збору електронних доказів. Оскільки багато цифрових даних зберігаються на серверах, розташованих за кордоном, це призводить до необхідності міжнародної співпраці для отримання доступу до цих даних. Зокрема, обмін інформацією між країнами через механізми, визначені Конвенцією Ради Європи про кіберзлочинність, може значно полегшити процес збору таких доказів [5, с. 121].

На нашу думку, до кримінальних правопорушень, пов'язаних з віртуальними активами, зокрема із криптовалютою, можна віднести шахрайство, крадіжку, злочини у сфері комп'ютерної інформації та корупційні злочини.

При цьому слід зазначити, що одним із дієвих способів пошуку слідів кримінального правопорушення, вчиненого з використанням криптовалют, є проведення судових експертиз, зокрема судової економічної.

Судова економічна експертиза операцій із цифровими активами становить процесуальну дію, що здійснюється в установленому законом порядку, ґрунтується на спеціалізованому дослідженні відносин між учасниками угод, що виникають у процесі створення, обігу, а також під час здійснення прав і виконання зобов'язань за смартконтрактами [6, с. 159].

Необхідність призначення судової експертизи операцій із цифровими активами може зумовлюватися різними обставинами. Зокрема, йдеться про випадки несанкціонованого доступу до електронного гаманця чи акаунта на криптовалютній біржі, коли відбувається викрадення певної кількості криптовалюти шляхом її переказу на реквізити зловмисника або інші пов'язані адреси.

Крім того, за допомогою судово-експертного дослідження можливо також розв'язувати питання, пов'язані з відображенням криптовалютних активів у деклараціях осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а також із правильністю їх обліку у фінансовій та бухгалтерській звітності. Подібна практика поступово набуває поширення, що свідчить про подальше зростання значення судової експертизи у встановленні достовірності даних щодо володіння та обігу віртуальних активів.

Як цілком слушно зазначають К. С. Дмітрієва та О. В. Іванова, судова економічна експертиза криптовалюти є досить новим, але дуже сучасним і прогресивним видом судових

експертиз. Ефективність розслідування злочинів, учинених із використанням криптовалют, та злочинів, де криптовалюта є об'єктом протиправного посягання, безпосередньо залежить від сучасних можливостей і якості проведення судових експертиз.

Проте, однією з актуальних проблем економічних експертиз є відсутність методик проведення експертиз з активами, заснованими на блокчейн-технології. Типові методики проведення експертизи для всіх цих активів не можна розробити, оскільки економічний зміст активів різниться [6, с. 159].

Звичайно, під час проведення судових економічних експертиз можливо застосувати методику, передбачену для проведення експертиз із фінансовими активами, оскільки їх економічна сутність часто схожа, зокрема, якщо говорити про криптовалюту. Однак, на нашу думку, більш доцільно було б розробити та запровадити власну методику для кожної судової експертизи, пов'язаної з дослідженням віртуальних активів.

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що електронні докази у кримінальному провадженні є фактичними даними, отриманими у встановленому законом порядку, що існують у електронній (цифровій) формі, зафіксовані на відповідних електронних носіях і використовуються для встановлення обставин, які мають значення для кримінального провадження.

Крім того, дослідження електронних доказів в розрізі їх правової природи свідчить про нагальну потребу у вдосконаленні нормативного регулювання, оскільки чинне законодавство залишається неповним і містить суттєві прогалини. Зокрема, якщо казати про можливість їх використання в якості об'єктів судових експертиз, в тому числі й під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з віртуальними активами, то відсутні **уніфіковані стандарти,** які б визначали порядок перевірки достовірності та критерії допустимості цифрових доказів. Серйозні труднощі також виникають уже на етапі **їх збирання**, що пов'язано як із технічними обмеженнями, так і з ускладненим доступом до інформації, розміщеної на **зарубіжних серверах** поза межами національної юрисдикції.

Слід також зазначити, що, на нашу думку, існує велика необхідність не лише виокремити експертизи щодо віртуальних активів (криптовалюти) в окремий вид судових експертиз з єдиним понятійним апаратом, а й розробити та запровадити відповідну методику проведення таких досліджень.

Список використаних джерел:

1. Алєксєєва-Процюк Д. О., Брисковська О. М. Електронні докази в кримінальному судочинстві: поняття, ознаки та проблемні аспекти застосування. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 2. С. 247–253.

2. Скрипник А. В. Використання цифрової інформації в кримінальному процесуальному доказуванні: монографія. Харків: Право, 2022. 408 с.

3. Фігурський В. М. Докази в електронній формі у кримінальному провадженні. *Галицькі студії. Юридичні науки*. 2023. № 4. С. 97–105.

4. Марочкін О. І. Поняття електронних доказів у кримінальному провадженні, їх види та класифікація. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: Юридичні науки*. 2024. № 10. С. 106–115.

5. Петрик В. В. Використання електронних доказів у кримінальному провадженні: проблеми їх збору, перевірки та оцінки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 87 (4). С. 119–123.

6. Дмитрієва К. С., Іванова О. В. Криптовалюта як об'єкт дослідження судової економічної експертизи. *Нове українське право*. 2021. Вип. 6. С. 156–160.

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

МУДРАК О. В.,
orcid.org/0009-0007-8124-8874
ад'юнкт ад'юнктури
(Національна академія Служби безпеки України)

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.60

КОНТРРОЗВІДУВАЛЬНІ ЗАХОДИ, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ПРОНИКНЕННЯМ ТА ОБСТЕЖЕННЯМ ПУБЛІЧНО НЕДОСТУПНИХ МІСЦЬ, ЖИТЛА ЧИ ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ: СУЧАСНИЙ СТАН НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ШЛЯХИ ЙОГО УДОСКОНАЛЕННЯ

У статті розглядаються питання щодо сучасного стану нормативно-правового регулювання здійснення контррозвідувальних заходів, пов'язаних із проникненням та обстеженням публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи.

Виокремлення контррозвідувальних заходів, пов'язаних із негласним проникненням та обстеженням публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, з поміж широкого спектру інших схожих заходів і дій – розвідувальних, контррозвідувальних і оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій, зумовлено тим, що кожній особі гарантується недоторканність житла та невтручання в її особисте і сімейне життя. Згадана гарантія унормована в міжнародних правових актах, Конституції та інших законах України та розглядається як невід'ємна складова сучасної демократичної держави.

Завдяки проведеному дослідженню з'ясовано та ґрунтовно розглянуто підстави проведення згаданих контррозвідувальних заходів, порядок надання дозволу на їх здійснення, суб'єкти проведення та сучасний стан нормативно-правового регулювання цієї сфери. У підсумку встановлено, що сучасний стан правового регулювання здійснення контррозвідувальних заходів, пов'язаних із негласним проникненням та обстеженням публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи в частині правомірності тимчасового обмеження окремих прав людини загалом відповідає вимогам міжнародних правових актів, Конституції та інших законів України.

Водночас виокремлені недоліки нормативно-правового регулювання проведення контррозвідувальних заходів, пов'язаних із проникненням та обстеженням публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, та запропоновані шляхи їх вирішення, спрямовані на неухильне дотримання прав людини. Зокрема, запропоновано усунути недоліки у цій сфері шляхом внесення змін і доповнень до Закону України «Про контррозвідувальну діяльність» в частині уточнення визначення понять і термінів, які вживаються при здійсненні контррозвідувальної діяльності та проведенні заходів, пов'язаних із негласним проникненням та обстеженням публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, а також підстав і порядку надання дозволу на їх проведення, вимог до здійснення, документального оформлення, зберігання і використання отриманих результатів, видів контролю за цією діяльністю, порядку засекречування і розсекречування матеріальних носіїв інформації, обсягу прав людини, які можуть тимчасово обмежуватися при проведенні таких контррозвідувальних

заходів, ефективних механізмів їх захисту та можливості оскарження дій уповноважених суб'єктів, що обмежують такі права.

Ключові слова: *контррозвідувальні заходи, проникнення та обстеження публічно недоступних місць, житло та інше володіння особи, протидія діяльності спецслужб іноземних держав, нормативно-правове регулювання, дотримання прав людини.*

Mudrak O. V. Counterintelligence measures related to the infiltration and inspection of publicly inaccessible places, dwellings, or other possessions of a person: the current state of regulatory and legal regulation and ways to improve it

The article discusses issues related to the current state of regulatory and legal regulation of counterintelligence measures related to the penetration and inspection of publicly inaccessible places, dwellings, or other possessions of a person.

The distinction of counterintelligence measures related to covert intrusion and inspection of publicly inaccessible places, dwellings, or other possessions of a person from among a wide range of other similar measures and actions – intelligence, counterintelligence, and operational-search measures and covert investigative (search) actions – is due to the fact that every person is guaranteed the inviolability of their home and non-interference in their personal and family life. This guarantee is enshrined in international legal acts, the Constitution, and other laws of Ukraine and is considered an integral part of a modern democratic state.

Thanks to the research conducted, the grounds for conducting the aforementioned counterintelligence measures, the procedure for granting permission for their implementation, the entities conducting them, and the current state of regulatory and legal regulation in this area have been clarified and thoroughly examined. As a result, it was established that the current state of legal regulation of counterintelligence measures related to covert infiltration and inspection of publicly inaccessible places, dwellings, or other possessions of a person in terms of the legality of temporary restrictions on certain human rights generally complies with the requirements of international legal acts, the Constitution, and other laws of Ukraine.

At the same time, the shortcomings of the regulatory and legal framework governing counterintelligence activities related to the infiltration and inspection of publicly inaccessible places, dwellings, or other possessions of a person have been identified, and ways to address them have been proposed, aimed at ensuring strict compliance with human rights. In particular, it is proposed to eliminate shortcomings in this area by amending the Law of Ukraine "On Counterintelligence Activities" to clarify the definitions of concepts and terms used in the conduct of counterintelligence activities and measures related to covert penetration and inspection of publicly inaccessible places, dwellings, or other possessions of a person, as well as the grounds and procedure for granting permission to conduct them, and the requirements for their implementation. involving covert infiltration and inspection of publicly inaccessible places, dwellings, or other possessions of a person, as well as the grounds and procedure for granting permission to carry them out, requirements for implementation, documentation, storage, and use of the results obtained, types of control over these activities, the procedure for classifying and declassifying physical media, the scope of human rights that may be temporarily restricted during such counterintelligence activities, effective mechanisms for their protection, and the possibility of appealing against the actions of authorized entities that restrict such rights.

Key words: *counterintelligence measures, infiltration and inspection of publicly inaccessible places, dwellings and other possessions of a person, countering the activities of foreign intelligence services, regulatory and legal regulation, and respect for human rights.*

Вступ. Відповідно до ст. 5 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність» [1] спеціально уповноваженим органом державної влади у сфері контррозвідувальної діяльності є Служба безпеки України. Контррозвідувальні заходи в інтересах забезпечення охорони державного кордону України та посадових осіб, стосовно яких здійснюється державна охорона, можуть проводити розвідувальні органи України, підрозділи забезпечення внутрішньої і власної безпеки Державної прикордонної служби України та Управління державної охорони України, яким законами України «Про оперативно-розшукову діяльність» [2] та «Про розвідку» [3] надано право здійснювати оперативно-розшукову чи розвідувальну діяльність. Розвідувальні органи України також можуть проводити контррозвідувальні заходи у випадках, визначених у ст. 17 Закону України «Про розвідку».

З огляду на зазначене, захищаючи права людини та інтереси суспільства і держави уповноважені підрозділи Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Управління державної охорони України, Служби зовнішньої розвідки України, розвідувального органу Міністерства оборони України та розвідувального органу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону уповноважені здійснювати контррозвідувальні заходи, спрямовані на вирішення законодавчо визначених для перелічених органів і підрозділів завдань. Проте, здійснення таких контррозвідувальних заходів, під час яких тимчасово обмежуються гарантовані міжнародними правовими актами [4; 5], Конституцією [6] та іншими законами України права людини, є предметом бурхливих дискусій в суспільстві, особливо щодо підстав і порядку втручання уповноважених державних органів в приватне життя особи та визначення меж його допустимості.

Проведення контррозвідувальних заходів, зокрема й тих, що пов’язані із негласним проникненням та обстеженням публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, регулюється не лише нормами Закону України «Про контррозвідувальну діяльність», але й законами України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про розвідку», Кримінальним процесуальним кодексом України [7] та відомчими нормативно-правовими актами, які мають гриф обмеження доступу. Частиною перелічених правових актів також унормовано негласне проникнення та обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи під час здійснення оперативно-розшукових і розвідувальних заходів та негласних слідчих (розшукових) дій. Спільною ознакою таких негласних заходів і дій є їх спрямованість на вирішення визначних у сфері контррозвідувальної, розвідувальної, оперативно-розшукової та кримінальної процесуальної діяльності завдань, але правове регулювання їх проведення, незважаючи на певну уніфікованість норм, має свої відмінності. Це актуалізує потребу в з’ясуванні сучасного стану правової регламентації проведення контррозвідувальних заходів, пов’язаних із негласним проникненням і обстеженням публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, та дотримання при цьому унормованих в міжнародних правових актах і вітчизняному законодавстві прав людини, чим і зумовлений вибір напряму даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що досить широкий спектр проблемних питань правового регулювання проведення контррозвідувальних заходів, під час здійснення яких тимчасово обмежуються окремі права людини, був предметом дослідження таких вітчизняних вчених, як О.А. Білічак, О.Ю. Звонарьов, Ю.Б. Ірха, В.А. Колесник, О.С. Кошин, Я.Л. Луценко, Ю.О. Найдьон, О.С. Пелюх, Р.В. Писарчук, І.В. Слюсарчук, А.М. Черняк, В.М. Шлапаченко, Л.І. Щербина та інших, наукові здобутки яких позитивно сприйняті науковою спільнотою та фахівцями-практиками. Проте, основні напрями наукового пошуку в цій сфері зосередилися на опрацюванні теоретико-правових проблем контррозвідувальних, розвідувальних і оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій, що пов’язані із втручанням у приватне спілкування, в той час як питання правового регулювання негласного проникнення та обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи під час здійснення відповідних контррозвідувальних заходів залишаються недостатньо дослідженими.

Постановка завдання. Метою дослідження є з'ясування сучасного стану нормативно-правового регулювання здійснення контррозвідувальних заходів, пов'язаних із негласним проникненням та обстеженням публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, пошук окремих недоліків у цій сфері та визначення можливих шляхів їх усунення.

Результати дослідження. Виокремлення контррозвідувальних заходів, пов'язаних із негласним проникненням та обстеженням публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, з поміж інших схожих заходів зумовлено тим, що кожній особі гарантується недоторканність житла та невтручання в її особисте і сімейне життя. Про згадану гарантію, як таку, що є невід'ємною складовою сучасної демократичної держави, зазначається в міжнародних правових актах, Конституції й інших законах України. При цьому, правове регулювання проведення згаданих контррозвідувальних заходів унормовано не лише в Законі України «Про контррозвідувальну діяльність», перенасиченим бланкетними нормами, та відомчих нормативно-правових актах, але й в окремих положеннях законів України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про розвідку» та кримінального процесуального законодавства. Саме у главі 21 Кримінального процесуального кодексу України наведено законодавче визначення низки термінів і понять, врегульовано порядок отримання дозволу на їх здійснення та деякі інші питання, що є спільними як для негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових і розвідувальних заходів, так і для заходів, що проводяться у межах контррозвідувальної діяльності. Відмінності між контррозвідувальними заходами та негласними слідчими (розшуковими) діями, оперативно-розшуковими і розвідувальними заходами, пов'язаними із негласним проникненням та обстеженням публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, в основному стосуються мети проведення таких дій і заходів, суб'єкта ініціювання й здійснення, обґрунтування клопотання і підстав для його задоволення слідчим суддею, використання отриманих результатів та деяких інших питань, обумовлених специфікою їх проведення.

Для вирішення визначених для Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Управління державної охорони України, Служби зовнішньої розвідки України, розвідувального органу Міністерства оборони України та розвідувального органу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону, завдань та за наявності підстав, передбачених ст. 6 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність», перелічені уповноважені органи і підрозділи мають право здійснювати на підставі відповідної контррозвідувальної справи, за ухвалою слідчого судді (під час воєнного стану, у передбачених законом випадках, дозвіл на проведення заходу може надаватися не лише судом, а й керівником органу прокуратури – п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України), постановленою за клопотанням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника, погодженим прокурором, заходи, визначені ч. 3 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльності», зокрема й щодо негласного проникнення та обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи. Проведення таких негласних контррозвідувальних заходів може бути дозволено лише за умови, якщо іншим способом одержати потрібну інформацію або вирішити інші завдання у сфері контррозвідувальної діяльності неможливо.

З огляду на зазначене зауважимо, що завданням контррозвідувальної діяльності є добування, аналітична обробка та використання інформації, що містить ознаки або факти розвідувальної, терористичної й іншої протиправної діяльності, протидія переліченим видам діяльності спеціальних служб іноземних держав, організацій, окремих груп та осіб на шкоду державній безпеці України, розроблення і реалізація заходів щодо запобігання, усунення і нейтралізації загроз інтересам держави, суспільства та правам громадян.

Організаційні питання здійснення контррозвідувальних заходів унормовано у відомчих нормативно-правових актах, що мають гриф обмеження доступу. Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи шляхом негласного проникнення у них, в тому числі з використанням технічних засобів, здійснюється з метою вирішення конкретно визначених завдань у сфері контррозвідувальної діяльності. Контррозвідувальні

заходи, пов'язані із проникненням та обстеженням публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, мають пізнавальну спрямованість, тимчасово обмежують права людини та проводяться приховано, з використанням форм і методів, властивих контррозвідувальній діяльності, відомості про факт і методи проведення яких становить державну таємницю. Нагляд за додержанням законів під час проведення контррозвідувальної діяльності та відповідних негласних контррозвідувальних заходів здійснюється Генеральним прокурором, виконувачем його обов'язків або уповноваженими наказом Генерального прокурора заступниками Генерального прокурора.

Отримана в результаті проведення таких негласних заходів інформація може використовуватися у встановленому законом порядку лише з тією метою, якою обґрунтовано проведення контррозвідувальних заходів щодо негласного проникнення та обстеженням публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи. Інформація, яка не має відношення до зазначеної мети та не містить відомості про вчинення кримінального правопорушення, зокрема щодо особистого життя, честі й гідності людини тощо, підлягає знищенню. Відповідно до усталеної судової практики матеріали контррозвідувальних заходів, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», за умови відповідності вимогам ст. 99 Кримінального процесуального кодексу України, є документами та можуть використовуватися у кримінальному провадженні як докази.

Зауважимо, що згідно ст. 11 Закону «Про контррозвідувальну діяльність» держава гарантує дотримання конституційних прав та свобод людини при здійсненні контррозвідувальної діяльності. Не допускається обмеження таких прав і свобод, крім випадків, передбачених законом. Не підлягає розголошенню інформація, що стосується особистого життя, честі та гідності людини, яка стала відома у процесі контррозвідувальної діяльності. Громадяни мають право у встановленому законом порядку отримувати письмові пояснення з приводу обмеження в ході здійснення контррозвідувальної діяльності їх прав і свобод та оскаржувати ці дії.

Проте, на практиці відомості про факт і методи проведення контррозвідувальних заходів, що пов'язані із проникненням та обстеженням публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, не підлягають розголошенню, оскільки становлять державну таємницю [8; 9], а порядок розсекречування ухвали слідчого судді щодо їх здійснення та отриманих результатів у законі чітко не визначено. Все це, за сукупністю, ускладнює реалізацію визначених у законі прав особи на отримання відповідних пояснень з приводу тимчасового обмеження її прав, поновлення порушених прав та відшкодування заподіяних матеріальних і моральних збитків у випадках, якщо такі права були порушені, а збитки завдані [10, с. 127–133].

З огляду на віднесення контррозвідувальної діяльності до самостійного виду державної діяльності вважаємо, що правове регулювання проведення контррозвідувальних заходів, зокрема тих, що пов'язані із негласним проникненням та обстеженням публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, потребує удосконалення. Одним із шляхів вирішення цього питання є внесення відповідних змін і доповнень до Закону України «Про контррозвідувальну діяльність», які дозволять усунути регулювання нормами кримінального процесуального законодавства порядку організації і проведення окремих контррозвідувальних заходів та поширення на контррозвідувальну діяльність правових норм здійснення оперативно-розшукової і кримінальної процесуальної діяльності, завданням яких є боротьба зі злочинністю, оскільки це переводить її у площину правоохоронної діяльності. Помилковість цього зумовлена тим, що із затриманням суб'єктів вчинення кримінальних правопорушень (виконавці, організатори, підбурювачі, пособники) їх злочинна діяльність, зазвичай, завершується, а розвідувально-підривна діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій, як правильно зазначає В.О. Ходанович, є перманентною і продовжується незалежно від припиненням дій безпосередніх учасників окремих розвідувальних або підривних

акцій, що потребує дещо інших підходів до проведення як контррозвідувальної діяльності, так і окремих контррозвідувальних заходів [11, с. 224].

Висновки. У підсумку з'ясовано, що сучасний стан правового регулювання здійснення контррозвідувальних заходів, пов'язаних із негласним проникненням та обстеженням публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи в частині правомірності тимчасового обмеження окремих прав людини загалом відповідає положенням міжнародних правових актів, Конституції та інших законів України.

Водночас, з метою усунення окремих недоліків у цій сфері пропонується унормувати безпосередньо в Законі України «Про контррозвідувальну діяльність» понятійно-категоріальний апарат щодо визначення понять і термінів, які вживаються при здійсненні контррозвідувальної діяльності та проведенні заходів, пов'язаних із негласним проникненням та обстеженням публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, а також підстави і порядок надання дозволу на їх проведення, вимоги до здійснення, документального оформлення, зберігання і використання отриманих результатів, види контролю за цією діяльністю, порядок засекречування і розсекречування матеріальних носіїв інформації, обсяг прав людини, які можуть бути тимчасово обмежені при проведенні цих контррозвідувальних заходів, ефективні механізми їх захисту та можливість і порядок оскарження дій уповноважених суб'єктів, що обмежують такі права.

Сформульовані висновки та висловлені пропозиції на проблемні питання правового регулювання контррозвідувальних заходів, пов'язаних із негласним проникненням та обстеженням публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, а також запропоновані шляхи їх вирішення мають переважно теоретичний характер. Подальші наукові дослідження у цьому напрямі доцільно спрямувати на пошук оптимального співвідношення між інтересами окремих осіб, суспільства і держави під час проведення контррозвідувальних заходів, які тимчасово обмежують права людини.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про контррозвідувальну діяльність». *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 12. Ст. 89.

2. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність». *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303.

3. Закон України «Про розвідку». URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text (дата звернення: 20.10.2025).

4. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 20.10.2025).

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Схвалена Урядами держав – членів Ради Європи 04 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. (дата звернення: 20.10.2025).

6. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, 11-12, 13. Ст. 88.

8. Закон України «Про державну таємницю». *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 16. Ст. 93.

9. Звід відомостей, що становлять державну таємницю, затверджений наказом Центрального управління СБ України від 23 грудня 2020 р. № 383. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#Text (дата звернення: 22.10.2025).

10. Луценко Яна. Оскарження особою тимчасового обмеження прав людини під час здійснення оперативно-розшукової або контррозвідувальної діяльності: проблемні питання реалізації. *Науковий вісник Національної академії СБ України*. 2024. № 91. С. 127–133.

11. Ходанович В.О. Криміналістика в протидії шпигунству: моногр. Київ: Нац. акад. СБ України, 2019. 260 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

САВКА О. І.,
orcid.org/0000-0002-1723-3412
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правоохоронної
та антикорупційної діяльності
(Навчально-науковий інститут права імені Володимира Великого Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна академія управління персоналом»)

УДК [343.3/.7+341.3]:343.352
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.61

СУБ'ЄКТ КОРУПЦІЙНОГО ЗЛОЧИНУ В ЗАКОНОДАВСТВІ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

В статті проведено дослідження зарубіжного законодавства, що визначає ознаки, поняття і види суб'єктів корупційних злочинів. Проаналізовано міжнародно-правовий досвід визначення ознак, понять і видів суб'єктів корупційних злочинів. У зарубіжному кримінальному законодавстві представлені суб'єкти корупційних злочинів, що характеризуються як основними (загальними), так і додатковими (спеціальними) ознаками. Визначено, що у зарубіжному законодавстві закріплена додаткова ознака окремого виду посадової особи (як суб'єкта корупційного злочину), яка полягає в наявності особливого службового становища або, іншими словами, в спеціальному правовому статусі. Домінуючі тенденції щодо визначення розглянутого суб'єкта відображають два описаних міжнародно-правових підходи і полягають у його визначенні як «службовця», «керівника» або «особи, яка виконує управлінські функції» відповідно до пропонованих спеціальних ознак суб'єкта корупційного злочину (повністю або частково). У зарубіжному кримінальному законодавстві розвиваються домінуючі міжнародно-правові підходи до визначення суб'єкта корупційного злочину: відображаються, по-перше, об'єктивні та суб'єктивні ознаки як корупційних, так і інших службових злочинів, злочинів у сфері економіки; по-друге, наявність службового становища (що не завжди характеризується наділенням управлінською функцією). Пропонована нами система суб'єктів корупційних злочинів у кримінальному праві України в цілому відповідає змісту законодавства зарубіжних країн, що свідчить про соціальну обумовленість критеріїв їх характеристики.

Ключові слова: *корупційні злочини, суб'єкт, об'єкт, законодавство, міжнародно-правові підходи, зловживання, кримінальне право, міжнародне кримінальне право, корупція.*

Savka O. I. Subject of corruption crimes in the legislation of foreign countries

The article examines foreign legislation defining the characteristics, concepts, and types of subjects of corruption crimes. It analyzes international legal experience in defining the characteristics, concepts, and types of subjects of corruption crimes. Foreign criminal legislation presents subjects of corruption crimes characterized by both basic (general) and additional (special) characteristics. It has been determined that foreign legislation establishes an additional characteristic of a separate type of official (as a subject of a corruption crime), which consists in the existence

of a special official position or, in other words, a special legal status. The dominant trends in defining the subject in question reflect the two international legal approaches described above and consist in defining it as an «official», «manager», or «person performing managerial functions» in accordance with the proposed special characteristics of the subject of a corruption offense (in whole or in part). Foreign criminal legislation is developing dominant international legal approaches to defining the subject of a corruption offense: firstly, it reflects the objective and subjective characteristics of both corruption and other official crimes, as well as crimes in the economic sphere; secondly, the existence of an official position (which is not always characterized by the exercise of managerial functions). The system of subjects of corruption crimes in Ukrainian criminal law that we propose generally corresponds to the content of foreign legislation, which indicates the social conditioning of the criteria for their characterization.

Key words: *corruption crimes, subject, object, legislation, international legal approaches, abuse, criminal law, international criminal law, corruption.*

Постановка проблеми. Конституцією України встановлено єдину систему публічної влади в країні. Одна з головних небезпек для цієї системи – корупція, яка обґрунтовано згадується серед основних загроз державній і громадській безпеці в нормативних правових документах стратегічного планування. Ця суспільно небезпечна практика характеризується широкою поширеністю і масштабним негативним впливом на охоронювані кримінальним законом права та інтереси громадян і організацій, інтереси суспільства та держави. Протидія корупції, що включає в себе, зокрема, запобігання та боротьбу з корупційними правопорушеннями, ліквідацію їх наслідків, декларується як пріоритетний напрямок державної політики, що базується на унікальній правовій основі. Ця правова основа повинна включати науково обґрунтовану і системну кримінально-правову складову. Дані обставини обумовлюють і актуалізують дослідження проблем суб'єкта корупційного злочину, що визначає його спеціальні ознаки виходячи з характеристики останнього. Це необхідно перш за все для вирішення ряду важливих теоретичних і практичних завдань.

У вітчизняному кримінальному праві поки не сформувалася система норм про корупційні злочини, між тим потреба в такому безумовно існує. Вчення про суб'єкта корупційного злочину може стати важливою теоретико-правовою основою такої системи. При цьому слід мати на увазі, що єдина система публічної влади повинна інтегрувати в один ефективний механізм всі її елементи, що забезпечують інтереси публічної влади, які відображають інтереси населення країни: органи державної влади; органи місцевого самоврядування; юридичні особи, що здійснюють повноваження зазначених органів; юридичні особи, що забезпечують реальну можливість здійснення цих повноважень шляхом задоволення кореспондуючих їм потреб суб'єктів таких повноважень у товарах, роботах і послугах.

Забезпечення ефективної кримінально-правової охорони відносин у рамках подібної системи має базуватися на сучасному теоретико-правовому та соціально прийнятному підході до оцінки суспільної небезпеки та ознак корупційного злочину, що забезпечує відображення в кримінальному законі. Справедливої та обґрунтованої диференціації відповідальності суб'єктів корупційних злочинів з метою ефективної кримінально-правової протидії корупції в публічному та приватному секторах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні та методологічні передумови вчення про суб'єкта корупційного злочину, сформульовані в дослідженні, базуються багато в чому на результатах аналізу службових, управлінських, посадових злочинів, злочинів проти інтересів служби в комерційних та інших організаціях, викладених у наукових працях Л.В. Багрій-Шахматова, М.І. Камлика, В.В. Лунєєва, Є.В. Невмержицького, М.І. Мельника, О.Я. Прохорнека, О.В. Терещука, С.А. Шалгунової та інших.

Виклад основного матеріалу. Сутність корупції в зарубіжному праві характеризується в цілому так само, як і в українському праві. «Зарубіжна правова доктрина використовує досить широкий підхід до даного поняття (корупції), визначаючи його як «використання сили (посадового становища або управлінської функції) в особистих, корисливих інтересах і цілях» [1]. Французький дослідник Ж. Рівелуа трактує корупцію як дію, за допомогою якої особа, наділена певною державною або приватною функцією (посадою), запитує або приймає дар, його пропозицію або обіцянку, з метою вчинення, відстрочки вчинення або бездіяльності, що прямо або опосередковано входить до її функцій [2]. Канадський вчений Дж. Фергюсон під корупцією розуміє «зловживання державним або приватним службовим становищем в особистих цілях», включаючи в неї «акти хабарництва, розтрати, непотизму або приватизацію державних активів корумпованою елітою», які часто підкріплюються «іншими незаконними практиками, такими як цінова змова, шахрайство або відмивання грошей» [3]. Висновки вчених підтверджуються нормами зарубіжного адміністративного (наприклад, Словенії [4],) та кримінального (наприклад, Італії [5]) законодавства.

Запропонований підхід до розуміння характеру суспільної небезпечності корупції знайшов відображення, зокрема, у ст. 382 розділ. 8 КК КНР: «Привласнення, розкрадання, отримання шахрайським шляхом або незаконне заволодіння іншими способами громадським майном державними службовцями з використанням своїх службових переваг розцінюється як корупція. Привласнення, розкрадання, отримання шахрайським шляхом або незаконне заволодіння іншими способами державним майном особами, яким державними органами, державними компаніями, підприємствами, організаціями, народними об'єднаннями доручено управління та господарське розпорядження державним майном, з використанням ними своїх службових переваг, розцінюється як корупція» [6].

На наш погляд, наведена норма в сукупності з нормою, що визначає поняття «суспільна власність» (ст. 91 КК КНР), трактують корупційний злочин як діяння, що підриває нормальну діяльність будь-яких організацій (в тому числі тих, що не мають правового статусу юридичної особи). Таким чином, закордонне кримінальне право частково підтверджує тезу про те, що корупційні злочини призводять до підриву нормальної діяльності необмеженого переліку державних і недержавних організацій в результаті прийняття їх керівниками незаконних і необґрунтованих рішень (дій та бездіяльності) в корисливих цілях, що суперечать охоронюваним законом інтересам суспільства та держави і, як наслідок, завдають шкоди таким інтересам. Об'єкт корупційного злочину відображається в зарубіжному кримінальному законодавстві, як основний або додатковий, відповідні службові управлінські відносини охороняються нормами різних глав кодексів [7]. Даний елемент складу злочину як факультативний, як правило, в законодавстві не представлений [8].

Відображення об'єкта корупційного злочину, як основного або додаткового об'єкта є характерним для кримінального законодавства держав – колишніх республік СРСР [9]. Аналогічний підхід застосовується в КК КНР: суб'єктом корупції є не посадова особа або особа, яка виконує управлінські функції в комерційній або іншій організації, а «службовець» (ст. 93). У цьому випадку в нормах знаходить відображення політика делегування багатьох суто публічних функцій (у тому числі правосуддя, державного і муніципального контролю) і послуг (освітніх, медичних, у сфері безпеки тощо) комерційним і некомерційним недержавним організаціям (див., наприклад, ч. 1 ст. 251 КК Казахстану). Зокрема, йдеться про кримінально-правову охорону системи збору, розподілу та освоєння публічних (державних і муніципальних) фінансових ресурсів в інтересах суспільства і держави, учасниками якої є необмежене коло юридичних осіб; існуючі в рамках розвиваючої цифрової економіки загальні та системні типові процеси збору, використання та розпорядження управлінцями державного та приватного сектору юридично значущої інформації (наприклад, персональних даних великої кількості людей); зростання суспільного значення рішень і дій, що приймаються широким колом керівників міжнародних міжурядових організацій, іноземних посадових осіб, керівників комерційних та інших організацій, для здійснення інтересів, що охороняються національним кримінальним законом. Закони ряду країн

відображають підхід, відповідно до якого об'єкт корупційного злочину зводиться до об'єктів злочину в сфері економіки, посадового злочину, злочину проти інтересів служби в комерційних та інших організаціях. «Якщо розглядати поняття корупції відповідно до визначення Transparency International, як «зловживання довіреною владою заради особистої вигоди», то абсолютно очевидно, що існує багато типів поведінки, які є явним прикладом такого зловживання. У більшості випадків держави розглядають корупцію саме, як сукупність різних злочинів. Ці злочини можуть бути визначені у вузькому сенсі, як зловживання публічною владою особами, наділеними нею, або в широкому сенсі, як корупційні діяння будь-яких осіб, незалежно від того, чи займають ці особи державні посади чи ні» [12]. Вбачається, що настільки широке поняття має ряд недоліків, оскільки воно ... не дозволяє конкретно визначити склад відповідного правопорушення і не забезпечує достатніх процесуальних гарантій суб'єкту правопорушення при притягненні його до юридичної відповідальності. Більш того, таке поняття дозволяє інтегрувати практично всі корисливі злочини, що вчиняються особою, яка виконує певні посадові (управлінські) функції, воно також не диференціює їх за різними складами протиправних корупційних діянь» [13]. «Відмінною особливістю кримінального права Великої Британії є те, що ознака посадового становища не є кваліфікуючою для складу отримання неправомірної вигоди. Уже в статті 1 (Bribery Act 2010.) використовується термін «особа» або «інша особа», якою, як з'ясовується з подальших роз'яснень, може бути не тільки власне посадова особа, а й представник комерційної організації, той, хто виконує відповідний обов'язок (функцію) або діяльність» [14]. Відповідальність за отримання неправомірної вигоди за використання службового становища службовців, які не є посадовими особами або особами, що виконують управлінські функції в комерційних або інших організаціях, передбачається також кримінальним законодавством держав – колишніх радянських республік (ст. 311-1 КК Вірменії, ст. 256 КК Молдови, ст. 238 КК Киргизстану).

На наш погляд, такий підхід обумовлений насамперед бажанням забезпечити відповідність національних кримінально-правових норм міжнародно-правовим стандартам. Так, зокрема, норми міжнародного права, що визначають суб'єкта корупційного злочину в рамках широкої техніко-юридичної моделі, впливають на тлумачення змісту об'єкта корупційного злочину та відображення його в національному кримінальному законі (призводять до більш широкого розуміння такого об'єкта, як службових відносин за участю будь-яких службовців, у тому числі тих, що не мають управлінських повноважень, що не відповідає характеру суспільної небезпечності цього злочину). Такий підхід видається спірним: об'єкт злочину, що має специфічний зміст, повинен визначати ознаки спеціального суб'єкта злочину, а не навпаки. У зарубіжному кримінальному праві передбачається два способи вчинення корупційного злочину: використання службового становища або використання посадового становища. Так, використання службового становища, як способу вчинення корупційного злочину передбачається в кримінальному законодавстві Великої Британії. «У частині 2 статті 3 АСТа (Bribery Act 2010.) вказуються ознаки діяльності хабарника, а саме: це (а) будь-яка діяльність публічного характеру, (б) будь-яка діяльність, пов'язана з веденням бізнесу, (в) будь-яка діяльність, що виконується в рамках службових обов'язків особи, (г) будь-яка діяльність, що здійснюється самою групою людей або від її імені (незалежно від того, буде вона корпоративною чи некорпоративною). Отже, злочин, що вважається неправомірною вигодою, може стосуватися виконання будь-якої функції публічного характеру, пов'язаної з бізнесом і виконуваної в рамках службових обов'язків, або на користь кампанії, або на користь іншої особи. У частині 7 статті 3 Закону зазначається, що «бізнес» включає в себе професійне підприємництво. Отже, неправомірна вигода охоплює неналежне виконання публічних функцій і в публічному, і в приватному секторах. У нас же неправомірна вигода становить окремий злочин (стаття 368-3 КК України), що відноситься до зовсім іншого виду злочинів» [11].

На наш погляд, більш точне відображення в кримінально-правовій нормі об'єкта корупційного злочину забезпечується шляхом зазначення, як способу вчинення злочину використання посадового становища за умови визначення суб'єкта корупційного злочину

в національному кримінальному законі через зазначення в ньому, а не в бланкетних правових нормах, ознак такого суб'єкта. Такий підхід має місце, зокрема, у кримінальному законодавстві ФРН [13]. Розглянуті злочини характеризуються умисною формою вини та корисливою метою. Порушення нормальної діяльності організації в результаті використання особою свого службового або посадового становища з метою отримання майнової вигоди для себе або іншої особи з необережності ні логічно, ні юридично навряд чи можливо. Норми про відповідальність за необережні корупційні злочини відсутні в зарубіжному кримінальному законодавстві. Сприйняття сутності корупційних злочинів, об'єкта як службових відносин за участю будь-яких службовців (у тому числі тих, що не мають управлінських повноважень) або як службових відносин за участю виключно службовців, що мають такі повноваження, характеристика об'єктивної сторони посягань зумовлюють підхід до закріплення ознак їх суб'єкта. В цілому вони збігаються з ознаками, зафіксованими в КК України. Разом з тим є і деякі відмінності. Вони, як правило, обумовлені змістом об'єкта корупційного злочину того чи іншого виду. До числа розглянутих суб'єктів належать: посадова особа, посадова особа публічної міжнародної організації (далі – ПОПМО) та іноземна посадова особа (далі – ІПО), особа, яка виконує управлінські функції в комерційній або іншій організації. Посадова особа, ознаки цього суб'єкта корупційного злочину не завжди розкриваються в зарубіжних кримінальних законах у повній мірі. Домінуючі тенденції, щодо його визначення відображають два описаних міжнародно-правових підходи і полягають у визнанні таким службовця (у тому числі іменованого «посадовою особою», але збігається за своїми критеріями з поняттям «службовець») або особи, що характеризується (повністю або частково) спеціальними ознаками суб'єкта корупційного злочину. Перша тенденція відображається, наприклад, у кримінальному законодавстві ряду держав Азіатсько-Тихоокеанського регіону (Китайська Народна Республіка, Японія, Республіка Корея), віднесених до «далекосхідної правової сім'ї» [14]. Друга тенденція проявляється, наприклад, у законодавстві низки держав сімейного загального права (Канада), романо-германської (ФРН, Республіка Сербія), мусульманської (Пакистан) правової сім'ї. Статусно-правова ознака посадової особи трактується, як передбачена кримінально-правовою нормою наявність у особи службового становища. Зміст останнього утворює правовий статус, наданий для забезпечення інтересів публічної влади на підставі виконання процедури обрання, призначення, затвердження або виходячи з фактичного виконання посадових обов'язків (ч. 2 § 11 КК ФРН, ч. 6 ст. 149 КК Республіки Сан-Марино, ст. 112 КК Республіки Сербія, ст. 118 КК Канади та ін.). Організаційно-правова ознака посадової особи охоплює реалізацію повноважень службового становища від імені організації, що здійснює повноваження органів державної влади та (або) органів місцевого самоврядування або виконує обов'язки, щодо забезпечення публічних потреб, тобто матеріальних потреб, що дають можливість здійснення зазначених повноважень суб'єктів публічної влади (§ 331 КК ФРН, ст. 123 КК Молдови, ст. 161 КК Пакистану).

У ряді випадків при визначенні поняття посадової (прирівняної до неї) особи в законодавстві не згадується критерій організаційно-правової форми (КК ФРН) і форми власності юридичної особи (КК Республіки Сербія і КК Пакистану). На наш погляд, це зроблено для забезпечення кримінально-правової охорони відносин делегованого публічного контролю. Вказівка в КК ФРН і КК Пакистану на діяльність спеціально уповноваженої для державної служби особи є прикладом кримінально-правової охорони виконання обов'язків, щодо забезпечення публічних потреб. Темпоральна ознака, а також спосіб наділення повноваженнями характеризуються так само, як і за КК України: здійснення особою повноважень службового становища постійно, тимчасово або за спеціальним повноваженням (ч. 6 ст. 149 КК Республіки Сан-Марино, ст. 123 КК Республіки Молдова, ч. 2 § 11 КК ФРН, ст. 112 КК Республіки Сербія). У цьому випадку закон забезпечує кримінально-правову охорону і відносин делегованого публічного контролю. Функціональна ознака посадової особи в КК ряду країн визначається, як наявність управлінської функції, що підтверджується наявними у особи повноваженнями службового становища на прийняття та здійснення від імені організацій, що забезпечують інтереси публічної влади, самостійних, особистих рішень, обов'язкових

і таких, що тягнуть за собою правові наслідки як для цих організацій, так і невизначеного кола інших осіб. Зазначена ознака відображається в законі таким чином:

1) виконання функцій, пов'язаних з прийняттям рішень, представництвом, здійсненням влади, свідченням або будь-якими іншими громадськими функціями (ч. 6 ст. 149 КК Республіки Сан-Марино);

2) наявність права в межах своєї компетенції віддавати розпорядження або накази і приймати рішення щодо осіб, не підлеглих їм по службі, повноваження представника влади при виконанні обов'язків з охорони громадського порядку, боротьбі з правопорушеннями, щодо відправлення правосуддя, щодо вчинення юридично значущих дій;

3) наділення певними правами та обов'язками, щодо здійснення функцій публічної влади або дій адміністративно-розпорядчого чи організаційно-розпорядчого характеру (ст. 123 КК Республіки Молдова).

Наявність управлінських повноважень як обов'язковий і винятковий критерій посадової особи враховується в кримінальному законодавстві тільки деяких зарубіжних країн. Так, у розділі 13 КК ФРН використовується термін «виконання службових обов'язків», а не «повноважень» (§ 331–334). Одночасно в Кодексі стосовно суддів застосовуються терміни «суддівська дія» (ч. 2 § 332) або вказується на «винесення рішення» (мова йде про неправосудний вирок або рішення) (§ 339), тобто йдеться про використання саме управлінських повноважень.

У ст. 118 КК Канади згадується «особа, яка виконує будь-які державні обов'язки»; у ст. 46 КК Республіки Сербія – посадові особи, які «виконують посадові обов'язки», а також «здійснюють посадові повноваження», «управлінські функції або інші повноваження щодо застосування законодавчих та інших нормативних актів».

У більшості своїй закордонні кримінальні закони вказують на наявність управлінської функції, а не управлінських повноважень, як на обов'язковий і винятковий критерій посадової особи (ст. 308 КК Вірменії, § 3 ст. 246 КК Бельгії, ст. 304 КК Киргизстану та ін.). Посадова особа публічної міжнародної організації (далі – ПОПМО) та іноземна посадова особа (далі – ІПО). Спеціальні ознаки цих суб'єктів корупційного злочину в повній мірі не розкриваються в зарубіжних кримінальних законах.

Деякі держави запозичили практично дослівно їх міжнародно-правове визначення, передбачене в Конвенції ООН проти корупції 2003 року (наприклад, ст. 366 і 367 КК Казахстану, нормативна постанова Верховного Суду Республіки Казахстан від 27.11.2015 № 8 «Про практику розгляду деяких корупційних злочинів» [15]. Держави, що належать до сім'ї загального права (Австралія, США), виробили власну кримінально-правову термінологію. Так, відповідні ознаки детально розкриваються у використаному в ст. 701 КК Австралії [16] понятті «іноземний публічний чиновник» (охоплює ознаки обох зазначених суб'єктів).

Статусно-правова ознака ПОПМО представлена, як передбачена кримінально-правовою нормою наявність у суб'єкта злочину службового становища. Її зміст визначений у міжнародно-правовій нормі, як правовий статус, наданий особі для забезпечення інтересів публічної міжнародної організації. Наприклад, ст. 701 КК Австралії іноземним публічним чиновником визнається, зокрема: службовець громадської міжнародної організації; особа, яка виконує роботу для громадської міжнародної організації на основі контракту; особа, яка дотримується або виконує обов'язки та/або наділена посадовим статусом у громадській міжнародній організації; особа, перебуває на службі в громадській міжнародній організації. Ця ж ознака ІПО визначається в зарубіжному кримінальному законодавстві, по суті, аналогічним чином: наявність у суб'єкта злочину службового становища. Зміст останнього характеризує правовий статус, наданий особі для забезпечення інтересів публічної влади в іноземній державі. Так, згідно з кримінальним законодавством Австралії «іноземний публічний чиновник» є, зокрема: службовцем або посадовою особою іноземного уряду; особою, яка виконує роботу для іноземного уряду на основі контракту; особою, яка дотримується або виконує обов'язки та/або наділена посадовим статусом відповідно до права іноземної держави або частини іноземної держави, звичаю або конвенційної норми іноземної держави;

особою, яка іншим чином перебуває на службі іноземного уряду (включаючи службу як член збройних сил або поліцейських сил) (ст. 701 КК Австралії).

Організаційно-правова ознака ПОПМО охоплює реалізацію повноважень службового становища від імені організації, яка здійснює повноваження публічної міжнародної організації, або виконує обов'язки щодо забезпечення матеріальних потреб, що забезпечують можливість здійснення зазначених повноважень (наприклад, ст. 701 розділ. 4 КК Австралії). Так, критерій виконання робіт для зазначеної організації на основі контракту дозволяє визнати суб'єктом корупційного злочину службовця юридичної особи, який виконує обов'язки щодо забезпечення матеріальних потреб, що дають можливість здійснення повноважень публічної міжнародної організації. Аналогічна ознака ІПО визначається як здійснення повноважень службового становища від імені організації, що здійснює повноваження органів державної влади або органів місцевого самоврядування іноземної держави, або виконує обов'язки щодо забезпечення матеріальних потреб, що забезпечують можливість здійснення зазначених повноважень (наприклад, ст. 701 розділ. 4 КК Австралії). Як і в попередньому випадку, критерій виконання робіт для іноземного уряду дозволяє включити до кола розглянутих суб'єктів службовця юридичної особи, який виконує обов'язки щодо забезпечення діяльності публічної міжнародної організації. Темпоральна ознака і спосіб наділення повноваженнями ПОПМО та ІПО, як суб'єктів корупційного злочину – здійснення особою повноважень службового становища постійно, тимчасово або за спеціальним повноваженням, – в зарубіжному кримінальному законодавстві, як правило, не відображаються.

Функціональна ознака ПОПМО, як суб'єкта корупційного злочину в деяких випадках визначається в зарубіжному кримінальному законодавстві шляхом вказівки на наявність управлінської функції, що підтверджується наявністю у особи повноважень службового становища на прийняття та здійснення самостійного особистого рішення від імені публічної міжнародної організації, обов'язкового і такого, що тягне правові наслідки для цієї організації, а також для невизначеного кола осіб. Прикладом такого підходу є відображення в правовій нормі «обов'язку наділяти посадовим статусом у громадській міжнародній організації» (ст. 701 КК Австралії).

По суті, аналогічним чином він представлений у законодавстві, щодо ІПО. Суб'єкт корупційного злочину в деяких випадках визначається як особа, що володіє зазначеною вище управлінською функцією. Наприклад, повноваження іноземного публічного чиновника «наділяти статусом» відповідно до права іноземної держави (ст. 701 КК Австралії). Спеціальні ознаки суб'єкта корупційного злочину відображалися в двох ідентичних поняттях іноземної посадової особи, наведених у п. «b» розділу «Foreign Corrupt Practices by Issuers» та пп. 2 п. «d» розд. «Foreign Corrupt Practices by Domestic Concerns» Закону США «Про корупційні практики за кордоном» 1977 року (Foreign Corrupt Practices Act 1977, FCPA). На момент офіційного опублікування зазначеного закону ці поняття були сформульовані таким чином: «Термін «іноземний посадовець» означає будь-якого посадовця або службовця іноземного уряду або будь-якого його департаменту, агентства чи органу, або будь-яку особу, що діє в офіційній якості від імені або за дорученням будь-якого такого уряду або департаменту, агентства чи органу. Цей термін не включає в себе будь-якого співробітника іноземного уряду або будь-якого департаменту, агентства або органу, чиї обов'язки по суті не передбачають свободи розсуду або є канцелярськими» [17]. Довідковий посібник із Закону про корупційні практики за кордоном (A Resource Guide to the U.S. Foreign Corrupt Practices Act: Second Edition), підготовлене Міністерством юстиції США та Комісією з цінних паперів і бірж США в липні 2020 року, роз'яснює поняття ІПО з урахуванням чинної редакції цього закону [18] таким чином: «FCPA визначає «іноземного публічного посадовця» як особу, що включає: будь-якого посадовця або службовця іноземного уряду або будь-якого його департаменту, агентства чи органу, або публічної міжнародної організації, або будь-яку особу, що діє в офіційній якості від імені або за дорученням будь-якого такого уряду або департаменту, агентства або органу, або від імені або за дорученням будь-якої такої публічної міжнародної організації» [19].

Довідковий посібник містить докладні роз'яснення з метою визначення організаційно-правової ознаки суб'єкта корупційного злочину. Особа, яка виконує управлінські функції в комерційній або іншій організації. Аналізуючи кримінальне законодавство держав – колишніх республік СРСР, можна зазначити, що «з питання регламентації кримінальної відповідальності за злочини, вчинені особами, які виконують управлінські функції в комерційних та інших організаціях, можна виділити три основні підходи:

– поширення на діяння зазначеної категорії осіб положень кримінально-правових норм про відповідальність за посадові злочини;

– недоцільність криміналізації діянь, що вчиняються особами, які виконують управлінські функції в комерційних та інших організаціях всупереч інтересам служби;

– диференціація відповідальності осіб, які виконують управлінські функції в комерційних та інших організаціях, і посадових осіб державного апарату» [20].

Зарубіжне кримінальне законодавство не завжди розкриває спеціальні ознаки суб'єкта корупційного злочину в повній мірі. На наш погляд, їх можна сформулювати таким чином:

1) статусно-правова ознака – передбачена кримінально-правовою нормою наявність у особи службового становища, зміст якого визначений у правовій нормі як правовий статус, наданий особі для забезпечення інтересів юридичної особи;

2) організаційно-правова ознака – здійснення повноважень службового становища від імені юридичної особи, яка не здійснює повноваження публічної влади, національної або іноземної (повноваження державних органів, органів місцевого самоврядування, публічних міжнародних організацій, юридичної особи, яка здійснює повноваження цих органів або організацій);

3) темпоральна ознака і спосіб наділення повноваженнями, – здійснення особою повноважень службового становища постійно, тимчасово або за спеціальним повноваженням;

4) функціональна ознака – наявність управлінської функції, що підтверджується наявністю у особи повноважень службового становища на прийняття та здійснення від імені юридичної особи самостійних, особистих рішень, що забезпечують інтереси цієї юридичної особи, обов'язкових і таких, що тягнуть за собою правові наслідки для цієї юридичної особи та певного кола інших осіб. Подібним чином зазначені ознаки відображаються, наприклад, у кримінальному законодавстві Грузії, Латвії, Молдови, Сербії.

Домінуючі тенденції, щодо визначення розглянутого суб'єкта відображають два описаних міжнародно-правових підходи і полягають у його визначенні як «службовця», «керівника» або «особи, яка виконує управлінські функції» відповідно до пропонованих спеціальних ознак суб'єкта корупційного злочину (повністю або частково). Іноді ці підходи застосовуються одночасно (як і в міжнародному праві). Перша тенденція відображається, наприклад, у кримінальному законодавстві держав правової сім'ї загального права (Великобританія), друга тенденція притаманна, наприклад, законодавству держав романо-германської правової сім'ї (КК Грузії [9], Латвії [21], Молдови, Сербії та ін.); обидві тенденції простежуються в КК КНР [6]. Слід зазначити, що КК КНР передбачає спеціальні норми про охорону службових управлінських відносин в організаціях, засновником або акціонером яких є держава, відображаючи в силу важливості таких відносин для нормального функціонування всього кола державних і недержавних організацій відповідний спеціальний об'єкт злочину [6].

Висновки. Таким чином, у зарубіжному кримінальному законодавстві представлені суб'єкти корупційних злочинів, що характеризуються як основними (загальними), так і додатковими (спеціальними) ознаками. Наприклад, у законодавстві закріплена додаткова ознака окремого виду посадової особи (як суб'єкта корупційного злочину), яка полягає в наявності особливого службового становища або, іншими словами, в спеціальному правовому статусі.

До кола посадових осіб, що характеризуються додатковими ознаками, належать, наприклад:

1) особи, які обіймають окремі значущі посади в органах державної влади або місцевого самоврядування;

2) судді та інші посадові особи – спеціальні суб'єкти злочинів проти правосуддя;

3) посадові особи організацій, що складають військову організацію держави. Особи, які виконують управлінські функції в комерційних та інших організаціях, можуть мати особливе службове становище, що визначається спеціальним правовим статусом в силу значущості реалізованих ними управлінських функцій. Так, володіють подібною функцією «члени правління державної компанії» (ст. 165 КК КНР).

У зарубіжному кримінальному законодавстві розвиваються домінуючі міжнародно-правові підходи до визначення суб'єкта корупційного злочину: відображаються, по-перше, об'єктивні та суб'єктивні ознаки як корупційних, так і інших службових злочинів, злочинів у сфері економіки; по-друге, наявність службового становища (що не завжди характеризується наділенням управлінською функцією). Пропонована нами система суб'єктів корупційних злочинів у кримінальному праві України в цілому відповідає змісту законодавства зарубіжних країн, що свідчить про соціальну обумовленість критеріїв їх характеристики.

Список використаних джерел:

1. Бондаренко О. С. Концепція кримінально-правової протидії корупції : монографія. Суми : Сумський державний університет, 2021. 472 с.

2. Rivelois J. Définition juridique de la corruption. URL: https://www.researchgate.net/publication/304196630_Definition_juridique_de_la_corruption (дата звернення: 19.10.2025).

3. Ferguson G. Global Corruption. Law, Theory & Practice. University of Victoria, 2018. P. 8.

4. Zakon o integriteti in preprečevanju korupcije (ZIntPK) від 26.05.2010 № 5523. URL: https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO5523 (дата звернення: 19.10.2025).

5. Codice penale. Libro II, Titolo II. URL: https://www.altalex.com/documents/news/2014/10/14/dei-delitti-contro-la-pubblica-amministrazione (дата звернення: 19.10.2025).

6. Кримінальний кодекс Китайської Народної Республіки / пер. з кит. А. О. Воінова, В. С. Станіч ; за ред. О. В. Коротюка. Київ : ОВК, 2021. 196 с.

7. Кримінально-правова характеристика корупційних та пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень (у схемах) : навч. посіб. / за заг. ред. Р. А. Сербина. Київ : ФОП Кандиба Т. П., 2024. 118 с.

8. Федорчук І. М. Обставини, які обтяжують покарання за кримінальним правом України : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 240 с.

9. Кримінальний кодекс Грузії. Київ : ОВК ; Право, 2021. 254 с.

10. Ferguson G. Global Corruption. Law, Theory & Practice. University of Victoria. P. 138.

11. Взаємодія суб'єктів боротьби з корупцією (адміністративно-правовий аспект) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2005. 240 с.

12. Михайловська Є. В., Поліщук Д. В. Порівняльно-правовий аспект розвитку інституту державної служби України та Великої Британії // Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 6. С. 626–631. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/12/104.pdf (дата звернення: 19.10.2025).

13. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи : порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія. Київ : Юрисконсульт, 2006. С. 630.

14. Демків Р. Я., Кучер В. О. Забезпечення інформаційної безпеки під час воєнного стану. Державотворення та правотворення в умовах війни та післявоєнний період : зб. тез доп. Всеукр. круглого столу (Львів, 12 груд. 2024 р.) / упоряд.: Д. Є. Забзалюк, Р. Я. Демків. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С. 68–71.

15. Mitskaya E. Non-compliance of Kazakhstan's criminal law with international anti-corruption standards. URL: https://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1701432672.pdf (дата звернення: 19.10.2025).

16. Criminal Code Act 1995. URL: https://www.legislation.gov.au/Details/C2019C00043 (дата звернення: 19.10.2025).

17. Foreign Corrupt Practices Act 1977. URL: https://www.govinfo.gov/content/pkg/STATUTE-91/pdf/STATUTE-91-Pg1494.pdf (дата звернення: 19.10.2025).

18. Section 30A(f)(1)(A) of the Exchange Act. 15 U.S.C. §78dd-1(f)(1)(A), §78dd-2(h)(2)(A), §78dd-3(f)(2)(A). URL: https://www.law.cornell.edu/uscode/text/15/78dd-1 (дата звернення: 19.10.2025).

19. A Resource Guide to the U.S. Foreign Corrupt Practices Act : Second Edition. July 2020. P. 19. URL: https://www.justice.gov/criminal-fraud/file/1292051/download (дата звернення: 19.10.2025).

20. Мартиненко В. О. Особливості кримінальної відповідальності за зловживання владою або службовим становищем, що вчиняють державні службовці. *Науковий* вісник Національної академії внутрішніх справ. 2017. № 3(104). С. 118–132.

21. Criminal Law of the Republic of Latvia від 17.06.1998. Text consolidated by Valsts valodas centrs. URL: https://likumi.lv/ta/en/en/id/88966-the-criminal-law (дата звернення: 19.10.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

СКІДАН Н. В.,
orcid.org/0000-0003-4009-4796
аспірантка кафедри кримінального процесу
(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

УДК [343.13:347.991](477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.62

ВЕРХОВНИЙ СУД ЯК СУД ПРАВА: СПІВВІДНОШЕННЯ ФУНКЦІЙ КАСАЦІЙНОГО ПЕРЕГЛЯДУ І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ ТА СТАЛОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ В УКРАЇНІ

У статті досліджено співвідношення касаційної функції Верховного Суду та його виключного завдання щодо забезпечення єдності й сталості судової практики в галузі кримінального судочинства. Продемонстровано, що надання Верховному Суду статусу найвищого судового органу системи судоустрою України внаслідок проведення судової реформи 2016 р. зумовило формування нової парадигми його діяльності та посилило його системоутворюючу роль. Авторкою з'ясовано, що касаційна функція Верховного Суду спрямована на перевірку правильності застосування норм матеріального й процесуального права судами нижчих інстанцій, тоді як функція забезпечення єдності та сталості судової практики передбачає формування узгоджених підходів тлумачення й застосування норм кримінального і кримінального процесуального права.

У роботі підкреслюється, що сучасне стратегічне бачення Верховного Суду корелює зі сформованими в правничій науці орієнтирами, визначаючи єдність судової практики, правову визначеність і сталість правозастосування серед ключових інституційних пріоритетів. З урахуванням цього доведено, що подвійна функціональна природа Верховного Суду проявляється в двох режимах його діяльності: як суду, що здійснює касаційну перевірку відповідно до вимог кримінального процесуального закону, та як суду, що формує загальнообов'язкові орієнтири тлумачення й застосування норм кримінального і кримінального процесуального права України.

Авторкою доведено, що визначальним критерієм для встановлення джерельного значення судового рішення Верховного Суду є характер висновку, сформульованого в ньому. Зокрема, якщо правова проблема виходить за межі розглядуваної справи та потребує уніфікації підходів тлумачення й застосування права, висновок, сформульований у ньому, набуває загального значення, формуючи орієнтири подальшого правозастосування. Натомість, у провадженнях, у яких Верховний Суд обмежується оцінкою істотності процесуального порушення, висновок має індивідуальний характер і не виконує джерелоутворюючої функції. У статті пояснюється, що це обумовлюється тим, що єдність судової практики не є самоціллю, а виступає інструментом забезпечення справедливості та правової визначеності – змістовного ядра засади верховенства права.

Підсумовуючи, в роботі сформульовано висновок, що лише ті рішення Верховного Суду, у яких викладено висновки з метою забезпечення єдності та сталості правозастосування, можуть набувати статусу джерела кримінального процесуального права України. Таким чином, подвійна функціональна природа Верховного Суду визначає зміст його рішень і, відповідно, місце його судової практики в системі джерел кримінального процесуального права.

Ключові слова: *Верховний Суд, судова практика, касаційний перегляд справи, забезпечення єдності та сталості судової практики, джерела кримінального процесуального права, висновок суду, висновок Верховного Суду, судове рішення, суд права, суд касаційної інстанції, кримінальне судочинство, кримінальне провадження.*

Skidan N. V. The Supreme Court as a court of law: balancing cassation review with the mandate to ensure the unity and consistency of case law in Ukraine

The article examines the correlation between the cassation function of the Supreme Court and its exclusive mandate to ensure the unity and consistency of case law in the field of criminal justice. It is demonstrated that granting the Supreme Court the status of the highest judicial body within the national court system, following the 2016 judicial reform, has led to the formation of a new paradigm of its institutional activity and strengthened its system-shaping role. The author clarifies that the cassation function of the Supreme Court is directed at verifying the correctness of the application of substantive and procedural law by lower courts, whereas the function of ensuring the unity and consistency of case law presupposes the development of harmonised approaches to the interpretation and application of criminal and criminal-procedural norms.

The study emphasises that the current strategic vision of the Supreme Court aligns with the orientations established in legal scholarship, identifying the unity of case law, legal certainty, and the stability of law application as key institutional priorities. On this basis, it is demonstrated that the Court's dual functional nature manifests itself through two distinct modes of activity: as a court conducting cassation review in accordance with criminal procedural law, and as a court shaping generally binding guidelines for the interpretation and application of criminal and criminal-procedural norms in Ukraine.

The author establishes that the decisive criterion for determining whether a Supreme Court judgment acquires the status of a source of criminal procedural law is the character of the conclusion contained therein. Where the legal issue extends beyond the conflict of the individual case and requires the unification of interpretive and applicative approaches, the conclusion formulated by the Court acquires general significance, providing guidance for future law application. Conversely, in proceedings where the Supreme Court confines itself to assessing the materiality of a procedural violation, the conclusion remains individualised and does not perform a source-creating function. The article explains that this is conditioned by the fact that the unity of case law is not an end in itself but serves as an instrument for ensuring justice and legal certainty – the substantive core of the rule of law principle.

In conclusion, the study asserts that only those judgments of the Supreme Court which formulate conclusions aimed at ensuring the unity and consistency of law application may acquire the status of sources of Ukrainian criminal procedural law. Accordingly, the dual functional nature of the Supreme Court determines both the content of its judgments and the place of its case law within the system of sources of criminal procedural law.

Key words: *Supreme Court, case law, cassation review of a case, ensuring the unity and consistency of case law, sources of criminal procedural law, court's conclusion, Supreme Court's conclusion, judgment, court of law, court of cassation, criminal just, criminal proceedings.*

Вступ. Узагальнення сучасних підходів до визначення ролі судової практики в кримінальному процесуальному праві України свідчить про те, що ключове місце в її формуванні та розвитку належить Верховному Суду (далі – ВС), статус і функціональне призначення

якого були суттєво трансформовані внаслідок судової реформи 2016 р. Так, закріплення за ним статусу найвищого судового органу в системі судоустрою України, а також надання йому виключних повноважень щодо забезпечення єдності та сталості судової практики визначило нову парадигму організації та змісту діяльності ВС, суттєво розширивши його вплив у галузі кримінальної юстиції (ч. 3 ст. 125 Конституції України; ч. 2 ст. 17 та ч. 1 ст. 36 Закону України (далі − ЗУ) «Про судоустрій і статус суддів») [1, 2].

У світлі наведених змін, вважаємо, актуалізується питання подвійної функціональної природи ВС, що охоплює, з одного боку, здійснення касаційного перегляду кримінальних справ (п. 4 ч. 2 та ч.ч. 3–4, 7 ст. 37 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»; п. 21 ч. 1 ст. 3, ч.ч. 5–10 ст. 31, ч. 3 ст. 33 Кримінального процесуального кодексу України (далі − КПК України)), а з іншого – реалізацію завдання щодо забезпечення єдності та сталості тлумачення й застосування норм кримінального та кримінального процесуального права в галузі кримінальної юстиції (ч. 3 ст. 125 Конституції України; ч. 2 ст. 17 та ч. 1 ст. 36 Закону України (далі − ЗУ) «Про судоустрій і статус суддів») [2, 3]. На думку авторки, обидва аспекти діяльності ВС нерозривно пов'язані між собою, однак їх співвідношення та межі реалізації обумовлюють появу низки теоретичних і практичних питань, важливих для розуміння ролі його судової практики в системі джерел кримінального процесуального права України.

З огляду на вищезазначене, актуалізується необхідність визначення співвідношення функцій перегляду судових справ у касаційному порядку та забезпечення єдності судової практики, оскільки саме їх взаємодія визначає характер і зміст судових рішень ВС. Разом із тим, нагадаємо, що в попередніх дослідженнях нами було обґрунтовано, що єдиною сучасною формою судової практики, здатною набувати джерельне значення, є судові рішення, зокрема ВС [4, с. 292, 298–299]. Відтак, питання кореляції зазначених функцій та її впливу на формування підходів тлумачення й застосування норм права ВС потребує окремого наукового дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування змісту й особливостей співвідношення функцій перегляду судових справ у касаційному порядку та забезпечення єдності судової практики в діяльності ВС, а також визначення того, як воно (співвідношення) впливає на формування судової практики як джерела кримінального процесуального права України.

Результати дослідження. Так, правовий статус, структура та повноваження ВС визначаються Конституцією України (ч. 3 ст. 125), ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» (ч. 2 та п. 3 ч. 3 ст. 17, ст.ст. 36–37) і КПК України (п. 21 ч. 1 ст. 3, ч.ч. 5–10 ст. 31, ч. 3 ст. 33 та Глава 32) [1, 2, 3]. Зокрема, він є найвищим судовим органом у системі судоустрою України, який не лише здійснює правосуддя як суд касаційної інстанції (ч. 3 ст. 125 Конституції України; ч. 2 ст. 17, ч. 1 та п. 1 ч. 2 ст. 36 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»; п. 21 ч. 1 ст. 3, ч.ч. 5–6 ст. 31, ч. 3 ст. 33 КПК України), а також виконує інші повноваження, визначені п.п. 2–8 ст. 36 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» [1, 2, 3]. Водночас, одним із його основних завдань є виключне повноваження щодо забезпечення єдності та сталості судової практики (ч. 3 ст. 125, п. 8 ч. 2 ст. 129 Конституції України; ч. 2 ст. 17 та ч. 1 ст. 36 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»), здійснюючи касаційний перегляд у межах адміністративної, господарської, цивільної та кримінальної юрисдикцій (п. 1 ч. 2 ст. 36, ч. 2 ст. 37 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів») [1, 2].

Зважаючи на вищенаведені положення чинного законодавства, констатуємо, що основними функціями в діяльності ВС є здійснення касаційного перегляду та забезпечення єдності й сталості судової практики. На нашу думку, їх співвідношення зумовлює особливу природу реалізації повноважень ВС, що потребує подальшого дослідження цього аспекту.

Так, нормативне регулювання порядку здійснення касаційного провадження в кримінальному судочинстві визначає функціональну природу ВС як суду права. Цей висновок слідує з ч. 1 ст. 433 КПК України, відповідно до положень якої касаційний перегляд полягає в перевірці правильності застосування норм матеріального та процесуального права без повторного дослідження доказів або встановлення фактичних обставин [3]. Вважаємо, така

модель діяльності засвідчує, що ВС зосереджується на правовій, а не фактичній площині перегляду рішень. Додамо, що це також відповідає конституційному статусу ВС як найвищого суду в системі судоустрою України, виключним завданням якого є забезпечення єдності та сталості судової практики (ч. 3 ст. 125 Конституції України; ч. 2 ст. 17 та ч. 1 ст. 36 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів») [1, 2], оскільки підтверджує спрямованість його уваги на питання права, а не факту.

У контексті розгляду цієї проблематики слід звернутися до доктринальних положень з наведеної тематики. Так, науковці зазначають, що особливістю суду права є скерованість його діяльності на формування передбачуваного та узгодженого правозастосування. Зокрема, Я. Берназюк, В. Уркевич і М. Шумило підкреслюють, що саме суд касаційної інстанції призначений визначати правильне розуміння норм права, яке мають враховувати суди нижчих інстанцій, що відрізняє ВС від судів факту (суди першої та апеляційної інстанцій), діяльність яких спрямована на встановлення обставин і дослідження доказів [5, с. 103, 107, 110; 6]. У свою чергу, інші представники правничої спільноти наголошують, що ВС не має виступати додатковою інстанцією перегляду фактів, а основою його діяльності має бути розгляд справ, які містять типову або виключну правову проблему та визначають подальший вектор розвитку правозастосування [7; 8].

Крім того, зауважимо, що сучасне стратегічне бачення самого ВС додатково підтверджує його місію як суду права. Так, у Стратегії розвитку Суду на 2023–2027 рр. єдність судової практики, передбачуваність правозастосування та укріплення правової визначеності обрано його ключовими довгостроковими цілями. Водночас, підкреслюється, що відсутність єдності становить один із головних ризиків для авторитету судової влади, тоді як узгодженість судової практики виступає основним критерієм ефективності касаційної діяльності [9, с. 3, 5, 14–22]. Вважаємо, що така візія посилює розуміння ВС не лише як суду касаційної інстанції, а як інтелектуального центру правозастосування та носія високих стандартів юридичного мислення.

У світлі наведеного констатуємо, що статус ВС як суду права зумовлює подвійний характер його діяльності: здійснення юридичного контролю в межах розгляду конкретної справи (касаційна функція) та формування узгоджених підходів тлумачення і застосування норм кримінального та кримінального процесуального права (функція забезпечення єдності й сталості судової практики). Відтак, вважаємо, що в такий спосіб досягається баланс між здійсненням повноважень суду касаційної інстанції з метою вирішення певного провадження та найвищого суду в системі судоустрою України, виключним завданням якого є підтримання єдиного та сталого правозастосування.

Разом із тим, в аспекті визначення ролі ВС важливо підкреслити, що, незважаючи на покладене на нього завдання забезпечення єдності та сталості судової практики, в конкретних кримінальних провадженнях він не завжди реалізує цю функцію. З огляду на те, що ВС є судом права, а не факту, його основне процесуальне завдання полягає в перевірці правильності застосування судами нижчих інстанцій норм матеріального та процесуального права, правової оцінки обставин (ч. 1 ст. 433 КПК України) і, відповідно, оцінці істотності допущених порушень, зокрема крізь призму засади законності (ст. 9 КПК України) [3]. У цьому контексті підтримуємо позицію Д. Луспенника, який зазначає, що ВС має здійснювати саме касаційну, а не ревізійну перевірку, вирішуючи справу остаточно та не перетворюючись на проміжну судову ланку. У цьому розумінні касаційна інстанція є додатковою гарантією захисту людських прав, а не ще одним рівнем повторного перегляду справи по суті [10].

Крізь призму розгляду цього питання доцільно звернути увагу на зміст ч.ч. 1–2 ст. 9 КПК України, які розкривають двоаспектний характер засади законності в кримінальному провадженні. Так, у ч. 1 цієї статті встановлено загальний обов'язок усіх суб'єктів кримінального провадження (від суду до сторони обвинувачення та інших посадових осіб) діяти відповідно до положень Конституції України, КПК України, міжнародних договорів та інших актів законодавства. Натомість, ч. 2 зазначеної норми покладає на сторону обвинувачення додаткові процесуальні зобов'язання: забезпечувати всебічне, повне й неупереджене

дослідження обставин, надавати належну правову оцінку як викривальним, так і виправдувальним доказам, а також ухвалювати законні та неупереджені процесуальні рішення [3].

З позицій авторки, за наведеної нормативної моделі суд мав би обмежуватися перевіркою дотримання вимог закону, а сторона обвинувачення – не допускати процесуальних порушень. Проте практика засвідчує, факт їхнього виникнення на різних етапах кримінального провадження, що, у свою чергу, покладає на суд не лише обов'язок констатації факту їх допущення, а й оцінки істотності таких порушень. Видається, що суто формальне реагування судом на будь-яке відхилення від процесуального порядку унеможливлювало би досягнення справедливості та створило би ризики уникнення відповідальності через недбалість сторони обвинувачення. Зважаючи на це, сьогодні актуальною є концепція істотності порушення, зорієнтованої на забезпечення справедливості й утвердження верховенства права. Відповідно, у низці справ ВС діє виключно як касаційний суд, застосовуючи критерій істотності й утримуючись від формулювання висновків, які могли би «закріпити» допущені порушення в правозастосуванні. Це узгоджується з твердженням, що єдність судової практики не є самоціллю, а служить інструментом досягнення справедливості та правової визначеності − змістовного ядра засади верховенства права. Аналогічну думку висловлює і В. Уркевич, наголошуючи, що «сама по собі єдність, стабільність і незмінність судової практики не є самоціллю у зв'язку з динамічністю суспільних відносин» [11].

Водночас, на нашу думку, з огляду на те, що обставини кожного кримінального провадження є унікальними, формулювання ВС висновків загального характеру є виправданим лише тоді, коли правова проблема розглядуваної справи виходить за межі індивідуальної оцінки істотності конкретного порушення та має значення для забезпечення справедливого й передбачуваного правозастосування.

Відтак, діяльність ВС реалізується в двох режимах: у частині справ він реалізує свої повноваження виключно як суд касаційної інстанції, обмежуючись оцінкою істотності порушення, тоді як в інших – одночасно виконує і функцію касаційного контролю, і функцію забезпечення єдності та сталості шляхом формулювання єдиних підходів тлумачення й застосування норм кримінального та кримінального процесуального права. При цьому, варто звернути увагу на те, що окрема реалізація лише останнього завдання є неможливою, оскільки кожне кримінальне провадження, передане на розгляд ВС, потребує прийняття конкретного рішення. Відповідно, формулювання загальних висновків завжди здійснюється в межах певного касаційного розгляду і, відтак, є його частиною.

Разом із тим відзначимо, що розмежування двох режимів реалізації повноважень ВС іманентно підводить до питання про те, як ця логіка практично відображається в діяльності ВС. Вважаємо, що визначальним у цьому вимірі має бути характер висновку, що міститься в судовому рішенні. Цей підхід ґрунтується на тому, що ключовим елементом судового рішення є висновок суду, сформульований в ньому. У свою чергу, наведена теза пояснюється тим, що результати розгляду справи, зокрема оцінки доказів, визначення змісту та меж застосування відповідної норми права, відображаються в висновках, розміщених в мотивувальний частині рішення, що наводить суд [4, с. 297–299]. Тому саме висновок, як змістовне ядро судового рішення, виступає тією частиною судової практики, що надає їй джерельного значення.

З огляду на це, ключовим є те, яку функцію здійснює ВС у розглядуваній справі. Зокрема, якщо він реалізує лише свої повноваження суду касаційної інстанції (тобто перевіряє правильність застосування норм матеріального та процесуального права), ним формулюється висновок виключно для потреб конкретного провадження, який не набуває загального характеру. Натомість, у випадках, коли виникає потреба в забезпеченні єдності та сталості судової практики, сформульований висновок має іншу природу: ВС дає відповіді на питання певної розглядуваної справи та здійснює уніфікацію підходів тлумачення й застосування норм права, тому його висновок може вважатися таким, що має загальносистемне значення. Зважаючи на це, констатуємо, що судову практику як джерело кримінального

процесуального права України формують лише ті рішення ВС, у яких містяться висновки, спрямовані на забезпечення єдності та сталості тлумачення й застосування права.

Висновки. Підсумовуючи, відзначимо, що у тих кримінальних провадженнях, де поставлене правове питання має значення для забезпечення єдності та сталості правозастосування, висновок ВС виходить за межі розглядуваної справи та формує орієнтири подальшого тлумачення й застосування норм кримінального і кримінального процесуального права. Натомість у протилежних випадках діяльність ВС зводиться суто до здійснення касаційного контролю, а сформульований висновок є обмеженим потребами конкретної справи та має значення лише для неї. Відтак, вважаємо, що подвійна функціональна природа ВС визначає зміст його рішень і, відповідно, значення його судової практики в системі джерел кримінального процесуального права України. Отже, лише рішення ВС, у яких сформульовано висновки з метою забезпечення єдності та сталості правозастосування можуть набувати джерельного значення.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 18.11.2025).

2. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text (дата звернення: 06.11.2025).

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. №4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#top (дата звернення: 08.11.2025).

4. Скідан Н. В. Судове рішення як елемент судової практики: аксіологічні та правозастосовчі аспекти. *Нове українське право*. 2025. № 4. С. 291–300. *DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2025.4.37* (дата звернення: 06.11.2025).

5. Берназюк Я. О. Конституційно-правовий статус Верховного Суду як суду права. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 6 (12). С. 101–115. DOI: https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-6(12)-101-115 (дата звернення: 06.11.2025).

6. Уркевич В., Шумило М. Наука, право та Верховний Суд: які існують лінії перетинання. *Юридична газета* : вебсайт. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/nauka-pravo-ta-verhovniy-sud-yaki-isnuyut-liniyi-peretinannya.html (дата звернення: 14.11.2025).

7. Верховний Суд має бути судом права, а не судом факту: Маловацький. *Advokat Post* : вебсайт. URL: https://advokatpost.com/verkhovnyj-sud-maie-buty-sudom-prava-a-ne-sudom-faktu-malovatskyj/ (дата звернення: 20.11.2025).

8. Мерещук В. Верховний Суд має стати судом права, а не розглядати розлучення, – Смирнов. *LB.ua* : вебсайт. URL: https://lb.ua/news/2023/02/07/545075_verhovniy_sud_maie_stati_sudom_prava.html (дата звернення: 14.11.2025).

9. Стратегія розвитку Верховного Суду на 2023–2027 роки: проєкт / Верховний Суд. URL: https://drive.google.com/file/d/1pFBJyBAfrCCoopnHEOS5WFFq0ANSBk-t/view (дата звернення: 14.11.2025).

10. «Верховний Суд виконує функцію касації, а не функцію ревізії», – секретар Пленуму ВС Дмитро Луспеник. *Facebook. Верховний Суд* : вебсайт. Ukraine, 2018, 19 груд. URL: https://surl.lt/sqahvg (дата звернення: 14.11.2025).

11. Формула правосуддя майбутнього та судочинство в умовах війни: судді ВС стали спікерами VII Судового форуму. *Верховний Суд*: вебсайт. URL: https://surl.li/mowwfv (дата звернення: 20.11.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

БАБАРИЦЬКИЙ О. В.,
orcid.org/0000-0002-1690-1837
кандидат економічних наук, полковник,
заступник начальника з навчальної
та наукової роботи – начальник
навчального відділення
*(Військово-юридичний інститут
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого)*

ІГНАТЬЄВА А. І.,
orcid.org/0000-0002-3446-4036
кандидатка педагогічних наук,
викладачка кафедри поведінкових наук
та військового лідерства
*(Військово-юридичний інститут
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого)*

РЕМПЕЛЬ С. Г.,
orcid.org/0009-0004-1944-3343
курсантка II курсу
*(Військово-юридичний інститут
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого)*

УДК 342
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.63

УКРАЇНА В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ СИСТЕМІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті досліджується роль і значення України в європейській системі захисту прав людини з акцентом на інтеграцію в правовий простір Ради Європи та виконання зобов'язань, передбачених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [9]. Проведено аналіз ключових викликів, що постають у процесі імплементації. Проведено аналіз ключових викликів, що постають у процесі імплементації європейських стандартів у національне законодавство та судову практику. Особлива увага приділена ефективному виконанню рішень Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) як одному з визначальних чинників зміцнення верховенства права та відновлення суспільної довіри до правової системи.

Розглянуто основні інструменти забезпечення прав людини в межах Ради Європи, зокрема діяльність ЄСПЛ, Комітету міністрів Ради Європи та Уповноваженого з прав людини. Виокремлено проблеми, що супроводжують виконання рішень ЄСПЛ в Україні, серед яких затримки у приведенні законодавства у відповідність до міжнародних стандартів, недосконаліть процедур реалізації судових рішень і низький рівень поінформованості громадян щодо

доступних механізмів захисту своїх прав через звернення до ЄСПЛ [3, с. 133; 5, с. 46].

Особливий акцент зроблено на впливі реформ у судовій системі та правоохоронних органах на забезпечення прав людини. Наголошується на ролі Конституційного Суду, Верховного Суду та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини як ключових суб'єктів, що гарантують дотримання стандартів, закріплених Конвенцією. Підкреслюється, що інтеграція України в європейський правовий простір потребує не лише формального прийняття міжнародних нормативно-правових актів, а й впровадження на практиці принципів верховенства права, незалежності правосуддя та поваги до людської гідності.

Одним із вагомих аспектів дослідження стало питання міжнародної співпраці України в сфері прав людини. Аналізується її активна участь у ініціативах Ради Європи та програмах Європейського Союзу, спрямованих на підвищення рівня захисту прав громадян. Також вказано на значущість інновацій у цифровізації правосуддя, впровадження електронного документообігу та забезпечення відкритого доступу до рішень ЄСПЛ. Ці зміни сприяють підвищенню прозорості судових процесів і формуванню більш високої правової культури українського суспільства.

Автор доходить висновку, що входження України до європейської системи захисту прав людини є не лише політичним вибором, а й стратегічним напрямом розвитку держави. Для забезпечення цієї інтеграції необхідно здійснити комплексну гармонізацію національного законодавства з приписами Конвенції, розвинути інституційну спроможність органів державної влади та підтримати формування культури поваги до прав людини серед громадян. Наголошується на вагомості просвітницьких заходів і вдосконалення механізмів виконання рішень ЄСПЛ для повноцінного функціонування європейських стандартів у сфері захисту прав людини в Україні.

Ключові слова: *права людини, Європейський суд з прав людини, Рада Європи, Україна, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, верховенство права, гармонізація законодавства.*

Babarytskyi O. V., Ignatieva A. I., Rempel S. H. Ukraine in the European Human Rights Protection System

The article examines Ukraine's role and significance in the European human rights protection system, with an emphasis on integration into the legal space of the Council of Europe and the fulfillment of obligations under the 1950 Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. It analyzes the key challenges that arise in the process of implementing European standards into national legislation and judicial practice. Particular attention is paid to the effective enforcement of the decisions of the European Court of Human Rights (ECHR) as one of the determining factors in strengthening the rule of law and restoring public confidence in the legal system.

The main instruments for ensuring human rights within the Council of Europe are considered, in particular the activities of the ECHR, the Committee of Ministers of the Council of Europe, and the Commissioner for Human Rights. The problems accompanying the enforcement of ECHR judgments in Ukraine are highlighted, including delays in bringing legislation into line with international standards, imperfect procedures for the enforcement of court decisions, and low public awareness of the mechanisms available for protecting their rights by appealing to the ECHR.

Particular emphasis is placed on the impact of reforms in the judicial system and law enforcement agencies on the protection of human rights. The role of the Constitutional

Court, the Supreme Court and the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights as key actors in ensuring compliance with the standards enshrined in the Convention is highlighted. It is emphasised that Ukraine's integration into the European legal space requires not only the formal adoption of international legal acts, but also the practical implementation of the principles of the rule of law, independence of the judiciary and respect for human dignity.

One of the important aspects of the study was the issue of Ukraine's international cooperation in the field of human rights. It analyses Ukraine's active participation in Council of Europe initiatives and European Union programmes aimed at improving the protection of citizens' rights. The importance of innovations in the digitalisation of justice, the introduction of electronic document management and ensuring open access to ECHR decisions is also highlighted. These changes contribute to increasing the transparency of court proceedings and the formation of a higher legal culture in Ukrainian society.

The author concludes, that Ukraine's accession to the European human rights protection system is not only a political choice but also a strategic direction for the country's development. To ensure this integration, it is necessary to comprehensively harmonise national legislation with the provisions of the Convention, develop the institutional capacity of public authorities and support the formation of a culture of respect for human rights among citizens. The importance of educational measures and improving the mechanisms for implementing ECHR decisions for the full functioning of European standards in the field of human rights protection in Ukraine is emphasised.

Key words: *human rights, European Court of Human Rights, Council of Europe, Ukraine, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, rule of law, harmonisation of legislation.*

Постановка проблеми. Україна, ставши членом Ради Європи у 1995 році, взяла на себе відповідальність за забезпечення прав і свобод осіб, які знаходяться під її юрисдикцією, у відповідності до положень Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ). Однак за понад два десятиліття членства країна стикнулася з цілим рядом системних проблем, що перешкоджають ефективному функціонуванню механізмів захисту прав людини на внутрішньому рівні. Одним із ключових викликів є велика кількість скарг проти України в Європейському суді з прав людини (ЄСПЛ), що вказує на недоліки національних правових механізмів, а також послідовне невиконання рішень Суду, що підриває принцип верховенства права та довіру до правової системи [3, с. 132].

У контексті повномасштабної збройної агресії ці проблеми загострилися ще більше. Виникли особливі труднощі щодо територіальної юрисдикції, забезпечення права на життя, захисту права власності та гарантування права на справедливий суд в умовах воєнного стану. Складність ситуації вказує на необхідність глибокого аналізу практики ЄСПЛ стосовно України та пошуку оптимальних шляхів адаптації національної правової системи до європейських стандартів в умовах кризи. Отже, інтеграція України до Європейської системи захисту прав людини вимагає не лише формального виконання міжнародних зобов'язань, але й комплексного підходу до вдосконалення національних механізмів захисту прав людини [5, с. 45]. Це дозволить забезпечити їхню ефективність навіть у періоди серйозних викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика імплементації Європейської конвенції з прав людини продовжує залишатися однією з центральних тем досліджень як українських, так і європейських учених. Українські експерти внесли значний вклад у дослідження системних порушень прав людини та аналіз механізмів виконання рішень Європейського суду з прав людини [3, с. 135; 5, с. 48]. Важливо зазначити, що їхні зусилля включають вивчення пілотних рішень Суду, зокрема справу «Юрій Іванов проти України»

(щодо невиконання національних судових рішень) та «Харченко проти України» (щодо надмірної тривалості судового розгляду), а також розробку рекомендацій для вдосконалення судової системи країни. Ці справи слугують чіткими індикаторами системних порушень та окреслюють необхідність структурних реформ.

Серед зарубіжних досліджень особливої уваги заслуговують роботи, присвячені ролі Конституційного Суду України в контексті європейських правових стандартів, а також впливу статті 15 Європейської конвенції, яка передбачає можливість тимчасового відступу від міжнародних зобов'язань.

Ці питання особливо актуальні у разі функціонування демократичних інститутів під час військового конфлікту. Проте, більшість досліджень здебільшого концентруються на окремих статтях Конвенції або технічних аспектах судової реформи. Менш вираженою залишається увага до системного аналізу сучасних викликів, серед яких забезпечення конвенційних прав у ситуаціях масового внутрішнього переселення [10, с. 115], руйнації критичної інфраструктури чи тимчасового припинення функціонування національних правових механізмів. Вирішення цих питань є надзвичайно важливим для забезпечення ефективності конвенційних стандартів у складних соціальних і геополітичних умовах.

Невирішені раніше проблеми. У сучасному академічному дискурсі все ще спостерігається недостатній рівень системного аналізу складних викликів, з якими стикається Україна у забезпеченні конвенційних прав громадян за умов тривалого воєнного стану. Особливе занепокоєння викликає питання ефективності національних механізмів правового захисту, зокрема у випадках втрати житла та майна на територіях, які тимчасово перебувають під окупацією або зазнали значних руйнувань [3, с. 137].

Особливе значення має оцінка впливу законодавчих змін, запроваджених під час воєнного стану, на функціонування інструментів забезпечення прав людини, включаючи обмеження трудових і політичних свобод громадян. Незважаючи на проведення реформ, серед ключових перешкод для доступу до правосуддя на міжнародному рівні залишаються недостатньо розвинена якість національної судової системи і відсутність узгодженої судової практики щодо застосування положень Конвенції про захист прав людини. Подолання цих проблем потребує посиленого залучення наукових установ та державних органів, відповідальних за реалізацію рішень Європейського суду з прав людини. Важливо розробити комплексні стратегічні підходи для забезпечення конвенційних прав в умовах воєнного стану, а також гармонізувати національну правову систему з принципами та стандартами Європейської системи захисту прав людини [1, с. 350].

Мета. Метою є всебічний аналіз актуальних проблем, що виникають під час реалізації положень Європейської конвенції з прав людини на території України. У контексті складних обставин, зумовлених військовою агресією та посиленням євроінтеграційних процесів, питання захисту прав і свобод людини набуває особливого значення. Виконання міжнародних зобов'язань залишається ключовим елементом для забезпечення стабільності правової системи держави та відновлення довіри суспільства до її інституцій.

Основна увага дослідження спрямована на системні порушення, зафіксовані у рішеннях Європейського суду з прав людини, а також на оцінку перспектив судової реформи як інструменту подолання цих проблем. Окремо розглядається роль цифрових технологій у посиленні механізмів захисту прав людини на рівні держави. Завдання роботи полягає не лише у виявленні й аналізі актуальних проблем, але й у пошуку ефективних шляхів їх вирішення.

Особливу увагу приділено виконанню положень статті 46 Конвенції, яка регулює належну імплементацію рішень ЄСПЛ. Дослідження передбачає комбінування теоретичного аналізу правових аспектів із розробкою практичних рекомендацій, що спрямовані на підвищення ефективності функціонування національних механізмів захисту прав людини в умовах сучасних викликів і криз.

Виклад основного матеріалу. Європейська конвенція з прав людини є міжнародним договором та невід'ємною частиною внутрішнього права країни й доступна для даного

використання для безпосередньої здійснення судами. Проте при впровадженні рішень Європейського суду з прав людини виникають серйозні проблеми, оскільки їх реалізація часто стикається з труднощами, пов'язаними із необхідністю суттєвих змін у законодавстві та адміністративній практиці. Оскільки судочинство в Україні було забезпечено через занадто час затягнутий судовий процес та своєчасний недостатність внутрішніх механізмів правового захисту ухвалили кілька справ в формі пілотних судових рішень [3, с. 134; 5, с. 47]. З початком збройної агресії Росії стан в сфері прав людини зазнав значної зміни.

Застосування статті 15 Європейської конвенції з прав людини унеможливило виконання Україною окремих положень Конвенції через запровадження військового стану. Цю ситуацію можна розцінити як необхідність забезпечення балансу між національною безпекою та фундаментальними правами краян. Водночас масштабне порушення права власності буде основною вони по відношенню до внутрішньої правової системи, оскільки прийнятна кількість заявників сподівається на вирішення питань компенсації шкоди або втрати. На сьогоднішній день найважливішою є пошук ефективного соціально-економічного внутрішнього шляху, щоб уникнути переоснащення міжнародної системи захисту прав [3, с. 138].

У липні 2024 р. уряд України вирішив приступити до праці над створенням спеціалізованої комісії, яка розглядатиме заяви про компенсацію у згаданих категоріях. Реєстр пошкодженого майна, який було створено у квітні 2024 р., робить можливою подачу заяв. Особливе ускладнення складає справу з виконанням рішень щодо тимчасово окупованих територій, оскільки вони вимагають нових методик регулювального врегулювання для забезпечення судової юрисдикції держави та повернення і компенсації постраждалим від конфлікту. Підвищення ефективності механізмів захисту прав людини в межах європейської системи стане реальністю лише у разі масштабної судової реформи.. Підставами для цього вважатимуть посилення незалежності суддів та збільшення їх професіоналізму. Натомість, в рамках поточної судової реформи, що триває в Україні, важливого значення набувають законодавчі ініціативи, спрямовані на посилення спеціалізації судочинства та створення спеціалізованих судів (наприклад, Антикорупційного суду), що є стратегічним напрямом для ефективного розгляду складних публічних спорів та забезпечення європейських стандартів правосуддя.

Крім того, слід відзначити перспективи дигіталізації судових процесів. Тобто впровадження електронних реєстрів пошкодженого майна та автоматизованих платформ подачі заявок підвищить доступність до правосуддя, прозорість судових процедур та завершить ефективність захисту прав людини на авангардному рівні. Загалом, забезпечення належної реалізації положень ЄВКПЧ при веденні війни передбачає структурні реформи судової влади та збільшення правової відповідальності. Також важливо створити дієві механізми компенсації за порушення. Це сприятиме дотриманню прав людини згідно зі сучасними міжнародними стандартами [2, ст. 2862].

Висновки. У сучасних умовах інтеграція України до європейської системи захисту прав людини є незворотним процесом та одним із ключових аспектів її євроатлантичного курсу. Приєднання до Ради Європи та ратифікація Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод стали не лише політичним, але й цивілізаційним вибором держави, спрямованим на утвердження принципів демократії, верховенства права та поваги до людської гідності. Водночас, незважаючи на значні законодавчі та інституційні досягнення у сфері реформування правової системи, низка проблем, визначених у практиці Європейського суду з прав людини, залишається актуальною.

На сьогодні в Україні зберігаються суттєві проблеми щодо ефективності національних засобів правового захисту, що часто спонукає громадян звертатися до міжнародних судових інстанцій. Як наслідок, система міжнародного захисту прав людини фактично стає не лише активнішою, а й більш ефективною, ніж національна. Така тенденція вказує на необхідність глибокого удосконалення внутрішніх правових механізмів, створення реальних можливостей для поновлення порушених прав у межах національної юрисдикції та посилення інституційної спроможності судової системи.

В умовах триваючої російської агресії та дії воєнного стану питання забезпечення прав і свобод громадян набуває особливої гостроти. Перед державою постає завдання не лише гарантувати базові права, передбачені Конституцією України та Конвенцією, але й створити ефективні механізми компенсації шкоди, завданої війною. Йдеться, зокрема, про забезпечення відшкодування збитків жертвам воєнних дій, компенсацію за зруйноване житло, втрату майна та моральні страждання. Реалізація таких заходів можлива через запровадження спеціалізованих компенсаційних комісій, вдосконалення реєстрів пошкодженого майна, а також через розширення можливостей для електронного подання заяв громадянами. Це сприятиме підвищенню рівня довіри населення до державних інституцій та реалізації принципу справедливості навіть у надзвичайних умовах.

Водночас важливу роль відіграє процес диджиталізації судочинства та державного управління. Сучасні інформаційні технології поступово трансформують українську правову систему, роблячи її більш відкритою, прозорою та доступною для громадян. Інтеграція цифрових інструментів – таких як електронний документообіг, онлайн-платформи для отримання правової допомоги, подання скарг і звернень, а також використання відеозв'язку під час судових засідань – є важливим кроком у напрямі забезпечення рівного доступу до правосуддя. Такі інновації не лише скорочують бюрократичні процедури, а й підвищують ефективність взаємодії між громадянами та державними органами, сприяють швидкому реагуванню на випадки порушення прав людини.

Вдосконалення національної системи захисту прав людини потребує не лише технологічних змін, а й формування культури правової відповідальності та поваги до рішень міжнародних інституцій. Особливої уваги заслуговує виконання рішень Європейського суду з прав людини, що залишаються обов'язковими для України. Забезпечення належного контролю за їх реалізацією та усунення системних порушень стане основою зміцнення довіри громадян до судової влади, а також підтвердженням європейської орієнтації нашої держави.

У перспективі подальше зміцнення правозахисної системи сприятиме формуванню справедливого, правового та безпечного суспільства, у якому права людини визнаються найвищою соціальною цінністю. Впровадження європейських стандартів у поєднанні з розвитком цифрових технологій, продовженням судової реформи та створенням ефективних механізмів компенсації за порушення прав стане запорукою побудови сучасної демократичної держави, заснованої на принципах верховенства права, прозорості, відповідальності та довіри громадян до інституцій влади [3, с. 139].

Список використаних джерел:

1. Боднар Т. В. Захист прав людини в умовах воєнного стану: теоретичні та практичні аспекти : монографія. – Київ : Юрінком Інтер, 2024. – 400 с.

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : [Міжнародний договір, м. Рим, 4 листоп. 1950 р.]. *Офіційний вісник України*. 2006. № 32. Ст. 2862.

3. Ковальчук В. В. Міжнародна правова допомога у цивільному процесі України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. – Київ, 2019. – 192 с.

4. Крушинський В. В. Імплементація пілотних рішень ЄСПЛ: системні проблеми та шляхи подолання. *Вісник* Конституційного Суду України. 2023. № 4. С. 15–25.

5. Матвєєва Л. В. Гармонізація національного законодавства з міжнародним правом у сфері прав людини. Юридична Україна. 2021. № 8. С. 83–90.

6. Council of Europe. Digital Strategy for Human Rights 2023–2026. – Strasbourg : Council of Europe, 2023. – 32 p. URL: https://www.coe.int/en/web/human-rights-rule-of-law (дата звернення: 13.10.2025).

7. Іваненко О. С. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб: європейський досвід та українські реалії. *Право України*. 2022. № 1. С. 110–120.

8. Марущак О. А. Європейська конвенція з прав людини та Україна: проблеми застосування : навч. посіб. – Київ : Правова єдність, 2020. – 300 с.

9. Європейський суд з прав людини. Практика застосування статті 15 Конвенції в умовах військового конфлікту : інформ. бюл. – Страсбург : Рада Європи, 2022. – 60 с.

10. Верховний Суд. Огляд практики застосування статті 6 Конвенції (Право на справедливий суд) : [статистичний звіт]. – Київ : Верховний Суд, 2023. – 85 с.

11. Холодницький В. І. Забезпечення права власності в умовах агресії: компенсаційні механізми України. Міжнародне право та юриспруденція. 2024. № 2. С. 45–58.

12. United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). Global Report 2024: Protection and Solutions for Refugees. – Geneva : UNHCR, 2024. – 150 p. URL: https://www.unhcr.org/global-report (дата звернення: 13.09.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

ГОРБАЧОВА І. М.,
orcid.org/0000-0001-6589-3143
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
(Національний університет «Одеська юридична академія»)

ПАВЛОВА О. С.,
orcid.org/0009-0005-2815-337X
доктор філософії права,
асистент кафедри кримінального права
(Національний університет «Одеська юридична академія»)

УДК 343.41
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.64

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ ПЕРЕШКОДЖАННЮ ЗАКОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТА

У статті проаналізовано ключові проблеми практики кваліфікації перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (ст. 171 КК України), проаналізовано причини низького рівня притягнення винних до кримінальної відповідальності за перешкоджання реалізації професійних прав журналістів; визначено окремі напрями коригування кримінально-правового регулювання підстав відповідальності за відповідні діяння. Аналіз практики застосування ст. 171 КК України засвідчує, що кримінально-правовий захист професійних прав журналістів в Україні наразі має низку правових перешкод. По-перше, це невизначеність і вузьке тлумачення поняття «журналіст» у кримінальному законодавстві та судовій практиці. По-друге, на практиці суди часто оцінюють «законність» діяльності журналіста надмірно формально, що не відповідає вимогам спеціального галузевого законодавства. По-третє, ключовим елементом ефективного захисту журналістів є оцінка «суспільного інтересу» інформації та визначення балансу між правом на свободу слова і правом на приватність. По-четверте, існує проблема дублюючої криміналізації, коли одні й ті самі діяння підпадають одночасно під кримінальну та адміністративну відповідальність, що є надмірним і не відповідає європейським стандартам захисту прав журналістів. Частина з передбачених ст. 171 КК України форм перешкоджання не сприяє ефективному захисту професійних прав журналістів та реалізації принципу невідворотності кримінальної відповідальності. Серед інших, це незаконна відмова у доступі журналіста до інформації. Важливо також відзначити, що сучасні форми перешкоджання журналістській діяльності (фізичні перешкоди, приниження честі та гідності, кібератаки, дискредитація та юридичний тиск) частково залишаються поза межами ефективного кримінально-правового реагування, а переслідування журналіста у зв'язку з професійною діяльністю потребує чітких критеріїв і комплексного підходу.

Ключові слова: *журналіст, професійна діяльність, кримінальна відповідальність, перешкоджання, законність, переслідування.*

Gorbachova I. M., Pavlova O. S. Practical aspects of countering obstruction of legal journalistic activity

In the article is analyzed certain issues in the practice of qualification of obstruction of lawful professional activities of journalists (Article 171 of the Criminal Code of Ukraine), analyzes the reasons for the low degree of criminal prosecution of persons guilty of violating the professional rights of journalists, and determines certain directions for correcting the criminal law regulation of the bases for liability for such acts. An analysis of the practice of applying Article 171 of the Criminal Code of Ukraine shows that the criminal law protection of journalists' professional rights in Ukraine currently faces a number of legal obstacles. First, there is uncertainty and a narrow interpretation of the concept of "journalist" in criminal law and judicial practice. Second, courts often assess the "legality" of a journalist's activities in an overly formal manner, which does not conform to the requirements of special legislation in this field. Third, a key element of effective protection for journalists is to assess the "public interest" of information and to determine the balance between the right to freedom of speech and the right to privacy. same acts are subject to both criminal and administrative liability, which is unnecessary and does not correspond to European standards for the protection of journalists' rights. Some of the forms of obstruction provided for in Article 171 of the Criminal Code of Ukraine do not contribute to the effective protection of journalists' professional rights and the exercise of the principle of inevitability of criminal liability. Among others, it is illegal to deny a journalist access to information. It is also important to note that modern forms of obstruction of journalistic activity (physical obstruction, defamation, cyberattacks, discrediting, and legal pressure) are partially out of the effective reach of criminal law, and the harassment of journalists in relation to their professional activities requires clear guidelines and a comprehensive framework.

Key words: *journalist, professional activity, criminal liability, obstruction, legality, harassment.*

Вступ. Протидія діянням, що перешкоджають законній професійній діяльності журналістів є надзвичайно актуальною з огляду на сучасний стан кримінально-правового захисту свободи слова в Україні. Практика застосування спеціальної норми, яка передбачає кримінальну відповідальність за перешкоджання журналістській діяльності, демонструє численні правозастосовні проблеми, на що вказує невідповідність офіційної статистики реєстрації правопорушень реальному стану. Показники судової статистики свідчать про поодинокі випадки винесення обвинувальних вироків за ст. 171 КК України (в 2024р. – 1 засуджений і один виправданий, в 2023р. – 2 засуджено, і 2 звільнено за ст. 48 КК, в 2022р. – 4 засуджено, і 1-го звільнено за ст. 46 КК, в 2021 – 9 осіб засуджено, з них 3-е – до штрафу, 1-го звільнено від покарання за ст.75 КК, у 2020 році – 4 звільнено за ст. 46 КК, одного засуджено до штрафу; в 2019 – 2 особи, одного – до обмеження волі) [1]. Такі показники не корелюють статистичним даним, опублікованим Офісом Генерального прокурора (2024р. – 26, 2023р. – 24, 2022р. – 23, 2021р. – 53, 2020р. – 49, 2019р. – 84) [2] та оприлюдненим даним ІМІ ((2024р. – 21, 2023р. – 29, 2022р. – 32, 2021р. – 99, 2020р. – 125 , 2019р. – 99) [3]. Розбіжності в даних ОГП та ІМІ свідчить про системні недоліки в реєстрації та розслідуванні цих кримінальних правопорушень. В.І. Павликівський також звертає увагу на цей факт, зауважуючи, що така тенденція є стабільною з року в рік, незважаючи на законодавчу зміну структури злочинності у сфері перешкоджання законній професійній діяльності журналістів [4]. Розбіжності в кількості зареєстрованих фактів перешкоджання та винесених вироків свідчать системні організаційні проблеми кадрової підготовки в цих питаннях, здійсненні неналежної правової кваліфікації правопорушень та недоліками правового регулювання. Та російська агресія, кібератаки, погрози та насильство, переслідування журналістів в Україні підкреслюють необхідність вироблення ефективних кримінально-правових механізмів

їх захисту. Європейські країни та міжнародні організації демонструють тенденцію до підвищення ефективності кримінально-правового захисту медійників, що створює нормативно-правове та методологічне підґрунтя для реформування національного законодавства.

Постановка завдання. Метою цієї статті є виявлення ключових проблем практики кваліфікації перешкоджання законній професійній діяльності журналістів, передбачених ст. 171 КК України; дослідження ефективності застосування ст. 171 КК України у контексті сучасних викликів медійної сфери; аналіз причин низького рівня притягнення винних до кримінальної відповідальності за злочини проти професійних прав журналістів; визначення напрямів коригування кримінально-правового регулювання підстав відповідальності за відповідні діяння.

Результати дослідження. Досліджуючи показники пред'явлених підозр та направлених до суду обвинувальних висновків у цих справах, Л.В. Опришко та О.М. Вдовенко виявили наступні проблеми [5, с. 13–33]: 1) неефективність організації роботи правоохоронних органів (невнесення або порушення строків внесення заяв про злочин до ЄРДР, розгляд заяв про кримінальні правопорушення за «журналістськими статтями» відповідно до норм Закону України «Про звернення громадян», що затягує строки реагування, унеможливлює оперативне внесення заяв до ЄРДР та знижує ефективність контролю за дотриманням прав журналістів під час досудового розслідування; бездіяльність слідчого та/або прокурора, внаслідок чого спливають строки давності притягнення до кримінальної відповідальності, які є короткотривалими, враховуючи ступінь тяжкості діянь за ст. 171 КК); 2) неналежна правова кваліфікація правопорушень, вчинених щодо журналіста, тобто відомості про посягання, вчинені щодо журналістів, вносять до ЄРДР за загально кримінальними статтями КК України: якщо винні притягуються до відповідальності за такими загальними статтями, це дозволяє реалізувати принцип невідворотності кримінальної відповідальності та механізм компенсації порушених прав журналіста; у випадку, коли невірна попередня правова кваліфікація призводить до закриття кримінального провадження через відсутність складу кримінального правопорушення, це фактично залишає журналіста без захисту; 3) відмова у визнанні журналіста потерпілим через «невідповідність» потерпілої особи ознакам «журналіста», критерії якої не обґрунтовані законом, та ін.

Одним з ключових питань не притягнення винних до відповідальності (закриття провадження у зв'язку з відсутністю складу кримінального правопорушення) є неоднозначне визначення статусу «журналіста». Порівняльний аналіз приписів ст. 171 КК та примітки до ст. 345-1 КК засвідчує наявність суттєвих розбіжностей між положеннями КК України та профільних законів, зокрема: 1) КК України фактично ототожнює професійну діяльність журналіста із «систематичною діяльністю особи» (три і більше дії), тоді як ані абз. 10 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста» [6], ані п. 30 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про медіа» [7] не містять такої вимоги; 2) згідно до абз. 10 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста» галузевий закон включає ширше коло діянь, що визначають професійну діяльність журналіста порівняно з КК. Таким чином, кримінально-правове тлумачення професійної діяльності журналіста (прим. до ст. 345-1 КК) не відповідає спеціальному галузевому законодавству. Враховуючи бланкетність ст. 171 КК, вважаємо за необхідне взагалі відмовитися від визначення в КК України поняття «професійна діяльність журналіста».

На практиці слідчі та суди часто відмовляють у визнанні особи потерпілим за ст. 171 КК України, виходячи з того, що: позаштатний кореспондент нібито не є «журналістом»; блогер, що готує аналітичний або суспільно значущий матеріал, не підпадає під кримінально-правове визначення журналіста; відсутність трудового договору, «правильного» посвідчення чи редакційного завдання начебто свідчить про «незаконність» його діяльності. І така судова практика співіснує з практикою Верховного Суду, який також спростовує зайві «бюрократичні» визначення належності особи до «журналіста» (постанови у справах № 214/4970/18 [8], у справі № 369/16037/21 [9]). Однак суди першої інстанції ігнорують

необхідність поширювального підходу до визнання журналіста в якості потерпілого. Так, особа була виправдана за ч. 2 ст. 345-2 КК, через те, що судом було встановлено, що потерпілий у справі є відео оператором, а не особа, яка виконувала функції журналіста за обставинами цієї справи [10].

В загальноєвропейському законодавстві: «журналіст» охоплює всіх представників ЗМІ, тобто всіх тих, хто займається збиранням, обробкою й поширенням новин та інформації, в тому числі операторів і фотографів, а також допоміжний персонал – водіїв і перекладачів [11]; державам-членам рекомендовано прийняти широке поняття ЗМІ [12].

Ще одна з практичних проблем захисту професійних прав журналіста – це оцінка «законності» дій журналістів у справах про перешкоджання їх професійній діяльності: навіть за наявності очевидних перешкод (застосування фізичної сили, штовхання, виривання техніки тощо) суди можуть визнати діяльність журналіста незаконною, якщо, наприклад, особа, яка фігурує у зйомці, наполягає на припиненні фіксації саме її, а не загальної події чи інших учасників. У такому разі дії журналіста суд кваліфікує як втручання у приватне життя, що виключає можливість притягнення винної особи за ст. 171 КК України.

Під час тлумачення ст. 171 КК України доцільно враховувати стандарти ЄСПЛ, оскільки вони прямо впливають на розуміння меж свободи вираження поглядів (ст. 10 ЄКПЛ), який підтвердив, що втручання у роботу журналіста є порушенням, якщо він діє в межах професійних стандартів, а обмеження не є необхідним у демократичному суспільстві, але захист статті 10 поширюється на журналістів за умови, що вони діють добросовісно, з метою поширювати точну та надійну інформацію та з дотриманням принципів «відповідальної журналістики». Остання концепція поширюється не лише на зміст інформації, а стосується також правомірності дій журналіста, його взаємодії з органами влади під час виконання журналістських функцій (справа «Pentikäinen v. Finland» (2015) [13].

Цілком слушною є позиція В.В. Шаблистого, який пропонує вилучити з кримінального закону словосполучення «законна професійна діяльність журналіста», оскільки воно не несе додаткового юридичного змісту й створює перешкоди для притягнення винних до відповідальності [14, с. 83]. Ми цілком погоджуємося з цією позицією, оскільки введення поняття «законна» професійна діяльність журналіста на практиці призводить до необґрунтованого закриття кримінальних проваджень. Суди, оцінюючи «законність» діяльності журналіста, часто вимагають численні додаткові докази, зокрема: наявність трудових відносин з медіа (трудові договори, виписки, довідки), посвідчень журналіста (належним чином завірені копії) та редакційних завдань. Спеціальне галузеве законодавство чітко визначає обов'язки журналіста, підстави та межі його відповідальності, а низка нормативно-правових актах, включно з ЦК, КК України, закріплено обмеження щодо неприпустимості порушення прав та свобод осіб. Отже ці положення є достатніми для визначення критеріїв «законності» журналістської діяльності та дозволяють оцінювати її в контексті кримінально-правового захисту без необхідності додаткового формального підтвердження. І зрозуміло, що кримінально-правова охорона за ст. 171 КК відбувається за умови, що професійна діяльність журналістів здійснюється з дотриманням визначеного законом порядку її здійснення (в межах наданих журналістам прав і покладених на них обов'язків) та без порушення прав та свобод інших осіб. В іншому випадку кожна особа має право реалізувати право на необхідну оборону від протиправних дій журналіста, або звернутися до державних органів з метою захисту порушених журналістом прав. ЄСПЛ у справі «Brambilla and Others проти Італії» [15] зауважив, що «поняття відповідальної журналістики» вимагає, щоб журналісти усвідомлювали, що діючи в порушення звичайного кримінального права, вони можуть піддаватися кримінальному переслідуванню» [15].

Питання «законності» дій журналіста, яке нерідко стає каменем спотикання в судовій практиці, тісно пов'язане з презумпцією згоди особи на фото- чи відеофіксацію. Як правило, така згода презюмується, доки особа не заявить протилежного. Безпосередньо впливає на законність дій журналіста визначення та оцінка поняття «суспільного інтересу» інформації. Основна складність полягає в оціночному характері цього поняття. Воно запозичене

з європейської практики, проте, на думку дослідників, недосконало адаптоване до національних умов. З одного боку, це проблема трансформації стандартів ЄСПЛ у національне законодавство; з іншого – відсутність у суддів, прокурорів та слідчих належних навичок правильної інтерпретації судової практики ЄСПЛ у процесі кваліфікації правопорушень проти професійних прав журналістів. В результаті національна судова практика залишається неоднорідною та суперечливою: так, у випадку шарпання журналіста або виривання телефону, яким проводилася зйомка, обвинувачений може бути засуджений за перешкоджання законній діяльності журналіста лише за умови, що суд визнає фіксовану журналістом інформацію такою, що становить «суспільний інтерес» (справа № 295/1778/16-к)[16].

Встановлення «суспільного інтересу» (ч. 2 ст. 29 Закону України «Про інформацію») передбачає, що суд має визначити баланс між правом на свободу слова та правом на приватність. У практиці зазвичай, якщо особа, яка вчинила перешкоджання журналістській діяльності, є публічною або відомою особою, суди схильні вирішувати питання балансу на користь права на свободу слова. В питаннях балансу між свободою вираження поглядів та захистом репутації приватних осіб та громадських діячів (окрім політиків) суди, як правило, займають позицію захисту репутації таких осіб. У справі Reynolds v. Times Newspapers Ltd (1999) ЕСПЛ встановив концепцію «захисту суспільного інтересу», яка дозволяє журналістам використовувати інформацію, навіть якщо вона може мати характер наклепу, за умови, що її оприлюднення здійснюється в інтересах суспільства [15].

Під перешкоджанням професійній діяльності журналістів слід розуміти умисні діяння, спрямовані в насильницький або ненасильницький спосіб створити перепони у реалізації журналістом своїх професійних прав під час виконання обов'язків. Метою таких дій може бути унеможливлення, обмеження, припинення або ускладнення виконання журналістом професійних функцій, що, в результаті, призводить до незаконного припинення або обмеження його діяльності. Що стосується передбачених ст. 171 КК України форм перешкоджання, частина з них не сприяє ефективному захисту професійних прав журналістів та реалізації принципу невідворотності кримінальної відповідальності. Серед інших, це незаконна відмова у доступі журналіста до інформації – це відмова надати інформацію без обґрунтування її причини; приховування публічної інформації, витяги з рішень органів влади або документи про результати тендерних закупівель, на підставі «чутливості» розголошення таких документів; відмова з посиланням на інтереси національної безпеки, за відсутності до того підстав. Якщо журналісти в процесі отримання інформації порушують порядок доступу до неї, перешкоджання в доступі до інформації не може кваліфікуватися як перешкоджання за ст. 171 КК (наприклад, фізична особа дозвіл на її особисту зйомку не надає).

Під поняттям «незаконна відмова у доступі журналіста до інформації» слід розуміти створення штучних перешкод, що обмежують можливість журналіста здійснювати фото- або відеозйомку, зокрема обмеження доступу до загальнодоступних приміщень або шляхів пересування шляхом блокування проходів чи утримання журналіста. У випадках, коли незаконна відмова у доступі супроводжується створенням фізичних перешкод або утриманням журналіста в приміщеннях, що є загальнодоступними, одночасно порушується право журналіста на свободу пересування. З огляду на це, такі дії за своєю суспільною небезпекою мають кваліфікуватися як кримінальне правопорушення. Разом із тим, залишається незрозумілою позиція законодавця щодо криміналізації відмови в доступі до інформації, адже аналогічні дії водночас підпадають під адміністративну відповідальність відповідно до ст. 212-3 КУпАП. При цьому судова практика демонструє високу ефективність застосування адміністративних заходів у частині забезпечення доступу журналістів до інформації, з оперативним прийняттям рішень на користь журналістів. Таким чином, одне й те саме діяння може тягнути як адміністративну, так і кримінальну відповідальність, що створює надмірну дублюючу криміналізацію і є неприпустимим з точки зору європейських стандартів захисту прав журналістів. Крім того, перешкоджання у формі незаконної відмови у доступі до інформації сформульоване таким чином,

що підлягає подвійному тлумаченню. Зокрема, закон не вимагає встановлення умислу на вчинення такої відмови, що створює ситуацію, коли необережна відмова взагалі не досягає ступеня суспільної небезпеки, необхідного для визнання її кримінальним правопорушенням. З вказаних причин законодавство країн ЄС передбачає покарання лише за найбільш небепечні порушення законодавства про доступ до інформації, зокрема за умисне знищення інформації, що зберігається державними органами, або умисне перекручення публічної інформації або спрямовані на перешкоджання праву громадськості на доступ до офіційної інформації (справа «Leander v. Sweden» 1987 р. [15]. В усіх інших випадках незаконна відмова в доступі до інформації має бути декриміналізована, оскільки встановлення відповідальності ст. 212-3 КУпАП та право подання адміністративного позову про визнання дій незаконними та зобов'язання до вчинення певних дій відповідних осіб є достатнім механізмом для захисту порушеного права на доступ до інформації.

Аналіз національної судової практики дозволяє виділити такі форми іншого перешкоджання законній професійній діяльності журналіста як: створення журналісту фізичних перешкод в процесі виготовлення матеріалу; 2) перешкоджання шляхом приниження честі та гідності журналіста; 3) кібератаки та кіберпереслідування. Нові форми перешкоджання – обмеження або заборона доступу журналіста до державних установ та установ органів місцевого самоврядування; дискредитація журналіста шляхом опублікування інформації, така, що ганьбить його, в засобах масової інформації або в соціальних мережах, юридичний тиск – залишається за межами кримінально-правового реагування.

Низка дослідників вважають, що вплив із метою перешкоджання законній діяльності є нічим іншим, як перешкоджанням такій діяльності. Тобто, по суті, законодавець передбачив відповідальність за те саме діяння одразу і в ч. 1, і в ч. 2 ст. 171 КК, що лише підтверджує вказівка у ч. 2 на спеціальну мету впливу – перешкоджання виконання журналістом своїх професійних обов'язків[1] [151, с. 283]. Підтримуємо точку зору про недоцільність виділення в ч. 2 ст. 171 КК окремої форми перешкоджання у виді «впливу», оскільки це є ототожненням форм перешкоджання, визначених ч. 1 ст. 171 КК України.

Переслідування журналіста у зв'язку з його законною професійною діяльністю як більш небезпечна форма перешкоджання передбачена ч. 2 ст. 171 КК України. Р.О. Мовчан та А.П. Гель пропонують об'єктивні критерії відмежування переслідування журналіста у зв'язку з його законною професійною діяльністю від перешкоджання (і впливу) законній професійній діяльності журналістів: 1) «переслідування завжди спрямоване на конкретного журналіста»; 2) «перешкоджання виявляє собою діяння упереджувального характеру, тобто має місце, коли журналіст намагається одержати чи поширити певну інформацію, або коли частина відомостей уже доведена до громадськості, і винний не бажає, щоб журналіст у подальшому отримав та оприлюднив певні відомості» [17, с. 281]. Практика ЄСПЛ приділяє увагу питанням переслідування журналіста та вироблення критеріїв обов'язку держави убезпечити журналіста від більшої шкоди за наявності погроз та переслідування його у зв'язку з професійною діяльністю (справа Özgür Gündem v. Turkey, 2006: справа «Ґаші та інші проти Сербії» «Телеграф Медіа Недерланд Ланделійке Медіа Б.В. та інші проти Нідерландів» [15]. Вважаємо актуальним розгляд питання про використання описового механізму визначення злочину у виді переслідування журналіста у зв'язку з виконанням ним професійних обов'язків, при цьому такі дії мають охоплювати спостереження, нагляд, залякування (погрози), або надсилання повідомлень, що створюють обґрунтований страх за життя та здоров'я цієї особи.

Висновки. Аналіз практики застосування ст. 171 КК України засвідчує, що кримінально-правовий захист професійних прав журналістів в Україні наразі має низку правових перешкод. По-перше, це невизначеність і вузьке тлумачення поняття «журналіст»

[1] Овчарук Ю.В. Окремі проблемні питання кримінальної відповідальності за перешкоджання законній професійній діяльності журналістів. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2018. № 2. С. 280–288.

у кримінальному законодавстві та судовій практиці. По-друге, на практиці суди часто оцінюють «законність» діяльності журналіста надмірно формально, що не відповідає вимогам спеціального галузевого законодавства. По-третє, ключовим елементом ефективного захисту журналістів є оцінка «суспільного інтересу» інформації та визначення балансу між правом на свободу слова і правом на приватність. По-четверте, існує проблема дублюючої криміналізації, коли одні й ті самі діяння підпадають одночасно під кримінальну та адміністративну відповідальність, що є надмірним і не відповідає європейським стандартам захисту прав журналістів. Важливо також відзначити, що сучасні форми перешкоджання журналістській діяльності (фізичні перешкоди, приниження честі та гідності, кібератаки, дискредитація та юридичний тиск) частково залишаються поза межами ефективного кримінально-правового реагування, а переслідування журналіста у зв'язку з професійною діяльністю потребує чітких критеріїв і комплексного підходу.

Список використаних джерел:

1. Судова статистика. *Судова влада України*: веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 28.11.2025).

2. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального Прокурора:* веб-сайт. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 28.11.2025).

3. Моніторинги та матеріали. *Інститут масової інформації*: веб-сайт. URL: https://imi.org.ua/monitorings/barometr-svobody-slova (дата звернення: 28.11.2025).

4. Павликівський В. І. Кримінально-правове забезпечення свободи слова та професійної діяльності журналістів в Україні: монографія. Х.: Панов, 2016. 488 с.

5. Опришко Л.В., Вдовенко О.М. Проблеми розслідування та судового розгляду кримінальних справ, пов'язаних із порушенням професійних прав журналістів в Україні: аналітичний звіт. Київ: ГО «Платформа прав людини», 2019. 66 с.

6. Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста: Закон України від 23 вер. 1997р. № 540/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540/97-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 28.11.2025).

7. Про медіа: Закон України від 13 груд. 2022 р. № 2849-IX. *Судова влада України*: веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text (дата звернення: 28.11.2025).

8. Постанова ККС ВС у справі № 214/4970/18. *Судова влада України*: веб-сайт. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/91089431 (дата звернення: 28.11.2025).

9. Постанова Верховного Суду від 10 квіт. 2025 р. у справі № 369/16037/21. *Судова влада України*: веб-сайт. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126767071 (дата звернення: 28.11.2025).

10. Вирок Черняхівського районного суду Житомирської області у справі №293/780/21. *Судова влада України*: веб-сайт. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114707850 (дата звернення: 28.11.2025).

11. Про захист журналістів за умов конфліктів і тиску: Рекомендація N R (96) 4 Комітету міністрів РЄ від 03 трав. 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_734#Text (дата звернення: 28.11.2025).

12. Про нове поняття ЗМІ: Рекомендація CM/Rec(2011)7 Комітету міністрів державам-членам від 21.09. 2011 р. *Council of Europe.*: веб-сайт. URL: https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/committee-of-ministers-adopted-texts/-/asset_publisher/aDXmrol0vvsU/content/recommendation-cm-rec-2011-7-of-the-committee-of-ministers-to-member-states-on-a-new-notion-of-media (дата звернення: 28.11.2025).

13. Case of Pentikäinen V. Finland. Application no. 11882/10. веб-сайт. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-158279%22]}. *ECHR*: веб-сайт. (дата звернення: 28.11.2025).

14. Шаблистий В. В. Законна професійна діяльність журналіста як «новий об'єкт кримінально правової охорони». *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2016. № 2 (13). С. 78–84.

15. Ключова тема – стаття 10. Захист журналістів та журналістської діяльності. *ECHR*: веб-сайт. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/protection-of-journalists-and-journalistic-activities-ukr (дата звернення: 28.11.2025).

16. Вирок Богунського районного суду м. Житомира від 21.09.2016 р. №295/1778/16-к. *Судова влада України*: веб-сайт. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/61482835 (дата звернення: 28.11.2025).

17. Мовчан Р.О, Гель А.П. Кримінальна відповідальність за перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (ст. 171 КК): науково-практичний коментар. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*: *Журнал. Серія Право.* 2024. Вип.17 (29). С. 269–281. DOI: https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.269-281

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

ЖУРБА О. О.,
orcid.org/0009-0000-8959-819X
аспірант кафедри міжнародного
та приватного права
*(Київський університет права
Національної академії наук України)*

УДК 341.215.43
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.65

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ ПЕРЕСУВАННЯ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ГРОМАДЯН ТРЕТІХ ДЕРЖАВ

У цій статті розглядаються правові механізми регулювання міграції громадян третіх країн у межах Європейського Союзу, зосереджуючись на міжнародно-правових нормах та європейських стандартах. Глобалізація, зміна складу держав-членів ЄС та зростання міграційних потоків створюють нові виклики, що вимагають гнучких та збалансованих підходів до управління міграцією. Розглянуто соціальні, економічні та гуманітарні аспекти міграції, включаючи її вплив на рівень життя населення, доступ до працевлаштування та освіти, безпеку та повагу до прав і свобод людини. Особлива увага приділяється тому, як можна підтримувати баланс між ефективністю міграційного контролю та дотриманням принципів гуманності, пропорційності та недискримінації. Ці принципи особливо важливі в контексті цифровізації прикордонного контролю та автоматизації процесів прийняття рішень.

У статті наголошується на правовому статусі громадян третіх країн як суб'єктів міжнародного права з правом на соціальну інтеграцію та захист основних прав. Аналізуються сучасні технології прикордонного контролю, включаючи автоматизовані системи ETIAS та EES. Хоча ці системи покращують точність прогнозування міграційних потоків, вони також ставлять під сумнів дотримання міжнародних стандартів, зокрема принципів недискримінації та пропорційності. Підкреслюється важливість прозорих механізмів розгляду скарг та етичних кодексів використання алгоритмів в управлінні міграцією. Особлива увага приділяється соціальним правам мігрантів, їх інтеграції на ринок праці та гуманним процедурам повернення. Обговорюється реформа Директиви про єдиний дозвіл на роботу, яка гармонізує національне законодавство з міжнародними стандартами зайнятості, та пропозиції щодо спільної системи повернення, яка гарантує повагу до прав людини та заборону колективних вислань.

Практичне значення цієї статті полягає в розробці рекомендацій щодо вдосконалення міграційної політики ЄС, розробки прозорих та гуманних процедур контролю та інтеграції, які відповідають міжнародно-правовим зобов'язанням та гарантують захист прав та свобод кожного мігранта.

Ключові слова: *правові засади, громадяни третіх держав, Європейський Союз, міграційна політика, соціальна інтеграція, права людини.*

Zhurba O. O. Legal framework for regulating the movement of Third-Country Nationals within the European Union

This article examines the legal mechanisms for regulating the migration of third-country nationals within the European Union, focusing on international legal norms and European standards. Globalization, changes in the composition of the EU Member States and the growth of migration flows create new challenges that require

flexible and balanced approaches to migration management. The social, economic and humanitarian aspects of migration are considered, including its impact on the standard of living of the population, access to employment and education, security and respect for human rights and freedoms. Particular attention is paid to how a balance can be maintained between the effectiveness of migration control and compliance with the principles of humanity, proportionality and non-discrimination. These principles are particularly important in the context of the digitalization of border control and the automation of decision-making processes. The article emphasizes the legal status of third-country nationals as subjects of international law with the right to social integration and the protection of fundamental rights. Modern technologies for border control are analyzed, including the automated ETIAS and EES systems. While these systems improve the accuracy of forecasting migration flows, they also call into question compliance with international standards, in particular the principles of non-discrimination and proportionality. The importance of transparent complaint mechanisms and codes of ethics for the use of algorithms in migration management is emphasized. Particular attention is paid to the social rights of migrants, their integration into the labor market and humane return procedures. The reform of the Single Work Permit Directive, which harmonizes national legislation with international employment standards, and proposals for a common return system that guarantees respect for human rights and prohibits collective expulsions are discussed.

The practical significance of this article lies in the development of recommendations for improving EU migration policy, developing transparent and humane control and integration procedures that comply with international legal obligations and guarantee the protection of the rights and freedoms of each migrant.

Key words: *legal principles, third-country nationals, European Union, migration policy, social integration, human rights.*

Постановка проблеми. Процеси глобалізації на світовому ринку, зміна складу держав-членів ЄС та зростання міграційних потоків формують нові виклики, які вимагають розробки гнучких правових механізмів контролю за міграцією громадян третіх країн у межах ЄС. На сучасному етапі система регулювання міграції є не тільки основою для реалізації міграційної та прикордонної політики, а також ключовим елементом соціальної інтеграції та гарантування прав людини. Міграція громадян третіх країн має вагомий вплив на рівень життя в країнах призначення. Ефективне регулювання даного процесу є ключовим не лише для контролю міграційних процесів, але й для безпеки громадян та їхньої впевненості у своїх правах. У сучасному цифровому світі дедалі більше виникає ризик того, що існуючі формальні алгоритми будуть обмежувати права та свободи осіб без урахування соціального контексту та їхніх особистих обставин. Враховуючи таку ситуацію, дослідження нормативно-правової бази міграції громадян на міжнародному рівні має не тільки академічне, але й практичне значення, адже поглиблене вивчення може сприяти розробці заходів покращенню умов життя як людей, що мігрують, так і людей, що проживають у країнах ЄС, що вцілому забезпечить належний рівень інтеграції мігрантів в європейське суспільство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження правової бази міграції громадян третіх країн до Європейського Союзу виявляють значне оновлення тематики академічного дискурсу. В більшій мірі це пов'язано з швидкими темпами цифровізації управлінських процесів міграцією, реформами ключових директив, а також зміною ролі третіх країн у соціально-економічному розвитку ЄС. У своїй статті Л. Гугліотті та А. Елбі [1] сформулювали одну з найдискусійніших тез у сучасній науці про те, що сьогодні відбувається поступова передача повноважень щодо прийняття рішень у сфері прикордонного контролю від людей до автоматизованих систем. У публікації Д. Костакопулу [2] досліджується соціально-правова інтеграція громадян третіх країн, розглядаючи їх не лише як об'єкт

регулювання, а й як потенційний ресурс для соціально-економічного розвитку ЄС. У статті М. Манфреді [3] аналізується фрагментація доступу громадян третіх країн до соціальних виплат у країнах ЄС. Особливий інтерес представляє стаття П. Меліна [4] про реформу Директиви про єдиний дозвіл на проживання. Коло тем доповнює дослідження А. Палхадсінгха [5], в якому аналізується запропонована спільна система ЄС для повернення громадян третіх країн. Загалом, розглянуті публікації демонструють, що сучасний академічний дискурс щодо регулювання міграції громадян третіх країн у ЄС є міждисциплінарним та поєднує правові, технологічні та соціально-економічні перспективи. Усі науковці наголошують на необхідності досягнення балансу між безпекою, правами людини та вимогами ринку праці, що визначатиме стратегічні орієнтири розвитку міграційної політики Європейського Союзу в найближчі роки.

Постановка цілі. Головна мета статті – дослідити правові засади регулювання пересування громадян третіх держав у Європейському Союзі з урахуванням глобальних змін.

Результати дослідження. Регулювання міграційних процесів громадян третіх країн у межах Європейського Союзу є складним правовим явищем на перетині міжнародного права, права ЄС та національних правових систем держав-членів. Головною метою політики ЄС у цій сфері є забезпечення балансу між суверенітетом держав-членів, ефективним управлінням міграційними потоками та дотриманням міжнародно-правових стандартів, включаючи гарантії прав людини, принципи гуманності та зобов'язання держав за міжнародними договорами [1].

Громадяни третіх країн вважаються повноправними суб'єктами міжнародного права та мають право на захист своїх основних прав, включаючи право на життя, свободу пересування, доступ до роботи та соціальних послуг. Держави-члени ЄС, у свою чергу, зобов'язані забезпечувати реалізацію цих прав відповідно до міжнародного права, зокрема положень Європейської конвенції з прав людини та інших міжнародних документів, що встановлюють стандарти гуманного поводження з мігрантами [2].

Громадяни третіх країн вважаються суб'єктами міжнародного права та мають право на захист своїх основних прав, включаючи право на життя, свободу пересування, доступ до роботи та доступ до соціальних послуг. Сучасні технології, зокрема автоматизовані системи прикордонного контролю, такі як ETIAS та EES, дозволяють підвищити ефективність прогнозування та управління міграційними потоками. Водночас використання алгоритмів у рішеннях щодо мігрантів несе ризик порушення принципів недискримінації та пропорційності, які є фундаментальними нормами міжнародного права [1, с. 569]. Тому міжнародне право вимагає розробки прозорих процедур апеляції, які забезпечують дотримання принципів справедливості та гуманності.

Соціальні права мігрантів у ЄС залишаються одними з найважливіших питань міжнародного права. Фрагментація доступу до соціальних послуг призводить до нерівності та може суперечити зобов'язанню держав однаково ставитися до всіх суб'єктів права [3]. Визнання соціальних прав мігрантів як невід'ємної частини міжнародного правопорядку підкреслює правову та моральну відповідальність держав-членів за соціальну справедливість.

Інтеграція громадян третіх країн на ринок праці є центральним аспектом міжнародного правопорядку. Реформа Директиви про єдиний дозвіл на роботу спрямована на захист прав працівників-мігрантів та узгодження національного законодавства з міжнародними стандартами зайнятості [4]. Дотримання міжнародних стандартів, включаючи стандарти Міжнародної організації праці (МОП), сприяє стабільності ринку праці та створює правову основу для соціальної інтеграції мігрантів.

Процедури повернення громадян третіх країн також підпорядковуються чітким міжнародно-правовим положенням. Спільна система повернення покликана забезпечити ефективність заходів у поєднанні з повагою до прав людини, зокрема заборону колективних вислань, пропорційність заходів та доступ до правової допомоги [5, с. 111]. Впровадження цих норм гарантує гуманність та легітимність міграційної політики держав-членів та відповідає міжнародним стандартам.

Комплексне регулювання міграційних процесів громадян третіх країн вимагає гармонізації цифрових технологій з міжнародно-правовими нормами. Це включає розробку етичних рекомендацій щодо використання алгоритмів у рішеннях щодо мігрантів, а також розробку механізмів моніторингу відповідності цих систем міжнародним стандартам. Водночас держава-учасниця зобов'язана забезпечити дотримання принципів гуманності, прав людини та соціальної справедливості, які є центральними принципами міжнародного права.

Збалансований підхід до регулювання міграції громадян третіх країн передбачає інтеграцію цифрових технологій з міжнародно-правовими нормами та механізмами соціальної інтеграції. Прозорі алгоритмічні системи, рівний доступ до соціальних і трудових прав, а також програми адаптації створюють умови для безпечного та гуманного середовища, в якому захищені права мігрантів, а держава-учасниця виконує свої міжнародні зобов'язання.

Висновки. Отже, регулювання міграції громадян третіх країн у межах Європейського Союзу є складним міжнародно-правовим явищем, що вимагає одночасного врахування прав людини, гуманності та ефективного управління міграцією. Забезпечення балансу між суверенітетом держав-членів, соціальною інтеграцією мігрантів та дотриманням міжнародних стандартів у сфері прав людини є центральним завданням сучасної міграційної політики. Використання цифрових технологій та автоматизованих систем контролю має доповнюватися прозорими механізмами розгляду скарг та етичними стандартами застосування, а гарантування соціальних та трудових прав громадян третіх країн має залишатися невід'ємною частиною правової бази. Такий підхід створює умови для розробки гуманної, справедливої та сталої міграційної політики, яка відповідає міжнародно-правовим зобов'язанням держав-членів та гарантує захист прав та свобод кожного мігранта.

Список використаних джерел:

1. Gugliotta L., Elbi A. Will AI "Subtly" Take Over Decision-making in the EU Border and Migration Context? European Papers, 2024. Vol. 9, № 2. P. 567–589. URL: https://www.europeanpapers.eu/system/files/pdf_version/EP_eJ_2024_3_SS1_6_Lorenzo_Gugliotta_Abdullah_Elbi_00797.pdf (дата звернення: 17.11.2025)

2. Kostakopoulou D. Third Country Nationals in the EU: From Invisible Others to Potential Key Players in the European Integration Process. Columbia Journal of European Law, 2024. Vol. 30, № 2. P. 45–68. URL: https://cjel.law.columbia.edu/print/2024/third-country-nationals-in-the-eu-from-invisible-others-to-potential-key-players-in-the-european-integration-process/ (дата звернення: 16.11.2025)

3. Manfredi M. Access to Social Benefits for Third-country Nationals in the European Union: Between Fragmentation and Equal Treatment. European Journal of Social Security, 2025. Vol. 27, № 1. P. 12–29. URL: https://www.europeanpapers.eu/e-journal/access-social-benefits-third-country-nationals-european-union-between-fragmentation-equal-treatment (дата звернення: 16.11.2025)

4. Melin P. The Recast Single Permit Directive: an assessment of its (re)design and implications for third-country nationals. Journal of Immigration and Asylum Law, 2024. Vol. 38, № 3. P. 201–220. DOI: https://doi.org/10.1007/s12027-025-00823-1 (дата звернення: 17.11.2025)

5. Pahladsingh A. Proposal for a Common Return System: Legal requirements and fundamental-rights challenges in returning third-country nationals. European Public Law, 2025. Vol. 31, № 1. P. 101–119. DOI: https://doi.org/10.1007/s12027-025-00854-8 (дата звернення: 17.11.2025)

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

КОРОЛЬОВ С. С.,
orcid.org/0000-0002-6420-2483
кандидат історичних наук, доцент,
полковник,
начальник кафедри поведінкових наук
та військового лідерства
*(Військово-юридичний інститут
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого)*

ІГНАТЬЄВА А. І.,
orcid.org/0000-0002-3446-4036
викладачка кафедри поведінкових наук
та військового лідерства
*(Військово-юридичний інститут
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого)*

СУЛИГА В. В.,
orcid.org/0009-0009-1333-9728
курсантка ІІ курсу
*(Військово-юридичний інститут
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого)*

УДК 341.215
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.66

ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Стаття досліджує багатогранну проблему захисту цивільного населення в умовах сучасних збройних конфліктів, яка займає центральне місце в системі міжнародного гуманітарного права. Розглянуто історичний розвиток міжнародних правових норм у цій сфері, зокрема положення Женевських конвенцій 1949 року та Додаткових протоколів 1977 року, які заклали основу сучасної системи захисту цивільних. Наголошується, що основною метою міжнародного права є створення ефективних правових та політичних механізмів, здатних забезпечити реальне дотримання гуманітарних стандартів усіма сторонами збройного протистояння.

Особлива увага приділяється сучасним викликам, що виникають у сучасних конфліктах. До них належать зростання поширеності внутрішніх та асиметричних війн, де цивільне населення часто стає навмисною ціллю; широке застосування терористичних практик та гібридних методів ведення війни; а також впровадження нових технологій, таких як дрони та кіберзброя, що створюють додаткові загрози для невоєнних осіб. Значну небезпеку становлять навмисні напади на медичні та освітні установи, критичну інфраструктуру та гуманітарні конвої, що свідчить про системні порушення міжнародних норм. У статті також висвітлюються труднощі у впровадженні міжнародних договорів у національне

законодавство, що призводить до нерівного рівня захисту цивільних у різних державах.

Проаналізовано роль міжнародних інституцій, зокрема Організації Об'єднаних Націй, Міжнародного комітету Червоного Хреста, Міжнародного кримінального суду, а також регіональних організацій у розробці та впровадженні заходів щодо захисту цивільних. Наголошується на важливості притягнення до відповідальності за воєнні злочини, оскільки безкарність підриває міжнародний правовий порядок і сприяє подальшим порушенням. Розглянуто практичні механізми захисту, такі як гуманітарні коридори, програми евакуації, доступ до медичної допомоги та гуманітарної підтримки, а також інформаційні кампанії щодо прав цивільного населення під час збройного конфлікту.

Автор акцентує перспективи вдосконалення систем захисту цивільних у XXI столітті шляхом поєднання правових, політичних та технологічних інструментів. До таких перспектив належать посилення співпраці між державами та міжнародними організаціями, удосконалення механізмів міжнародної відповідальності, впровадження цифрових технологій для моніторингу порушень гуманітарного права та підвищення правової обізнаності цивільного населення. Стаття робить висновок, що ефективний захист цивільних можливий лише за умови комплексного підходу, який поєднує суворе дотримання міжнародних правових стандартів, наявність сильної політичної волі держав та застосування інноваційних рішень для запобігання масовим порушенням прав людини.

Ключові слова: *міжнародне гуманітарне право, цивільне населення, збройний конфлікт, захист прав людини, воєнні злочини, міжнародні організації, гуманітарна допомога.*

Korol'ov S. S., Ignatieva A. I., Suliga V. V. Protection of civilians in armed conflicts: challenges and prospects

The article explores the multifaceted issue of protecting civilians in the context of modern armed conflicts, which occupies a central place in the system of international humanitarian law. The historical development of international legal norms in this field is examined, particularly the provisions of the 1949 Geneva Conventions and the 1977 Additional Protocols, which laid the foundation for the modern system of civilian protection. It is emphasized that the primary objective of international law is to establish effective legal and political mechanisms capable of ensuring real compliance with humanitarian standards by all parties to armed confrontation.

Special attention is paid to current challenges arising in contemporary conflicts. These include the increasing prevalence of internal and asymmetric wars, where civilians often become deliberate targets; the widespread use of terrorist practices and hybrid methods of warfare; and the introduction of new technologies, such as drones and cyber warfare, which pose additional threats to non-combatants. Significant dangers are caused by deliberate attacks on medical and educational institutions, critical infrastructure, and humanitarian convoys, indicating systemic violations of international norms. The article also highlights difficulties in implementing international treaties into national legislation, resulting in an unequal level of civilian protection across different states.

The role of international institutions is analyzed, including the United Nations, the International Committee of the Red Cross, the International Criminal Court, as well as regional organizations in developing and enforcing civilian protection measures. The importance of accountability for war crimes is stressed, as impunity undermines international legal order and encourages further violations. Practical

protection mechanisms are examined, such as humanitarian corridors, evacuation programs, access to medical care and humanitarian assistance, and information campaigns on the rights of civilians during armed conflict.

The author emphasizes the prospects for improving civilian protection systems in the 21st century through the combination of legal, political, and technological tools. These prospects include strengthening cooperation between states and international organizations, enhancing mechanisms of international accountability, introducing digital technologies for monitoring humanitarian law violations, and raising the legal awareness of civilian populations. The article concludes that effective civilian protection is possible only through a comprehensive approach combining strict adherence to international legal standards, strong political will of states, and the use of innovative solutions to prevent large-scale human rights violations.

Key words: *international humanitarian law, civilians, armed conflict, human rights protection, war crimes, international organizations, humanitarian assistance.*

Постановка проблеми. Сучасні збройні конфлікти, які дедалі частіше набувають асиметричних та гібридних форм, загострюють проблему належного захисту цивільного населення, що визначено як ключовий об'єкт охорони міжнародного гуманітарного права відповідно до статей 3–4 Женевських конвенцій 1949 року та статей 51 і 52 Додаткового протоколу I 1977 року [1]. Мирні жителі в таких умовах становлять найбільш уразливу категорію, оскільки вони піддаються прямим атакам, руйнуванню критичної інфраструктури, обмеженню доступу до медичної допомоги та гуманітарних ресурсів, що суперечить положенням статей 14–15 Додаткового протоколу I [1] та статті 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду щодо воєнних злочинів [9].

Незважаючи на наявність розвиненої договірної бази, включно з Женевськими конвенціями та Додатковими протоколами, порушення міжнародного гуманітарного права залишаються системними і часто не отримують належного реагування з боку міжнародної спільноти, що підкреслює актуальність імплементації міжнародних норм у національні законодавства відповідно до статті 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року [2]. У цьому контексті особливе значення набуває дослідження комплексних механізмів захисту цивільних осіб, що включають правові, політичні, організаційні та технологічні інструменти, здатні мінімізувати негативні наслідки збройних конфліктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика захисту цивільного населення в умовах збройних конфліктів [7] привертає увагу як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Значний внесок у розвиток теоретичних засад та аналіз практики у цій сфері зроблено працями українських дослідників, зокрема В. Антипенка, О. Кресіна та М. Бурменського, які досліджували правове регулювання міжнародного гуманітарного права, питання притягнення до відповідальності за воєнні злочини та імплементацію норм Женевських конвенцій 1949 року та Додаткових протоколів 1977 року у національні законодавства відповідно до статті 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року [1, 2].

Невирішені раніше проблеми. У науковій літературі залишається недостатньо розробленим комплексний аналіз захисту цивільного населення в умовах сучасних збройних конфліктів, [9] що визначено як ключовий об'єкт охорони міжнародного гуманітарного права відповідно до статей 3–4 Женевських конвенцій 1949 року та статей 51 і 52 Додаткового протоколу I 1977 року. Недостатньо вивчено вплив новітніх технологій ведення бойових дій, таких як безпілотні літальні апарати, кібероперації та дистанційні системи ураження, на безпеку цивільного населення, що створює додаткові ризики порушення принципів пропорційності та відмежування цивільних об'єктів від військових відповідно до статей 57–58 Додаткового протоколу I.

Також відсутнє систематичне узагальнення практики застосування міжнародного гуманітарного права у конкретних збройних конфліктах, що ускладнює оцінку ефективності існуючих механізмів захисту, закріплених у статтях 8 Римського статуту Міжнародного

кримінального суду щодо воєнних злочинів та статтях 14–15 Додаткового протоколу I. Окремо потребує глибшого правового аналізу питання координації між державними органами та міжнародними гуманітарними структурами, зокрема у сфері евакуації цивільних осіб, надання медичної допомоги та забезпечення безперешкодного доступу гуманітарних конвоїв до зон конфлікту, що відповідає принципам, закріпленим у Женевських конвенціях та рекомендаціях Міжнародного комітету Червоного Хреста.

Мета. Метою цієї статті є всебічне дослідження правових і практичних аспектів забезпечення захисту цивільного населення в умовах збройних конфліктів, зокрема аналіз ефективності чинних міжнародних механізмів, передбачених статтями 3–4 Женевських конвенцій 1949 року та статтями 51–52 Додаткового протоколу I 1977 року, а також національних заходів, регламентованих Законом України «Про основи національної безпеки» [4] та положеннями Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [5]. Дослідження спрямоване на визначення ключових викликів, що виникають у зв'язку з використанням сучасних форм ведення бойових дій, таких як асиметричні та гібридні конфлікти, застосування безпілотних літальних апаратів, дистанційних систем ураження та кібероперацій, а також на формулювання перспектив удосконалення системи захисту цивільних осіб через інтеграцію правових, політичних та організаційних інструментів, здатних забезпечити ефективну імплементацію норм міжнародного гуманітарного права у національне законодавство відповідно до статті 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року [1].

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах поширення збройних конфліктів у різних регіонах світу проблема захисту цивільного населення набуває особливої актуальності, оскільки мирні жителі становлять найбільш уразливу категорію, що зазнає прямих і опосередкованих наслідків бойових дій. Сучасні військові конфлікти характеризуються значним розширенням масштабів насильства, застосуванням асиметричних та гібридних методів ведення війни, а також використанням новітніх технологій, зокрема безпілотних літальних апаратів, автономних систем озброєння та кібероперацій, що створює додаткові ризики для цивільного населення.Правове регулювання захисту цивільних осіб здійснюється на основі положень Женевських конвенцій 1949 року та Додаткових протоколів 1977 року, які закріплюють принципи гуманітарного права, зокрема розмежування комбатантів та цивільних, пропорційність застосування сили, заборону на цілеспрямовані атаки на цивільні об'єкти та гарантування доступу до гуманітарної допомоги статті 3–4, 14–15 Женевських конвенцій та статті 51–52 Додаткового протоколу I. Ці міжнародні документи встановлюють обов'язки сторін конфлікту щодо захисту мирного населення та передбачають відповідальність за порушення норм міжнародного гуманітарного права, включно з кримінальною відповідальністю за воєнні злочини відповідно до статей 8–9 Римського статуту Міжнародного кримінального суду [3].

Одним із ключових викликів сучасних конфліктів є забезпечення ефективної імплементації міжнародних норм у національні правові системи. Незважаючи на існування міжнародних стандартів, рівень їх дотримання суттєво різниться у різних державах, що ускладнює координацію заходів із захисту цивільного населення та ефективність гуманітарної допомоги. Проблеми виникають через обмежений доступ до постраждалих територій, небезпеку для гуманітарних працівників, політичні та організаційні перешкоди, а також через недостатнє фінансування гуманітарних програм. Водночас Україна регулює захист цивільного населення у воєнний час через Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [5], а також через положення Закону України «Про основи національної безпеки» [4], що закріплюють права та гарантії мирного населення під час збройних конфліктів.

Міжнародні організації, зокрема Організація Об'єднаних Націй, Міжнародний комітет Червоного Хреста та Міжнародний кримінальний суд, відіграють важливу роль у контролі за дотриманням норм гуманітарного права, координації надання допомоги, моніторингу порушень і сприянні притягненню винних до відповідальності. Практичні механізми захисту цивільних включають організацію гуманітарних коридорів, евакуаційних програм, доступ до медичної та соціальної допомоги, створення тимчасових безпечних зон, а також

застосування сучасних технологій для збору інформації та контролю за дотриманням міжнародних стандартів.

Серед новітніх підходів особливу увагу приділяють використанню цифрових технологій для моніторингу конфліктних зон, фіксації порушень гуманітарного права та забезпечення координації між гуманітарними організаціями й урядовими структурами. Водночас технологічний розвиток створює нові ризики: безпілотні літальні апарати та кібератаки можуть завдавати значної шкоди цивільним, що потребує удосконалення міжнародно-правових норм та систем контролю за їх застосуванням.

Важливим аспектом залишається забезпечення підзвітності та відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права. Ефективність захисту цивільних значною мірою залежить від наявності дієвих механізмів притягнення до відповідальності, включно з міжнародними судовими органами, національними трибуналами та гібридними структурами. Необхідно гарантувати належну документацію порушень, доступ до доказів та оперативність судових процедур, що дозволяє реагувати на порушення і запобігати подальшим злочинам.

Комплексний підхід до захисту цивільного населення передбачає інтеграцію правових, організаційних, гуманітарних та технологічних інструментів, що дозволяє мінімізувати негативні наслідки збройних конфліктів для мирних жителів, підвищити ефективність гуманітарних операцій та забезпечити дотримання міжнародних стандартів. Перспективи розвитку включають посилення міжнародного співробітництва, удосконалення механізмів правової відповідальності, впровадження інноваційних технологій моніторингу та підвищення обізнаності населення щодо своїх прав у умовах війни.

Висновки. Захист цивільного населення в умовах збройних конфліктів є одним із ключових аспектів міжнародного гуманітарного права та визначальним критерієм цивілізованого ведення війни, закріпленим у статтях 3–4 Женевських конвенцій 1949 року та статтях 51–52 Додаткового протоколу I 1977 року. Проведене дослідження свідчить, що, незважаючи на наявність розвиненої міжнародно-правової бази, що включає також Римський статут Міжнародного кримінального суду та численні рекомендації Організації Об'єднаних Націй і Міжнародного комітету Червоного Хреста, ефективна реалізація цих норм у сучасних конфліктах залишається проблематичною. Основними причинами цього є асиметричний характер сучасних бойових дій, активне використання новітніх технологій ведення війни, цілеспрямовані атаки на цивільну інфраструктуру та недостатність ресурсів для належного захисту мирного населення.

Серед актуальних проблем відзначаються недостатня імплементація міжнародних норм у національні законодавства, обмежена координація між державними органами та міжнародними гуманітарними структурами, ускладнений доступ гуманітарних конвоїв до зон конфлікту та високий рівень ризику для працівників, які надають допомогу. Ускладнення додатково створює відсутність єдиних стандартів і практик реагування на нові загрози, зокрема у разі застосування безпілотних літальних апаратів, кібероперацій та технологій масового ураження, що вимагає оновлення відповідних правових норм статті 57–58 Додаткового протоколу I.

Для забезпечення ефективного захисту цивільного населення важливо впроваджувати комплексний підхід, що передбачає інтеграцію правових, організаційних, технологічних та гуманітарних механізмів. Це передбачає гармонізацію національних законодавств із міжнародними стандартами, створення безпечних гуманітарних коридорів, проведення тимчасових евакуацій мирного населення, забезпечення медичної та соціальної підтримки, а також інтеграцію сучасних технологій моніторингу порушень і оперативного реагування на загрози. В Україні ці аспекти регулюються положеннями Закону України «Про правовий режим воєнного стану», Закону України «Про основи національної безпеки» відповідними нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів щодо організації гуманітарної допомоги [5, 8].

Особливе значення мають механізми відповідальності та підзвітності за порушення норм міжнародного гуманітарного права, закріплені у статтях 8–9 Римського статуту

Міжнародного кримінального суду [1, 3]. Необхідно забезпечити своєчасне документування фактів порушень, доступ до доказів, оперативність розслідувань та належну координацію між національними судовими органами і міжнародними трибуналами, що дозволяє не лише реагувати на порушення, а й запобігати повторним злочинам, зміцнюючи верховенство права у зонах конфліктів.

Перспективним напрямом розвитку системи захисту цивільних є застосування інноваційних технологічних рішень, зокрема систем дистанційного спостереження, автоматизованого збору та аналізу даних, а також використання штучного інтелекту для прогнозування зон ризику. Поряд із цим необхідно розвивати міжнародну співпрацю, проводити навчальні програми та тренінги для працівників гуманітарних організацій і державних структур, що підвищує рівень правової обізнаності та оперативність реагування.

Таким чином, забезпечення захисту цивільного населення у сучасних збройних конфліктах потребує комплексного і системного підходу, що включає вдосконалення міжнародно-правової та національної нормативної бази, інтеграцію організаційних і технологічних інструментів, підвищення ефективності міжнародної та національної координації, а також розвиток механізмів відповідальності за порушення гуманітарного права. Реалізація цих заходів сприятиме зменшенню людських втрат, підвищенню ефективності гуманітарної допомоги та зміцненню міжнародної стабільності у контексті сучасних збройних конфліктах.

Список використаних джерел:

1. Додатковий протокол І до Женевських конвенцій 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (дата звернення: 29.10.2025).

2. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995 (дата звернення: 29.10.2025)

3. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 29.10.2025).

4. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text (дата звернення: 29.10.2025).

5. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. URL: http://kyivheritage.com/sites/default/files/ЗУ%20про%20воєнний%20стан%202015.pdf (дата звернення: 29.10.2025).

6. Challenges and Prospects for the Law of Armed Conflict- A Humanitarian Perspective. URL: https://www.paradigmpress.org/le/article/view/1220 (дата звернення: 29.10.2025).

7. Захист цивільного населення в умовах збройних конфліктів: виклики та перспективи. URL: http://il.ippi.org.ua/article/view/311755 (дата звернення: 29.10.2025).

8. Про затвердження Порядку надання гуманітарної допомоги : Постанова Кабінету Міністрів України від 8 вересня 2021 р. № 953 // *Офіційний вісник України*. – 2021. – № 74. – Ст. 4632.

9. Римський статут Міжнародного кримінального суду : міжнародний документ від 17 липня 1998 р. // *Офіційний вісник України*. – 2002. – № 13. – Ст. 626. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 09.10.2025)

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

НАУМЕНКО Н. В.,
orcid.org/0009-0007-0295-9273
аспірантка кафедри міжнародного
та європейського права
*(Державний університет «Київський
авіаційний інститут»)*

УДК 341.1/.8
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.67

ПОРУШЕННЯ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ КОНВЕНЦІЇ ПРО ВИЗНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙ З ВИЩОЇ ОСВІТИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ РЕГІОНІ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

У статті детально проаналізовано порушення положень Конвенції про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні (Лісабонська Конвенція або LRC), які допускає РФ в умовах міждержавного збройного конфлікту з Україною.

У рамках дослідження виявлено порушення Російської Федерацією положень LRC, що мають суттєве значення для втілення в життя мети цієї Конвенції, і містяться в її преамбулі, зокрема, серед таких дій варто виокремити підтримку освітянською і науковою спільнотою агресивної війни проти України, роль освітньої системи РФ в агресивних діях проти України, зокрема заклики до «денаціоналізації», «деукраїнізації», «деєвропеїзації» України, ідеологізацію і мілітаризацію російських освітніх програм, а також законодавчу легітимацію анексії та зміни системи освіти на ТОТ України. Крім того, РФ порушує принцип «розмаїття освітніх систем» і принцип «глибокої поваги» до такого розмаїття, винищуючи на тимчасово окупованих територіях України всі складники та осередки системи освіти України.

Автор вважає, що система освіти РФ дискредитувала себе, пропагуючи війну і нетерпимість. Підтримка агресії проти України перетворює російську систему освіти на активну учасницю цієї агресії, роль якої співставна з роллю воєнізованих формувань і системи тотальної пропаганди РФ.

РФ також порушує положення Лісабонської конвенції, що мають суттєве значення для втілення в життя предмету Конвенції. Кожна сторона LRC визнає присуджену іншою стороною кваліфікацію вищої, середньої освіти або часткову кваліфікацію (період навчання), якщо така кваліфікація суттєво не відрізняється від відповідної кваліфікації на території сторони, в якій запитується визнання. Оскільки кваліфікації і періоди навчання, що походять з ТОТ України, не визнаються Україною, то відповідно такі кваліфікації не мають визнаватися й іншими сторонами LRC. Для відбілювання таких кваліфікацій РФ розробила цілу низку заходів для приховування їхнього походження з ТОТ України.

Відповідно до Віденської конвенції про право міжнародних договорів Україна має всі підстави обмежити дію LRC у відносинах з РФ. Обмеження дії міжнародного договору у відносинах з країною-агресоркою, окрім регулятивної функції, також дозволяє реалізувати охоронну та інформаційну функції міжнародного права.

Ключові слова: *Росія, Україна, міжнародні договори в сфері освіти, міждержавний збройний конфлікт, припинення дії міжнародних договорів в умовах конфлікту.*

Naumenko N. V. Violation by the Russian Federation of the Convention on the Recognition of Qualifications concerning Higher Education in the European Region in the conditions of armed aggression against Ukraine

The article provides a detailed analysis of the violations committed by the Russian Federation in the conditions of the interstate armed conflict with Ukraine of the provisions of the Convention on the Recognition of Qualifications concerning Higher Education in the European Region (Lisbon Convention or LRC).

In the study it was revealed the violations by the Russian Federation of the provisions of the LRC that are essential for the implementation of the objectives of this Convention and are contained in its preamble; in particular, among such actions it should be distinguished a support by the educational and scientific community for aggressive war against Ukraine, the role of the Russian Federation's educational system in aggressive actions against Ukraine, in particular, calls for "denationalisation", "de-Ukrainisation" and "de-Europeanisation" of Ukraine, the ideologisation and militarisation of Russian educational programmes, as well as the legislative legitimisation of the annexation and changes to the education system in the temporarily occupied territories of Ukraine.

The author believes that the education system of the Russian Federation has discredited itself by promoting war and intolerance. Support for aggression against Ukraine turns the Russian education system into an active participant in this aggression, whose role is comparable to that of the Russian Federation's paramilitary formations and total propaganda system.

The Russian Federation violates the provisions of the Lisbon Convention that are essential for the implementation of the Convention's object. Each party to the LRC recognises the higher education, secondary education or partial qualification (period of study) awarded by the other party, provided that such qualification does not differ significantly from the corresponding qualification in the territory of the party in which recognition is sought. Whereas the qualifications and periods of study originating in TOT of Ukraine are not recognised by Ukraine, such qualifications should not be recognised by other LRC's parties either. In order to whitewash such qualifications, the Russian Federation has developed a whole range of measures to conceal their origin in the TOT of Ukraine.

According to The Vienna Convention on the Law of Treaties, Ukraine has all reasons to limit the application of the LRC in relations with the Russian Federation. Limiting the application of international treaty in relations with the aggressor country, in addition to regulatory function, also allows realising the protective and information functions of international law.

Key words: *Russia, Ukraine, international treaty in the sphere of education, interstate armed conflict, termination of international treaties in conditions of conflict.*

Вступ. Неспровокована збройна агресія Російської Федерації проти України порушила безліч міжнародних правових документів: Статут ООН, велику кількість міжнародних багатосторонніх і двосторонніх договорів, а також поставила під сумнів ефективність самої системи міжнародного права. Станом на 26 вересня 2025 року в Україні постраждали від бомбардувань та обстрілів 4 296 закладів освіти, з яких 399 зруйновані повністю [1]. Не менш руйнівним для української ідентичності на тимчасово окупованих РФ територіях України (далі – ТОТ) є насаджування і примусовий перехід до ідеологізованої російської освіти. Так само на тлі свідомого фізичного руйнування армією РФ закладів освіти України, що знесилює систему освіти України, та ідеологічного котка, яким нищиться українська ідентичність на ТОТ, РФ порушує і міжнародні договори в сфері освіти, що потребує уваги як науковців, так і юристів-практиків.

Проблемним питанням збройного конфлікту, забезпечення освітніх прав та відповідних міжнародних договорів приділяв увагу К. Громовенко. Окрема наукова публікація за участі автора була присвячена дії та припиненню дії міжнародних угод в сфері освіти в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України [2].

Постановка завдання. У рамках цієї статті розглянемо, як під час міжнародного збройного конфлікту РФ проти України, країна-агресор порушує положення міжнародного багатостороннього договору в сфері визнання іноземних освітніх кваліфікацій, яким є Конвенція про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні (далі – Лісабонська Конвенція про визнання або LRC).

Результати дослідження. Зазначена Конвенція була укладена Радою Європи та ЮНЕСКО в Лісабоні у 1997 році. Україна ратифікувала її в 1999 році Законом України «Про ратифікацію Конвенції про визнання кваліфікацій з вищої освіти в Європейському регіоні» № 1273-XIV від 03.12.1999. РФ також ратифікувала Лісабонську Конвенцію у 2000 році. Крім цих країн, станом на вересень 2025 року, країнами-учасницями Лісабонської Конвенції є ще 55 країн.

Система вищої освіти РФ бере активну участь в агресії проти України, порушуючи у т. ч. і положення Конвенції, що мають суттєве значення для втілення в життя мети цієї Конвенції.

LRC укладалася і підписувалася країнами-учасницями виходячи із декількох мотивів, що відображені в преамбулі Конвенції. Одним з таких мотивів зазначено наступне: «… враховуючи, що вища освіта має відігравати дуже важливу роль в утвердженні миру, взаєморозуміння і терпимості, у формуванні взаємної довіри між народами та країнами,…» [3, 4].

Всупереч цій мотиваційній частині LRC Російська Федерація і, зокрема, через свою систему освіти, вчиняє дії, що суперечать утвердженню миру, взаєморозуміння і терпимості, руйнує взаємну довіру між народами та країнами. Нижче наведено перелік фактів на підтвердження цієї тези, який не є вичерпним.

Російській Союз ректорів 4 березня 2022 року опублікував на своєму сайті звернення на підтримку рішення президента РФ щодо проведення так званої демілітаризації та денацифікації України [5]. Російський Союз ректорів очолює ректор найавторитетнішого в РФ Московського державного університету імені М. В. Ломоносова. Під даним зверненням підписалися ректори 305 закладів вищої освіти Росії. Це очільники найбільших провідних університетів країни-агресора.

Публічні особи і державні ЗМІ країни-агресора неодноразово підкреслювали роль своєї освітньої системи в агресивних діях проти України. У квітні 2022 року в українському інформаційному просторі з'вилися передруківки, посилання і реакція на одіозну статтю «Что Россия должна сделать с Украиной», опубліковану на сайті Російського державного міжнародного інформаційного агентства «РИА Новости» (03.04.2022), де автор зазначає, що денацифікація українського населення полягає у перевихованні шляхом ідеологічних репресій (придушенням) нацистських установок та жорсткою цензурою: не лише у політичній сфері, але обов'язково також у сфері культури та освіти. Також автор стверджує, що денацифікація обов'язково буде і деукраїнізацією, а зрештою і деєвропеїзацією України [6]. Автор статті не тільки відкрито декларує участь російської системи освіти в агресивних діях проти України та українців, дає їй злочинні настанови, але й демонструє повну зневагу до міжнародних договорів, зокрема Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни та Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. Такі заклики мають стати предметом інших розвідок, можливо, не тільки наукових.

Триває процес ідеологізації освітніх програм в системі освіти Російської Федерації, яку вона незаконно запроваджує і на окупованих українських територіях, зокрема в системі вищої освіти, як це притаманно авторитарним і тоталітарним режимам. Фактично, система освіти стає транслятором тез державної пропагандистської машини, імплементує ці наративи до своїх освітніх курсів блоку гуманітарних наук, виключає можливість іншої думки. Так, Міністерство науки і вищої освіти РФ затвердило єдину Концепцію викладання історії

Росії для неісторичних спеціальностей і напрямів підготовки, що реалізуються в освітніх установах вищої освіти. «Оновлений» курс історії запроваджено у всіх російських університетах з 1 вересня 2023 року. Документ, зокрема, охоплює і питання «спеціальної військової операції» та окупації РФ українських регіонів у викривленій їх трактовці. Також документ містить багато інших історичних міфів і викривлень, що до історичної науки не мають стосунку.

Триває процес мілітаризації освітнього процесу в РФ. Під егідою федеральних університетів створюються нові військові центри для навчання студентів денної форми навчання за програмами воєнної підготовки. Таких центрів в РФ вже налічується 120. Також згідно з інформацією на офіційному сайті Міністерства науки і вищої освіти РФ відомство спільно з Міноборони Росії розробило освітній модуль «Основи військової підготовки» для включення в програми бакалавріату, спеціалітету та додаткові професійні програми. Опанування модулю спрямоване на підготовку студентів до військової служби. Додатково заклади вищої освіти готуються до масової мобілізації студентів денної форми навчання: при університетах створюються «ділянки оповіщення», які забезпечуватимуть оперативне оповіщення студентів про призов на військову службу за мобілізацією, а також надаватимуть транспортне забезпечення мобілізаційних заходів [7]. У відкритих джерелах є свідчення і копії наказів кількох університетів про створення таких ділянок з функціями призовних пунктів.

17 лютого 2023 року був підписаний Федеральний Закон Російської Федерації «Про особливості правового регулювання відносин у сферах освіти і науки у зв'язку із прийняттям в Російську Федерацію Донецької народної республіки, Луганської народної республіки, Запорізької області, Херсонської області та утворенням в складі Російської Федерації нових суб'єктів – Донецької народної республіки, Луганської народної республіки, Запорізької області, Херсонської області та про внесення змін в окремі законодавчі акти Російської Федерації». Цей акт порушує всі основоположні принципи і норми міжнародного права. Цим т. зв. законом РФ намагається закріпити анексії територій суверенної України, легітимізувати привласнення матеріальної складової системи освіти України, та заміну української освіти російською, що є видом агресії та має тягнути за собою міжнародно-правову відповідальність.

Отже, система освіти РФ повністю дискредитувала себе та активно пропагує війну, нетерпимість, формує ненависть і несприйняття цілих народів і країн, що порушує постулати, з яких виходять країни-учасниці LRC, і що закріплено в преамбулі Конвенції. Система освіти РФ не тільки публічно підтримує агресію проти суверенної держави, а й бере в ній активну участь, співставну з участю військової машини і системи тотальної пропаганди країни-агресорки.

2. Наступний постулат мотиваційної частини Конвенції проголошує: ***«вважаючи, що велике розмаїття освітніх систем в європейському регіоні відбиває його культурні, соціальні, політичні, філософські, релігійні та економічні особливості і є виключним надбанням, що варте глибокої поваги»*** [3, 4].

З початком збройної агресії РФ проти України у 2014 році Російська Федерація, одним із перших кроків на тимчасово окупованих територіях України системно нищить абсолютно всі складові української системи освіти, що суперечить постулату «поваги до розмаїття освітніх систем». Повномасштабна збройна агресія РФ проти України, що розпочалася 24.02.2022, призвела до нової хвилі злочинів Російської Федерації, що мають ознаки геноциду українського народу, призводять до знищення української системи освіти.

Проголошена мета нового етапу збройної агресії Російської Федерації є «денацифікація» України, за якою фактично приховуються справжні мотиви російської агресії – знищення українського народу, його самобутності та позбавлення права на самостійний розвиток. І система освіти РФ, на рівні з російськими мілітаристськими угрупованнями і системою тотальної пропаганди, відіграє у досягнені цієї злочинної мети найактивнішу роль, знищуючи українську систему освіти, про що свідчать наведені нижче факти.

На тимчасово окупованих РФ територіях України окупаційними адміністраціями невідкладно запроваджується освіта російською мовою, за російськими програмами та з потужним російським ідеологічним компонентом, що також свідчить про намагання знищити українську самобутність і українську націю. Діти, яких змушують вчитися за російськими «програмами», фактично зазнають насильницької передачі з однієї суспільної групи до іншої [8].

Під приводом отримання права на роботу або права на навчання на українських викладачів і науковців, школярів і студентів чиниться тиск і здійснюється насильницька паспортизація, примушення до отримання громадянства РФ [9, 10].

На тимчасово окупованих Російською Федерацією територіях України діє заборона на використання україномовних книг і підручників, які не збігаються з постулатами кремлівської пропаганди. Такі видання вилучаються із бібліотек закладів освіти і публічних бібліотек для подальшого їх знищення [11].

За викладання і навчання за українськими освітніми програмами, у т. ч. онлайн, українські викладачі, а також школярі і студенти зазнають переслідувань, що становить загрозу свободі, життю і здоров'ю українських громадян на ТОТ [12, 13].

Заклади освіти України, у т. ч. заклади вищої освіти, що залишилися на ТОТ, протиправно включаються до системи освіти Російської Федерації [14]. У 2023 році це додатково закріплено «Федеральным законом от 17.02.2023 № 19-ФЗ «Об особенностях правового регулирования отношений в сферах образования и науки в связи с принятием в Российскую Федерацию Донецкой Народной Республики, Луганской Народной Республики, Запорожской области, Херсонской области».

У червні 2025 Міністерство освіти РФ видало наказ про вилучення зі шкільної програми обов'язкового вивчення української мови та літератури на ТОТ. Міністерство закордонних справ України заявило, що розцінює таке рішення влади РФ як черговий вияв геноцидної політики Москви [8].

Таким чином, під час міжнародного збройного конфлікту Російська Федерація порушує принцип «розмаїття освітніх систем» і принцип «глибокої поваги» до такого розмаїття, винищуючи на ТОТ всі складники та осередки системи освіти України. Це порушення має суттєве значення для втілення в життя мети LRC.

Окрім дій країни-агресорки, що суперечать меті Лісабонської Конвенції, РФ також порушує положення, що мають суттєве значення для втілення в життя предмету Конвенції. Відповідно до статті VI.1 LRC кожна її сторона визнає присуджену іншою стороною кваліфікацію вищої освіти, якщо така кваліфікація суттєво не відрізняється від відповідної кваліфікації на території сторони, в якій запитується визнання. Так само, сторони визнають кваліфікації середньої освіти (стаття IV.1 LRC) та періоди навчання (стаття V.1 LRC). Проте, кваліфікації, отримані на ТОТ, а також періоди навчання, пройдені в установах на таких територіях, не визнаються Україною. Відповідно такі кваліфікації не мають визнаватися й іншими сторонами LRC. Щоб приховати походження кваліфікацій та періодів навчання з тимчасово окупованих територій України РФ вдається до різноманітних заходів з приховування цієї інформації від фахівців з визнання кваліфікацій зі всього світу.

Одним із таких способів приховування інформації є легітимація «періодів навчання» та «ступенів освіти», що походять з тимчасово окупованих РФ територій України, через застосування практики екстернату та організації державної підсумкової атестації в російських закладах вищої освіти.

Освітні документи, видані так званими закладами вищої освіти, які розташовані на ТОТ, не визнаються в Україні відповідно до чинного законодавства та не надають на території України жодних прав на продовження навчання чи працевлаштування.

Законодавством України не передбачено повноважень освітніх закладів, що знаходяться на ТОТ, на надання освітніх послуг, присудження кваліфікацій та видачу документів про освіту. Зокрема, Міністерством освіти і науки України було прийнято рішення про анулювання ліцензій на здійснення освітньої діяльності закладам вищої освіти, які перебувають

на тимчасово окупованих РФ територіях України, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження (наказ Міністерства освіти і науки України від 30.11.2015 р. № 1931л).

З огляду на тимчасову окупацію територій, у Міністерства освіти і науки України як у центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері освіти і науки, наразі відсутня можливість здійснення контролю якості освітніх послуг, які надаються так званими закладами освіти на ТОТ, і відповідності їх державним стандартам в галузі освіти.

Зафіксовано чисельні випадки, що можуть свідчити про сталу практику, коли заклади вищої освіти Російської Федерації здійснюють спроби легітимації «періодів навчання» та «ступенів освіти», отриманих в установах на тимчасово окупованих територіях України, у тому числі, через застосування практики екстернату та організації державної підсумкової атестації. Здобувачі, які навчаються в нелегітимній установі на ТОТ, зараховуються до визнаного російського закладу вищої освіти на короткий проміжок часу (від 1 дня до 2–3 місяців), іноді не перериваючи навчання в нелегітимній установі, що говорить про ознаки фіктивності цієї процедури, та отримує диплом визнаного російського закладу освіти.

Під час зарахування здобувачів освіти на екстернат російські заклади вищої освіти приймають нелегітимні документи про кваліфікації та періоди навчання невизнаних установ з тимчасово окупованих РФ територій України, що свідчить про ненадійність таких процедур в РФ. Це є порушенням статті III.2 LRC, яка зобов'язує сторони забезпечити «прозорість, узгодженість та надійність процедур і критеріїв, які застосовуються під час оцінки та визнання кваліфікацій».

Іншим заходом із приховування інформації про походження кваліфікацій і періодів навчання з тимчасово окупованих РФ територій України є замовчування та надання неповної або некоректної інформації про кваліфікацію російськими закладами вищої освіти.

Російські університети припинили відображати в додатках до своїх дипломів інформацію про проходження частини освітньої програми в установах на тимчасово окупованих територіях України. Це є порушенням статті IX.1 LRC, яка зазначає, що «Для сприяння визнанню кваліфікацій з вищої освіти Сторони зобов'язуються запровадити прозорі системи вичерпного опису кваліфікацій, що присуджуються».

На офіційні уточнюючі запити такої інформації заклади вищої освіти РФ надавали неповні відомості та приховували цю інформацію, чим вводили в оману компетентні органи з визнання інших країн. Такі дії російської сторони суперечать частині 3 статті III.3 LRC, якою визначено, що «Незважаючи на відповідальність заявника, установи, що присудили кваліфікацію, яка розглядається, мають надавати на запит заявника і упродовж розумного строку відповідну інформацію власнику кваліфікації, установам або компетентним органам країни, в якій запитується визнання кваліфікації». В Пояснювальній доповіді до Конвенції про визнання кваліфікацій з вищої освіти в Європейському регіоні (Explanatory Report – ETS 165 – Recognition of Higher Education Qualifications) також зазначено, що «…жодна Сторона або навчальний заклад Сторони не може приховувати таку інформацію з політичних, релігійних чи інших причин» [15].

Окремим способом приховування нелегітимних освітніх документів та періодів навчання на ТОТ України, є програми «подвійних дипломів», коли студент отримує одночасно два диплома: один – невизнаної установи на тимчасово окупованій території України, а другий – з визнаного російського ЗВО. Такі програми почали запроваджуватися після окупації окремих районів Донецької та Луганської областей України у 2014 році, але нових обертів вона набрала після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну у 2022 році. У травні 2022 року Міністерство науки і вищої освіти РФ своїм наказом визначило 24 російські університети, які взяли шефство над захопленими в Україні ЗВО [16] і запроваджували програми «подвійних дипломів», а у січні 2023 очільник уряду РФ вже відзвітував про 106 програм «подвійних дипломів». Маємо всі підстави очікувати, що такі програми «подвійних дипломів» мають за мету замаскувати видачу документів про освіту нелегітимними установами,

що провадять незаконну діяльність на тимчасово окупованих РФ територіях України, надаючи власникам таких дипломів другий диплом російського зразка закладу освіти, статус якого не викличе сумнівів у іноземних оцінювачів дипломів. Це також можна трактувати як порушення статті IX.1 LRC. Отже, тим часом, коли країни-учасниці LRC та ЄПВО розглядають програми «подвійних дипломів» як засіб активізації академічної і професійної мобільності, що покликаний взаємозбагачувати системи освіти і суспільства країн-учасниць, Росія використовує цей механізм для приховування своїх злочинів із порушення суверенітету України та для введення в оману оцінювачів кваліфікацій в усьому світі.

Таким чином, Російська Федерація легітимізує ступені, що походять з тимчасово окупованих нею територій України, тим самим порушує державний суверенітет України, зокрема, у здійсненні владних повноважень у сфері освіти. Приховуючи інформацію про освітню програму, вона порушує статті III.3 та IX.1 LRC, що мають суттєве значення для втілення в життя предмету цієї конвенції. Російська сторона здійснює системні дії щодо введення в оману співтовариства визнавачів кваліфікацій та компетентних органів країн-учасниць LRC.

Такими діями Російська Федерація, в першу чергу, руйнує авторитет і довіру до своєї системи освіти, оскільки тепер будь-який диплом, виданий установою вищої освіти РФ, може викликати обґрунтовані сумніви під час його визнання в країнах-учасницях Лісабонської конвенції. Але, окрім цього, ці дії мають чітку правову оцінку. Злочини проти України і української системи освіти, свідоме порушення положень LRC, що мають суттєве значення для втілення в життя мети і предмету цієї Конвенції, мають спричиняти й відповідальність за такі дії.

Текстом LRC передбачено (частина 3 статті XI.6) можливість припинення або зупинення дії цієї Конвенції внаслідок порушення Стороною будь-якого положення, що має суттєве значення для втілення в життя предмету або мети цієї Конвенції, що здійснюється відповідно до міжнародного права.

У Пояснювальній доповіді до Конвенції про визнання кваліфікацій з вищої освіти в Європейському регіоні (Explanatory Report – ETS 165 – Recognition of Higher Education Qualifications) надається таке роз'яснення до частини 3 статті XI.6 Конвенції: «Що стосується міжнародного права щодо припинення або призупинення дії міжнародного договору внаслідок порушення Стороною положення, істотного для досягнення об'єкта або мети договору, можна зробити посилання на статтю 60 Віденської конвенції про право міжнародних договорів» [15].

Віденська конвенція про право міжнародних договорів (стаття 60 частина 3) [17] визначає істотним порушенням договору – для цілей цієї статті – наступним чином:

«a) у такій відмові від договору, яка не допускається цією Конвенцією; або

b) у порушенні положення, яке має істотне значення для здійснення об'єкта і цілей договору».

Відповідно до частини 2 a) i) статті 60 Віденської конвенції про право міжнародних договорів «істотне порушення багатостороннього договору одним з його учасників дає право іншим учасникам – за угодою, досягнутою одноголосно, – зупинити дію договору в цілому або в частині або у відносинах між собою і державою, яка порушила договір.»

Наведені факти повною мірою доводять порушення Російською Федерацією положень, які мають істотне значення для здійснення об'єкта і цілей договору. А також наявні всі необхідні юридичні підстави для винесення питання про зупиненні дії LRC у відносинах між Російською Федерацією як державою, яка порушила Конвенцію, та іншими країнами-учасницями.

На позачерговій сесії Комітету LRC (Париж, 28.02.2023) обговорювалося питання участі Російської Федерації та Республіки Білорусь в LRC [18]. Учасники прийняли Декларацію на підтримку України, яка обмежує участь представників РФ і РБ в керівних і дорадчих органах, робочих та експертних групах, а також в засіданнях Комітету LRC [19, 20]. Однак, дія LRC у відносинах між РФ та всіма іншими учасниками не була зупинена.

Відповідно до частини 2 b) статті 60 Віденської конвенції про право міжнародних договорів «учасник, який особливо постраждав у результаті порушення міжнародного договору, може посилатись на це порушення як на підставу зупинення дії договору в цілому або в частині у відносинах між ним і державою, яка порушила договір».

Висновки. Україна має всі підстави обмежити дію LRC у відносинах з Російською Федерацією на підставі пункту 3 статті XI.6 LRC та пунктів 2 b) і 3b) статті 60 Віденської Конвенції про право міжнародних договорів, посилаючись на порушення міжнародного договору російською стороною. Такий крок убезпечить Україну від необґрунтованих вимог визнати російські дипломи, які видані установами на ТОТ або з врахуванням періодів і результатів навчання в таких установах, з порушенням українського суверенітету і законодавства. Обмеження дії міжнародних договорів у відносинах між учасниками стосовно країни-агресорки, окрім регулятивної функції міжнародного права, також дозволяє реалізувати охоронну та інформаційну функції міжнародного права.

Список використаних джерел:

1. Освіта під загрозою. *Міністерство освіти і науки України* : веб-сайт. URL: http://saveschools.in.ua/ (дата звернення 29.09.2025).

2. Стрєльцова О. В., Науменко Н. В. Дія та припинення дії міжнародних угод в сфері освіти в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України. *Публічне право.* 2024. №1 (53) / 2024. С. 73–80. URL: https://www.publichne-pravo.com.ua/files/53/10.pdf (дата звернення 29.09.2025).

3. Конвенція про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні, Ліссабон, 11 квітня 1997 року : офіційний переклад / *Верховна Рада України*. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_308#Text (дата звернення 29.09.2025).

4. Convention on the Recognition of Qualifications concerning Higher Education in the European Region 1997 / UNESCO. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000111238?posInSet=9&queryId=bd40b77e-d862-4cf7-8f06-27b4e15bb305 (дата звернення 29.09.2025).

5. Офіс Генпрокурора повідомив про підозру керівникам ВНЗ Російського Союзу ректорів, які підтримали війну в Україні. *Офіс Генерального прокурора України* : веб-сайт. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/ofis-genprokurora-povidomiv-pro-pidozru-kerivnikam-vnz-rosiiskogo-soyuzu-rektoriv-yaki-pidtrimali-viinu-v-ukrayini (дата звернення 29.09.2025)

6. Шаповал К. Російські підконтрольні Кремлю ЗМІ відкрито говорять про необхідність етноциду (скріншот). *Chas.News :* веб-сайт. URL: https://chas.news/news/rosiiski-pidkontrolni-kremlyu-zmi-vidkrito-govoryat-pro-neobhidnist-etnotsidu-skrinshot (дата звернення 29.09.2025).

7. В рф готуються до масової мобілізації студентів очної форми навчання. *Головне управління розвідки Міністерства оборони України* : веб-сайт. URL: https://gur.gov.ua/content/v-rf-hotuiutsia-do-masovoi-mobilizatsii-studentiv-ochnoi-formy-navchannia.html (дата звернення 29.09.2025).

8. Коментар МЗС щодо заборони РФ вивчення української мови в школах на тимчасово окупованих територіях України. *Міністерство закордонних справ України* : веб-сайт. URL: https://mfa.gov.ua/news/komentar-mzs-shchodo-zaboroni-rf-vivchennya-ukrayinskoyi-movi-v-shkolah-na-timchasovo-okupovanih-teritoriyah-ukrayini (дата звернення 29.09.2025).

9. Янковський О. Паспорт в обмін на присягу. Для чого Путін спростив отримання громадянства РФ для українців в окупації? *Радіо Свобо*да : веб-сайт. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-putin-ukaz-sproshchenna-pasportyzatsiya/32199417.html (дата звернення 29.09.2025).

10. На Луганщині вчителів змушують брати російські паспорти. *Центр Національного спротиву* : веб-сайт. URL: https://sprotyv.mod.gov.ua/2023/02/06/na-luganshhyni-vchyteliv-zmushuyut-braty-rosijski-pasporty/ (дата звернення 29.06.2025).

11. Окупаційні війська вилучають та знищують українську літературу та підручники історії. *Головне управління розвідки Міністерства оборони України* : веб-сайт. URL:

https://gur.gov.ua/content/okupatsiini-viiska-vyluchaiut-ta-znyshchuiut-ukrainsku-literaturu-ta-pidruchnyky-istorii.html (дата звернення 29.09.2025).

12. Назаренко Ю., Когут І., Жерьобкіна Т. Освіта на окупованих територіях України (24 лютого – 30 квітня 2022). *CEDOS* : веб-сайт. URL: https://cedos.org.ua/researches/osvita-na-okupovanyh-terytoriyah-ukrayiny-24-lyutogo-30-kvitnya-2022/ (дата звернення 29.09.2025).

13. Окупанти примушують українців віддавати дітей у школи з російською навчальною програмою, в разі відмови погрожують позбавляти батьківських прав. *Головне управління розвідки Міністерства оборони України* : веб-сайт. URL: https://gur.gov.ua/content/okupanty-prymushuiut-ukraintsiv-viddavaty-ditei-u-shkoly-z-rosiiskoiu-navchalnoiu-prohramoiu-v-razi-vidmovy-pohrozhuiut-pozbavliaty-batkivskykh-prav.html (дата звернення 29.09.2025).

14. Окупанти вимагають від шкіл Херсону переводити навчання на російські освітні програми. *Головне управління розвідки Міністерства оборони України* : веб-сайт. URL: https://gur.gov.ua/content/okupanty-vymahaiut-vid-shkil-khersonu-perevodyty-navchannia-na-rosiiski-osvitni-prohramy.html (дата звернення 29.09.2025).

15. Explanatory Report to the Convention on the Recognition of Qualifications concerning Higher Education in the European Region. *Мережа ENIC-NARIC* : веб-сайт. URL: https://www.enic-naric.net/Upload/Documents/Explanatory_Report_LRC.pdf (дата звернення 29.09.2025).

16. Як Росія втягує окуповані території України до свого освітнього простору. *Інформаційна агенція «Центр журналістських розслідувань»* : веб-сайт. URL: https://investigator.org.ua/ua/investigations/244164/ (дата звернення 29.09.2025).

17. Віденська конвенція про право міжнародних договорів. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#n279 (дата звернення 29.09.2025).

18. Тетяна Вагіна. Міжнародна спільнота освітян на підтримку України. *Визнання кваліфікацій в Україні і світі. Дайджест ENIC Ukraine* : веб-сайт. URL: https://enic.in.ua/digest/digest_2023.pdf (дата звернення 29.09.2025).

19. Оприлюднено Декларацію Комітету Лісабонської конвенції про визнання кваліфікацій. *Міністерство освіти і науки України* : веб-сайт. URL: https://mon.gov.ua/news/oprilyudneno-deklaratsiyu-komitetu-lisabonskoi-konventsii-pro-viznannya-kvalifikatsiy (дата звернення 29.09.2025).

20. Declaration adopted by the Lisbon Recognition Convention Committee on the restriction of the participation of the Russian Federation and Belarus. *Рада Європи* : веб-сайт. URL: https://www.coe.int/en/web/education/-/declaration-adopted-by-the-lisbon-recognition-convention-committee-on-the-participation-of-the-russian-federation-and-belarus (дата звернення 29.09.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 04.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

ФАСІЙ А. В.,
orcid.org/0009-0003-8857-5895
аспірантка кафедри міжнародного
та європейського права
*(Національний університет «Одеська
юридична академія»)*

УДК 614.2:341.1/.8:616.89
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.68

МЕХАНІЗМИ МОНІТОРИНГУ ВИКОНАННЯ УНІВЕРСАЛЬНИХ СТАНДАРТІВ У СФЕРІ ОХОРОНИ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я

Актуальність заявленої тематики наукового дослідження зумовлюється глобальним посиленням уваги до питань охорони психічного здоров'я як складової права людини на здоров'я, що набуває особливого значення в умовах воєнних конфліктів та соціально-економічних криз. Недостатня ефективність державних механізмів моніторингу виконання універсальних стандартів у цій сфері створює ризики формального виконання міжнародних зобов'язань без досягнення реальних результатів у забезпеченні психічного благополуччя населення. Це обумовлює необхідність наукового осмислення системи міжнародно-правових, інституційних та процедурних засобів контролю за реалізацією державами своїх обов'язків щодо дотримання стандартів у сфері психічного здоров'я.

Методологічну основу дослідження становлять системний, порівняльно-правовий та структурно-функціональний, які у сукупності забезпечили глибоке й всебічне вивчення проблематики.

Системний метод дозволив розглядати механізми моніторингу виконання універсальних стандартів у сфері психічного здоров'я як цілісну систему, що складається з взаємопов'язаних елементів. Порівняльно-правовий метод забезпечив можливість зіставлення механізмів моніторингу, що функціонують у рамках системи ООН, Ради Європи та в окремих країнах ЄС, з українською моделлю реалізації стандартів психічного здоров'я. Структурно-функціональний метод сприяв виявленню ролі та функцій окремих інституцій – таких як Комітет з економічних, соціальних і культурних прав, Рада ООН з прав людини, Спеціальний доповідач з питань права на здоров'я, а також національних органів.

Теоретичне значення дослідження полягає у формуванні концептуального підходу до розуміння системи моніторингу як комплексного правового механізму, що поєднує елементи міжнародного контролю, державного управління та громадського нагляду. Практична цінність полягає у виробленні рекомендацій щодо вдосконалення національних інституційних і процедурних засобів забезпечення стандартів психічного здоров'я, інтеграції України до глобальної системи правозахисного моніторингу та зміцнення людиноцентричного підходу в державній політиці.

Ключові слова: *право на охорону здоров'я, право на психічне здоров'я, міжнародні стандарти, моніторинг, міжнародне право, права людини.*

Fasii A. V. Mechanisms for monitoring the implementation of universal standards in the field of mental health

The relevance of the stated topic of scientific research is determined by the global increase in attention to mental health issues as a component of the human right to health, which is of particular importance in the context of military conflicts

and socio-economic crises. The insufficient effectiveness of state mechanisms for monitoring the implementation of universal standards in this area creates risks of formal compliance with international obligations without achieving real results in ensuring the mental well-being of the population. This necessitates a scientific understanding of the system of international legal, institutional, and procedural means of control over the implementation by states of their obligations to comply with standards in the field of mental health.

The methodological basis of the study consists of systemic, comparative legal, and structural-functional approaches, which together ensured a deep and comprehensive study of the issue.

The systemic approach made it possible to consider the mechanisms for monitoring the implementation of universal standards in the field of mental health as an integrated system consisting of interrelated elements. The comparative legal method made it possible to compare the monitoring mechanisms operating within the UN system, the Council of Europe, and individual EU countries with the Ukrainian model of implementing mental health standards.

The structural-functional method helped to identify the roles and functions of individual institutions, such as the Committee on Economic, Social and Cultural Rights, the UN Human Rights Council, the Special Rapporteur on the right to health, as well as national authorities.

The theoretical significance of the study lies in the formation of a conceptual approach to understanding the monitoring system as a comprehensive legal mechanism that combines elements of international control, public administration, and public oversight. The practical value lies in developing recommendations for improving national institutional and procedural means of ensuring mental health standards, integrating Ukraine into the global human rights monitoring system, and strengthening a human-centered approach in public policy.

Key words: *right to health care, right to mental health, international standards, monitoring, international law, human rights.*

Вступ. Сьогодні питання охорони психічного здоров'я є досить нагальними, оскільки психічне здоров'я впливає на якість життя, продуктивність, соціальну інтеграцію та загальну систему благополуччя суспільства. Пандемія, збройні конфлікти, економічна нестабільність, стрімкий розвиток цифрових технологій та інші зміни в суспільних відносинах значно підвищують ризики психічних розладів у різних груп населення. Водночас, незважаючи на визнання психічного здоров'я ключовим аспектом прав людини на міжнародному рівні, національна системи охорони психічного здоров'я часто не можуть забезпечити відповідність універсальним стандартам. Така невідповідність може проявлятись в наступних факторах: законодавчі прогалини, недостатнє фінансування даної сфери, низька якість медичних послуг, обмежених доступ до психологічної допомоги, недостатній рівень підготовки фахівців, а також слабкий рівень контролю за дотриманням прав пацієнтів [1, с. 39, 69]. Часто відсутні ефективні механізми моніторингу та оцінки виконання міжнародних стандартів, що ускладнює виявлення системних проблем та їхнє усунення. Це створює ситуацію, коли декларативне визнання прав пацієнтів у законодавстві не завжди перетворюється на реальні гарантії їхнього дотримання. Саме ця невідповідність між міжнародними зобов'язаннями та національною практикою підкреслює необхідність дослідження ефективних механізмів моніторингу, які дозволять не лише оцінювати стан системи охорони психічного здоров'я, але й вчасно реагувати на порушення, забезпечуючи реальний захист прав людини.

Теоретична база. Дослідження питань щодо прав людини у сфері охорони психічного здоров'я, механізмів міжнародного контролю та імплементації універсальних стандартів присвячені наукові праві Л. Гриценко, Т. Короткого, К. Мануїлової, О. Мірошниченко, В. Муравйова, В. Репецької, І. Сенюти, О. Харитонової, Н. Хендель. В наукових робота вчені

досліджували питання міжнародних зобов'язань держав у сфері охорони здоров'я та їх співвідношення з національними механізмами реалізації соціальних прав.

Постановка завдання. Метою статті є визначення специфіки механізмів моніторингу виконання універсальних стандартів у сфері охорони психічного здоров'я.

Результати досліджень. Правова природа універсальних стандартів у сфері психічного здоров'я характеризується своєрідним подвійним статусом, що поєднує обов'язкові та рекомендаційні елементи, і цей аспект є ключовим для розуміння їх реалізації на національному рівні. З одного боку, частина стандартів має безпосередню обов'язкову силу: це положення міжнародних договорів, конвенцій та пактів, ратифікованих державою, які формують юридичні зобов'язання щодо забезпечення прав людини, включно з психічним здоров'ям, та підлягають імплементації у національне законодавство. До таких норм належать, зокрема, положення Європейської конвенції про права людини, статті Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, які передбачають конкретні зобов'язання держави забезпечити доступ до медичної допомоги, захист від дискримінації, запобігання поширення епідемій та професійних захворювань, а також інші положення. Водночас значна кількість положень у цій сфері має рекомендаційний характер і спрямована на формування єдиних підходів до державної політики у сфері психічного здоров'я. Такі стандарти розробляються міжнародними організаціями, насамперед Всесвітньою організацією охорони здоров'я, опираються на сучасні наукові дослідження, клінічний досвід і кращі світові практики. Їхнє впровадження сприяє не лише гармонізації національних систем охорони здоров'я із глобальними тенденціями, а й реалізації людиноцентричного підходу, який ставить у центр державної політики гідність, автономію та психічне благополуччя людини. Такі рекомендації не завжди носять примусовий характер, проте вони мають істотне значення для формування політики держави, визначення критеріїв якості послуг, підготовки персоналу та організації системи моніторингу. На нашу думку, саме взаємодія обов'язкових норм та рекомендаційних стандартів створює ефективний механізм регулювання: обов'язковість встановлює мінімальні правові гарантії, а рекомендаційний характер дозволяє державам адаптувати підходи до національного виміру, впроваджувати інноваційні методи моніторингу, інтегрувати цифрові технології та оцінювати не лише формальне, але й якісне дотримання стандартів. Тому на нашу думку, важливим є аналіз саме подвійної природи стандартів як інтегрованої системи, в якій обов'язкові положення формують певні правові рамки, а рекомендаційні положення забезпечують її динамічне функціонування та дають можливість оперативно реагувати на соціальні, технологічні та культурні зміни, що особливо актуально у сфері психічного здоров'я, де швидка адаптація системи до потреб населення є критичною для забезпечення прав людини та стабільного розвитку суспільства.

Отже, з метою забезпечення ефективної реалізації універсальних стандартів у сфері охорони психічного здоров'я особливого значення набуває формування та забезпечення функціонування системи моніторингу їх виконання. Система механізмів моніторингу виконання універсальних стандартів у сфері охорони психічного здоров'я – це комплекс взаємопов'язаних міжнародно-правових, інституційних і процедурних засобів, спрямованих на забезпечення належного дотримання державами своїх зобов'язань щодо реалізації права кожної особи на найвищий досяжний рівень психічного здоров'я. Вона формується в межах універсальної системи захисту прав людини, насамперед під егідою Організації Об'єднаних Націй та її спеціалізованих установ, і є складовою ширшого механізму контролю за виконанням міжнародних стандартів у сфері соціальних і гуманітарних прав.

До міжнародно-правових засобів належать міжнародні договори, які формують основу правового зобов'язання держав гарантувати право кожної особи на найвищий досяжний рівень психічного здоров'я. Зокрема, це Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (ст. 12), який визнає визнають право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я [2]. Важливе значення має Загальний коментар № 14 Комітету з економічних, соціальних і культурних прав [3], який конкретизує обсяг цього права, підкреслюючи обов'язок держав не лише забезпечувати медичні послуги,

а й створювати належні соціальні умови, що сприяють психічному благополуччю. Крім того, Конвенція про права осіб з інвалідністю (ст. 25) зобов'язує держави визнавати рівний доступ людей до охорони здоров'я без дискримінації [4]. Саме міжнародно-правові засоби є фундаментальною складовою системи моніторингу виконання універсальних стандартів у сфері охорони психічного здоров'я, оскільки саме вони встановлюють не лише зобов'язання держав, але й формують правові орієнтири для оцінки ступеня їх дотримання. Ці договори створюють нормативну базу, на основі якої міжнародні органи та інституції здійснюють контроль за виконанням зобов'язань держав через аналіз періодичних звітів, прийняття заключних зауважень і загальних коментарів. Іншими словами, міжнародно-правові норми виступають критерієм, за яким визначається рівень відповідності національних політик і практик міжнародним стандартам.

До інституційних засобів належить контроль та оцінка виконання стандартів, що здійснюється міжнародними та регіональними суб'єктами. Передусім це Комітет з економічних, соціальних і культурних прав, який аналізує періодичні державні доповіді щодо реалізації Пакту та формулює рекомендації. Важливу роль відіграє і ВООЗ, яка здійснює тематичний моніторинг через глобальні програми, такі як Mental Health Atlas (Атлас психічного здоров'я) [5] та QualityRights Initiative (ініціатива ВООЗ, спрямована на покращення якості послуг та дотримання прав людини в установах, що надають допомогу людям із психосоціальними, інтелектуальними та когнітивними порушеннями) [6], що спрямовані на оцінку рівня дотримання прав людини у сфері психічного здоров'я. Важливе значення також мають Рада ООН з прав людини та Спеціальний доповідач з питань права на здоров'я, які аналізують національні політики, здійснюють візити до країн і готують звіти з рекомендаціями щодо дотримання стандартів [7, с. 191].

До процедурних засобів належать механізми звітування, індикатори виконання, періодичний огляд, подання альтернативних звітів неурядовими організаціями, тематичні дослідження і візити незалежних експертів. Ці процедури спрямовані на виявлення недоліків державної політики, оцінку ефективності заходів та рекомендації щодо вдосконалення національних стратегій у сфері психічного здоров'я. Держави-учасниці міжнародних договорів зобов'язані періодично подавати офіційні звіти до відповідних спеціалізованих органів. Ці звіти включають інформацію про законодавчі і практичні заходи, ресурси, індикатори доступності та якості послуг, заходи зі захисту прав пацієнтів тощо. Договірні комітети аналізують державні доповіді, просять роз'яснення, розглядають альтернативні доповіді, після чого ухвалюють зауваження та рекомендації, а також пріоритетні напрямами реформ. Сам процес звітування і розгляду забезпечує формальний механізм підзвітності держав і створює правову базу для подальшого моніторингу. Універсальний періодичний огляд – це процедура Ради ООН з прав людини, за якою кожна держава періодично піддається огляду щодо виконання всього спектра міжнародних зобов'язань з прав людини. Універсальний періодичний огляд поєднує державні звіти, доповіді ООН, результати аналізу інших уповноважених суб'єктів. На основі таких заходів формують конкретні рекомендації державі-резиденту [8]. Також до процедурних засобів моніторингу варто віднести тематичні місії, візити та інспекції. Спеціальні доповідачі та мандатні утворення Ради ООН з прав людини проводять візити до окремих встановлених країн, під час яких здійснюють аналіз політик «на місцях», зустрічаються з владою, закладами охорони здоров'я, представниками неурядових організацій, пацієнтами, відвідують заклади стаціонарного лікування. За результатами таких візитів готуються доповіді і рекомендації [9].

Процедурні механізми часто зустрічаються із низкою викликів та перешкод в реалізації. Такими перешкодами можуть бути недостатність ресурсів, неповнота даних, фрагментація відповідальності на національному рівні. Задля боротьби із цими перешкодами доречним є встановлення чітких національних планів з визначенням індикаторів та строків реалізації, залучення міжнародної технічної допомоги, проведення курсів підвищення кваліфікації та навчання для підсилення потенціалу національних інституцій та забезпечення фінансування здійснення заходів та засобів здійснення моніторингу.

Крім міжнародної системи моніторингу, виконання універсальних стандартів у сфері охорони психічного здоров'я мають бути реалізовані і внутрішні національні заходи. На національному рівні моніторинг виконання універсальних стандартів здійснюють різні органи та інституції відповідно до покладених на них повноважень.

Так, Міністерства охорони здоров'я або їх структурні підрозділи – координують політику у сфері психічного здоров'я, здійснюють збір статистичних даних, оцінюють виконання стандартів якості медичних послуг та розробляють національні програми відповідно до міжнародних рекомендацій [10].

Національні правозахисні інституції до яких належать омбудсмани, комісії з прав людини та інші, контролюють дотримання прав пацієнтів, розглядають скарги на порушення, здійснюють незалежні аудити лікувальних закладів та готують аналітичні звіти для уряду і парламенту [11, с. 142].

Регуляторні та ліцензійні органи у сфері охорони здоров'я – перевіряють відповідність закладів охорони психічного здоров'я стандартам безпеки та якості, здійснюють аудит клінічних протоколів, контролюють професійну підготовку персоналу та застосування етичних норм у лікуванні пацієнтів.

Наукові та дослідницькі інститути у сфері психічного здоров'я – проводять емпіричні дослідження, оцінюють ефективність програм та політик, розробляють методології моніторингу та індикатори оцінки якості послуг.

Місцеві органи управління охороною здоров'я – забезпечують практичну реалізацію політик на регіональному рівні, здійснюють контроль за діяльністю місцевих психіатричних закладів та координують програми реалізації стратегій.

Завдяки поєднанню діяльності цих інституцій створюється національна система моніторингу, яка дозволяє відстежувати не лише формальне дотримання стандартів, а й їхню ефективну реалізацію на практиці, вчасно виявляти порушення, розробляти пропозиції щодо удосконалення політики та забезпечувати інтеграцію людиноцентриського підходу у національну систему охорони психічного здоров'я.

Проблематика моніторингу виконання універсальних стандартів у сфері психічного здоров'я потребує створення єдиного глобального індикаторного механізму, який би дозволяв оцінювати ступінь дотримання стандартів у різних державах на основі порівняльних характеристик. Такий механізм передбачає визначення уніфікованих індикаторів, що охоплюють ключові аспекти психічного здоров'я: доступність та якість медичної допомоги, рівень захисту прав пацієнтів, запобігання примусовому лікуванню та дискримінації, а також впровадження профілактичних програм. Єдиний індикаторний механізм дозволяє забезпечити системний підхід до оцінки виконання міжнародних зобов'язань і створює основу для формування об'єктивної картини стану психічного здоров'я у світі [12].

Важливим кроком у цьому процесі, на нашу думку, є інтеграція даних ВООЗ, ООН та регіональних інституцій у спільну (єдину) базу моніторингу, що дозволяє поєднати інформацію про стан психічного здоров'я на глобальному, регіональному та національному рівнях. Така інтеграція забезпечує синхронізацію даних, підвищує їхню достовірність та оперативність, дозволяє відстежувати прогрес держав у реалізації рекомендацій міжнародних організацій і виявляти проблемні зони, що потребують особливої уваги.

При цьому, розвиток технологій дає можливість вдосконалити систему моніторингу дотримання прав у сфері психічного здоров'я. Використання електронних реєстрів, баз даних, аналітичних платформ та систем дистанційного збору інформації дозволяє не лише систематизувати дані про стан надання медичної допомоги, але й аналізувати тенденції, прогнозувати ризики та оперативно реагувати на порушення. Цифрові інструменти також забезпечують прозорість на всіх рівнях та створюють умови для швидкої адаптації політик до соціальних, технологічних і епідеміологічних змін.

Таким чином, формування єдиного глобального індикаторного механізму, інтеграція міжнародних та регіональних даних і впровадження цифрових технологій створюють системний підхід до моніторингу універсальних стандартів у сфері психічного здоров'я. Це

дозволяє не лише оцінювати рівень їх дотримання, а й ефективно впливати на розвиток національних політик та практик, забезпечуючи гідність, автономію та психічне благополуччя населення.

Висновки. Загальна комплексна концепція системи моніторингу виконання універсальних стандартів у сфері психічного здоров'я поєднує здійснення державного контролю, участі спеціальних суб'єктів, громадських організацій та залучення наукових установ. Такий багатовимірний та міждисциплінарний підхід дає можливість інтегрувати правові, соціальні, медичні складові, забезпечуючи оцінку ефективності політики із врахуванням соціокультурних особливостей держави. Визначення специфіки механізмів моніторингу виконання універсальних стандартів у сфері охорони психічного здоров'я дає можливість окреслити складну систему у якій поєднуються міжнародно-правові, інституційні та процедурні елементи, спрямовані на забезпечення ефективної реалізації права кожної особи на психічне здоров'я. Отже як висновок можна зазначити, що універсальні стандарти у цій сфері мають дуалістичну природу – поєднання обов'язкових і рекомендаційних норм створює підґрунтя для їхньої ефективної та гнучкої імплементації в національні правові системи. Міжнародно-правові засоби формують основу для правових зобов'язань держав, тоді як інституційні механізми – Рада ООН з прав людини, Спеціальні доповідачі, ВООЗ, Європейський комітет із соціальних прав – забезпечують нагляд і експертну оцінку реального стану дотримання цих зобов'язань. Разом із тим, ефективність системи моніторингу значною мірою залежить від розвиненості національних інституційних механізмів, які виступають ключовими ланками між універсальними стандартами та їх практичним виконанням.

Таким чином, моніторинг виконання універсальних стандартів у сфері психічного здоров'я слід розглядати не лише як технічний інструмент контролю, а як динамічний процес міжнародного і національного співрегулювання, який сприяє підвищенню якості медичної допомоги та розвитку людиноцентричної політики охорони психічного здоров'я. Розбудова цілісної системи моніторингу, заснованої на прозорості, міжінституційній взаємодії та систематичних наукових досліджень, є необхідною передумовою для інтеграції України у глобальний правовий простір і забезпечення реального втілення універсальних стандартів у практику.

Список використаних джерел:

1. Булеца С.Б. Цивільні правовідносини, що виникають у сфері здійснення медичної діяльності: теоретичні та практичні проблеми: дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03/ Національний університет «Одеська юридична академія», 2016. 437 с.

2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. Генеральна Асамблея ООН від 16 грудня 1966 року. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 01.11.2025).

3. CESCR General Comment No. 14: The Right to the Highest AttainabStandard of Health (Art. 12). URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Women/WRGS/Health/GC14.pdf

4. Конвенція про права осіб з інвалідністю. *Верховна Рада України*. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 01.11.2025).

5. Mental Health Atlas 2020. *World Health Organization (WHO) : web-site.* URL: https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/912699ec-18d0-4b78-be50-366c2f8ec616/content

6. WHO QualityRights e-training on mental health. *World Health Organization (WHO) : web-site.* URL: https://www.who.int/teams/mental-health-and-substance-use/policy-law-rights/qr-e-training

7. Демченко І.С. Спеціальний доповідач із права на здоров'я: міжнародно-правовий статус. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. *Сер. Право*. 2018. Вип. 49. Т. 2. С. 189–192.

8. 4th UPR cycle: contributions and participation of “other stakeholders” in the UPR. *United Nations Human Rights Council : web-site.* URL: https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/upr/ngos-nhris

9. Country visits. Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions. *United Nations Human Rights Council : web-site.* URL: https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-executions/country-visits

10. Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров’я України: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 бер. 2015 р. № 267. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-п#Text (дата звернення: 01.11.2025).

11. Вавринчук М.П., Пунда О.О. Діяльність омбудсменів в Україні як гарантія конституційних прав і свобод людини і громадянина. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 141–143. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2021/35.pdf

12. Богомаз В.М. Горох Е.Л. Ліщишина О.М., Росс Г., Новичкова Е.Н., Степаненко А.В. Індикатори якості медичної допомоги та їх роль в управлінні охороною здоров’я. *Український медичний часопис*. 2010. URL: http://www.umj.com.ua/uk/publikatsia-2959-indikatori-yakosti-medichnoi-dopomogi-ta-ix-rol-v-upravlinni-oxoronoyu-zdorov-ya

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

ЛЕЖНЄВА Т. М.,
orcid.org/0000-0001-7823-9132
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права
(Дніпровський гуманітарний університет)

ЧЕРНОП'ЯТОВ С. В.,
orcid.org/0000-0003-4209-5215
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права
(Дніпровський гуманітарний університет)

УДК 347.627.2.08 (477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.69

ДОПУСТИМІСТЬ ОБМЕЖЕННЯ РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ, ПОВ'ЯЗАНОГО ІЗ ВАГІТНІСТЮ ДРУЖИНИ ТА НАРОДЖЕННЯМ НЕЮ ДИТИНИ: ПИТАННЯ ЛЕГІТИМНОЇ МЕТИ

У статті розпочато дослідження питання допустимості обмеження розірвання шлюбу, пов'язаного із вагітністю дружини та народженням нею дитини (далі – Обмеження). Обмеження передбачалося нормами Сімейного кодексу України до 19.12.2024; наразі ж передбачається його відновлення у проєкті Книги 7 «Сімейне право» Цивільного кодексу України (2025). Обґрунтовано, що Обмеження суттєво впливає на право людини на розірвання шлюбу, а тому його виправданість, допустимість мають бути ретельно перевірені. Визначено методологічні засади такої перевірки. Допустимість Обмеження доцільно встановити через застосування трискладового тесту ЄСПЛ, що у класичному формулюванні передбачає оцінку того, чи втручання держави у право особи: (1) здійснюється відповідно до закону; (2) має легітимну мету; (3) є необхідним в демократичному суспільстві. Обґрунтовано, що відправною точкою має бути саме з'ясування питання легітимної мети, що і зроблено у статті. У статті проаналізовані висловлені в юридичній доктрині та судові практиці міркування стосовно того, що ж є (може бути) легітимною метою Обмеження. Обґрунтовано, що спроби визначити легітимну мету Обмеження, за яких ставиться під сумнів повнота правосуб'єктності жінки у період вагітності та після пологів, є недопустимими. Встановлено, що легітимна мета Обмеження може полягати у наступному: (1) охорона сім'ї, дитинства, материнства, батьківства в цілому; (2) охорона суспільних (публічних) інтересів у зазначених сферах, їх балансування із приватними інтересами; (3) забезпечення охорони прав матері, батька, дитини; (4) підтримка та створення умов для материнства та батьківства; (5) охорона фізичного та психічного здоров'я, психологічного добробуту дружини та дитини; (6) максимально можливе урахування інтересів дитини, зокрема забезпечення пріоритету сімейного виховання дитини; (7) сприяння збереженню шлюбу, сім'ї, сімейних та шлюбно-сімейних

відносин. Ідентифікація таких можливих елементів легітимної мети Обмеження саме по собі ще недостатнє для остаточного висновку про допустимість Обмеження. Адже необхідним є подальша перевірка за рештою критеріїв трискладового тесту.

Ключові слова: *сімейне право, шлюб, розірвання шлюбу, вагітність, народження дитини, обмеження розірвання шлюбу.*

Lezhnieva T. M., Chernopiatov S. V. Admissibility of divorce restriction related to wife's pregnancy and childbirth: legitimate aim

The article initiates an examination of admissibility of divorce restriction related to wife's pregnancy and childbirth (hereinafter – Restriction). The Restriction was in place due to the provisions of the Family Code of Ukraine until December 19, 2024; and now, its reinstatement is envisaged in the draft Book 7 "Family Law" of the Civil Code of Ukraine (2025). It is substantiated that the Restriction has a significant impact on the human right to divorce and, therefore, its justification and admissibility require thorough scrutiny. The methodological foundations of such scrutiny are determined. It is proposed that the admissibility of the Restriction should be assessed through the application of the three-part test of the ECHR, which in its classical formulation entails an evaluation of whether the interference by the State with an individual's right: (1) is prescribed by law; (2) pursues a legitimate aim; and (3) is necessary in a democratic society. It is argued that we should start with determination of the legitimate aim, which is undertaken in the article. The article analyses the considerations expressed in legal doctrine and judicial practice as to what constitutes (or may constitute) the legitimate aim of the Restriction. It is substantiated that attempts to define the legitimate aim of the Restriction which call into question the completeness of a woman's legal personality during pregnancy and after childbirth are inadmissible. It is established that the legitimate aim of the Restriction may consist in the following: (1) protection of family, childhood, motherhood, and fatherhood in general; (2) protection of societal (public) interests in these spheres and their balancing with private interests; (3) ensuring the protection of mother, father, and child rights; (4) support for and creation of conditions conducive to motherhood and fatherhood; (5) protection of wife's and child's physical and mental health, as well as their psychological well-being; (6) maximum possible consideration of the child's best interests, in particular ensuring the priority of family-based upbringing; and (7) promoting of marriage, family, family and marital relations preservation. The identification of such possible elements of the legitimate aim of the Restriction is per se insufficient to reach a final conclusion as to the admissibility of the Restriction, since further assessment in accordance with the remaining criteria of the three-part test is required.

Key words: *family law, marriage, divorce, pregnancy, birth of a child, divorce restrictions.*

Вступ. Проєкт Книги 7 «Сімейне право» Цивільного кодексу України (2025) [1] (далі – Книга) містить низку новел стосовно позовного розірвання шлюбу. Ознайомлення із їх змістом призводить до початкового висновку про неоднозначність таких новел та доцільність їх наукової рефлексії.

Книга наслідує Сімейний кодекс України [2] (далі – Кодекс) у частині структури та послідовності викладу нормативного матеріалу, а також використовує нормативний матеріал Кодексу як своєрідний субстрат для власного нормативного матеріалу.

Частина 2 ст. 41 Книги (порівняйте ст. 110 Кодексу) знову надає вагітності дружини та народженню нею дитини правового значення як перешкоди для позовного розірвання

шлюбу, тобто відроджує норми Кодексу, які встановлювали обмеження розірвання шлюбу, пов'язане із вагітністю дружини та народженням нею дитини (далі – Обмеження), і які були виключені лише рік тому [3]. У ч. 2 ст. 41 Книги посутньо відтворюються норми частин 2–4 ст. 110 Кодексу, які існували до 19.12.2024. Основною відмінністю є те, що із вагітністю та народженням дитини норми Кодексу пов'язували те, що «позов про розірвання шлюбу не може бути пред'явлений», а норми Книги – те, що «позов не підлягає задоволенню». Іншою відмінністю є те, що на додачу до винятків із цього обмеження як загального правила, які були встановлені Кодексом, Книга пропонує додатково такий виняток як «інші підстави, які мають істотне значення».

Про сумнівну доречність такого Обмеження ми вже зазначали раніше [4–5]. Однак його відродження не лише виглядає як непослідовність правової політики, але і створює нові, додаткові ризики та загрози.

Постановка завдання. Зазначені перспективні правові норми щодо Обмеження, так само як і їх ретроспективні аналоги у нашому сімейному праві, суттєво обмежують право людини на розірвання шлюбу. Тому актуальною є ревізія цих правил з огляду на те, наскільки виправданими є такі обмеження, та як вони могли б бути удосконалені.

Метою цієї статті є характеристика допустимості Обмежень, об'єктивованих у обговорюваних нормах за допомогою визначеної методології, а саме через з'ясування легітимної мети таких Обмежень.

Методологія. Передусім маніфестуємо теоретико-методологічні підвалини, на яких будується як наше бачення проблеми, так і шляхи її дослідження: право на розірвання шлюбу є безумовним; це право є проявом загального принципу свободи та галузевого принципу добровільності шлюбу[1]; це право відображає цінності та зміст верховенства права як мета принципу права; це право є складовою права людини на свободу та особисту недоторканність[2]; це право відповідає ціннісній орієнтації українського права на людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку як найвищі соціальні цінності (ст. 3 Конституції України [7]); відтак бажання людини розірвати шлюб є єдиною, достатньою та безумовною підставою для розірвання шлюбу. Відтак – будь-які обмеження цього права повинні бути ретельно обґрунтованими.

Вважаємо, що допустимість Обмеження доцільно встановити через застосування кількох критеріїв, в основі яких – так званий трискладовий тест ЄСПЛ, який використовується цією інституцією для оцінки допустимості втручання держави у права, гарантовані Конвенцією [8], а також запозичується і іншими суб'єктами правозастосування, зокрема і національними судами.

Заради справедливості зазначимо, що ЄСПЛ не визнає право на розірвання шлюбу як таке, що прямо випливає із норм Конвенції, зокрема зі ст. 12 «Право на шлюб» Конвенції [див. додатково: 9, с. 14–16]. Тому трискладовий тест покладається нами в основу аналізу не у зв'язку із положеннями Конвенції, а у зв'язку із його універсальним характером та методологічним потенціалом.

Трискладовий тест у класичному формулюванні передбачає оцінку того, чи втручання держави у право особи: (1) здійснюється відповідно до закону; (2) має легітимну мету; (3) є необхідним в демократичному суспільстві. При цьому перший критерій не обмежується формальним з'ясуванням того, чи передбачене таке втручання об'єктивним правом, але передусім орієнтує на оцінку якості відповідного правового регулювання, його несуперечливості, передбачуваності тощо, і в цілому – відповідності вимогам метапринципу верховенства права. Останні два критерії імпліцитно охоплюють з'ясування питань ефективності

[1] Так, наприклад, Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду зазначив, що «принцип добровільності шлюбу передбачає як право на шлюб, так і право на розірвання шлюбу, що усуває порушення прав людини та випадків можливої дискримінації» – Постанова Верховного Суду від 07.11.2022 у справі № 361/1017/20 (https://reyestr.court.gov.ua/Review/107878142).

[2] Це прямо об'єктивовано нормами Кодексу (ст. 56), Книги (ч. 3 ст. 9).

такого втручання (тобто, чи сприяє воно досягненню легітимної мети) та його пропорційності (тобто, передусім співвідношення між позитивними наслідками втручання – досягнення легітимної мети, задоволення публічних інтересів тощо – та негативними наслідками такого втручання – обмеженнями права особи, відповідними втратами такої особи).

У випадку Обмеження, оскільки критерій «здійснення відповідно до закону» виконується принаймні формально (адже ми обговорюємо Обмеження, яке ретроспективно, а так само перспективно передбачається нормами об'єктивного права), відправною точкою має бути саме з'ясування питання легітимної мети, спроба якого і буд зроблена у цій статті. Ґрунтуючись на результатах такого з'ясування у подальшому можна буде вирішити питання якості правового регулювання в межах критерію «здійснення відповідно до закону», а також питань ефективності, пропорційності та необхідності в демократичному суспільстві.

Результати дослідження. Як це часто трапляється, законодавець не надає, ані в ретроспективних нормах Кодексу, ані в перспективних нормах Книги, прямої та однозначної вказівки на те, що ж є легітимною метою Обмеження. Можна було б припустити, що законодавець виходить із міркувань: (1) державної охорони сім'ї (ст. 4 Книги), яка за змістом цієї статті включає, зокрема: (1-1) державну охорону сім'ї, дитинства, материнства, батьківства; (1-2) створення умов для зміцнення сім'ї та шлюбу; (1-3) створення умов для материнства та батьківства; (1-4) забезпечення охорони прав матері та батька, підтримку материнства та батьківства; (1-5) забезпечення пріоритету сімейного виховання дитини; (2) принципу врахування найкращих інтересів дитини (ч. 7 ст. 4, ст. 5 Книги).

За чинності Обмеження у ст. 110 Кодексу в різних джерелах робилися спроби визначити їх легітимну мету.

З.В. Ромовська зазначає, що Обмеження спрямоване на державну охорону сім'ї [10, с. 21], має на меті охорону «застерегти дружину від зайвих душевних потрясінь під час дуже відповідального для неї та дитини періоду життя» [10, с. 22], уберегти «дружину, а через неї і дитину» від «психологічних стресів» [10, с. 22], забезпечення «інтересів дружини та дитини» [10, с. 22]. Авторка також зазначає, що «у такій тимчасовій забороні на розірвання шлюбу закладена мудрість «час лікує». Вона спрямована на збереження шлюбу, надаючи подружжю можливість спокійно оцінити конфлікт, що мав місце. Мораторій на розлучення забезпечує дружині психологічний захист не лише від дій свого чоловіка, а й від власних поспішних рішень, агресії проти самої себе» [10, с. 23].

А.Б. Болховітінова вказує, що при встановленні Обмеження «законодавець виходить з того, що жінка під час вагітності та після народження дитини, а так само новонароджена дитина потребують особливого захисту з боку держави, а тому держава встановлює обмеження на розірвання шлюбу протягом певного строку для запобігання негативному впливу розгляду справ про розірвання шлюбу на матір та дитину» [11, с. 95–96]. Також авторка наводила [11, с. 100] думку авторів науково-практичного коментаря Кодексу про те, що Обмеження встановлене з «метою захисту інтересів новонародженої дитини та її матері, оскільки будь-які переживання, стреси та інші психологічні фактори, що супроводжують процедуру розірвання шлюбу, можуть позначатись на здоров'ї майбутньої або новонародженої дитини та її матері» [12, с. 194, цит. за 11, с. 100].

І.В. Жилінкова зазначала, що «жінка під час вагітності та протягом певного часу після народження дитини має особливий психічний та фізичний стан і тому потребує підвищеного захисту» [13, с. 165]; Обмеження авторка пов'язувала із забезпеченням такого захисту, забезпеченням «спокою дружини під час вагітності та після народження дитини» [13, с. 165].

О.І. Сафончик Обмеження, в числі інших обмежень розірвання шлюбу, пов'язує із «контролем держави» та метою «захисту сім'ї державою» [14, с. 143–144].

В.О. Кучер вважає, що, хоча розірвання шлюбу є особистим правом кожного із подружжя, воно також зачіпає і суспільний інтерес; встановлений державою порядок розірвання шлюбу, зокрема і Обмеження, мають на меті не допустити порушення прав та інтересів інших суб'єктів, зокрема дитини [15, с. 29].

І.М. Євхутич пов'язує Обмеження із тим, що жінка під час вагітності та протягом певного часу після народження дитини перебуває в особливому психічному та фізичному стані й тому потребує підвищеного захисту [15, с. 91].

В.Ю. Євко вбачає у Обмеженні прояв принципу пріоритету захисту прав та інтересів дітей і непрацездатних членів сім'ї [16, с. 27], зазначаючи, що «вагітність – особливий період в житті жінки. Саме тому для неї в сім'ї має бути встановлений такий сприятливий режим, який забезпечив би збереження здоров'я майбутньої матері та дитини. З огляду на це законодавством передбачено низку гарантій, покликаних зберегти перш за все нормальний психічний стан вагітної жінки у цей період. Так […] протягом вагітності дружини не може бути поданий позов про розірвання шлюбу» [16, с. 153].

Н.А. Д'ячкова зазначає, що Обмеження встановлені з метою охорони здоров'я жінки та дитини [16, с. 87].

О.І. Сафончик наводить [17, с. 252] думку авторів науково-практичного коментаря Кодексу про те, що Обмеження обумовлене «захистом інтересів новонароджених дітей, оскільки будь-які переживання, стреси або інші психологічні фактори, які супроводжують процедуру розірвання шлюбу, можуть відбитися на здоров'ї майбутньої або новонародженої дитини та її матері» [18, с. 185, цит. за 17, с. 252].

Крім того, О.І. Сафончик, коментуючи практику застосування Обмеження і у тому разі, коли дитина народилася мертвою або не дожила до одного року, зазначає, що «розлучення для матері після таких подій – це знову-таки переживання. Тому чоловік має зважати на те, що дружина не може в цей період бути стороною в шлюбно-розлучному процесі» [17, с. 253].

О. Спектор вважає Обмеження виправданим, оскільки у період вагітності та після пологів «жінка перебуває в особливому фізіологічному і психологічному стані і стрес може зашкодити не тільки їй, а й відобразитись безпосередньо на здоров'ї дитини» [19, с. 59]. Також авторка зазначає, що «жінка під час вагітності та протягом певного часу після народження дитини перебуває в особливому фізіологічному та психологічному стані і потребує підвищеного захисту порівняно з чоловіком […] жінка може прийняти рішення про розірвання шлюбу на фоні зазначеного стану» [19, с. 59].

На думку М.М. Дякович, Обмеження, в числі інших обмежень щодо розірвання шлюбу, спрямованими на захист публічних інтересів: «Оскільки шлюб має на меті утворення сім'ї, народження та виховання дітей, питання укладення і розірвання шлюбу, визнання його недійсним не можуть вважатися особистою справою лише подружжя. Правовідносини, які виникають внаслідок розірвання шлюбу, визнання його недійсним зачіпають інтереси також суспільства в цілому і малолітніх та неповнолітніх дітей зокрема. Тому, виходячи з публічних і приватних інтересів, держава через право регулює відносини у сфері шлюбу» [20, с. 126].

С.Р. Леськів зазначає, що Обмеженням охороняються, перш за все, «інтереси матері та дитини, які […] є надзвичайно важливими і потребують особливого правового захисту в делікатний період вагітності жінки та одного року після народження дитини» [21, с. 146].

Л.В. Грицишина висловлює думки про те, що Обмеженням «законодавець хотів забезпечити принцип рівності прав подружжя в сім'ї» [22, с. 153], а метою Обмеження є «насамперед, необхідність захисту жінки не лише від дій чоловіка, а й від власних поспішних та необґрунтованих рішень, які можуть виникнути в наслідок соціального (неможливість працювати у випадку ускладнень вагітності, необхідність залучення додаткових фінансів) та емоційного (коливання гормонального фону) навантаження, що можуть провокувати уявну тривожність, відчуття непотрібності, брак уваги та спілкування, а як наслідок викликати бажання розлучитися. Після народження дитини ці чинники можуть зникнути, тому й відпадуть мотиви до розлучення» [22, с. 153].

Т. Нарок припускає, що аргументом на користь Обмеження «може бути те, що жінка та дитина є вкрай уразливими в період вагітності та в перший рік життя». Авторка додає, що «щодо самої дружини [Обмеження] може пояснюватися необхідністю захисту жінки не лише від дій чоловіка, а й від власних поспішних та необґрунтованих рішень» [23].

Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду у постанові від 07.11.2022 у справі № 361/1017/20 зазначав з цього приводу таке: у нормах про Обмеження «законодавець передбачив захист прав дитини»; встановлюючи Обмеження, «законодавець, забезпечуючи правову охорону материнства і дитинства та регулювання сімейних відносин з максимально можливим урахуванням інтересів дитини, намагаючись зберегти сім'ю й забезпечити право на сімейне виховання новонародженої дитини, при цьому поважає право кожного з подружжя припинити шлюбні відносини шляхом розірвання шлюбу, якщо відпадають обставини, які слугують перепоною для пред'явлення позову» [24].

Н.О. Бачинська та С.І. Шумський зазначають, що Обмеження «зобов'язує подружжя враховувати наявність дитину ще до її народження і надає можливість дитині народитись у повноцінній сім'ї» [25, с. 74]. О.Б. Тельнік зазначає, що Обмеження в тому, що стосується заборони саме дружині подавати позов, «направлена на захист самої жінки від можливих власних поспішних та необґрунтованих рішень, зважаючи на доволі часті випадки депресивного стану жінок як у дородовий, так і післяродовий період» [26, с. 180].

Узагальнюючи наведені думки, можна виділити наступні елементи легітимної мети Обмеження, які дійсно видаються доречними та легітимними як такі (тобто поки що поза контекстом оцінки пропорційності, ефективності Обмеження та його доречності в цілому).

Найбільш часто згадуваною (а часто – єдиною) легітимною метою, про яку зазначають дослідники, є охорона фізичного та психічного здоров'я, психологічного добробуту дружини та дитини, враховуючи їх вразливість у період вагітності та післяпологовий період.

Помітно рідше в якості легітимної мети Обмеження зазначаються: (1) державна охорона сім'ї в цілому; (2) охорона (гарантування, забезпечення), чи навіть захист, прав та законних інтересів дружини та дитини, враховуючи їх вразливість у період вагітності та післяпологовий період; (3) сприяння збереженню шлюбу, сім'ї, сімейних та шлюбно-сімейних відносин; 4) охорона суспільних (публічних) інтересів, їх балансування із приватними інтересами.

Заслуговує на увагу цитована вище позиція Верховного Суду, який зробив доволі успішну спробу виділити систему конкретніших напрямків державної охорони сім'ї та державної політики щодо сім'ї, дітей, материнства та батьківства: (1) захист прав дитини; (2) максимально можливе урахування інтересів дитини; (3) збереження сім'ї; (4) забезпечення права дитини на сімейне виховання.

Окремі ж ідеї дослідників щодо того, що є легітимною метою Обмеження, сприймаються нами критично. Передусім зовсім неприйнятними є пояснення Обмежень стосовно самої жінки намаганнями «захистити жінку «від неї самої», від її власних необдуманих або поспішних рішень, які вона може ухвалювати у фізично та психологічно складний для неї період вагітності та після пологів». Вважаємо що така мета Обмежень не може бути легітимною, оскільки вона світоглядно ґрунтується на патерналістському та етатистському, одночасно поблажливому та споживацькому ставленні до жінки, стигматизує вагітність та пологи, пов'язуючи ці природні процеси із настільки суттєвими змінами у свідомості жінки, які дозволяють презюмувати, що вона не здатна ухвалювати (вчиняти) свідомі та контрольовані рішення (дії), тобто фактично дозволяє відмовляти жінкам у правосуб'єктності. Зрештою, така мета Обмежень не відповідає загальним принципам українського права, таким як рівність, верховенство права тощо. Слід зазначити, що ми в жодному разі не заперечуємо проти безспірно доведеного наукою впливу вагітності та пологів на фізичний та психологічний стан жінки, який часом дійсно може змінювати поведінку та рішення жінки та їх рефлексію, однак такі зміни ажніяк не можна вважати виправданням фактичного ураження жінки в правах та сумнівів у її правосуб'єктності.

Певних термінологічних застережень потребують, на нашу думку, твердження про спрямованість Обмеження на захист прав та законних інтересів. Адже захисту підлягають порушені, невизнані або оспорювані права та законні інтереси, або ж ті, щодо яких принаймні існує реальна загроза такого порушення. Вимога про розірвання шлюбу, як і розірвання шлюбу як такі є правомірними, а тому за замовчуванням не можуть тлумачитися як

порушення, невизнання чи оспорювання (або їх загроза) прав та законних інтересів. Видається, що коректніше говорити про те, що Обмеження може бути спрямоване на додаткове забезпечення, гарантування прав та законних інтересів матері та дитини, як максимум – на охорону від можливих порушень (а радше – від дисфункцій та загроз, прямо не пов'язаних із порушенням, оспорюванням чи невизнанням).

Також слід відмітити, що деякі спроби прямо пов'язати Обмеження із додатковою охороною конкретних прав та законних інтересів є не зовсім успішними. Так, вже згадувана авторка Л.В. Грицишина зазначала, що Обмеження в тій частині, що стосується вагітності, спрямоване на попередження можливих проблем в подальшому при встановленні батьківства її чоловіка [22, с. 153], а Обмеження в тій частині, що стосується 1 року після народження дитини, має на меті «фінансову підтримку жінки-матері, яка через необхідність догляду за дитиною не має можливості працювати» [22, с. 153]. Вважаємо, що Обмеження не має жодного помітного впливу ані на встановлення батьківства, ані на аліментні відносини. Адже дитина, яка зачата і (або) народжена у шлюбі, або ж народжена до спливу десяти місяців після припинення шлюбу, походить від подружжя (ч.ч. 1, 2 ст. 122 Кодексу, ч.ч. 1, 2 ст. 52 Книги); вагітна дружина, а також той із подружжя, з ким проживає дитина, має право на утримання і в разі розірвання шлюбу (ч. 6 ст. 84, ч. 4 ст. 86 Кодексу, ч. 6 ст. 168 Книги).

Висновки. Легітимна мета обмеження розірвання шлюбу, пов'язаного із вагітністю дружини та народженням нею дитини, може полягати у наступному (умовно упорядковано від загального до конкретного): (1) охорона сім'ї, дитинства, материнства, батьківства в цілому; (2) охорона суспільних (публічних) інтересів у зазначених сферах, їх балансування із приватними інтересами; (3) забезпечення охорони прав матері, батька, дитини; (4) підтримка та створення умов для материнства та батьківства; (5) охорона фізичного та психічного здоров'я, психологічного добробуту дружини та дитини; (6) максимально можливе урахування інтересів дитини, зокрема забезпечення пріоритету сімейного виховання дитини; (7) сприяння збереженню шлюбу, сім'ї, сімейних та шлюбно-сімейних відносин.

Слід звернути увагу на те, що ідентифікація таких можливих елементів легітимної мети Обмеження саме по собі ще недостатнє для остаточного висновку про допустимість Обмеження. Адже необхідним є подальше вирішення питання якості правового регулювання Обмеження в межах критерію «здійснення відповідно до закону», а також питань ефективності, пропорційності та необхідності в демократичному суспільстві. Це і становитиме предмет подальших наших перспективних розвідок у даному напрямку.

Список використаних джерел:

1. Порівняльна таблиця до проекту Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку з оновленням (рекодифікацією) положень сімейного права». URL: https://www.rada.gov.ua/news/Top-novyna/268392.html ; https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/76431.pdf (дата звернення: 05.12.2025).

2. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14 (дата звернення: 05.12.2025).

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізму запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі : Закон України від 20.11.2024 № 4073-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4073-20 (дата звернення: 05.12.2025).

4. Лежнєва Т.М., Черноп'ятов С.В. Обмеження розірвання шлюбу, пов'язані із вагітністю дружини та народженням нею дитини (країни Східної Європи та пострадянські країни): порівняльно-правовий аналіз. *Право і суспільство*. 2022. № 4. С. 76–82. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.4.12 (дата звернення: 05.12.2025).

5. Лежнєва Т.М. Обмеження розірвання шлюбу: до постановки проблеми. *Забезпечення правопорядку та протидії злочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення*: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 17 черв. 2022 р.). Дніпро : ВНПЗ

«Дніпровський гуманітарний університет». 203 с. С. 188–192. URL: http://dgu.com.ua/handle/123456789/861 (дата звернення: 05.12.2025).

6. Лежнєва Т.М. Лібералізація позовного розірвання шлюбу: досягнення і перспективи. *Забезпечення правопорядку та протидії злочинності в Україні та у світі*: проблеми та шляхи їх вирішення: матер. V Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 27 черв. 2025 р.). Дніпро : ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет». 2025. 237 с. С. 215–218. URL: http://dgu.com.ua/handle/123456789/2005 (дата звернення: 05.12.2025).

7. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 05.12.2025).

8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 05.12.2025).

9. Посібник зі статті 12 Європейської конвенції з прав людини. Право на шлюб / Рада Європи ; Європейський суд з прав людини ; оновлено 31 серпня 2025 року. 2025. 22 с. URL: https://ks.echr.coe.int/uk/web/echr-ks/article-12 ; https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_12_ukr (дата звернення: 05.12.2025).

10. Ромовська З.В. Сімейне законодавство України: гендерна експертиза. Київ : Логос, 2001. 40 с.

11. Болховітінова А.Б. Припинення шлюбу за законодавством України : дис. … канд.. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2009. 242 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0409U003012/ (дата звернення: 05.12.2025).

12. Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України / за ред. Є.О. Харитонова. Харків . : Одіссей, 2006. 552 с.

13. Сімейне право України : підручник / за заг. ред. В.І. Борисової та І.В. Жилінкової. 4-те вид.. Харків : Право, 2012. 320 с.

14. Сафончик О.І. Припинення шлюбно-сімейних правовідносин за законодавством України. *Часопис цивілістики*. 2014. Вип. 16. С. 141–146. URL: http://clj.nuoua.od.ua/archive/16/32.pdf (дата звернення: 05.12.2025).

15. Сімейне право України : навчальний посібник / кол. авторів; за ред. Т.В. Курило. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. 316 с.

16. Сімейне право : підручник / за заг. ред. В.А. Кройтора та В.Ю. Євко ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 512 с.

17. Сафончик О.І. Шлюбні правовідносини в Україні : теорія та практика : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2018. 451 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0519U001002/ (дата звернення: 05.12.2025).

18. Сімейний кодекс України: наук.-практ. комент. /за ред. Ю.С. Червоного. Київ: Істина, 2003. 515 с.

19. Спектор О. Розірвання шлюбу у порядку позовного провадження. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 58–64. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/12/11.pdf (дата звернення: 05.12.2025).

20. Дякович М.М. Припинення шлюбу внаслідок його розірвання за сімейним правом України. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 1. С. 126–131. URL: https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/206 (дата звернення: 05.12.2025).

21. Леськів С.Р. Припинення та недійсність шлюбу в Україні: теоретико-правові та практичні аспекти. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2019. Том 21. С. 144–147. URL: https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/151 (дата звернення: 05.12.2025).

22. Грицишина Л.В. Принцип свободи розлучення та його реалізація в сімейному праві України. *Актуальні проблеми юридичної науки* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції Двадцяті осінні юридичні читання «Права людини в сучасному світі проблеми теорії та практики» (м. Хмельницький, 1-2 жовтня 2021 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. 300 с. С. 152–155.

23. Нарок Тетяна. Чи існують в інших державах обмеження щодо розірвання шлюбу? / Тетяна Нарок, Асоціація жінок-юристок України «ЮрФем». 11 січня 2021 року. URL: https://jurfem.com.ua/chy-isnuut-v-inshyh-derzhavah-obmezhennya-shodo-rozirvannya-shlubu/ (дата звернення: 05.12.2025).

24. Постанова Верховного Суду від 07.11.2022 у справі № 361/1017/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107878142 (дата звернення: 05.12.2025).

25. Бачинська Н.О., Шумський С.І. Розірвання шлюбу в судовому порядку: проблемні питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 73–75. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/14 (дата звернення: 05.12.2025).

26. Тельнік О.Б. Щодо можливих шляхів вирішення окремих актуальних проблем сімейно-правового характеру. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 179–184. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/40 (дата звернення: 05.12.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

ЗМІСТ

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ

ВЛАД В. Ф., ВАЦЮК В. О. НЕВІД'ЄМНІСТЬ ПРАВА НА ЖИТТЯ ЯК ПРАВОВА ПЕРЕШКОДА ДЛЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЕВТАНАЗІЇ В УКРАЇНІ…3

ГОРОДЕЦЬКА І. А., ГЕЄЦЬ І. В. ПРИНЦИПИ ПРАВА ЯК НОРМАТИВНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ: ПРИРОДА, ЗМІСТ І ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ…… 9

ГУРТОВА К. М. ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ ЯК ОДНА ІЗ ФОРМ ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ……15

МІЩЕРЯКОВ Г. А. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БІОМЕДИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА БІОЕТИКИ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ……22

НАКОНЕЧНА А. М. ЕФЕКТИВНІСТЬ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ДІТЕЙ НА СТАНОВЛЕННЯ В УМОВА ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ У РОЗРІЗІ ПОТРЕБОВОГО ПІДХОДУ ……29

ПАСКАР А. Л. ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУДДІВ: ПРАВОВІ ТА ЕТИЧНІ АСПЕКТИ……37

САВИНСЬКИЙ С. М. РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ……44

СИДОРКІНА Р. Д., ЖИТНИК М. О., СОКОЛОВ С. А. ОСОБЛИВОСТІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ……52

ЯЦЮК Т. С. ГАРАНТІЇ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВОЛОНТЕРІВ В УМОВАХ ВІЙНИ……58

ЦИВІЛІСТИКА

АЛЕНДАР Ю. І. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЗОВНИХ ВИМОГ ЗА МОДЕЛЬНИМИ ЄВРОПЕЙСЬКИМИ ПРАВИЛАМИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ELI-UNIDROIT ТА ЦПК УКРАЇНИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ……67

БЕМ Т. М., САЛАМІН А. М., ГИНДА О. М. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ: РОЗУМІННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ ……73

БЛАЩУК Т. В. ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я……80

ЗАЄЦЬ В. О. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА……87

НАЙДА І. В., БІДНОШЕЙ О. В. МЕДІАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВРЕГУЛЮВАННЯ ЖИТЛОВИХ СПОРІВ: ПРАВОВІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ З КОМПАРАТИВІСТСЬКИМ АНАЛІЗОМ……94

ПАК О. В. УДОКОНАЛЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОНЛАЙН-ТРЕНУВАНЬ З УРАХУВАННЯМ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ……101

РЯБЧЕНКО Ю. Ю. ГЕНЕЗА НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ СУБ'ЄКТА ПРАВА У НАУЦІ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА.....110

ХОДИКО Ю. Є. СТАТТЯ 177 ЦК УКРАЇНИ «ВИДИ ОБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ» У НОВІЙ РЕДАКЦІЇ: КРОК УПЕРЕД ЧИ ЗАКОНОДАВЧА НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ?.....118

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

МОСЕЙКО А. Г. ДОГОВІРНІ ВІДНОСИНИ МІЖ СУБ'ЄКТАМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ ПІСЛЯ СКАСУВАННЯ ГКУ: ПЕРЕХІД ДО ЦКУ, ЗМІНИ В ДОГОВОРАХ.....129

ТІМАШОВ В. О., ЦАРИК Д. В. ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В УКРАЇНІ.....135

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

КАЗІМИРОВА О. О. ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НЕТИПОВИХ ФОРМ ЗАЙНЯТОСТІ В УКРАЇНІ.....141

ЛАПІН Є. А. ПРАВОВИЙ СТАТУС СУБ'ЄКТІВ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ.....149

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

БОРИСЕНКО С. І. ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВА ЛЮДИНИ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА МЕХАНІЗМИ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ.....156

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

БУДНІКОВ А. Ю. РОЗУМІННЯ ФУНКЦІЙ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ.....164

ГОРБУНОВА О. Ю. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБОРОНИ КУРІННЯ ТЮТЮНОВИХ ВИРОБІВ У ПУБЛІЧНИХ МІСЦЯХ: АНАЛІЗ СТ. 175-1 КУПАП.....170

ДМИТРЕНКО В. І. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ З ПИТАНЬ БЕЗПЕЧНОСТІ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ ТА ЗАХИСТУ СПОЖИВАЧІВ.....176

ДЯКОВСЬКИЙ О. С. АУДИТ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ТА АДМІНІСТРАТИВНИЙ АСПЕКТ.....182

ЖЕЛНІН В. Є., ЧИРКІН А. С. ШЛЯХ ДО ЕФЕКТИВНОГО ПРАВОСУДДЯ: КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД ДО РОЗВАНТАЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ.....189

КАРПЕНКО С. Р. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА У КОСМІЧНІЙ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА.....194

КРАВЧУК В. О. МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДОТРИМАННЯМ ПРАВ КОРИСТУВАЧІВ ПІД ЧАС ОБРОБКИ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ У ЦИФРОВИХ ПЛАТФОРМАХ.....201

КУЗЬМІН Д. В., ЛЕМІШ Н. О. ПРАВОВІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ.....209

ЛИТВИНЧУК О. І. СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ АДМІНІСТРАТИВНИХ ОРГАНІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....219

МІРОШНІЧЕНКО М. В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА КОМПЕТЕНЦІЯ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ.....225

МОРОЗ В. П. АДМІНІСТРАТИВНИЙ РОЗСУД ПОДАТКОВИХ ОРГАНІВ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ПЛАТНИКА: МЕЖІ, СТАНДАРТИ ТА СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ.....231

НЕГОДЧЕНКО В. О., ЛЕГЕЗА Є. О. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....235

ОЛІЙНИК О. М., СОЛОШЕНКО О. М. ЕВОЛЮЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ТА ВИКЛИКИ РЕФОРМУВАННЯ.....242

ПАРАМОНОВА О. Ю. ПРАВО НА ЗВЕРНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ: НАУКОВИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ.....249

ПОЖИДАЄВ М. Ю. ДЕРЖАВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ.....257

ПРИДАТКО Д. О. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ЧУТЛИВИХ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ТА УКРАЇНІ.....265

РЯБЧЕНКО О. П., КОВАЧ І. М. ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ЦИФРОВИМИ СЕРВІСАМИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: АДМІНІСТРАТИВНО ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....274

СЕРГЄЄВ Ю. В., СТЕЦЬ О. М. ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА МОРСЬКИХ ПОРТІВ: НОВАЦІЇ В ОРГАНІЗАЦІЙНОМУ ТА ПРАВОВОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ.....279

TIMASHOV V. O., KRAVCHENKO V. H., DOROSHENKO A. H. LEGAL SUPPORT FOR THE DIGITALIZATION OF PUBLIC ADMINISTRATION.....287

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

ПАЛАМАРЧУК Д. В. ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ОПОДАТКУВАННЯ КОРИСТУВАННЯ НАДРАМИ.....295

ШУЛЬГА Т. М., ПИСАРЄВ А. Ю., ПРИБИЛЬСЬКА С. О. ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРУВАННЯ ТА НАДАННЯ ПІЛЬГ.....302

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

АНІСІМОВ Д. О. ЗЛОЧИННІСТЬ У СФЕРІ СПОРТУ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ФЕНОМЕН.....308

КАРЕЛОВ К. Ю. ОКРЕМІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ЕКСЦЕСУ ВИКОНАВЦЯ.....315

КОЗАЧЕНКО В. В., КАСЯНЮК В. О. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ ПОБОЯМ ТА МОРДУВАННЮ ЯК ВИДУ НАСИЛЬНИЦЬКОГО ЗЛОЧИНУ.....320

КОНОВАЛЬЧИК Є. О. ПИТАННЯ ОБМЕЖЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 69 КК УКРАЇНИ ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ ПОКАРАННЯ ЗА ПЕВНЕ КОЛО КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....328

МИХАЙЛЕНКО О. О. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ У СФЕРІ ОСВІТИ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ.....338

МОРОЗ Ю. А. СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ.....345

ПАВЛЕНКО Т. А., ПЛОТНІКОВА А. В. ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ БІЛЬШ М'ЯКОГО ПОКАРАННЯ, НІЖ ПЕРЕДБАЧЕНО ЗАКОНОМ, У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ НА ПІДСТАВІ УГОД.....352

ПОПОВИЧ О. В., ГЛЕВЧУК В. М. НЕПРАВОМІРНА ВИГОДА ЯК КОНСТИТУТИВНА ОЗНАКА СКЛАДУ КОРУПЦІЙНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ.....358

РУДАВІН А. Є. ВІЙСЬКОВІ СЛУЖБОВІ ОСОБИ ЯК НОСІЇ ОПЕРАТИВНО ЗНАЧУЩОЇ ПОВЕДІНКИ У ПРОЦЕСІ ВЧИНЕННЯ КОРИСЛИВИХ ЗЛОЧИНІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....366

ТКАЧЕНКО А. О. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ.....373

ФАКАС І. Б., ПОПОВИЧ О. В., ВЕСЕЛИЙ В. С. ВИКОРИСТАННЯ ІНСТИТУТІВ МІЖНАРОДНОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ У ПРОТИДІЇ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ.....381

ШМОРГУН В. О. ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІД ПОКАРАННЯ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ У ВИДІ НАПРАВЛЕННЯ ДО СПЕЦІАЛЬНОЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОЇ УСТАНОВИ ДЛЯ ДІТЕЙ І ПІДЛІТКІВ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ.....388

ЮЩИК О. І., ПРОДАН Т. В. ТЕРОРИЗМ ЯК ЗАГРОЗА МІЖНАРОДНІЙ БЕЗПЕЦІ.....399

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

ЖИВОТОВСЬКА С. М. ПОВНОВАЖЕННЯ КЕРІВНИКІВ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ОРГАНІВ У КРАЇНАХ ЄС: КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ РОЗСЛІДУВАННЯМ.....407

КОРЕНСЬКОЙ С. А. ПОНЯТТЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИХ ПРИГОД.....413

ЦИМБАЛ П. В., КУЗЬМЕНКО О. В. ЕЛЕКТРОННІ ДОКАЗИ ЯК ОБ'ЄКТ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В ПРОВАДЖЕННЯХ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ВІРТУАЛЬНИМИ АКТИВАМИ.....422

МУДРАК О. В. КОНТРРОЗВІДУВАЛЬНІ ЗАХОДИ, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ПРОНИКНЕННЯМ ТА ОБСТЕЖЕННЯМ ПУБЛІЧНО НЕДОСТУПНИХ МІСЦЬ, ЖИТЛА ЧИ ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ: СУЧАСНИЙ СТАН НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ШЛЯХИ ЙОГО УДОСКОНАЛЕННЯ.....428

САВКА О. І. СУБ'ЄКТ КОРУПЦІЙНОГО ЗЛОЧИНУ В ЗАКОНОДАВСТВІ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН.....435

СКІДАН Н. В. ВЕРХОВНИЙ СУД ЯК СУД ПРАВА: СПІВВІДНОШЕННЯ ФУНКЦІЙ КАСАЦІЙНОГО ПЕРЕГЛЯДУ І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ ТА СТАЛОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ В УКРАЇНІ.....445

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

БАБАРИЦЬКИЙ О. В., ІГНАТЬЄВА А. І., РЕМПЕЛЬ С. Г. УКРАЇНА В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ СИСТЕМІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ.....451

ГОРБАЧОВА І. М., ПАВЛОВА О. С. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ ПЕРЕШКОДЖАННЮ ЗАКОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТА.....458

ЖУРБА О. О. ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ ПЕРЕСУВАННЯ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ГРОМАДЯН ТРЕТІХ ДЕРЖАВ.....466

КОРОЛЬОВ С. С., ІГНАТЬЄВА А. І., СУЛИГА В. В. ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....470

НАУМЕНКО Н. В. ПОРУШЕННЯ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ КОНВЕНЦІЇ ПРО ВИЗНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙ З ВИЩОЇ ОСВІТИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ РЕГІОНІ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ.....476

ФАСІЙ А. В. МЕХАНІЗМИ МОНІТОРИНГУ ВИКОНАННЯ УНІВЕРСАЛЬНИХ СТАНДАРТІВ У СФЕРІ ОХОРОНИ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я.....485

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

ЛЕЖНЄВА Т. М., ЧЕРНОП'ЯТОВ С. В. ДОПУСТИМІСТЬ ОБМЕЖЕННЯ РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ, ПОВ'ЯЗАНОГО ІЗ ВАГІТНІСТЮ ДРУЖИНИ ТА НАРОДЖЕННЯМ НЕЮ ДИТИНИ: ПИТАННЯ ЛЕГІТИМНОЇ МЕТИ.....492

CONTENTS

DEVELOPMENT OF STATE AND LAW: ISSUES OF THEORY AND CONSTITUTIONAL PRACTICE

VLAD V. F., VATSIUK V. O. THE INALIENABILITY OF THE RIGHT TO LIFE AS A LEGAL OBSTACLE TO THE INTRODUCTION OF EUTHANASIA IN UKRAINE 3

HORODETSKA I. A., HEIETS I. V. PRINCIPLES OF LAW AS NORMATIVE FOUNDATIONS OF LEGAL REGULATION: NATURE, CONTENT, AND DOCTRINAL APPROACHES 9

HURTOVA K. M. ABUSE OF LAW AS A FORM OF LEGAL NIHILISM 15

MISHCHERIAKOV H. A. LEGAL REGULATION OF BIOMEDICAL TECHNOLOGIES AND BIOETHICS: CURRENT CHALLENGES FOR UKRAINIAN LEGISLATION 22

NAKONECHNA A. M. THE EFFECTIVENESS OF IMPLEMENTING CHILDREN'S RIGHT TO DEVELOPMENT IN CONDITIONS OF ARMED AGGRESSION IN TERMS OF A NEEDS-BASED APPROACH 29

PASKAR A. L. ACCESS TO JUSTICE IN THE CONTEXT OF JUDICIAL DISCIPLINARY LIABILITY: LEGAL AND ETHICAL ASPECTS 37

SAVYNSKYI S. M. THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF THE PRINCIPLE OF LEGAL CERTAINTY IN JUDICIAL PRACTICE 44

SYDORKINA R. D., ZHYTNYK M. O., SOKOLOV S. A. PECULIARITIES OF THE RESTRICTION OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN THE CONDITIONS OF THE STATE OF WAR IN MODERN UKRAINE 52

YATSIUK T. S. GUARANTEES OF SOCIAL PROTECTION FOR VOLUNTEERS IN WARTIME 58

CIVILISTICS

ALENDAR YU. I. SECURING A CLAIM UNDER THE ELI-UNIDROIT MODEL EUROPEAN RULES OF CIVIL PROCEDURE AND THE CIVIL PROCEDURE CODE OF UKRAINE: A COMPARATIVE ASPECT 67

BEM T. M., SALAMIN A. M., GYNDA O. M. INTELLECTUAL PROPERTY: UNDERSTANDING AND FEATURES OF LEGAL REGULATION IN UKRAINE 74

BLASHCHUK T. V. CONCEPT AND ESSENCE OF STATE HEALTH POLICY 80

ZAIETS V. O. CIVIL-LAW RESTRICTIONS ON THE RIGHT TO PROPERTY UNDER MARTIAL LAW: THEORY AND PRACTICE 87

NAIDA I. V., BIDNOSHEI O. V. MEDIATION AS A TOOL FOR RESOLVING HOUSING DISPUTES: LEGAL AND PRACTICAL ASPECTS WITH A COMPARATIVE ANALYSIS 94

PAK O. V. IMPROVING CIVIL LAW REGULATION OF ONLINE TRAINING TAKING INTO ACCOUNT INTERNATIONAL EXPERIENCE 101

RIABCHENKO YU. YU. GENESIS OF SCIENTIFIC APPROACHES TO DEFINING THE CONCEPT OF A LEGAL SUBJECT IN THE SCIENCE OF CIVIL PROCEDURAL LAW.....110

KHODYKO YU. E. ARTICLE 177 OF THE CIVIL CODE OF UKRAINE "TYPES OF OBJECTS OF CIVIL RIGHTS" IN ITS NEW VERSION: A STEP FORWARD OR LEGISLATIVE UNCERTAINTY?.....118

ECONOMIC LAW AND PROCEDURE

MOSEIKO A. H. CONTRACTUAL RELATIONS BETWEEN BUSINESS ENTITIES AFTER THE REPEAL OF THE COMMERCIAL CODE OF UKRAINE: TRANSITION TO THE CIVIL CODE AND CHANGES IN CONTRACTS.....129

TIMASHOV V. O., TSARYK D. V. LEGAL BASIS OF PERSONAL DATA PROTECTION IN UKRAINE.....135

EMPLOYMENT LAW, SOCIAL SECURITY LAW

KAZIMYROVA O. O. PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF ATYPICAL FORMS OF EMPLOYMENT IN UKRAINE.....141

LAPIN YE. A. THE LEGAL STATUS OF THE SUBJECTS OF LABOUR RELATIONS IN UKRAINE AND THE EUROPEAN UNION: A COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS.....149

ENVIRONMENTAL LAW

BORYSENKO S. I. ENVIRONMENTAL HUMAN RIGHTS: CONTEMPORARY CHALLENGES AND MECHANISMS FOR THEIR IMPLEMENTATION.....156

ADMINISTRATIVE LAW AND ADMINISTRATIVE PROCEDURE, INFORMATION LAW

BUDNIKOV A. YU. UNDERSTANDING THE FUNCTIONS OF THE ADMINISTRATIVE COURT IN UKRAINE: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS.....164

HORBUNOVA O. YU. LEGAL REGULATION OF THE PROHIBITION OF SMOKING TOBACCO PRODUCTS IN PUBLIC PLACES: ANALYSIS OF ARTICLE 175-1 OF THE CODE OF UKRAINE ON ADMINISTRATIVE OFFENCES.....170

DMYTRENKO V. I. PECULIARITIES OF THE LEGAL FRAMEWORK OF THE ACTIVITIES OF THE STATE SERVICE FOR FOOD SAFETY AND CONSUMER PROTECTION.....176

DIAKOVSKYI O. S. AUDIT OF PERSONAL DATA PROTECTION: ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECT.....182

ZHELNIN V. YE., CHYRKIN A. S. THE PATH TO EFFECTIVE JUSTICE: A COMPREHENSIVE APPROACH TO REDUCING THE WORKLOAD OF ADMINISTRATIVE COURTS.....189

KARPENKO S. R. ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECTS OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE SPACE INDUSTRY OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF LEGISLATIVE TRANSFORMATION.....194

KRAVCHUK V. O. MECHANISMS OF STATE CONTROL OVER THE PROTECTION OF USERS'RIGHTS IN THE PROCESSING OF PERSONAL DATA ON DIGITAL PLATFORMS..... 201

KUZMIN D. V., LEMISH N. O. LEGAL FOUNDATIONS OF SOCIO-PEDAGOGICAL SUPPORT FOR LEARNERS IN DIFFICULT LIFE CIRCUMSTANCES.....209

LYTVYNCHUK O. I. JUDICIAL CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF ADMINISTRATIVE AGENCIES UNDER MARTIAL LAW.....219

MIROSHNICHENKO M. V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL COMPETENCE OF THE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE IN THE FIELD OF ENSURING THE FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY OF THE STATE.....225

MOROZ V. P. ADMINISTRATIVE DISCRETION OF TAX AUTHORITIES IN THE CONTEXT OF SAFEGUARDING TAXPAYER RIGHTS: LIMITS, STANDARDS AND JUDICIAL REVIEW..... 231

NEHODCHENKO V. O., LEHEZA YE. O. FEATURES OF THE RIGHT TO A FAIR TRIAL IN CONDITIONS OF MARTIAL ARTS.....235

OLIINYK O. M., SOLOSHENKO O. M. EVOLUTION OF LEGISLATION ON ADMINISTRATIVE OFFENSES IN UKRAINE: HISTORICAL EXPERIENCE AND REFORM CHALLENGES.....242

PARAMONOVA O. YU. THE RIGHT TO APPEAL TO AN ADMINISTRATIVE COURT: A SCIENTIFIC APPROACH TO DETERMINING THE ESSENCE.....249

POZHYDAIEV M. YU. STATE SUPPORT FOR PHYSICAL CULTURE AND SPORTS IN TODAY'S CONDITIONS.....257

PRYDATKO D. O. COMPARATIVE ANALYSIS OF LEGAL REGULATION OF SENSITIVE PERSONAL DATA PROTECTION IN THE EUROPEAN UNION AND UKRAINE.....265

RIABCHENKO O. P., KOVACH I. M. PUBLIC MANAGEMENT OF DIGITAL HEALTH SERVICES IN THE SPHERE OF MARTIAL ARTS: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT.....274

SERGEYEV YU. V., STETS O. M. ECOLOGICAL SAFETY OF SEAPORTS: THE INNOVATIONS IN ORGANIZATIONAL AND LEGAL ENSURING..... 279

TIMASHOV V. O., KRAVCHENKO V. H., DOROSHENKO A. H. LEGAL SUPPORT FOR THE DIGITALIZATION OF PUBLIC ADMINISTRATION.....287

FINANCIAL LAW

PALAMARCHUK D. V. HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS OF SUBSOIL USE TAXATION..... 295

SHULGA T. M., PYSARIEV A. YU., PRYBYLSKA S. O. TAX POLICY OF THE STATE IN CONDITIONS OF MARTIAL ARTS.....302

ISSUES OF CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, AND EXECUTIVE LAW

ANISIMOV D. O. CRIMINALITY IN SPORT AS A SOCIAL AND LEGAL PHENOMENON....308

KARELOV K. YU. SPECIFIC ISSUES REGARDING THE QUALIFICATION OF EXCESS BY THE PERFORMER....315

KOZACHENKO V. V., KASIANIUK V. O. CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS AND PREVENTION OF BATTERY AND TORMENT AS A TYPE OF VIOLENT CRIME....320

KONOVALCHYK YE. O. QUESTIONS OF LIMITING THE APPLICATION OF ARTICLE 69 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE WHEN PUNISHMENT IS IMPOSED FOR A CERTAIN RANGE OF CRIMINAL OFFENCES....328

MYKHAILENKO O. O. CRIMINAL LIABILITY FOR COLLABORATIVE ACTIVITIES IN THE FIELD OF EDUCATION: LAW ENFORCEMENT ISSUES....338

MOROZ YU. A. STATUS AND TRENDS OF CRIMINAL OFFENCES IN THE SPHERE OF TAXATION....345

PAVLENKO T. A., PLOTNIKOVA A. V. FEATURES OF ASSIGNING A LESSER PUNISHMENT THAN PROVIDED FOR BY LAW IN CRIMINAL PROCEEDINGS BASED ON AGREEMENTS....352

POPOVYCH O. V., HLEVCHUK V. M. UNDUE ADVANTAGE AS A CONSTITUTIVE ELEMENT OF THE CORPUS DELICTI OF CORRUPTION-RELATED CRIMINAL OFFENSES....358

RUDAVIN A. YE. MILITARY OFFICIALS AS CARRIERS OF OPERATIONALLY SIGNIFICANT BEHAVIOR IN THE PROCESS OF TEACHING MERCENARY CRIMES UNDER MARTIAL LAW....366

TKACHENKO A. O. CRIMINAL LAW PROTECTION OF CHILDREN'S SEXUAL FREEDOM AND SEXUAL INTEGRITY....373

FAKAS I. B., POPOVYCH O. V., VESELYI V. S. USE OF INTERNATIONAL CIVIL PROCEDURE INSTITUTIONS TO COMBAT TRANSNATIONAL CRIME....381

SHMORHUN V. O. EXEMPTION OF MINORS FROM PUNISHMENT WITH THE APPLICATION OF COMPULSORY EDUCATIONAL MEASURES IN THE FORM OF REFERRAL TO A SPECIAL EDUCATIONAL INSTITUTION FOR CHILDREN AND ADOLESCENTS: LEGAL REGULATION AND IMPLEMENTATION ISSUES....388

YUSHCHYK O. I., PRODAN T. V. TERRORISM AS A THREAT TO INTERNATIONAL SECURITY....399

CRIMINAL PROCEDURAL LAW AND FORENSIC SCIENCE

ZHYVOTOVSKA S. M. POWERS OF THE HEADS OF ANTI-CORRUPTION AGENCIES IN EU COUNTRIES: CRIMINAL PROCEDURAL ASPECTS OF INVESTIGATION MANAGEMENT....407

KORENSKOY S. A. THE CONCEPT OF EFFECTIVENESS OF PRE-TRIAL INVESTIGATION OF ROAD TRAFFIC ACCIDENTS....413

TSYMBAL P. V., KUZMENKO O. V. ELECTRONIC EVIDENCE AS AN OBJECT OF FORENSIC EXAMINATION IN PROCEEDINGS RELATED TO VIRTUAL ASSETS.....422

MUDRAK O. V. COUNTERINTELLIGENCE MEASURES RELATED TO THE INFILTRATION AND INSPECTION OF PUBLICLY INACCESSIBLE PLACES, DWELLINGS, OR OTHER POSSESSIONS OF A PERSON: THE CURRENT STATE OF REGULATORY AND LEGAL REGULATION AND WAYS TO IMPROVE IT.....428

SAVKA O. I. SUBJECT OF CORRUPTION CRIMES IN THE LEGISLATION OF FOREIGN COUNTRIES.....435

SKIDAN N. V. THE SUPREME COURT AS A COURT OF LAW: BALANCING CASSATION REVIEW WITH THE MANDATE TO ENSURE THE UNITY AND CONSISTENCY OF CASE LAW IN UKRAINE.....445

INTERNATIONAL LAW

BABARYTSKYI O. V., IGNATIEVA A. I., REMPEL S. H. UKRAINE IN THE EUROPEAN HUMAN RIGHTS PROTECTION SYSTEM.....451

GORBACHOVA I. M., PAVLOVA O. S. PRACTICAL ASPECTS OF COUNTERING OBSTRUCTION OF LEGAL JOURNALISTIC ACTIVITY.....458

ZHURBA O. O. LEGAL FRAMEWORK FOR REGULATING THE MOVEMENT OF THIRD-COUNTRY NATIONALS WITHIN THE EUROPEAN UNION.....466

KOROL'OV S. S., IGNATIEVA A. I., SULIGA V. V. PROTECTION OF CIVILIANS IN ARMED CONFLICTS: CHALLENGES AND PROSPECTS.....470

NAUMENKO N. V. VIOLATION BY THE RUSSIAN FEDERATION OF THE CONVENTION ON THE RECOGNITION OF QUALIFICATIONS CONCERNING HIGHER EDUCATION IN THE EUROPEAN REGION IN THE CONDITIONS OF ARMED AGGRESSION AGAINST UKRAINE.....476

FASII A. V. MECHANISMS FOR MONITORING THE IMPLEMENTATION OF UNIVERSAL STANDARDS IN THE FIELD OF MENTAL HEALTH.....485

CURRENT ISSUES OF LEGAL STUDIES

LEZHNIEVA T. M., CHERNOPIATOV S. V. ADMISSIBILITY OF DIVORCE RESTRICTION RELATED TO WIFE'S PREGNANCY AND CHILDBIRTH: LEGITIMATE AIM.....492

НОТАТКИ

ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО **6 • 2025**

Науковий журнал

Науковий журнал Виходить шість разів на рік

Українською та англійською мовами

Підписано до друку 31.12.2025 р. Формат 70x100/16. Папір офсетний. Замовлення 1225/1010.
Обл.-вид. арк. 46,61. Ум. друк. арк. 41,6. Наклад 300 прим. Ціна договірна.

ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»
49046, м. Дніпро, вул. Орловська, 1-Б, т. (056) 371-51-42

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.